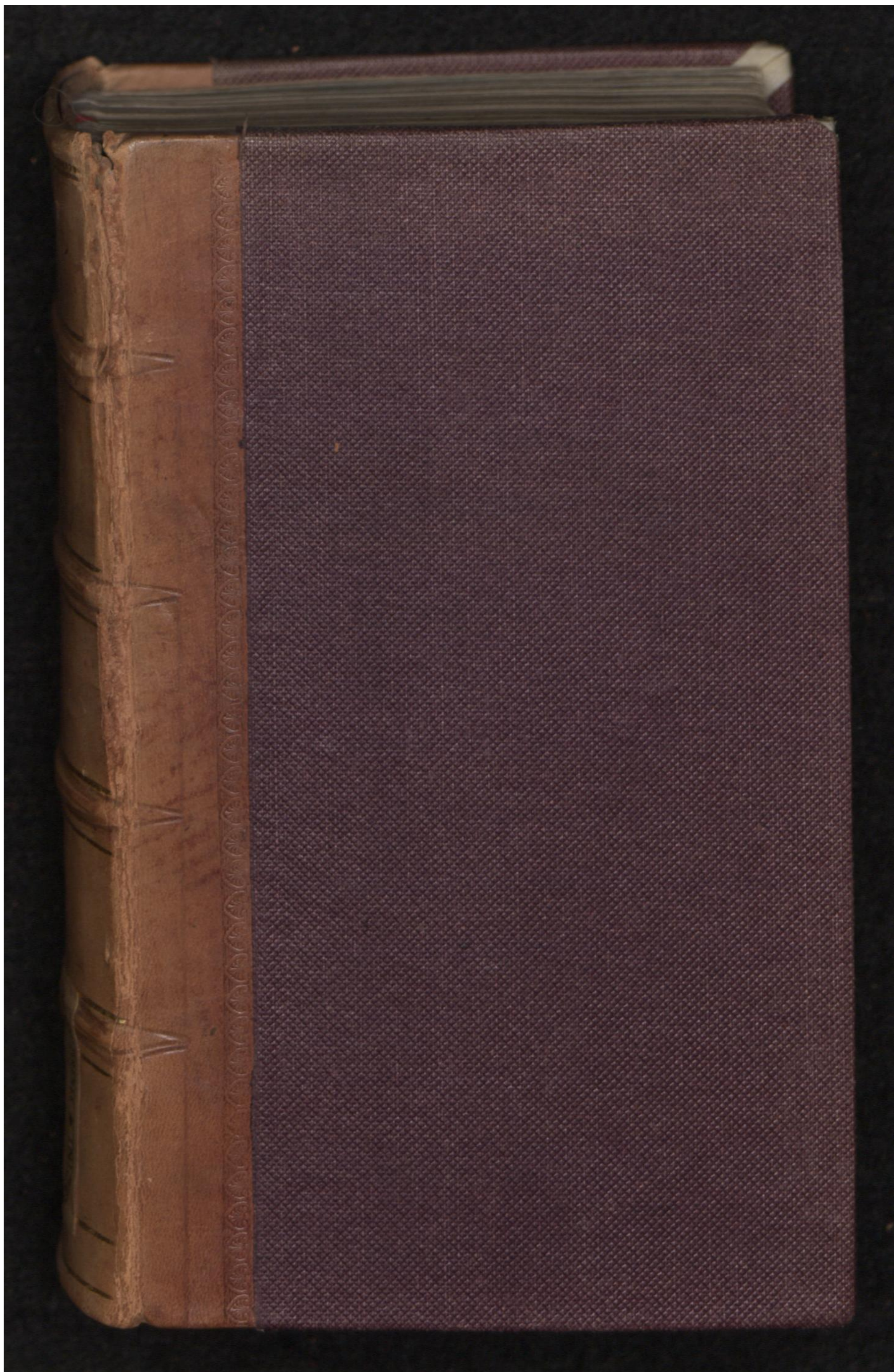
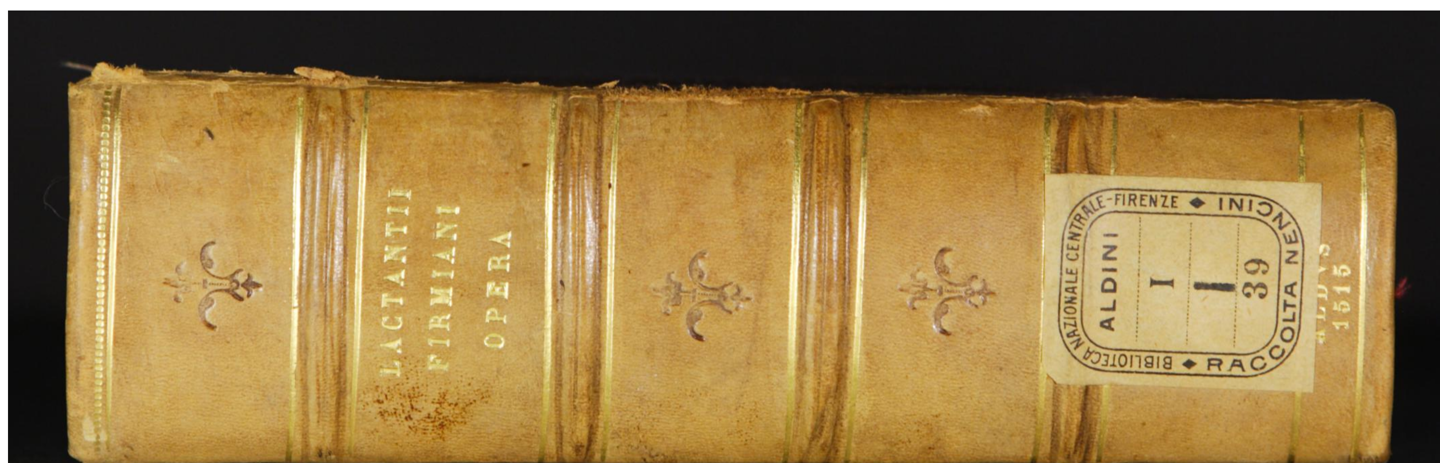
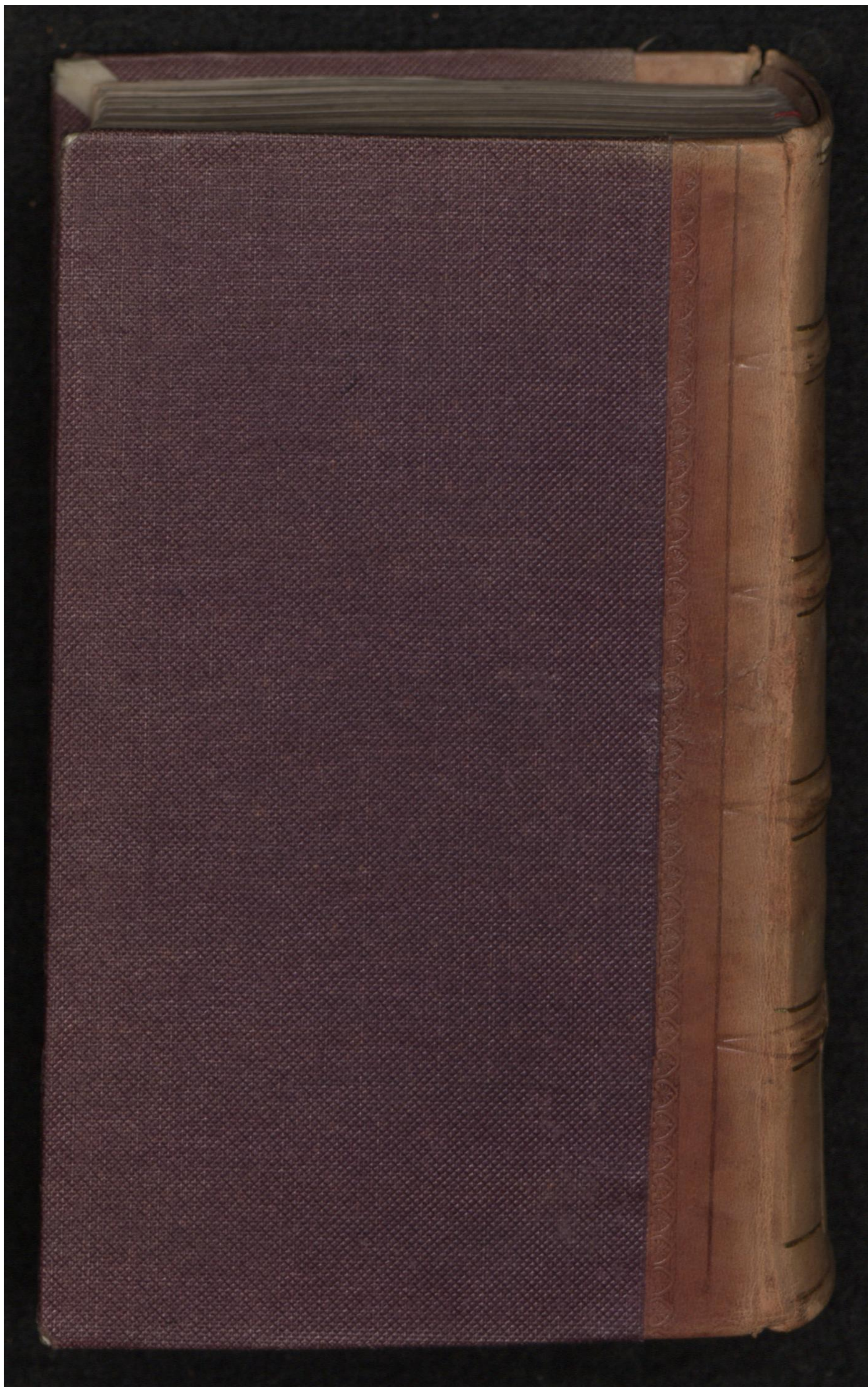

LACTANTII
FIRMIANI
OPERA
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE-FIRENZE
RACCOLTA NENCINI
ALDINI
I
1
39

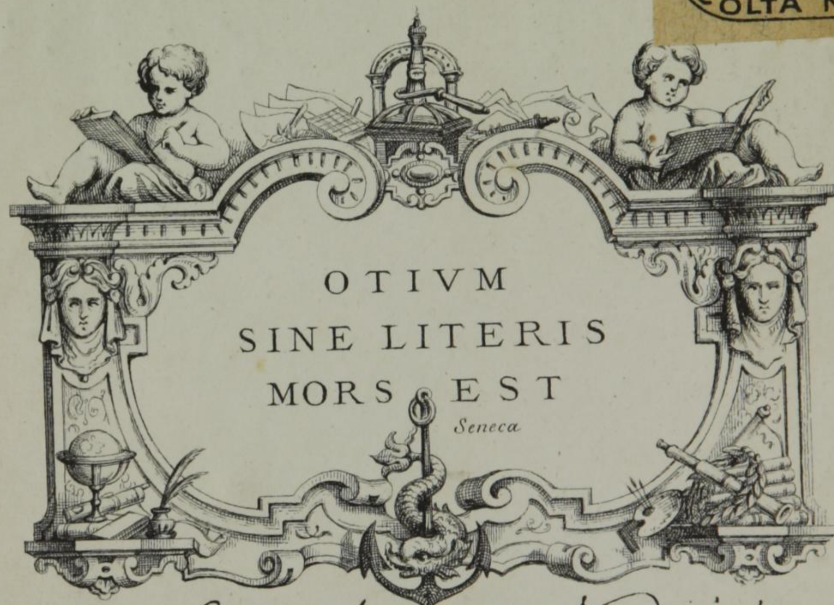

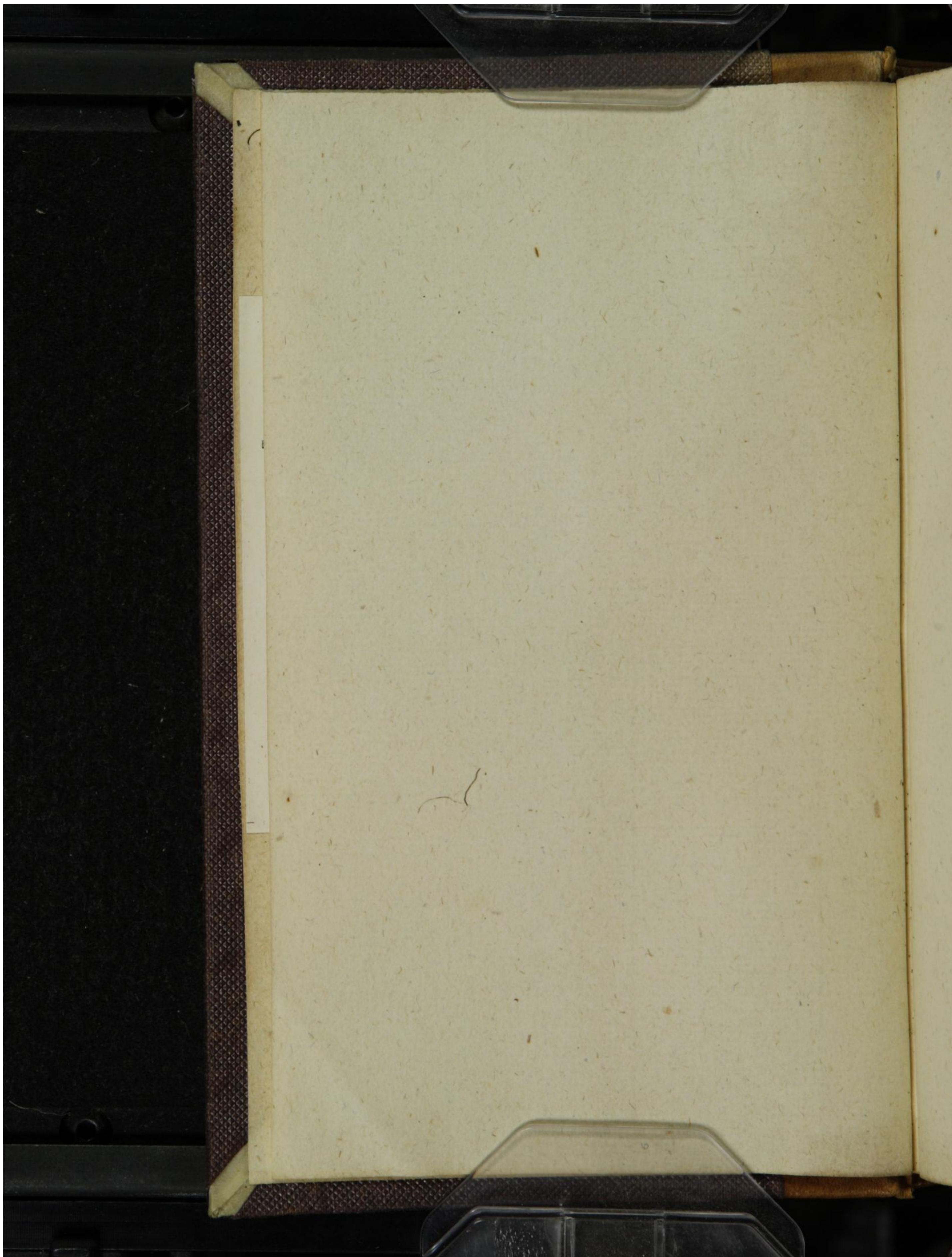

Ex Libris Joannis Nencini
1874

L. Cœlii Lactantii Firmiani diuinarum institutionum Libri septem.

De ira Dei, Liber I

De opificio Dei, Liber I

Epitome in libros suos liber acephalos.

Phœnix.

Carmen de Dominica Resurrectione.

Optimo, atque integerrimo Antistiti Antonio Triultio, ac Christianissimi Francorum Regis Oratori ad Senatum Venetum praestantissimo, Ioannes Baptista Egnatius Venetus.

Graue nuper uulnus accepimus Antistes integerrime, atq; ex Aldi Manutij morte maius opinione omnium incommodum. neq; uero uni hoc mihi tantum contigit, qui hominis amicissimi iucunda consuetudine, & officiorum coniunctione charissimi priuatus sum, sed uniuersis plane literatis, ac bonarum artium studiosis. Vt interitu singularis, ac eximij uiri non possimus non etiam, atq; etiam omnes commoueri. Auget uero molestiam hanc nostram, quod in tanta doctorum uirorum, ac bonorum librorum penuria, quanta hoc tempore planè dignoscitur, uir & egregie doctus, & ad rem literariam suo periculo, ac labore iuuandam natus, alieno admodum tempore sublatus est, ut planè & doctrinae suae, & singularis industriae triste omnibus desyderium reliquerit. Ad haec autem doloris acerbitas eo grauior quotidie recrudescit, quod cum literatis omnibus ita uixit, ut cũ nullius unquam obtrectarit, aut aduersatus sit laudi, omnes incredibili pietate semper & amplexus sit, & fouerit. ut nemo ferè in omni Europa sit uel mediocriter eruditus, qui nõ singulari aliquo Manutij beneficio sit affectus. Illi igitur et ego cũ illis praecipue iure doleo, dolendum'q; magis omnibus censeo, quando uir ille defunctus uita sit, cuius industriae parẽ nec nostra, nec superior aetas habuit. Quod

si memoriæ proditum est, uel mediocriū hominum mor
te, uel etiam auicularū interitu ciuitates etiam magnas
doluisse, solenniq; pompa populum Ro. Corui funus ce
lebrasse, quis nō planè angatur animo, cum amissum,
extinctumq; illum uirum intelligat, qui rem literariā
iam lapsam, ac propè desperatam solus ferè erexerit,
& restituerit? Cuius erectæ, ac restitutæ laus tanto ma
ior, insigniorq; æstimari debet, quanto grauior litera-
rum amissio futura erat, quàm imperij, & finium di-
minutio. Illæ. n. cum semel amissæ sunt, non modo nō
reuiuiscunt, aut terrarum alibi florent, sed ita planè
intercidunt, ut earum uestigia uix supersint. Imperiū
uero, ac summa rerum, ut apud unum populum, gen
temue intercidat, sic alibi lætius, illustriusq; exurgit,
ut ex unius populi, nationisq; lapsu, maiestas illa, &
splendor imperij, opumq; magnitudo ad alium maior,
& clarior sæpe transferatur. Cæterum quando nec
Aldo ꝑpetua rerum felicitas promissa fuerat, nec nos
in homine sperare id poteramus, dolori nostro termi-
num aliquem statuimus, ne nostro incommodo, ac
detrimento dolere magis uideamur. uixit etenim ille
quàm diu licuit, et uixit in summa omniū probitatis,
ac eruditionis opinione. Neq; enim ulla tam barbara,
tam remota gens hodie Europæ finibus includitur, cui
non notissimum Aldi nomen, ac celeberrimum fuerit.
sed & plerosq; non ignobiles uiros uel hac sola causa
Venetias uenisse constat, ut unū hunc salutarent, et ui
serent, magnisq; ēt muneribus donarent, et quos urbs
tanta, tamq; admirabilis ad sui contēplationē nō tra-
xerat, unius uiri fama perduxit, adhortati pro uirili,

ut instituto restituẽdæ latinæ, ac græcæ liguæ proposi to insisteret. In cuius ille meditationẽ cũ die, noctesq; totus incũberet, graui, ac diuturno conflictatus morbo, quem ex nimio labore, ac uigilijs contraxerat, suo fortasse tempore, nostro certe alienissimo decessit. neq; enim ullum antea illi commodius hoc fuerat. cum & longa illum experientia peritissimum fecisset, & mul ta iam parasset, quæ si perpolire, atq; absoluere po tuisset, non multum certe ad rei summam desyderares. Ille igitur alijs alia. mihi Cœlij Lactantij Firmiani septem institutionum diuinarum libros, & reliqua disertissimi Christianorum uiri monimenta corrigenda tradiderat, ut ipse interim aut alijs commodius emendandis, aut subleuandæ ualetudini uacare posset. Quo in opere quantum elaborarim, quãtum'ue industriæ, ac studij adhibuerim, aliorum malumus esse iudicium. Illud affirmare possum, tanto hosce libros castigatiores esse cæteris Lactantii libris, qui ad hanc diem impressi legantur, quanto Aldus ipse in hoc genere laudis omnes alios facile præstitit. Et ij q̃dem tibi iure nuncupari debuere, uel quod inter religionis nostræ proceres primum dignitatis locum tenes. uel quod clarissima in terra Italia familia natus es. uel quod Christianissimi Regis, ac potentissimi Legatus apud Venetum Senatum incredibili ciuitatis gratia, ac prudentiæ opinione iampridem fulges. uel deniq; quod consilio, ingenio, authoritate, liberalitate parem ferè habeas neminem. Vnum lectorẽ admonitum uelim, Epitomen, quam curauimus addendam ex Hieronymi testimonio, non solum a-

cephalon esse, quod ille & doctissimus, & sanctissimus uir asserit. sed planè eius fragmentum quoddam. quod tamen, qualecunq; esset, ex tanto naufragio uel scalmum hunc seruare studui. Quin etiam carmen de resurrectione, quod Lactantio adscriptum inueni, non modo dignum eius uiri eloquentia mihi uisum est, sed ne cum Phœnice quidē, quem cecinit, comparandum. cum ad alia, in syllaba etiam claudicet. Sed & notas illas in Lactantium nescio cuius fraterculi expunximus. tum quod multa ex illis imperite reprehendantur, tum etiam quod uoluimus suum cuiq; iudicium integrum esse. cum præsertim illis temporibus hic floruerit, quibus eorum, multa non dum communi consensu dānata fuerant. quæ uir alioqui disertissimus, nec pertinaciter affirmasset, & admonitus facile emendasset. Bene, ac feliciter Vale.

f Irmianus qui & Lactantius, Arnobij discipulus, sub Dioclitiano principe accitus cum Fannio grammatico, cuius de medicinalibus uersu compositi extant libri, Nicomediæ rhetoricam docuit, ac penuria discipulorum, ob græcam uidelicet ciuitatem, ad scribendum se contulit. Habemus enim Symposium quod adolescentulus scripsit Africæ, & ὁδοιπορικὸν de Africa usq; Nicomediam hexametris scriptum uersibus, et alium librum, qui inscribitur Grãmaticus, & pulcherrimum de ira Dei, et inst. diuin. aduersus gentes libr. VII. Epitomen eiusdem operis in libro uno ἀκέφαλον, & ad Asclepiadem libros duos. De persecutione, librum unũ. ad Probum epistolarum lib. IIII. ad Seuerũ Epist. lib II. ad Demetrianũ auditorem suum epist. libr. II. ad eundem de opificio Dei, uel formatiõe hominis librũ unũ. Hic in extrema senectute magister Crispi Cæsaris filij Constantini in Gallia fuit, qui postea à patre interfectus est. Sed & in epistola ad Magnum ita Lactantij meminit, septem libros aduersus gẽtes Arnobius edidit, totidem'q; discipulus eius Lactãtius, qui de ira quoq; atq; opificio dei duo uolumina condidit, quos si legere uolueris dialogum Ciceronis in eis excerptum reperies.

CAPITA LIBRI II.

CAPITA LIBRI III

CAPITA LIBRI IIII.

De

CAPITA LIBRI QVINTI.

CAPITA LIBRI SEXTI.

q Vid dictum in præcedentibus libris, quid restat dicendum in ultimo, qui sunt credituri ueritati, & qui non, & quare. Cap. I

Quod aureum seculum, idest felicissimus status futurus est post iudicium, & quare ratio mundi non potest ab homine apprehendi. & q̄ ueram sapientiam nō assequtur qs beneficio naturæ, sed gratiæ. Cap. II

Quantum errauerunt stoici de ratione mundi, & authore omnium Deo, & homine, per quē factus mundus, & quàm manifeste contra Epicurum rationibus doceatur mundum, et omnia, quæ in eo sunt, Dei prouidentia gubernari. Cap. III

Quod omnis res ad aliquem usum facta est, etiam illa, quæ omnino uidentur esse mala, quare homo creatus sit corpore fragilis, & capax rationis. Cap. IIII

Quare homo creatus sit, & quare ex contrarijs constet, & quod ei domicilium constitutum est in medio, & uita duplex proponitur, quarum alteram ministrat natura, alteram largitur gratia, & quid significet, quod homo primum quadrupedibus conformatur, & postea erigitur, & tandem utitur exercitio rationis. Cap. V

Item quare mundus creatus sit, quare homo, q̄ inanis sit cultus deorum. Cap. VI

Quare philosophi nequiuerunt comprehendere ueritatem integre, quam tamen, sicut exēpla declarant, particulatim comprehenderunt totam, sed defendere nequiuerunt. Cap. VII

DE IRA DEI INDEX.

DE OPIFICIO DEI INDEX.

FINIS

L. COELII LACTANTII FIRMIANI, DIVINARVM INSTITVTIONVM, ADVERSVS GENTEIS, DE FALSA RELIGIONE LIBRI PRIMI PRAEFATIO, AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quanti sit, & fuerit semper cognitio ueritatis. Et quod nec sine religione sapientia, nec sine sapientia sit probanda religio. Caput Primum.

m AGNO & excellẽti ingenio uiri, cum se doctrinæ penitus dedidissent, quicquid laboris poterat impendi, contemptis omnibus et publicis, & priuatis actionibus, ad inquirendæ ueritatis studium contulerunt, existimantes multo esse præclarius, humanarum, diuinarumq́; rerum inuestigare, ac scire rationem, q̃ aut struendis opibus, aut cumulandis honoribus inhærere. Quibus rebus, quoniam fragiles, terrenæq́; sunt, et ad solius corporis pertinẽt cultum, nemo melior, nemo iustior fieri potest. Erant quidem illi ueritatis cognitione dignissimi, quam scire tantopere cupierunt, atq; ita, ut eam rebus omnibus anteponerent. Nam & abiecisse quosdam res familiares suas, & renuntiasse uniuersis uoluptatibus constat, ut solá, nudamq́; uirtutem, nudi, expeditiq́; sequerentur. tantum apud eos uirtutis nomen, atq; authoritas ualuit, ut in ea omne summi boni præmium prædica-

rent. Sed neq; adepti sunt id, quod uolebant, & operam, simul atq; industriam perdiderunt. quia ueritas idest arcanum summi dei, qui fecit omnia, ingenio, ac proprijs non potest sensibus comprehendi. alioqui nihil inter Deum, hominemq; distaret, si consilia, & dispositiones illius maiestatis æternæ cogitatio assequeretur humana. Quod q̃a fieri nõ potuit, ut homini per seipsum ratio diuina innotesceret, non est passus hominem Deus lumen sapientiæ requirentem diutius oberrare, ac sine ullo laboris effectu uagari per tenebras inextricabiles. Aperuit oculos eius aliquando, & notionem ueritatis munus suum fecit, ut & humanam sapientiam nullam esse monstraret, & erranti, ac uago uiam consequendæ immortalitatis ostenderet. Verum quoniam pauci utuntur hoc cœlesti beneficio, ac munere, quod obuoluta in obscuro ueritas latet, eaq; uel contemptui doctis est, quia idoneis assertionibus eget, uel odio indoctis, ob insitam sibi austeritatem, quam natura hominum procliuis in uitia pati nõ potest (Nã quia uirtutibus amaritudo permista est, uitia uero uoluptate condita sunt, illa offensi, hac deliniti feruntur in præceps, ac bonorum specie falsi, mala pro bonis amplectuntur) Succurrendum esse his erroribus credidi, ut & docti ad ueram sapientiam dirigantur, et indocti ad ueram religionem. Quæ professio multo melior, utilior, gloriosior putanda est, q̃ illa oratoria, in qua diu uersati, non ad uirtutem, sed planè ad argutam malitiam iuuenes erudiebamus. Multo quippe nunc rectius de præceptis cœlestibus disseremus, quibus ad cultum ueræ maiestatis mẽtes hominũ instrue-

re possimus, nec tam de rebus humanis benemeretur,
qui scientiam benedicendi affert, quàm qui pie, atq; in-
nocenter docet uiuere. idcirco maiori in gloria philoso
phi, q̃ oratores fuerunt apud græcos. Illi enim recte ui
uendi doctores sunt existimati, quod est longe præsta
bilius, quoniam bene dicere ad paucos pertinet, bene
autem uiuere ad omnes. Multum tamen nobis exerci-
tatio illa fictarum litium contulit, ut nunc maiori co
pia, & facultate dicendi causam ueritatis peroremus,
quæ licet possit sine eloquentia defendi, ut est à multis
sæpe defensa, tamen claritate, ac nitore sermonis illu-
stranda, & quodammodo disserenda est, ut potentius
in animos influat & ui sua instructa, & luce oratio
nis ornata. De religione itaq; nobis, rebusq; diuinis
instituitur disputatio. Nam si quidam maximi oratores
professionis suæ quasi ueterani decursis operibus actio
num suarum, postremo se philosophiæ tradiderunt,
eamq; sibi requiem laborum iustissimam putauerũt,
si animos suos in earum rerum, quæ inueniri non po
terant, inquisitione torquerent, ut non tam otium sibi,
quàm negotium quæsisse uideantur, & quidem mul-
to molestius quàm in quo fuerant ante uersati, quan-
to iustius ego me ad illam piam, ueram, diuinam sapiẽ
tiam, quasi ad portum aliquem tutissimum conferam,
in qua omnia dictu prona sunt, auditu suauia, faci-
lia intellectu, honesta susceptu? Et, si q̄dam prudentes,
& arbitri æq̄tatis, institutiones ciuilis iuris compositas
ediderunt, q̄bus ciuium dissidẽtium lites, contentiõesq;
sopirent, quanto melius nos, & rectius diuinas insti-
tutiones literis prosequemur, in quibus non de stillici-

dijs, aut aquis arcendis, de manu conserẽda, sed de spe, de uita, de salute, de immortalitate, de deo loquemur, ut superstitiones mortiferas, erroresq́; turpissimos sopiamus? Quod opus nunc nominis tui auspicio inchoamus Cõstantine Imperator Maxime. Qui primus Romanorum principum, repudiatis erroribus, maiestate dei singularis, ac ueri & cognouisti, & honorasti. Nã cum ille dies felicissimus orbi terrarum illuxisset, quo te Deus summus ad beatum imperij culmen euexit, salutarem uniuersis, & optabilem principatum, præclaro initio auspicatus es, cum euersam, sublatamq́; iustitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiasti. pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, uirtutem, diuturnitatem, ut eadem iustitia, qua iuuenis exorsus es, gubernaculum Reipub. etiam senex teneas, tuisq; liberis, ut ipse à patre accepisti, tutelam Romani nominis tradas. Nam malis, qui adhuc aduersus iustos, in alijs terrarum partibus sæuiunt, quanto serius, tanto uehementius idem omnipotens mercedem sceleris exoluet, quia ut est erga pios indulgentissimus pater, sic aduersus impios rectissimus iudex. Cuius religionem, cultumq́; diuinum cupiens defendere, quem potius appellem, quem alloquar, nisi eum, per quem rebus humanis iustitia, ac sapientia restituta est? O missis ergo huiusce terrenæ philosophiæ authoribus, nihil certi asserentibus, aggrediamur uiam rectam. quos eqdem, si putarem satis idoneos ad bene uiuendum duces esse, & ipse sequerer, & alios, ut sequerentur, hortarer. Sed cum inter se magna concertatione dissideant, secumq́; ipsi plerunq; discordent, apparet eorum iter

nequaquam esse directum, siquidem sibi quiq;, ut est libitum, proprias uias impresserunt, confusionemq; magnam quærentibus ueritatem reliquerunt. Nobis autem, q sacramentum ueræ religionis accepimus, cum sit ueritas reuelata diuinitus, cum doctorem sapientiæ, ducemq; ueritatis Deum sequamur, uniuersos sine ullo discrimine uel sexus, uel ætatis ad cœleste pabulum conuocamus. Nullus enim suauior animo cibus est, q̃ cognitio ueritatis. cuius asserendæ, atq; illustrandæ septem uolumina destinauimus, quamuis ea res infiniti penè sit operis, & immensi, ut siquis hæc dilatare, atq; exequi plenissime uelit, tanta illi rerum copia exuberet, ut nec libri modum, nec finem reperiat oratio. sed nos icirco breuiter omnia colligemus, quod ea, quæ allaturi sumus, tam clara sunt, & lucida, ut magis mirum esse uideatur, tam obscuram uideri hominibus ueritatem, & iis præcipue, qui sapientes uulgo putantur, uel quod tantummodo instruendi nobis homines erunt, hoc est ab errore, quo sunt impliciti, ad rectiorem uiam reuocandi. Quod si fuerimus (ut spero) assecuti, mittemus eos ad ipsum doctrinæ uberrimum, ac plenissimum fontem, cuius haustu, atq; potu, conceptam uisceribus sitim sedent, ardoremq; restinguant. Eruntq; illis omnia facilia, prona, manifesta, modo ne pigeat ad percipiendam sapientiæ disciplinam, legendi, uel audiendi patientiam commodare. Multi enim uanis superstitionibus pertinaciter inhærentes obdurant se contra manifestam ueritatem, non tam de suis religionibus, quas praue asserunt, benemeriti, quàm de se male, qui cum habeant iter rectum, deuios se-

quuntur anfractus, planum deserunt, ut per præcipitium labantur, lucem relinquunt, ut in tenebris cæci, ac debiles iaceant. His consulendum est, ne contra se pugnent, uelintq; se tandem ab inueteratis erroribus liberari, quod utiq; facient, si quare sint nati aliquando peruiderint. Hæc enim prauitatis est causa, ignoratio sui, quam siquis cognita ueritate discusserit, sciet quò referenda, & quemadmodum sibi uita degenda sit. Cuius scientiæ breuiter summam circunscribo, ut neq; religio ulla sine sapientia suscipienda sit, nec ulla sine religione probanda sapientia.

Quod prouidentia sit in rebus humanis. Cap. II.

Vsceptō igitur illustrandæ ueritatis officio, non putaui adeo necessarium ab illa quæstione principium sumere, quæ uidetur prima esse, natura sit'ne prouidentia, quæ rebus omnibus consulat, an fortuitu uel facta sint omnia, uel regantur? Cuius sententiæ author est Democritus, confirmator Epicurus, sed & antea Protagoras, qui deos in dubium uocauit, & postea Diagoras, qui exclusit, & alij nonnulli, qui non putauerunt deos esse, quid aliud effecerunt, nisi ut nulla esse prouidētia putaretur? quos tamen cæteri philosophi, ac maxime Stoici acerrime retuderunt, dicentes, nec fieri mundum sine diuina ratione potuisse, nec constare, nisi summa ratione regeretur. Sed & M. Tullius, quamuis academicæ disciplinæ defensor esset, de prouidentia gubernatrice rerum, & multa sæpe disseruit stoicorum ar-

gumenta confirmans, & noua ipse afferens plurima. quod facit, tum in omnibus suæ philosophiæ libris, tum maxime in ijs, qui sunt de natura deorum. Nec difficile sane fuit paucorũ hominum praue sentientium redarguere mendacia, testimonio philosophorum, atq; gentiũ in hac una re non dissidentium. Nemo est enim tam rudis, tam feris moribus, qui nõ oculos suos in cœlum tollens, tametsi nesciat cuius dei prouidentia regatur hoc omne, quod cernitur, aliquam tamen esse intelligat ex ipsa rerum magnitudine, motu, dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, temperatione. Nec posse fieri, quin id, quod mirabili ratione constat, consilio maiori aliquo sit instructum. Et nobis utiq; facillimũ est exequi hanc partem quãlibet copiose. Sed q̃a multum inter philosophos agitata res est, & prouidentiam tollentibus satis respõsum uidetur ab hominibus argutis, & eloquentibus, & de solertia diuinæ prouidentiæ per totum hoc opus, quod suscepimus, sparsim dicere nos necesse est, omittamus hanc in præsenti quæstionem, quæ cum cæteris sic cohæret, ut nihil à nobis disseri posse uideatur, ut non simul de prouidentia disseratur.

An potestate unius Dei mundus regatur, an multorum. Cap. III.

SIt igitur nostri operis exordium quæstio illa consequẽs, ac secunda. Vtrum potestate unius dei mundus regatur, an multorũ. Nemo est quidem, qui sapiat, rationem'q; secum putet, qui non unum deũ esse intelligat, q̃ & condiderit omnia, & eadem, qua condidit, uirtute moderetur. Quid

enim multis opus est ad mundi regimen sustinendum? nisi forte arbitremur, si plures sint, minus habere singulos neruorum, atq; uirium? Quod qdem faciunt ij, qui esse multos uolunt, quia necesse est imbecilles esse, siquidem singuli sine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum sustinere non possent. Deus autem, qui est æterna mens, ex omni utiq; parte perfectæ, consumatæq; uirtutis est. Quod si uerum est, unus sit necesse est. Potestas enim, uel uirtus absoluta, retinet suam propriam firmitatem. Id autem solidum existimãdum est, cui nihil decedere, id perfectum, cui nihil possit accedere. Quis dubitet potentissimum esse regem, qui totius orbis habeat imperium? neq; immerito, cum illius sint, quæ ubiq; sunt omnia, cum ad eum solum omnes undiq; copiæ cõgerantur. At si plures partiantur orbem, minus certe opum, minus uirium singuli habebunt, cum intra præscriptam portionem se quisq; contineat. Eodem etiam modo dij si plures sint, minus ualebunt, alijs tantundem in se habentibus. Virtutis autem perfecta natura non potest esse nisi in eo, in quo totum est, non in eo, in quo pars exigua de toto est. Deus uero, si perfectus est (nam perfectus est) ut esse debet, non potest esse nisi unus, ut in eo sint omnia. Deorum igitur uirtutes, ac potestates infirmiores sint necesse est, quia tantum singulis deerit, quantum in cæteris fuerit, ita quanto plures, tanto minores erunt. Quid, quod illa summa rerum potestas, ac diuina uis ne semel quidem diuidi potest? Quicqd enim capit diuisionem, & interitum capiat necesse est. Si autem interitus procul est à Deo, quia incorruptibi

lis est, & æternus, consequens est, ut diuidi potestas æterna non possit. Deus ergo unus est, si nihil aliud esse potest, quod tantundem capiat potestatis. & ij tamen, qui multos esse arbitrantur, officia inter se dicũt esse partitos, de quibus omnibus suo loco disputabimus. Illud interim, quod ad præsentem locum pertinet, teneo. Si partiti sunt inter se officia, eodem reuoluitur res, ut ex ijs quilibet sufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur iam non erit, qui cessantibus cæteris, nõ potest omnia gubernare. Ita fit, ut ad regendum mundum unius perfecta uirtute magis opus sit, quàm imbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non posse ab uno regi, fallitur. Nec enim quanta uis, potestas'q; sit diuinæ maiestatis intelligit, si existimat singularem Deum, qui facere mundum potuit, eundem regere non posse, quem fecit. At si concipiat animo, quanta sit diuini huius operis immensitas, cum antea nihil esset, tamen uirtute, atq; consilio dei ex nihilo esse conflatam, quod opus nisi ab uno inchoari, perfici'q; non potuit, iam intelliget, multo facilius ab uno regi, quod est ab uno constitutum. Dicat fortasse aliquis, ne fabricari quidem tam immensum opus mundi, nisi à pluribus potuisse, quamlibet multos, quã libet magnos faciat, quicquid in multis magnitudinis, potestatis, uirtutis, maiestatis'q; posuerit, id totum in unum confero, & in uno esse dico, ut tantum in eo sit istarum rerum, quantum nec excogitari, nec dici potest. Qua in re, quoniam & sensu deficimus, & uerbis, quia neq; tantæ intelligentiæ lucem pectus humanum, neq; explanationem tantarum rerum capit lin-

gua mortalis, idipsum intelligere nos oportet, ac dicere. Video rursus quid è contrario dici possit. Tales esse illos plures, qualem nos uolumus unum. At hoc fieri nullo pacto potest, quod singulorum potestas progredi longius non ualebit, occurrentibus sibi potestatibus cæterorum. Necesse est enim, ut suos quisq; limites aut transgredi nequeat, aut si transgressus fuerit, suis alterum finibus pellat. Non uident, qui deos multos esse credunt, fieri posse, ut aliquid diuersum uelint, ex qua re disceptatio inter eos, & certamen oriatur. Sicut Homerus bellantes inter se deos finxit, cum alij Troiam capi uellent, alij repugnarent. Vnius igitur arbitrio mundum regi necesse est. Nisi enim singularum partium potestas ad unam prouidentiam referatur, non poterit summa ipsa constare potestas, unoquoq; nihil curante amplius, q̃ quod ad eum proprie pertineat. Sicut ne res quidem militaris, nisi unum habeat ducem, atq; rectorem. Quid si in uno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cohortes, quot cunei, quot alæ, primum nec instrui poterit acies unoquoq; periculum recusante, nec regi facile, aut temperari, qđ suis proprijs consilijs utantur omnes, quorum diuersitates plus noceant, q̃ prosint, sic in hoc rerum naturæ imperio, nisi unus fuerit, ad quem totius summa cura referatur, uniuersa soluentur, & corruent. Dicere autem multorum arbitrio regi mundum, tale est, quale siquis affirmet, in uno corpore multas esse mentes, quoniam multa, & uaria sunt ministeria membrorum, ut singulos corporis sensus, singulæ mentes regere credantur. Item multi affectus, quibus com

moueri solemus, uel ad irã, uel ad cupiditatem, uel ad lætitiam, uel ad metum, uel ad miserationem, ut in his omnibus totidem mentes putentur operari.

Quod unus uere sit Deus à prophetis etiam prænuntiatus. Cap. IIII.

Qvod siquis profecto dicat, ne ipsam qdem, quæ una est, habere uideatur, qđ si in uno corpore tantarum rerum gubernationem mens humana possideat, & uniuersis simul intenta est, cur aliquis existimet mundum non posse ab uno regi, à pluribus posse? Quod quia intelligunt isti assertores Deorum, ita eos præesse singulis rebus, ac partibus dicunt, ut tantum unus sit rector eximius. Iam ergo cæteri dij non erunt, sed satellites, ac ministri, quos ille unus maximus, & potens omnium officijs his præfecerit, ut ipsi eius imperio, ac nutibus seruiant, si uniuersi pares non sunt, non igitur Dij omnes sunt. Nec enim potest hoc idem esse, quod seruit, & quod dominatur. Nam si Deus est nomen summæ potestatis, incorruptibilis esse debet, perfectus, impassibilis, nulli rei subiectus. Ergo Dij non sunt, quos parêre uni maximo Deo necessitas cogit. Sed quia non frustra falluntur ij, qui hoc ita putant, causam huius erroris paulopost aperiemus. Nunc unitatem diuinæ potestatis testimonijs comprobemus. Prophetæ, qui fuerunt admodum multi, unum Deum prædicant, unũ loquuntur, quippe qui unius Dei spiritu pleni, quæ futura essent, pari, & consona uoce prædixerunt.

At enim ueritatis expertes non putant his esse creden dum. Illas enim non diuinas, sed humanas uoces fuis se aiunt, uidelicet quia de uno Deo præconium faci- unt, aut insani, aut mendaces fuerunt. Atqui impleta esse in plerisq; quotidie illorum uaticinia uidemus, & in unam sententiam congruens diuinatio docet non fu isse furiosos. Quis enim mentis emotæ, non modo futu ra præcinere, sed etiam cohærentia loqui possit? Num ergo fallaces erant, qui talia loquebantur? quid ab his tam longe alienum fuit, quàm ratio fallendi? cum cæ- teros ab omni fraude cohiberent. Icirco enim à deo mittebantur, ut & præcones essent maiestatis eius, & correctores prauitatis humanæ. Præterea uoluntas fin gendi, ac mentiendi eorum est, qui opes appetunt, lu- cra desyderant, quæ res proculdubio ab illis sanctis ui ris abfuit. Ita enim delegato sibi officio functi sunt, ut derelictis omnibus ad tutelam uitæ necessarijs, non modo in futurum, sed ne in diem quidem laborarēt, contenti extemporali cibo, quem Deus subministras- set, & hi non modo quæstum nullū habuerunt, sed eti am cruciatus, atq; mortem. Amara sunt enim uitiosis, ac maleuiuentibus præcepta iustitiæ. Itaq; ij, quorum peccata & arguebantur, & prohibebantur, excrucia tos eos acerbissime necauerunt. Ergo à quibus abfuit studium lucri, abfuit etiam uoluntas peccandi, & causa fallendi. Quid, quod aliqui eorum principes, aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non posset su spicio cupiditatis, ac fraudis, & tamen præconium dei singularis, eadem, qua cæteri, diuinatione fece- runt.

De testimoniis poetarum. Cap. V.

SEd omittamus sanè testimonia prophetarum, ne minus idonea probatio uideatur esse, quibus ab his omnino non creditur. Veniamus ad authores, & eos ipsos ad ueri probationem testes citemus, quibus contra nos uti solent, poetas dico, ac philosophos, ex his unum deũ probemus necesse est. Non quod illi habuerint cognitam ueritatem, sed quod ueritatis ipsius tanta uis est, ut nemo possit esse tam cæcus, qui non uideat ingerentem se oculis diuinam claritatem. Poetæ igitur, quamuis deos carminibus ornauerint, & eorum res gestas amplificauerint summis laudibus, sæpissime tamen confitentur spiritu, uel mente una, contineri, regiq; omnia. Orpheus, qui et uetustissimus poetarum, & æqualis ipsorum deorum (siqdem traditur inter argonautas cum Tyndaridis et Hercule nauigasse) deum uerum πρωτόγονον & magnum primogenitum appellat, quod ante ipsum nihil sit genitum, sed ab ipso sint cuncta generata. Eundem etiam φάνητα, idest apparentem nominat. quod, cum adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit, & extiterit. Cuius originem, atq; naturam, quia concipere animo non poterat, ex aere immenso natum esse dixit πρωτόγονος φαέθων περὶ μήκεος ἠέρος υἱός. Aliud.n. amplius, qđ diceret, non habebat. Hunc ait esse omnium deorum parentem, quorum causa cœlum condiderit, liberisq; prospexerit, ut haberent habitaculum, sedemq; communem ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον. Natura igitur & ratione ducente intellexit esse præ-

stantissimam potentiam cœli, ac terræ conditricem. Nō poterat enim Iouem dicere esse principem rerum, qui erat Saturno genitus, neq; Saturnum ipsum, qui cœlo natus ferebatur. Cœlum autem tanquam Deum primum constituere non audebat, quod uidebat esse elemētum mundi, quod ipsum eguerit authore. Hæc eum ratio perduxit ad illum Deum primogenitum, cui assignat, & tribuit principatum. Homerus nihil nobis dare potuit, quod pertineat ad ueritatem, qui humana potius q̄ diuina conscripsit. Potuit Hesiodus, qui Deorum generationem unius libri opere complexus est. Sed tamen nihil dedit, non à Deo conditore sumens exordium, sed à Chao, quod est rudis, inordinatæq; materiæ confusa congeries, cum explanare ante debuerit Chaos ipsum, unde, quando, quomodo esse, aut constare cœpisset. Nimirum sicut ab aliquo artifice, disposita, ordinata, effecta sunt omnia, sic ipsam materiam fictam esse ab aliquo necesse est. Quis igitur hanc, nisi Deus fecerit? cuius potestati subiacent omnia. Sed refugit hoc ille, dum horret incognitam ueritatem. Nō enim Musarum instinctu, sicut uideri uolebat, in Heliconē carmen illud effudit, sed meditatus uenerat, & paratus. Nostrorum primus Maro non longe fuit à ueritate, cuius de summo Deo, quem spiritum, ac mentem nominauit, hec uerba sunt.

Principio cœlum, ac terras, camposq; liquentes,
Lucentemq; globum lunæ, titaniaq; astra,
Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus,
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

At nequis forte ignoret, quis nam esset illi spiritus, q

tantum haberet potestatis, declarauit alio loco dicens.

Deum nāq; ire per omnes,
Terrasq́;, tractusq́;, maris, cœlumq́; profundum.
Hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne ferarum,
Quemq́; sibi tenuis nascentem arcessere uitas.

Ouidius quoq; in principio præclari operis sine ulla nominis dissimulatiōe à Deo, quem fabricatorem mundi, quē rerum opificem uocat, mundum fatetur instructum. Quod si uel Orpheus, uel hi nostri quæ natura ducente senserunt, in perpetuum defendissent, eandem, quam nos sequimur, doctrinam comprehensa ueritate tenuissent. Sed hactenus de poetis, ad philosophos ueniamus, quorū grauior est authoritas, certiusq́; iudicium, quia non rebus commentitijs, sed inuestigandæ ueritati studuisse creduntur. Thales Milesius, qui unus è numero septem Sapientum fuit, q̧ primus omnium quæsisse de causis naturalibus traditur, aquā esse dixit, à qua nata sunt omnia. Deum autem esse mentem, qui ex aqua cuncta formauerit. Ita materiā omnium rerum posuit in humore, principium, causamq́; nascendi posuit in Deo. Pythagoras ita definiuit quid esset deus, animus, qui per uniuersas mundi partes, omnēq; naturam commeans, atq; diffusus, ex quo omnia, quæ nascuntur, animalia uitam capiunt. Anaxagoras Deum esse dixit infinitam mentem, quæ per seipsum moueatur. Antisthenes multos quidem esse populares Deos, unum tamen naturalem, summæ totius artificem, Cleanthes & Anaximenes æthera dicunt esse summū Deum, cui opinioni poeta noster assensit.

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther

Coniugis in gremium lætæ descendit, & omnes
Magnus alit, magno permistus corpore foetus.
Chrysippus naturalem uim diuina ratiõe præditam, interdum diuinã necessitatem Deum prædicat. Item Zenon diuinam, naturalemq́; legem. Horum enim omnium sententia, quãuis sit incerta, eodem tamen spectat, ut prouidentiam unam esse consentiãt, siue enim natura, siue æther, siue ratio, siue mens, siue fatalis necessitas, siue diuina lex, siue quid aliud dixeris, idem est, quod à nobis dicitur Deus. Nec obstat appellationũ diuersitas, cum ipsa significatione ad unum omnia reuoluantur. Aristoteles, quãuis ipse secum dissideat, ac repugnantia sibi & dicat, & sentiat, in summum tamen unam mentem mundo præesse testatur. Plato, qui omnium sapientissimus iudicatur, monarchiam planè aperteq́; defendit, nec æthera, aut rationem, aut naturã, sed, ut est, deum nominat, ab eo mundum hunc perfectum, atq; mirabilem esse fabricatum. Quem Cicero secutus atq; imitatus in plurimis Deum frequenter confitetur, ac supremum uocat in ijs libris, quos de legibus scripsit, ab eoq; regi mundum argumentatur, cum disputat de natura deorum, hoc modo. Nihil est præstantius Deo, ab eo igitur mundum regi necesse est. Nulli igitur est naturæ obediens, aut subiectus Deus. omnem ergo regit ipse naturam. Quid autem sit Deus in consolatione definit. Nec uero deus ipse, qui intelligitur à nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædã & libera, & segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens, & omnia mouens. Annæus quoq; Seneca, qui ex Romanis uel acerrimus stoicus fuit, quàm
sæpe

sæpe summum deum merita laude prosequitur. Nam cum de immatura morte dissereret, non intelligis, inquit, authoritatem, ac maiestatem iudicis tui rectoris orbis terrarum, cœliq; & deorum omniũ Dei, à quo ista numina, quæ singula adoramus, et colimus, suspensa sunt. Item in exhortationibus. Hic, cum prima fundamenta molis pulcherrimæ iaceret, & hoc ordiretur, quo neq; maius quicquam nouit natura, nec melius, ut omnia sub ducibus suis irent, quis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui deos genuit. Et q̃ multa alia de deo nostris similia locutus est, quæ nunc differo, quæ alijs locis opportuniora sunt. Nunc satis est demonstrare, summo ingenio uiros attigisse ueritatem ac penè tenuisse, nisi eos retrorsum furcata prauis opinionibus consuetudo rapuisset, qua & deos alios esse opinabantur, & ea, quæ in usum hominis Deus fecit, tanquam sensu prædita essent, pro dijs habenda, & colenda credebant.

De testimonijs prophetarum & philosophorum, & de testimonijs Cottæ pontificis, Trismegisti, & de decem Sibyllis. Cap. VI.

n Vnc ad diuina testimonia transeamus, sed prius unum proferam, quod est simile diuino, & ob nimiam uetustatem, & quod is, quem nominabo, ex hominibus inter deos relatus est. Apud Ciceronẽ C. Cotta põtifex disputans cõtra stoicos de religionibus, & de uarietate opinionum, quæ solent esse de dijs, ut more academicorum omnia faceret incerta, quinq; fuisse Mercurios ait, & enumeratis per ordinem quatuor, quintum fuisse eum, à quo Argus occisus

ſit, ob eamq; cauſam in Aegyptũ profugiſſe, atq; Aegy
ptijs leges, ac literas tradidiſſe. Hunc Aegyptii Thoth
appellant, à quo apud eos primus anni ſui menſis .i.
ſeptember nomen accepit. Idẽ oppidum condidit, quod
etiã nunc græce uocatur ἑρμόπολις, & ſaitæ ſeruãt,
& colunt eum religioſe. Qui tametſi homo fuerit an
tiquiſſimus, tamen & inſtructiſſimus omni genere do
ctrinæ, adeo, ut ei multarum rerum, & artium ſcien
tia Triſmegiſto cognomen imponerent. Hic ſcripſit
libros, & quidem multos, ad cognitionem diuinarum
rerum pertinentes, in quibus maieſtatem ſummi, ac
ſingularis Dei aſſerit, ijſdemq; nominibus appellat,
quibus nos Deum & patrem, ac nequis nomen eius
requireret, ἀνώνυμον .i. ſine nomine eſſe dixit, eo ꝙ
nominis proprietate non egeat, ob ipſam ſcilicet uni-
tatem. Ipſius hæc uerba ſunt. ὁ δὲ θεὸς, εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνό
ματος οὐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. Deo igitur
nomen non eſt, q͂a ſolus eſt, nec opus eſt proprio uocabu
lo, niſi cum diſcrimen exigit multitudo, ut unãquãq;
perſonam ſua nota, & appellatione deſignes. Deo au-
tem quia ſemper unus eſt, proprium nomen eſt Deus.
Supereſt de reſponſis, carminibusq; ſacris teſtimonia,
quæ ſunt multo certiora, proferre. Nam fortaſſe ij, con
tra quos agimus, nec poetis putant eſſe credendum, tan
quam uana fingentibus, nec philoſophis, qui errare
potuerunt, quia et hi homines fuerunt. M. Varro, quo
nemo unquam doctior, ne apud græcos quidem, neq;
apud latinos uixit, in libris rerum diuinarum, quos
ad C. Cæſarem ſcripſit pontificem Maximum, cum
de quindecim uiris loqueretur, ſibyllinos libros ait nõ

fuisse unius Sibyllæ, sed appellari uno nomine sibyllinos, quod omnes fœminæ uates Sibyllæ sunt à uete ribus nuncupatæ, uel ab unius Delphidis nomine, uel à consilijs deorum denuntiandis. σιοὺς enim deos nõ θεούς, & consilium non βουλὴν sed βυλὴν appellabant æolico genere sermonis. Itaq; sibyllã dictam esse quasi θεοβούλην. Cæterum Sibyllas decem numero fuisse, easq; omnes enumerauit sub authoribus, qui de singulis scriptitarunt. Primam fuisse de Persis, cuius mentionem fecerit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit. Secundam Libycam, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertiã Delphicam, de qua Chrysippus loquitur in eo libro, quem de diuinatiõe composuit. Quartam Cumeã in Italia, quã Næuius in libris belli punici, Piso in annalibus nominat. Quintam Erythræam, quã Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse ciuem, Eamq; graijs Ilium petentibus uaticinatam, & perituram esse Troiam, et Homerum mendacia scripturum. Sextam Samiã, de qua scripsit Eratosthenes in antiquis annalibus Samiorũ reperisse se scriptũ. Septimã Cumanã noĩe Amalthæam, quæ ab alijs Demophile, uel Herophile noĩatur, eãq; nouẽ libros attulisse ad Regẽ Tarquiniũ Priscum, ac pro eis trecẽtos philippeos postulasse. Regẽq; aspernatũ pretij magnitudinẽ, et derisisse mulieris insaniã. illã in conspectu Regis tres cõbusisse, ac pro reliqs idẽ pretiũ postulasse. Tarquinium multo magis mulierẽ insanire putasse. Quæ denuo tribus alijs exustis, cum in eodem pretio pseueraret, motum esse regem, ac residu os trecentis aureis emisse, quorũ postea numerus sit au-

ctus, capitolio refecto, quod ex omnibus ciuitatibus & italicis & græcis, et præcipue erythræis coacti, allatiq; sunt Romã, cuiuscunq; Sibyllæ nomine fuerunt. Octauam Hellespontică in agro Troiano natam, uico Marpesso, circa oppidum Gergithium, quam scribit Heraclides ponticus Solonis & Cyri fuisse temporibus. Nonam Phrygiam, quæ uaticinata sit Ancyræ. Decimam Tiburtem, nomine Albuneam, quæ Tiburi colitur, ut dea iuxta ripas Anienis, cuius in gurgite simulachrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum. Cuius sacra senatus in Capitolium transtulerit. Harum omnium Sibyllarũ carmina & feruntur, et habentur, præterquam Cumeæ, cuius libri à Romanis occulũtur, nec eos ab ullo, nisi à quindecim uiris inspici fas est. Et sunt singularum singuli libri, qui, q̃a Sibyllæ nomine inscribuntur, unius esse creduntur, suntq; confusi, nec discerni, ac suũ cuiq; assignari potest, præter erythreæ, quæ & nomen suum carmini uerum inseruit, & Erythræam se nominatum iri prælocuta est, cum esset orta Babyloniæ, sed & nos confuse sibyllã dicemus, sicubi testimonijs earum fuerit abutendum. Omnes igitur hæ sibyllæ unũ Deũ prædicant, maxime tamen erythræa, quæ celebrior inter cæteras ac nobilior habetur, siquidem Fenestella diligentissimus scriptor de xv uiris dicens ait. Restituto capitolio retulisse ad senatum C. Curionem cons. ut legati Erythras mitterentur, qui carmina sibyllæ conquisita Romam deportarent. Itaq; missos esse P. Gabinium. M. Octacilium. L. Valerium, q̃ descriptos à priuatis uersus circa mille Romam deportarunt, idem supra ostendimus dixisse Varronem. In

iis ergo uersibus, quos legati Romam attulerunt, de uno Deo hæc sunt testimonia.

εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης ἀγένητος.

Hunc esse solum Deum, summum, qui cœlum fecerit, luminibusq; distinxerit.

ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος· ὃς πεποίηκεν
οὐρανὸν ἠέλιόν τε καὶ ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην,
καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.

Qui quoniam solus sit ædificator mundi, & artifex rerum, uel quæ in eo sunt solum coli oportere testatur.

αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ᾽ ἡγήτορα κόσμου,
ὃς μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἔτυχεν.

Item alia sibylla, quæcunq; est, cum perferre se ad homines Dei uocem diceret, sic ait.

εἷς μόνος εἰμὶ θεός. καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος.

Exequerer nunc testimonia cæterarum, nisi & hæc sufficerent, & illa opportunioribus locis reseruarem. Sed cum defendamus causam ueritatis apud eos, q̨ aberrantes à ueritate falsis religionibus seruiunt, quod genus probationis aduersus eos magis adhibere debemus, q̃ ut eos deorum suorum testimoniis reuincamus?

De testimoniis Apollinis & deorũ. Cap. VII.

a Pollo enim, quẽ præter cæteros diuinũ, maximéq; fatidicum existimant, Colophõæ respondens, quod Delphis credo emigrauerat, amœnitate ductus Asiæ, quærenti cuidam quis esset, aut quid esset omnino deus, respondit uiginti & uno uersibus. Quorum hoc principium est

αὐτοφυὴς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀστυφέλικτος
οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον ἐν πυρὶ ναίων.
τουτὶ θεὸς μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς.

Nunquid potest suspicari de Ioue esse dictum, qui matrem habuit, et nomen? Quid quod Mercurius ille ter maximus, cuius supra mentionem feci, non modo ἀμήτωρα, ut Apollo, sed ἀπάτωρα quoq; appellat Deum, quod origo illi non sit aliunde. Nec enim potest ab ullo generari, qui ipse uniuersa generauit. Satis (ut opinor) & argumentis docui, & testibus confirmaui, quod per se satis clarum est, Vnum esse regem mundi, unum patrem, unum Deum. Sed fortasse quærat aliquis à nobis idem illud, quod apud Ciceronem quærit Hortensius. Si Deus unus est, quæ esse beata solitudo queat? tanquam nos, qui unum esse dicimus, desertum, ac solitariũ esse dicamus? Habet enim ministros, quos uocamus nuntios. Et est illud uerum, quod dixisse in exhortationibus senecam supra retuli, genuisse regni sui ministros Deum. Verum hi neq; dij sunt, neq; Deos se uocari, aut coli uolunt, quippe qui nihil præter iussum, ac uoluntatem Dei faciant. Nec tamen illi sunt, qui uulgo coluntur, quorum & exiguus, & certus est numerus. Quod si cultores Deorum ipsos eos se colere putant, quos summi dei ministros appellamus, nihil est, quod nobis faciant inuidiam, qui unum dicamus, multos negemus. Si eos multitudo delectat, non duodecim dicimus, aut trecentos sexagintaquinq; (ut Orpheus) sed innumerabiles esse arguimus eorum errores in diuersum, qui tam paucos putant. Sciant tamen quo nomine appellari debeant, ne Deum uerum

uiolent, cuius nomen exponunt, dum pluribus tribuunt. Credant Apollini suo, qui eodem illo responso, ut Ioui principatum, sic etiam cæteris dijs abstulit nomen. Tertius enim uersus ostendit Dei ministros, non Deos, uerum angelos appellari oportere. De se quidem ille mentitus est, qui cum sit è numero dæmonum, Angelis se Dei aggregauit, deniq; in alijs responsis dæmonem se esse confessus est. Nam cum interrogaretur quomodo sibi supplicari uellet, ita respondit

πάνσοφε παντοδίδακτ᾽ ἐνολοίςροφε κέκλυθι δαῖμον

Item rursus cum preces in Apollinem smyntheum rogatus expromeret, ab hoc uersu exorsus est.

ἁρμονίη κόσμοιο φαεσφόρε καὶ σοφὲ δαῖμον

Quid ergo superest, nisi ut sua confessione uerberibus ueri Dei, ac pœnæ subiaceat sempiternæ? Nam in alio responso ita dixit,

δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον

ἀκάματοι δάμανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο De utrisq; generibus in. ij. li. differemus. Interim nobis sat est, quod dũ se honorare uult, et in cœlo collocare, cõfessus est, id quod res se habet, quomodo sint appellandi, q Deo assistunt. Retrahant ergo se homines ab erroribus, et abiectis religionibus prauis, parentem suũ, dominumq; cognoscant, cuius nec uirtus existimari potest, nec magnitudo perspici, nec principium cõprehẽdi, cum ad illum mentis humanæ intentio, & acumen, & memoria peruenerit quasi subactis, & consumatis omnibus uijs substitit, hæret, deficit, nec est aliqd ulterius, quò progredi possit, uerum quia fieri non potest, quin id, quod sit, aliquando esse cœperit, consequẽs est, ut quando nihil

ante illum fuit, ipse ante omnia ex seipso sit procreatus, ideóq; ab Apolline αὐτοφυὴς, à Sibylla αὐτογενὴς, & ἀγένητος, & ἀποίητος nominatur, quod Seneca uir acutus in exhortationibus uidit. Nos, inqt, aliunde pendemus. Itaq; ad aliquem perspiciamus, cui quod est optimum in nobis, debeamus, Alius nos edidit, alius instruxit, Deus ipse se fecit.

Quod deus sine corpore sit, nec sexu ad procreandum egeat. Cap. VIII.

h Is igitur tot & tantis testibus cõprobatur, unius Dei potestate, ac prouidentia mundum gubernari, cuius uim, maiestatéq; tantam esse dicit in Timæo Plato, ut eam neq; mente concipere, neq; uerbis enarrare quisquam possit ob nimiã eius, & inæstimabilem potestatem. Dubitet ergo aliqs, an quicquam diffiale, aut impossibile sit Deo, qui tanta, tam'q; mirifica opera prouidentia excogitauit, uirtute constituit, ratione perfecit, nunc autem spiritu sustentet, potestate moderetur, inexcogitabilis, ineffabilis, & nulli alij satis notus q̃ sibi? Vnde mihi de tanta potestate sæpius cogitanti, qui Deos colunt, interdum uideri solent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam non multum à mutis animalibus differentes, qui credant eos, qui geniti sunt maris, ac fœminæ coitu, aliquid maiestatis, diuinæq; uirtutis habere potuisse. cũ Sibylla Erythræa dicat,

ἰυ δύνατ᾽ ἀνδρὸς
ἐκ μηρῶν μητρός τε θεὸς τετυπωμένος εἶναι.

Quod si est uerum, sicuti est, apparet Herculẽ, Apollinem, Liberum, Mercurium, Iouemq; ipsum cum cæteris homines fuisse, quando sunt ex duobus sexibus nati. Quid est autem tam remotum à Deo, q̃ id opus, quod ipse ad propagandam sobolem mortalibus tribuit? & quod sine substantia corporali nullum potest esse. Dii ergo si sunt immortales, et æterni, quid opus est altero sexu? nimirum ut generentur, ipsa progenie quid opus est, cum successione non egeant, qui futuri sunt semper? Nã profecto in hominibus, cæterisq; animantibus diuersitas sexus & coitio, & generatio nullam habet aliam rationem, nisi ut omnia genera uiuentium, quando sunt conditione mortalitatis obitura, mutua possint successione seruari. Deo autem, qui est sempiternus, neq; alter sexus, neq; successio necessaria est. Dicet aliquis, ut habeat uel ministros, uel in quos ipse possit dominari. Quid igitur opus est sexu fœmineo, cum Deus, qui est omnipotens, ut uocatur, sine usu, & opera fœminæ possit filios procreare? Nam si quibusdam minutis animalibus id præstitit, ut sibi è folijs natos è suauibus herbis ore legant, cur existimet aliquis ipsum Deum nisi ex permistione sexus alterius non posse generare? Illos igitur, quos imperiti & insipientes tanquam Deos & nuncupant, & adorant, nemo est tam inconsyderatus, qui non intelligat fuisse mortales. Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dij crediti sunt? Nimirum quia reges maximi, ac potentissimi fuerunt, ob merita suarum uirtutum, aut munerum, aut artium repertarum, cum chari fuissent ijs? quibus imperitauerant, in memoriam sunt consecrati. Quod siquis

dubitet, res eorum gestas, & facta consyderet, quæ uniuersa tam poetæ q̃ historici ueteres prodiderunt.

De Hercule, & gestis eius, atq; ortu eius ex Ioue, & Alcmena, & morte eius. Cap. IX.

h Ercules, qui ob uirtutem clarissimus, & quasi Africanus inter deos habetur, non'ne orbem terræ, quem peragrasse, ac expurgasse narratur, stupris, libidinibus, adulterijs, inquinauit? nec mirum, cum esset adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandem potuit in eo esse diuini, qui suis ipse uitijs mancipatus, & mares, & fœminas contra omnes leges infamia, dedecore, flagitio affecit? Sed ne illa quidem, quæ magna, & mirabilia gessit, talia iudicanda sunt, ut uirtutibus diuinis tribuẽda uideantur. Quid enim tam magnificum, si leonem, aprumq; superauit, si aues sagittis deiecit, si regium stabulum eggessit, si uirginem uicit, cingulumq; detraxit, si equos feroces cum domino interemit? Opera sunt ista fortis uiri, hominis tamen. Illa enim, quæ uicit, fragilia, & mortalia fuerunt. Nulla enim est (ut ait orator) tanta uis, quæ non ferro, ac uiribus debilitari, frangiq; possit. At animum uincere, iracundiam cohibere, fortissimi est, quæ ille nec fecit unquam, nec potuit. Hæc qui faciat, non modo ego eum summis uiris comparo, sed simillimum Deo iudico. Vellem adiecisset de libidine, luxuria, cupiditate, insolentia, ut uirtutem eius impleret, quem similem Deo iudicabat. Non enim fortior iudicandus est, qui leonem, q̃ qui uiolentiam, & in seipso

inclusam feram superat iracundiam, aut qui rapacissi
mas uolucres deijcit, q̃ qui cupiditates auidissimas coer
cet. Aut q Amazonem bellatricem, q̃ qui libidinem uin
cit pudoris, ac famæ debellatricem, aut qui fimum de
stabulo, q̃ q uitia de corde suo eggerit, quæ magis sunt
perniciosa, quia domestica, et propria mala sunt, q̃ illa,
quæ & uitari poterant, & caueri. Ex quo fit, ut ille
solus uir fortis debeat iudicari, qui temperans est, &
moderatus, & iustus. Quod si cogitet aliqs quæ sint
Dei opa, iã hæc omnia, quæ mirantur homines ineptis
simi, ridicula iudicabit. Illa enim non diuinis uirtuti
bus, quas ignorant, sed infirmitate suarum uiriũ me
tiuntur. Nam illud quidem nemo negauit, Herculẽ nõ
tantum Euristheo seruisse regi, quod aliquatenus ho-
nestum uideri potest, sed etiã impudicæ mulieri Om-
phale, quæ illum uestibus suis indutum sedere ad pe
des suos iubebat pensa facientem. detestabilis turpitu-
do, sed tanti erat uoluptas. Quid tu, inqet aliquis, poe
tis'ne credendum putas. Quid ni putem? Non enim
ista Lucilius narrat, aut Lucianus, q Dijs, & homini
bus non pepercit, sed potissimũ qui Deorum laudes ca
nebant. qbus igitur credemus, si fidem laudantibus nõ
habemus? Qui hos mentiri putat, proferat alios, qbus
credamus, authores, qui nos doceant, qui sint isti Dij,
quomodo? unde orti? Quæ sit uis eorum? Qui nume-
rus? Quæ potestas? Quid in his admirabile? Quid
cultu dignum? Quid deniq; certius, uerius'q; mysteri-
um, nullus dabit. Credamus igitur istis, qui non ut
reprehenderent, sunt locuti, sed ut prædicarent. Naui
gauit ergo cum Argonautis, expugnauit'q; Troiã ira-

tus Laomedonti ob negatam sibi pro filiæ salute mercedem. Vnde quo tempore fuerit, apparet. Idem furore, atq; insania percitus, uxorem suam cum liberis interemit, hunc homines deum putant. Sed Philoctetes eius hæres non putauit, qui facem supposuit arsuro, qui artus suos, & neruos cremari, ac dissolui uidit, qui ossa eius, ac cineres in Oeta monte sepeliuit, pro quo munere sagittas eius accepit.

De Aesculapio, Apolline, Neptuno, ac Marte, et Castore, Polluce, atq; Mercurio. Cap. X.

Esculapius & ipse non sine flagitio Apollinis natus, q̃d fecit aliud diuinis honoribus dignum, nisi q̃d sanauit Hippolytum? mortem sanè habuit clariorem, quia à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius de illustribus uiris disserens, ait, incertis parentibus natum, expositum, & à uenatoribus inuentum, canino lacte nutritum, Chironi traditum didicisse medicinam, fuisse autem Messenium, sed Epidauri moratum. Tullius etiam Cynosuris urbe Arcadiæ ait sepultum. Quid Apollo pater eius? Non'ne ob amorem, quo flagrabat, turpissime gregem pauit alienum, & muros Laomedonti extruxit? cum Neptuno mercede conductus, quæ illi negari potuit impune, ab eoq; primo Rex perfidus quicquid cum Dijs pepigisset, didicit abnegare. Idem formosum puerum & dum amat uiolauit, & dum ludit, occidit. Homicida Mars, & per gratiam cædis crimine ab Atheniensibus liberatus, ne uideretur nimis ferus, & immanis,

adulterium cum Venere commisit. Castor & Pollux, dum alienas sponsas rapiunt, esse gemini desierunt. nam liuore iniuriæ concitatus Idas, alterum gladio transuerberauit, & eosdem poetæ alternis uiuere, alternis mori narrant, ut iam sint non Deorum tantum, sed omnium mortalium miserrimi, quibus semel mori non licet, hos tamen Homerus ambos simpliciter (non ut poetæ solent) mortuos esse testatur. Nam cum faceret in muris assidentem Priamo Helenam cunctos Græciæ principes recognoscere, solos autem se fratres suos requirere, subiecit orationi huiusmodi uersum.

Hæc ait, ast alios retinebat terra sepultos.

Fur ac nebulo Mercurius qd ad famam sui reliqt, nisi memoriam fraudum suarum? Cœlo dignus, quia palæstram docuit, & lyram primus inuenit. Liberum patrẽ in senatu Deorũ summæ authoritatis, primæq; esse sententiæ necesse est, quia præter Iouẽ solus omnium triumphauit, exercitum duxit, Indos debellauit, sed inuictus ille Imp̃ator inclytus Maximus ob amorem, ac libidinem turpissime uictus est. Delatus enim Diam cum semiuiro comitatu, nactus est impudicam mulierem in litore, ac fiducia uictoriæ inclytæ uir esse uoluit, ne nimium mollis esse uideretur, atq; illá patris proditricem, fratris interemptricem ab alio relictam, & repudiatam in coniugium sibi uendicauit, et liberam fecit, & cum ea pariter ascendit in cœlum. Quid omnium horum pater Iupiter, qui in solenni precatione Optimus Maximus nominatur? Non'ne à prima sua pueritia impius, ac pene' paricida deprehenditur? Cum patrem regno expulit, ac fugauit, nec

expectauit mortem decrepiti senis, cupiditate regnan di. Et cum paternum solium per uim, per arma cepisset, bello est à Titanibus lacessitus, quod humano generi principium fuit malorum, quibus uictis, & pace in ppetuum comparata, reliquam suam uitã in stupris, adulterijs'q; consumpsit. Omitto uirgines, quas imminuit, id enim iudicari solet tolerabile. Amphitryonem ac Tyndarũ præterire non possum, quorum domos dedecore, atq; infamia plenissimas reddidit, illud uero summæ impietatis, ac sceleris, ꝙ regiũ puerum rapuit ad stuprum. Parũ enim uidebatur, si in expugnanda fœminarũ pudicitia, maculosus ac turpis esset, nisi etiam sexui suo iniuriam faceret, hoc est uerũ adulterium, quod fit contra naturam, hæc qui fecit uiderimus, an maximus, certe optimus non est, quod nomen à corruptoribus, ab adulteris, ab incestis abest, nisi forte nos erramus homines, qui talia facientes sceleratos uocamus, ac perditos, omnibus'q; pœnis dignissimos iudicamus. Stultus autem M. Tullius, qui C. Verrẽ adulteria obiecit. Eadem enim Iupiter, quem colebat, admisit. Qui P. Clodio sororis incestum. At illi Optimo Maximo eadem fuit & soror & coniux.

De ipsius Iouis parentibus, & ortu, & uita eius flagitiosissima, morte, & sepultura. Caput. XI.

Quis est igitur tam excors, qui hunc in cœlo regnare putet, qui ne in terra quidem debuit? Nõ insulse quidam poeta triumphum Cupidinis scripsit, quo in libro non modo potentissimũ

Deorum Cupidinem, sed etiam uictorem facit. Enumeratis enim amoribus singulorum, quibus in potestatem Cupidinis, ditionem'q; uenissent, instruit pompã, in qua Iupiter cum cæteris Dijs ante currũ triumphãtis ducitur cathenatus. Eleganter id quidẽ dicitur a poeta figuratum, sed tamen nõ multũ distat a uero. Qui enim uirtutis est expers, q cupiditatibus, ac libidinibus malis uincitur, nõ Cupidini (ut ille finxit) sed morti subiectus est sempiternæ. Sed omittamus de moribus dicere, rem consyderemus, ut intelligant hoies, in qbus miseri uersentur erroribus. Regnare in cœlo Iouem uulgus existimat, id doctis pariter, & indoctis psuasum est. Quod & religio ipsa, et precationes, et hymni, & delubra, & simulachra demonstrant. Eũdem tamen Saturno, & Rhea genitum confitentur. Quomodo potest Deus uideri, aut (ut ait poeta) hoium, rerũq; repertor? ante cuius ortum infinita hoium millia fuerunt? Eorum scilicet, qui Saturno regnante uixerunt, ac priores luce q̃ Iupiter sunt potiti? Video alium Deũ regem fuisse primis temporibus, aliũ consequentibus. Potest ergo fieri, ut alius sit postea futurus. Si enim regnum prius mutatum est, cur desperemus & posterius posse mutari? nisi forte Saturnus generare potuit fortiorem, Iupiter non potest. Atqui diuinũ Imperiũ aut semper immutabile est, aut, si est mutabile, qđ fieri non potest, semper utiq; mutabile est. Põt. n. Iupiter regnum amittere, sicut et pater eius amisit. Ita plane, nam cum idem neq; uirginibus, neq; maritatis unq̃ pepercisset, & abstinuit se tantum una Thetide, qđ respõsum fuit maiorem patre suo futurum, quisquis ex illa

natus esset. Et primum in eo prudentia non Dei, cui
nisi Themis futura dixisset, ipse nesciret. Si autem di
uinus non sit, ne deus quidem sit, unde ipsa diuinitas
nominatur, ut ab homine humanitas. Deinde consciē
tia imbecillitatis, timuit utiq; maiorem, quod qui facit,
scit utiq; profecto non esse se maximum, quandoqui-
dem potest aliquid maius existere. Idem per stygiam
paludem sanctissime iurat,

Vna superstitio, superis quæ reddita diuis,

Quæ est ista supstitio? aut à quo reddita est? Ergo ali
qua potestas maxima est, quæ peierantes deos puniat,
quæ tanta formido est paludis infernæ, si sunt immor
tales? quid metuunt eam, quam uisuri non sunt, nisi
quos mori necesse est? Quid igitur homines oculos su-
os in cœlum tollunt? quid per superos deierant, cum
ipsi superi ad inferos deuoluantur? ibi'q; habeát quod
uenerentur, & adorent. Illud uero quale est, esse fata,
quibus dij omnes & ipse Iupiter pareat, si parcarum
tanta uis est, ut plus possint q̃ cœlestes uniuersi, quá'q;
ipse rector, ac dominus, cur non illæ potius regnare di
cantur, quarum legibus, ac statutis parêre omnes de-
os necessitas cogit? Nunc cui dubium est, quin is, q ali-
cui rei obsequitur, maximus non sit? nam si sit, non acci
piat fata, sed faciat. Nunc ad illud, qđ omiseram, re
deo. In una utiq; sola fuit continentior, cum eā deperi
ret, & non uirtute aliqua, sed metu successoris. Quæ
fortitudo utiq; eius est? qui sit mortalis & imbecillis, et
nihili. quippe q potuit & tunc, cum nasceretur, extin-
gui, sicut frater eius ante genitus extinctus est, qui si
uiuere potuisset, nunq̃ minori concessisset imperium.

Ipse autem

ipse autem furto seruatus, furtimq; nutritus, ζεὺς siue ζὴν appellatus est, non, ut isti putant, à feruore cœlestis ignis, uel quod uitæ sit dator, uel ꝙ animantibus inspiret animas, quæ uirtus solius dei est (quã .n. possit inspirare animam, qui ipse accipit aliũde?) sed, quod primus ex liberis Saturni maribus uixerit. Potuerũt igitur homines alium Deum habere rectorem, si Saturnus nõ fuisset ab uxore delusus? At enim poetæ ista finxerunt. Errat quisquis hoc putat. illi enim de hominibus loquebantur, sed ut eos ornarent, quorũ memoriam laudibus celebrabant, deos esse dixerunt. Itaq; illa potius ficta sunt, quæ tanquam de dijs, non illa, quæ tanquam de hominibus locuti sunt, quod clarum fiet exemplo, quod inferemus, Danaen uiolaturus Iupiter aureos numos largiter in sinũ eius infudit. Hæc stupri merces fuit. At poetæ, qui quasi de deo loquebãtur, ne authoritatem creditæ maiestatis infringerent, finxerunt ipsum in aureo imbre delapsum, eadem figura, qua imbres ferreos dicunt, cum multitudinem telorum, sagittarumq; describunt. Rapuisse dicitur in aquila Catamitum, poeticus color est, sed aut per legionem rapuit, cuius insigne aquila est, aut nauis, in qua est impositus, tutelam habuit in aquila figuratam, sicut taurum figuratum cum rapuit, & transuexit Europam, eodem modo conuertisse in bouem traditur Io Inachi filiam, quæ, ut iram Iunonis effugeret, ut erat iam setis obsita, iam bos tranasse dicitur mare, in Aegyptumq; uenisse, atq; ibi recepta pristina forma dea facta, quæ nunc Isis uocatur. Quo igitur argumento probari potest? nec Europam in Tauro sedisse, nec Io fa-

ctam bouem? quod certus dies habetur in fastis, quo Isi
dis nauigium celebratur. quæ res docet nõ tranasse il
lam, sed nauigasse. Igitur qui sapere sibi uidentur, quia
intelligunt uiuum, terrenumq; corpus in cœlo esse nõ
posse, totam Ganymedeam fabulam pro falso repudi-
ant, nec sentiunt in terra id esse factum, quia res, ac li
bido ipsa terrena est. Non ergo res ipsas gestas finxe-
runt poetæ, quod si facerent, essent uanissimi, sed rebus
gestis addiderunt quendam colorem. Non enim obtre
ctantes illa dicebant, sed ornare cupientes. Hinc hoĩes
decipiuntur, maxime dum hæc omnia ficta esse arbi-
trantur à poetis, colunt quod ignorant, nesciunt q̃ sit
poeticæ licentiæ modus, quousq; progredi fingendo li
ceat, cum officium poetæ sit in eo, ut ea, quæ gesta sunt
uere, in aliquas species obliquis figurationibus cum de
core aliquo conuersa traducant. Totum autem quod re
feras fingere, id est ineptum esse, & mendacem potius q̃
poetam, sed finxerunt ista, quæ fabulosa creduntur.
Num etiam illa, quæ de dijs fœminis, deorumq; connu
bijs dicta sunt? Cur igitur sic figurantur, sic coluntur?
nisi forte non tantum poetæ, sed & pictores, fictoresq;
imaginum mentiuntur. Si enim hic Iupiter, qui à uo
bis dicitur Deus, non is est, qui ex Saturno, & Ope na
tus est, nõ oportuit nisi solius simulachrum in templis
omnibus collocari. Quid sibi mulierum effigies uolũt?
Quid sexus infirmus, in quẽ si cadit ipse Iupiter, tũ
uero ipsi lapides hominem fatebuntur. Mentitos aiunt
esse poetas, & his tamen credunt, immo uero non esse
mentitos re ipsa probant. Ita.n. deorũ simulachra con
fingunt, ut ex ipsa diuersitate sexus appareat uera

esse, quæ dicunt poetæ. Nam quod aliud argumentum habet imago Catamiti, et effigies aquilæ, cum ante pedes Iouis ponuntur in templis, et cum ipso pariter adorantur, nisi ut nefandi sceleris, ac stupri memoria maneat in æternũ? Non igitur à poetis totum fictum est. aliquid fortasse traductum, & obliqua figuratione obscuratum, quo ueritas inuoluta tegeretur. sicut illud de sortitione regnorũ. Aiunt. n. Ioui cœlũ obtigisse, Neptuno mare, inferna Plutoni. cur non terra potius in sortem tertiã uenit? nisi ꝗ in terra gesta res est. Ergo illud in uero est, ꝗ regnũ orbis ita partiti, sortitiq; sunt, ut orientis imperium Ioui cederet, Plutoni, cui cognomen Agesilao fuit, pars occidentis obtingeret. Eo ꝗ plaga orientis, ex qua lux mortalibus datur superior, occidentis aũt inferior esse uideatur. Sic ueritatem mendacio uelauerunt, ut ueritas ipsa ꝑsuasioni publicæ nihil derogaret. De Neptuni sorte manifestum est, cuius regnũ tale fuisse dicimus, quale M. Antonij fuit infinitũ illud imperiũ, cui totius oræ maritimæ potestatem senatus decreuerat, ut prædones ꝑsequeretur, ac mare oẽ pacaret. Sic Neptuno maritima oĩa cum insulis obuenerunt, quõ id probari põt? Nimirũ ueteres historiæ docent, Antiquus author Euhemerus, q̃ fuit ex ciuitate messana, res gestas Iouis, et cæterorũ, qui dii putantur, collegit, historiãq; contexuit ex titulis, et iſcriptiõibus sacris, quæ in antiquissimis templis habebantur, maximéq; in fano Iouis Triphylij, ubi aureã columnam positam esse ab ipso Ioue titulus indicabat, in qua colũna gesta sua ꝑscripsit, ut monimenta essent posteris rerum suarũ. Hãc historiã interpretatus ẽ Ennius, et secutus,

cuius hæc uerba sunt. Iupiter imperium Neptuno dat maris, ut insulis omnibus, & quæ loca sunt secus mare omnibus regnaret. Vera sunt ergo, quæ loquuntur poetæ, sed obtentu aliquo, specieq; uelata. Potest et mons Olympus figuram poetis dedisse, ut Iouem dicerent cœli regnum esse sortitum, ꝙ Olympus ambiguum nomen est & montis, & cœli. In Olympo autem Iouẽ habitasse docet historia eadem, quæ dicit, eadem tempestate Iupiter in monte Olympo maximã partem uitæ colebat, & eo ad eum in ius ueniebant, siquæ res in controuersia erant. Item siquis quid noui inuenerat, quod ad uitam humanam utile esset, eo ueniebat, atq; Ioui ostendebat. Multa in hũc modũ poetæ transferunt, non ut in deos mentiãtur, quos colunt, sed ut figuris uersicoloribus uenustatem, ac leporẽ carminibus suis addant, q autẽ non intelligũt quomodo, aut quare qcq̃ figuretur, poetas uelut mendaces, et sacrilegos insequuntur. Hoc errore decepti et Philosophi, ꝙ ea, quæ de Ioue feruntur, minime in deum conuenire uidebantur, duos Ioues fecerunt, unũ naturalem, alterũ fabulosum. Viderunt ex ꝑte, quod erat uerum, eũ scilicet, de quo poetæ loquũtur, hominem fuisse. In illo autem naturali Ioue uulgari cõsuetudine religionis ĩducti errauerunt, ꝙ in deũ nomen hoĩs transtulerunt, q (ut supra diximus) qa solus est, nõ indiget noĩe. Iouem autem illum esse, q sit ex Ope, Saturnoq; natus, negari nõ põt. Vana igitur ꝑsuasio est eorũ, qui nomen Iouis summo deo tribuunt. Solent.n.qdam errores suos hac excusatione defendere, q conuicti de uno Deo, cũ id negare nõ possunt, ipsum se colere affirmant. Verũ

hoc sibi placere, ut Iupiter nominetur, quo quid absurdius? Iupiter enim sine contubernio coniugis, filiæq; coli non solet. Vnde quid sit, apparet, nec fas est id nomen eò transferri, ubi nec Minerua est ulla, nec Iuno. Quid, q̄ huius nominis proprietas non diuinam uim exprimit, sed humanam? Iouem enim, Iunonemq; à iuuando esse dictos Cicero interpretatur. Et Iupiter quasi iuuans pater dicitur, quod nomen in deum minime congruit, q̄a iuuare hominis est, opis aliquid conferentis in eum, qui sit alienus, & exigui beneficij. Nemo sic Deum precatur, ut se adiuuet, sed ut seruet, ut uitam, salutemq; tribuat, quod multo plus, ac maius est, q̄ iuuare. Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios iuuare, cum eos generat, aut educat. Illud enim leuius est, q̄ ut eo uerbo magnitudo paterni beneficij exprimatur, quanto id magis inconueniens est Deo, qui uerus est pater, p̄ quem sumus, et cuius toti sumus, à quo fingimur, animamur, illuminamur, qui nobis uitam impertit, salutē tribuit, uictum multiplicem subministrat, non intelligit beneficia diuina, q̄ se iuuari modo à Deo putat. Ergo non imperitus modo, sed etiā impius est, q̄ nomine Iouis uirtutem summæ potestatis imminuit. Quare si Iouem ex rebus gestis, & ex moribus hominem fuisse, in terraq; regnasse deprehendimus, superest, ut mortem quoq; eius inuestigemus. Ennius in sacra historia descriptis omnibus, quæ in uita sua gessit, ad ultimum sic ait. Deinde Iupiter postq̄ terrā q̄nquies circuiuit, omnibusq; amicis, atq; cognatis suis Imperium diuisit, reliquitq; hominibus leges, mores, frumētaq; parauit, multaq; alia bona fecit, im-

mortali gloria, memoriaq; affectus sempiterna monimenta suis reliquit, ætate pessumata in Creta, uitã cõmutauit, & ad Deos abijt. Eũq; Curetes filij sui curauerunt, decorauerunt'q; eũ, et sepulchrũ eius est in Creta in oppido Gnoso, et dicitur Vesta hanc urbẽ creauisse, in qua sepulchro eius est inscriptum antiqs literis græcis ὁ ζὰνς τοῦ κρόνου, id est latine, Iupiter Saturni. Hoc certe non poetæ tradunt, sed antiquarum rerum scriptores, quæ adeo uera sunt, ut ea sibyllinis uersibus confirmentur, qui sunt tales.

δαίμονας ἀψύχους νεκύων εἴδωλα καμόντων
ὧν κρήτη καύχημα τάφους ἡ δύσμορος ἴσχει.

Cicero de natura deorũ, cũ tres Ioues à theologis nominari diceret, ait tertium fuisse Cretensem Saturni filium, cuius in illa insula sepulchrũ ostenditur. Quomodo igitur potest Deus alibi esse uiuus, alibi mortuus, alibi habere templũ, alibi sepulchrum? Sciant ergo Romani capitolium suũ .i. summum caput religionum suarũ publicarum, nihil esse aliud q̃ inane monimentum. Veniamus nunc ad eius patrẽ, q ante regnauit, & q fortasse plus habebat in se, quod ex coitu tantorum elementorum genitus esse dicatur. Videamus quid in eo fuerit Deo dignum. In primis illud, ꝙ aureum seculum narratur habuisse, qđ iustitia sub eo fuerit in terra. Teneo aliquid in eo, quod in eius filio non fuit. Quid enim tam conueniens Deo, q̃ iustum regimen, ac pium seculũ? Sed cum eadẽ ratione natum esse cogito, nõ possum putare Deum summum, ꝙ uideam esse aliqd antiquius, cœlum scilicet, atq; terrã. At ego Deum quæro, ultra quem nihil est omnino, qui fons, & origo sit re

rum. Hic sit necesse est, q cœlum ipsum condidit, terramq; fundauit. Saturnus autem si ex his natus est (ut putatur) quemadmodum potest Deus esse principalis, qui alijs ortum suum debet? Aut quis præfuit mundo, ante q̃ Saturnus gigneretur? Sed hoc poeticum est (ut dicebam paulo ante) figmentum, nec .n. fieri poterat, ut elementa insensibilia, tantoq; interuallo separata in unum coirent, ac filium procrearent, aut is, qui natus esset, non potissimum genitoribus similis existeret, sed eam formam gereret, quam parẽtes sui non habebãt. Quæramus ergo quid ueritatis sub hac figura lateat. Minutius felix in eo libro, qui Octauius inscribitur, sic argumentatus est, Saturnum, cum fugatus esset à filio, in Italiamq; uenisset, Cœli filium dictum, q̄ soleamus eos, quorum uirtutem miremur, ad eos, qui repentine aduenerint, de cœlo cecidisse dicere, Terræ autem, q̄d ignotis parentibus natos terræ filios nominemus. Sunt hæc quidem similia ueri, non tamen uera, quia constat etiam tunc, cum regnaret, ita esse habitum. Potuit & sic argumentari. Saturnum, cum potentissimus rex esset, ad retinendam parentum suorum memoriam nomina eorum cœlo, terræq; indidisse, cũ hæc prius alijs uocabulis appellarentur, qua ratione & montibus, et fluminibus nomina sunt imposita. Neq; enim cũ dicunt poetæ de progenie Atlãtis, aut Inachi fluminis, id potissimum dicunt, homines ex rebus sensu carẽtibus potuisse generari, sed eos utiq; significant, qui nati sunt ex ijs hominibus, qui uel uiui, uel mortui, nomina montibus, aut fluminibus indiderunt. Nam id apud ueteres, maximeq; græcos usitatum fuit, sic Ma-

ria eorum traxisse nomina accepimus, qui deciderant in ea, ut Aegæum, Icariũ, Hellespontium, & in Latio Auentinus uocabulum monti dedit, in quo sepultus est. Tyberinus uel Tyberis amni, in quo mersus ē. Nō ergo mirandum, si nomina eorum cœlo, terræq́; attributa essent, qui reges genuerant potentissimos. Appa-ret ergo non ex cœlo natum esse, quod fieri non potest, sed ex eo homine, cui nomen Vrano fuit, quod esse uerum Trismegistus author est, qui, cum diceret admodũ paucos extitisse, in qbus esset perfecta doctrina, in his Vranum, Saturnum, Mercurium cognatos suos nominauit. Hæc ille qa ignorauit, aliò traduxit historiã, qui quoniam quomodo potuerit argumentari, ostendi, nunc dicã quomodo, ubi, à quo sit hoc dictum, non. n. Saturnus hoc, sed Iupiter fecit, in sacra historia sic Ennius tradit. Deinde Pantum deducit in montem, qui uocatur cœli stella, Postq̃ eò ascendit, contemplatus est late terras, ibiq́; in eo mōte aram creat cœlo. Primusq́; in ea ara Iupiter sacrificauit, in eo loco suspexit in cœlum, quod οὐρανὸς nominatur, idq́; quod supra mundum erat, quod æther uocatur, de sui aui nomine cœlo nomen indidit, idq́; Iupiter, quod æther uocatur, placans primum cœlum nominauit, eãq; hostiã, quam ibi sacrauit, totam adoleuit. Nec hic tantum sacrificasse Iupiter iuenitur. Cæsar quoq; in arato refert, Aglaosthenem dicere, Iouem cum ex insula Naxo aduersus Titanas proficisceretur, et sacrificiũ faceret in litore, aqlã ei in auspiciũ aduolasse, quam uictor bono omine acceptam tutelæ suæ subiugarit. Sacra uero historia et ante consedisse illi aquilam in capite, atq; illi regnum

portendisse testatur. cui ergo sacrificare Iupiter potuit, nisi cœlo auo, quem dicit Euhemerus in oceano mortuum, & in oppido Aulatia sepultum.

Quomodo stoici figmenta poetarum ad philosophicam transferant rationem. Cap. XII.

q Voniã reuelauimus mysteria poetarum, et Saturni parẽtes iuenimus, ad uirtutes eius, & facta redeamus. Iustus in regno fuit. Primum ex hoc ipso iam deus non est, quod fuit. Deniq; ꝙ ne iustus qdem fuit, sed impius non modo in filios, quos necauit, uerumetiam in patrem, cui dicitur abscidisse genitalia, quod forsitan uere acciderit. Sed homines respectu elementi, quod dicitur cœlum, totam fabulam explodunt tanq̃ ineptissime fictam, quam tñ stoici (ut solent) ad rationem physicam conantur traducere, quorum sententiam Cicero de natura deorum disserens posuit. Cœlestem, inquit, altissimam, ætheriamq; naturam, idest igneam, quæ per sese omnia gigneret, uacare uoluerunt ea parte corporis, quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum, quæ ratio in Vestam potuit conuenire, si mas diceretur. Idcirco enim uirginem putant Vestam, quia ignis inuiolabile sit elementum, nihilq; nasci possit ex eo, quippe qui omnia, quæ arripuerit, absumat. Ouidius in fastis.

Nec tu aliud Vestam q̃ uiuam intellige flammam,
Nataq; de flamma corpora nulla uides.
Iure igitur uirgo est, quæ semina nulla remittit,
Nec capit, & comites uirginitatis amat.

Vulcano quoq; id potuit ascribi, qui quidem putatur ignis, & tamen poetæ non assenserunt. Potuit & soli, in quo est natura, & causa gignentium, nam sine solis igneo calore, neq; nasci qcq̃, neq; augeri potest, ut nulli elemento magis opus sit genitalibus, q̃ calori, cuius fœtu concipiuntur, nascuntur, sustentantur omnia. postremo etiã, si ita sit (ut uolunt) qui magis abscissum eẽ cœlum putet, q̃ omnino sine genitalibus natum? Nã si per se gignit, non indigebat utiq; genitalibus, cum Saturnũ ipsum procrearet. Si uero habuit, & à filio abscissa sunt, ortus rerum, et natura omnis interisset. Quid, quod ipsi Saturno nõ diuinũ modo sensum, sed humanum quoq; adimunt, cum affirmant esse eũ Saturnum, qui cursum, & conuersionem spatiorum, & temporũ continet. Eumq; græce idipsum nomen habere, κρόνος enim dicitur, quod est idem, q̃d χρόνος, idest spatium tẽporis, Saturnus. n. est appellatus, q͂ saturetur annis. Hæc Ciceronis uerba sunt exponẽtis sententiam stoicorum, quæ q̃ uana sit, cuius intelligere promptissimũ est. Si enim Saturnus cœli est filius, quomodo potuit aut tempus à cœlo gigni, aut cœlum à tempore abscidi, aut postea tẽpus imperio spoliari à filio Ioue? Aut quomodo Iupiter natus est ex tempore, aut qbus annis saturari possit æternitas, cui nullus est finis?

Quomodo poetæ, et historia stoicorũ interpretationes de Ioue, & Saturno, & alijs Dijs uanas, & inanes ostendant. Cap. XIII.

SI ergo uanæ sunt istæ ratiões philosophorum, quid superest nisi ut uere factum esse

credamus, idest hominem ab homine abscissum, nisi forte aliquis existimet Deum fuisse, qui timuit cohaere dem, cum si quid diuinitatis habuisset, non patris genitalia debuerit amputare, sed propria, ne Iupiter nasceretur, qui eum regni possessione priuauit. Idem sororem suã Rheam, quam latine Opem dicimus, cum haberet uxorem, responso uetitus esse dicitur mares liberos educare, quod futurum esset, ut à filio pelleretur. quã rem metuens, natos sibi filios non utiq; deuorabat (ut ferunt fabulæ) sed necabat, quanquam scriptum sit in historia sacra, Saturnum & Opem, cæterosq; tunc homines humanam carnem solitos esitare. Verum primum Iouem leges hominibus, moresq; condentem, edicto prohibuisse, ne liceret eo cibo uesci, quod si uerum est, quæ potest in eo fuisse iustitia? Sed fictum sanè putemus Saturnum filios deuorasse, modo cum aliqua ratione. Nunc icirco, quod ait uulgus, comedisse filios suos eũ, qui extulerit, sepulturæq; mandauerit. Ops autem cũ Iouem peperisset, subtraxit infantem, eumq; nutriendum furtim misit in Cretam. Rursum imprudentiã reprehendam necesse est. Cur enim responsum ab alio potius accepit? Cur in cœlo constitutus, quæ gerebantur in terra non uidebat? Cur eum Corybantes cymbalis fefellerunt? Postremo cur extitit aliqua uis potentior, aut maior, quæ illius uinceret potestatem? Nimirum senex à iuuene facile uictus est, ac spoliatus imperio. Fugit expulsus, et in Italiam nauigio uenit, cum errasset diu, sicut Ouidius in fastorum libris refert.

Causa ratis superest, thuscum rate uenit ad amnem,
Ante pererrato falcifer orbe Deus.

Hunc errantem, atq; inopẽ Ianus excepit, cuius rei argumenta sunt numi ueteres, in q̃bus est cum duplici frõte Ianus, et in altera p̃te nauis, sicut idẽ poeta subiecit.

At bona posteritas puppim formauit in ære,
Hospitis aduentum testificata Dei.

Omnes ergo non tantum poetæ, sed historiarum quoq; ac rerum antiquarum scriptores, hominem fuisse consentiunt, qui res eius in Italia gestas memoriæ prodiderunt, græci Diodorus, & Thallus, Latini Nepos, & Cassius, & Varro. Nam cum agresti quodã more in Italia uiueretur,

Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
Composuit, leges'q; dedit, Latium'q; uocari
Maluit, his quoniam tutus latuisset in oris.

Censet'ne aliquis deum esse, qui pulsus est, qui fugit, qui latuit? nemo tam stultus est, qui enim fugit, aut latet, & uim, & mortem timeat necesse est. Orpheus, qui temporibus eius recentior fuit, aperte Saturnum in terra, & apud homines regnasse commemorat.

πρώτισος μὲν, ἄναξες ἐπιχθονίων κρόνος ἀνδρῶν.
ἐκ δὲ κρόνου γένετ᾽ αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρύοπα ζεύς.

Item Maro noster,

Aureus hãc uitã in terris Saturnus agebat, et alio loco,

Aurea'q; (ut perhibent) illo sub rege fuere
Secula, sic placida populos in pace regebat.

Neq; superius dixit in cœlo egisse uitam, neq; inferius superos in pace rexisse. Vnde apparet illum regem fuisse terrenum, quod alibi apertius declarat,

Aurea condet
Secula, quæ rursus latio regnata per arua

Saturno quondam, Ennius quidem in Euhemero non primum dicit regnasse Saturnum, sed Vranũ patrem. Initio, inquit, primus in terris Imperium summũ Vranus habuit, is id regnum una cum fratribus suis instituit, atq; parauit. Non magna dissensio, siquidem, maximorum authorum de filio, ac patre dubitatio est, sed tamen utrunq; fieri potest, ut & primus Vranus eminere inter cæteros potentia cœperit, et principatum habere nõ regnũ, postea Saturnus maiores sibi opes comparauerit, ac regiũ nomen asciuerit.

Quid idẽ Ennius docet in sacra historia. Cap. XIIII

n Vnc quoniam ab ijs, quæ retulimus, aliquantulum sacra historia dissentit, apperiamus ea, quæ ueris literis continentur, ne poetarũ ineptias in accusandis religionibus sequi, ac probare uideamur. Hæc Ennij uerba sunt. Exin Saturnus uxorem duxit Opem. Titan, qui maior natu erat, postulat ut ipse regnaret, ibi Vesta mater eorum, et sorores Ceres, atq; Ops suadẽt Saturno, ut de regno nõ concedat fratri, Ibi Titã, qui facile deterior esset, ꝗ Saturnus, icirco & ꝙ uidebat matrem, atq; sorores suas operam dare, ut Saturnus regnaret, concessit ei, ut is regnaret, Itaq; pactus est cum Saturno, uti siquid liberum uirilis sexus ei natum esset neq; educaret, id eius rei causa fecit, uti ad suos gnatos regnũ rediret. Tum Saturno filius qui primus natus est, eum necauerunt. Deinde posterius nati sunt gemini Iupiter, atq; Iuno. Tũ Iunonem Saturno in conspectum dedêre, atq; Iouem

clàm absconsdũt, dantq; eum Vestæ educandum, cælãtes Saturnũ. Itẽ Neptunum clàm Saturno Ops parit, eumq; clanculũ absconsdit. ad eundẽ modũ Tertio ptu Ops parit geminos Plutonem, & Glaucã, Pluton latine est diespiter, alij Orcum dicunt, ibi Glaucam filiã Saturno ondunt, ac filium Plutonẽ cælant, atq; absconsdunt. Deinde Glauca parua emoritur. Hæc (ut scripta sunt) Iouis, fratrumq; eius stirps, atq; cognatio in hũc modum nobis ex sacra scriptiõe tradita est. Item paulo post hæc refert. Deinde Titan, postq̃ resciuit Saturno filios procreatos, atq; educatos esse clàm, seducit secum filios suos, qui Titani uocantur, fratremq; suum Saturnum, atq; Opem comprehendit, eosq; muro circumegit, & custodiam his apponit. Hæc historia q̃ uera sit docet Sibylla Erythræa eadem ferè dicens, nisi q in paucis, quæ ad rem non ptinent, discrepat. Iupiter ergo liberatur summi sceleris crimine, q patrẽ uinxisse cõpedibus perhibetur. Id enim Titan patruus fecit, q ille contra pactionem, iusq; iurandum mares liberos sustulisset. Reliqua historia sic contexitur. Iouem adultum cũ audiuisset patrem, atq; matrem custodijs circunseptos, atq; in uincula coniectos, uenisse cũ magna Cretensium multitudine, Titanumq;, ac filios eius pugnando uicisse, parentes uinculis exemisse, patri regnũ reddidisse, atq; ita in Cretam remeasse. Post hæc deinde Saturno datam sortem, ut caueret, ne filius eum regno expelleret, illum eleuandæ sortis, atq; effugiendi periculi gratia insidiatum Ioui, ut eum necaret. Iouem cognitis insidijs regnum sibi denuo uendicasse, ac fugasse Saturnũ, qui cum iactatus esset per

omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum cõprehendendum, uel necandum Iupiter miserat, uix in Italia locum, in quo lateret, inuenit.

Qua rõne homines Dij cœperint nominari. Cap. XV

Quibus ex rebus cum constet illos homines fuisse, non est obscurum qua rõne Dij cœperint noiari. Si .n. nulli reges ante Saturnum, uel Vranum fuerunt propter hominũ raritatem, qui agrestem uitam sine ullo rectore uiuebant, non est dubium, quin illis temporibus homines regem ipsum, totamq; gentem summis laudibus, ac nouis honoribus iactare cœperint, ut etiam Deos appellarent, siue ob miraculum uirtutis, hoc uere putabant rudes adhuc, & simplices, siue (ut fieri solet) in adulationem præsentis potentiæ, siue ob beneficia, qbus erant ad humanitatẽ compositi. Deinde ipsi reges, cum chari fuissent ijs, quorum uitam composuerant, magnum sui desyderium mortui reliquerunt. Itaq; homines eorum simulachra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium. Progressiq; longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperũt, ut & gratiam referre benemeritis uiderentur, & successores eorum allicerent ad bene imperãdi cupiditatem. Quod Cicero de natura Deorũ docet, dicens, Suscepit autem uita hoium, consuetudoq; cõmunis, ut beneficijs excellẽtes uiros in cœlũ fama, ac uolũtate tolleret. Hic Hercules, hinc Castor, hic Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber. Et alio loco atq; alio in plerisq; ciuitati-

bus intelligi potest, acuendæ uirtutis gratia, aut quo libentius reipublicæ causa periculū adiret optimus q́sq; uirorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. Hac scilicet ratione Romani Cæsares suos consecrauerunt, et Mauri reges suos. Sic paulatim religiones esse cœpere, dum illi primi, qui eos nouerant, eo ritu suos liberos, ac nepotes, deinde omnes posteros imbuerunt. Et hi tamen summi reges ob celebritatem nominis in prouincijs omnibus colebantur. Priuatim uero singuli populi gentis aut urbis conditores, seu uiri fortitudine insignes erant, seu fœminæ castitate mirabiles, summa ueneratione coluerunt, ut Aegyptij Isidem, Mauri Iubam, Macedones Cabyrū, Pœni Vranum, Latini Faunū, Sabini Sangum, Romani Quirinum. Eodem utiq; modo Athenæ Mineruá, Samos Iunonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos Liberum, Apollinem Delphi. Sic per populos, atq; regiones uaria sacra suscepta sunt, dū grati homines esse in suos principes cupiunt, & quos alios honores uita carentibus deferant, inuenire nō possunt. Præterea pietas eorum, qui successerant, plurimum cōtulit ad errorem. qui (ut diuina stirpe nati uiderētur) diuinos honores parentibus detulerunt, deferriq; iusserunt. An'ne potest aliquis dubitare, quomodo religiones deorum sint institutæ? cum apud Maronem legat Aeneæ uerba socijs imperantis,

Nunc pateras libate Ioui, precibus'q; uocate
Anchisen genitorem. Cui non tantum immortalitatem, uerum etiam uentorum tribuit potestatem.
Poscamus uentos, atq; hæc mea sacra quotannis,

Vrbe uelit posita templis sibi ferre dicatis.

Idem scilicet de Ioue Liber & Pan & Mercurius & Apollo fecerunt. Ac postea de his ipsis successores eorū, Accesserunt etiam poetæ, & compositis ad uoluptatem carminibus in cœlum eos sustulerunt, sicut faciunt qui apud reges etiam malos panegyricis mendacibus adulantur, quod malum à græcis ortum est, quorum leuitas instructa dicendi facultate, & copia, incredibile est quātas mendaciorū nebulas excitauerit. Itaq; admirati eos et susceperūt primi sacra illorum, et uniuersis gentibus tradiderunt. Ob hanc uanitatem Sibylla sic eos increpat.

Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας ἐπ' ἀνδράσιν ἡγεμόνεσσι.
Πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις, ἀνατίθης.
θύεις εἰδώλοις τίς τοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ
ὥστε σε τάδε ποιεῖν μεγάλοιο θεοῖο προσώπου
λειπομένου

M. Tullius, qui non tantum perfectus orator, sed philosophus fuit, siquidem solus extitit Platonis imitator, in eo libro, quo seipsum de morte filiæ consolatus est, non dubitauit dicere, Deos, qui publice colerentur, homines fuisse. Quod ipsius testimonium eo debet grauissimum iudicari, quod & augurale habuit sacerdotium, & eosdem se colere, uenerariq; testatur. Itaq; intra paucos uersiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiæ eodem se modo consecraturū esse profiteretur, quo illi à ueteribus sunt consecrati, & illos mortuos esse docuit, & originē uanæ superstitionis ostendit. Cum uero inquit, et mares, et fœminas complures ex hominibus in deorum numero esse uideamus, & eorum in urbibus, atq; agris au

gustissima delubra ueneremur, assentiamur eorum sapientiæ, quorum ingenijs, & inuentis omnem uitā legibus, et īstitutis excultā, constitutamq; habemus. Quod si ullum unquā animal consecrandum fuit, illud profecto fuit. si Cadmi, aut Amphionis progenies, aut Tyndari in cœlum tollēda fama fuit, huic idem honos certe dicandus est, quod quidem faciam. Téq; omnium optimam, doctissimamq; approbantibus dijs immortalibus ipsis, in eorum cœtu locatam ad opinionem oīum mortaliū consecrabo. Fortasse dicat aliquis præ nimio luctu delirasse Ciceronem. Atqui omnis illa oratio & doctrina, & exemplis, & ipso loquendi genere perfecta non ægri, sed constantis animi, ac iudicij fuit. Et hæc ipsa sententia nullū præfert indiciū doloris. Neq; enim puto illum tam uarie, tam copiose, tam ornate scribere potuisse, nisi luctum eius et ratio ipsa, et consolatio amicorum, & temporis longitudo mitigasset. Quid, quod idem dicit in libris de republica? idem de gloria? Nam de legibus, quo in opere Platonem secutus est, leges uoluit ponere, quibus putaret usuram esse iustam, & sapientem ciuitatem, de religione ita sanxit. Diuos, et eos, qui cœlestes semper habiti sunt, colunto. Et illos, quos in cœlo merita locauerunt, Herculem, Liberum, Aesculapium, Pollucem, Castorē, Quirinum. Item in Thusculanis cum diceret totum penè cœlum humano genere completum. Si uoluero, inquit, scrutari uetera, & ex illis ea, quæ scriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner, ipsi illi maiorū gentium Dij qui habentur, hinc à nobis profecti in cœlū reperientur. Quære quorum demonstrantur sepulchra in Græcia, reminiscere, quo-

niam es initiatus quæ traduntur mysterijs. Tũ deniq; q̃ hoc late pateat intelliges. Testatus est, uidelicet Attici conscientia ex ipsis mysterijs intelligi posse, q̀ omnes illi hoĩes fuerunt, qui colũtur, & de Hercule, Libero, Aesculapio, Castore, Polluce, i cunctanter fatentur. De Apolline ac Ioue patribus eorum, item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos maiorum gentiũ Deos appellauit, timuit aperte confiteri. Et icirco ait late hoc patere, ut idem de Ioue, cæterisq; antiquioribus dijs intelligamus, quorum memoriam si eadem ratione ueteres consecrauerunt, qua se imaginẽ, nomenq; filiæ consecraturum esse dicit, ignosci mœrentibus potest, credentibus non potest. Quis. n. tam demens, q̃ consensu, & placito innumerabiliũ stultorũ, aperiri cœlum mortuis arbitretur? aut aliquid, qđ ipse non habeat, dare alteri posse? Apud Romanos Deus Iulius, q̃a hoc scelerato homini placuit Antonio, Deus Quirinus, q̃a hoc pastoribus uisum est, cum alter germani fratris extiterit, alter patriæ paricida, quod si consul non fuisset Antonius, C. Cæsar pro suis in rẽpublicam meritis etiam defuncti hoĩs honore caruisset. Et quidẽ consilio Pisonis soceri, & L. Cæsaris propinqui, qui uetabant funus fieri, & Dolabellæ consulis, qui colũnam in foro, idest titulum eius euertit, ac forum expiauit. Nam Romulũ desyderio suis fuisse declarat Ennius, apud quẽ populus amissum regem dolens hæc loq̃tur.

O Romule Romule dic, ò,
Qualem te patriæ custodem dij genuerunt?
Tu produxisti nos intra luminis oras.
O pater, ò genitor, ò sanguen dijs oriundum.

Ob hoc desyderium facilius creditum est Iulio Proculo mentienti, qui subornatus à patribus est, ut nuntiaret plebi suæ uidisse se regem humano habitu augustiorem, eumq; mandasse ad populum, ut sibi delubrũ fieret, se Deum esse, & Quirinum uocari. Quo facto et ipsi populo persuasit, Romulum ad deos abijsse, & senatum suspicione cædis regiæ liberauit.

Qua ratione dij esse nõ possunt, quos sexus discernit. Et ꝙ in naturam Dei non cadit sexus, aut coitus, aut officium generandi. Caput XVI.

P Oteram ijs, quæ retuli, esse contentus, sed supersunt adhuc multa suscepto operi necessaria. Nam quamuis ipso religionum capite destructo uniuersa sustulerim, libet tamen prosequi cætera, & redarguere plenius inueteratam persuasionem, ut tandem homines pudeat suorum, ac pœniteat errorum. Magnum hoc opus, & homine dignum.
Religionum animos nodis exoluere pergo (ut ait Lucretius) qui quidem hoc efficere non poterat, quia nihil ueri afferebat. Nostrum est hoc officium, qui & uerũ Deum asserimus, & falsos refutamus. Illi ergo, qui poetas finxisse de dijs fabulas opinantur, & deas fœminas esse credunt, & colunt, reuoluuntur imprudẽtes ad id, quod negauerãt, coire illos, ac parere. Nec enim fieri potest, quin duo sexus generãdi causa sint instituti. Recepta uero sexuum diuersitate, nõ intelligunt consequens esse, ut concipiant, quod in Deum cadere non potest, ut isti putant, nã et Iouis eẽ filios dicunt, et cætero=

rum deorum, Nascuntur ergo & quotidie quidem Dij noui, nec. n. uincuntur ab hominibus foecunditate. Igitur Deorum innumerabilium plena sunt omnia, nullo scilicet moriente. Nam cum hominum uix incredibilis numerus sit, & inaestimabilis, quos tamen, sicuti nascuntur, mori necesse est, quid Deorum esse tandē putemus, qui tot seculis nati sunt, immortalesq; manserunt? Cur ergo tam pauci coluntur? nisi forte arbitramur non generandi causa, sed tantummodo capiendae uoluptatis duos esse sexus Deorum, et ea exercere, quae homunculos & facere, & pati pudet. Cum uero dicantur aliqui ex aliquibus nati, consequens est, ut semper nascantur, siqdem aliquando sunt nati, uel si aliquando nasci desierunt, scire nos conuenit, cur aut quando desierint. Non illepide Seneca in libris moralibus philosophiae, quid ergo est, inquit, quare apud poetas salacissimus Iupiter desierit liberos tollere? Vtrum sexagenarius factus est, & illi lex Papia fibulam imposuit? an impetrauit ius trium liberorum? An tandē illi uenit in mentem, ab alio expectes, alteri quod feceris. Et timet nequis sibi faciat, quod ipse Saturno? At isti, qui Deos asserunt, uideant quomodo respondeant huic argumento, quod inferemus. Si duo sunt sexus Deorum, sequitur concubitus, & si coeunt, & domos habeant necesse est. nec enim carent uirtute ac pudore, ut hoc promiscue, aut in propatulo faciant, sicut muta uidemus facere animalia. si domos habent, consequens est, ut & urbes habeant, & quidem authore Nasone, qui ait,

Plebs habitat diuersa locis, hac fronte potentes
Coelicolae, clariq; suos posuere penates.

Si habent urbes, & agros igitur habebunt. Iam quis non uideat quæ sequantur, arare illos, & colere, quod quidem uictus causa fit, ergo mortales sunt, quod argumentum retrouersum idem ualet. Si enim agros nõ habent, ne urbes quidem, si urbes non habent, ne domos quidem. Si domibus carent, ergo & concubitu. Si concubitus ab his abest, & sexus igitur fœmineus. In dijs autem uidemus & fœminas esse, ergo Dij nõ sunt. Dissoluat hoc argumentum siquis potest. Ita enim res rem sequitur, ut hæc ultima necesse sit cõfiteri. Sed ne illud quidem dissoluet aliquis, ex duobus sexibus alter fortior, alter infirmior est. Robustiores enim mares sunt, fœminæ imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in Deum, ergo nec fœmineus sexus. Huic additur superioris argumenti extrema illa conclusio, ut Dij non sint, quoniam in Dijs & fœminæ sunt.

Quod stoici fidem historiarum, & poetarũ figmẽta inani physica ratione peruertunt, & quæ miseriæ, & turpitudines de Dijs referantur. Cap. XVII.

OB has rationes stoici aliouersus Deos interpretantur. Et quia non præuident quid sit in uero, conantur eos cum rerum naturalium ratione coniungere, quos Cic. secutus de Dijs, ac religionibus eorum hanc sententiam tulit. Videtis'ne igitur, ut a' physicis rebus bene, atq; utiliter inuentis tracta sit ad commentitios, ac fictos deos? quæ res genuit falsas opiniones, erroresq; turbulentos, superstitiones penè aniles, & formæ enim deorum nobis & ætates, et uestitus, ornatusq; noti sunt. Genera præterea, coniu-

gia, cognationes omnes, omniaq; traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. Quid planius, quid uerius dici potest? Romanæ philosophiæ princeps, & amplissimo sacerdotio præditus commentitios, ac fictos Deos redarguit, quorum cultus superstitiones penè aniles esse testatur, falsis opinionibus, erroribusq; turbulentis implicatos esse homines queritur. Nam totus liber tertius de natura deorum omnes funditus religiones euertit, ac delet. Quid ergo à nobis expectatur amplius? Num eloquētia superare possumus Ciceronem? minime id quidem, sed fiducia illi defuit ignorāti ueritatem. quod ipse simpliciter in eodem opere confitetur. Ait. n. facilius se posse dicere, quid non sit, q̄ quid sit, hoc est falsa se intelligere, uera nescire. Clarum est igitur homines fuisse illos, qui Dij putantur, & eorum memoriam post mortem consecratam esse, ideo etiam ætates diuersæ sunt, & certæ imagines singulorum, quod in eo habitu, et ætate singulorum simulachra cōfigurata sunt, in qua queq; mors deprehendit. Consyderemus (si placet) erumnas infelicium deorum. Isis filium perdidit, Ceres filiam, expulsa, & per orbem terræ iactata Latona uix insulam paruam, in qua pareret, inuenit. Deûm mater & amauit formosum adolescentem, & eundē cum pellice deprehēsum exectis uirilibus semiuirū reddidit. Et ideo nunc sacra eius à gallis sacerdotibus celebrantur. Iuno pellices acerrime psecuta est, qa parere ipsa non potuit ex fratre. Insulā Samū scribit Varro prius Partheniā nominatam, q ibi Iuno adoleuerit, ibiq; etiā Ioui nupserit. Itaq; nobilissimū, et antiquissimum templū eius est Sami, & simulachrum in

habitu nubentis figuratum, & sacra eius anniuersaria nuptiarum ritu celebrantur, si ergo adoleuit, si uirgo fuit primo, postea mulier, hominem fuisse qui non intelligit, pecudem se fatetur. Quid loquar obscœnitatem Veneris omnium libidinibus prostitutæ, non Deorum tantum, sed & hominum? Hæc enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam, ex Mercurio Hermaphroditum, qui est natus Androgynus. Ex Ioue Cupidinem, ex Anchisa Aeneã, ex Bute Erycen, ex Adone quidem nullum potuit, qui etiam tum puer ab apro ictus, & occisus est. quæ prima (ut in historia sacra cõtinetur) artem meretriciam instituit, authorq; mulieribus in Cypro fuit, uti uulgo corpore quæstum facerẽt. Quod iccirco imperauit, ne sola præter alias mulieres impudica, et uirorum appetens uideretur. Etiã'ne habet hæc aliquid numinis? cuius plura numerantur adulteria, q̃ partus. Sed ne illæ quidem uirgines illibatam castitatem seruare potuerũt. Vnde enim putemus Eritchthoniũ esse natum? An ex terra, ut poetæ uideri uolunt? at res ipsa clamat. Nam cum Vulcanus dijs arma fecisset, eiq; Iupiter optionem dedisset præmij, quod uellet postulandi, iurasset'q; (ut solebat) per infernam paludem, se nihil negaturũ, tum faber claudus Mineruæ nuptias postulauit. Hic Iupiter Optimus maximus tanta religione constrictus, abnuere nõ potuit, Mineruã tamen monuit repugnare, pudicitiã'q; defendere, tum in illa colluctatione Vulcanũ in terram profudisse aiunt semen, unde sit Erichthonius natus. Id'q; illi nomen impositum ἀπὸ τῆς ἔριδος καὶ χθονὸς, idest ex certamine, atq; humo. Cur igitur uirgo eum puerum

cum dracone conclusum, & obsignatum tribus uirginibus Cecropidis commendauit? euidēs (ut opinor) incestum, quod nullo modo possit colorari. Altera cum pene amatorem suum perdidisset, qui erat turbatis distractus equis, præstantissimum medicum Aesculapium curando iuueni aduocauit, eumq; sanatum

Secretis alma recondit
Sedibus, & nymphæ Egeriæ, nemoriq; relegat,
Solus ubi in syluis Italis ignobilis æuum
Exigeret, uersoq; ubi nomine Virbius esset.

Quid sibi uult hæc tam diligens, tam solicita curatio? quid secretæ sedes? quid relegatio uel tam longe, uel ad mulierem, uel in solitudinem? quid deinde nominis commutatio? Postremo q̄d equorum tam ptinax abominatio? Quid significant hæc omnia, nisi conscientiam stupri? & amorem minime uirginalem. Erat planè, cur tantum laborem pro tam fideli iuuene susciperet, quia amanti nouercæ obsequium pernegaret.

Quomodo refellantur ij, qui Deos esse factos ex hominibus mentiantur. Cap. XVIII.

HOc in loco refellendi sunt etiā ij, qui Deos ex hominibus esse factos, non tantum fatentur, sed, ut eos laudent, etiā gloriantur, aut uirtutis gratia, ut Herculē, aut munerum, ut Cererem ac Liberum, aut artium repertarū, ut Aesculapiū, uel Mineruam. Hæc uero q̄ inepta sint, quāq; non digna, propter quæ homines inexpiabili se scelere cōtaminēt, hostesq; Deo uero fiant, quo cōtempto mortuorū sacra

suscipiunt, ex singulis rebus ostendã. Virtutem esse di
cunt, quæ hominem tollat in cœlum, nõ illam, de qua
philosophi dixerunt, quæ posita est in bonis animi, sed
hanc corporalem, quæ dicitur fortitudo, quæ quoniam
præcipua in Hercule fuit, immortalitatẽ meruisse cre
ditur. Quis tam stulte ineptus est, ut corporis uires di
uinum, uel etiã humanum bonũ iudicet, cum sint &
maiores pecudibus attributæ, & uno morbo sæpe frã
gantur, uel ipsa senectute minuantur et corruãt? Itaq;
idem, cum ille deformari ulceribus toros suos cerneret,
nec sanari se uoluit, nec senem fieri, nequando seipso
minor, aut deformior uideretur. Hunc ergo, qui uiuũ
seipsum combusserat, ascendisse in cœlum putauerũt,
eaq; ipsa, quæ stultissime admirati sunt, simulachris,
& imaginibus compressa, & consecrata posuerunt, ut
in perpetuum uanitatis eorum monimenta perstarent,
qui ob necem bestiarũ Deos fieri credidissent. Sed hæc
græcorum fortasse culpa, qui res leuissimas pro maxi
mis semper habuerunt. Quid nostri, num sapientio-
res? qui athleticam quidem uirtutem cõtemnunt, q͞a ni
hil obest, sed regiã (q͞a late solet nocere) sic admiran
tur, ut fortes, & bellicosos duces in Deorũ cœtum locari
arbitrentur. Nec esse ullã aliã ad immortalitatẽ uiã,
q̃ exercitus ducere, aliena uastare, urbes delere, oppida
excidere, liberos populos aut trucidare, aut subijcere
seruituti, uidelicet quo plures homines afflixerint, spo
liauerint, occiderint, eo se nobiliores, & clariores pu-
tant, & inanis gloriæ specie capti sceleribus suis no
men uirtutis imponunt. Iã mallẽ, ut à ferarũ cædibus
Deos sibi fingerent, q̃ immortalitatẽ tam cruentã pro

barent. Siquis unum hominem iugulauerit, pro contaminato, ac nefario habetur, nec ad terrenum hoc domicilium Deorũ admitti eum fas putant, Ille autem, qui infinita hominum millia trucidauerit, cruore campos inundauerit, flumina infecerit, non modo in templum, sed etiam in cœlum admittitur. Apud Ennium sic loquitur Africanus,

Si fas cædendo cœlestia scandere cuiquam est,
Mi soli cœli maxima porta patet.

Scilicet quia magnã partem generis humani extinxit, ac pdidit. O' quantis in tenebris Africane uersatus es, uel potius ò poeta, q per cædes, et sanguinem patere hominibus in cœlum ascensum putaueris. Cui uanitati et Cic. assensit. Est uero, inqt, Africane, nam & Herculi eadẽ ipsa porta patuit, tanq̃ ipse planè, cum id fieret, ianitor fuerit in cœlo. Eqdem statuere non possum, dolendum'ne potius an ridendum putem, cum uideã & graues, & doctos, & (ut sibi uidentur) sapiẽtes uiros, in tam miserandis errorum fluctibus uolutari. Si hæc est uirtus, quæ nos immortales facit, mori equidem malim, quàm exitio esse quamplurimis. Si aliter immortalitas parari non potest nisi per sanguinem, quid fiet si omnes in concordiam consenserint? Quod certe fieri poterit, si pernicioso, et impio furore proiecto innocentes esse ac iusti uelint. Num igitur nemo erit cœlo dignus? num peribit uirtus, quia hominibus in homines sæuire non dabitur? Sed isti, q euersiones urbiũ, populorum'q; summam gloriã computant, otium publicum non ferent, rapient, sæuient, & iniurijs insolenter illatis humanæ societatis fœdus irrumpent, ut habere

hostem possint, quem scaeleratius debeãt q̃ lacessierint. Nũc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri, ac Libero traditio munerum fecit. Possum diuinis docere literis, uinum, atq; fruges ante progeniem coeli, atque Saturni fuisse in usu hominum, sed ab his sane inuen ta esse fingamus. Num potest plus, aut minus uideri col legisse fruges, his'q; fractis panem facere docuisse, aut uuas de uitibus lectas expressisse, uinum'q; fecisse, q̃ fruges ipsas, aut uites generasse, aut protulisse de terra? Reliquit haec sane Deus humanis ingenijs eruenda, tamen fieri non potest, quin ipsius sint omnia, qui & sapientiã tribuit homini, ut inueniret, & ipsa illa, quae possent inueniri, primus inuenit. Artes quoq; suis inuẽ toribus immortalitatem peperisse dicuntur, ut Aescu- lapio medicina, Vulcano fabrica. Colamus igitur et il los, qui fulloniam, sutrinam'q; docuerunt. Cur autem figulinae repertori honos non habetur? An quia isti di uites uasa Samia contemnunt? Sunt & aliae artes, qua rum repertores humanae uitae plurimum profuerunt. Cur non etiã illis attributa sunt templa? sed nimirum Minerua est, quae omnes reperit. Ideo'q; illi opifices supplicant. Ergo ab his sordibus Minerua ascendit in coelum. Est uero causa cur quisquam derelinquat eũ, qui terram cum animantibus, coelum cum astris, & luminibus exorsus est, ut eam ueneretur, quae telam docuit ordiri? Quid ille, qui uulnera in corporibus sanare docuit? num potest esse praestantior, quàm qui corpora ipsa formauit sentiendi, ac uiuendi rationem dedit? Herbas deniq; ipsas, & caetera, quibus medendi ars constat, excogitauit, ac protulit?

Quod Deos uanos, & Deum uerum nemo simul potest colere. Caput XIX.

At enim dicet aliquis, & huic summo, qui fecit omnia, & illis, qui partim profuerunt, suam uenerationem esse tribuẽdam. Primum nec factum est unq̃, ut q hos colit, etiã Deum coluerit, neq; fieri potest, quoniam si honos idẽ tribuitur alijs, ipse omnino nõ colitur, cuius religio est, illum esse unũ, ac solum Deum credere. Clamat summus poeta eos omnes, qui inuentas uitam excoluere per artes, apud inferos esse, ipsum'q; illum medicinæ repertorem talis, & artis ad stygias undas fulmine esse detrusum, ut intelligamus, q̃tum ualeat pater omnipotens, qui & Deos fulminibus extinguat. sed homines ingeniosi hanc secum habebant fortasse rationem, quia Deus fulminari non potest, apparet non esse factum, immo uero qa factum est, apparet hominem fuisse, non Deum. Mendacium enim poetarum non in facto est, sed in nomine. Metuebant enim malum, si contra publicam persuasionem faterentur, quod erat uerum, qđ si hoc constat inter ipsos, ex hominibus Deos factos, cur ergo nõ credunt poetis, siquando illorum fugas, & uulnera, & mortes, & bella, & adulteria describunt? Quibus ex rebus intelligi datur, non potuisse ullo pacto fieri Deos, quia ne homines quidem probi fuerunt, eaq; in uita sua gesserunt, quæ mortem pariunt sempiternam.

De propria Romanorum religione. Caput XX.

Enio nunc ad proprias Romanorũ religiones, quoniã de cõmunibus dixi, Romuli nutrix Lupa honoribus est affecta diuinis. Et ferrem, si id animal ipsum fuisset, cuius figurã gerit. Author est Liuius Larentiæ esse simulachrum, & quidem non corporis, sed mentis, ac morum. Fuit. n. Faustuli uxor, et propter uulgati corporis uilitatem Lupa inter pastores, idest meretrix nuncupata est, unde etiã Lupanar dicitur, exemplum, scilicet Atheniensium in ea figuranda Romani secuti sunt, apud quos meretrix quædam nomine Leæna, cum tyrannum occidisset, quia nefas erat simulachrũ constitui meretricis in templo, animalis effigiẽ posuerunt, cuius nomen gerebat. Itaq; ut illi monimentum ex nomine, sic isti ex professione fecerũt. Huius nominis etiam dies festus dicatus est, et Larentinalia constituta. Nec hanc solum Romani meretricem colunt, sed Faulam quoq;, quam Herculis scortum fuisse Verrius scribit. Iam quanta ista immortalitas putanda sit, quam etiam meretrices assequantur. Flora, cum magnas opes ex arte meretricia quæsiuisset, Populum Romanum scripsit hæredẽ, certam pecuniã reliquit, cuius ex annuo fœnore suus natalis dies celebraretur, editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia senatui flagitiosum uidebatur, ab ipso noīe argumentum sumi placuit, ut pudendæ rei quædã dignitas adderetur. Deã finxerũt esse, quæ florib. præsit, eamq; oportere placari, ut fruges cũ arboribus, aut uitibus bene, prospereq; florescerent. Eũ colorem secutus in fastis poeta non ignobilẽ nymphã fuisse narrauit, quæ sit Chloris uocitata, eamq; Zephy-

ro nuptam quasi dotis loco id accepisse muneris a' mari to, ut haberet omnium florum potestatem. Honeste qui dem ista dicuntur, sed inhoneste, turpiter'q; credűtur. Nó debent (cum ueritas quæritur) huiusmodi nos uela menta decipere. Celebrantur ergo illi ludi cum omni lascivia, conuenientes memoriæ meretricis. Nam præ ter uerborum licentiá, quibus obscœnitas omnis effun ditur, exuuntur etiam uestibus populo flagitante mere trices, quæ tunc mimorum funguntur officio, & in con spectu populi usq; ad satietatem impudicorum lumi nű cum pudendis motibus detinentur. Cloacinæ simu lachrű i cloaca maxima repertum Tatius cősecrauit, & quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi no men imposuit. Pauorem, Pallorem'q; Tullus Hostilius figurauit, & coluit. Quid de hoc dicam, nisi dignum fuisse, qui semper deos suos (sicut optari solet) præsen tes haberet? Ab hoc illud M. Marcelli de consecratiõe honoris, atq; uirtutis honestate nominű differre con gruit. Eadẽ uanitate Mẽtem quoq; iter deos collocauit Senatus, quá profecto si habuisset, eiusmodi sacra nun quam suscepisset, magnum Cicero, audax'q; consiliű suscepisse Græciam dicit, quod cupidinum, & amorű simulachra in gymnasiis consecrasset, adulatus est ui delicet Attico, & irrisit hominem familiarem. Non enim illud magnum, aut omnino consilium dicendű fuit, sed impudicorum hominum perdita, & deplo rata nequitia, qui liberos suos, quos erudire ad hone sta deberent, prostituerunt libidini iuuentutis, a' qui bus flagitiorum Deos, & in illis potissimum locis, ubi nuda corpora corruptorum luminibus patent, et in illa

coli ætate uoluerunt, quæ simplex, & improuida pri us irretiri, & in laqueos potest cadere, quàm cauere. Quid mirum, si ab hac gente uniuersa flagitia manarunt? apud quam ipsa uitia religiosa sunt, eaq; non modo non uitantur, uerum etiam coluntur. Et ideo huic sententiæ tanquam græcos prudétia uinceret, adiecit. Virtutes enim oportet non uitia consecrari. Quod si recipis ó M. Tulli, non uides forte, ut irrumpant uitia cum uirtutibus, quia mala bonis adhærent, & in animis hominum potentiora sunt, quæ si uetas consecrari, respondebit tibi illa eadem Græcia, se alios deos colere, ut prosint, alios ne noceant. Hæc enim semper excusatio est eorum, qui mala sua pro dijs habent, ut Romani Rubiginem ac Febrem. Si ergo uitia consecranda non sunt, in quo tibi assentior, ne uirtutes quidem. Non enim per se sapiunt, aut sentiunt, neq; intra parietes, aut ædiculas luto factas, sed intra pectus collocandæ sunt, & interius comprehendendæ, ne sint falsæ, si extra hominem fuerint collocatæ. Itaq; præclaram illam legem tuam derideo, quam ponis his uerbis. Ast illa, propter quæ datur homini ascensus in cœlum, mentem, uirtutem, pietatem, fidem, earumq; laudum delubra sunto. Atqui hæc separari ab homine non possunt. Si enim colēda sunt, in homine ipso sint necesse est. Si autem sunt extra hominem, quid opus est ea colere, quibus careamus? Virtus colenda est, non imago uirtutis, & colenda est non sacrificio aliquo, aut thure, aut precatione solenni, sed uoluntate sola, atq; proposito. Nam quid est aliud colere uirtutem, nisi eam comprehendere animo, & tenere? Quod unusquisq;

simul

ſimul occepit uelle, conſequitur. Hic ſolus uirtutis eſt cultus. nam religio & ueneratio nulla alia niſi unius dei tenenda eſt. Quid igitur opus eſt ò uir ſapientiſſime, ſuperuacuis extructionibus loca occupare, quæ poſſint humanis uſibus cedere? quid ſacerdotes conſtituere uana, & inſenſibilia culturos? quid immolare uictimas? Quid tantos ſumptus uel fingendis, uel colendis imaginibus impendere? Firmius, & incorruptius templum eſt pectus humanum, hoc potius ornetur, hoc ueris illis numinibus impleatur. Has ergo falſas conſecrationes eſſe ſequitur, quod neceſſe eſt. Qui enim uirtutes ſic colunt, ideſt qui umbras, atq; imagines uirtutum conſectantur, ea ipſa, quæ uera ſunt, tenere nõ poſſunt. Itaque nulla in quoquam uirtus eſt, uitiis ubiq; dominantibus. nulla fides, omnia pro ſe unoquoq; rapiente, nulla pietas nec conſanguineis, nec parentibus, præeunte auaritia, & cupiditate in uenenum, & ferrum ruente, nulla pax, nulla concordia, publicæ bellis ſæuientibus, priuatis inimicitiis uſq; ad ſanguinem furentibus. Nulla pudicitia, libidinibus effrenatis omnem ſexum, & omnes corporis partes contaminantibus, nec tamen deſinunt ea colere, quæ fugiunt, & oderunt. Colunt enim thure, ac ſummis digitis, quæ ſenſibus intimis colere debuerunt, qui error omnis ex illius principalis, ac ſummi boni ignoratione deſcendit. Vrbe à Gallis occupata obſeſſi in capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta feciſſent, ædem Veneri Caluæ conſecrarunt. Non igitur intelligunt, quàm uanæ ſint religiones, uel ex eo ipſo, quod eas his ineptiis cauillantur. À Lacedæmoniis fortaſſe didicerant, Deos

sibi ex euentis fingere. qui cum Messenios obsiderent, & illi furtim deceptis obsessoribus egressi ad diripiendam Lacedæmonem cucurrissent, à Spartanis mulieribus fugati sunt. Cognitis autem hostium insidijs, Lacedæmonij sequebantur. His armatæ mulieres obuiam longius exiuerunt, quæ cum uiros suos cernerent parare se ad pugnam, qui putarent Messenios esse, corpora sua nudauerunt. At illi uxoribus cognitis, & aspectu in libidinem concitati, sicut erant armati permisti sunt utiq; promiscue. Nec enim uacabat discernere, sic iuuenes ab ijsdem antea missi cum uirginibus, ex quibus sunt partheníj nati. Propter huius facti memoriam ædem Veneri armatæ simulachrum posuerunt, quod tametsi ex causa turpi, tamen honestius uidetur armatam Venerem consecrasse, quàm caluam. Eodem tempore Ioui quoq; pistori ara apposita est, quod eos in quiete monuisset, ut ex omni frumento, quod haberent, panem facerent, & in hostium castra iactarent, eoq; facto soluta est obsidio, desperantibus Gallis inopia subigi posse Romanos. Quæ ista religionum derisio est, si eorum defensor essem, quid tam grauiter queri possem, quàm deorum nomen in tantum uenisse contemptum, ut turpissimis nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem deam? uel potius doctos uiros celebrandis fornacalibus operari? quis, cum audiat deam Mutam, tenere risum queat? Hanc esse dicunt, ex qua sint nati Lares, et ipsam Laram nominant, uel Larundam. Quid præstare colenti potest, quæ loqui non potest? Colitur & Caca, quæ Herculi fecit indicium de furto boum, diuinitatem consecuta, quia per-

didit fratrem. Et Cunina, quæ infantes in cunis tuetur, ac fascinum summouet. & Sterculius, qui stercorandi agri rationem primus induxit. Et Mutinus, in cuius sinu pudendo nubentes præsident, ut illarum pudiciti am prior Deus delibasse uideatur. Et mille alia porten ta, ut iam uaniores qui hæc colēda susceperint, quàm Aegyptios esse dicamus, qui monstrosa, et ridicula quæ dam simulachra uenerantur, & colunt, quæ tamen ha bent aliquam imaginem. Quid, quod lapidem colunt informem, atq; rudem, cui nomen erat Terminus? Hic est, quem pro Ioue Saturnus dicitur deuorasse, nec im merito illi honos tribuitur. Nam cum Tarquinius capi tolium facere uellet, eoq; in loco multorum deorum sa cella essent, consuluit eos per auguria, utrum Ioui ce- dere uellent, et cedētibus cæteris, solus Terminus man sit. Vnde Illum poeta capitolij immobile saxum uo- cat. Iam ex hoc ipso quàm magnus Iupiter inueni- tur, cui non cessit lapis, ea fortasse fiducia, quod illum de paternis faucibus liberauerat. Facto itaq; capitolio, supra ipsum Terminum foramen est in tecto relictum, ut quia non cesserat, libero cœlo frueretur, quo ne ipsi quidem fruebantur, qui lapidem frui putauerunt. Et huic ergo publice supplicatur, quasi custodi finiū Deo, qui non tantum lapis, sed etiam stipes interdum est. Quid de ijs dicam, qui colunt talia? nisi ipsos potissi mum lapides, ac stipites esse?

De sacrificijs, & mysterijs eorum. Cap. XXI

Iximus de Dijs ipſis, qui coluntur, nunc de
d ſacris, ac myſterijs eorũ pauca dicenda ſunt.

Apud Cypri ſalaminem humanam hoſtiam Ioui Theucrus immolauit, Id'q; ſacrificium poſteris tradidit, quod eſt nuper Hadriano imperante ſublatum. Erat lex apud Tauros inhumanam, & feram gentem, uti Dianæ hoſpites immolarent, & id ſacrificium multis tẽporibus celebratum eſt. Galli Eſum, atq; Teutatem humano cruore placabant. Nec latini quidem huius immanitatis expertes fuerunt. ſiquidem latialis Iupiter etiam nunc ſanguine colitur humano. Quid ab his boni precatur, quibus ſic ſacrificant? Aut quid tales Dij hominibus præſtare poſſunt, quorum pœnis propitiantur? Sed de Barbaris non eſt adeo mirandum, quorum religio cum moribus congruit. Noſtri uero, qui ſemper manſuetudinis, & humanitatis gloriam ſibi uendicarunt, non'ne ſacrilegis his ſacris immaniores reperiuntur? Hi.n. potius ſcelerati ſunt habẽdi, qui, cum ſint liberalium diſciplinarum ſtudijs expoliti, ab humanitate deſciſcunt, q̃ qui rudes, & imperiti ad mala facinora bonorũ ignoratione labũtur. Apparet tamen antiquum eſſe hunc immolandorum hominum ritum, ſiquidem Saturnus in Latio eodem genere ſacrificij cultus eſt, non quidẽ ut homo ad arã imolaretur, ſed uti in Tyberim de ponte miluio mitteretur. Quod ex reſponſo quodam factitatum Varro author eſt. cuius reſponſi ultimus uerſus eſt talis.

καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

Quod quia uidetur ambiguum, & fax illi, & homo iaci ſolet. Verum id genus ſacrificij ab Hercule,

cum ex Hispania rediret, dicitur esse sublatum, ritu tamen permanẽte, ut pro ueris hominibus imagines iacerentur ex scirpo, ut Ouid. in fastis docet.

Donec in hæc uenit Tirynthius arua quotannis,
Tristia leucadio sacra peracta modo.
Illum stramineos in aquam misisse quirites,
Herculis exemplo corpora falsa iace.

Hæc sacra uestales uirgines faciunt, ut ait Idem.

Tum quoq; priscorum uirgo simulachra uirorum
Mittere roboreo scirpea ponte solet.

Nam de infantibus, qui eidem Saturno immolabantur propter odium Iouis, quid dicam nõ inuenio. Tam barbaros, tam immanes fuisse homines, ut paricidium suum, id est tetrum, atq; execrabile humano generi facinus sacrificium uocarent. Cum teneras, atq; innocentes animas, quæ maxime est ætas parentibus dulcior, sine ullo respectu pietatis extinguerent, immanitatemq; omnium bestiarum, quæ tamen fœtus suos amant, feritate superarent. O dementiam insanabilem, quid illis isti Dij amplius facere possent, si essent iratissimi, q̃ faciunt propitij? cum suos cultores paricidijs inquinant, orbitatibus mactant, humanis sensibus spoliant? Quid potest esse his hominibus sancti? Aut q̃d in profanis locis facient, qui inter aras deorum summa scelera committunt? Pescennius Festus in libris historiarum per satyram refert, Carthaginienses Saturno humanas hostias solitos immolare, & cum uicti essent ab Agathocle rege Siculorum, iratum sibi Deum putauisse. Itaq; ut diligentius piaculum soluerent, ducentos nobilium filios immolasse,

Tantum relligio potuit suadere malorum,

Quæ peperit sæpe scelerosa, atq; impia facta.

Cui ergo dementissimi homines illo sacrificio consulebant? cum tantam partem ciuitatis occiderent, quãtam fortasse ne Agathocles quidem uictor occiderat. Ab isto genere sacrorum non minoris insaniæ iudicanda sunt publica illa sacra, quorum alia sunt matris Deûm, in quibus homines suis ipsi uirilibus litant. amputato enim sexu non uiros se, nec fœminas faciunt. Alia uirtutis, quam eandem Bellonam uocant. in quibus ipsi sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificant. Sectis namq; humeris, & utraq; manu districtos gladios exertos currunt, & efferũtur, & insaniunt. Optime igitur Quintilianus fanatico bello, istud inquit si Deus cogit, iratus est, etiam'ne hæc sacra sunt? Non'ne satius est pecudum more uiuere, q̃ Deos tam impios, tam profanos, tam sanguinarios colere? Sed unde isti errores, & hæc tanta flagitia manauerũt, suo loco disseremus, interim uideamus cætera, quæ carent scelere, ne studio insectãdi uideamur eligere peiora. Isidis ægyptia sacra sunt, quatenus filium paruulum uel perdiderit, uel inuenerit. Nam primo sacerdotes eius deglabrato corpore sua pectora tundunt, lamentantur, sicut ipsa, cum perdidit, fecerat. Deinde puer producitur quasi inuentus, & in lætitiam luctus ille mutatur, ideo Lucanus,

Nunquamq; satis quæsitus Osiris.

Semper enim perdunt, & semper inueniunt. Refertur ergo in sacris imago rei, quæ uera gesta est, quæ profecto, siquid sapimus, declarat mortalẽ mulierem fuisse, ac pene orbam, nisi unicum reperisset, quod illum

ipsum poetam minime fugit, apud quem Pompeius adolescens, morte patris audita, hæc loquitur,

Euoluam busto iam numen gentibus Isim,
Et tectum ligno spargam per uulgus Osirim.

Hic est Osiris, quem Serapin et Serapidem uulgus appellat. Solent .n. mortuis cõsecratis nomina immutari, credo nequis putet eos homines fuisse. Nam & Romulus post mortem Quirinus dictus est, & Leda Nemesis, & Circe Marica, et Ino, postquam se præcipitauit, Leucothea, materq; Matuta. Et Melicertes filius eius Palæmon, atq; Portunnus. Sacra uero Cereris Eleusinæ non sunt his dissimilia. Nam sicut ibi Osiris puer planctu matris inquiritur, ita hic ad incestum patrui matrimonium rapta Proserpina, quam quia facibus ex Aetnæ uertice accensis quæsisse in Sicilia Ceres dicitur, icirco sacra eius ardentium tedarum iactatione celebrantur. Apud Lampsacum Priapo lætabilis uictima est asellus. Cuius sacrificij ratio in fastis hæc redditur. Cum Dij omnes ad festum matris magnæ conuenissent, epulisq; satiati noctem lusibus ducerent, quieuisse humi Vestam, somnumq; cepisse, ibi Priapum somno eius, ac pudicitiæ insidiatum, sed illam intempestiuo clamore aselli, quo Silenus uehebatur, excitatam, libidinẽ uero insidiatoris esse detectam. Hac de causa Lãpsacenos asellum Priapo quasi in ultionem mactare cõsueuisse. Apud Romanos uero eundẽ Vestalibus sacris in honorẽ pudicitiæ cõseruatæ panibus corõari. Quid turpius? Quid flagitiosius? quasi Vesta beneficio asini uirgo est. At poeta fabulã finxit. Num ergo illud est uerius, quod referunt ij, qui φαινόμενα conscripserunt?

cum de duabus cancri stellis loquuntur, quas græci ὄνους uocant, asellos fuisse, qui liberum patrem trāsuexerint, cum amnem transire non posset, quorum alteri hoc præmiū dederit, ut humana uoce loqueretur. Itaq; inter eum, Priapumq́; ortum esse certamen de membri obscœni magnitudine. Priapum uictum, & iratum interemisse uictorem. Hoc uero multo magis ineptum est, sed poetis licet quicquid uelint. Non excutio tam deforme mysterium, nec Priapum denudo, ne quid appareat risu dignum. Finxerunt hæc sanè poetæ, sed necesse est alicuius maioris turpitudinis tegēdæ gratia ficta sint. Quæ sint ergo quæramus. At ea profecto manifesta est. Ná sicut Lunæ Taurus mactatur, quia similiter habet cornua, &

Placat equo Persis radijs Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri uictima tarda Deo,

Ita in hoc, q̄a magnitudo membri uirilis enormis est, non potuit ei monstro aptior uictima reperiri, q̄ quæ ipsum, cui mactatur, posset imitari. Apud Lindum, quod est oppidum Rhodi, Herculis sacra sunt, quorū à cæteris longe diuersus est ritus. Siquidem non εὐφημία, (ut græci appellant) sed maledictis, & execratione celebrátur, eaq; pro uiolatis habent, siquando inter solēnes ritus uel imprudenti alicui exciderit bonū uerbum. Cuius rei hæc ratio redditur, si tamen ulla esse in rebus uanissimis potest. Hercules, cum eò delatus esset, famemq; pateretur, aratorem quendam aspexit operantem, ab eoq; petere cœpit, ut sibi unum bouem uenderet. Enimuero ille negauit fieri posse, q̄a spes sua omnis colendæ terræ, duobus illis iumentis niteretur.

Hercules solita uiolentia usus, quia unum accipere nõ potuit, utrunq; sustulit, at ille infelix, cum boues suos mactari uideret, iniuriam suã maledictis ultus est, quod homini eleganti, & urbano gratissimum fuit. Nam dum comitibus suis epulas apparat, dumq; alienos boues deuorat, illum sibi amarissime conuiciantem cum risu, et cachinnis audiebat. Sed postq̃ Herculi diuinos honores ob admirationem uirtutis deferri placuit, à ciuibus ei ara posita est, quam de facto βούζυγον. i. bouis iugum nominauit. Ad quam duo iuncti boues immolarẽtur, sicut illi, quos abstulerat aratori eumq; ipsum sibi constituit sacerdotem, ac præcepit, ut iisdem maledictis semper in cœlebrãdis sacrificiis uteretur, q̃ negaret se unq̃ epulatũ esse iucundius. Hæc iam non sacra sunt, sed sacrilegia, in q̃bus id factum dicitur, quod in aliis si fiat, seuerissime uindicatur. Ipsius autem Cretici Iouis sacra q̃d aliud, q̃ quomodo sit aut subtractus patri, aut nutritus ostendunt? Capella.n. Amaltheæ nymphæ, quæ uberibus suis aluit infantẽ, de qua Germanicus Cæsar in aratæo carmine sic ait, Illa putatur
Nutrix esse Iouis, si uere Iuppiter infans
Vbera creteæ mulsit fidissima capræ,
Sydere quæ claro gratum testatur alumnum.

Huius capellæ corio usum esse pro scuto Iouẽ cõtra Titanas dimicantem Musæus author est. Vnde à poetis αἰγίοχος nominatur. Ita quicquid est gestum in abscondendo puero, id ipsum per imaginem geritur in sacris, sed & matris eius mysterium idem continet, quod Ouidius exponit in fastis.

Ardua iandudum resonat tinnitibus Idæ,

Tutus ut infanti uagiat ore puer.
Pars clypeos sudibus, galeas pars tundit inanes.
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit, prisciq; manent imitantia facti
Aera deæ, comites raucaq; terga mouent.
Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant,
Tibia dat phrygios, ut dedit ante, modos.

Hanc totam opinionem quasi à poetis fictam Sallust. respuit, uoluitq; ingeniose interpretari. Cur altores Iouis dicantur Curetes fuisse, et sic ait, quia principes intelligendi diuina fuerũt, uetustatem ut cætera in maius componẽtem altores Iouis celebrauisse, q̃tum errauerit homo eruditus, iam res ipsa declarat. si. n. princeps est Iupiter & deorum, & religionum, si ante illum Dij nulli colebantur uulgo, quia non dum nati fuerant, q colũtur, apparet Curetes ex diuerso principes fuisse diuina non intelligendi, p quos error omnis inductus est, & Dei ueri memoria sublata. Ex ipsis itaq; mysterijs, & cerimonijs intelligere debuerunt, hominibus se mortuis supplicare. Nõ igitur exigo, ut aliqs poetarum fictionibus credat, q hoc mentiri putat, Põtificum ipsorum scripta consyderet, & qcquid est literarum ad sacra ptinentium reuoluat, plura fortasse q̃ nos afferimus, inueniet, in qbus intelligat, inania, inepta, commentitia esse omnia, quæ pro sanctis habentur. Siquis autem pcepta sapientia deposuerit errorem, profecto ridebit ineptias hominum pene dementium, illos dico, qui uel inhonesto saltatu tripudiant, uel qui nudi, uncti, coronati, psonati, aut luto obliti currunt. Quid de scutis iam uetustate putridis dicam? quæ cum portant,

Deos ipsos se gestare humeris suis arbitratur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur. qui cum prætor esset, tamen lictoribus præeuntibus ancyle portauit, cum haberet magistratus beneficio muneris uacationem. Non ergo ille Furius, sed plane furiosus fuit, qui præturam hoc ministerio se putauit ornare. Merito igitur, cum hæc à uiris non imperitis, ac rudibus fiant, Lucretius exclamat,

O stultas hominum mentes, ò pectora cæca,
Quamlibet in tenebris uitæ, quantisq; periclis
Degitur hoc æui, quodcunq; est.

Quis hæc ludibria nõ derideat, q habeat aliqd sanitatis? cum uideat homines uelut mente captos ea serio facere, quæ siqs faciat, in lusu nimis lasciuus, & ineptus esse uideatur.

Quis author prædictarũ uanitatũ in Italia apud Romanos fuerit, & qs apud alias gentes. Cap. XXII.

h Arũ uanitatum apud Romanos author, & constitutor Sabinus ille rex, q maxime animos hominũ rudes, atq; imperitos nouis superstitionibus implicauit, quod ut faceret aliqua cum authoritate, simulauit cũ dea Egeria nocturnos se habere congressus. Erat quædã spelunca peropaca in nemore Aricino, unde riuus penni fonte manabat, huc remotis arbitris, se inferre consueuerat, ut mentiri posset monitu Deæ coniugis ea sacra populo se tradere, quæ acceptissima Dijs essent. uidelicet astutiam Minois uoluit imitari, qui se in antrum Iouis recondebat, & ibi diu moratus, leges tanquam sibi à Ioue traditas af-

ferebat, ut homines ad parendum non modo imperio, sed etiam religione constringeret. Nec difficile sanè fuit persuadere pastoribus. Idem pontifices, flamines, salios, augures creauit, Deos per familias descripsit. sic noui populi feroces animos mitigauit, & ad studia pacis à rebus bellicis auocauit. Sed cum alios falleret, seipsum tamen non fefellit. Nam post annos plurimos Cornelio, & Bebio COSS. in agro scribæ Petilij sub ianiculo arcæ duæ lapideæ sunt repertæ à fossoribus, quarum in altera corpus Numæ fuit, in altera septem latini libri de iure pontificio. Item græci totidem, de disciplina sapientiæ scripti, quibus religiones, non eas modo, quas ipse instituerat, sed omnes præterea dissoluit. Quare ad Senatũ delata, decretum est, ut hi libri abolerentur. Ita eos Q. Petilius prætor Vrbanus in concione populi concremauit. Insipienter id quidem, quid enim profuit libros esse combustos? cum hoc ipsum, quod sunt ideo combusti, quia religionibus derogabatur, memoriæ sit traditum? Nemo ergo tunc in Senatu non stultissimus. Potuerunt enim & libri aboleri, & res tamen in memoriã non exire. Ita dum uolunt & posteris approbare, quanta pietate defenderint religiones, authoritatem religionum ipsarũ testando minuerunt. Sed ut Põpilius apud Romanos institutor ineptarum religionum fuit, sic ante Pompiliũ Faunus in Latio, qui & Saturno nefaria sacra constituit, & Picum patrem inter Deos honorauit, et sororẽ suã Fatuã Faunã, eãq; coniugem consecrauit, quã C. Bassus Fatuam nominatam tradit, quod mulieribus fata canere consueuisset, ut Faunus uiris. eandem Var-

ro scribit tantæ pudicitiæ fuisse, ut nemo eam, quoad uixerit, præter uirum suum, mas uiderit, nec nomen eius audierit. Idcirco illi mulieres in operto sacrificant, & bonam deam nominant, & Sex. Clodius in eo libro, quem græce scripsit, refert Fauni hanc uxorem fuisse, quæ, quia contra morem, decusq; regium clàm uini ollam ebiberat, & ebria facta erat, uirgis myrtheis à uiro usq; ad mortem cæsa. Postea uero cum eũ facti sui pœniteret, & desyderium eius ferre non posset, diuinum illi honorẽ detulisse. Idcirco in sacris eius obuolutam uini amphoram poni. Reliqt ergo posteris Faunus quoq; non parum erroris, quem tamen prudẽtes quiq; perspiciunt. Nam Lucilius eorũ stultitiam, qui simulachra Deos putant esse, deridet his uerbis.

Terricolas Lamias Fauni quas, Pompiliÿq;
Instituere Numæ tremit has, hic omnia ponit.
Vt puer infantes credunt signa omnia ahena
Viuere, esse homines, sic isti omnia ficta
Vera putant, credunt signis cor inesse ahenis,
Pergula pictorum. et cætera.

Poeta quidem stultos homines infantibus comparauit, at ego multo imprudentiores esse dico. Illi enim simulachra homines putant esse, hi Deos. Illos ætas facit putare quod non est, hos stultitia. Illi utiq; breui desinũt falli, horum uanitas & durat, et semper crescit. Sacra liberi patris primus Orpheus induxit in Græciam, priusq; celebrauit in monte Bœotiæ Thebis, ubi Liber natus est proximo, qui cum frequenter citharæ cantu personaret, Citheron appellatus est. Ea sacra etiam nunc Orphica noĩantur, in qbus ipse postea dilacera-

tus, & carptus est, & fuit per eadem ferè tempora, quibus Faunus. Sed quis ætate præcesserit, dubitari potest, siquidem per eosdem annos Latinus, Priamus'q; regnauerunt. Item patres eorum Picus, & Laomedon, quo regnante, Orpheus cum Argonautis ad Iliensium litus accessit. Procedamus igitur ulterius, & quæramus, quis omnino colendorum Deorum primus author extitit. Didymus in libris ἐξηγήσεως πινδαρικῆς ait, Melissea Cretensium regem primum Dijs sacrificasse, ac ritus nouos, sacrorum'q; pompas introduxisse. Huius duas fuisse filias, Amalthæam, & Melissam, quæ Iouem puerum caprino lacte, ac melle nutrierunt. Vnde poetica illa fabula originem sumpsit, aduolasse apes, atq; os pueri melle complesse. Melissam uero à patre primam sacerdotem matri magnæ constitutam. Vnde adhuc eiusdem Matris antistites Melissæ nuncupantur. Historia uero sacra testatur, ipsum Iouem, postq̃ rerum potitus est, in tantam insolentiam uenisse, ut ipse sibi fana multis in locis constitueret. Nã cum terras circuiret, in quancunq; regionem ueniret, reges, principes'ue populorum hospitio sibi, et amicitia copulabat, & cum à quoq; digrederetur, iubebat sibi fanum creari hospitis sui nomine, quasi ita posset amicitiæ, & fœderis memoria conseruari. Sic constituta sunt templa Ioui Atabyrio, Ioui Labradeo. Atabyrius enim, & Labradeus hospites eius, atq; adiutores in bello fuerunt. Item Ioui Laprio, Ioui Molioni, Ioui Cassio, & quæ sunt in eundem modũ, quod ille astutissime excogitauit, ut & sibi honorem diuinum, ut & hospitibus suis perpetuum nomen acquireret cum reli

gorie coniunctum. Gaudebant ergo illi, & huic imperio eius libenter obsequebantur, & nominis sui gratia ritus annuos, & festa celebrabant. Simile quiddã in Sicilia fecit Aeneas, cum conditæ urbi, Acestæ hospitis nomen imposuit, ut eam postmodum lætus, ac libens Acestes diligeret, augeret, ornaret. Hoc modo religionem cultus sui per orbẽ terræ Iupiter seminauit, & exemplum cæteris ad imitandum dedit. Siue igitur à Melisseo, sicut Didymus, colendorum Deorum ritus effluxit, siue ab ipso quoq; Ioue, ut Euhemerus tradit, de tempore tamen constat, quando Dij coli cœperint. Melisseus quidem multum antecessit ætate, quippe qui educauerit Iouem nepotem. Et icirco fieri potest uel ut ante, uel adhuc puero Ioue Deos colere instituerit, idest alumni sui matrem, et auiam Tellurem, quæ fuit Vrani coniux, et patrem Saturnum, & ipse hoc exemplo, atq; instituto Iouem ad tantam superbiam prouexerit, ut postea sibi diuinos honores auderet assumere.

Quo tempore cœperint superstitiones, quibusq; sub authoribus. Caput XXIII.

n Vnc quoniam uanarum superstitionum originem deprehendimus, superest, ut etiã tempora colligamus, per quæ fuerint illi, quorum memoria colitur. Theophilus in lib. de temporibus ad Autolicum scripto, ait in historia sua Thalum dicere, ꝙ Belus, quem Babylonij, et Aßyrij colunt, antiquior troiano bello fuisse inuenitur CCCXXII

annis. Bellũ autem Saturno æqualem fuisse, & utrunq; uno tempore adoleuisse. Quod adeo uerum est, ut ratione ipsa colligi possit. Nam & Agamemnon, qui gessit bellum Troicum, Iouis abnepos fuit, & Achilles Aiax'q; pronepotes, et Vlysses eodẽ gradu proximus. Priamus quidem longa serie. sed authores quidam tradunt Dardanum, & Iasium Coriti filios fuisse non Iouis. Nec enim, si ita fuisset, ad usus impudicos Ganymedem pronepotem suum habere potuisset. Ita parentibus illorum, quos supra nominaui, si congruenter annos diuidas, numerus consentiet. Ab excidio autem Troianæ urbis colliguntur anni mille quadringenti septuaginta. Ex hac temporum ratione manifestum est ante annos non amplius quàm mille octingentos natum esse Saturnum, qui et sator omnium Deorum fuit. Non ergo isti glorientur sacrorum uetustate, quorũ & origo, & ratio, & tempora deprehensa sunt. Restant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falsas plurimum ualent. Sed iam finem facere libro decreui, ne modum excedat. Ea enim plenius sunt exequenda, ut omnibus refutatis, quæ ueritati uidentur obstare, homines, qui bonorum ignorantia uagantur incerti, ad religionem ueram possimus imbuere. Primus autem sapientiæ gradus est falsa intelligere. Secundus uera cognoscere. Ergo apud quem hæc prima institutio nostra profecerit, qua falsa deteximus, excitabitur ad ueri cognitionem, quia nulla est homini iucundior uoluptas, & erit iam sapientia cœlestis disciplinæ dignus, qui ad cognoscenda cætera libens, ac paratus accesserit.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER SECVNDVS, DE ORIGINE ERRORIS AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quod rationis obliuio, & ignorantia sui facit homines ingratos uero Deo, qui colitur in aduersis, & in prosperitate contemnitur. Caput I

Vanquam primo libro religiones deorum falsas esse monstrauerim, quod ij, quorum uarios, dissimilesq; cultus per uniuersam terram consensus hominum stulta persuasione suscepit, mortales fuerint, functiq; uita diuinae necessitati morte concesserint, tamen ne qua dubitatio relinquatur, hic secundus liber fontem ipsum patefaciet errorum, causasq; omnes explicabit, quibus decepti homines & primitus deos esse crediderunt, & postmodum inueterata persuasione in susceptis prauissime religionibus perseuerarunt. Gestio. n. coniunctis manibus & hominum impia uanitate detecta, singularis dei asserere maiestatem, suscipiens utilius, & maius officium, scilicet reuocandi homines à prauis itineribus, & in gratiã secũ ipsos reducendi, ne se (ut quidam philosophi faciunt)

tantopere despiciant, neúe se infirmos, & superuacuos, & nihil, & frustra omnino natos putent, quæ opinio plerosq; ad uitia compellit. Nam dum existimant nulli Deo nos esse curæ, aut post mortem nihil nos eẽ futuros, totos se libidinibus addicunt, et dũ licere sibi putant, hauriendis uoluptatibus sitientes incumbunt, per quas imprudentes in laqueos mortis incurrunt. Ignorant enim quæ sit hominis ratio, quam si tenere uellent, in primis Deum suum agnoscerent, uirtutem, iustitiam'q; sequerentur, terrenis figmentis animas suas non substernerent, mortiferas libidinum uoluptates non appeterent. Deniq; seipsos magni æstimarent, atq; intelligerent, plus esse in homine, quàm uidetur, cuius uim, conditionem'q; non aliter posse retineri, nisi cultum ueri parentis sui, deposita prauitate, susceperint. Equidem, sicut oportet, de summa rerum sæpenumero cogitans, admirari soleo, maiestatem Dei singularis, quæ continet, regitq; omnia, in tantam uenisse obliuionem, ut quæ sola coli debeat, sola potissimum negligatur. Homines autem ipsos ad tantam cæcitatem esse deductos, ut uero, ac uiuo Deo mortuos anteferant, terrenos autem, in terra'q; sepultos, ei, qui fundator ipsius terræ fuit. et tamen huic impietati hominum posset uenia concedi, si omnino ab ignorantia diuini nominis ueniret hic error. Cum uero ipsos deorũ cultores sæpe uideamus Deũ summũ et confiteri, & prædicare, quã sibi ueniã sperare possint impietatis suæ? q̃ nõ agnoscunt cultum eius, quem prorsus ignorari ab homine fas nõ est. Nam & cum iurant, & cum optant, & cũ gratias agunt, non Iouem, aut Deos multos, sed Deum

nominant, adeo ipſa ueritas, cogente natura, etiam ab inuitis pectoribus erumpit, quod quidem non faciunt in proſperis rebus. Nam tum maxime Deus ex memoria hominum elabitur, cum beneficijs eius fruentes honorem dare diuinæ indulgentiæ deberent. At uero ſiqua neceſſitas grauis preſſerit, tunc Deum recordantur. Si belli terror infremuerit, ſi morborum peſtifera uis incubuerit, ſi alimenta frugibus longa ſiccitas denegauerit, ſi ſæua tempeſtas, ſi grando ingruerit, ad Deum confugiunt, à Deo petitur auxilium, Deus ut ſubueniat, oratur. Siquis in mari uento ſæuiente iactatur, hunc inuocat. Siquis aliqua ui afflictatur, hunc protinus implorat. Siquis ad extremã mendicandi neceſſitatem deductus, uictum precibus expoſcit, Deum ſolum obteſtatur, & per eius diuinum, atq; unicum numen hominum ſibi miſericordiam quærit. Nunquã igitur Dei meminerunt, niſi dum in malis ſunt. Poſtq̃ metus deſeruit, & pericula receſſerunt, tum uero alacres ad Deorum templa concurrunt, his libant, his ſacrificant, hos coronant. Deo autem, quem in ipſa neceſſitate implorauerunt, ne uerbo q̃dem gratias agunt, adeo ex rerum proſperitate luxuria, ex luxuria uero, ut uitia omnia, ſic impietas aduerſus deum naſcitur. Quanam iſtud ex cauſa fieri putemus? niſi eẽ aliquã puerſam poteſtatem, quæ ueritatis ſit ſemper inimica, quæ humanis erroribus gaudeat, cui unicum, ac ppetuum ſit opus effundere tenebras, et hominum cæcare mentes, ne lucem uideant, ne deniq; in cœlum aſpiciant, ac naturam corporis ſui ſeruent. Nam cum cæteri aĩantes pronis corporibus in humum ſpectent, qa

rationem, ac sapientiam non acceperunt, nobis autem status rectus, sublimis uultus ab artifice Deo datus sit, apparet istas religiones deorum non esse rõnis humanæ, q̃a curuant cœleste animal ad ueneranda terrena. Parens enim noster ille unus et solus, cum fingeret hominem .i. animal intelligens, et rõnis capax enim uero ex humo subleuauit, & ad contemplationẽ sui artificis erexit, quod optime ingeniosus poeta signauit.

Pronaq́; cum spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cœlumq́; uidere
Iussit, & erectos ad sydera tollere uultus.

Hinc utiq; ἄνθρωπον græci appellarunt, ꝙ sursum spectet. Ipsi ergo sibi renuntiant, seq́; hoĩum noĩe abdicant, qui non sursum aspiciant, sed deorsum. nisi forte idipsum, ꝙ recti sumus, sine causa homini attributũ putant, spectare nos cœlum deus uoluit, utiq; nõ frustra. nam & aues, & ex mutis penè omnia cœlum uident, sed nobis proprie datum est cœlũ rigidis, ac stantibus uidere, ut religionem ibi quæramus, ut Deum, cuius sedes illa est, quẽ oculis nõ possumus, animo contẽplemur. q̃d profecto nõ facit, q̃ æs, aut lapidẽ, quæ sunt terra, ueneratur. est aũt prauissimum, cum rõ corporis recta sit, q̃d est temporale, ipsum uero aĩum, qui est æternus, humilẽ fieri, cũ figura, et status nihil aliud significent, nisi mentem hoĩs eò spectare oportere, quò uultum. & aĩum tam rectum esse debere, q̃ corpus, ne id, cui dominari debet, imitetur. Verum homines & nominis sui, & rationis obliti, oculos suos ab alto deijciunt, soloq́; defigunt, atq; timent opera digitorum suorum, quasi quicq̃ esse possit artifice suo maius.

Quæ fuerit prima causa fingendi simulachra, & quod uerissima Dei imago est homo. Et quod extra se Deum nemo fideliter colit.

QVæ igitur amentia est aut ea fingere, quæ ipsi postmodũ timeant, aut timere quæ finxerint? Nõ ipsa, inquiunt, timemus, sed eos, ad quorum imaginem ficta, & quorũ nominibus cõsecrata sunt. Nempe ideo timetis, ꝙ eos esse in cœlo arbitramini. Neq;.n. si Dij sunt, aliter fieri potest. Cur igitur oculos in cœlum non tollitis? & aduocatis deorum nominibus, in aꝑto sacrificia celebratis? Cur ad parietes, et ligna, & lapides potissimum, q̃ illò spectatis, ubi eos esse creditis? Quid sibi templa? Quid aræ uolunt? Quid deniq; ipsa simulachra, quæ aut mortuorũ, aut absentium monimenta sunt? Nam omnino fingendarum similitudinum ratio icirco ab hominibus inuenta est, ut posset eorum memoria retineri, qui uel morte subtracti, uel absentia fuerant separati. Deos igitur in quorum numero reponemus? Si in mortuorum, quis tam stultus, ut colat? Si in absentium, colendi ergo non sunt, si nec uident quæ facimus, nec audiũt quæ precamur. Si autem Dij absentes esse nõ possunt, q, quoniam diuini sunt, in quacunq; mundi parte sunt, uident, & audiunt uniuersa. Superuacua ergo sunt simulachra illis ubiq; præsentibus, cum satis sit audientium nomina precibus aduocare. At enim præsentes non nisi ad imagines suas adsunt. Ita planè, quemadmodum uulgus existimat mortuorum animas circa tumulos, & corporum suorum reliq̃s oberrare. Sed tamen postquam

Deus ille præstò esse cœpit, iam simulachro eius opus non est. Quæro enim siquis imaginem hominis ꝑegre constituti contempletur sæpius, ut ex ea solatium capiat absentis, num idē sanus esse uideatur, si eo reuerso, atq; præsente in contemplanda imagine ꝑseueret, eaq; potius q̃ ipsius hominis aspectu frui uelit? Minime profecto. Etenim hominis imago necessaria tum uidetur, cum procul abest, superuacua futura, cum præstò est. Dei autem, cuius spiritus ac numen ubiq; diffusum abesse nunquā potest, semper utiq; imago superuacua est. sed uerentur ne omnis eorum religio inanis sit, & uacua, si nihil in præsenti uideant, quod adorent, et ideo simulachra constituunt, quæ qa mortuorum sunt imagines, similia mortuis sunt, omni enim sensu carēt. Dei autem in æternum uiuentis uiuum, & sensibile debet esse simulachrum. quod si à similitudine id nomen accepit, quomodo possunt ista simulachra deo similia iudicari? quæ nihil sentiunt, nec mouentur? Itaq; simulachrum Dei non illud est, quod digitis hominis, & lapide, aut ære, aliáue materia fabricatur, sed ipse homo, quoniam & sentit, & mouetur, & multas, magnasq; actiones habet. Nec intelligunt homines ineptissimi, quod si sentire simulachra, & moueri possent, ultro adoratura homines fuissent, à quibus sunt expolita quæ essent aut incultus, & horridus lapis, aut materia informis, & rudis, nisi fuissent ab homine formata. Homo igitur illorum quasi parens putandus est, per cuius manus nata sunt, per quem speciem, figuram, pulchritudinem habere cœperunt. Et ideo melior est qui fecit, q̃ illa, quæ facta sunt. Et tamen factorem

ipsum nemo suscipit, aut ueretur, quæ fecit timet, tanquam plus possit esse in opere, q̃ in opifice. Recte igitur Seneca in Libris moralibus. Simulachra, inquit, deorũ uenerantur, illis supplicant genu posito, illa adorant, illis per totum assident diem, aut astant, illis stipem iaciunt, uictimas cædunt, & cum hæc tantopere suspiciant, fabros, qui illa fecere, contemnunt. Quid inter se tam contrarium, q̃ statuarum despicere factorem, statuam adorare, & eum ne in conuictum quidem admit tere, qui tibi deos faciat? Quam ergo uim, quam potestatem habere possunt, cum ipse, qui fecit illa, non habeat? Sed ne hæc quidẽ dare his potuit, quæ habebat, uidere, audire, loqui, moueri. Quisquam'ne igitur tam ineptus est, ut putet aliquid esse in simulachro Dei, in quo ne hominis quidem quicquam est præter umbrã? sed hæc nemo considerat, infecti sunt enim persuasione, ac mentes eorum penitus succum stultitiæ perbiberunt. Adorant ergo insensibilia, qui sentiunt, irrationabilia, qui sapiunt, exanima, qui uiuunt, terrena, qui oriuntur è cœlo. Iuuat ergo, uelut in aliqua sublimi specula constitutum, unde uniuersi exaudire possint, persianum illud proclamare,

O curuæ in terras animæ, & cœlestium inanes,

Cœlum potius intuemini, ad cuius spectaculum uos excitauit ille artifex uerus Deus. Ille uobis sublimem uultum dedit, uos in terram curuamini, uos altas mentes & ad patrem suum cum corporibus suis erectas ad inferiora deprimitis, tanquam uos pœniteat, non quadrupedes esse natos. Fas non est cœleste animal cum terrenis, in terrámq; uergentibus uersari. quid

uos beneficijs cœlestibus orbati, proniq; in terram ue-stra sponte procumbitis? Humi enim miseri uolutami-ni, cum deorsum quæritis, quod in sublimi quærere debuistis. Nã ista mortalium digitorum ludicra, & fragilia figmenta, ex quolibet materiæ genere forma-ta quid? qd aliud sunt, nisi terra, ex qua nata sunt? qd ergo rebus inferioribus subiacetis? qd capitibus uestris terram superponitis? Cum ergo uos terræ submittitis, humilioresq; facitis, ipsi uos ultro ad inferos mergitis, ad mortemq; dãnatis, quia nihil terra inferius & hu milius, nisi mors, & inferi, quæ si effugere uelletis, sub iectam pedibus uestris terram contemneretis, corporis statu saluo, quod icirco rectum accepistis, quo oculos atq; mentem cum eo, qui fecit, conferre possetis. Conte mnere autem & calcare terrã nihil aliud est, quàm si mulachra non adorare, qa de terra ficta sunt. Item diuitias nõ concupiscere, uoluptates corporis spernere, quia opes & corpus ipsum, cuius hospitio utimur, ter-ra est. Viuum colite, ut uiuatis. Moriatur enim necesse est, qui se, suamq; animam mortuis adiudicauit.

Quod Cicero, & alij, qui uidebantur sapientes, cæteris deterius peccauerunt. Cap. III.

S Ed qd prodest ad uulgus, et ad homines im peritos hoc modo concionari? cum uideamus etiã doctos, & prudentes uiros, cum religio num intelligant uanitatem, nihilo minus tamen in ijs ipsis, quæ dãnant, colendis (nescio qua prauitate) pstare. Intelligebat Cicero falsa esse, quæ homines adora-

rent. nam cum multa dixisset, quæ ad euersionem religionum ualerent, ait tamen non esse illa uulgo disputanda, ne susceptas publicæ religiones disputatio talis extinguat. Quid ei facies? qui, cum errare se sentiat, ultro ipse in lapides impingat, ut populus omnis offendat, ipse sibi oculos eruat, ut omnes cæci sint, qui nec de alijs bene mereatur, quos patitur errare, nec de seipso, qui alienis accedit erroribus, nec utitur tandem sapientiæ suæ bono, ut factis impleat, quod mente percipit, sed prudens, & sciens pedem laqueo inserit, ut simul cum cæteris, quos liberare, ut prudentior debuit, & ipse capiatur. Quin potius, siquid tibi Cic. uirtutis est, experire populum facere sapientem. digna res est, ubi omnes eloquentiæ tuæ uires exeras. Non enim uerendum est, ne tibi in tam bona causa deficiat oratio, qui sæpe etiã malas copiose, ac fortiter defendisti. Sed nimirum Socratis carcerem times, ideóq; patrocinium ueritatis suscipere non audes. At mortem, ut sapiens contemnere debuisti. Erat quidem multo pulchrius, ut ob bene potius dicta, q̃ ob maledicta morereris, nec tibi laudis plus Philippicæ afferre potuerunt, q̃ discussus error humani generis, & mentes hominum ad sanitatem tua disputatione reuocatæ. sed concedamus timiditati, quæ in sapiente esse non debet. Quid ergo ipse in eodem uersaris errore? Video te terrena, & manu facta uenerari. uana esse intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciunt ipsi, quos ipse stultissimos confiteris. Quid igitur profuit uidisse te ueritatem, quam nec defensurus esses, nec secuturus? Sed si libenter errant ij, qui errare se sentiunt, quanto magis uulgus indo-

ctum, quod pompis inanibus gaudet, animisq; puerilibus spectat omnia, oblectatur friuolis, & specie simulachrorum capitur, nec ponderare secum unanquãq; rem potest, ut intelligat nihil colendum esse, quod oculis mortalibus cernitur, quia necesse est mortale sit. Nec mirandum esse, si Deum non uideant, cum ipsi ne quidem hominem uideant, quem uidere se credũt. Hoc enim, quod oculis subiectum est, non homo, sed hominis receptaculum est, cuius qualitas, & figura non ex lineamentis uasculi, quo continetur, sed ex factis, & moribus peruidetur. Qui ergo colunt simulachra, corpora sunt animabus carentia, quia se corporalibus dederunt, nec uident plus aliquid mente quàm corpore, cum sit animi officium ea subtilius cernere, quæ acies corporalis non potest intueri. Quos homines idem ille philosophus, ac poeta grauiter accusat, tanquam humiles, & abiectos, qui contra naturæ suæ rationem ad ueneranda terrena se prosternant, Ait enim,

Et faciunt animos humiles formidine Diuûm,
Depressosq; premunt ad terram.

Aliud quidem ille, cum hoc diceret, sentiebat, nihil utiq; esse colendum, quia Dij humana non curent. Deniq; alio loco religiones Deorum, & cultus inane esse officium confitetur.

Nec pietas ulla est uelatum sæpe uideri
Vertier ad lapidem, atq; omnes accedere ad aras,
Nec procumbere humi prostratum, et pãdere palmas,
Ante Deûm delubra, nec aras sanguine multo
Spargere quadrupedum, nec uotis nectere uota.

Quæ profecto si cassa sunt, non oportet sublimes, &

excelsos animos aduocari, atq; in terram premi, sed nihil aliud, q̃ cœlestia cogitare. Impugnatæ sunt ergo á prudentioribus falsæ religiones, quia sentiebant esse falsas, sed non est inducta uera, quia qualis, aut ubi esset ignorabant. Itaq; sic habuerunt tanquam nulla esset omnino, quia ueram non poterant inuenire. Et eodem modo inciderunt in errorem multo maiorẽ, quàm illi, qui falsam tenebant. Nam & isti fragilium cultores, quamuis sint inepti, quia cœlestia constituunt in rebus corruptibilibus, atque terrenis, aliquid tamen sapientiæ retinent, & habere ueniam possunt, quia summum hominis officium, & si non re ipsa, tamen proposito tenent. Siqdem hominum, atq; mutorum uel solum, uel certe maximum in religione discrimen est. Hi uero quanto fuerunt sapientiores, quod intellexerunt falsæ religionis errorem, tãto facti sunt stultiores, quod esse aliquam uerã non putauerunt. Itaq; quoniã facilius est de alienis iudicare, quàm de suis, dum aliorum præcipitium uident, non prospexerunt quid ante suos pedes esset. In utraque igitur parte & summa stultitia inuenitur, & odor quidam sapientiæ, ut possis dubitare quos dicas potissimum stultiores, illos'ne, qui falsam religionem suscipiunt, an eos, qui nullam. Sed (ut dixi) uenia concedi posset imperitis, & qui se sapientes esse non fateantur. His uero non potest, qui sapientiam professi, stultitiam potius exhibent. Non sum equidem tam iniquus, ut eos putem diuinare potuisse, ut ueritatem per seipsos inuenirent, quod fieri ego non posse confiteor, sed hoc ab his exigo, quod ratione ipsa præstare potuerunt. Fa-

cerent enim prudentius, si & intelligerent esse aliquā ueram religionem, & falsis impugnatis a ꝑte pronuntiarent eam, quæ uera esset, ab hominibus non teneri. Sed mouit eos fortasse illud, quod siqua uera esset religio, exereret se, ac uindicaret, nec pateretur esse aliud quicquam. Videre enim nullo modo poterant, quare, aut quomodo, & quēadmodum religio uera opprimeretur, quod est diuini sacramenti, & cœlestis arcani. Id uero nisi doceatur, aliquis scire nullo pacto potest. Summa rei hæc est. Imperiti, & insipientes falsas religiones pro ueris habent, quia neq; ueram sciunt, neq; falsam intelligunt. Prudentiores uero, quia uerā nesciunt, aut in ijs, quas falsas esse intelligunt, ꝑseuerant, ut aliquid tenere uideantur, aut omnino nihil colunt, ne incidant in errorem, cum idipsum maximi sit erroris, uitam pecudum sub figura hominis imitari. Falsum uero intelligere est quidem sapiētiæ, sed humanæ. Vltra hunc gradum procedi ab homine non poterit. Itaq; multi philosophorum religiones (ut docui) sustulerūt, uerum autem scire diuinæ est sapientiæ. Homo autem ꝑ seipsum ꝑuenire ad hanc scientiam non potest, nisi doceatur à Deo. Philosophi quod summum fuit humanæ sapientiæ assecuti sunt, ut intelligerent, quod non sit, illud assequi nequiuerunt, ut dicerent quid sit. Nota Ciceronis uox est. Vtinam tam facile uera inuenire possem, q̃ falsa conuincere. Quod quia uires humanæ conditionis excedit, eius officij facultas nobis est attributa, quibus tradidit Deus scientiam ueritatis, cui explicandæ quatuor posteriores libri seruient. Nunc interim falsa, ut cœpimus, detegamus.

Quod nil maiestatis, & reuerentiæ habeant idola.
Caput IIII

Quid igitur maiestatis possunt habere simulachra, quæ fuerunt in homunculi potestate, uel ut aliud fieret, uel ut omnino non fierent? idcirco apud Horatium Priapus ita loquitur.

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum,
Cum faber incertus scamnum faceret'ne Priapum,
Maluit esse Deum, Deus inde, ego furum, auiumq;
Maxima formido.

Quis non sit tanto hoc custode securus?
Fures enim tam stulti sunt, ut Priapi tentignem timeant, cum aues ipsæ, quas terrore falcis, aut inguinis abigi existimant, simulachris fabrefactis, idest hominum planè similibus, insideant, nidificent, inquinent. Sed Flaccus, ut satyrici carminis scriptor, derisit hominum uanitatem. Verum ij, qui faciunt, seriam se facere rem opinãtur. Deniq; poeta maximus homo in cæteris prudens, in hoc solum non poeticè, sed aniliter desipuit, cum in illis emendatissimis libris etiam fieri hoc iubet.

Et custos furum, atq; auium cum falce saligna,
Hellespontiaci seruet tutela Priapi.

Adorant ergo mortalia, ut à mortalibus facta, frangi enim, cremari possunt, ac perire. Nam & tectis uetustate labentibus sæpe comminui solent, & consumpta incendio dilabuntur in cinerem, & plerũq; (nisi sua illis magnitudo subuenerit, aut custodia diligens sepserit) in prædam furibus cedunt. Quæ igitur insania est

ea timere, pro quibus aut ruinae, aut ignes, aut furta timeantur? quae uanitas, aliquam ab his spectare tutelam, quae tueri semetipsa non possunt? quae peruersitas ad eorum praesidia decurrere, quae ipsa, cum uiolantur, inulta sunt, nisi à colentibus uindicentur? Vbi ergo ueritas est? ubi nulla uis adhiberi potest religioni, ubi nihil, quod uiolari possit, apparet, ubi sacrilegium fieri non potest. Quicquid autem oculis, manibusq; subiectum est, id uero, quia fragile est, ab omni ratione immortalitatis est alienum. Frustra igitur homines auro, ebore, gemmis Deos excolunt, & exornant, quasi uero ex his rebus ullam possint capere uoluptatem. Quis usus est pretiosorum munerum nihil sentientibus? an ille, qui mortuis? Pari enim ratione defunctorum corpora odoribus, ac pretiosis uestibus illita, et conuoluta humi condunt, qua Deos honorant, qui neque cum fierent, sentiebant, neq; cum coluntur, sciunt. Nec enim sensum consecratione sumpserunt. Non placebat Persio, quod aurea uasa templis inferantur, superuacuum putanti esse inter religiones, quod non sanctitatis, sed auaritiae sit instrumentum. Illa enim satius est Deo, quem recte colas, inferre pro munere,

Compositum ius, fasq; animi, sanctosq; recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto.

Egregie, sapienterq; sensit. Verum illud ridiculũ subdidit. Hoc esse aurum in templis, quod sint Veneri donatae à uirgine puppae, quas illa omittere fortasse contempsit. Non uidebat enim simulachra ipsa, & effigies Deorum Polycleti, & Euphranoris, & Phidiae manu ex auro, atque ebore perfectas, nihil aliud

esse quàm grandes puppas, non à uirginibus, quarum lusibus uenia dari potest, sed à barbatis hominibus consecratas. Merito igitur etiam senum stultitiam Seneca deridet. Non, inquit, bis pueri sumus (ut uulgo dicitur) sed semper. Verum hoc interest, quod maiores nos ludimus. Ergo his ludicris, et ornatis, et grandibus puppis, & unguenta, & thura, & odores inferunt. His opimas, & pingues hostias immolant, quibus est quidem os, sed carent officio dentium. His peplos, & indumenta pretiosa, quibus usus uelaminis nullus est. His aurum, & argentum consecrant, quæ tam non habent qui accipiunt, quàm qui illa donarunt. Nec immerito Dionysius Siciliæ tyrannus post uictoriam græcia potitus Deos tales contempsit, spoliauit, illusit. Siquidem sacrilegia sua iocularibus etiam dictis prosequebatur. Nam cum Ioui Olympio aureum amictum detraxisset, laneum iussit imponi, dicens æstate esse grauem aureum, hyeme frigidum, laneum uero utrique tempori aptum. Idem auream barbam detrahens Aesculapio incongruens, & iniquum esse ait, Cum Apollo pater eius imberbis esset adhuc, ac leuis, priorem filium, quàm patrem barbatum uideri. Item pateras, & exuuias, & parua quædam sigilla, quæ simulachrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat, & accipere se illa, non auferre dicebat. Perquam enim stultum esse, & ingratum, nolle accipere ab his ultro porrigentibus, à quibus bona sibi homines precarentur. Hæc enim fecit impune, quia rex, & uictor fuit. Quin ēt secuta est eum solita felicitas. Vixit enim usq; ad se-

nectutem, regnumq; per manus filio tradidit. In eo igitur quia homines sacrilegia uindicare nō poterant, oportuit Deos ipsos sui uindices esse. At si humilis quid tale commiserit, huic præsto sunt flagella, ignes, eculei, cruces, & quicquid excogitare iratis, & furentibus licet. Sed cum puniunt deprehensos in sacrilegio, ipsi de Deorum suorum potestate diffidunt. Cur enim illis potissimum non relinquant ulciscendi sui locum, si eos posse aliquid arbitrantur? Quinetiam putant illorum numine accidisse, ut prædones rerum sacrarū deprehensi tenerentur, & sæuiunt non tam ira, quàm metu, ne si deorum iniuriam non uindicauerint, ipsos expetant pœnæ, incredibili scilicet uanitate, qui nocituros sibi Deos putent ob aliena scelera, qui ipsis, à quibus uiolati, spoliatiq; sunt, per seipsos nihil nocere potuerunt. At enim sæpe ipsi quoq; in sacrilegos uindicauerunt, potest id uel casu accidisse, quod aliquando, non semper. Sed tamen paulo post (quando id acciderit) ostendam. Sed quæro, cur illi tot, & tanta sacrilegia in Dionysio non uindicauerunt? qui non furtim, sed palàm Deos ludibrio habuit. Cur hunc tam potentem sacrilegum à templis, à cerimonijs, ab imaginibus suis non arcuerunt? Cur etiam sacris rebus ablatis, prospere nauigauit? quod ioco ipse testatus est (ut solebat). Videtis'ne inquit, comitibus suis naufragium timentibus, q̃ prospera sacrilegis nauigatio ab ipsis dijs immortalibus tribuatur? Sed hic fortasse à Platone didicerat, Deos nihil esse. Quid Caius Verres, quẽ Tullius accusator eius eidem Dionysio, et Phalaridi, & tyrannis omnibus comparat, non'ne omnem Siciliam cō-

pilauit,

pilauit, sublatis Deorum simulachris, ornamentisq; fanorum? Otiosum est persequi singula. unū libet commemorare, in quo accusator omnibus eloquentiæ uiribus, omni deniq; conatu uocis, & corporis deplorauit. De Cerere Catanensi, uel Ennensi, quarum alterius tanta fuit religio, ut adire templi eius secreta penetralia uiris nefas esset. Alterius antiquitas tanta fuit, ut omnes historiæ loquantur, ipsam Deam fruges in Ennæ solo primū reperisse, filiamq; eius uirginem ex eodem loco raptam. Deniq; Gracchanis temporibus turbata republica, & seditionibus, & ostentis, cum repertum esset in carminibus Sibyllinis, antiquissimam Cererem debere placari, legati sunt Ennam missi. Hæc igitur Ceres uel religiosissima, quam uidere maribus ne adorandi quidem gratia licebat, uel antiquissima, quam S.P.Q.R. sacrificijs, donisq; placauerat, ex arcanis, & uetustis penetralibus à C. Verre immissis latronibus seruis, impune sublata est. Idem uero, cum affirmaret se à Siculis, ut causam prouinciæ susciperet, oratum, his uerbis usus est, sese iam ne deos quidem in suis urbibus, ad quos confugerēt, habere, quod eorum simulachra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset, quasi uero si Verres ex urbibus, delubrisq; sustulerat, de cœlo quoq; sustulisset. Vnde apparet istos Deos nihil habere in se amplius, quàm materiam, de qua sunt fabricati, nec immerito ad te M. Tulli, hoc est ad teipsum hominem Siculi confugerunt, quoniā triennio sunt experti Deos illos nihil ualere. Essent enim stultissimi, si ad eos ob defendendas iniurias hominum confugissent, qui C.

Verri nec pro seipsis irati esse poterunt. At enim Verres ob hæc facinora damnatus est. Non ergo Dij uindicauerunt, sed Ciceronis industria, quia uel defensores eius oppressit, uel gratiæ restitit. Quid, quod apud ipsum Verrē non fuit illa dānatio, sed uacatio? ut quēadmodum Dionysio Deorum spolia gestanti, Dij immortales bonam dederant nauigationem, sic etiā Verri bonam quietem tribuisse uideantur, in qua sacrilegiis suis tranquille frui posset. Nā frementibus postea ciuilibus bellis sub obtentu damnationis ab omni periculo, & metu remotus, aliorū graues casus, et miserabiles exitus audiebat, et qui cecidisse solus omnibus stantibus uidebatur, is uero uniuersis cadentibus solus stetit, donec illum & opibus sacrilegio partis, & uita satiatum, ac senectute confectum proscriptio triūuiralis auferret, eadē. s. quæ Tulliū uiolatæ deorū maiestatis ultorē. Quin ēt felix in eo ipso fuit, q ante suā mortē crudelissimū exitum sui accusatoris audiuit. Dijs uidelicet prouidētibus, ut sacrilegus, ac prædo ille religionū suarū, nō ante moreretur, q̄ solatiū de ultiōe cepisset.

Quod solus omniū creator uerus Deus est, solusq; colendus, nec elementa, nec corpora cœlestia aliquid diuinitatis habent, in quo & Stoici desipiunt, qui stellas Deos putant, quæ non sua uolūtate mouentur, sed dei, & qua ratione eas sic fieri uoluit. Cap. V

q

Vanto igitur rectius est, omissis insensibilibus, & uanis, oculos eò tendere, ubi sedes, ubi habitatio est Dei ueri, qui terram stabili

firmitate suspendit, qui cœlum distinxit astris fulgentibus, qui solem rebus humanis clarissimum, ac singulare lumen, in argumentum suæ unicæ maiestatis accendit. Terris autem maria circunfudit, flumina sempiterno lapsu fluere præcepit.

Iussit & extendi campos, subsidere ualles,
Fronde tegi syluas, lapidosos surgere montes.

Quæ utiq; omnia non Iupiter fecit, q ante annos mille septingentos natus est, sed idem

Ille opifex rerum mundi melioris origo,

Qui uocatur Deus, cuius principium, quoniam non potest comprehendi, ne quæri debet quidem. Satis est homini ad plenam, perfectam'q; prudentiam, si Deum esse intelligat, cuius intelligentiæ uis, & summa hæc est, ut suscipiat, & honorificet communem parentem generis humani, & rerum mirabilium fabricatorem. Vnde quidam hebetis, obtusi'q; cordis, elementa, quæ & facta sunt, & carent sensu, tanquam Deos adorant, qui cum Dei opera mirarentur cœlum cum luminibus uarijs, terram cum campis, & montibus, maria cum fluminibus, & stagnis, & fontibus, earum rerum admiratione obstupefacti, & ipsius artificis obliti, quem uidere non poterãt, eius opera uenerari, & colere cœperunt, nec unquam intelligere quiuerunt, q̃to maior, quanto'q; mirabilior sit, qui illa fecit ex nihilo. quæ cum uideant diuinis legibus obsequentia, commodis, atq; usibus hominum ꝑpetua necessitate famulari, tñ illa Deos existimant esse, ingrati aduersus beneficia diuina, qui Deo patri indulgentissimo sua opera prætulerunt. Sed quid mirum, si aut barbari, aut impe-

riti homines errant? cum etiam philosophi stoicæ disciplinæ in eadem sint opinione, ut omnia cœlestia, quæ mouentur, in Deorum numero habenda esse censeant. Siquidem Lucillus stoicus apud Cic. sic loquitur. Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam in tam uarijs cursibus in omni æternitate conuenientiam temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. quæ cum in syderibus esse uideamus, nō possumus ea ipsa non in Deorū numero ponere. Item paulo superius, Restat, inquit, ut motus astrorum sit uoluntarius, quæ qui uideat, non indocte solum, uerum etiā impie faciat, si Deos esse neget. Nos uero & q̄dem constanter negamus, ac uos o philosophi non solum indoctos, & impios, uerum etiā cæcos, et ineptos, delirosq; probamus, q ignorantiā imperitorū uanitate uicistis. Illi.n. solem et lunā, uos ēt sydera Deos putatis. Tradite igitur nobis stellarum mysteria, ut aras, et templa singulis erigamus, ut sciamus quo quāq; ritu, quo die colamus, quibus nominibus, q̄bus precibus aduocemus, nisi forte nullo discrimine tam innumerabiles, tam minutos Deos aceruatim colere debemus. Quid, quod argumentum illud, quo colligunt uniuersa cœlestia Deos esse, in contrariū ualet? nā si Deos esse icirco opinantur, q̄a certos, & rōnabiles cursus habent, errant. Ex hoc eni apparet Deos non esse, q exorbitare illis a præstitutis itineribus nō licet. Cæterū, si Dij essent, huc atq; illuc passim sine ulla necessitate ferrētur, sicut aiantes in terra, quorū q̄a liberæ sunt uolūtates, huc atq; illuc uagantur, ut libuit, et quo quāq; mens duxerit, eo fertur. Non est igitur astrorū motus uolūtarius, sed necessa

rius, quia præstitutis legibus, officiis'q; deseruiunt. Sed cum disputaret de cursibus syderum, quos ex ipsa rerum, ac temporum congruētia intelligebat, nō esse fortuitos existimauit, uoluntarios esse, tanquam non possent tam disposite, tam ordinate moueri, nisi sensus illis inesset officij sui sciens. O quàm difficilis est ignorantibus ueritas, & quàm facilis scientibus. Si motus inqt, astrorum fortuitu non sunt, nihil aliud restat, nisi ut uoluntarij sint, immo uero ut non esse fortuitos manifestum est, ita nec uoluntarios. Quomodo igitur in conficiēdis itineribus constantiam suam seruant? Nimirum Deus uniuersi artifex sic illa disposuit, sic illa machinatus est, ut per spatia cœli diuina, & admirabili ratione decurrerent ad efficiendas succedentium sibi temporum uarietates. An Archimedes siculus concauo ære similitudinem mundi, ac figuram potuit machinari, in quo ita solem, ac lunam composuit, ut inæquales motus & cœlestibus similes, cōuersionibus singulis quasi diebus efficerent, & non modo accessus solis, & recessus, uel incrementa, diminutiones'q; lunæ, uerum etiā stellarum uel errantium, uel uagarum dispares cursus, orbis ille dum uertitur, exhiberet? Deus ergo illa uera non potuit machinari, & efficere, quæ potuit solertia hominis imitatione simulare? Vtrum'ne igitur Stoicus, si astrorum figuras in illo ære pictas, effictas'q; uidisset, suo illa consilio moueri diceret, ac non potius artificis ingenio? Inest ergo syderibus ratio ad peragendos meatus suos apta, sed Dei est illa ratio, qui & fecit, et regit omnia, non ipsorum syderum, quæ mouentur. nam si solem stare uoluisset, perpetuus dies utiq; esset.

Item si motus astra non haberent, quis dubitet sempiternam noctem fuisse futuram? Sed ut diei, ac noctis uices essent, moueri ea uoluit, & tam uarie moueri, ut non modo lucis, ac tenebrarum mutuæ uicissitudines fierent, quibus laboris, & quietis alterna spatia constarent, sed etiam frigoris, & caloris, & diuersorum temporum uis, ac potestas uel generandis, uel maturandis frugibus conueniret. Quam solertiam diuinæ potestatis in machinandis itineribus astrorum, quia philosophi non uidebant, animalia esse sydera putauerunt, tanquam pedibus & sponte, non diuina ratione procederent. Cur autem excogitauerit illa Deus, quis non intelligit? Scilicet ne solis lumine decedente, nimium cæca nox tetris, atq; horrentibus tenebris ingrauesceret, noceretq; uiuentibus. Itaq; & cœlum simul mira uarietate distinxit, & tenebras ipsas multis, minutisq; luminibus temperauit. Quanto igitur Naso sapientius, quàm illi, qui sapientiæ studere se putant, qui sentit à deo lumina illa, ut horrorem tenebrarum depellerent, instituta? Is eum librum, quo φαινόμενα breuiter comprehendit, his tribus uersibus terminauit.

Tot numero, taliq; Deus simulachra figura
Imposuit cœlo, perq; atras sparsa tenebras
Clara pruinosæ iussit dare lumina nocti.

Quod si fieri non potest, ut stellæ dij sint, ergo nec sol quidem, nec luna Dij esse possunt, quoniam à luminibus astrorum non ratione differunt, sed magnitudine. Quod si hi Dij non sunt, ergo nec cœlum quidem, in quo illa omnia continentur.

Quod nec terra, nec aqua, nec pars aliqua mundi, nec totus, ipse Deus est, nec est animatus, sicut stoici mentiuntur, qui quod astruunt pariter & euertunt. Cap. VI.

Simili modo si terra, quam calcamus, quam subigimus, & colimus ad uictum, Deus non est, nec campi quidem, ac montes dij erunt. Sed si hi non sunt, ergo ne tellus quidem uniuersa Deus uideri potest. Item si aqua, quæ seruit animantibus ad usum bibendi, aut lauandi, Deus non est, nec fontes quidem, ex quibus aqua profluit. Si fontes non sunt, nec flumina quidem, quæ de fontibus colliguntur. Si flumina quoque dij non sunt, ergo & mare, quod ex fluminibus constat, Deus haberi non potest. Quod si neque cœlum, neque terra, neque mare, quæ mundi partes sunt, Dij esse non possunt, ergo ne mundus quidem totus Deus est, quem ijdem ipsi stoici animantem, & sapientem esse contendunt. Et propterea Deum, in quo tam inconstantes fuerunt, ut nihil dictum sit ab his, quod non ab ijsdem fuerit euersum. Sic enim argumentantur, fieri non posse, ut sensu careat, quod sensibilia ex se generat. Mundus autem generat hominem, qui est sensu præditus, ergo & ipsum sensibilem esse. Item sine sensu esse non posse, cuius pars habeat sensum. Igitur quia homo sensibilis est, etiam mundo, cuius pars homo est, inesse sensum. Propositiones quidem ueræ sunt, & sensibile esse quod sensu præditum gignat, & habere sensum, cuius pars sensu aucta sit, sed assumptio-

nes falsæ, quibus argumenta concludunt, quia neque
mundus generat hominem, neque mundi homo pars
est, nam hominem à principio idem Deus fecit, qui &
mundum, & non est mundi pars homo, sicut corporis
membrum. Potest enim mundus esse sine homine, sicut
& urbs, & domus. Atqui ut domus unius hominis ha-
bitaculum est, & urbs unius populi, sic & mundus
domicilium totius generis humani. Et aliud est, quod
incolitur, aliud quod colit. Sed illi, dum student id, qđ
falsò susceperant, confirmare, & sensibilem esse mun
dum, & Deum argumentorum suorum consequentia
non uiderunt. Nam si mundi pars est homo, & sensibi
lis est mundus, quia sentit, ergo quia mortalis est homo,
mortalis sit & mundus necesse est, nec tantum morta-
lis, sed etiã omnibus morbis, & passionibus subiectus,
& è contrario, si Deus est mundus, & partes eius utiq;
immortales sunt, ergo & homo Deus est, quia pars est
(ut dicitis) mundi, si homo, ergo iumenta, & pecudes,
& cætera genera bestiarum, & auium, & piscium,
quoniam illa eodem modo sentiunt, & mundi partes
sunt. At hoc tolerabile est. nã et hæc colunt Aegyptij.
Sed res eò non ꝑuenit, ut ranæ, & culices, et formicæ
Dij esse uideantur, qa & ipsis inest sensus, & partes
mundi sunt. Ita semper argumenta ex falso petita, in-
eptos, & absurdos exitus habent. Quid, quod ijdem
ipsi aiunt, Deorum & hominum causa mundum esse
constructum, quasi communem domum? ergo nec mun
dus Deus est, nec animans, si constructus est, animans
enim non construitur, sed nascitur. Et si est ædificatus,
& sic utiq; tanq̃ domus, tanq̃ nauis. Est ergo aliquis ar

tifex mundi Deus, & seorsum erit mundus, qui factus est, seorsum ille, qui fecit. Iam illud quàm repugnans & absurdũ? quod cum cœlestes ignes, cæteraq; mundi elementa Deos esse affirmant, item ipsum Deum mundum dicunt. Quomodo potest ex deorum multorum aceruo unus Deus confici, si astra Dij sunt, mundus ergo non Deus, sed domicilium Deorum est. Si uero Deus mundus est, ergô omnia illa, quæ sunt in eo, Dij nõ sunt, sed Dei membra, quæ utiq; solius Dei nomen accipere nõ possunt. Nec enim recte quis dixerit, membra hominis unius, multos homines esse, sed tamen non est similis cõparatio animalis, & mundi. Animal enim, quia sensu præditum est, & membra eius habẽt sensum, nec nisi à corpore diuulsa putrescunt. Cuius igitur rei similitudinem gerit mundus? Nimirũ ipsi docent, cum factum esse non diffitentur, ut esset Dijs, & hominibus quasi communis domus. Si ergo est constructus ut domus, nec ipse Deus est, nec elementa, quæ sunt partes eius, quia neq; domus habere dominiũ sui potest, neq; illa, de quibus domus constat. Non tantum igitur ueritate, sed etiam uerbis suis reuincuntur. Sicut enim domus in usum habitandi facta per se nihil sentit, dominoq; subiecta est, qui eam fecit, aut incolit, ita mundus per se nihil sentiẽs factori deo subiacet, qui eum in usum sui fecit.

Quod dupliciter peccant insipientes, & quod auaritia sub obtentu religionis colitur præualente ratione, traditione maiorum, & qui fuerint maiores, quorum authoritas præiudicat ueritati. Cap. VII.

d Vplici ergô ratione peccatur ab insipienti bus. Primum quod elemēta, idest Dei opera Deo præferunt. Deinde quod elementorum ipsorum figuras humana specie comprehensas colunt. Nam Solis, Lunæq; simulachra humanum in modum formant. Item ignis, & terræ, & maris, quæ illi Vulcanum, Vestam, Neptunum uocant, nec elementis ipsis in aperto litant. Tanta homines imaginum cupiditas tenet, ut iam uiliora dicantur illa, quæ uera sunt, auro. s. gemmis, & ebore delectantur. Horum pulchritudo, ac nitor præstringit oculos, nec ullam religionem putant ubicunq; illa non fulserint. Itaq; sub obtentu Deorum auaritia, & cupiditas colitur. Credunt enim Deos amare quicquid ipsi concupiscunt, quicquid est, propter quod furta, & latrocinia, & homicidia quoti die sæuiunt, propter quod bella per totum orbem populos, urbesq; subuertunt. Consecrant ergo Dijs manubias, & rapinas suas, quos certe necesse est imbecilles esse, ac summæ uirtutis expertes, si subiecti sunt cupiditatibus. cur enim cœlestes eos putemus, si desyderant aliqd de terra? Vel beatos, si aliqua re indigent? Vel incorruptos, si uoluptati habent ea, in quibus appetendis cupiditas hominum non immerito damnatur? ueniunt igitur ad Deos, nō tam religionis gratia, quæ nulla potest esse in rebus male partis, & corruptibilibus, q̃ ut aurum oculis hauriant, nitorē leuigati marmoris, aut eboris aspiciant, ut insignes lapillis, & coloribus uestes, uel distincta gemmis fulgentibus pocula insatiabili contemplatione contrectent. Et quanto fuerint ornatiora templa, & pulchriora simulachra, tanto plus

maiestatis habere creduntur. an ideo religio Deorum nihil aliud est, q̃ quod cupiditas humana miratur? Hæ sunt religiones, quas sibi à maioribus suis traditas pertinacissime tueri, ac defendere perseuerant, nec consyderant quales sint, sed ex hoc probatas, atq; ueras esse confidunt, quod eas ueteres tradiderunt, tantaq; est authoritas uetustatis, ut inquirere in eam scelus esse dicatur. Itaq; creditur ei passim tanquam cognitæ ueritati. Deniq; apud Cicer. sic dicit Cotta Lucillo. Habes Balbe quid Cotta, quid pontifex sentiat, fac nunc ego intelligam, quid tu sentias, à te enim philosopho rationem religionis accipere debeo. Maioribus autem nostris etiam nulla ratione reddita rationis est credere. Si credis, cur ergo rationem requiris, quæ potest efficere ne credas? Si uero rationem requiris, & quærẽdam putas, ergo non credis. Si ideo quæris, ut eam sequaris, cum inueneris, docet ecce te ratio non esse ueras religiones Deorum. quid facies? maiores'ne potius an rationem sequeris? Quæ quidem tibi ab alio insinuata, sed à te ipso inuenta, & electa est, cum omnes religiones radicitus eruisti. Si rationem mauis, discedere te necesse est ab institutis, et authoritate maiorũ, quoniam id solum rectum est, qđ ratio præscribit. Sin autem pietas maiores seq suadet, fateris igitur et stultos illos fuisse, q excogitatis contra rationẽ religionibus seruiunt, & te ineptum, q id colas, quod falsum esse cõuinceris. Sed tamen quoniã nobis tantopere maiorũ nomẽ opponitur, uideamus tamẽ, q fuerint maiores illi, à quorũ authoritate discedi nefas ducitur. Romulus urbẽ cõditurus pastores, inter quos adoleuerat, cõuocauit. cũq;

his numerus condendæ urbi parum idoneus uidere-tur, constituit asylum. Eò passim confugerunt ex fini timis locis pessimi quiq; sine ullo conditionis discrimi-ne. Ita conflauit ex his omnibus populum, legitq; in senatum eos, qui ætate anteibant, & patres appellauit, quorum consilio gereret omnia, de quo senatu Proper-tius elegiarum scriptor hæc loquitur.

Curia, prætexto quæ nunc nitet alta senatu,
Pellitos habuit rustica corda patres.
Bucina cogebat priscos ad uerba quirites.
Centum illi in prato sæpe senatus erat.

Hi sunt patres, quorum decretis eruditi, ac pruden-tes uiri deuotissime seruiebant. Idq; uerum, ac immu tabile omnis posteritas iudicet, quod centum pelliti se nes Senatum esse uoluerunt, quos tamen (ut in primo li bro dictum est) Pompilius illexit, ut uera crederent es se sacra, quæ ipse tradebat. Est uero cur illorũ autho-ritas tanti habeatur à posteris, quos nemo, cum ui-uerent, neque summus, neque infimus affinitate di-gnos iudicauit.

Quod ratione potius innitendum est, & quæ mi-racula scripta sunt ad confirmationem erroris mul-torum. Cap. VIII.

Quare oportet in ea re maxime, in qua uitæ ratio uersatur, sibi quenq; confidere, suoq; iudicio, ac proprijs sensibus niti, ad inuesti gandam, & perpendendam ueritatem, quam creden-tem alienis erroribus decipi, tanquam ipsum rationis expertem. Dedit omnibus Deus pro uirili portione sa

pientiam, ut & inaudita inuestigare possent, & audita perpendere. Nec quia nos illi temporibus antecesserunt, sapientia quoq; antecesserunt, quæ si omnibus æqualiter datur, occupari ab antecedentibus non potest. Illibabilis est tanquam lux, & claritas solis, quia ut sol oculorum, sic sapientia lumen est cordis humani. Quare cum sapere, idest ueritatem quærere omnibus sit innatum, sapientiam sibi adimunt, qui sine ullo iudicio inuenta maiorum probant, & ab alijs pecudũ more ducuntur. Sed hoc fallitur, quod maiorum nomine posito non putant fieri posse, ut aut ipsi plus sapiant, quia minores uocantur, aut illi desipuerint, quia maiores nominantur. Quid ergo ĩpedit, quin ab ipsis sumamus exemplum? Vt quomodo illi, qui falsa inuenerant, posteris tradiderunt, sic nos, qui uerum inuenimus, posteris meliora tradamus. Superest ingens quæstio, cuius disputatio non ab ingenio, sed à scientia uenit, quæ pluribus explicanda erit, neq; dubium omnino relinquatur. Nam fortasse aliquis ad illa confugiat, quæ à multis, & non dubijs traduntur authoribus, eos ipsos, quos docuimus Deos non esse, maiestatem suam persæpe ostendisse, et prodigiis, et somniis, & auguriis, & oraculis. Et sanè multa enumerari possunt digna miraculo. In primis illud, quod Accius Nauius summus Augur, cum Tarquinium Priscum commoneret, ut nihil noui facere inciperet, nisi prius esset inauguratus, eiq; rex artis eius eleuans fidẽ diceret, ut consultis auibus renuntiaret sibi, utrumne fieri posset id, quod ipse animo concepisset, affirmaretq; Nauius posse. Cape igitur hãc inqt, Cotem, eamq;

nouacula disijce, at ille incunctanter accepit, ac secuit. Deinde illud, quod Castor, et Pollux bello latino apud Lacum Iuturnæ, uisi sunt equorum sudorem abluentes, cum ædes eorum, quæ iuncta fonti erat, sua sponte patuisset. ijdem bello Macedonico equis albis insidētes P. Vatinio Romam nocte uenienti se obtulisse dicuntur, nuntiantes eo die regem Persen uictum, atq; captū, quod paucis post diebus literæ Pauli uerum fuisse docuerunt. Illud etiam mirabile, quod simulachrum Fortunæ muliebris non semel locutum esse traditur. Item Iunonis Monetæ, cum captis ueijs unus ex militibus ad eam transferendam missus iocabundus, ac ludens interrogaret, utrum'ne Romam migrare uellet, respondit uelle. Claudia quoq; proponitur in exemplo miraculi. Nam cum ex libris Sibyllinis Idæa mater esset accita, et in uado Tyberini fluminis nauis, in qua uehebatur, hæsisset, nec ullo modo, aut ulla ui commoueretur, Claudiam ferunt, quæ semper impudica esset habita, ob nimios corporis cultus, Deam submissis genibus orasse, ut si se castam iudicaret, suum cingulum sequeretur. Ita nauim, quæ ab omni iuuentute non ualuit commoueri, ab una muliere esse commotam. Illud æque mirū, quod lue sæuiente Aesculapius Epidauro accitus, urbem Romam diuturna pestilentia liberasse perhibetur. Sacrilegi quoq; numerari possunt, quorum præsentibus pœnis iniuriam suam Dij uindicasse creduntur. Appius Claudius censor, cum aduersus responsum ad seruos publicos, sacra Herculis transtulisset, luminibus orbatus est, & Potitiorum gens quæ prodidit, intra unius anni tempus extincta est. Item censor Ful

uius, cum ex Iunonis Laciniæ templo marmoreas tegulas abstulisset, quibus ædem Fortunæ æquestris, quam Romæ fecerat, tegeret, & mente captus est, & amissis duobus filijs in illyrico militantibus, summo animi mœrore consumptus est. Præfectus etiam M. Antonij Turullius, cum apud Coos euerso Aesculapij luco classem fecisset, eodem postea luco à militibus Cæsaris est interfectus. His exemplis adiungitur Pyrrhus, qui sublata ex thesauro Proserpinæ Locrēsis pecunia, naufragium fecit, ac uicinis Deæ litoribus illisus est, ut nihil, præter eam pecuniam, incolume reperiretur. Ceres quoq; Milesia multum sibi apud homines uenerationis adiecit. Nam cum ab Alexandro capta ciuitas esset, ac milites ad eam spoliandam irrupissent, omnium oculos repente obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiuntur etiam somnia, quæ uim Deorum uideantur ostendere. Tiberio nanq; Attinio homini plebeio per quietem obuersatus esse Iupiter dicitur, & præcepisse, ut COSS. & senatui nuntiaret, ludis circensibus proximis præsultorem sibi displicuisse, quod Antonius Maximus qdā diuerberatum seruū sub furca medio circo ad supplicium duxerat, ideóq; ludos instaurari oportere. Quod cum ille neglexisset, eodē die filium perdidisse, ipse aūt graui morbo est correptus. Et cum rursus eandē imaginē cerneret, quærentem, satis' ne pœnarū pro neglecto imperio pependisset, lecticæ delatus ad consules, & omni re in senatu exposita, recepisse corporis firmitatem, suisq; pedibus domū redijsse. Illud quoq; somnium non minoris fuit admirationis, quo Cæsar Augustus dicitur esse seruatus. Nam

cum bello ciuili Brutiano implicitus graui morbo abstinere à prælio statuisset, medico eius Artorio Mineruæ species obuersata est, monens, ne propter corporis imbecillitatem castris se contineret Cæsar. Itaq; in aciem lectica perlatus est. Eodem die à Bruto castra capta sunt. Multa præterea exempla similia possunt proferri, sed uereor, ne si fuero in propositione rerum contrariarum diutius immoratus, aut oblitus esse propositi uidear, aut crimen loquacitatis incurram.

Quod per inuidiam Diaboli intrauit mors, & pullulant radices errorum. Et quod deus ipse natura est, qui materiam primordialem, & omnia fecit ex nihilo. Caput IX

e Xponam igitur omnium istorum rationem, quo facilius res difficiles, & obscuræ intelligantur, & has omnes simulati numinis præstigias reuelabo, quibus inducti homines à ueritatis uia longius recesserunt, sed repetam longe altius, ut si quis ad legendum expers ueri, & ignarus accesserit, instituatur, atq; intelligat, quod tandem sit caput horum, & causa malorum, & lumine accepto, suos, ac totius generis humani perspiciat errores. Sicut mater sine exemplo genuit authorem suum, sic ineffabiliter pater genuisse credendus est coæternum. De matre natus est, qui ante iam fuit, de patre, qui aliquando non fuit. Hoc fides credat, intelligentia non requirat, ne aut non inuentum putet incredibile, aut repertum non credat singulare. Cum esset Deus ad excogitandum prudentissimus,

prudentissimus, ad faciendum solertissimus, ante quàm ordiretur hoc opus mundi, quoniam pleni, & consumati boni fons in ipso erat, sicut est semper, ut ab eo bono tanquam riuus oriretur, longéq; proflueret, produxit similem sui spiritum, qui esset uirtutibus Dei patris præditus. Quomodo autem id uoluerit, in quarto docere libro conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles diuinæ stirpis non permansit. Itaq; suapte inuidia tanquam ueneno infectus est, & ex bono ad malum transcendit, suoq; arbitrio, quod à Deo illi liberum datum fuerat, contrarium sibi nomen asciuit. Vnde apparet cunctorum malorum fontem esse liuorem. Inuidit enim illi antecessori suo, qui deo patri perseuerando, tum comprobatus, tum etiam & charus est. Hunc ergo ex bono per se malũ effectum græci διάβολον appellant, nos criminatorem uocamus, quod crimina, in quæ ipse illicit, ad Deum deferat. Exorsus igitur Deus fabricam mundi, illum primũ, et maximum filium præfecit operi uniuerso, eoq; simul & consiliatore usus est, & artifice in excogitandis, ornandis, perficiendis'q; rebus, quoniam is & prouidentia, & prudentia, & ratione, & potestate perfectus est, de quo nunc parcius, quod alio loco & uirtus, & nomen eius, & ratio enarranda nobis erit. Nemo quærat ex quibus ista materijs tam magna, tam mirifica opera Deus fecerit. Omnia enim fecit ex nihilo. Nec audiendi sunt poetæ, qui aiunt chaos in principio fuisse, id est confusionem rerum, atq; elementorũ. Postea uero Deum diremisse omnem illam congeriem, singulis'q; rebus ex confuso aceruo separatis, in ordi-

nem'q; descriptis, instruxisse mundum pariter, et ornasse, quibus facile est respondere, potestatem dei non intelligentibus, quem credunt nihil efficere posse, nisi ex materia subiacente, ac parata, in quo errore etiam philosophi fuerunt. Nam Cicero de natura deorum disputans sic ait. Primum igitur non est probabile eam materiam rerum, unde orta sunt omnia, esse diuina prouidentia effectam, sed habere, & habuisse uim, & naturam suam. Vt igitur faber, cum quid aedificaturus est, non ipse facit materiam, sed ea utitur, quae sit parata, fictor'q; item cera, sic isti prouidentiae diuinae materiam praesto esse oportuit, non quam ipse faceret, sed quã haberet paratam. Quod si non est à deo materia facta, ne terra quidem, & aqua, et aer, & ignis à Deo factus est. O quàm multa sunt uitia in his decem uersibus. Primum, quod is, qui in aliis disputationibus, & libris ferè omnibus prouidentiae fuerit assertor, & qui acerrimis argumentis impugnauerit eos, qui prouidentiam non esse dixerunt, idem nunc quasi proditor aliquis, aut transfuga, prouidentiam conatus est tollere, in quo si contradicere uelis, nec cogitatiõe opus est, nec labore, sua illi dicta recitanda sunt. Nec enim ab ullo poterit Cicero, q̃ à Cicerone uehementius refutari. Sed concedamus hoc mori, & instituto academicorum, ut liceat hominibus ualde liberis dicere, ac sentire quae uelint, sententias ipsius consyderemus. Non est inquit, probabile materiam rerum à deo factam. Quibus hoc argumẽtis probas? Nihil enim dixisti, quare hoc non sit probabile. Itaq; mihi è contrario uel maxime probabile uidetur, nec tamen temere

uidetur cogitanti plus esse aliquid in Deo, quem profe cto ad imbecillitatem hominis redigis, cui nihil aliud, q̃ opificium concedis. Quomodo igitur ab hoīe diuina il la uis differet, si ut homo, sic etiam Deus ope indigeat aliena? Indiget aūt, si nihil moliri potest, nisi ab altero illi materia ministretur. Quod si fit, imperfectæ utiq; uirtutis est, & erit iam potentior iudicandus materiæ institutor. Quo igitur nomine appellabitur, qui po- tentia Deum uincat? siquidem maius est propria face- re, quàm aliena disponere. Si aūt fieri nō potest, ut sit potentius Deo quicq̃, quem necesse est perfectæ esse uir tutis, potestatis, rōnis, idem igitur materiæ fictor est, q & rerum ex materia constantium. Neq;.n. Deo nō faciente, & inuito, esse aliquid aut potuit, aut debuit. Sed probabile est, inquit, materiam rerum & habe re, et habuisse naturam suam, & uim, quam uim po- tuit habere nullo dante? quā naturam nullo generante? Si habuit uim, ab aliquo eam assumpsit. A quo autem sumere nisi à deo potuit? si habuit naturā, quæ utique à nascendo dicitur, nata est, à quo aūt nisi à Deo po tuit procreari? Natura.n. qua dicitur orta esse omnia, si consilium non habet, efficere nihil potest. Si autem ge- nerandi, aut faciendi potens est, habet ergo consilium, & propterea Deus sit necesse est. Nec alio nomine ap- pellari potest ea uis, in qua inest & prouidētia exco gitandi, et solertia, potestasq; faciendi. Melius igitur Se neca omnium stoicorum acutissimus, qui uidit nil aliud esse naturam, q̃ Deum. Ergo inquit, Deū nō laudabi- mus, cui naturalis est uirtus? nec.n. illam didicit ex ul- lo, immo laudabimus, quamuis.n. naturalis illa ei sit

*sibi illam dedit, quoniam Deus ipsa natura est. Igitur
ortum rerum tribuis naturæ, ac detrahis Deo. Cur in
eodem luto hæsitans, uersuram soluis? A quo enim fie
ri negas, ab eodem planè fieri mutato nomine confite
ris. Seqtur ineptissima comparatio, ut enim faber inqt,
cum quis ædificaturus est, non ipse facit materiam, sed
utitur ea, quæ sit parata, fictorq; itẽ cera, sic isti proui
dentiæ diuinæ materiã esse præsto oportuit, non quam
ipse faceret, sed quam haberet paratam, immo uero nõ
oportuit. Erit enim Deus minoris potestatis, si ex para
to facit, quod est hominis. Faber enim sine ligno nihil
ædificat, qa lignum ipsum facere non potest. Non pos
se autem imbecillitatis est humanæ, Deus uero facit sibi
ipse materiam, quia potest. Posse enim dei est, nam si nõ
potest, Deus non est. Homo facit ex eo, quod est, quia ꝑ
mortalitatem imbecillis est, ꝑ imbecillitatem definitæ,
ac modicæ potestatis. Deus autem facit ex eo, quod nõ
est, qa ꝑ æternitatem fortis est, ꝑ fortitudinem potesta
tis immensæ, quæ fine, ac modo caret, sicut uita fa-
ctoris. Quid ergo mirum, si facturus mundum Deus,
prius materiã, de qua faceret, præparauit ex eo, quod
non erat? quia nefas esset Deum aliunde aliqd mutua-
ri, cum in ipso uel ex ipso sint omnia. Nam si est ali-
quid ante illum factum, & quicquam non ab illo fa
ctum est, potestatem dei et nomen amittet. At enim ma
teria nunquam facta est, sicut Deus, qui ex materia fe
cit hunc mundum. Duo igitur constituuntur æterna,
& quidem inter se contraria, quod fieri sine discor-
dia, & pernicie non potest. Collidant enim necesse est
ea, quorum uis, & ratio diuersa est, sic utraq; æter-*

na esse non potuerunt, si repugnant, quia superare alterum necesse est. Ergo fieri non potest, quin æterni natura sit simplex, ut inde omnia uelut ex fonte descenderint. Itaq; aut Deus ex materia ortus est, aut materia ex Deo. quid horum sit uerius, facile est intelligi. Ex his enim duobus alterum sensibile est, alterum caret sensu. Potestas faciendi aliquid non potest esse, nisi in eo quod sentit, quod sapit, q̄d cogitat, quod mouetur. Nec incipi aut fieri, aut consumari quicquam potest, nisi fuerit ratione præuisum, aut quemadmodum fiat ante quàm est, aut quemadmodum constet postquam fuerit effectum. Denuq; is facit aliquid, qui habet uoluntatem ad faciendum, & manus ad id, quod uoluit, implendum. Quod autem insensibile est, iners & torpidum semper iacet, nihil inde oriri potest, ubi nullus est motus uoluntarius, nam si omne animal ratione constat, certe nasci ex eo non potest, quod ratione præditum non est, nec aliunde accipi potest id, quod ibi, unde petitur, non est. Nec tamen commoueat aliquem, q̄ animalia quædam de terra nasci uidentur. Hæc enim non terra per se gignit, sed spiritus Dei, sine quo nihil gignitur. Nō ergo Deus ex materia, quia sensu præditum ex insensibili, sapiēs ex bruto, impatibile de patibili, expers corporis de corporali nunquam potest oriri, sed materia potius ex Deo est. Quicquid enim est solido, & contractabili corpore, accipit æternā uim, q̄d accipit uim dissolubile est, q̄d dissoluitur, interit, q̄d interit, ortum sit necesse est, quod ortum est, habuit fontem, unde oriretur, idest factorē aliquē sentientem prouidum, peritumq; faciendi. Is est profecto nec ullus

alius quàm Deus. Qui quoniam sensu, ratione, prouidentia, potestate, uirtute præditus est, & animantia, et inanimata creare, & efficere potest, quia tenet quomodo quidq; sit faciendum. Materia uero semper fuisse non potest, quia mutationem non caperet, si fuisset. Quod enim semper fuit, semper esse non desinit, & unde abfuit principium, abesse hinc etiam finem necesse est. Quinetiam facilius est, ut id, quod habuit, initium fine careat, q̃ ut habeat finem quod initio caruit. Materia ergo si facta non est, nec fieri ex ea quicquã potest. Si fieri ex ea nõ potest, nec materia quidem erit. Materia enim est, ex qua fit aliquid. Omne autem ex quo fit, quia recepit opificis manum, destruitur, & aliud esse incipit. Ergo quoniam finem habuit materia, tum, cum factus est ex ea mundus, & initium quoque habuit. Nam quod destruitur, ædificatum est, quod soluitur, alligatum, quod finitur, inceptum est. Si ergo ex commutatione, ac fine materia colligitur habuisse principium, à quo alio fieri nisi à Deo potuit? Solus igitur Deus est, qui factus non est, & icirco destruere alia potest, ipse destrui non potest, permanebit semper in eo, quod fuit, quia non est aliunde generatus, nec ortus, nec natiuitas eius ex aliqua alia re pendet, quæ illum mutata dissoluat. Ex seipso est, ut in primo diximus libro. Et ideo talis est, qualem se esse uoluit, impassibilis, immutabilis, incorruptus, beatus, æternus. Iam uero illa conclusio, qua sententiam terminauit Tullius, multo absurdior, quod si materia inquit, à deo non est facta, nec terra quidem, & aqua, & aer, & ignis à deo factus est. Quàm callide periculum præteruola

uit. Sic enim superius illud assumpsit, tanquam probatione non indigeret, cum id multo esset incertius, q̃ illud, propter quod assumptum est. Si non est inquit, à deo facta materia, nec mundus à Deo factus est. Ex falso maluit colligere, quod falsum est, quàm ex uero quod uerum. Et cum debeant incerta de certis probari, hic probationem sumpsit ex incerto, ad euertendum, quod erat certum. Nam diuina prouidentia effectum esse mundum, ut taceam de Trismegisto, qui hoc prædicat, taceam de carminibus Sibyllarum, quæ idem nuntiant, taceam de prophetis, qui opus mundi, ac opificium Dei uno spiritu, ac pari uoce testantur, etiam inter philosophos penè uniuersos conuenit. Idem etiam Pythagorici, Stoici, Peripatetici, qui sunt principes omnis disciplinæ. Denique à primis illis septem sapientibus, à Socrate usque ad Platonem pro confesso, & indubitato habitum est, donec unus multis post seculis extitit delirus Epicurus, qui auderet negare id, quod est euidentissimum, studio scilicet inueniendi noua, ut nomine suo constitueret disciplinam. Et quia nihil noui potuit reperire, ut tamen dissentire à cæteris uideretur, uetera uoluit euertere, in quo illum circumlatrantes philosophi omnes coarguerunt. Certius est igitur mundum prouidentia instructum, quàm materiæ prouidentia conglobatum. Quare non oportuit putare idcirco mundum nõ esse diuina prouidentia factum, q̃a materia eius diuina prouidentia facta non sit, sed quia mundus diuina prouidentia sit effectus, & materiam esse factam diuinitus. Credibilius est enim materiam potius à Deo factam,

quia deus omnia poteſt, q̃ mundum a' Deo non eſſe fa-
ctum, quia ſine mente, ratione, conſilio nihil fieri po-
teſt. Verum hæc non Ciceronis eſt culpa, ſed ſectæ.
Cum enim ſuſcepiſſet diſputationem, qua deorum na
turam tolleret, de qua philoſophi garriebant, omnem
diuinitatem ignorantia ueri putauit eſſe tollendam.
Itaq; Deos potuit tollere, quia non erant. Cum autem
prouidentiam diuinam, quæ eſt in uno Deo, conaretur
euertere, quia contra ueritatem niti cœperat, deficien
tibus argumentis, in hanc foueã neceſſario decidit, un-
de ſe extricare non poſſet. Hic ergo illum teneo, hæren
tem teneo defixum, quo Lucillus, qui contra diſſerebat,
obmutuit. Hic eſt ergo cardo rerũ, hic uertuntur omnia.
Explicet ſe Cotta, ſi poteſt, ex hac uoragine. proferat ar
gumenta, quibus doceat, ſemper fuiſſe materiam, quam
nulla prouidentia effecerit. Oſtendat quomodo quic-
quam ponderoſum, & graue aut eſſe potuerit ſine au-
thore, aut immutari ualuerit, ac deſierit eſſe, qđ ſemꝑ
fuit, ut inciperet eſſe quod nunquam fuit. Quæ ſi do
cuerit, tum demum aſſentiar, ne mundum quidem di
uina prouidentia conſtitutum, & tamen ſic aſſentiar,
ut alijs illum laqueis teneam. Eodem enim, quò nollet,
reuoluetur, ut dicat & materiam, de qua mundus eſt,
& mundum, qui de materia eſt, natura extitiſſe, cum
ego ipſam naturam Deum eſſe contendã. Nec enim po-
teſt facere mirabilia, ideſt maxima ratione conſtantia,
niſi qui habet mentem, prouidentiam, poteſtatem. Ita
fiet, ut Deus fecerit omnia, nec quicquam eſſe poſſit o-
mnino, quod non originem a' deo traxerit. At idem
quoties Epicureus eſt, & non uult a' deo factum eſſe

mundum, quærere solet quibus manibus, quibus machinis, qbus uectibus, qua molitione hoc tantum opus fecerit. Videret fortasse, si eo tempore potuisset esse, quo Deus fecit. Sed ne perspiceret homo dei opera, noluit eum inducere in hunc mundum, nisi perfectis omnibus, sed ne induci qdem poterat. Quomodo enim sub sisteret, cum fabricaretur desuper cœlum, terra subter funderetur, cum fortasse humida, uel nimijs rigoribus corporata concrescerent, uel igneis caloribus incocta, & solidata durescerent. Aut quomodo uiueret sole non dum instituto, nec frugibus, nec animalibus natis? Itaq; necesse fuit hominem postremo fieri, cum iã mundo, cæterisq; rebus manus summa esset imposita. Deniq; sanctæ literæ docent hominem fuisse ultimum dei opus, & sic inductum fuisse in hunc mundum, quasi in domum iam paratam, & instructam. Illius enim causa facta sunt omnia. Idem etiam poetæ fatentur. Ouid. perfecto iam mundo, & uniuersis animalibus figuratis, hoc addidit.

Sanctius his animal, mentisq; capacius altæ
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera posset
Natus homo est, adeo nefas æstimandum est ea scrutari, quæ Deus uoluit esse celata. Verum ille non audiendi, aut discendi studio requirebat, sed refellendi, quia confidebat neminem id posse dicere. Quasi uero ex hoc putandum sit, non esse hæc diuinitus facta, quia quomodo facta sint, non potest prouideri. An tu si educatus in domo fabrefacta, & ornata nullam unquã fabricam uidisses, domum illam putasses non ab homine esse ædificatam, quia quomodo ædificetur, ignorares?

idem profecto de domo quæreres, quod nunc de mundo requiris, quibus manibus, quibus ferramentis homo tanta esset opera molitus, maxime si saxa ingentia, immensa cementa, uastas columnas, opus totum sublime, & excelsum uideres, non'ne hæc tibi humanarum uirium modum uiderentur excedere? qa illa non tam uiribus, quàm ratione, atque artificio facta esse nesci res, quod si homo, in quo nihil perfectum est, tamen plus efficit ratione, quàm uires eius exiguæ patiàtur, quid est, cur incredibile tibi esse uideatur, cum mũdus dicitur factus a' Deo? in quo, quia perfectus est, nec sapientia potest habere terminum, nec fortitudo mensuram. Opera ipsius uidentur oculis, quomodo autem illa fecerit, ne mente quidem uidetur, quia (ut Hermes ait) mortale immortali, temporale, perpetuo, corruptibile, incorrupto propinquare non potest, idest propius accedere, & intelligentia subsequi, & ideo terrenum adhuc animal rerum cœlestium perfectionem non capit, quia corpore quasi custodia septum tenetur, quo minus soluto, ac libero sensu cernat omnia. Sciat igitur q̃ inepte faciat, q res inenarrabiles quærit. Hoc est enim modũ conditionis suæ transgredi, nec intelligere, quousq; homini liceat accedere. Deniq; cum aperiret homini ueritatem Deus, ea sola scire nos uoluit, quæ interfuit, hominem scire uitam consequendam. Quæ uero ad curiosam, & profanam cupiditatem pertinebant, reticuit, ut arcana essent. Quid ergo quæris, quæ nec potes scire, nec si scias, beatior fias? Perfecta est in homine sapientia, si & Deum esse unum, & ab ipso esse facta uniuersa cognoscat.

Quod Deus quatuor elementa distinxit, & quatuor qualitates, & quatuor tempora, & quod ex calore & humore sit uita, et quare homines igne, cætera animalia aqua magis utantur. Cap. X.

Nunc quoniã refutauimus eos, qui de mundo, & factore eius Deo aliter sentiunt, quàm ueritas habet, ad diuinam mundi fabricam reuertamur, de qua in arcanis sanctæ religionis literis traditur. Fecit igitur Deus primum omnium cœlum, & in sublime suspendit, quod esset sedes ipsius Dei conditoris. Deinde terram fundauit, ac cœlo subdidit, quam homo cum cæteris animalium generibus incoleret. Eam uoluit humore circunflui, & contineri, suum uero habitaculum distinxit claris luminibus, & impleuit, sole scilicet, lunæq; orbe fulgenti, & astrorum micantium splendentibus signis adornauit, tenebras autem, quod est his contrarium, constituit in terra. Nihil enim per se continet luminis, nisi accipiat à cœlo, in quo posuit lucem perennem, & superos, & uitam perpetuam. Et contra in terra tenebras, inferos, & mortem, Tanto enim hæc ab illis superioribus distant, quantum mala à bonis, & uitia à uirtutibus. Ipsius quoque terræ binas partes contrarias inter se, diuersasq; constituit, scilicet orientem, occidentemq;, ex quibus oriens Deo similis censetur, quia ipse luminis fons, & illustrator est rerum, & quod oriri nos faciat ad uitam sempiternam. Occidens autem conturbatæ illi, prauæq; menti ascribitur, quod lumen abscondat, q̃d tenebras semper inducat, et

quod homines faciat occidere, atq; interire peccatis. Ná sicut lux orientis est, in luce autem uitæ ratio uersatur, sic occidentis tenebræ sunt, in tenebris autem & mors, & interitus cótinetur. Deinde alteras partes eadem ratione dimensus est, meridiem, ac septentrionem, quæ partes illis duabus societate iunguntur. Ea enim, quæ est solis calore flagrantior, proxima est, & cohæret orienti. At illa, quæ frigoribus, & perpetuo gelu torpet, eiusdem est, cuius extremus occasus. Nam sicut cótrariæ sunt lumini tenebræ, ita frigus calori. Vt igitur calor lumini est proximus, sic meridies orienti. Vt frigus tenebris, ita plaga est septentrionis occasui. Quibus singulis partibus suum tempus attribuit. Ver scilicet orienti, æstas meridionali plagæ, occidenti autumnus est, septentrioni hyems. In his quoque duabus partibus meridionali, & septentrionali, figura uitæ & mortis continetur, quia uita in calore est, mors in frigore. Sicut autem calor ex igne est, ita frigus ex aqua. Secundum harum partium dimensionem, diem quoq; facit ac noctem, quæ spatia, & orbes temporum perpetuos, ac uolubiles, quos uocamus annos, alterna per uices successióe conficiant. Dies, quem primus oriens subministrat, Dei sit necesse est, ut omnia quæcunq; meliora sunt. Nox autem, quam occidens extremus inducit, eius. s. quem Dei esse æmulum diximus. Quæ duo etiam in hoc præscius futurorum Deus fecit, ut ex ijs & ueræ religionis, & falsarum superstitionum imago quædam ostenderetur. Nam sicut sol, qui oritur in die, licet sit unus, unde solem esse appellatum Cic. uult uideri, quod obscuratis syderibus

solus appareat, tamen quia uerum, ac perfectæ plenitudinis lumen est, & calore potissimo, & fulgore clarissimo illustrat omnia, ita in Deo, licet sit unus, et maiestas, & uirtus, & claritudo perfecta est. Nox autem, quam prauo illi Antitheo dicimus attributam, eius ipsius multas, & uarias religiones per similitudinem demonstrat. Quamuis enim stellæ innumerabiles micare, ac radiare uideantur, tamen, quia non sunt plena, ac solida lumina, nec caloris perferunt quicquam, nec tenebras multitudine sua uincunt. Duo igitur illa principalia inueniuntur, quæ diuersam, & contrariã sibi habent potestatem, calor, & humor, quæ mirabiliter Deus ad sustentanda, & gignenda omnia excogitauit. Nam cum uirtus Dei sit in calore, & igni, nisi ardorem, uimq; eius admista humoris, ac frigoris materia temperasset, nec nasci quicquam, nec cohærere potuisset, quin statim conflagratione interiret quicqd esse cœpisset. Vnde & philosophi quidam, & poetæ discordi concordia mundum constare dixerunt, sed rationem penitus non uiderunt. Heraclitus ex igne nata esse omnia dixit. Thales Milesius ex aqua. Vterq; uidit aliquid, sed errauit tamen uterq;, quod alterutrum si solum fuisset, neq; aqua nasci ex igne potuisset, neq; rursus ignis ex aqua. Sed est uerius simul ex utroque permisto cuncta generari. Ignis quidem permisceri cum aqua non potest, quia sunt utraq; inimica, & si cominus uenerint, alterutrum quod superauerit, conficiat alterum necesse est, sed eorum substantiæ pmisceri possunt. Substantia ignis calor est, aquæ humor. Recte igitur Ouidius.

Quippe ubi temperiem sumpsere humorq́;, calorq́;,
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus.
Cúq; sit ignis aquæ pugnax, uapor humidus, omneis
Res creat, & discors concordia fœtibus apta est.

Alterum enim quasi masculinum elementum est, alterum quasi fœmininum, alterum actiuum, alterũ patibile. Ideóq; à ueteribus institutum est, ut sacramento ignis, & aquæ nuptiarum fœdera sanciãtur, quod fœtus animantium calore, et humore corporentur, atq; animentur ad uitam. Cum enim constet omne animal ex anima, & corpore, materia corporis in humore est, animæ in calore. Quod ex auium fœtibus datur scire, quos crassi humoris plenos nisi opifex calor fouerit, nec humor potest corporare, nec corpus animare. Exulibus quoq; ignis, & aqua interdici solebat, adhuc .n. uidebatur nefas, quamuis malos tamen homines supplicio capitis afficere. Interdicto igitur usu earũ rerũ, quibus uita constat hominum, perinde habebatur, ac si esset, qui eam sententiam exceperat, morte multatus. Adeo ista duo elementa prima sunt habita, ut nec ortum hominis, nec sine his uitam crediderint posse constare. Horum alterum nobis commune est cum cæteris animantibus, alterum soli homini datum. Nos enĩ quoniam cœleste, atq; immortale animal sumus, igne utimur, qui nobis in argumentum immortalitatis datus est, quoniam ignis è cœlo est, cuius natura, quia mobilis est, & sursum nititur, uitæ continet rationem. Cætera uero animalia, quoniam tota sunt mortalia, tantummodo aqua utuntur, quod est elementum corporale, atq; terrenum. Cuius natura, q̃a mobilis est, ac de

orsum uergens, figuram mortis ostendit. Ideo pecudes neq; in cœlum suspiciunt, neq; religiones sentiunt, quoniam ab his usus ignis alienus est. Vnde autem, uel quomodo Deus hæc duo principalia, ignem, & aquam uel accenderit, uel eliquauerit, solus scire potest qui fecit.

Quod creato mundo facta animalia propter homines sunt, & tandem homo ipse. Et quid sit, quod poetæ finxerunt Deucalionem homines reparasse, & quod Aristoteles falsò putauit mundum esse æternum, & quæ sunt tres parcæ. Caput XI

Consumato igitur mundo, animalia uarij generis, dissimilibus formis, & magna, & minora ut fierent, imperauit. Et facta sunt bina, idest diuersi sexus singula, ex quorum fœtibus & aer, & terra, & maria completa sunt. Deditq; his omnibus generatim Deus alimenta de terra, ut usui hominibus esse possent. Alia nimirum ad cibos, alia uero ad uestimentum. Quæ autem magnarum sunt uirium, ut in excolenda terra iuuarent, unde dicta sunt iumenta. Ita rebus omnibus mirabili descriptione compositis, regnum sibi æternum parare constituit, et innumerabiles animas procreare, quibus immortalitatem daret. Tum fecit ipse sibi simulachrum sensibile, atq; intelligens, idest ad imaginis suæ formam, qua nihil potest esse perfectius. Hominem figurauit ex limo terræ, unde homo nuncupatus est, quod sit factus ex humo. Denique Plato humanam

formam θεοφσὴν esse ait. Et Sibylla, quæ dicit,

εἰκὼν ἔστ' ἄνθρωπος ἐμὴ, λόγον ὀρθὸν ἔχουσα,

De hac hominis fictione poetæ quoq;, quamuis corrupte, tamen non aliter tradiderunt. Nanq; hominem de luto à Prometheo factum esse dixerunt. Res eos non fefellit, sed nomen artificis. Nullas enim literas ueritatis attigerant, sed quæ prophetarum uaticinio tradita in sacrario Dei continebantur, ea de fabulis & obscura opinione collecta, et deprauata, ut ueritas à uulgo solet uarijs sermonibus dissipata corrumpi, nullo non addente aliquid ad id, quod audierant, carminibus suis comprehenderunt. Et hoc quidem inepte, quod tam mirabile, tam'q; diuinum opificium homini dederunt. Quid enim opus fuit hominem de luto fingi, cum posset eadem ratione generari, qua ipse Prometheus ex Iapeto natus est? qui si fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit. De Dijs autem illum non fuisse, pœna eius in caucaso monte declarat. Sed neq; patrem ipsius Iapetum, patruum'q; Titana qsq̄ Deos nuncupauit, quia regni sublimitas penes Saturnum solum fuerit. per quam diuinos honores cum omnibus suis posteris consecutus est, multis argumentis hoc figmentum poetarum coargui potest. Factum esse diluuium ad perdendam, tollendam'q; ex orbe terræ malitiam constat inter omnes. Idem enim & philosophi, poetæ, scriptores'q; rerum antiquarum loquūtur, in eoq; maxime cum prophetarum sermone consentiunt. Si ergo cataclysmus à Deo ideo factus est, ut malitia, quæ per nimiam multitudinem increuerat, perderetur, quomodo fictor hominis Prometheus fuit? cuius

filium

filium Deucalionem ijdem ipsi ob iustitiam solum esse dicunt seruatum, quomodo unus gradus, & una progenies orbem terræ tam celeriter potuit hominibus implere? Sed uidelicet hoc quoq; sic corruperunt, ut illud superius, cum ignorarent in quo tempore cataclysmus sit factus in terra, & quis ob iustitiam meruerit genere humano pereunte saluari, & quomodo, aut cum quibus seruatus sit, quæ omnia propheticæ literæ docent. Apparet ergo falsum esse, quod de opificio Promethei narrant. Verum quia poetas dixeram non omnino mentiri solere, sed figuris inuoluere, & obscurare quæ dicant, non dico esse mentitos, sed primum omnium Prometheum simulachrum hominis formasse de pingui, & molli luto, ab eoq; natam primo artem, & statuas, & simulachra fingendi. siquidem Iouis temporibus fuit, quibus primum templa constituit, & noui Deorum cultus esse cœperunt, sic ueritas fucata mendacio est, & illud, quod à Deo factum ferebatur, homini, qui opus diuinum imitatus est, etiam cœpit ascribi. Cæterum fictio ueri, ac uiui hominis è limo Dei est. Quod Hermes quoq; tradit, qui non tantum hominem ad imaginem Dei factum esse dixit à Deo, sed etiam illud explanare tentauit, quàm subtili ratione singula quæq; in corpore hominis membra formauerit, cum eorũ nihil sit, quod non tantundem ad usus necessitatem, quantum ad pulchritudinẽ ualeat. Id uero etiam stoici, cum de prouidentia differunt, facere conantur, & secutus eos Cicero pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copiosam, & uberem strictim contigit, quam ego nunc iccirco prætereo, quia nu

per proprium de ea re librum ad Demetrianum auditorem meum scripsi. Illud hoc loco præterire non possum, quod errantes philosophi quidam aiunt, homines, cætera'q; animalia sine ullo artifice orta esse de terra, unde illud Virgilianum est.

Terrea progenies duris caput extulit aruis.

Et ij maxime fuerunt in ea sententia, qui esse prouidentiam negant. Nam stoici animantium fabricam diuinæ solertiæ tribuunt. Aristoteles autem labore se, ac molestia liberauit, dicens semper mundum fuisse. Itaq; & humanum genus, & cætera, quæ in eo sunt, initiũ non habere, sed fuisse semper, ac semper fore. Sed cũ uideamus singula quæq; animalia, quæ ante non fuerant, incipere esse, & esse desinere, necesse est, totum genus aliquando esse cœpisse, & aliquando desiturum esse, quia cœperit. Omnia enim tribus temporibus contineri necesse est, præterito, præsenti futuro. Præteriti est origo, præsentis substantia, futuri dissolutio. Quæ omnia in singulis hominibus apparent, & incipimus enim, cum nascimur, & sumus, cum uiuimus, & desinimus, cum interimus. Vnde etiam tres parcas esse uoluerunt, unam, quæ uitam hominibus ordiatur, alterã, quæ contexat, tertiam, quæ rumpat, ac finiat. In toto autem genere hominum q̃a solum præsens tempus apparet, ex eo tamen & præteritum, idest origo colligitur, & futurum, idest dissolutio. Nam quoniam est, apparet aliquando cœpisse. Esse enim nulla res sine exordio potest, et q̃a cœpit, apparet quandoq; desitura. Nec enim potest id totum esse immortale, quod ex mortalibus constat. Nam sicut uniuersi per singulos interimus

fieri potest, ut aliquo casu omnes simul uel sterilitate terrarum, quæ accidere uel particulatim solet, uel pestilẽtia ubiq; diffusa, quæ singulas urbes, atq; regiones plerunq; populatur, uel incendio in orbem misso, quale iam fuisse sub Phaetonte dicitur, uel diluuio aquarũ, quale sub Deucalione traditur, cum præter unum hominem genus omne deletum est. Quod diluuium si casu accidit, profecto potuit accidere, ut & unus ille, qui superfuit, interiret. Si autem diuinæ prouidentiæ nutu, quod negari non potest, ad reparandos homines reseruatus est, apparet in Dei potestate esse uel uitam, uel interitum generis humani. Quod si uult, potest occidere in totum, quia per partes occidit, apparet aliquãdo esse ortum, & ut fragilitas initium, sic declarat & terminum. Quæ si uera sunt, non potuit defendere Aristoteles, quo minus habuerit et mundus ipse principium. Quod si Aristoteli Plato, et Epicurus extorquẽt, & Platoni, & Aristoteli, qui semper fore mundum putauerunt, licet sint eloquẽtes, ingratis tamen idem Epicurus eripiet, quia sequitur, ut habeat & finem. Sed hæc in ultimo libro pluribus. Nunc ad hominis originem recurramus.

Quod non de terra, uel sponte nata sunt animalia, sed dispositione diuina, cuius fecisset Deus nos conscios si scire expediret. Caput XII

Iunt certis conuersionibus cœli, & astrorũ motibus maturitatem quandam extitisse animalium serendorum. Itaq; terram nouam

semen genitale retinentem, folliculos ex se quosdam in uterorum similitudinem protulisse, de qbus Lucretius. Crescebant uteri terrā radicibus apti. Eosq; cum maturassent, natura cogēte ruptos animalia tenera pro fudisse. Deinde terram ipsam humore quodam, qui esset lacti similis, exuberasse, eoq; alimento animantes esse nutritos. Quomodo autem uim frigoris, aut caloris ferre, aut uitare potuerunt, aut omnino nasci, cum sol exureret, frigus astringeret? Non erant, inquiunt, in principio mundi hyems, & æstas, sed perpetua temperies, & uer æquabile. Cur ergo nihil horū fieri etiam nunc uidemus, quia semel fieri necessarium fuit, ut animalia nascerentur. Postq̄ uero esse cœperunt, concessa his facultate generandi, & terra parere desijt, & temporis conditio mutata est. O q̄ facile est mendacia redarguere. Primum, quod nihil potest esse in hoc mundo, quod non sic permaneat, ut cœpit. Nec enim sol, & luna, & astra tunc non erant, aut cum essent, meatus non habebant, aut non diuina moderatio, quæ cursus eorum temperat, & gubernat, cum ipsis simul cœperit. Deinde, quod si ita sit, ut dicunt, prouidētiā esse necesse est, & in idipsum incidunt, quod maxime fugiunt. Nō dum enim natis animalibus aliquis utiq; prouidit, ut nascerentur, ne orbis terræ desertus, atque incultus horreret. Ut autem de terra sine officio parentum nasci possent, necesse est magna ratione esse prouisum. Deinde ut humor ille concretus de terra in uarias imagines corporum fingeretur. Item ut ē folliculis, quibus tegebantur, accepta uidendi, sentiendiq; ratione, tanquam ex aluo matrum profunderentur,

mira inexplicabilis'q; prouisio ē. Sed putemus id quoq; casu accidisse, illa certe, quae sequuntur, fortuita esse nō possunt, ut terra continuo lacte manaret, ut aeris temperies esset aequalis. Quae si constat icirco esse facta, ut animalia recenter edita uel haberent alimentum, uel non haberent periculum, necesse est, ut aliquis diuina nescio qua ratione prouiderit. Quis autem potest prouidere nisi Deus? Videamus tamen an idipsum, quod dictitant, fieri potuerit, ut homines nascerentur è terra. Si consyderet aliquis quandiu, & quibus modis educetur infans, intelliget profecto non potuisse terrigenas illos pueros sine ullo educatore nutriri. Fuit enim necesse quampluribus mensibus iacere proiectos, donec confirmatis neruis mouere se, locumq; mutare possent, quod uix intra unius anni spatium fieri potest. Iam uide utrum ne infans eodem modo, & eodem loco, quo est effusus, iacere per multos menses ualuerit. An non humore illo terrae, quod alimenti gratia ministrabat, & sui corporis purgamentis in unum mistis obrutus, corruptus'q; moreretur. Itaq; nullo modo fieri potest, quin ab aliquo fuerit educatus. nisi forte animalia omnia non tenera nata sunt, sed excreta, quod ut dicerent nunquam uenit illis in mentem. Omnis ergo illa ratio impossibilis, et uana est, si tamen ratio dici potest, qua id agitur, ut nulla sit ratio. Qui enim dicit omnia sua sponte esse nata, nihilq; diuinae prouidentiae tribuit, hic profecto rationem non asserit, sed euertit. Quod si neq; quicquam fieri sine ratione, neq; nasci potest, apparet diuinam esse prouidentiam, cuius est proprium, quod dicitur ratio. Deus igitur rerū omni-

um machinator fecit hominem, quod Cicero quamuis expers cœlestium literarum, uidit tamen, qui libro de legibus primo, hoc idem tradidit, quod prophetæ, cuius uerba subieci. Hoc animal prouidum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, et consilij, quẽ uocamus hominem, præclara quadam conditione generatum esse à summo Deo solum. Est enim ex tot animantium generibus, atq; naturis particeps rationis, et cogitationis, cum cætera sint omnia expertia. Vides'ne hominem quamuis longe à ueritatis notitia remotum, tamen quoniam imaginem sapientiæ tuebatur, intellexisse non nisi à Deo hominem potuisse generari? Sed tamen diuinis opus est testimonijs, ne minus humana sufficiant. Sibylla hominem dei opus esse testatur.

ὃς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων
αὐτός δ' ἐστήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε
αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενέτης βιότοιο.

Eadem tamen sanctæ literæ continent. Deus ergo ueri patris officio functus est. Ipse corpus effinxit, ipse animam, qua spiramus, infudit. Illius est totum, quicquid sumus. Quomodo id fecerit, si nos oporteret scire, docuisset, sicut docuit cætera, quæ cognitionem nobis et pristini erroris, & ueri luminis attulerunt.

Quare duo sexus mundi minoris, idest hominis, et quid sit mors eius prima, quid secunda, & de primorum parentum culpa, & pœna. Cap. XIII.

Vm ergo marem ad similitudinem suam primum finxisset, tum etiam fœminam configurauit ad ipsius hominis effigiẽ, ut duo

inter sa permisti sexus propagare sobolem possent, & omnem terram multitudine opplere. In ipsius autem hominis fictione illarum duarum materierum, quas inter se diximus esse contrarias, ignis, & aqua conclusit, perfecitq; rationem. Ficto enim corpore spirauit ei animam de uitali fonte spiritus sui, qui est perennis, ut ipsius mundi ex contrarijs constantis elementis similitudinem gerere. Constat enim ex anima, & corpore, idest quasi è cœlo, & terra, quandoquidem anima, qua uiuimus, uelut è cœlo oritur à deo, corpus è terra, cuius è limo diximus esse formatum. Empedocles, quẽ nescias utrum'ne inter poetas, an inter philosophos numeres, quod de rerum natura uersibus scripsit, ut apud Romanos Lucretius, et Varro, quatuor elemẽta cõstituit, idest Ignem, Aerem, Aquam, & Terram, fortasse Trismegistum secutus, qui nostra corpora ex his quatuor elementis constituta esse dixit à Deo. Habere nanq; in se aliquid ignis, aliquid aeris, aliquid aquæ, aliquid terræ, & neq; ignem esse, neq; aerem, neq; aquã, neque terram, quæ quidem falsa non sunt. Nam terræ ratio in carne est, humoris in sanguine, aeris in spiritu, ignis in calore uitali. Sed neque sanguis à corpore secerni potest, sicut humor à terra, neque calor uitalis à spiritu, sicut ignis ab aere, à deo rerum omnium duo sola reperiuntur elementa, quorum omnis ratio in nostri corporis fictione conclusa est. Ex rebus igitur diuersis, ac repugnantibus homo factus est, sicut ipse mundus ex luce, ac tenebris, ex uita, & morte, quæ duo inter se pugnare in homine præcepit, ut si anima superauerit, quæ ex Deo oritur,

sit immortalis, & in perpetua luce uersetur. Si autem corpus uicerit animam, ditioniq; subiecerit, sit in tenebris sempiternis, et in morte. Cuius non ea uis est, ut iniustas animas extinguat omnino, sed ut puniat in æternum. Eam pœnam secundã mortem nominamus, quæ est & ipsa perpetua, sicut & immortalitas. Primam sic definimus. Mors est naturæ animantium dissolutio, uel ita. Mors est corporis, animæq; seductio. Secunda uero sic. Mors est æterni doloris perpessio, uel ita. Mors est animarum pro meritis ad æterna supplicia damnatio. Hæc mutas pecudes non attingit, quarum animæ non ex Deo constantes, sed ex communi aere, morte soluuntur. In hac igitur societate cœli, atq; terræ, quorum effigies in homine expressa est, superiorẽ partem tenent ea, quæ sunt dei, Anima scilicet, quæ dominium corporis habet. Inferiorem autem ea, quæ sunt diaboli. Corpus utiq;, quod quia terrenum est, animæ debet esse subiectum, sicut terra cœlo. Est enim terra, quasi uasculum, quo tanquam domicilio temporali spiritus cœlestis utatur, utriusq; officia sunt, ut hoc, qđ est ex cœlo, & Deo imperet, illud uero, quod ex terra est, diabolo seruiat. Quod q̃dem non fugit hominem, nequã Sallustium, qui ait, sed omnis nostra uis in animo, & corpore sita est, animi imperio, corporis seruitio magis utimur. Recte, si ita uixisset, ut locutus est. Seruiuit enim fœdissimis uoluptatibus, suamq; ipse sententiam uitæ prauitate dissoluit. Quod si anima ignis est (ut ostendimus) in cœlum debet eniti, sicuti ignis, ne extinguatur, hoc est ad immortalitatem, quæ in cœlo est. Et sicut ardere, ac uiuere non potest ignis, nisi

aliqua pingui materia teneatur, in qua habeat alimentum, ſic animæ materia, & cibus eſt ſola iuſtitia, qua tenetur ad uitam. Poſt hæc Deus hominem, quæ expoſui ratione generatum, poſuit in Paradiſo, ideſt in horto fœcundiſſimo, et amœniſſimo, quem in partibus orientis omni genere ligni, arborumq; conſeruit, ut ex earum uarijs fructibus aleretur, expersq; omnium laborum Deo patri ſumma deuotione ſeruiret. Tum dedit ei certa mandata, quæ ſi obſeruaſſet, immortalis maneret, ſi tranſcendiſſet, morte afficeretur. Id autem præceptum fuit, ut ex arbore una, quæ fuit in medio paradiſi, non guſtaret, in qua poſuerat intelligentiam boni, & mali. Tum criminator ille inuidens operibus Dei, omnes fallacias, & calliditates ſuas ad decipiendum hominem intendit, ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit, ut uetitum cibum ſumeret, & per eam ipſi quoq; homini perſuaſit, ut tranſcenderet dei legem. Percepta igitur ſcientia boni, & mali, pudere eum nuditatis ſuæ cœpit, abſconditq; ſe à facie Dei, quod antea non ſolebat. Tum deus eiecit hominem de paradiſo ſententia in peccatores lata, ut uictum ſibi labore conquirerent, ipſumq; paradiſum igni circunuallauit, ne homo poſſet accedere, donec ſummum iudicium faciat in terra, & iuſtos uiros cultores ſuos in eundem locum reuocet morte ſublata. Sicut ſacræ literæ docent, & Sibylla erythræa cum dicat.

οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀέναόν γε
ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον

Verum quoniam hæc extrema sunt, tota in extrema operis huius ꝑte tractabimus. Nũc ea, quæ prima sunt, explicemus. Mors itaq; secuta est hominem secundũ dei sententiã, quod etiã Sibylla in carmine suo docet dicẽs.

ἄνθρωπον πεπλᾶσθαι θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς
ὅν τε πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
τοῦ θανάτου γνῶσιν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.

Sic facta hominis uita est temporalis, sed tamen longa, quæ in mille annos propagaretur, quod diuinis literis proditum, & ꝑ omnem scientiã publicatum cum Varro non ignoraret, argumentari nixus est, cur putarentur antiq̃ mille annos uictitasse. Ait enim apud Aegyptios pro annis menses haberi, ut non solis ꝑ. xij. signa circuitus faciat annum, sed luna, quæ orbem illum signiferum. xxx. dierum spatio illustrat, quod argumẽtum ꝑspicue falsum est. Nemo. n. tunc millesimum annũ transgressus est. Nunc uero ꝗ ad centesimum perueniunt, quod fit sæpissime, mille certe, ac ducẽtis mensibus uiuunt. Et authores idonei tradũt, ad. cxx. annos peruenire solere. Sed q̃a ignorabat Varro, cur, aut quando uita hominis esset diminuta, ipse diminuit, cum sciret mille et quadringentis mensibus posse uiuere hominẽ.

Quod nõ liber pater fuit inuẽtor uini, sed Noe post diluuiũ, et quæ fuerit origo gentiũ, et ꝗ primi habuerint sciẽtiã astrorũ, & ignorantiã Dei. Cap. XIIII.

Deus autem postea, cum uideret orbem terræ malitia, & sceleribus oppletum, statuit humanum genus diluuio perdere, sed ta-

men ad multitudinem reparandã delegit unum, quod corruptis omnibus singulare iustitiæ superarat exemplum. Hic cum sexcentorum esset annorum, fabricauit arcam, sicut præceperat ei Deus, in qua ipse cum coniuge, ac tribus filijs, totidem'q; nuribus seruatus est, cum aqua uniuersos montes altissimos operuisset. Dein de orbe siccato, execratus iniustitiã prioris seculi Deus, ne rursus longitudo uitæ causa esset excogitandorum malorum, paulatim per singulas progenies diminuit hominis ætatem. Atq; in centum & xx. annis metam collocauit, quam transgredi non liceret. Ille uero, cum egressus esset ex arca, ut sanctæ literæ docent, terram studiose coluit, atque uineam sua manu seuit. Vnde arguuntur, qui authorem uini Liberum putant. Ille enim non modo Liberum, sed etiam Saturnum, atq; Vranum multis antecessit ætatibus, qua ex uinea cum primum fructum cepisset, lætus factus bibit usque ad ebrietatem, iacuit'q; nudus. Quod cum uidisset unus ex filijs, cui nomen fuit Cham, non texit patris nuditatem, sed egressus etiam fratribus indicauit. At illi sumpto pallio, intrauerunt auersis uultibus, patrem'q; texerunt. Quæ cum facta recognouisset pater, abdicauit, atque expulit filium. At ille profugus in eius terræ parte consedit, quæ nunc Arabia nominatur. Eaq; terra de nomine suo Chanaam dicta est, & posteri eius Chananæi. Hæc fuit prima gens, quæ Deũ ignorauit, quoniam princeps eius, & conditor cultum Dei à patre non accepit maledictus ab eo. Itaque ignorantiam diuinitatis minoribus suis reliquit. Ab hac gente proximi quique

populi multitudine increscente fluxerunt. Ipsius autem patris posteri hebræi dicti, penès quos religio dei resedit, sed et ab his postea multiplicato in immensum numero, cum eos angustiæ locorum suorum capere non possent, tum adolescentes uel missi à parentibus, uel sua sponte, cum rerum penuria cogeret, profugi ad quærendas sibi nouas sedes, huc, atque illuc dispersi, omnes insulas, & orbem totum repleru nt, & à stirpe sanctæ radicis auulsi, nouos sibi mores, ac instituta pro arbitrio condiderunt. Sed omnium primi, qui Aegyptum occupauerunt, cœlestia suspicere, atq; adorare cœperunt. Et quia neq; domicilijs tegebantur, propter aeris qualitatem (nec enim ullis in ea regione nubibus subtexitur cœlum) cursus syderum, & defectus notauerunt, dum ea sæpe uenerantes curiosius, atq; liberius intuerentur. Postea deinde portentificas animalium figuras, quas colerent, commenti sunt quibusdá prodigijs inducti. Quorum mox authores aperiemus. Cæteri autem, qui per terram dispersi fuerunt, admirantes elementa mundi, cœlum, solem, terram, mare, sine ullis imaginibus, ac templis uenerabantur, & his sacrificia in aperto celebrabant, donec processu temporum potentissimis regibus templa, & simulachra fecerunt. Eaq; uictimis, et odoribus colere instituerunt, sic aberrantes à notitia Dei gentes esse cœperunt. Errant igitur, qui Deorum cultus ab exordio rerum fuisse contendunt, & priorem esse gentilitatem, quàm Dei religionem, quam putant posterius inuētam, quia fontem, atq; originem ueritatis ignorant. Nunc ad principium mundi reuertamur.

De inquinatione Angelorum, & duobus generibus dæmonum, qui se persuaserunt, ut Deos coli, quos etiam familiares philosophi habuerunt, ut Socrates.

Caput XV

c Vm ergo numerus hominum cœpisset increscere, prouidens Deus, ne fraudibus suis diabolus, cui ab initio terræ dederat potestatem, uel corrũperet, uel disperget homines, quos in exordio fecerat, misit Angelos ad tutelam, cultumq; generis humani. Quibus præcepit ante omnia, ne terræ contagione maculati substantiæ cœlestis amitterent dignitatem, scilicet id eos facere prohibuit, quod sciebat esse facturos, ut ueniam sperare non possent. Itaq; illos cum hominibus commorantes, dominator ille terræ fallacissimus, consuetudine ipsa paulatim ad uitia pellexit, Et mulierum congressibus inquinauit. Tum in cœlum ob peccata, quibus se immerserant, non recepti, ceciderunt in terram, sic eos diabolus ex angelis dei suos fecit satellites, ac ministros. Qui autem sunt ex his procreati, quia neq; angeli, neq; homines fuerunt, sed mediam quandam naturam gerentes, non sunt ad inferos recepti, sicut in cœlum parentes eorum. Ita duo genera dæmonum facta sunt, unum cœleste, alterum terrenum. Hi sunt immundi spiritus malorum, quæ geruntur authores, quorum idem Diabolus est princeps. Vnde Trismegistus illum δαιμονάρχην uocat. Dæmonas autem grammatici dictos aiunt, quasi δαήμονας, idest peritos, ac rerum scios. Hos autem putant Deos esse. sciunt illi quidem futura multa, sed non

omnia, quippe quibus penitus consilium Dei scire non licet. Et ideo solent responsa in ambiguos exitus temperare. Eos poetæ & sciunt esse dæmonas, et loquuntur. Hesiodus ita tradit,

τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Quod icirco dictum est, quoniam custodes eos humano generi Deus miserat, sed ipsi, cum sint perditores hominum, custodes tamen se uocari uolunt, ut ipsi colantur, & Deus non colatur. Philosophi quoq; de his dixerunt. Nã Plato etiam naturas eorũ in symposio exprimere conatus ẽ. Et Socrates eẽ circa se assiduũ dæmona loquebatur, q sibi puero adhæsisset, cuius arbitrio, & nutu sua uita regeretur. Magorum quoq; ars omnis, ac potentia horum aspirationibus constat, à qbus inuocati uisus hominum præstigiis obcæcantibus fallũt, ut non uideant ea, quæ sunt, & uidere se putent illa, quæ non sunt. Hi, ut dico, spiritus contaminati, ac perditi per omnem terram uagantur, & solatium perditionis suæ perdendis hominibus operãtur. Itaq; omnia insidiis, fraudibus, erroribus complent. Adhærent eni singulis hominibus, et omnes hostiatim domos occupãt, ac sibi Geniorum nomen assumunt, sic enim latino sermone dæmonas interpretantur. Hos in suis penetralibus consecrant. His quotidie merum profundunt, & scientes dæmonas uenerantur, quasi terrestres Deos, et quasi depulsores malorum, quæ ipsi faciunt & irrogant. Qui quoniã sunt spiritus tenues, et incõprehensibiles, insinuant se corporibus hoium, & occulte in uisceribus operti, ualetudinem uitiant, morbos citant,

somnijs aĩos terrent, mentes furoribus quatiunt, ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

Quod hi prodesse putantur, cum nocere desinunt, nec possunt aliquid in eos, qui in fide solidati sunt, sed sanctis subiecti, eis tanquam serui obediunt.

Caput XVI

Quarum omnium fallaciarum ratio expertibus ueritatis obscura est. Prodesse enĩ eos putant, cum nocere desinunt, qui nihil aliud possunt, q̃ nocere. Dicat fortasse aliquis, colẽdos esse ergo ne noceant, siquidem possunt nocere. Nocerent illi quidem, sed iis, à quibus timentur, quos manus Dei potẽs & excelsa non protegit, qui profani sunt à sacramento ueritatis. Iustos aũt idest cultores Dei metuunt, cuius nomine adiurati de corporibus excedunt, quorum uerbis, tanquam flagris uerberati, non modo dæmonas se esse confitentur, sed etiam nomina sua edunt, illa, quæ in templis adorantur, & quod plerunq; corãm cultoribus suis faciunt, non utique in opprobrium religionis, sed honoris sui, quia nec Deo, per quem adiurantur, nec iustis, quorum uoce torquentur, mentiri possunt. Itaque maximis sæpe ululatibus editis, uerberari se, & ardere, & iam, iam'q; exire proclamant. Tantum habet Dei cognitio, ac iustitia potestatis. Cui ergo nocere possunt, nisi iis, quos habent in sua potestate? Denique affirmat eos Hermes, qui cognouerint Deum, non tantum ab incursionibus dæmonum tutos esse, uerum etiam ne fato quidem teneri.

μία inquit, φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὔ δαίμων κακός, οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια. Quid sit autem εὐσέβεια alio loco his uerbis testatur dicens. ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι τοῦ θεοῦ. Asclepius auditor eius, eandē sententiam latius explicauit in illo sermone profecto, quem scripsit ad regem. Vterq; uero dæmonas esse affirmat inimicos, & uexatores hominum, quos ideo Trismegistus ἀγγέλους πονηροὺς appellat, adeo non ignorat ex cœlestibus deprauatos terrenos esse cœpisse.

Quod hi astrologiam, aruspicinam, & omnes artes reprobas inuenerunt, & persuaserunt cultum idolorum per miracula, et uarias fallaciarum tendiculas. Caput XVII

e Orum inuenta sunt astrologia, & aruspicina, & auguratio, & ipsa, quæ dicuntur oracula, & necromantia, & ars magica, & quicquid præterea malorum exercent homines uel palàm, uel occulte, quæ omnia per se falsa sunt, ut Sibylla erythræa testatur.

–ἐπεὶ πλάνη πάντα τάδ' ἐστίν,
ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατ' ἦμαρ.

Sed ijdem ipsi authores præsentia sua faciunt, ut uera esse credantur. Ita hominum credulitatem mentita diuinitate deludunt, quod illis uerum aperire non expedit. Hi sunt, qui imagines, & simulachra fingere docuerunt, qui, ut & hominum mentes à cultu ueri Dei auerterent,

auerterent, & fictos mortuorum regum uultus, & ornatos, exquisita pulchritudine statui, consecrariq; fecerunt, & illorum sibi nomina quasi personas aliquas induerunt. Sed eos magi, & ij, quos uere maleficos uulgus appellat, cum artes suas execrabiles exercent, ueris suis nominibus cient illis coelestibus, quae in literis sanctis leguntur. Hi porro incesti, ac uagi spiritus, ut turbent omnia, & errores humanis pectoribus infundant, serunt, ac miscent falsa cum ueris. Ipsi enim coelestes multos finxerunt esse, & unum regem omnium Iouem, eo quod multi sunt spiritus angelorũ in coelo, & unus parens, ac dominus omnium Deus. Sed ueritatem mentitis nominibus inuolutam ex oculis abstulerunt. Nam Deus (ut principio docui) neque nomine, cum solus sit, eget, neq; angeli, cum sint immortales, dici se Deos aut patiuntur, aut uolunt, quorum unum, solumq; officium est seruire nutibus Dei, nec omnino quicquam nisi iussu eius facere. Sic enim mundum regi à Deo dicimus, ut à rectore prouinciã. Cuius apparitores nemo socios esse in regenda prouincia dixerit, quamuis illorum ministerio res geratur. Et hi tamen possunt aliquid praeter iussa rectoris, per ipsius ignorantiam, quae est conditionis humanae. ille autem praeses mundi, & rector uniuersi, qui scit omnia, cuius diuinis oculis nihil septum est, solus habet rerum omnium cum filio suo potestatem, nec est in angelis quicquam, nisi parendi necessitas. Itaq; nullum sibi honorem tribui uolunt, quorum honor in Deo est. Illi autem, qui desciuerunt à Dei ministerio, qa sunt ueritatis inimici, & praeuaricatores, Dei nomen sibi, et

cultum Deorum uendicare conantur, non quod ullum honorem desyderent. (Quis enim honor perditis est?) nec ut Deo noceant, cui noceri non potest, sed ut hominibus, quos nituntur a cultura, & notitia ueræ maiestatis auertere, ne immortalitatem adipisci possint, quam ipsi sua nequitia perdiderunt. Offundunt itaq; tenebras, & ueritatem caligine obducunt, ne dominum, ne patrem suum norint, & ut illiciant, facile in templis se occulunt, & sacrificijs omnibus præsto adsunt. Eduntq; sæpe prodigia, quibus obstupefacti homines fidem commodent simulachris diuinitatis, ac numinis. Inde est, quod ab augure lapis nouacula incisus est, & quod Iuno ueiensis migrare se Romam uelle respondit, quod Fortuna muliebris periculum denuntiauit, quod Claudiæ manum nauis secuta est, quod in sacrilegos & Iuno nudata, & Locrensis Proserpina, et Ceres Milesia uindicauit, & Hercules de Appio, & Iupiter de Atinio, & Minerua de Cæsare. Hinc, quod serpens urbem Romam pestilentia liberauit Epidauro accersitus. Nam illuc δαιμονιάρχης hæc ipse in figura sua sine dissimulatione productus est, siquidem legati ad eã rem missi draconem secum miræ magnitudinis attulerunt. In oraculis autem uel maxime fallunt, quorum præstigias profani a ueritate intelligere non possunt. Ideóq; ab illis attribui putant & imperia, & uictorias, & opes, & euentus prosperos rerum. Deniq; ipsorum nutu sæpe rempublicam periculis iminentibus liberatam. Quæ pericula & responsis denuntiauerunt, & sacrificijs placati auerterunt. Sed omnia ista fallaciæ sunt. Nam

cum dispositiones Dei præsentiant, quippe qui ministri eius fuerunt, interponunt se in his rebus, ut quæcunq; à deo uel facta sunt, uel fuerunt, ipsi potissimum facere, aut fecisse uideantur. Et quoties alicui populo, uel urbi secundum Dei statum boni quid impendet, illi se id facturos uel prodigiis, uel somniis, uel oraculis pollicentur, si sibi templa, si honores, si sacrificia tribuãtur. Quibus datis, cum illud acciderit, quod necesse est, summam sibi pariunt uenerationem. Hinc templa deuouentur, & nouæ imagines consecrantur, mactantur greges hostiarum. Sed cum hæc facta sunt, nihilo minus tamen & uita, & salus eorum, qui hæc fecerint, immolantur. Quoties autem pericula impẽdent, ob aliquam se ineptam, & leuem causam profitentur iratos, sicut Iuno Varroni, quod formosum puerum in templo Iouis ad exuuias tenendas collocarat, & ob hanc causam Romanum nomen apud Cannas pene deletum est. Quod si Iuno alterum Ganymedẽ uerebatur, cur iuuentus Romana luit pœnas? Vel si dii tantummodo duces curant, cæteram multitudinem negligunt, cur Varro solus euasit, qui hoc fecit? Et Paulus, qui nihil meruit, occisus est? Videlicet nil tunc Romanis accidit fatis Iunonis iniquæ, cum Annibal duos exercitus populi Romani & astu, & uirtute confecit. Nam Iuno audere non poterat aut Carthaginem defendere, ubi arma eius, et currus fuit, aut Romanis nocere, quia progeniem troiano à sanguine duci

Audierat, tyrias olim quæ uerteret arces.

Sed illorũ sunt isti lusus, qui sub nominibus mortuorũ delitescentes uiuentibus plagas tendunt. itaq; siue illud

periculum, quod imminet, uitari potest, uideri uolũt id placati auertisse, siue non potest, id agunt, ut propter illorum contemptum accidisse uideatur. Itaq; sibi apud homines, qui eos nesciunt, authoritatem, ac timorem pariunt. Hac uersutia, et his artibus notitiam ueri, ac singularis Dei apud omnes gentes inueterauerunt. Suis enim uitijs perditi sæuiunt, & crassantur, ut perdant. Idcirco etiam humanas hostias excogitauerunt, ipsi hostes humani generis, ut quàm multas deuorarent animas.

Cur Deus humano generi sic patiatur illudi, & quod tribus de causis uana est eorum religio.

Caput XVIII

d Icet aliquis, cur ergo Deus hæc fieri patitur? nec tam malis succurrit erroribus? ut mala cum bonis pugnent, ut uitia sint aduersa uirtutibus, ut habeat alios, quos puniat, alios, quos honoret. Vltimis enim temporibus statuit de uiuis, ac mortuis iudicare, de quo iudicio mihi erit in ultimo libro disputatio. Differt ergo, donec ueniat temporum finis, quo effundat iram suam in potestate, ac uirtute cœlesti, sicut uatum prædicta priorum terribili monitu horrificant. Nunc autem patitur homines errare, & aduersum se quoque impios esse, ipse iustus, & mitis, & patiens. Nec enim fieri potest, ut non is, in quo perfecta sit uirtus, sit etiam perfecta patientia. Vnde quidam putant, ne irasci quidem Deum omnino, quod affectibus, qui sunt ptur-

bationes animi, ſubiectus non ſit, quia fragile eſt omne animal, quod afficitur, & commouetur. Quæ perſuaſio ueritatem, atque religionem funditus tollit. Sed ſeponatur interim locus hic nobis de ira Dei diſſerendi, quod & uberior eſt materia & opere proprio latius exequenda. Illos ergo nequiſſimos ſpiritus quiſquis ueneratus fuerit, & ſecutus, nec cœlo, nec luce potietur, quæ ſunt Dei, ſed in illis decidet, quæ in distributione rerũ attributa eſſe ipſi malorum principi diſputauimus, in tenebras ſcilicet, & inferos, et in ſupplicium ſempiternum. Docui religiones Deorum triplici ratione uanas eſſe. Vna, quod ſimulachra ipſa, quæ coluntur, effigies ſint hominum mortuorum. Eſt autem peruerſum, & incongruens, ut ſimulachrum hominis à ſimulachro Dei colatur, colit enim quod eſt deterius, & imbecillius. Tum inexpiabile facinus eſſe, deſerere uiuentem, ut defunctorum monimentis ſeruias, qui nec uitam, nec lucem dare cuiquam poſſunt, qua ipſi carent. Nec eſſe alium quenquam Deum, præter unum, cuius iudicio, ac poteſtati omnis anima ſubiecta ſit. Altero, quod ipſæ imagines ſacræ, quibus inaniſſimi homines ſeruiunt, omni ſenſu carent, quoniam terra ſint. Quis autem non intelligit, nefas eſſe, rectum animal curuari, ut adoret terram? quæ idcirco pedibus noſtris ſubiecta eſt, ut calcanda nobis, non adoranda ſit, qui ſumus ideo excitati, et ex eo ſtatum ſublimem præter cæteras animantes accepimus, ut non reuoluamur deorſum, ne hunc cœleſtem uultum proijciamus ad terram, ſed oculos eò dirigamus, quò illos naturæ ſuæ conditio direxit, nihilq; aliud adoremus, nihil

colamus, nisi solum artificis, parentisq; nostri unicum numen, qui propterea hominem rigidum figurauit, ut sciamus nos ad superna, & coelestia prouocari. Tertio, quod spiritus, qui praesunt ipsis religionibus, condemnati, & abiecti à deo per terram uolutentur, qui nō tantum nihil praestare cultoribus suis possint, quoniam rerum potestas penes unum est, uerum etiam mortiferis eos illecebris, & erroribus perdant, quoniam hoc illis quotidianū est opus, tenebras hominibus obducere, ne quaeratur ab illis uerus Deus. Non igitur colendi sunt, quia sententiae Dei subiacent. Est enim piaculum maximum, addicere se potestati eorum, qbus, si iustitiam sequare, potentior esse possis, & eos adiuratione diuini nominis expellere, ac fugare. Quod si apparet religiones istas tot modis esse uanas, quibus docui, manifestum est, eos, qui uel mortuis supplicant, uel terram uenerantur, uel spiritibus impuris animas suas mancipant, rationem hominum non tenere, eosq; impietatis, ac sceleris sui supplicia pensuros, qui rebelles aduersus parentem generis humani Deum, susceptis inexpiabilibus sacris fas omne uiolarunt.

Quod in cultu simulachrorum nulla potest esse religio, nam à simulatione idest à fallacia dicta sunt. Caput XIX.

Vicunque igitur sacramentum hominis tueri, rationemq; naturae suae nititur obtinere, ipse se ab humo suscitet, & erecta mente oculos suos tendat in coelum, non sub pedibus quaerat Deum, nec à uestigijs suis eruat, quod adoret, quia

quicquid homini subiacet, infra hominem sit necesse est. Sed quærat in sublimi, quærat in summo, quia nihil potest homine maius esse, nisi quod fuerit supra hominem. Deus autem maior est homine, supra ergo nõ infra est. Nec in ima potius, sed in summa regione quærendus est. Quare non est dubium, quin religio nulla sit, ubicunq; simulachrum est. Nam si religio ex diuinis rebus est, diuini autem nihil est, nisi in cœlestibus rebus, carent ergo religione simulachra, quia nihil potest esse cœleste in ea re, quæ fit ex terra, quod quidem de nomine ipso sapienti apparere potest. Quicquid enim simulatur, id falsum sit necesse est, nec potest unquam ueri nomen accipere, quod ueritatem fuco, & imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio nõ res potissimum seria, sed quasi ludus, ac iocus est, non religio in simulachris, sed minus religionis est. Præferendum est igitur uerum omnibus falsis. Calcanda terrena, ut cœlestia consequamur. Ita enim res se habet, ut quisque animam suam, cuius origo de cœlo est, ad inferna, & ima prostrauerit, eò cadat, quò se ipse deiecerit. Ideóq; oportet rationis, ac status sui memorem, non nisi ad superna niti semper, ac tendere. Quod qui fecerit hic planè sapiens, hic iustus, hic homo, hic cœlo, Deoq; dignus iudicabitur, quem suus parens non humilem, nec ad terram, more quadrupedum abiectum, sed stantem potius, ac rectum, sicut eum fecit, agnouerit.

Breuis epilogus, quo dicit, gentibus superatis sibi à philosophis grauius imminere certamen. Cap. XX.

p Eracta est igitur (ni fallor) magna, & difficilis suscæpti operis portio, & maiestate cœlesti suggerente nobis dicendi facultatem, inueteratos depulimus errores. Nunc uero maior nobis, ac difficilior cũ philosophis proposita luctatio est, quorum summa doctrina, & eloquentia, quasi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illic multitudine, ac propè consensu omnium gentium premebamur, ita hic authoritate præstantium omni genere laudis uirorum. Quis autem nesciat plus esse momenti in paucioribus doctis, quàm in pluribus imperitis? Sed non est desperandum, istos quoque de sententia, Deo, ac ueritate ducibus posse depelli. Nec tam pertinaces fore arbitror, ut clarissimum solem sanis, ac patentibus oculis uidere se negent. Modo illud uerum sit, quod ipsi solent profiteri, studio inuestigandæ ueritatis se teneri. Efficiam profecto, ut quæsitam ueritatem diu & aliquando inuentam esse credant, & humanis ingenijs inueniri non potuisse fateantur.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER TERTIVS DE FALSA SAPIENTIA AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Commendatur in primis ueritas, & omnium præfertur eloquentiæ, & quare eam non sint assecuti philosophi, aperitur, & quare stylo simplici sacra scribantur eloquia, & quod philosophis tunc maxime credendũ est, cum suã ignorantiã profitentur. Cap. I.

u

Ellem mihi, quoniam ueritas in obscuro latere adhuc existimatur, uel errore, atq; imperitia uulgi uarijs, & ineptis superstitionibus seruientis, uel philosophis prauitate ingeniorum turbantibus eam potius q̃ illustrantibus, & si non qualis in M. T. fuit, quia præcipua, & admirabilis fuit, aliquam tamen proximã eloquentiæ contingere facultatem, ut quantum ueritas ui sua propria ualeat, tantum ingenij quoq; uiribus nixa exereret se aliquando, & discussis, conuictis'q; tam publicis, quàm eorum, qui sapientes putantur, erroribus, humano generi clarissimũ lumen inferret. Quod quidem duabus ex causis fieri uellem, uel quod magis possent credere homines ornatæ ueritati, qui etiã mendacio credunt, capti orationis ornatu, lenocinioq; uer-

borum, uel certe, ut ipsi philosophi suis armis potissimum, quibus placere sibi, & confidere solent, opprimerentur à nobis. Sed quoniam Deus hanc uoluit rei esse naturam, ut simplex, & nuda ueritas esset luculentior, quia satis ornata per se est, ideoq; ornamentis extrinsecus additis fucata corrumpitur, mendacium uero specie placet aliena, quia per se corruptum uanescit, ac defluit, nisi aliunde ornatu quæsito circumlitum fuerit, ac politum, æquo animo fero, ingenium mihi mediocre fuisse concessum. Verum ego non eloquentiæ, sed ueritatis fiducia suscepi hoc opus, fortasse maius, quàm possit meis uiribus sustineri, quod tamen etiam si ego defecerim, Deo, cuius est hoc munus, adiuuante, ueritas ipsa complebit. Etenim cum sciam maximos quoque oratores à causidicis mediocribus sæpe uictos, quod tanta est potentia ueritatis, ut seipsam, quamuis in rebus exiguis, sua claritate defendat, cur hanc ego in maxima causa ab ingeniosis quidem illis, ac disertis uiris, sed tamen falsa dicentibus oppressum iri putem? ac non illa, si minus oratione nostra, quæ de tenui fonte admodum exilis emanat, lumine tamen suo clara, & illustris appareat? Nec si philosophi doctrina literarum mirabiles extiterint, ego etiam illis scientiam ueri, cognitionemq; concesserim, quam nemo cogitando, aut disputando assequi potest. Neque enim nunc reprehendo eorum studium, qui ueritatem scire uoluerunt, quia naturam hominis Deus ueri adipiscendi cupientissimam fecit, sed id arguo, id reuinco, quod honestam illorum, & optimam uoluntatem non sit secutus effectus, quia

neque quid esset uerum ipsum sciebant, neque quomodo, aut ubi, aut qua mente quærendum. Ita dum succurrere humanis erroribus cupiunt, ipsi se in plagas, & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi philosophiam, susceptæ materiæ ordo ipse deduxit. Nam cum error omnis aut ex religione falsa oriatur, aut ex sapientia, in eo conuincendo necesse est utrunque subuertere. Cum enim sit nobis diuinis literis traditum, cogitationes omnium philosophorum stultas esse, idipsum re, & argumentis docendum est, nequis honesto sapientiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ splendore deceptus, humanis malit quàm diuinis credere, quæ quidem tradita sunt breuiter, ac nude. Nec enim decebat aliter, ut cum Deus ad hominem loqueretur, argumentis assereret suas uoces, tanquam fides ei non haberetur, sed, ut oportuit, est locutus, quasi rerum omnium maximus iudex, cuius non est argumentari, sed pronuntiare uerum, ipse ut Deus. Nos autem, cum ad res singulas testimonia diuinæ uocis habeamus, profecto monstrauimus, quanto certioribus argumentis possint uera defendi, cum etiam falsa sic defendantur, ut uera soleant uideri, quare non est, quod philosophis tantum honoris habeamus, ut eorum eloquentiam pertimescamus. Loqui enim bene potuerunt, ut homines eruditi, uere autem loqui nullo modo, quia ueritatem non didicerant ab eo, qui eius potens esset. Nec sanè magnum aliquid efficiemus, quod illos ignorantiæ redarguemus, quam ipsi sæpissime confitentur in eo solo, quoniam non eis creditur, in quo

ſolo credi debuit, conabor oſtendere nunquam illos tam ueridicos fuiſſe, quàm cum ſententiam de ſua ignoratione dixerunt.

Quod ipſo nomine philoſophiæ conuincitur, q̃ inanis fuerit gentiliter philoſophantiũ occupatio. Cap. II.

n VNc quoniam duobus ſuperioribus libris religionum falſitas demonſtrata eſt, nec non origo ipſa totius erroris expoſita, huius libri munus eſt philoſophiam quoque oſtendere, quàm inanis, & falſa ſit, ut omni errore ſublato, ueritas patefacta clareſcat. Ordiamur itaq; a cõmuni philoſophiæ nomine, ut ipſo capite deſtructo, facilior nobis aditus pateat ad excindendum omne corpus, ſi tamen poteſt corpus uocari, cuius partes, ac mẽbra diſcordẽt, nec ulla compage inter ſe cohæreant, ſed quaſi disiecta, & diſſipata palpitare potius quàm uiuere uideantur. Philoſophia eſt (ut nomen indicat) ipſiq; definiunt, ſtudium ſapientiæ. Vnde igitur probem magis philoſophiam non eſſe ſapientiam, quàm ex ipſius nominis ſignificatione? Qui enim ſapientiæ ſtudet, utique non dum ſapit, ſed ut ſapere poſſit ſtudet. In cæteris artibus ſtudium quid efficiat, & quò tendat, apparet, quas cum diſcendo aliquis aſſecutus eſt, iam non ſtudioſus artificij, ſed artifex nominatur. At enim uerecundiæ cauſa ſtudioſos ſe ſapientiæ, non ſapientes uocauerunt. Immo uero Pythagoras, qui hoc primus nomen inuenit, cum paulo plus ſaperet, quàm illi priores, qui ſe ſapientes putauerunt,

intellexit nullo humano studio posse ad sapientiā peruenire. Et ideo non oportere incomprehensæ, atq; imperfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaq; cum ab eo quæreretur, quem nam se profiteretur, Respondit philosophum, idest quæsitorem sapientiæ. Si ergo philosophia sapientiam quærit, nec ipsa sapientia est, q̄a necesse est aliud esse, quod quærit, aliud, quod quæritur, nec quæsitio sapientiæ recta est, quia nihil potest inuenire. Ego uero ne studiosos quidem sapientiæ philosophos esse concesserim, quia illo studio ad sapientiam non peruenitur. Nam si facultas inueniendæ ueritatis huic studio subiaceret, & si esset id studium tanquam iter ad sapientiam, aliquando esset inuēta. Cum uero tot temporibus, tot ingenijs in eius inquisitione contritis, non sit comprehensa, apparet nullam esse ibi sapientiā. Non ergo sapientiæ student, qui philosophantur, sed ipsi studere se putant, q̄a illud, quod quærunt, ubi, aut quale sit nesciunt. Siue ergo sapientiæ student, siue non student, sapientes non sunt, quia nunquā reperiri potest quod aut non recte quæritur, aut omnino non quæritur.

Ex quibus rebus philosophia constet, Et quis fuerit author academicæ sectæ, quæ nihil certe definit, solamq; opinionem esse in philosophia gentilium, qui ideo plus audent, quia errores eorum non arguit nisi Deus. Caput III

u Ideamus tamen idipsum, possit'ne hoc studio reperiri aliquid, an nihil. Duabus re-

bus uidetur philosophia constare, scientia, & opinatione, nec ulla alia re. Scientia ab ingenio uenire non potest, nec cogitatione comprehendi, quia in seipso habere propriam scientiam, non hominis, sed Dei est. Mortalis autem natura non capit scientiam, nisi quæ ueniat extrinsecus. Idcirco enim oculos, & aures, & cæteros sensus patefecit in corpore diuina solertia, ut per eos aditus scientia perueniret ad mentem. Nam causas naturalium rerum disquirere, aut scire uelle, sol utrum'ne tantus, quantus uidetur, an multis partibus maior sit, quàm omnis hæc terra. Item Luna globosa sit, an concaua, & stellæ utrum'ne cohæreant cœlo, an per aerem libero cursu ferantur, cœlum ipsum qua magnitudine, qua materia constet, utrum quietum sit, an mobile, an incredibili celeritate uoluatur. Quanta sit terræ crassitudo, aut quibus fundamentis librata, & suspensa sit, hæc inquam disputando, & coniecturis uelle comprehendere, tale est profecto, quale si disserere uelimus, qualem esse arbitramur cuiuspiá remotissimæ gentis urbem, quam nunquam uidimus, cuius'q; nihil aliud, q̃ nomen audiuimus. Si nobis in ea re scientiam uendicemus, quæ non potest sciri, non'ne insanire uidemur, qui id affirmare audeamus, in quo reuinci possimus? Quanto magis qui naturalia, quæ sciri ab homine non possunt, scire se putant, furiosi, dementes'q; sunt iudicandi. Recte ergo Socrates, & eum secuti academici scientiam sustulerunt, quæ non disputantis, sed diuinãtis est. Superest ut opinatio in philosophia sola sit. Nam unde abest sciẽtia, id totum possedit opinatio. Id enim opinatur quisq;, quod nescit.

Illi autem, qui de rebus naturalibus disputant, opinantur ita esse, ut disputant. Nesciũt igitur ueritatem, quoniam scientia certi est, opinatio incerti. Redeamus ad illud superius exemplum. Age opinemur de statu, et qualitate urbis illius, quæ nobis rebus omnibus præter nomen ignota est. Verisimile est in plano sitam lapideis mœnibus, ædificijs sublimibus, uijs pluribus, magnificis, ornatisq; delubris. Describamus, si placet, mores, habitumq; ciuiũ. Sed cum hæc dixerimus, alius contraria disputabit, & cum hic quoq; perorauerit, surget & tertius, & alij deinceps, & opinabũtur multo disparia, quàm nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus certius? fortasse nihil. At omnia sunt dicta, quæ in rerum natura cadunt, ut necesse sit aliquid eorum esse uerum. At nescietur, quis uerum dixerit. Potest fieri, ut omnes ex parte aliqua errauerint, ex parte attigerint ueritatem. Stulti ergo sumus, si hoc disputatione quæramus. Potest enim superuenire aliquis, qui opiniones nostras derideat, nosq; pro insanis habeat, qui uelimus id, quod nescimus, quale sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. unde nemo fortasse ueniat, q̃ nos redarguat. Age opinemur, q̃d nunc in foro geratur, quid in curia, longum est id quoq; dicimus, interposito uno pariete q̃d fiat, nemo potest id scire, nisi qui audiuerit, aut uiderit. Nullus enim audet id dicere, quia statim non uerbis, sed re ipsa præsenti refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi, qui disputant in cœlo quid agatur, sed eo id impune facere arbitrantur, q̃a nullus existit, qui errores eorum coarguat. Quod si exi-

ſtimarent deſcenſurum eſſe aliquem, qui eos delirare, ac mentiri diceret, nunquam quicquam de ijs rebus, quas ſcire non poſſunt, diſputarent. Nec tamen ideo felicior putanda eſt eorum impudentia, & audacia, q̃a non redarguuntur. Redarguit enim Deus, cui ſoli ueritas nota eſt, licet conniuere uideatur, atq; hominum ſapientiam pro ſumma ſtultitia computat.

Quomodo Zeno, & Socrates totam philoſophiam ſuſtulerunt de medio, quæ quaſi quodam ciuili bello confecta eſt. Caput IIII

r Ecte igitur Zeno, ac ſtoici opinationem repudiarunt. Opinari enim te ſcire, quod neſcias, non eſt ſapiẽtis, ſed temerarij potius, ac ſtulti. Ergo ſi neq; ſciri quicquam poteſt (ut Socrates docuit) nec opinari oportet (ut Zeno) tota philoſophia ſublata eſt. Quid, q̃d non tantum ab his duobus euertitur, qui philoſophiæ principes fuerunt, ſed ab omnibus, ut iam uideatur iampridem ſuis armis eſſe confecta. In multas ſectas philoſophia diuiſa eſt, & omnes uaria ſentiunt. In qua ponimus ueritatem? in omnibus certe non poteſt, deſignemus quamlibet. nempe in cæteris omnibus ſapientia non erit. Tranſeamus ad ſingulas. Eodem modo quicquid uni dabimus, cæteris auferemus. Vnaquæq; enim ſecta omnes alias euertit, ut ſe, ſuaq; confirmet. Nec ulla alteri ſapere cõcedit, ne deſipere fateatur, ſed ſicut alias tollit, ſic ipſa quoq; ab alijs tollitur omnibus. Nihilo minus enim philoſophi ſunt, qui eam ſtultitiæ accuſant. Quancunq; lauda-

ueris,

ueris, ueramq; dixeris, a philosophis uituperatur, ut falsa. Credemus'ne igitur uni se, suãq; doctrinam laudanti, an multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius ergo sit necesse est, quod plurimi sentiunt, quàm quod unus. Nemo. n. potest de se recte iudicare, quod nobilis poeta testatur. Ita. n. comparatam esse hominum naturam omnium, ut aliena melius uideant, et diiudicent, quàm sua. Cum igitur omnia incerta sint, aut omnibus credendum sit, aut nemini. Si nemini, sapientes ergo nõ sunt, quia singuli sapiẽtes esse se putant, si omnibus æque non sunt sapientes, q̃a singuli ab oĩbus esse negantur sapientes. Pereũt igitur uniuersi hoc modo, & tanquam Sparti illi poetarum, sic se inuicem iugulant, ut nemo ex omnibus restet. Quod eo fit, q̃a gladium habent, scutum non habent. Si ergo singulæ sectæ multarum sectarum iudicio stultitiæ conuincuntur, omnes igitur uanæ, atq; inanes reperiuntur. Ita se ipsam philosophia consumit, et conficit. Quod cum intelligeret Arcesilas Academiæ conditor, reprehensiones omnium inter se collegit, confessionemq; ignorantiæ clarorum philosophorum, armauitq; se aduersus oẽs. ita constituit nonam non philosophandi philosophiã. Eo igitur authore duo philosophiæ genera esse cœperunt. Vnum illud uetus, quod scientiã sibi uendicat, alterum nouum repugnans, q̃d eam distrahit. In his duobus generibus uideo dissidium, & quasi ciuile bellum, sapientiam, quæ distrahi non potest, in qua parte ponemus? Si natura rerum sciri potest, hæc tironum caterua interibit, si non potest, ueterani conficiẽtur. Si pares fuerint, nihilo minus peribit dux omnium philo-

ſophia, quia diſtracta eſt. Nihil enim poteſt ſine interitu ſuo ſibi eſſe contrarium. Si autem (ut docui) nulla poteſt eſſe in homine interna, & propria ſcientia, ob fragilitatem conditionis humanæ, Arceſilæ manus uicit. Sed ne ipſa quidem ſtabit, quia non poteſt omnino nihil ſciri.

Contra academicos, quod multa ſcire & natura rerum, & uitæ neceſſitas cogit. Caput V

Sunt enim multa, quæ natura ipſa nos ſcire, & uſus frequens, & uitæ neceſſitas cogit. Itaq; pereundum eſt, niſi ſcias quæ ad uitã ſunt utilia, ut appetas, quæ periculoſa, ut fugias, et uites. Præterea multa ſunt, quæ uſus inuenit. Nam ſolis ac lunæ uarij curſus, et meatus ſyderum, et ratio temporum deprehenſa eſt, & natura corporum à medicis, herbarumq; uires, & ab agricolis natura terrarũ, nec non imbrium futurorum, ac tempeſtatum ſigna collecta ſunt. Nulla deniq; ars eſt, quæ non ſcientia conſtet. Debuit ergo Arceſilas, ſiquid ſaperet, diſtinguere, quæ ſciri poſſent, quæue neſciri. Sed ſi id feciſſet, ipſe ſe in populum redegiſſet. Nam uulgus interdum plus ſapit, q̃a tantum, quantum opus eſt, ſapit. A quo ſi quæras utrũ ſciat aliq̃d an nihil, dicet ſe ſcire quæ ſciat, fatebitur ſe neſcire quæ neſciat. Recte ergo aliorũ ſuſtulit diſciplinas, ſed non recte fundauit ſuã. Ignoratio.n. rerum omnium non poteſt eſſe ſapientia, cuius eſt ſcire proprium. Ita cum philoſophos expugnauerit, ac docuerit, eos nihil ſcire, ipſe quoq; nomen philo

sophi perdidit, quia doctrina eius est nihil scire. Nã qui alios reprehendit, quod nesciant, ipse debet sciens esse. Cum autem nihil sciat, quæ peruersitas, quæ ue insolentia est, ob idipsum se philosophum constituere, propter quod cæteros tollat? Possunt enim sic respondere, si nihil nos scire conuiceris, & ideo non esse sapientes, quia nihil sciamus, ergo ne tu quidem es sapiens, quia te quoq; confiteris nihil scire. Quid ergo promouit Arcesilas, nisi qđ confectis omnibus philosophis, seipsum quoq; eodem mucrone transfixit?

Quomodo sapientia in medio errantium fuerit. Et academici contra physicos, & physici contra academicos dimicauerint. Et quæ sint asystatarum exempla quæstionum. Et quod rationes cœlestium, siue naturalium sciri non possint. Caput VI

n Vsquam'ne igitur sapiẽtia est? Immo uero inter philosophos fuit, sed nemo uidit. Alij putauerunt, sciri posse omnia, hi sapientes utiq; non fuerunt. Alij nihil, ne hi quidem sapientes fuerunt. Illi, quia plus homini dederunt, hi, quia minus. Vtrisq; in utranq; partem modus defuit. Vbi ergo sapientia est, ut neq; te omnia scire putes, qđ Dei est, neq; omnia nescire, quod pecudis. Est enim aliquid mediũ, quod sit hominis, idest scientia cum ignoratione coniũcta, et temperata. Scientia in nobis ab anima est, quæ oritur è cœlo, ignoratio à corpore, quod est è terra. Vnde nobis et cum Deo, et cum animalibus est aliqua cõmunitas. Ita quoniã ex his duobus constamus elemẽ

tis, quorum alterum luce præditum est, alterum tenebris, pars nobis data est scientiæ, pars ignorantiæ, ꝑ hunc quasi pontem transire sine cadendi periculo licet, nam sic illi omnes, qui in alteram partem inclinauerunt, aut dextro, aut sinistrouersus ceciderunt, utraq; autem pars quomodo errauerit dicam. Academici cõtra physicos ex rebus obscuris argumẽtati sunt, nullam esse scientiam, & exemplis paucarum rerũ incomprehensibilium contenti, amplexi sunt ignorantiam, tanquam scientiam totam sustulissent, qa in parte sustulerant. Physici contra ex ijs, quæ aperta sunt, argumentum trahebant, oĩa sciri posse, contentiq; perspicuis retinebant scientiam, tanquam totam defendissent, quia ex parte defenderant. Itaq; neq; hi clara, neq; illi obscura uiderunt; sed utriq;, dum solam scientiam consertis manibus uel retinent, uel eripiunt, nõ uiderunt, in medio constitutam fore, quæ illos ad sapiẽtiam transmitteret. Verum Arcesilas ignorãtiæ magister, cum Zenoni obtrectaret principi stoicorum, ut totam philosophiam euerteret (authore Socrate) suscepit hanc sententiam, ut affirmaret nihil sciri posse. Itaque coarguit æstimationem philosophorum, qui putassent ingenijs suis erutam esse, atque inuentam ueritatem, uidelicet quia mortalis fuerat illa sapientia, paucisq; ante temporibus instituta. ad summum iam incrementum peruenerat, ut iam necessario consenesceret, ac periret, repente extitit academia tanquam senectus philosophiæ, quæ illam conficeret iam deflorescentem. Recteq; uidit Arcesilas, arrogantes, uel potius stultos esse, qui putent

scientiam ueritatis coniectura posse comprehendi. Sed tamen falsa dicentem redarguere non potest, nisi qui sciërit ante, quid sit uerum. Quod Arcesilas ueritate non cognita facere conatus, introduxit genus philosophiæ ἀσύστατον, quod latine instabile, siue inconstans possumus dicere. Vt enim nihil sciendum sit, aliquid sciri necesse est. Nam si omnino nihil scias, id ipsum nihil sciri posse tolletur. Itaq; qui uelut sententiæ loco pronuntiat, nihil sciri, tanquam præceptum profitetur, & cognitum, ergo aliquid sciri potest. Huic simile est illud, quod in scholis proponi solet in asystati generis exemplum, somniasse quendam ne somnijs crederet. Si enim crediderit, tum sequitur, ut credendum non sit. Si autem non crediderit, tunc sequitur, ut credendum sit. Ita si nihil sciri potest, necesse est id ipsum sciri, quod nihil sciatur. Si autem scitur, posse nihil sciri, falsum est ergo quod dicitur, nihil sciri posse. Sic inducitur dogma sibiipsi repugnans, seq; dissoluens. Sed homo uersutus cæteris philosophis uoluit scientiam eripere, ut eam domi absconderet. Nam sibi illam profecto non adimit, qui aliquid affirmat, ut cæteris adimat, sed nihil agit. apparet enim, ac furtum suum prodit. Quanto faceret sapientius, ac uerius, si exceptione facta, diceret causas, rationesq; duntaxat rerum cœlestium, seu naturalium, quia sunt abditæ, nesciri posse, quia nullus doceat, nec quæri oportere, quia inueniri quærendo non possunt. Qua exceptione interposita, & physicos admonuisset, ne quærerent ea, quæ modum excederent cogitationis humanæ, & seipsum calumniæ inuidia liberasset, & nobis

certe dedisset aliquid, quod sequeremur. Nunc autem cum ab his sequendis nos retraxerit, ne uelimus plus scire, quàm possimus, non minus à se quoq; ipso retraxit. Quis enim uelit laborare, ne quicquam sciat? aut eiusmodi suscipere doctrinam, ut etiã communem scientiam perdat? Quæ si doctrina est, scientia constet necesse est. si non est, quis tam stultus est, ut discendum id putet, in quo aut nihil discitur, aut omnino dediscitur? Quare si neq; omnia sciri possunt, quod physici putauerũt, neq; nihil, quod academici, philosophia omnis extincta est.

De morali philosophia, & quare sicut utilior, ita & cæteris philosophiæ partibus sit facilior. quæ fuerint omnium philosophorũ ferè sententiæ de summo bono. Cap. VII.

Transeamus nunc ad alteram philosophiæ partem, quam ipsi moralẽ uocant, in qua totius philosophiæ ratio continetur. Siquidem in illa physica sola oblectatio est, in hac etiam utilitas, & quoniam in disponendo uitæ statu, formandis'q; moribus periculo maiori peccatur, maiorem diligentiam necesse est adhiberi, ut sciamus quomodo nos oporteat uiuere. Illic enim potest uenia concedi, quia siue aliquid dicunt, nihil prosunt, siue delirant, nihil nocent. Hic uero nullus dissidio, nullus errori est locus. Omnes unum sentire oportet, ipsam'q; philosophiam uno quasi ore præcipere, quia siquid fuerit erratum, uita omnis euertitur, in illa priori parte, ut periculi minus, ita plus difficultatis est, quod ob-

ſcura rerum ratio cogit diuerſa, & uaria ſentire, hic ut periculi plus, ita minus difficultatis, quod ipſe uſus rerum, & quotidiana experimenta poſſunt docere quid ſit uerius, & melius. Videamus ergo utrum'ne conſentiant, aut quid nobis afferant, quo rectius in uita degatur. Non neceſſe eſt omnia circuire, unum eligamus, ac potiſſimum, quod eſt ſummum, ac principale, in quo totius ſapientiæ cardo uerſatur. Epicurus ſummum bonum in uoluptate animi eſſe cenſet. Ariſtippus in uoluptate corporis. Calliphon, & Dinomachus cyrenaica honeſtatem cum uoluptate iunxerunt. Diodorus in priuatione doloris ſummum bonum poſuit. Hieronymus in non dolendo. peripatetici autem in bonis animi, & corporis, & fortunæ. Herilli ſummum bonum eſt ſcientia. Zenonis cum natura congruenter uiuere. Quorundam ſtoicorum uirtutem ſequi. Ariſtoteles in honeſtate, ac uirtute ſummum bonum collocauit. Hæ ſunt fere' omnium ſententiæ. In tanta diuerſitate, quem ſequimur? Cui credimus? Par eſt omnibus authoritas. Si eligere poſſumus quod eſt melius, iã non eſt philoſophia nobis neceſſaria, q̃a ſapientes iam ſumus, qui de ſapientum ſententijs iudicemus. Cum uero diſcendæ ſapientiæ cauſa ueniamus, qui poſſumus iudicare, qui non dum ſapere cœperimus? Maxime cum præſto' aſſit academicus, qui nos pallio retrahat, ac uetet cuiquam credere, nec tamen afferat ipſe quod ſequamur.

Quod uera ſapientia docet, ſummum bonum hominis non eſſe animi, uel corporis uoluptatem,

aut aliquid eorum, quæ à philosophis sunt proposita.

Caput VIII.

Vid ergo superest, nisi ut omissis litigationibus furiosis, ac pertinacibus, ueniamus ad iudicem illum, scilicet datorem simplicis, et quietæ sapientiæ, qui non tantum formare nos, ac inducere in uiam possit, uerum etiam de controuersijs istorum ferre sententiam. Hic nos docet, quid sit hominis uerum, ac summum bonum, de quo prius quàm dicere incipio, illæ omnes sententiæ sunt refellendæ, ut appareat neminem illorum fuisse sapientem. Cum de officio hominis agatur, oportet summum summi animalis bonum in eo constitui, quod commune cum cæteris animalibus esse non possit. Sed ut feris dentes, armentis cornua, uolucribus pennæ propria sunt, sic homini aliquid suum debet ascribi, sine quo rationem suæ conditionis amittat. Nam quod uiuendi, aut generandi causa datum est omnibus, est quidem bonum naturale, summum tamen non est, nisi quod est unicuiq; generi proprium. Sapiens ergo non fuit, qui summum bonum credidit animi uoluptatem, quoniam siue illa securitas, siue gaudium est, communis est omnibus. Aristippo ne respondendum quidem duco, quem in corporis semper uoluptatem intuentem, nihilq; aliud quàm uentri, & ueneri seruientem, nemini dubium est hominem nõ fuisse. Sic enim uixit, ut nihil inter eum, pecudemq; distaret, nisi unũ, quod loquebatur. Quod si Asino, aut Cani, aut Sui facultas loquendi tribuatur, quærasq; ab his, quid sibi uelint, cum fœminas tam rabide consectantur, ut uix diuelli queant, cibos etiam, potumq; ne-

gligant, cur aut alios mares uiolenter abigant, aut ne uicti quidem absistant, sed à fortioribus sæpe contriti, eo magis insectentur. cur nec imbres, nec frigora pertimescant, laborem suscipiant, periculum nõ recusent. Quid aliud respondebunt, nisi summum bonum esse corporis uoluptatem? eá se appetere, ut afficiantur suauissimis sensibus, eosq; esse tanti, ut assequendorum causa, nec laborem sibi ullum, nec uulnera, nec mortem ipsam recusandam putent. Ab his' ne igitur præcepta uiuendi petemus, qui hoc idem sentiunt, quod animæ rationis expertes? Aiunt Cyrenaici uirtutem ipsam ex eo ipso esse laudandam, quod sit efficiens uoluptatis. uerum ergo inquit obscœnus canis, aut sus ille lutulentus. Nam ideo cum aduersario summa uirium cõtentione depugno, ut uirtus mea pariat mihi uoluptatem, cuius expers sim necesse est, si uictus abscessero. Ab his ergo sapere discemus, quos à pecudibus, ac belluis non sententia, sed lingua discernit? Priuationem doloris summum bonum putare, non plané peripateticorum, ac stoicorum, sed cynicorum philosophorum est. Quis enim non intelligat ab ægrotis, & in aliquo dolore positis esse hoc disputatum? Quid tam ridiculum, quàm id habere pro summo bono, quod medicus possit dare? Dolendum est ergo, ut fruamur bono, & quidem grauiter, ac sæpe, ut sit postea non dolere iucundius. Miserrimus est igitur, qui nunquam doluit, quia bono caret, quem nos felicissimum putabamus, qui malo caruit. Ab hac uanitate non longe abfuit, qui omnino nihil dolere, summum bonum dixit. Nam præter quod omne animal doloris est fu-

giens, qui potest sibi hoc bonum praestare, quod nobis ut eueniat nihil aliud possumus quàm optare? Sũmũ autem bonum non potest efficere quenquam beatum, nisi semper fuerit in ipsius potestate. Hoc autem non uirtus homini, non doctrina, nõ labor, sed natura ipsa cunctis animantibus praestat. Qui uoluptatem cum honestate iunxerunt, communionem hanc effugere uoluerunt. Sed effecerunt repugnans bonum, quoniam qui uoluptati deditus est, honestate careat necesse est, qui honestati studet, uoluptate caret. Peripateticorum bonum nimium multiplex, exceptis animi bonis, quae ipsa quae sint, magna contentio est, commune cum belluis potest uideri. Nam corporis bona, idest incolumitas, indolentia, ualetudo non minus sunt mutis, quàm homini necessaria. Ac nescio, an etiam magis, quia homo & medelis, & ministerijs subleuari potest, muta non possunt. Item, quae appellant fortunae bona? nam sicut homini opibus ad uitam tuendam, ita illis praeda, & pabulis est opus. Ita inducendo bonum, qđ non sit in hominis potestate, totum hominem alienae ditioni subiugarunt. Audiamus etiam Zenonem. Nã is interdum uirtutem somniat. Summum, inquit, est bonum, cum natura consentanee uiuere. Belluarum igitur nobis more uiuendum est. Nam quae abesse debent ab homine, in his omnibus deprehendũtur, uoluptates appetunt, metuunt, fallunt, insidiantur, occidunt. Et, quod ad rem maxime attinet, Deum nesciunt. Quid ergo me docet, ut uiuam secundum naturam, quia ipsa in deterius prona est, & quibusdam blandimentis leniori bus in uitia praecipitat? sed si aliam mutorum, aliam

hominis dicit esse naturam, quod homo ad uirtutem sit genitus, non nihil dicit, sed tamen non erit definitio summi boni, quia nullum est animal, quod non secundum naturam suam uiuat. Qui scientiam summum bonum facit, aliquid homini proprium dedit, sed scientiam alterius rei gratia homines appetunt, nō propter ipsam. Quis enim scire contentus est, non expetens aliquem fructum scientiæ? Artes ideo discuntur, ut exerceantur. exercentur autem uel ad subsidia uitæ, uel ad uoluptatem, uel ad gloriam. Non est igitur summum bonum, quod non propter se expetitur. Quid ergo interest utrum scientiam summum bonum putemus, an illa ipsa, quæ scientia ex se parit, idest uictum, gloriā, uoluptatem? quæ non sunt homini propria, & ideo ne summa quidem bona. Nam uoluptatis, et uictus appetentia non homini solum, sed etiam mutis inest. Quid cupiditas gloriæ? Non'ne in equis deprehenditur, cum uictores exultant, uicti dolent?

Tantus amor laudum, tantæ est uictoria curæ.

Nec immerito summus poeta experiendum esse ait.

Et quis cuiq; dolor uicto, quæ gloria palmæ.

Quod si ea, quæ parit scientia, communia sunt cum alijs animalibus, non est ergo summum bonum scientia. Præterea non mediocre huius disputationis est uitium, quod scientia nuda ponitur. Incipient enim beatiores uideri, qui artem aliquam scierint, immo uero, qui & res malas scierint, ut tam beatus sit, qui uenena didicerit temperare, q̄ qui mederi. Quæro igitur, ad quam rem scientia referēda sit, si ad causas rerum naturalium, quæ beatitudo erit mihi proposita, si sciero

unde Nilus oriatur, uel quicquid de cœlo physici delirant? Quid, quod earum rerum non est scientia, sed opinio, quæ pro ingenijs uaria est? restat ut scientia bonorum, ac malorum summum bonum sit. Cur ergo scientiam maluit, quàm ipsam sapientiam summum bonum dicere, cum sit utriusq; significatio, & uis eadem? Nemo tamen usque adhuc summum bonum dixit esse sapientiam, quod melius dici potuit. Nam scientia parum est ad bonum suscipiendum, malumq; fugiendum, nisi accedat & uirtus. Multi enim philosophorum, cum de bonis, malisq; disservrent, aliter tamen, quàm loquebantur, natura cogente uixerunt, quia uirtute caruerunt. Virtus autem cum scientia coniuncta, est sapientia. Superest ut eos etiam refellamus, qui uirtutem summum bonum putauerunt, in qua opinione etiam M. Tullius fuit, in quo multum inconsyderati fuerunt. Non enim uirtus ipsa est summum bonũ, sed effectrix, & mater est summi boni, quoniam perueniri ad illud sine uirtute non potest. Vtrunq; intellectu est facile. Quæro enim utrum'ne ad præclarum illud bonum facile peueniri putent, an cum difficultate, ac labore? expediant acumen suum, erroremq; defendant. Si facile ad illud, ac sine labore perueniri potest, summum bonum non est. Quid enim nos cruciemus? quid conficiamus enitendo diebus, & noctibus? quandoquidem tam in promptu id, quod quærimus, iacet, ut illud quilibet sine ulla contentione animi deprehẽdat. Sed si cõmune quoq;, ac mediocre quodlibet bonũ, non nisi labore assequimur, quoniã bonorum natura in arduo posita est, malorũ in præcipiti, summo igitur labo-

re summum bonum assequi necesse est. Quod si uerissimum est, ergo altera uirtute opus est, ut perueniamus ad eam uirtutem, quae dicitur summum bonum, quod est incongruens, & absurdum, ut uirtus per seipsam perueniat ad seipsam. Si non potest ad ullum bonum, nisi per laborem perueniri, apparet uirtutem esse, per quam perueniatur, quoniam in suscipiendis, perferendisq; laboribus, uis, officiumq; uirtutis est. Ergo summum bonum non potest esse id, propter quod necesse est ad aliud perueniri. Sed illi, cum ignorarent quid efficeret uirtus, aut quo tenderet, honestius autem nihil reperirent, substiterunt in ipsius uirtutis nomine, quam nullo proposito emolumento, appetendam esse dixerunt, & bonum sibi constituerunt, quod bono indigerent. Aristoteles ab iis non longe recessit, qui uirtutem cum honestate summum bonum putauit, quasi ulla uirtus possit esse inhonesta, ac non siquid habuerit turpitudinis, uirtus esse desinat. sed uidit fieri posse, ut de uirtute prauo iudicio sentiatur male, & ideo existimationi hominum seruiendum putauit. Quod qui facit a recto, bonoq; discedit, quia non est in nostra potestate, ut uirtus pro suis meritis honestetur. Nam quid est honestas, nisi honor perpetuus, ad aliquem secundo populi rumore delatus? Quid ergo fiet, si errore, ac prauitate hominum, mala existimatio subsequatur? abiiciemusne uirtutem, quia flagitiosa, & turpis ab insipientibus iudicetur? Quae quoniam inuidia premi, ac uexari potest, ut sit ipsum proprium, ac perpetuum bonum, nullo extrinsecus adiumento indigere debet, quin suis per se uiribus nitatur, & constet. Itaq; nec ullum ei ab ho

mine bonum sperandum est, nec ullum malum recu sandum. Venio nunc ad ueræ sapiētiæ summum bonū, cuius natura hoc modo determinanda est.

Quid sit uere sapientis summum bonum. Et q̄ uitiosa fuerit ratio Anaxagoræ ad quid natus sit homo. Caput IX

PRimum, ut solius hominis sit, nec cadat in ullum aliud animal. Deinde, ut solius animi, nec communicari possit cum corpore Postremo, ut non possit cuiquam sine scientia, & uirtute contingere. Quæ circunscriptio illas omnes sententias excludit, ac soluit. Eorum enim, qui dixerunt, nihil tale est. Dicam nunc quid sit, ut doceam (quod institui) Philosophos omnes cæcos, atque insipientes fuisse, qui quod est homini summum bonum constitutum, nec uidere, nec intelligere, nec suspicari aliquando potuerunt. Anaxagoras, cum ab eo quæreretur, cuius rei causa natus esset, respondit solis, ac cœli uidendi. Hanc uocem admirantur omnes, ac philosopho dignam iudicant. At ego hunc puto non inuenientem quid responderet, effudisse hoc passim, ne taceret. Quod quidem secum, si sapiens fuisset, commentatum, & meditatum habere debuit, quia si quis rationem sui nesciat, non homo sit quidem. sed putemus non ex tempore dictum illud effusum. Videamus in tribus uerbis quot, & quanta peccauerit Primum, quod omne hominis officium in oculis posuit, nihil ad mentem referens, sed ad corpus omnia. Quid si cæcus fuisset, officium'ne ho-

minis amitteret, quod fieri sine occasu animæ non potest? Quid cæteræ corporis partes, an'ne carebunt suis quoq; muneribus? Quid, quod plus est in auribus, quàm in oculis situm, quoniam & doctrina, & sapientia percipi auribus solis potest, oculis solis non potest. Cœli, ac solis uidendi causa natus es? Quis te in hoc spectaculum induxit? aut quid cœlo, rerumq; naturæ uisio tua confert? Nimirum ut hoc immensum, & admirabile opus laudes? Confitere ergo rerum omnium esse constitutorem Deum, qui te in hunc mundum quasi testem, laudatoremq; tanti sui operis induxit. Magnum esse credis uidere cœlum, ac solem. cur ergo gratias non agis ei, qui huius beneficij author est? Cur non ipsius uirtutem, prouidentiam, potestatem metiris animo, cuius opera miraris? Etenim necesse est, ut multo mirabilior sit, qui mirabilia perfecit. Si te quispiam uocasset ad cœnam, in eaq; optime acceptus esses, non insanus uiderere, si pluris faceres ipsam uoluptatem, quàm uoluptatis authorem? Adeo philosophi ad corpus omnia referunt, nihil prorsus ad mentem, nec uident amplius, quàm quod sub oculis uenit. Atqui remotis omnibus officijs corporis, in sola mente ponenda est hominis ratio, non ergo ideo nascimur, ut ea, quæ sunt facta, uideamus, sed ut ipsum factorem rerum omnium contemplemur, idest mente cernamus. Quare siquis hominem, qui uere sapit, interroget, cuius rei gratia natus sit, respondebit intrepidus, ac paratus, colendi se Dei gratia natum, qui nos ideo generauit, ut ei seruiamus. Seruire autem Deo nihil aliud est, quàm bonis operibus tueri, & conseruare iustitiam. Sed ille, ut

homo diuinarum rerum imperitus, rem maximam redegit ad minimum, duo sola deligens, quæ sibi diceret intuenda. Quod si natum se esse dixisset, ut mundum intueretur, quanquam omnia comprehenderet, ac maiori uteretur sono, tamen non implesset hominis officium, quia quanto pluris est anima, quàm corpus, tanto pluris est Deus, quàm mundus, quia mundum Deus fecit, & regit. Non ergo mundus oculis, quia utrunque est corpus, sed Deus anima contemplandus est, qa Deus, ut est ipse immortalis, sic animum uoluit esse sempiternum. Dei autem contemplatio est uenerari, & colere communem parentem generis humani. Quod si à philosophis abfuit, proiectiq; in terram fuerunt diuina ignorando, existimandus est Anaxagoras ad ea, quæ uidenda natum esse dixit, nec cœlum uidisse, nec solem. Expedita est igitur hominis ratio, si sapiat, cuius propria est humanitas, nam ipsa humanitas quid est nisi iustitia? Quid est iustitia nisi pietas? Pietas autem nihil aliud est, quàm Dei parentis agnitio.

Quod ea, quæ uidentur hominis esse propria, cæteris quoq; animalibus communia sunt, hominis uero proprium est Deum noscere, & colere. Cap. X

SUmmum igitur bonum hominis in sola religione est. Nam cætera etiã, quæ putantur esse homini propria, in cæteris quoq; animalibus reperiuntur. Cum enim suas uoces proprijs inter se notis discernunt, atque dignoscunt, colloqui uidentur, ridendiq; ratio apparet in his aliqua, cum demulsis au

ribus,

ribus, contractoq; rictu, & oculis in lasciuiã resolutis, aut homini alludunt, aut suis quisq; coniugibus, ac foetibus proprijs. Non'ne aliquid amori mutuo, & indulgentiæ simile impartiunt? Iam illa, quæ sibi prospiciunt in futurum, & cibos reponunt, habent utiq; prouidentiam, rationis quoq; signa in multis deprehẽduntur. Nam quando utilia sibi appetunt, mala cauẽt, pericula uitant, latibula sibi parant in plures exitus disparentia, profecto aliquid intelligunt. Potest aliquis negare illis inesse rationem, cum hominem ipsum sæpe deludant? Nam quibus generandi mellis officiũ est, cum assignatas incolunt sedes, castra muniunt, domicilia inenarrabili arte componunt, regi suo seruiunt, nescio an in his perfecta sit prudẽtia. Incertum est igitur, utrum'ne illa, quæ homini tribuuntur, communia sint cum alijs uiuentibus, Religionis certe sunt expertia. Equidem sic arbitror uniuersis animalibus esse datam rationem, sed mutis tantummodo ad uitam tuendam, homini autem ad propagandam. Et quia in homine ipsa ratio perfecta est, sapientia nominatur, quæ in hoc eximium facit hominem, quod soli datum est homini intelligere diuina. Qua de re Ciceronis uera est sententia. Ex tot, inquit, generibus nullum est animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam Dei. Ipsisq; in hominibus nulla gens est neq; tam immansueta, neque tam fera, quæ non etiam si ignoret, qualem Deum haberi deceat, tamen habendum sciat. Ex quo efficitur, ut is agnoscat Deum, qui unde ortus sit, quasi recordetur. Qui ergo philosophi uolunt animos omni metu liberare, tollunt etiam religio-

nem, & orbant hominem suo proprio, ac singulari bono, quod est à recte uiuendo, atque ab omni humanitate disiunctum, quia ut deus cuncta uiuentia subiecit homini, sic ipsum hominem sibi. Nam quid est, cur ijdem ipsi disputent, eò dirigendam esse mentem, quò uultus erectus est? Si enim nobis cœlum spectandum est, ad nihil aliud utiq; quàm ob religionem. Si religio tollitur, nulla nobis ratio cum cœlo est. Itaq; aut eò est spectandum, aut in terram procumbendum. In terrã procumbere nisi uelimus, quidẽ non possumus, quorum status rectus est. In cœlum igitur spectandũ est, quò natura corporis prouocat. Quod si constat esse faciendum, aut ideo est faciendum, ut religioni seruiamus, aut ideo, ut rationem rerum cœlestium cognoscamus. Sed rationem rerum cœlestium cognoscere nullo modo possumus, quia nihil eiusmodi potest cogitando inueniri, sicut supra docui, Religioni ergo seruiendum est quam qui non suscipit, ipse se prosternit in terram, & uitam pecudum secutus humanitate se abdicat. Sapientiores ergò imperiti, qui etiam si errãt in religione deligenda, tamen naturæ suæ, conditionisq; meminerunt.

Quod Deus fecit hominem cupidum religionis, & sapientiæ, quorum alterum constare sine altero non potest. Et quod nihil eorum, quæ mortales appetunt, summum bonum sit.

Caput XI

Constat igitur totius humani generis consen
c su, religionem suscipi oportere, sed quomo
do in ea erretur, explicandum est. Natu-
ram hominis hanc Deus esse uoluit, ut duarum rerum
cupidus, & appetens esset, religionis, & sapientiæ.
Sed homines ideo falluntur, quod aut religionem su-
scipiunt omissa sapientia, aut sapientiæ soli student
omissa religione, cum alterum sine altero esse non pos
sit uerum. Cadunt ergo ad multiplices religiones, sed
ideo falsas, quia sapientiam reliquerunt, quæ illos do
cere poterat, Deos multos esse non posse. Aut student sa
pientiæ, sed ideo falsæ, quia religionem summi Dei
omiserunt, qui eos ad ueri scientiam potuit erudire.
Sic homines, qui alterutrum suscipiũt, uitam deuiam,
maximisq; erroribus plenam sequuntur, quoniam in
his duobus inseparabiliter connexis & officium homi
nis, & ueritas omnis inclusa est. Miror itaq; nullum
omnino philosophorum extitisse, qui sedem, ac domi-
cilium summi boni reperiret. Potuerunt enim sic quæ
rere. Quodcunq; est summum bonum, necesse est o-
mnibus esse propositum. Voluptas est, quæ appetitur à
cunctis, sed hæc & communis est cum belluis, & ho=
nesti uim non habet, & satietatem affert, & nimia
nocet, & processu minuitur ætatis, & multis non con
tingit, nam qui opibus carent, quorum maior est nu-
merus, etiam uoluptate careant necesse est. Non est igi=
tur summum bonum, sed ne bonum quidem uoluptas.
Quid diuitiæ? Multo magis. Nã & paucioribus, et ple
runq; casu, & inertibus sæpe, & nonnunquã scælere
contingunt, et optantur ab iis, q eas iã tenẽt. Quid re=

gnum ipſum? ne id quidem. Non enim cuncti homi-
nes regnare poſſunt, & neceſſe eſt uniuerſos ſummi
boni capaces eſſe. Quæramus igitur aliquid, quod pro
poſitum ſit omnibus. Num uirtus? negari non poteſt, q̃n
& bonum ſit, & omnium certe bonum. Sed ſi beata
eſſe non poteſt, quia uis, & natura eius in malorum
perferentia poſita eſt, non eſt profecto ſummum bo-
num. Quæramus aliud. At nihil uirtute pulchrius, ni
hil ſapientia dignius inueniri poteſt. Si enim uitia ob
turpitudinem fugienda ſunt, uirtus igitur appetenda
eſt ob decorem. Quid ergo? Poteſt'ne fieri, ut quod bo=
num, quod honeſtum eſſe conſtat, mercede, ac præmio
careat, ſit'q; tam ſterile, ut nihil ex ſe commodi pariat?
Labor ille magnus, & difficultas, & eluctatio aduer
ſus mala, quibus hæc uita plena eſt, aliquid magni bo
ni pariat neceſſe eſt. Id uero quid eſſe dicemus? Num uo
luptatem? At nihil turpe ex honeſto naſci poteſt. Num
diuitias? Num poteſtates? At ea quidem fragilia ſunt,
& caduca. Num gloriam? Num honorem? Num me
moriam nominis? At hæc omnia non ſunt in ipſa uir
tute, ſed in aliorum exiſtimatione, atq; arbitrio poſita.
Nam ſæpe uirtus & inuiſa eſt, & malo afficitur. De
bet autem id bonum, quod ex eo naſcitur, ita cohære-
re, ut diuelli, atq; diſtrahi nequeat, nec aliter ſummũ
bonum uideri poteſt, quàm ſi proprium ſit uirtutis, &
tale, ut neq; adijci quicquam, nec detrahi poſſit. Quid,
quod in his omnibus contemnendis uirtutis officia con-
ſiſtunt. Nam uoluptates, opes, potentias, honores, atque
omnia, quæ pro bonis habentur, nõ concupiſcere, nõ ap
petere, non amare, quod cæteri faciunt uicti cupiditate,

id est profecto uirtutis. Aliud ergo sublimius, atq; praeclarius efficit, nec frustra his praesentibus bonis reluctatur, nisi quod maiora, & ueriora desyderat. nõ desperemus inueniri posse, modo uerset se cogitatio in omnia, neq; enim leuia, aut ludicra praemia petuntur.

De duplici pugna corporis, & animae, & hostibus utriusq;. Et quod uirtus non propter se appetenda est, sed propter uitam aeternam, quae summum bonum est. Et uirtutem necessario sequitur, & in praesenti haberi non potest. Cap. XII.

Sed quaeritur quid sit, propter quod nascimur, quid efficiat uirtus, possumus sic inuestigare. Duo sunt, ex quibus homo constat, animus, & corpus. Multa sunt propria animi, multa propria corporis, multa utriq; communia, sicut est ipsa uirtus, quae quoties ad corpus refertur, discernendi gratia fortitudo nominatur. Quoniam igitur utrique subiacet fortitudo, utriq; proposita dimicatio est, & utriq; ex dimicatione uictoria, Corpus, quia solidum est, & comprehensibile, cum solidis, & comprehensibilibus confligat necesse est. Animus autem, quia tenuis, & inuisibilis est, cum ijs congreditur hostibus, qui uideri, tangiq; nõ possunt. Qui sunt autem hostes animi, nisi cupiditates, uitia, peccata? quae si uicerit uirtus, ac fugauerit, imaculatus erit animus, ac purus. Vnde ergo colligi potest, quid efficiat animi fortitudo? nimirũ ex coniuncto, & pari, hoc est ex corporis fortitudine. Quod cum in aliquam congressionem, certamenq; ue

nerit, quid aliud ex uictoria, q̃ uitam petit? Siue enim cum homine, siue cum bestia dimices, pro salute certatur. Ergo ut corpus uincendo id assequitur, ut non intereat, sic etiam animus, ut permaneat, & sicut corpus ab hostibus suis uictum morte multatur, ita superatus à uitijs animus moriatur necesse est. Quid ergo interierit inter animi, corporis'q; dimicationem, nisi quod corpus temporalem uitam expetit, animus sempiternã? Si ergo uirtus per seipsam beata non est, quoniam in perferẽdis (ut dixi) malis, tota uis eius est, si omnia, quæ pro bonis concupiscuntur, negligit, si summus eius gradus ad mortem patet, quandoquidem uitam, quæ optatur à cæteris, sæpe respuit, mortem'q;, quam cæteri timent, fortiter suscipit, si necesse est aliquid ex se magni boni pariat, quia sustentati, & superati usq; ad mortem labores sine præmio esse nõ possunt. Si nullũ præmium, quod ea dignum sit, in terra reperiretur, quandoquidem cuncta, quæ fragilia sunt, & caduca, spernit, quid aliud restat, nisi ut cœleste aliquid efficiat, q̃a terrena uniuersa contemnit? & ad altiora nitatur, q̃a humilia despicit? Id uero nihil aliud potest esse, q̃ immortalitas. Merito ergo philosophorum non obscurus Euclides, q̃ fuit conditor megaricorum disciplinæ, dissentiens à cæteris id esse summum bonum dixit, quod simile sit, & idem semper. Intellexit profecto, quæ sit natura summi boni, licet id non explicauerit quid sit, id est autem immortalitas. Nec aliud omnino quicq̃, q̃a sola nec imminui, nec augeri, nec immutari potest. Seneca quoq; imprudens incidit, ut fateretur, nullum esse aliud uirtutis præmium, q̃ immortalitatem. Lau-

dans enim uirtutem in eo libro, quē de immatura morte conscripsit, una, inquit, res est uirtus, quæ nobis immortalitatem donare possit, & pares Dijs facere, sed & stoici, quos secutus est, negant sine uirtute effici quēq̃ beatum posse. Ergo uirtutis præmium beata uita est, si uirtus (ut recte dictum est) beatam uitam facit. Non est igitur (ut aiunt) propter seipsam uirtus expetenda, sed propter uitam beatam, quæ uirtutem necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Hæc autem uita præsens, & corporalis beata esse non potest, quia malis est subiecta per corpus. Epicurus Deum beatum uocat, quia incorruptum uocat, quia sempiternus est. Beatitudo enim perfecta esse debet, ut nihil sit, quod eam uexare, ac imminuere, aut immutare possit. Nec aliter quicquā existimari beatum potest, nisi fuerit incorruptum. Incorruptum autem nihil est, nisi quod est immortale. Sola ergo immortalitas beata est, quia corrumpi, ac dissolui non potest. quod si cadit in hominem uirtus, qđ negare nullus potest, cadit & beatitudo. Nō potest enim fieri, ut sit miser, qui uirtute est præditus. Si cadit beatitudo, ergo & immortalitas cadit in hominem, quæ beata est. summum igitur bonum sola immortalitas inuenitur, quia nec aliud animal, nec corpus attingit. Nec potest cuiquam sine scientiæ uirtute, idest sine Dei cognitione, ac iustitia puenire. Cuius appetitio quàm uera, quàm recta sit, ipsa uitæ huiusce cupiditas indicat, quæ licet sit temporalis, & labore plenissima, expetitur tamen ab omnibus, & optatur. Hanc enim tam senes q̃ pueri, tam reges quàm infimi, tam denique

ſapientes quàm ſtulti cupiunt. Tanti eſt (ut Anaxagoræ uiſum eſt) contemplatio cœli, ac lucis ipſius, ut quaſcunq; miſerias libeat ſuſtinere. Cum igitur laborioſa hæc, & breuis uita non tantum hominum, ſed etiam cæterorum animantium conſenſu magnum bonum eſſe ducatur, manifeſtum eſt, eandem ſummum, ac perfectum fieri bonum, ſi & fine careat, & omni malo. Deniq; nemo unquam extitiſſet, qui hanc ipſam breuem contemneret, aut ſubiret mortem, niſi ſpe uitæ longioris, nam illi, qui propter ſalutem ciuium uolũtariæ ſe neci obtulerunt, ſicut Thebis Menœceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius, & Mures duo Decij, nunquã mortem uitæ commodis prætuliſſent, niſi ſe immortalitatem opinione ciuium conſequi putauiſſent, qui tametſi neſcierunt immortalitatis uiam, res tamen eos non fefellit. Si enim uirtus diuitias, & opes ideo contemnit, quia fragiles ſunt, uoluptates ideo, quia breues, ergo et uitam fragilem, breuemq; ideo contemnit, ut ſolidam, & perpetuam conſequatur. Ipſa ergo cogitatio per ordinem gradiens, et uniuerſa conſyderans, perducit nos ad eximium illud, & ſingulare, cuius cauſa naſcimur, bonum. Quod ſi feciſſent philoſophi, ſi non quod ſemel apprehenderant, tueri pertinaciter maluiſſent, profecto perueniſſent ad uerũ hoc, ut oſtendi modo. Quod ſi non fuit eorum, qui cœleſtes animas unà cum corporibus extingunt, illi tamen, qui de immortalitate diſputant animi, intelligere debuerunt. Ideo propoſitam nobis eſſe uirtutem, ut perdomitis libidinibus, rerumq; terreſtrium cupiditate ſuperata, puræ, ac uictrices animæ ad Deum, ideſt ad originem ſuã reuertantur. Ic-

circo enim soli animantium ad aspectum cœli erecti sumus, ut summum bonum nostrum in summo Deo esse credamus. Ideo religionem soli capimus, ut ex hoc sciamus humanum spiritum non esse mortalem, quod Deum, qui est immortalis, & desyderat, & agnoscit. Igitur ex omnibus philosophis, qui aut pro summo bono scientiam, aut uirtutem sunt amplexi, tenuerunt quidem uiam ueritatis, sed non puenerunt ad summũ. Hæc enim duo sunt, quæ simul efficiant illud, qđ quæritur. Scientia id præstat, ut quomodo, & quo perueniendum sit, nouerimus, uirtus, ut perueniamus. Alterũ sine altero nihil ualet. Ex scientia enim uirtus, ex uirtute summum bonum nascitur. Beata igitur uita, quam philosophi quæsiuerunt semper, & quærunt, siue in cultu deorum, siue in philosophia, nulla est. Et ideo ab his non potuit reperiri, quia summum bonũ nõ in summo quæsiuerunt, sed in imo. Summum autem quid est, nisi cœlum, et Deus, unde animus oritur? Imum qd est, nisi terra, unde corpus est? Itaq; licet quidam philosophi summum bonum non corpori, sed animo dederint, tamen quoniã ad illud in hanc uitam retulerunt, quæ cum corpore terminatur, ad corpus reuoluti sunt, cuius est omne hoc tempus, quod trãsigitur in terra. Quare non immerito summũ bonum non comprehenderunt, qa qcquid ad corpus spectat, & immortalitatis est expers, uanũ sit necesse est. Non cadit ergo in hominẽ beatitudo ullo modo, quo philosophi putauerunt, sed ita cadit, nõ ut tunc beatus sit, cũ uiuit in corpore, quod utiq; ut dissoluatur, necesse est corrumpi, sed tũc, cum anima societate corporis liberata, in solo spiritu uiuit, hoc uno

beati esse in hac uita possumus, si minime beati esse uideamur. Si fugientes illecebras uoluptatum, soli'q; uirtuti seruientes, in omnibus laboribus, miserijs'q; uiuamus, quae sunt exercitia, & corroboramenta uirtutis. Si deniq; asperam illam uiam, difficilem'q; teneamus, quae nobis ad beatitudinem patefacta est. Summum igitur bonum, quod beatos facit, non potest esse, nisi in ea religione, atque doctrina, cui spes immortalitatis adiuncta est.

Quod anima sit immortalis, & quare diuina traditio logicam non desyderat, aut philosophiá, sed ethicam solam, in qua docenda summi philosophi errauerunt. Et quare philosophia non sit dux uitae, & uirtutum parẽs, expultrix'q; uitiorum, quod tamen Cicero, & alij astruere conati sunt. Cap. XIII.

r Es exigere uidetur hoc loco, ut quoniam docuimus immortalitatem esse summũ bonum, immortalem esse animam comprobemus. Qua de re ingens inter philosophos disceptatio est, nec quicquam tamen explicare, aut probare potuerunt, ij, qui uerum sentiebant de anima, expertes huius diuinae eruditionis, nec argumenta uera quibus uincerent, attulerunt, nec testimonia, quibus probarẽt. sed opportunius hanc quaestionem tractabimus in ultimo libro, cum de uita beata nobis erit disserendum. Superest illa pars tertia philosophiae, quam uocant logicam, idest rationalem, in qua tota dialectica, & omnis loquendi ratio continetur. Hanc diuina eruditio

non desyderat, quia non in lingua, sed in corde sapiētia est, nec interest quali utatur sermone. Res enim non uerba quæruntur. Et nos non de grammatico, aut oratore, quorum scientia est, quo modo loqui deceat, sed de sapiente disserimus, cuius doctrina est, quo modo uiuere oporteat. Quod si neq; physica illa ratio necessaria est, neq; hæc logica, quia beatos facere non possunt, restat ut in sola ethica totius philosophiæ uis contineatur, ad quam se abiectis omnibus Socrates contulisse dicitur. In qua etiam parte quoniam philosophos errasse docui, qui summum bonum, cuius capiēdi gratia generati sunt, non comprehenderunt, apparet falsam, et inanem esse philosophiam, quia nec instruit ad iustitiæ munera, nec officium hominis, rationemq; confirmat. Sciant igitur errare se, qui philosophiam putant esse sapientiam, non trahantur authoritate cuiusquam, sed ueritati potius accedant. Nullus hic temeritati locus est, in æternum stultitiæ pœna subeunda est, si aut persona inanis, aut opinio falsa decepit. Homo autem, qualiscunq; est, si sibi credit, hoc est si homini credit (ut non dicam stultus, qui suum non uideat errorem) certe arrogans est, qui sibi audeat uendicare, quod humana conditio non recipit. Ille ipse Romanæ linguæ summus author quantum fallatur, licet ex illa sententia peruidere, qui cum in libris officiorum philosophiā nihil aliud esse dixisset, quàm studium sapientiæ, ipsam autem sapientiam rerum diuinarum, & humanarum scientiam, tum adiecit, cuius studium qui uituperat, haud sane intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam si oble-

ctatio quæritur animi, requies'q; curarum, quæ conferri cum eorum studijs possunt, qui semper aliquid inquirunt, quod spectet, & ualeat ad bene, beatéq; uiuẽdum? Si uero ratio constantiæ, uirtutis'q; ducatur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, ꝑ quam eas assequamur, nullam dicere maximarũ rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina uirtutis, ubi ea quæretur, cum ab isto genere discendi discesseris? Equidem tametsi operam dederim, ut quantulamcunq; dicendi assequerer facultatem propter studium dicendi, tamen eloquens nunquam fui. quippe qui forum ne attigerim qdem, sed necesse est ipsa me faciat causæ bonitas eloquentem, ad quam diserte, copiose'q; defendendam scientia diuinitatis, & ipsa ueritas sufficit. Vellem igitur Ciceronem paulisper ab inferis surgere, ut uir eloquentissimus ab homunculo non diserto doceretur. Primum quidnam sit, quod laudandum putet, q uituperat id studium, quod uocatur philosophia. Deniq; neq; illã esse artem, qua uirtus, et iustitia discatur, nec aliam ullam sicut putauit. Postremo quoniã est uirtus disciplina, ubi quærenda sit, cum ab illo discendi genere discesseris, quod ille nõ audiendi, discẽdi'q; gratia quærebat. A quo enim posset audire, cum sciret id nemo? Sed ut in causis facere solebat, interrogatione uoluit urgere, ad confessionem'q; deducere, tanq̃ confideret, responderi prorsus nihil posse, quo minus philosophia esset magistra uirtutis. Quod quidẽ in Thusculanis disputationibus aperte professus est, ad eam ipsam

conuersa oratione, tanquam se declamatorio dicendi genere iactaret. O uitæ philosophia dux inquit, o uirtutis indagatrix, expultrixq; uitiorum quid non modo nos, sed omnino uita hominum sine te esse potuisset? Tu inuentrix legum, tu magistra morum, ac disciplinæ fuisti. Quasi uero aliquid per seipsa sentiret, ac non potius ille laudandus esset, qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo, & potui, quia sine his rebus uita constare non possit, in quibus ut sensus, ita beneficij nihil est. Atqui ut illa corporis alimẽta sunt, sic animæ sapientia.

Quod Lucretius, & alij errauerunt opinati sapientiam inuentam esse ab homine, & nec datam hominibus a creatore. Et quomodo Cicero suis uerbis conuincitur, & quod philosophia, nec uerum docet, nec ad recte uiuendum instruit. Cap. XIIII.

r Ectius itaq; Lucretius, cum eum laudat, qui sapientiam primus inuenit. sed hoc inepte, quod ab homine inuentam putauit. Quasi uero illam alicubi iacentem homo ille, quem laudabat, inuenerit, tanquam tibias ad fontem, ut poetæ aiunt. Quod sic repertorem sapientiæ, ut Deum laudauit. Ita enim dicit,

Nemo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.
Nam si ut ipsa petit maiestas cognita rerum,
Dicendum est: Deus ille fuit, Deus inclyte Memmi,

Tamen non erit sic laudandus Deus, quod sapientiam inuenerit, sed ꝙ hominẽ fecerit, qui posset capere sapiẽ-

tiam. Minuit enim laudem, qui partem laudat ex toto. Sed ille ut hominem laudauit, q̃ tamen ob id ipsum deberet pro Deo haberi, ꝙ sapere inuenerit, nã sic ait.

—Non'ne decebit

Hunc hominem numero diuûm dignarier esse?

Vnde apparet Pythagoram uoluisse laudare, qui se primus (ut dixi) philosophum nominauit, aut Milesium Thalem, qui de rerum natura primus traditur disputasse. Sed dum hominem quærit extollere, rem ipsam depressit. Non est enim magna, si ab homine potuit inueniri. Verum potest, ut poetæ, dari uenia. At ille idem perfectus orator, summus'q; philosophus, ne græcos reprehendam, quorum leuitatem semper accusat, & tamen sequitur, ipsam sapientiam, quam aliâs donum, aliâs inuentum Deorum uocat, poeticæ figura tam laudat in faciem. Grauiter etiam queritur extitisse aliquos, qui eam uituperarent. Quisquam'ne, inquit, uituperare uitæ parentem, & hoc paricidio se inquinare audeat, & tam impie ingratus esse? Nos ergo M. Tulli, paricidæ sumus, & insuendi te iudice in culeum, qui philosophiam negamus parentem esse uitæ? An tu, qui aduersus Deum tam impie ingratus es (non hunc, cuius effigiem ueneraris in capitolio sedentem, sed illum, qui mundum fecit, hominem'q; figurauit, qui sapientiam quoq; ipsam inter cætera cœlestia beneficia largitus est,) magistram tu uirtutis, aut parentem uitæ uocas, ad quam siquis accesserit, multo sit incertior necesse est, quàm prius fuerit? Cuius enim uirtutis, quæ ipsa ubi sita sit, adhuc philosophi non expediunt? cuius uitæ? cum ipsi doctores ante fuerint sene-

ctute, ac morte confecti, quàm constituerint, quomodo uiui deceat. cuius ueritatis indagatricem profiteri potes? qui sæpe testaris, cum tanta multitudo fuerit philosophorum, sapientem temen extitisse adhuc neminẽ. Quid ergo te magistra illa uitæ docuit? An ut potẽtissimum consulem maledictis incesseres, eumq; hostem patriæ uenenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa, quæ possunt excusari fortunæ nomine. Studuisti nempe philosophiæ, & quidem sic, ut nullus unquam diligentius, quippe qui omnes cognoueris disciplinas, sicut ipse gloriari soles, eamq; ipsam latinis literis illustraueris, imitatorem'q; te Platonis ostenderis. Cedò igitur quid didiceris, aut in qua secta ueritatem deprehenderis. In academia, scilicet quam secutus es, quam probasti? at hæc nihil docet, nisi ut scias, te nihil scire. Tui ergo te libri arguunt, quod nihil à philosophia disci possit ad uitam. Hæc tua uerba sunt. Mihi autem non modo ad sapiẽtiam cæci uidemur, sed ad ea ipsa, quæ aliqua ex parte cerni uideantur, hebetes, et obtusi. Si ergo philosophia est magistra uitæ, cur tibi cæcus, et hebes, & obtusus uidebare, quem oportuit illa docentem & sentire, & sapere, & in clarissima luce uersari? At quam confessus fueris philosophiæ ueritatem, docent ad filium composita præcepta, quibus mones philosophiæ quidem præcepta noscenda, uiuendum autem esse ciuiliter. Quid tam repugnans dici potest? Si noscenda sunt præcepta philosophiæ, ideo utique noscenda sunt, ut recte, sapienter'q; uiuamus. Vel si ciuiliter uiuendum est, non est igitur philosophia sapientia, siquidem melius est ciuili-

ter, quàm philosophicæ uiuere. Nam si sapiētia est quæ dicitur philosophia, stulte profecto uiuit, qui non secundum philosophiam uiuit. Si autem non stulte uiuit, qui ciuiliter uiuit, sequitur ut stulte uiuat, qui philosophicæ uiuit. Tuo itaque iudicio philosophia stultitiæ inanitatis'q; damnata est. Idem in consolatione, idest in opere non ioculari, hanc de philosophia sententiam tulisti. Sed nescio quis nos teneat error, aut miserabilis ignoratio ueri. Vbi est ergo philosophiæ magisterium? aut quid te docuit illa uitæ parens, si uerum miserabiliter ignoras? Quod si hæc erroris, ignorationis'q; confessio, penè inuito tibi ab intimo pectore expressa est, cur non tibi aliquando uerum fatebaris, philosophiam, quam tu nihil docentem in cœlum laudibus extulisti, magistram uirtutis esse non posse?

Quod in eodem errore fuit Seneca, & quid philosophia secundum ipsum, & quod sicut Deus unus, et ueritas una, ita una est, & simplex sapientia. Et quomodo philosophorum oratio pugnet cum uita.

Caput XV

Odem ductus errore Seneca (quis enim ueram uiam teneret errante Cicerone?) Philosophia, inquit, nihil aliud est, quàm recta uiuendi ratio, uel honeste uiuendi scientia, uel ars uitæ agendæ. Non errabimus, si dixerimus philosophiam esse legem bene, honeste'q; uiuendi. Et qui dixerit illam regulam uitæ, suum illi reddidit. Hic planè nō respexit ad commune philosophiæ nomen, quæ cum

sit in plureis sectas, disciplinasq; diffusa, nihilq; habeat certi, nihil deniq;, de quo uniuersi una mente, ac uoce consentiant, quid potest esse tam falsum, quàm regulam uitæ philosophiam uocari? in qua diuersitas præceptorum rectum iter impediat, & turbet? aut legem bene uiuendi, cuius capita longe dissonant? aut scientiam uitæ agendæ? in qua nihil aliud efficitur, contraria sæpe dicendo, quàm ut nemo quicquam sciat. Quæro enim utrum'ne academiam philosophiã putet esse, an non? Negaturum non arbitror, quod si est, nihil ergo illorum cadit in philosophiam, quæ ut omnia reddat incerta, legem abrogat, artem nullam putat, rationem subuertit, regulam deprauat, scientiam funditus tollit. Falsa igitur illa omnia, quia in rem semper incertam, & adhuc nihil explicantem cadere non possunt. Nulla itaq; ratio, uel scientia, uel lex bene uiuendi, nisi in hac unica, & uera, & cœlesti sapientia constituta ẽ, quæ philosophis fuit ignota. Nã illa terrena, quoniam fallax est, uaria, & multiplex, sibiq; tota cõtraria est, & sicut unus est huius mundi constitutor, et rector Deus, una ueritas, ita unam esse, ac simplicem sapientiam necesse est, quia quicquid est uerum, ac bonum, id perfectum esse non potest, nisi fuerit singulare. Quod si philosophia uitam posset instruere, nulli alij nisi philosophi essent boni, Et qui eam non didicissent, essent oẽs semper mali, cum innumerabiles existant, & semper extiterint, qui sint, aut fuerint sine ulla doctrina boni. Ex philosophis autem perraro fuerit, qui aliquid in uita fecerit laude dignum. Quis est tandem, qui non uideat, eos homines uirtutis, qua ipsi

egent non esse doctores? Nam siquis mores eorum diligenter inquirat, inueniet iracundos, cupidos, libidinosos, arrogantes, proteruos, & sub obtentu sapientiæ sua uitia cælantes, domi facientes ea, quæ in scholis arguissent. Fortasse mentior accusandi gratia, non' ne idipsum Tullius & fatetur, & queritur? Quotus inquit, quisq; philosophorum inuenitur, qui sit ita moratus, ita animo, & uita constitutus, ut ratio postulat, qui disciplinam ueram non ostentationem sciētiæ, sed legem uitæ putet, qui obtemperet ipse sibi, & decretis pareat suis? Videre autem liceat alios tanta leuitate, & iactatione, ut his fuerit non didicisse melius, alios pecuniæ cupidos, alios gloriæ, multos libidinum seruos, ut cum eorum uita, & uitijs mirabiliter pugnet oratio. Nepos'q; Cornelius ad eundem Ciceronem ita scribit. Tantum abest, ut ego magistram esse putem uitæ philosophiam, beatæ'q; uitæ perfectricem, ut nullis magis existimem opus esse magistris uiuēdi, quàm plerisq;, qui in ea disputanda uersantur. Video enim magnam partem eorum, qui in schola de pudore, & continentia præcipiant argutissime, eosdem in omnium libidinum cupiditatibus uiuere. Item Seneca in exhortationibus. Pleriq; inquit, philosophorū tales sunt diserti in conuitium suum, quos si audias in auaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, indicium sui putes professos, Adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa, quos nos non aliter intueri decet, quàm medicos, quorum tituli remedia habent, Pyxides uenena. Quosdam uero nec pudor uitiorum tenet, sed patrocinia turpitudini suæ fingunt, ut etiam

honeste peccare uideantur. Faciet sapiens (inquit idẽ Seneca) etiam quæ non probabit, ut etiam ad maiora transitum inueniat, nec relinquet bonos mores, sed tempori aptabit, ut quibus alij utuntur in gloriã, aut uoluptatem, utatur agendæ rei causa. Deinde paulo post. Omnia, quæ luxuriosi faciunt, quæq; imperiti, faciet & sapiens, sed non eodem modo, eodemq; proposito. Atqui nihil interest quo animo facias, quod fecisse uitiosum est, quia facta cernuntur, animus non uidetur. Aristippo Cyrenaicorum magistro cum Laide nobili scorto fuit consuetudo, quod flagitium grauis ille philosophiæ doctor sic defendebat, ut diceret multum inter se, & cæteros Laidis amatores interesse, q̃d ipse haberet Laidem, alij uero à Laide haberentur. O' præclara, & imitanda bonis sapientia, huic uero liberos in disciplinam dares, ut discerent habere meretricem. Aliquid inter se, ac perditos interesse dicebat, scilicet quod illi bona sua perderent, ipse gratis luxuriaretur. In quo tamen sapientior meretrix fuit, quæ sic philosophum habuit pro lenone, ut ad se omnis iuuentus doctoris exemplo, & authoritate concurreret corrupta sine ullo pudore. Quid ergo interfuit, quo animo philosophus ad meretricem famosissimam commearet, cum eum populus, & riuales sui uiderent omnibus perditis nequiorem? Nec satis fuit ita uiuere, sed docere etiam libidines cœpit, ac mores suos de lupanari ad scholam transtulit, differens uoluptatem corporis esse summum bonum. Quæ doctrina execrabilis, et pudenda, non in corde philosophi, sed in sinu meretricis est nata. Nam quid ego de Cynicis lo-

quar? quibus in propatulo coire cum coniugibus mos fuit, quid mirum si à canibus, quorum uitam imitantur, etiã uocabulum, nomen'q; traxerunt? Nullum igitur in hac disciplina magisterium uirtutis est, cum ẽt illi, qui honestiora praecipiunt, aut non faciunt ipsi quae suadent, aut (quod raro accidit) non disciplina eos ad rectum, sed natura perducat, quae saepius etiã indoctos impellit ad laudem.

Quod recte docentes, & male uiuentes (teste Cicerone) non utilitatem ex philosophia, sed inanem percipiunt delectationem. Et quod sapiẽtia seipsam semper exercet in bonis actibus. Et quare nõ philosophiae, sed sapientiae ipsi iugiter insistendum sit.

Caput XVI

u Erum enim se perpetuae desidiae tradant, nullam'q; uirtutem capessant, & omnem suam uitam nihil aliud, quàm in eloquentia peragant, quid aliud quàm inertes putari debent? Sapientia autem nisi in aliquo actu fuerit, quo uim suam exerceat, inanis, & falsa est. Recte'q; Tullius ciuiles uiros, qui remp. gubernant, qui urbes aut nouas constituant, aut constitutas aequitate tueantur, qui salutem, libertatem'q; ciuium, uel bonis legibus, uel salubribus consilijs, uel iudicijs grauibus conseruent, philosophiae doctoribus praefert. Bonos enim facere oportet, potius q̃ inclusos in angulis facienda praecipere, quae ne ipsi quidem faciunt, qui loquuntur, & quoniam se à ueris actibus remouerunt, apparet eos exercendae lin-

quæ causa, aduocandi gratia, artem ipsam philosophiæ reperisse. Qui autem docent tantum, nec faciunt, ipsi præceptis suis detrahunt pondus. quis enim obtemperet, cum ipsi præceptores doceant non obtemperare? Bonum est autem recta, & honesta præcipere, sed nisi & facias, mendacium est, & incongruens, atq; ineptum non in pectore, sed in labijs habere bonitatem. Non ergo utilitatem ex philosophia, sed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero testatus est, profecto, inquit, omnis iustorum disputatio, quanq̃ uberrimos fontes uirtutis, & scientiæ contineat, tamen collata cum horum actis, perfectisq; rebus, uereor ne tantum uideatur attulisse negotijs hominum, quantam oblectationem otij. Vereri quidem non debuit, cum uerum diceret, sed quasi timeret, ne proditi mysterij reus à philosophis citaretur. Nõ est ausus confidenter pronuntiare, quod fuit uerum, illos non ideo disputare, ut doceant, sed ut se oblectent in otio, qui quoniam authores sunt rerum gerendarum, nec ipsi quicquid gerunt, pro loquacibus sunt habendi. Sed profecto, quia nihil boni ad uitam afferebant, nec ipsi decretis suis obtemperauerunt, nec quisquam per tot secula inuentus est, qui eorum legibus uiueret. Abijcienda est igitur omnis philosophia, quia non studendum est sapiẽtiæ, quod fine, ac modo careat, sed sapiendum est, & quidem mature. Non enim nobis altera uita conceditur, ut cum quæramus in hac sapientiam, in illa sapere possimus, in hac utrunq; fieri necesse est. Cito inueniri debet, ut cito suscipi possit, ne quid pereat ex uita, cuius finis incertus est. Ciceronis Hortensius contra philo-

sophiam differens, circunuenitur arguta conclusione; qui cum diceret philosophandum non esse, nihilo minus philosophari uidebatur, quoniam philosophi est, quid in uita faciendum, uel non faciendum sit, disputare. Nos ab hac calumnia immunes, ac liberi sumus, qui philosophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inuentio est. sophiam defendimus, quia diuina traditio est, eamq; ab omnibus suscipi oportere testamur. Ille, cum philosophiam tolleret, nec melius aliquid afferret, sapientiam tollere putabatur, eoq; facilius de sententia pulsus est, quia constat hominem non ad stultitiam, sed ad sapientiam nasci. Præterea illud quoq; argumentum contra philosophiam ualet plurimum, quo idem est usus Hortensius, ex eo posse intelligi philosophiam non esse sapientiam, quod principium, & origo eius appareat. Quando, inquit, philosophi esse cœperunt, Thales (ut opinor) primus, recens hæc quidem ætas. Vbi ergo apud antiquiores latuit amor iste inuestigandæ ueritatis? Idem Lucretius ait.

Deniq; natura hæc rerum, ratioq; reperta est
Nuper: & hanc primus cumprimis ipse repertus
Nunc ego sum, in patrias qui possum uertere uoces.

Et Seneca, non dum sunt, inquit, mille anni, ex quo initia sapientiæ nota sunt. Multis ergo seculis humanum genus sine ratione uixit. Quod irridens Persius, post quàm inquit, sapere urbi cum pipere, & palmis uenit, tanquam sapientia cum saporis mercibus fuerit inuecta, quæ si secundum hominis naturam est, cum homine esse cœperit necesse est. Si uero non est, nec capere quidem illam posset humana natura. Sed quia recæ

pit, igitur à principio fuisse necesse ẽ, ergo philosophia, quia non à principio fuit, non est eadem uera sapientia, sed uidelicet Græci, qui sacras ueritatis literas nõ attigerant, quemadmodum deprauata esset sapientia, nesciuerunt. Et ideo cum uacare sapientia humanam uitam putarent, philosophiam commenti sunt, idest latentem, atq; ignotam sibi ueritatem disserendo eruere uoluerunt, quod studium per ignorantiam ueri sapientiam putauerunt.

Quæ fuit ipsa doctrina Epicuri, quæ moribus omnium appositissima loquebatur. Et quomodo Leucippũ, & Democritum habuerit authores erroris, & fabros atomorum, & assertores uoluptatis. Cap. XVII.

d Ixi de philosophia ipsa quàm breuiter potui, nunc ad philosophos ueniamus, non ut cum eisdem certemus, qui stare non possunt, sed ut eos fugientes, atq; deiectos nostro campo insequamur. Epicuri disciplina multo celebrior semper fuit, quàm cæterorum, non quia ueri aliquid afferat, sed quia multos ad populare nomen uoluptatis inuitat. Nemo enim non in uitia pronus est. Præterea, ut ad se multitudinem contrahat, apposita singulis quibusq; moribus loquitur. Desidiosum uetat literas discere, auarum populari largitione liberat, ignauum prohibet accedere ad remp. pigrum exercere, timidum militare. Irreligiosus audit Deos nihil curare, inhumanus, & suis commodis seruiens iubetur nihil cuiquam tribuere. Omnia enim sui causa facere

sapientem, fugienti turbam solitudo laudatur. Qui nimium parcus est, discit aqua, & polēta uitam posse tolerare. Qui odit uxorem, huic enumerantur cœlibatus bona. Habēti malos liberos, orbitas prædicatur. Aduersus impios parentes nullum esse uinculum naturæ. impatienti, ac delicato dolorem esse omnium malorum maximum dicitur, forti etiam in tormentis beatum esse sapientem. Qui claritati, ac potentiæ studet, huic præcipiturreges colere. Qui molestiam ferre non potest, huic regiam fugere. Ita homo astutus ex uarijs, diuersisq; modis circulum cogit, & dum studet placere omnibus, maiore discordia secum ipse pugnauit, quàm inter se uniuersi. Vnde autem disciplina eius tota descendat, quam originem habeat, explicandum est. Videbat Epicurus bonis aduersa semper accidere, paupertatem, labores, exilia, charorum amissiones, malos contra beatos esse, augeri potentia, honoribus affici, uidebat innocentiam minus tutam, scelera impune committi, uidebat sine delectu morum, sine ordine, ac discrimine annorum sæuire mortem, sed alios ad senectutem peruenire, alios infantes rapi, alios iam robustos interire, alios in primo adolescentiæ flore immaturis funeribus extingui, in bellis potius meliores & uinci, & perire. Maxime autem commouebat homines in primis religiosos grauioribus malis affici. Iis autem, qui aut Deos omnino neglexerunt, aut non pie coluerunt, uel minora incommoda euenire, uel nulla. Ipsa etiam templa fulminibus conflagrare. Quod Lucretius queritur, cum dicit de Deo.

-Tum fulmina mittat: & ædeis

Sæpe suas disturbet: & in deserta recedens
Sæuiat exercens telum: quod sæpe nocenteis
Præterit: exanimatq; indignos, inq; merenteis.

Quod si uel exiguam ueritatis auram colligere potuisset, nunquam diceret ædes illum suas disturbare, cum ideo disturbet, quod non sunt suæ. Capitolium, quod est romanæ urbis, & religionis caput summum, non semel, sed sæpius fulmine ictum conflagrauit. Homines autem ingeniosi quid de hoc existimauerint, ex dicto Ciceronis apparet, qui ait, diuinitus extitisse illam flãmam, non quæ terrestre illud domicilium Iouis deleret, sed quæ sublimius, magnificentiusq; deposceret. Qua de re etiam in libris consulatus sui eadem dixit, quæ Lucretius.

Nam pater altitonans stellanti nixus olympo,
Ipse suas arces, atq; inclyta templa petiuit,
Et capitolinis iniecit sedibus ignes.

Pertinaci ergo stultitia non modo uim, maiestatemq; ueri Dei non intellexerunt, sed etiam impietatem sui erroris auxerunt, qui templum cœlesti iudicio sæpe damnatum restituere contra fas omne contenderint. Cum hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerum uelut iniquitate inductus. (Sic enim causam, rationemq; ignoranti uidebatur) existimauit, nullam esse prouidẽtiam. Quod cum sibi persuasisset, suscepit etiam defendendum, sic in errores inextricabiles se ipse inclusit. Si enim prouidentia nulla est, quomodo tam ordinate, tam disposite mundus effectus est. Nulla, inquit, dispositio est, multa enim facta sunt aliter quàm fieri debuerunt. Et inuenit homo diuinus, quæ reprehẽde-

ret. Quæ ſingula ſi uacaret refellere, facile oſtenderē,
nec ſapientem hūc fuiſſe, nec ſanum. Item ſi nulla pro
uidentia eſt, quomodo animalium corpora tam proui
denter ordinata ſunt, ut ſingula quæq; membra mira
bili ratione diſpoſita, ſua officia conſeruent? Nihil in-
quit, in procreandis animalibus prouidentiæ ratio mo
lita eſt. Nam neq; oculi facti ſunt ad uidendum, neq;
aures ad audiendum, neq; lingua ad loquendum, neq;
pes ad ambulandum, quoniam prius hæc nata ſunt,
quàm eſſet loqui, audire, uidere, ambulare. Itaq; non
hæc ad uſum nata ſunt, ſed uſus ex illis natus eſt. Si
nulla prouidentia eſt, cur imbres cadunt, fruges ori-
untur, arbuſta frondeſcunt? Non, inquit, ſemper ani-
mantium cauſa iſta fiunt, quoniam prouidentiæ ni-
hil proſunt, ſed omnia ſua ſponte fieri neceſſe eſt. Vn-
de ergo naſcuntur, aut quomodo fiunt omnia, quæ ge
runtur? Non eſt, inquit, prouidentiæ opus. Sunt enim
ſemina per inane uolitantia, quibus inter ſe temere
conglobatis uniuerſa gignuntur, atque concreſcunt.
Cur igitur illa non ſentimus, aut non cernimus? Quia
nec colorem habent, inquit, nec calorem ullum, nec odo
rē, ſaporis quoq;, & humoris expertia ſunt, et tam mi
nuta, ut ſecari, ac diuidi nequeant. Sic eum, q̃a in prin
cipio falſum ſuſceperat, conſequentium rerum neceſſi
tas ad deliramenta perduxit. Vbi enim ſunt, aut unde
iſta corpuſcula? Cur illa nemo præter unum Leucip-
pum ſomniauit? À quo Democritus eruditus hæredita
tem ſtultitiæ reliquit Epicuro. Quæ ſi ſint corpuſcu-
la, & quidem ſolida, ut dicunt, ſub oculos certe ueni
re poſſunt. Si eadem eſt natura omnium, quomodo res

uarias efficiunt? Vario inquit ordine, ac positione conuenunt, sicut literæ, quæ cum sint paucæ, uariæ tamē collocatæ innumerabilia uerba conficiunt. At literæ uarias formas habent. Ita, inquit, & hæc ipsa primordia, nam sunt aspera, sunt hamata, sunt leuia. Secari ergo, & diuidi possunt, si aliquid inest illis, quod emineat. Si autem leuia sunt, & humoris indigent, cohærere non possunt. Hamata igitur esse oportet, ut possint inuicem concathenari. Cum uero tam minuta esse dicantur, ut nulla ferri acie disiici ualeant, quomodo hamos, aut angulos habent? Quos quia extant, necesse est posse diuelli. Deinde quo fœdere inter se, qua mente conueniunt, ut ex his aliquid constituatur? si sensu careant, nec coire tam disposite possunt, quia non potest quicquam rationale perficere nisi ratio. Quàm multis coargui hæc uanitas potest, sed properat oratio. Hic est ille,

Qui genus humanum ingenio superauit: & omnes
Restrinxit stellas, exortus uti ætherius sol?

Quos equidem uersus nunq̃ sine risu legere possum. Non enim de Socrate, aut Platone hoc saltem dicebat, qui uelut reges habentur philosophorum, sed de homine, quo sano, et uigente nullus æger ineptius delirauit. Itaq; poeta inanissimus leonis laudibus murem non ornauit, sed obruit, & obtriuit. At idem nos metu liberat mortis, de qua hæc ipsius uerba sunt expressa. Quando nos sumus, mors non est, quãdo nos nõ sumus, mors est. Mors ergo nihil ad nos, q̃ argute nos fefellit, quasi uero transacta mors timeatur, qa iam sensus ereptus est, ac nõ ipsum mori, quo sensus eripitur. Est igitur tem

pus aliquod, quo & nos iã non sumus, & mors tamen non dum est. Idq; ipsum uidetur miserum esse, et quod mors esse incipit, & nos esse desinimus. Nec frustra dictum est, mors misera non est. Aditus ad mortem est miser, hoc est morbo tabescere, ictum perpeti, ferrum corpore excipere, ardere igni, dẽtibus bestiarum laniari. Hæc sunt, quæ timentur, non quia mortem afferũt, sed quia dolorem magnum. Quin potius effice, ne dolor malum sit. Omnium, inquit, malorum maximum est. Quid ergo non possum non timere, si id, quod mortem antecedit, aut efficit, malum est? Quid, quod totum illud argumentum falsum est? quia non intereunt animæ. Vere inquit, nam quod cum corpore nascitur, cum corpore intereat necesse est, iam superius dixi, differre hunc locum melius, & operi ultimo reseruare, ut hãc Epicuri persuasionem, siue illa Democriti, siue Dicæarchi fuit, argumentis, & diuinis testimonijs redarguam. Verum ille fortasse impunitatem uitijs suis spopondit. Fuit enim turpissimæ uoluptatis assertor, cuius capiendæ causa nasci hominem putauit. Quis cum hoc affirmari audiat, uitijs, & sceleribus abstineat? Nam si periture sunt animæ, appetamus diuitias, ut omnes suauitates capere possimus. Quæ si nobis desunt, ab iis, qui habent, auferamus; clàm, dolo, ui, Eo magis, si humanas res nullus Deus curat, quandocũq; spes impunitatis arriserit, rapiamus, necemus. Sapientis est enim malefacere, si & utile sit, & tutum, quoniam siquis cœlo Deus est, non irascitur cuiquam. Aeque stulti est & benefacere, quia sicut ira non commouetur, ita nec gratia tangitur. Voluptatibus igitur quo-

quomodo possimus seruiamus. Breui enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine uoluptate patiamur, ne quia ipsi quandoq; perituri sumus, idipsum, quod uiximus, pereat. Hoc ille tametsi non dicat uerbo, re tamen ipsa docet. Nam cum disputat omnia sapientem sua causa facere, ad utilitatem suam refert omnia, quæ agit. Itaq; qui audit hæc flagitia, nec boni quicquam faciendum putabit, quoniam bene facere ad utilitatem spectat alienam, nec à scelere abstinẽdum, quia maleficio præda coniuncta est. Archipirata quisquam uel latronum ductor, si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone uti potest? quàm ut eadẽ dicat, quæ dicit Epicurus, Deos nihil curare. Non ira, non gratia tangi, inferorum pœnas non esse metuendas, quod animæ post mortem occidant, nec ulli omnino sint inferi, uoluptatem esse maximum bonum, nullam esse humanam societatem, sibi quenq; consulere, neminem esse, qui alterum diligat, nisi sua causa. Mortem non esse metuendam forti uiro, nec ullum dolorem, qui etiam si torqueatur, si uratur, nihil se curare dicat. Est planè, cur quisquam putet hanc uocem uiri esse sapiẽtis, quæ potest latronibus aptissime commodari?

Quomodo pythagorici, et stoici contrario Epicureis errore desipiant, sic animarum immortalitatem statuentes, ut eas in uaria corpora transire mentiantur. Et uoluntariam mortem persuaserint inaniter philosophantibus.

Caput XVIII

Lij autem contraria dixerunt, ſupereſſe ani
a mas poſt mortem, & hi ſunt maxime pytha
goricí, ac ſtoici, quibus et ſi ignoſcendum eſt,
quia uerum ſentiunt, non poſſum tamen non repre-
hendere eos, qui non ſcientia, ſed caſu inciderunt in
ueritatem. Itaq; in eo ipſo, quod recte ſentiebant, ali
quid errauerunt. Nam cum timerent argumentum il-
lud, quo colligitur, neceſſe ẽ, ut occidant animæ cum cor
poribus, quia cum corporibus naſcuntur, dixerunt nõ
naſci animas, ſed inſinuari potius in corpora, et de alijs
in alia migrare corpora. Non putauerunt aliter poſſe
fieri, ut ſuperſint animæ poſt corpora, niſi uideantur
fuiſſe ante corpora. Par igitur, ac propè ſimilis error
eſt partis utriuſq;. Sed hæc in præterito falſa eſt, illa
in futuro. Nemo enim uidit, quod eſt uerißimum, et na
ſci animas, & non occidere, quia cur id fieret, aut quæ
ratio eſſet, homines neſcierunt. Multi ergo ex ijs, qui
æternas eſſe animas ſuſpicabantur, tanquam in cœlum
migraturi eſſent, ſibi ipſis manus intulerunt, ut Clean
thes, & Chryſippus, ut Zeno, & Empedocles, qui ſe
in ardentis Aetnæ ſpecum intempeſta nocte deiecit, ut
cum repente non apparuiſſet, abijſſe ad Deos credere-
tur, ex Romanis Cato, qui fuit in omni ſua uita Socra
ticæ uanitatis imitator. Nam Democritus in alia fuit
ꝑſuaſiõe. Sed tamen Sponte ſua leto caput obuius ob
tulit ipſe, quo nihil ſceleratius fieri poteſt. Nã ſi ho
micida nefarius eſt, qui hominis extinctor eſt, eidẽ ſce
leri obſtrictus eſt, qui ſe necat, quia hominem necat.
Immo uero maius eſſe id facinus exiſtimandum eſt, cu
ius ultio Deo ſoli ſubiacet. Nam ſicut in hãc uitam nõ

nostra sponte uenimus, ita rursus ex hoc domicilio corporis, quod tuendum nobis assignatum est, eiusdem iussu nobis recedendum est, qui nos in hoc corpus induxit, tandiu habitaturos, donec iubeat emitti. Et si uis aliqua inferatur, æqua mente patiendum est, cum extincta innocentis anima inulta esse non possit, habeamusq; uindicem magnum, cui soli uindicta integra semper est. Homicidæ igitur illi omnes philosophi, et ipse Romanæ sapientiæ princeps Cato, qui ante quàm se occideret, perlegisse Platonis librum dicitur, qui est scriptus de æternitate animarum, & ad summum nefas philosophi authoritate compulsus est. Et hic tamen aliquam moriendi causam uidetur habuisse, odium seruitutis. Quid Ambraciotes ille, qui, cum eundem librum perlegisset, præcipitem se dedit, nullam aliam ob causam, nisi quod Platoni credidit? Execrabilis prorsus, ac fugienda doctrina, si abigit homines à uita. Quod si scisset Plato, atque docuisset, à quo, & quomodo, & quibus, & quæ ob facta, & quo tempore immortalitas tribuatur, nec Cleombrotum impegisset in mortem uoluntariam, nec Catonem, sed eos ad uitam, & ad iustitiam potius erudisset. Nam Cato uidetur mihi causam quæsisse moriendi, non tam ut Cæsarem fugeret, quàm ut stoicorum decretis obtemperaret, quos sectabatur, nomenq; suum grandi aliquo facinore clarificaret, cui quid mali accidere potuerit, si uiueret, non inuenio. Caius enim Cæsar, ut clemens erat, nihil aliud efficere uolebat, etiã in ipso belli ciuilis ardore, quàm ut bene mereri de Rep. uideretur, duobus

optimis ciuibus Cicerone, & Catone ſeruatis. Sed re-
deamus ad eos, qui mortem pro bono laudant. De ui-
ta quereris quaſi uixeris, aut unquam tibi ratio conſti-
terit, cur omnino ſis natus. Non'ne igitur tibi uerus il-
le, & communis omnium pater Terentianum illud in
re increpauerit, prius diſce quid ſit uiuere, ſi diſplicæ
bit uita, tum iſtoc utitor. Indignaris te malis eſſe ſubie
ctum, quaſi quicquam merearis boni, qui patrem, qui
dominum, qui regem tuum neſcis, qui quamuis clariſ
ſimam lucem intuearis oculis, mente tamen cæcus es,
& in profundis ignorãtiæ tenebris iaces. Quæ igno
rantia effecit, ut quoſdam dicere non puderet, idcirco
nos eſſe natos, ut ſcelerum pœnas lueremus, quo quid
delirius dici poſſit non inuenio. Vbi enim uel quæ ſce
lera potuimus admittere, qui omnino non fuimus? Ni
ſi forte credemus inepto illi ſeni, qui ſe in priori uita
Euphorbum fuiſſe mentitus eſt. Hic credo, quod erat
ignobili genere natus, familiam ſibi ex Homeri carmi
nibus adoptauit. O' miram, & ſingularem Pythago-
ræ memoriam, O' miſeram obliuionem noſtrum omni
um, qui neſciamus, q̄d ante fuerimus, ſed fortaſſe uel
errore aliquo, uel gratia ſit effectum, ut ille ſolus Læ
teum gurgitem non attigerit, nec obliuionis aquam gu-
ſtauerit, uidelicet ſenex uanus (ſicut otioſæ aniculæ ſo
lent) fabulas tanq̃ infantibus credulis finxit. Quod
ſi bene ſenſiſſet de ijs, quibus hæc locutus eſt, ſi ho-
mines eos exiſtimaſſet, nunquam ſibi tam petulanter
mentiendi licentiam uendicaſſet, ſed deridenda homi-
nis leuiſſimi uanitas. Quid Ciceroni faciemus? qui cum
in principio conſolationis ſuæ dixiſſet, luendorum ſce

lerum

lerum causa nasci homines. Iterauit idipsum postea, quasi obiurgans eum, qui uitam non esse malis plenā putet, recte ergo professus est errore, ac miserabili ueritatis ignorantia se teneri.

Quod Cicero, & alij sapientissimi immortalitatem animarum, sed infideliter docent. Et quod mala, uel bona mors sit ponderanda ex ante acta uita, & gratia Dei. Caput XIX

a T illi, qui de mortis bono disputant, quia nihil ueri sciunt, sic argumentantur, si nihil est post mortem, non est malum mors, aufert enim sensum mali. Si autem semper sunt animæ, est etiam bonū, quia immortalitas seqtur. Quā sententiam Cicero de legibus sic explicauit. Gratulemurq; nobis, quoniam mors aut leuiorem, quàm qui est in uita, aut certe non deteriorem est allatura statum. Nam sine corpore animo uigente diuina est uita, sensu carēti, nihil profecto est mali. Argute, ut sibi uidetur, quasi nihil aliud esse possit. Atqui utrunq; hoc falsum est. Docent enim diuinæ literæ, nō extingui animas, sed aut pro iustitia præmio affici, aut pœna pro sceleribus sempiterna. Nec enim fas est, aut eum, qui sceleratus in uita feliciter fuerit, effugere quod meretur, aut eum, qui ob iustitiam miserrimus fuerit, sua mercede fraudari. Quod adeo uerum est, ut idem Tullius in consolatione, non easdem sedes incolere iustos, atq; impios prædicauerit. Nec enim omnibus, inquit, ijdem illi sapientes arbitrati sunt inde cursum in cœ

lum patere, nam uitijs, & sceleribus contaminatos de primi in tenebras, atq; in cœno iacere docuerunt. Castos autem animos, puros, integros, incorruptos, bonis etiam studijs, atq; artibus expolitos, leui quodam, & facili lapsu ad Deos, idest ad naturam sui similem peruolare. Quæ sententia superiori illi argumẽto repugnat. Illud enim sic assumptum est, tanquam necesse sit omnem hominem natum immortalitate donari. Quod igitur erit discrimen uirtutis, ac sceleris, si nihil interest, utrum'ne Aristides sit aliquis, an Phalaris? Vtrum Cato, an Catilina? Sed hanc repugnantiam rerum, sententiam'q; non cernit, nisi qui tenet ueritatem. Siquis igitur nos roget, utrum'ne mors sit bonum, an malum, respondebimus qualitatem eius ex uitæ ratione pendere. Nam sicut uita ipsa bonum est, cum uirtute uiuitur, malum si cum scelere, ita & mors ex præteritis uitæ actibus ponderanda est. Ita fit, ut si uita in Dei religione transacta sit, mors malum non sit, quia translatio est ad immortalitatem. Sin aliter, malum sit necesse est, quoniã (ut dixi) ad æterna supplicia transmittit. Quid ergo dicemus, nisi errare illos, qui aut mortem appetunt tanq̃ bonum, aut uitam fugiunt tanq̃ malũ? Nisi ꝙ sunt iniquissimi, qui pauciora mala non compẽsant bonis pluribus. Nam cum omnem uitam per exq̃sitas, & uarias traducant uoluptates, mori cupiunt, siquid forte his amaritudinis superuenerit. Et sic habent, tanq̃ illis nunq̃ fuerit bene, si aliq̃n fuerit male. Dãnant igitur uitam omnem, bonisq; pleni nihil aliud, q̃ male opinantur. Hinc nata est inepta illa sententia, hanc esse mortem, quã nos uitam putamus, illam ui-

tam, quam nos pro morte timeamus. Ita primum bonum esse, non nasci, secundum citius mori. Quae ut maioris sit authoritatis, Sileno attribuitur. Cicero in consolatione. Non nasci, inqt, longe optimum, nec in hos scopulos incidere uitae. Primum autem, si natus sis, q̃ primum mori, tanquam ex incendio effugere uiolẽtiam fortunae. Credidisse illi uanissimo dicto exinde apparet, quod adiecit aliqd de suo, ut ornaret. Quaero igitur, cui esse optimum putet non nasci, cum sit nullus omnino, qui sentiat. Nam ut bonum sit aliquid, aut malum, sensus efficit. Deinde, cur omniũ uitam nihil aliud esse, quàm scopulos, & incendium putauerit, quasi aut in nostra fuerit potestate, ne nasceremur, aut uitam nobis fortuna tribuat, non deus, aut uiuendi ratio quicquã simile incendio habere uideatur. Non dissimile Platonis illud est, quod aiebat, se gratias agere naturae. Primum, ꝙ homo natus esset potius quàm mutum animal. Deinde, ꝙ mas potius q̃ foemina, quod Graecus, q̃ Barbarus. Postremo quod Atheniensis non Thebanus, et ꝙ temporibus Socratis. Dici nõ põt, q̃tam mentibus caecitatem, q̃tosq; pariat errores ignoratio ueritatis. Ego planè contenderim, nunq̃ quicquam dictũ esse in rebus humanis delirius, quasi uero si aut barbarus, aut mulier, aut asinus deniq; natus esset, idem ipse Plato non esset, ac non illud ipsum, quod natus fuisset. Sed Pythagorae uidelicet credidit, qui ut uetaret homines animalibus uesci, dixit, animas de corporibus in aliorum animaliũ corpora commeare, qđ et uanũ, & impossibile est. Vanum, quia necesse non fuit ueteres animas in noua corpora ĩducere, cũ idem artifex,

qui primas aliquando fecerat, potuerit semper nouas facere. Impossibile, quia rectæ rationis anima tam immutare naturam status sui non potest, q̃ ignis aut deorsum niti, aut in transuersum, fluminis modo, flammam suam fundere. Existimauit ergo homo sapiens fieri potuisse, ut anima, quæ tunc erat in Platone, in aliquod mutum animal includeretur, esset'q; humano sensu prædita, ut intelligeret, ac doleret incongruenti se corpore oneratam. Quanto sanius faceret, si gratias se agere diceret, quod ingeniosus, quod docilis natus esset, quod in his opibus, ut liberaliter erudiretur. Nã quod Athenis natus est, quid in eo beneficij fuit? An nõ plurimi extiterunt in alijs ciuitatibus excellenti ingenio, atq; doctrina uiri, qui meliores singuli, q̃ omnes Athenienses fuerunt? Quanta hominum millia fuisse credamus, qui & Athenis nati, & temporibus Socratis, indocti tamen, ac stulti fuerunt? Non enim aut parietes, aut locus, in quo quisq; est effusus ex utero, conciliat homini sapientiam. Quid uero attinuit, Socratis se temporibus natum gloriari? Num Socrates ingenia discentibus potuit dare? Non uenit in mentem Platoni, Alcibiadem quoq;, et Critiam eiusdẽ Socratis assiduos auditores fuisse, quorum alter hostis patriæ acerrimus fuit, alter crudelissimus omnium tyrannorum.

Quod Socrates in eo fuit prudentior cæteris, quia à perscrutatione cœlestiũ, & naturalium causis disputationem suspendit, in quibus temere consumitur ingenium, & tempus, et in multis desipuit, quorum subijciuntur exempla. Caput XX

Videamus nunc, quid in Socrate ipso tam magnum fuerit, ut homo sapiens merito gratias ageret illis temporibus se esse natum. Non inficior fuisse illum paulo cordatiorẽ quàm cæteros, qui naturam rerum putauerunt ingenio posse comprehendi. In quo illos non tantum excordes fuisse arbitror, sed etiam impios, quod in secreta illius cœlestis prouidentiæ, curiosos oculos uoluerunt immittere. Romæ, & in plerisq; urbibus scimus esse quædã sacra, quæ aspici à uiris nefas habetur. Abstinent igitur aspectu, qbus illa contaminari non licet, & si forte uel errore, uel casu quopiam uir aspexerit, primo pœna eius, deinde instauratiõe sacrificij scelus expiatur. Quid his facias, qui inconcessa scrutari uolunt? Nimirum multo sceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cœleste templum profanari impijs disputationibus quærunt, quàm qui ædem Vestæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intrauerint. Quæ penetralia, quamuis adire uiris non liceat, tamen à uiris fabricata sunt. Hi uero non tantum impietatis crimen effugiunt, sed, quod est multo indignius, eloquentiæ famam, aut ingenij gloriam consequuntur. Quid, si aliquid inuestigare possent? Sunt enim tam stulti asseuerando, quàm improbi in quærendo, cum neque inuenire quicquam possint, nec defendere, etiam si inuenerint. Nam si uerum uel fortuito uiderint, quod sæpius contingit, committunt, ut ab alijs id pro falso refellatur. Non enim descendit aliquis de cœlo, qui sententiam singulorum opinionibus ferat, quapropter nemo dubitauerit, eos, qui ista conquirant stultos, ineptos, insanos esse. Aliquid ergo Socrates

habuit cordis humani, qui cum intelligeret hæc non posse inueniri, ab eiusmodi quæstionibus se remouit. Vereor'q; in eo solo multa enim sunt eius nõ modo laude indigna, sed etiã reprehensione dignissima, in quibus fuit suorum simillimus. Ex his unũ eligam, quod ab omnibus sit probatum celebre. hoc prouerbiũ Socrates habuit. Quod supra nos, nihil ad nos. Procumbamus igitur in terram, & manus nobis ad præclara opera datas conuertamus in pedes. Nihil ad nos cœlũ, ad cuius contemplationem sumus excitati, nihil deniq; lux ipsa pertineat. Certe uictus nostri causa de cœlo est, quod si hoc sensit, non esse de rebus cœlestibus disputandum, ne illorum quidem rationem poterat comprehẽdere, quæ sub pedibus habebat. Quid ergo? num errauit in uerbis? Verisimile non est, sed nimirum id sensit, quod locutus est, religioni minime seruiendũ. Quod si aperte diceret, nemo pateretur. Quis enim non sentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum, aliqua prouidentia gubernari? Quandoquidem nihil est, quod possit sine ullo moderatore consistere. Sic domus ab habitatore deserta dilabitur. Nauis sine gubernatore abit pessum. Et corpus relictum ab anima defluit, nedum putemus tantam illam molem aut construi sine artifice, aut stare sine rectore tandiu potuisse. Quod si publicas illas religiones uoluit euertere, non improbo, quin etiam laudabo, si ipse quidem melius inuenerit. Verum idem per canem, & anserem deierabat. O' hominem scurram (ut ait Zeno epicuræus) ineptum, perditum, desperatum, si cauillari uoluit religionem, dementem, si hoc serio fecit,

ut animal turpissimum pro Deo haberet. Quis iam superstitiones Aegyptiorum audeat reprehendere, quas Socrates Athenis authoritate confirmauit sua? Illud uero non'ne summæ uanitatis, quod ante mortem familiares suos rogauit, ut Aesculapio gallum, quem uouerat, pro se sacrarent? Timuit uidelicet, ne apud Rhadamanthum receptorem uoti reus fieret ab Aesculapio. Dementissimum hominem putarem, si morbo affectus perisset. Cum uero hoc sanus fecerit, est ipse insanus, qui eum putet esse sapientem. En cuius temporibus natum esse se homo sapiens gratuletur.

Quod Plato didicerit à Socrate ea, quæ si obtineret, humani generis periret societas. Cap. XXI.

u Ideamus tamen quid illum Socrates docuerit, qui cum totam physicam repudiasset, eò se contulit, ut de uirtute, atq; officio quæreret. Itaq; non dubito, quin auditores suos iustitiæ præceptis erudierit. Docente igitur Socrate non fugit Platonem iustitiæ uim in æqtate consistere. Siquidem omnes pari conditione nascuntur. Ergo, inqt, nihil priuati, ac proprij habeant, sed ut pares esse possint, quod iustitiæ ratio desyderat, omnia in commune possideant. Fieri hoc potest, quandiu de pecunia dici uidetur. Quod ipsum quàm impossibile sit, & quàm iniustũ, poteram multis rationibus ostendere. Concedamus tamen, ut possit fieri. Omnes. n. sapientes erunt, et pecuniá contemnent. Quò ergo illũ cõmunitas ista pduxit?

Matrimonia quoq;, inquit, communia esse debebunt, scilicet ut ad eandem mulierem multi uiri, tanquam ca nes confluant, & is utiq; obtineat, qui uiribus uicerit. Aut si sapientes sunt, ut philosophi, expectent, ut uici bus, tanquam lupanar habeant. O miram Platonis æquitatem. Vbi est igitur uirtus castitatis? ubi fides con iugalis? quæ si tollas, omnis iustitia sublata est, at idem dixit beatas ciuitates futuras fuisse, si aut philosophi regnarent, aut reges philosopharentur. Huic ergo tam iusto, tam æquo uiro regnum dares, qui alijs sustulis set sua, alijs condonasset aliena? prostituisset pudicitiam mulierum? quæ nullus unquam non modo rex, sed ne tyrannus quidem fecit. quam uero intulit rationem tur pissimi huius consilij, sic inqt. Ciuitas concors erit, & mutui amoris constricta uinculis, si omnes omnium fuerint et mariti, et patres, et uxores, et liberi. Quæ ista confusio generis humani est? Quomodo seruari po test charitas, ubi nihil est certum, quod ametur? qs aut uir mulierem, aut mulier uirum diliget, nisi habitaue rint semper una? nisi deuota mens, & seruata inuicem fides indiuiduam fecerit charitatem? quæ uirtus in il la promiscua uoluptate locum nõ habet. Item si omnes omnium liberi fuerint, quis amare liberos, tanquam suos potuerit, cum suos esse aut ignoret, aut dubitet? qs honorẽ tanquam patri deferet, cum unde natus sit, ne sciat? Ex quo fit, ut non tantum alienum pro patre ha beat, sed etiã patrem pro alieno. Quid, quod uxor po test esse communis, filius uero non potest? quem concipi non nisi ex uno necesse est. Perit ergo illi uni commu nitas ipsa reclamante natura. Superest, ut tantummo-

do concordiæ causa uxores uelint esse cōmunes. At nulla uehementior discordiarum est causa, quàm unius fœminæ à multis maribus appetitio. In quo Plato, si ratione non poterat, exemplis certe potuit admoneri & mutorum animalium, quæ ob hoc uel acerrime pugnant, & hominum, qui semper ob eam rem grauissima inter se bella gesserunt.

Quod dogma Platonis nō erat nisi criminis fons, et fomes, & uirtutum omniū exterminiū. Cap. XXII.

r Estat ut communio ista nihil aliud habeat, præter adulteria, et libidines, propter quas funditus euertenda est uirtus uel maxime necessaria. Itaq; non inuenit concordiam, quam quærebat, quia non uidebat unde oriatur. Nā iustitia in extra positis nihil momenti habet, nec in corpore quidem, sed tota in hominis mente uersatur. Qui ergo uult homines adæquare, non matrimonia, non opes subtrahere debet, sed arrogantiam, superbiam, tumorem, ut illi potentes, & elati pares esse se etiam mendicissimis sciant. Detracta enim diuitibus insolentia, & iniquitate, nihil intererit, utrum'ne alij diuites, alij pauperes sint, cum animi pares sint, quod efficere nulla alia res præter religionem Dei potest. Putauit igitur se inuenisse iustitiam, cum eā prorsus euerteret, quia non rerum fragilium, sed mentium debet esse communitas. Nam si iustitia uirtutum omnium est mater, cum illæ singulæ tolluntur, ipsa subuertitur. Tulit autem Plato, ante omnia frugalitatem, quæ utiq; nulla est, ubi proprij ni-

hil habeatur. Tulit abstinentiam, siquidem nihil fuerit, quo abstineatur, alienum. Tulit temperantiam, tulit castitatē, quæ uirtutes in utroq; sexu maximæ sunt. Tulit uerecundiā, pudorem, & modestiam, si honesta, & legitima esse incipiunt, quæ solent flagitiosa, et turpia iudicari. Sic uirtutem cū uult omnibus dare, oībus ademit. Nam rerū proprietas, & uitiorum, & uirtutum materiam continet. Communitas autem nihil aliud, quàm uitiorum licentiam. Nā uiri, qui multas mulieres habent, nihil aliud dici possunt, quàm luxuriosi, ac nepotes. Item mulieres, quæ à multis habentur, non utiq; adulteræ, quia certum matrimonium nullum est, sed prostitutæ, ac meretrices sint necesse est. Redegit ergo humanam uitam ad similitudinem non dico mutorum, sed pecudum, ac belluarum. Nam uolucres penè omnes faciunt matrimonia, & paria iunguntur, et nidos suos tanquam genitales toros concordi mente defendunt, & fœtus suos, quia certi sunt, amant, & si alienos obieceris, abigunt. At homo sapiens contra morem hominum, contráq; naturam stultiora sibi, quæ sequeretur, elegit. Et quoniam uidebat in cæteris animalibus officia marium, fœminarúmq; non esse diuisa, existimauit oportere & mulieres militare, & consilijs publicis interesse, magistratus gerere, & imperia suscipere. Itaque his arma, & equos assignauit, consequens est, ut lanam, & telam uiris, & infantium gestationes. Nec uidit impossibilia esse quæ diceret ex eo, quod adhuc in orbe terræ, neq; tam stulta, neque tam uaria ulla gens extiterit, quæ hoc modo uiueret.

De minoribus philosophis, et quatenus inuicem ratione ex rerum contemptu proficiant, & erroris assertores sint. Cap. XXIII.

Cum igitur in tãta uarietate ipsi philosophorum principes deprehendantur, quid illos minores putabimus, qui nunquã sibi tam sapientes uideri solent, quàm cum pecuniæ contemptu gloriantur? Fortis animus. Sed expecto quid faciant, & quò ille contemptus euadat. Tradita sibi à parentibus patrimonia, tanquam malum fugiunt, ac deserunt. Et ne in tempestate naufragium faciant, in tranquillo se ultro præcipitant. Non uirtute, sed peruerso metu fortes, sicut illi, qui, cum timent ne ab hoste iugulentur, ipsi se iugulant, ut mortem morte deuitent. Sic isti, unde possent gloriam liberalitatis acquirere, sine honore, sine gratia perdunt. Laudatur Democritus, quod agros suos dereliquerit, eosq; pascua publica fieri passus sit. Probarem, si donasset. Nihil autem sapienter fit, quod si ab omnibus fiat, inutile est, ac malum. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille, qui patrimonium in numos redactum effudit in mare? Ego dubito utrum'ne sanus, an demens fuerit. Abite, inquit, in profundum malæ cupiditates, ego uos mergã, ne ipse mergar à uobis. Si tantus pecuniæ contemptus est, fac illã beneficium, fac humanitatem, largire pauperibus. Potest hoc, quod perditurus es, multis succurrere, ne fame, aut siti, aut nuditate moriantur. Imitare insaniam saltem, furorem'q; Tuditani, sparge populo diripienda. Potes & pecuniam effu-

gere, & tamen bene collocare, quia saluum est quicquid pluribus profuit. Zenonis autem paria peccata quis probat? Sed omittamus id, quod est ab omnibus semper irrisum. Illud satis est ad coercendum furiosi hominis errorem, quia inter uitia, & morbos misericordiam posuit. Adimit nobis affectum, quo ratio humanæ uitæ pene omnis continetur. Cum enim natura hominis imbecillior sit, quàm cæterorum animalium, quæ uel ad perferendam uim temporum, uel ad incursiones à suis corporibus arcendas, naturalibus munimentis prouidentia cœlestis armauit, Homini autem, quia nihil istorum datum est, accepit pro istis omnibus miserationis affectum, qui planè uocatur humanitas, qua nosmet inuicem tueremur. Nam si homo ad conspectum alterius hominis efferaretur, quod facere uidemus animãtes, quarum natura soliuaga est, nulla esset hominum societas, nulla urbiũ condendarũ uel cura, uel ratio. Sic neq; uita quidem satis tuta, cũ cæteris animalibus exposita esset imbecillitas hominũ, & ipsi inter semet ipsos belluarum more sæuirent. Nõ minor in aliis dementia. Quid.n. dici potest de illo, q nigram dixit esse niuem? q̃ consequens erat, ut etiã picem albam esse diceret. Hic est ille, q se iccirco natum esse dicebat, ut cœlũ, ac solem uideret, qui in terra nihil uidebat sole lucente. Xenophanes dicentibus mathematicis orbem lunæ duodeuiginti partibus maiorem esse, q̃ terrã, stultissime credidit. Et quod huic leuitati fuit consentaneum, dixit intra concauũ lunæ sinum, esse aliã terrã, et ibi aliud genus hominum simili modo uiuere, quo nos in hac terra uiuimus. Habent igitur illi lunatici homines

alteram lunam, quæ illis nocturnū lumen exhibeat, sicut hæc exhibet nobis. Et fortasse hic noster orbis alterius inferioris terræ luna sit. Fuisse Senecam inter stoicos ait, qui deliberaret utrum'ne Soli quoq; suos populos daret, inepte scilicet qui dubitauerit. Quid enim perderet, si dedisset? Sed, credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo committeret, ne si æstu nimio perissent, ipsius culpa euenisse tanta calamitas diceretur.

De Antipodibus, quos ideo esse finxerunt, quia opinati sunt mundum esse rotundum. Cap. XXIIII

q Vid illi, qui esse contrarios uestigiis nostris antipodas putant? Nunquid aliquid loquuntur? aut est quisquam tam ineptus, qui tradat esse homines, quorum uestigia sint superiora, q̄ capita? aut ibi quæ apud nos iacent, uniuersa pendere, fruges, & arbores deorsum uersus crescere, pluuias, et niues, & grandines sursum uersus cadere in terrā. Et miratur aliquis hortos pensiles inter septem mira narrari, cum philosophi & agros, et maria, & urbes, & montes pensiles faciant? Huius quoq; erroris aperienda nobis origo est. Nam semper eodem modo falluntur. Cum enim falsum aliquid in principio sumpserint, uerisimilitudine īducti necesse est, eos ī ea, quæ consequuntur, incurrere. Sic incidunt in multa ridicula, quia necesse est falsa esse, quæ rebus falsis congruūt. Cum autem primis habuerint fidem, qualia sunt ea, quæ sequūtur non circunspiciunt, sed defendunt omni

modo, cum debeant prima illa, utrum'ne uera sint, an falsa ex consequentibus iudicare. Quæ igitur illos anti podas ratio perduxit. Videbant syderum cursus in occasum meantium, Solem, atq; lunam in eandem par tem semper occidere, atq; oriri semper ab eadem. Cũ aut non perspicerent, quæ machinatio cursus eorum tẽ peraret, nec quomodo ab occasu ad orientem remeant, cœlum autem ipsum in omnes partes putarent esse de uexum, quod sic uideri propter immensam latitudinẽ necesse est, existimauerunt rotundum esse mundum, si cut pilam, & ex motu syderum opinati sunt cœlum uolui, sic astra, solem'q;, cum occiderint, uolubilitate ipsa mundi ad ortum referri. Itaq; ætherios orbes fa bricati sunt, quasi ad figuram mundi, eosq; cælarunt portentosis quibusdam simulachris, quæ astra esse di cerent. Hanc igitur cœli rotunditatem illud sequeba tur, ut terra in medio sinu eius esset inclusa. Quod si ita esset, terram ipsam globo similem. neq; enim fieri posset, ut non esset rotundum, quod rotundo inclusum teneretur. Si autem rotunda etiã terra esset, necesse est, ut in omnes cœli partes eandẽ faciem gerat, idest mon tes erigat, campos tendat, maria consternat. Quod si esset, sequebatur illud extremũ, ut nulla sit pars terræ, quæ non ab hominibus, cæteris'q; animalibus incola tur. Sic pendulos istos antipodas cœli rotunditas adin uenit. Quod si quæras ab ijs, qui hæc portenta defen dunt, quomodo non cadunt omnia in inferiorem illam cœli partem, hanc respondent rerum esse naturam, ut pondera in medium ferantur, & ad medium conne xa sint omnia, sicut radios uidemus in rota. Quæ autẽ

lenia sunt, ut nebula, fumus, ignis, à medio deferãtur, ut cœlum petant. Quid dicam de ijs nescio, q, cum semel aberrauerint, constanter in stultitia ꝑseuerant, et uanis uana defendunt, nisi ꝙ eos interdum puto ioci causa philosophari, aut prudentes, & scios mendacia defendenda suscipere, quasi ut ingenia sua in malis rebus exerceant, uel ostentent. At ego multis argumentis probare possem, nullo modo fieri posse, ut cœlum terra sit inferius, nisi & liber iam concludendus esset, et adhuc aliqua restarent, quæ magis sint præsenti operi necessaria, & quoniam singulorum errores percurrere non est unius libri opus, satis sit pauca enarrasse, ex quibus possint qualia sint cætera intelligi.

Quot, & quanta prædiscenda sunt, et aliâs necessaria gentiliter philosophantibus, ut philosophiá nullus assequatur, aut rarus. Caput XXV

n Vnc pauca nobis de philosophia in communi dicẽda sunt, ut confirmata causa peroremus. Summus ille noster Platonis imitator existimauit philosophiam non esse uulgarem, et quod eam non nisi docti hoies assequi possent. Est, inqt, philosophia paucis contenta iudicibus, multitudinem consulto ipsa fugiẽs. Non est ergo sapientia, si ab hominum cœtu abhorret. Quoniam si sapientia homini data est, sine ullo discrimine omnibus data est, ut nemo sit prorsus, qui eam capere non possit. At illi uirtutem humano generi datam sic amplexantur, ut soli omnium publico bono frui uelle uiderentur,

tam inuidi, q̃ si uelint deligare oculos, aut effodere cæteris, ne solem uideant. Nam quid est aliud hominibus negare sapientiam, q̃ mentibus eorum uerum, ac diuinum lumen auferre? Quod si natura hominis sapientiæ capax est, oportuit opifices, & rusticos, & mulieres, & omnes deniq;, qui humanam fortunam gerunt, doceri, ut sapiant, populumq; ex omni lingua, & conditione, & sexu, & ætate conflari. Maximum itaque argumentum est, philosophiam neq; ad sapientiam tendere, neq; ipsam esse sapientiam, quod mysterium eius barba tantum celebratur, et pallio. Sẽserunt hoc adeo stoici, qui & seruis, & mulieribus philosophandum esse dixerunt. Epicurus quoq;, qui rudes omnium literarum ad philosophiam inuitat. Item Plato, qui ciuitatem de sapientibus uoluit componere. Conati quidem sunt illi facere, quod ueritas exigebat, sed non potuit ultra uerba procedi. Primum, quia multis artibus opus est, ut ad philosophiam possit accedi. Discendæ literæ istæ communes propter usum legendi, quia in tanta rerum uarietate, nec disci audiẽdo possunt omnia, nec memoria contineri. Grammaticis quoq; non parũ operæ dandum est, ut rectam loquendi rationem sciant. Id multos annos auferat necesse est. Nec oratoria quidem ignoranda est, ut ea, quæ didiceris, proferre, atq; eloqui possis. Geometria quoq;, ac musica, & astrologia necessaria est, quod hæ artes cum philosophia habent aliquam societatem, quæ uniuersa perdiscere neq; fœminæ possunt, quibus intra puberes annos officia mox usibus domesticis profutura discenda sunt, neq; serui, q̃bus per eos annos uel maxime seruiendum est,

quibus possunt discere, neq; pauperes, aut opifices, aut rustici, quibus in diem uictus labore est quærẽdus. Ob eam causam Tullius ait abhorrere à multitudine philosophiam. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa, quæ de principijs rerum dicuntur, intelligent, quæ perplexa, & inuoluta uix etiam politi homines assequuntur? In rebus igitur obscuritate implicitis, & ingeniorum uarietate confusis, & eloquentia uirorum exquisito sermone fucatis, quis imperito, ac rudi locus est? Deniq; nunquam ullas mulieres philosophari docuerunt, præter unã ex omni memoria Themisten. Neq; seruos præter unum Phœdonem, quẽ male seruientem redemisse, ac docuisse Cebetem tradunt. Enumerant etiam Platonem, ac Diogenem, qui tamen serui non fuerunt, sed his seruitus euenerat, sunt enim capti. Platonem q̃dem redemisse Aniceris q̃dam traditur Sestertijs octo. Itaq; insectatus est conuitijs redẽptorem Seneca, ꝙ Platonẽ paruo æstimauerit. Furiosus, ut mihi q̃dem uidetur, qui homini fuerit iratus, quod non multum pecuniæ perdidit, scilicet aurum appendere debuit, tanq̃ pro mortuo Hectore, aut tantum ingerere numorum, q̃tum uenditor non poposcit? Ex Barbaris uero nullum præter unũ Anacharsim scytham, qui philosophiam ne somniasset quidem, nisi & linguam, & græcas literas ante didicisset.

Quod doctrina cœlestis sapientiam sola largitur, quam natura communis appetit, & quærens philosophiam non inuenit. Et q̃ efficax sit lex Dei, & ecclesiæ sacramenta. Caput XXVI

q Vod ergo illi poscente natura faciendum esse senserunt, sed tamen neq; ipsi facere potuerunt, neq; à philosophis fieri posse uiderunt, Sola hæc efficit doctrina cœlestis, quæ sola sapientia est. Illi scilicet persuadere cuiquam potuerunt, qui nihil persuadent etiam sibi? Aut cuiusquam cupiditates oppriment, irã temperabunt, libidinem coercebunt, cum ipsi & cedant uitijs, & fateantur plus ualere naturam? Dei autem præcepta, quia & simplicia, & uera sunt, quantum ualeant in animis hominum, quotidiana experimenta demonstrant. Da mihi uirum, qui sit iracũdus, maledicus, effrenatus, paucissimis Dei uerbis tam placidum, quàm ouem reddam. Da cupidũ, auarum, tenacem, iam tibi eum liberalem dabo, et pecuniam suam proprijs manibus largientem. Da timidum doloris, ac mortis, iam cruces, & ignes, & pericula, et taurum contemnet. Da libidinosum, adulterum, ganeonem, iam sobrium, castum, continentem uidebis. Da crudelẽ, & sanguinis appetentem, iam in ueram clementiam furor ille mutabitur. Da iniustum, insipientem, peccatorem, continuo & æquus, & prudens, & innocens erit. Vno enim lauacro malitia omnis abolebitur. Tanta diuinæ sapientiæ uis est, ut in hominis pectus infusa matrem delictorum stultitiam uno simul impetu expellat. At quod efficiendum, non mercede, non libris, non lucubrationibus opus est. Gratis ista fiunt, facile, cito, modo pateant aures, & pectus sapientiam sitiat. Nemo uereatur nos, aquam non uendimus, nec solem mercede præstamus. Dei fons uberrimus, atq; plenissimus patet cunctis, et hoc cœleste lumen uni

uersis oritur, quicunq; oculos habent. Nũ quis hæc philosophorum aut unquam præstitit, aut præstare, si uelit, potest? Qui cum ætates suas in studio philosophiæ conterant, neq; alium quenq̃, neq; seipsos (si natura paululum obstitit) possunt facere meliores. Itaq; sapientia eorum, ut plurimũ efficiat, non excindit uitia, sed abscondit. Pauca uero Dei præcepta sic totum hominẽ immutant, & exposito uetere nouum reddunt, ut non cognoscas eundem esse.

Quod philosophi sæpe recte præcipiunt, & interdum uident uerum, Et quare non sit eis credendum, in quo solo nitatur conditio creaturæ, & unde, & qũo philosophi suis inuicem gladijs pereunt.

Caput XXVII

q Vid ergo? Nihil'ne illi simile præcipiũt? Immo permulta, & ad uerum frequenter accedunt. sed nihil ponderis habent illa præcepta, quia sunt humana, & authoritate maiori, idest diuina illa carent. Nemo igitur credit, quia tam se hominem putat esse, q audit, q̃ est ille, qui præcipit. Præterea nihil apud eos certi est, nihil, quod a' scientia ueniat. Sed cum omnia coniecturis agantur, multa etiã diuersa, & uaria proferantur, stultissimi est hominis præceptis eorum uelle parêre, quæ utrũ uera sint, an falsa dubitabitur. Et ideo nemo paret, quia nemo uult ad incertum laborare. Virtutem esse stoici aiunt, quæ sola efficiat uitam beatam. Nihil pôt uerius dici. Sed quid, si cruciabitur, aut dolore afficietur? Poterit'ne

quisquam inter carnifices beatus esse? Immo uero illatus corpori dolor, materia uirtutis est. Itaq; ne in tormentis q̃dẽ miser est. Epicurus multo fortius, Sapiens, inquit, semper beatus est, & uel inclusus in Phalaridis tauro hãc uocem emittet, Suaue est, & nihil curo, Quis eũ nõ irriserit? Maxime, q̃d homo uoluptarius personam sibi uiri fortis imposuit, & quidem supra modum. Non enim fieri potest, ut quisquam cruciatus corporis pro uoluptatibus ducat, cum satis sit ad officium uirtutis implẽdum perferre, ac sustinere. Quid dicitis stoici? Quid tu Epicure? Beatus est sapiens etiam cum torquetur. Si propter gloriam, patiẽtia non fruetur. In tormentis. n. fortasse morietur. Si propter memoriam, aut non sentiet, si occidunt animæ, aut si sentiet, nihil ex ea consequetur. Quis ergo alius fructus est in uirtute? Quæ beatitudo uitæ, ut æquo aio moriatur? Bonum mihi affertis unius horæ, aut fortasse momenti, propter q̃d non expediat in tota uita miserijs, & laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat, quæ cum uenit, utrum æquo aio, an iniquo eã subieris, iam nihil refert. Ita fit, ut nihil aliud ex uirtute captetur nisi gloria. Sed hæc aut superuacua, & breuis est, aut prauis hoium iudicijs non sequẽda. Nullus igitur ex uirtute fructus est, ubi uirtus mortalis ẽ, et caduca. Itaq; qui hæc locuti sunt, umbrã quandã uirtutis uiderunt, ipsam uirtutem non uiderunt. Deflexi enim fuerunt in terrã, nec uultus suos in altum erigebant, ut eam possent intueri, quæ sese cœli regiõibus ostendebat. Hæc causa est, cur præceptis eorũ nullus obtemperet, quoniam aut ad uitia erudiunt, si uolupta

tem defendunt, aut si uirtutem asserunt, neq; peccato pœnam minantur, nisi solius turpitudinis, neq; uirtuti ullum præmium pollicentur, nisi solius honestatis, & laudis, cum dicant non propter aliud, sed propter seipsam expetendam esse uirtutem. Beatus est igitur sapiens in tormentis, sed cum torquetur pro fide, pro iustitia, pro Deo, illa patientia doloris beatissimum faciet. Est enim Deus, qui solus potest honorare uirtutem, cuius merces immortalitas sola est, quam qui non appetunt, nec religionem tenent, cui æterna subiacet uita, profecto neq; uirtutis uim sciunt, cuius præmiũ ignorant, neq; in cœlum spectant, quod ipsi se facere putant, cum res non inuestigabiles quærunt, quia ratio in cœlum spectandi nulla alia est, nisi aut religionem suscipere, aut hanc animam suam immortalem esse credere. Quisquis enim aut Deum colendum esse intelligit, aut immortalitatis spem sibi propositam habet, mens eius in cœlo est. Et licet id non aspiciat oculis, animæ tamen lumine aspicit. Qui autem religionẽ non suscipiunt, terreni sunt, quia religio de cœlo est. Et qui animam putant cum corpore interire, æque in terram spectant, quia ultra corpus, quod est terra, nihil amplius uident, quod sit immortale. Nihil igitur prodest hominẽ esse fictum, ut recto corpore spectet in cœlum, nisi erecta mente Deum cernat, & cogitatio eius in spe uitæ perpetuæ tota uersetur.

Quod fortuna nihil est, quam philosophi non modo deam, sed Deum mentiuntur. Et quomodo hunc errorem dæmones immiserint eis, qui Deum nesciebãt, aut contemnebant. Cap. XXVIII.

Quapropter nihil aliud est in uita, quo ratio, quo conditio nostra nitatur, nisi Dei, qui nos genuit, agnitio, & religiosus, ac pius cultus. Vnde quoniam philosophi aberrauerunt, sapientes utiq; non fuerunt. Quæsierunt illi quidem sapientiam, sed quia non rite quærebant, prolapsi sunt longius, & in maximos errores inciderunt, ut etiam communem sapientiam non tenerent. Nõ enim tantũ religionem asserere uoluerunt, uerum etiam sustulerunt, dum specie uirtutis falsæ inducti, conantur animos omni metu liberare, quæ religionis euersio naturæ nomen inuenit. Illi enim, cum aut ignorarent à quo esset effectus mundus, aut persuadere uellent, nihil esse diuina mente perfectum, naturam esse dixerunt rerum omnium matrem, quasi dicerent omnia sua sponte esse nata. quo uerbo planè imprudentiam suam confitentur. Natura enim remota prouidentia, & potestate diuina, prorsus nihil est. Quod si Deum naturam uocant, quæ peruersitas est, naturam potius quàm Deum nominare? Si autem natura ratio est, uel necessitas, uel conditio nascendi, non est per seipsam sensibilis, quia necesse est mentem esse diuinam, quæ sua prouidentia nascendi principium rebus omnibus præbeat. Aut si natura est cœlum, atque terra, & omne, quod natum est, non est dea natura, sed Dei opus. Non dissimili errore credunt esse fortunam, quasi deam quandam, res humanas uarijs casibus illudẽtem, quia nesciunt, unde sibi bona, & mala eueniant. Cum hac se compositos ad præliandum putant, nec ullam tamen rationem reddunt, à quo, & quàm ob causam,

sed tantum cũ fortuna se digladiari munimentis omni bus gloriantur. Iam quicunq; alios consolati sunt ob interitum, amissionem'q; charorum, fortunæ nomen acerrimis accusationibus prosciderunt, nec omnino ulla eorum disputatio de uirtute est, in qua non fortuna uexetur. M. Tullius in sua consolatione pugnasse se semper contra fortunam loquitur, eamq; à se esse superatam, cum fortiter inimicorum impetus retudisset, nec tum quidem se ab ea fractum, cum domo pulsus patria caruit. Tum autem, cum amiserit charissimam filiam, uictum se a fortuna turpiter confitetur. Cedò, inqt, en manum tollo. Quid hoc homine miserius, qui sic iaceat? Insipienter inquis. sed qui profitetur se esse sapientem. Quid ergo sibi uult assumptio nominis? Quid est contemptus ille rerum, qui magnificis uerbis prætenditur? Quid dispar cæteris habitus? Aut cur omnino præcepta sapientiæ dantur, si nemo, qui sapiat, adhuc inuentus est? Et quis quam nobis inuidiam facit, quia philosophos negamus esse sapientes? cum ipsi nec scire quicquam, nec sa pere fateantur. Nam siquando ita defecerint, ut ne effingere quidẽ quicquam possint, quid faciunt in rebus cæteris? Tum uero ignorantiæ admonentur, & quasi furibundi exiliunt, & exclamant, se cæcos esse, & ex cordes. Anaxagoras pronuntiat circũfusa esse tenebris omnia. Empedocles angustas esse sensuũ semitas queritur, tanquam illi ad cogitandum rheda, & quadri gis opus esset. Democritus quasi in puteo quodam sic alto, ut fundus sit nullus, ueritatem iacere demersam, nimirum stulte, ut cætera. Non enim tanquam

in puteo demersa est ueritas, quò uel descendere, uel etiam cadere illi licebat, sed tanquam in summo montis excelsi uertice, uel potius in cœlo, quod est uerissimum. Quid enim est, cur eam potius in imum depressam diceret, quàm in summū leuatam, nisi forte mētem quoq; in pedibus, aut in imis calcibus constituere malebat potius quàm in pectore, aut in capite? Adeo remotissimi fuerunt ab ea ueritate, ut eos ne status quidem sui corporis admoneret, ueritatem in summo illis esse quærendam. Ex hac desperatione confessio illa Socratis nata est, qua se nihil scire dixit, nisi hoc unum, quod nihil sciat. Hinc academiæ disciplina manauit, si tamen disciplina dici potest, in qua ignoratio et discitur, & docetur. Sed ne illi q̃dem, qui scientiam sibi assumpserunt, idipsum, quod se scire putabāt, constanter defendere potuerunt. Qui quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum diuinarum, tam uarij, tam incerti fuerunt, sibiq; sæpe contraria disserentes, ut quid sentirent, quid uellent, satis statuere, ac diiudicare non possis. Quid igitur pugnes aduersus homines eos, qui suo sibi gladio pereunt? Quid labores, ut eos destruas, quos sua ipsos destruit, atq; affligit oratio? Aristoteles (inquit Cicero) ueteres philosophos accusauit, eos ait aut gloriosos, aut stultissimos fuisse, q̃ existimassent philosophiam suis ingenijs esse perfectam. Sed se uidere quod paucis annis magna accessio facta esset, breui tempore philosophiam planè absolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo in ore? quando est, aut à quibus absoluta? Nam quod ait stultissimos fuisse, qui putassent ingenijs suis perfectam esse sapi-

entiam, uerum est. Sed ne ipse quidem satis prudenter, qui aut à ueteribus cœptam, aut à nouis auctam, aut mox à posterioribus perfectum iri putauit. Nunquam enim potest inuestigari, quod non per uiam suam quæritur.

Item repetitio de fortuna, & natura, & definitione eius. Cap. XXIX.

Sed repetamus id, quod omisimus. Fortuna ergo per se nihil est, nec sic habendum est, tanquam sit in aliquo sensu. Siquidem fortuna est accidentium rerum subitus, atque inopinatus euentus. Verum philosophi, ne aliquando non errẽt, in re stulta uolunt esse sapientes, qui fortunæ sexum mutant, eamq; non deam, sicut uulgus, sed Deum esse dicunt. Eundem tamen interdum naturam, interdũ fortunam uocant. Quod multa (inquit idem Cicero) efficiat inopinata nobis propter obscuritatẽ, ignorationemq; causarũ. Cũ igitur causas ignorent, propter quas fiat aliquid, & ipsum, qui faciat, ignorent necesse est. Idem in opere ualde serio, in quo præcepta uitæ deprõpta ex philosophia filio dabat. Magnã, inquit, esse fortunæ uim, in utranq; partem, quis nesciat? Nam & cum prospero flatu eius utimur, ad exitus peruenimus optatos, & cum reflauerit, affligimur. Primum qui negat sciri posse quicquam, sic hoc dixit, tanquam & ipse, & omnes sciant. Deinde, qui etiam quæ clara sunt, dubia conatur efficere, hoc putauit esse clarum, quod illi esse debuit uel maxime dubium,

nam sapienti omnino falsum est. Quis, inquit, nescit? Ego uero nescio. Doceat me (si potest) quae sit illa uis, qui flatus iste, & qui reflatus. Turpe igitur est hominem ingeniosum dicere id, quod si neges, probare non possit. Postremo, quod is, qui dicat, assensus esse retinẽdos, quod stulti sit hominis rebus incognitis temere assentire, is inquam plane uulgi, & imperitorum opinionibus credidit, qui fortunam putat esse, quae hominibus tribuat bona, & mala. Nam simulachrum eius cum copia, & gubernaculo fingunt, tanquã haec opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni & Virgilius assensit, qui fortunam omnipotentem uocat. Et historicus, qui ait. Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Quid ergo caeteris diis loci superest? Cur non aut ipsa regnare dicitur, si plus potest, aut sola colitur, si omnia, uel si tantum mala immittit? Aliquid causae proferant, cur si dea sit, hominibus inuideat, eosq; perditos cupiat, cum ab his religiose colatur? Cur aequior sit malis, iniquior autem bonis? Cur insidietur, affligat, decipiat, & exterminet? Quis illam generis hominum uexatricem constituit perpetuam? Cur deniq; tam malam sortita sit potestatem, ut res cunctas ex libidine magis, quàm ex uero celebret, obscuretq;. Haec inquam philosophos inquirere oportuit potius, quàm temere innocentem accusare fortunam, quae etiam si sit aliqua, nihil tamen afferri ab his potest, cur hominibus tam inimica sit, quàm putatur. Itaque illae omnes orationes, quibus iniquitatem fortunae lacerant, suasq; uirtutes contra fortunam superbissime iactant, nihil aliud sunt, quàm deliramenta

inconsyderatæ leuitatis. Quare non inuideant nobis, quibus aperuit ueritatem Deus, qui sicut scimus, nihil esse fortunam, ita scimus, esse prauum, ac subdolum spiritum, qui sit inimicus bonis, hostisq; iustitiæ, qui cōtraria faciat, quàm Deus, cuius inuidiæ causam in secundo libro explicauimus. Hic ergo insidiatur uniuersis, sed eos, q nesciunt Deum, errore impedit, stultitia obruit, tenebris circunfudit, nequis possit ad diuini nominis peruenire notitiam, in quo uno & sapientia continetur, & uita perpetua. Eos autem, qui Deum sciunt, dolis, & astutia aggreditur, ut cupiditate, ac libidine irretiat, ac peccati blandimentis deprauatos impellat ad mortem, uel si dolo nihil profecerit, & uiolentia deijcere conatur. Idcirco enim in primordijs transgressionis non statim ad pœnam detrusus à Deo est, ut hominem malitia sua exerceat ad uirtutem, quæ nisi agitetur, ni assidua uexatione roboretur, non potest esse perfecta. Siquidem uirtus est perferendorum malorum fortis, ac inuicta patientia. Ex quo fit, ut uirtus nulla sit, si aduersarius desit. Huius itaq; peruersæ potestatis cum uim sentirent uirtuti repugnantem, nomenq; ignorarent, fortunæ uocabulum sibi inane finxerunt. Quod quàm longe à sapientia sit remotum, declarat Iuuenalis his uersibus.

Nullum numen abest si sit prudentia, sed nos
Te facimus Fortuna deá, cœloq; locamus. Stultitia igitur et error, & cæcitas, et (ut Cic. ait) ignoratio rerũ, atq; causarũ, naturæ, ac Fortunæ noĩa induxit. Sed ut aduersariũ suũ nesciũt, sic nec uirtutem qdem sciunt, cuius scientia ab aduersarij notione descendit. Quæ si

coniuncta est, cum sapientia, uel (ut ipsi aiunt) eadem ipsa sapientia est, ignorent necesse est, in quibus rebus sita sit. Nemo enim potest ueris armis instrui, si hostē, contra quem fuerit armandus, ignorat. Nec aduersarium uincere, qui in dimicando non hostem uerum, sed umbram petit. Prosternetur enim qui aliò intentus, uenientem uitalibus suis ictum nec præuiderit ante, nec cauerit.

Epilogus, quo docet, quomodo transeūdum sit à uanitate philosophorum, & ad ueram sapientiam aspirādum, scilicet ad uerbum Dei, in quo solo ueritas inuenitur, & uirtus, & beatitudo, & ab eis, quæ dicta sunt, ad dicenda transitum facit. Cap. XXX.

d O cui quantum mea mediocritas tulit, longe deuium philosophos iter à ueritate tenuisse. Sentio tamen quàm multa præterierim, quia non erat mihi propria contra philosophos disputatio. Sed huc necessario diuertendum fuit, ut ostenderem, tot, & tanta ingenia in rebus falsis esse consumpta, nequis forte à prauis religionibus exclusus, ad eos se conferre uellet, tanquam certi aliquid reperturus. Vna igitur spes homini, una salus in hac doctrina, quam defendimus, posita est. Omnis sapientia hominis in hoc uno est, ut Deum cognoscat, & colat. Hoc nostrum dogma, hæc sententia est. Quanta itaque uoce possum testificor, proclamo, denuntio. Hoc est illud, quod philosophi omnes in tota sua uita quæsierunt, nec unq̄ tamen inuestigare, comprehendere, tenere ualuerunt, q̄a aut prauam religionem tenue

runt, aut totam penitus sustulerunt. Facessant igitur illi oẽs, qui humanã uitam non instruunt, sed turbant. Quid enim docent? Aut quẽ istruunt, q seipsos non instruxerunt? Quẽ sanare ægroti, quẽ regere cæci possunt? Huc ergo nos oẽs, quibus est cura sapientiæ conferamus. An expectabimus donec Socrates aliqd sciat? aut Anaxagoras lumen in tenebris inueniat? aut Democritus ueritatem de puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi sui semitas? aut Arcesilas, et Carneades uideant, sentiant, percipiant? Ecce uox de cœlo ueritatem docens, et nobis sole ipso clarius lumen ostendẽs. Quid nobis iniqui sumus? et sapientiam suscipere cunctamur? quam docti homines contritis in quærẽdo ætatibus suis, nunq̃ reperire potuerunt. Qui uult sapiẽs, ac beatus esse, audiat Dei uocem, discat iustitiam, sacramentum natiuitatis suæ norit, humana contemnat, diuina suscipiat, ut summum illud bonũ, ad quod natus est, possit adipisci. Dissolutis religionibus uniuersis, & omnibus, quæcunq; in earum defensionem dici uel solebant, uel poterant, refutatis, deinde conuictis philosophiæ disciplinis, ad ueram religionem nobis, sapientiamq; ueniendum est, quoniam est (ut docebo) utrũq; coniunctum, ut eam uel argumentis, uel exemplis, uel idoneis testibus asseramus. Et stultitiam, quam nobis isti Deorum cultores obiectare non desinunt, ut nullam penes nos, sic totam penes ipsos esse doceamus. Et q̃q̃ prioribus libris cum falsas arguerim religiones, et hic cum falsam sapientiam tollerem, ubi ueritas sit ostẽderim, planius tamen, quæ religio, & quæ sapientia uera sit, liber proximus indicabit.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER QVARTVS, IN QVO DOCETVR QVAE RELIGIO, ET QVAE SAPIENTIA VERA SIT.

Quomodo unius seculi error in omnem sit transfusus ætatem, & orbem occupauerit. Et græcia post gloriam septem sapientum studio perquirendæ ueritatis exarserit, & studiosi eius se maluerint philosophos q̃ sapientes appellari. Caput I

Ogitanti mihi, et cum animo meo sæpe reputanti priorem illum generis humani statum, & mirum pariter, & indignum uideri solet, quod unius seculi stultitia religiones uarias suscipientis, Deosq; multos esse credentis, in tantam subito ignorationem sui uentum est, ut ablata ex oculis ueritate, neque religio ueri Dei, neq; humanitatis ratio teneretur, hominibus non in cœlo summum bonum quærentibus, sed in terra. Quam ob causam profecto seculorum ueterum mutata felicitas est. Cœperunt enim relicto parente, & constitutore omniũ Deo, insensibilia digitorum suorũ figmenta uenerari, quæ prauitas quid fecerit, quid malorum attulerit, res

c

ipsa declarat. auersa nanq; à summo bono, quod ideo beatum, et sempiternum est, quia uideri, tangi, comprehendi non potest, & à uirtutibus ei bono congruentibus, quæ sunt æque immortales, ad hos corruptos, et fragiles Deos lapsi, & studentes iis rebus, quibus solũ corpus ornatur, alitur, delectatur, mortem sibi perpetuam cum Dijs, & cum bonis corporalibus quæsierunt, quia morti corpus omne subiectum est. Insecuta est igitur huiusmodi religionis iniustitia, & impietas, sicuti fuerat necesse. Desierunt enim uultus suos in cœlum tollere, sed deorsum mentes hominum depressæ, terrenis ut religionibus, sic etiam bonis inhærebant, secutum est dissidium generis humani, & fraus, & nefas omne, quia spretis sempiternis, atq; incorruptis bonis, quæ sola debent ab homine concupisci, temporalia, et breuia maluerunt, maiorq; ad malum hominibus fides fuit, qui prauum recto, quia præsentius fuerat, prætulerunt. Sic humanam uitam prioribus seculis in clarissima luce uersatam caligo, & tenebræ comprehenderunt. Et qđ huic prauitati congruens erat, postq̃ sapientia sublata est, tum demum sibi homines sapientum nomen uendicare cœperunt. Tum autem nemo sapiens uocabatur, cum omnes erant. Vtinamq; nomen illud publicum aliquando, quamuis ad paucos redactum, tum uim suam retineret. Possent enim fortasse pauci illi uel ingenio, uel authoritate, uel assiduis hortamentis liberare populum uitijs, & erroribus, sed adeo in totum sapientia ceciderat, ut ex ipsa nominis arrogantia nullum eorum, qui uocarentur, apparuerit fuisse sapientem. Et tamen prius, quàm

hæc, philosophia quæ dicitur, esset inuenta, septem fuisse traduntur primi omnium, qui, quia de rebus naturalibus quærere, ac disputare sunt ausi, sapientes haberi, appellariq; meruerunt. O miserum, calamitosumq; seculum, quo per orbem totum septem soli fuerunt, qui hominum uocabulo cierentur. Nemo enim potest iure dici homo, nisi qui sapiens est. Sed si cæteri omnes præter ipsos stulti fuerunt, ne illi quidem sapientes, quia nemo sapiens esse uere, iudicio stultorũ potest. Adeo ab his abfuit sapientia, ut ne postea quidem increscente doctrina, & multis, magnisq; ingenijs in idipsum semper intentis non potuerit perspici ueritas, & comprehendi. Nam post illorum septem sapientum gloriam incredibile est, quanto studio inquirendæ ueritatis Græcia omnis exarserit. Ac primum nomen ipsum sapientiæ arrogans putauerunt, seq; non sapientes, sed studiosos sapientiæ uocauerunt. Quo facto & illos, qui temere sapientum sibi nomen asciuerant, erroris, stultitiæq; damnauerunt, & se quoq; ipsos ignorantiæ, quam quidẽ non diffitebantur. Nam ubicunq; rerum natura ingenijs eorum, quasi manus opposuerat, ne rationem possent aliquam reddere, testificari solebant, nihil se scire, nihil cernere. Vnde multo sapientiores inueniuntur, qui se aliqua ex parte uiderunt, q̃ illi, qui sapere crediderant.

Quod ibi quærenda est sapientia, ubi gentibus est stultitiæ titulus, & quare Pythagoras, & Plato literarum persecutores non accesserunt ad Iudæos.

Caput II

Vare si neq; illi fuere sapientes, qui sunt ap
q pellati, neq; posteriores, qui non dubitaue-
runt insipientiam confiteri, quid superest,
nisi ut alibi sit quærenda sapientia, quando non est,
ubi quærebatur, inuenta? Quid autem putemus fuisse
causæ, cur tot ingenijs, tot'q; temporibus summo studio,
& labore quæsita non reperiretur, nisi quod eam phi
losophi extra fines suos quæsierunt? Qui quoniam
peragratis, & exploratis omnibus, nusquam nullā
sapientiam comprehenderunt, et alicubi esse illam ne
cesse est, apparet illic potissimum esse quærendam, ubi
stultitiæ titulus apparet, cuius uelamento Deus, ne ar
canum sui diuini operis in propatulo esset, thesaurum
sapientiæ, & ueritatis abscondit. Vnde equidem sole-
mus mirari, quod cum Pythagoras, et postea Plato, amo
re indagandæ ueritatis accensi, ad Aegyptios, & Ma-
gos, & Persas usq; penetrassent, ut earum gentium ri
tus, & sacra cognoscerent (suspicabantur enim sapien
tiam in religione uersari) & ad Iudæos tamen non ac
cesserunt, penes quos tunc solos erat, et quo facilius ire
potuissent. Sed auersos esse arbitror diuina prouiden-
tia, ne scire possent ueritatem, quia non dum fas erat
alienigenis hominibus religionem Dei ueri, iustitiam'q;
cognoscere. Statuerat enim Deus appropinquante ul
timo tempore ducem magnum cœlitus mittere, qui eā
perfido, ingrato'q; populo ablatam exteris gentibus
reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar dispu-
tare, si prius ostendero sapientiam cum religione sic co
hærere, ut diuelli utrunq; non possit.

Quod sapientia, & religio inseparabiliter cohærent, & quod necesse est eosdem non diuersos esse secretarios sapientiæ, & numinis sacerdotes. Et quare cõtra naturam sit colere plures Deos. Et quomodo necessitate naturæ oportet dominum esse unum unicuiq;, sic & patrem unum. Caput III

d Eorum igitur cultus in priore libro docui non habuisse sapientiam ullo modo, quia diuinum animal hominem terrenis, fragilibus'q; substernit, sed q̃a nihil ibi disseritur, quod proficiat ad mores excolendos, uitam'q; formandam, nec habet inquisitionem aliquam ueritatis, sed tantummodo ritum colendi, qui non officio mentis, sed ministerio corporis constat. Et ideo non est illa uera religio iudicanda, quia nullis iustitiæ, uirtutis'q; præceptis erudit, efficit'q; meliores. Itaq; philosophia, quia in illis religionem, idest summam pietatem nõ habet, non est uera sapientia. Nã si diuinitas, quæ gubernat hunc mundum, incredibili beneficio genus hominum sustentat, & quasi paterna indulgentia fouet, uult profecto gratiam sibi referri, & honorem dari. Nec constare homini ratio pietatis potest, si cœlestibus beneficijs extiterit ingratus, quod non est utiq; sapientis. Quoniã igitur (ut dixi) philosophia, & religio Deorum disiuncta sunt, & longe discreta, siquidem alij sunt professores sapientiæ, per quos utiq; ad Deos non aditur, alij religionis antistites, per quos sapere non discitur, apparet nec illam esse ueram sapientiam, nec hanc religionem. Idcirco nec philosophia potuit ueritatem compre-

hendere, nec religio deorum rationem sui, qua caret, reddere. Vbi autem sapientia cum religione inseparabili nexu cohæret, utrunq; uerum esse necesse est, quia & in colendo sapere debemus, idest scire quid nobis, & quomodo sit colendum, & in sapiendo colere, idest re, & actu quod scierimus, implere. Vbi ergo sapiētia cum religione coniungitur? Ibi scilicet, ubi Deus colitur unus, ubi uita, & actus omnis ad unum caput, et ad unam summam refertur. Deniq; ijdem sunt doctores sapientiæ, qui & Dei sacerdotes. Nec tamen moueat quenquam, quia sæpe factum est, & fieri potest, ut philosophus aliquis Deorum suscipiat sacerdotiū, quod cum fit, non tamen coniungitur philosophia cum religione, sed & philosophia inter sacra cessabit, & religio, quando philosophia tractabitur. Illa enim religio muta est, non tantum, quia mutorum est, sed quia ritus eius in manu, & in digitis eius est, & non in corde, aut lingua, sicut nostra, quæ uera est. Idcirco & in sapientia religio, & in religione sapientia est. Ergo non potest segregari, quia sapere nihil aliud est, nisi Deum uerum iustis, ac pijs cultibus honorare. Multorum autem Deorum cultus non esse secundum naturā, etiam hoc argumento colligi potest, & comprehendi. Omnem Deum, qui ab homine colitur, necesse est inter solennes ritus, & precationes patrem nuncupari. Nō tantum honoris gratia, sed & rationis, & ꝗ antiqor est homine, & ꝗ uitam, salutem, uictum præstat, ut pater. Itaq; & Iupiter à precantibus pater uocatur, & Saturnus, & Ianus, & Liber, & cæteri deinceps, quod Lucilius in Deorum consilio irridet.

Vt nemo sit nostrum, quin pater optimus diuûm.
Vt Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars.
Ianus, Quirinus pater nomen dicatur ad unum.
Quod si natura nó patitur, ut sint unius hominis plu res patres. (ex uno enim procreatur) ergo Deos etiá multos colere contra naturam est, contraq; pietatem. Vnus ergo colendus est, qui potest uerus pater nominari. Idem etiam dominus sit necesse est, quia sicut potest indulgere, ita etiam coercere. Pater ideo appellandus est, quia nobis multa, & magna largitur. Dominus ideo, quia castigandi, & puniendi habet maximá potestatem. Dominum uero eundem esse, qui sit pater, etiá iuris ciuilis ratio demonstrat. Quis enim poterit filios educare, nisi habeat in eos dominij potestatem? Nec immerito paterfamilias dicitur, licet tantum filios habeat, uidelicet nomen patris. Cóplectitur etiam seruos, quia familiam sequitur, & nomen familiæ complectitur etiam filios, quia pater antecedit, unde appa ret eundem ipsum & patrem seruorum, & dominú filiorum. Deniq; & filius manumittitur tanquam seruus, & seruus liberatus patroni nomen accipit tanquá filius. quod si propterea paterfamilias nominatur, ut appareat eum duplici potestate præditum, quia & indulgere debet, quia pater est, & coercere, quia dominus, Ergo idem seruus est, qui & filius, & idem dominus, qui & pater. Sicut igitur naturæ necessitate nó potest esse nisi unus pater, ita nec dominus nisi unus, quid enim faciat seruus, si multi domini diuersa imperauerint? Ergo contra rationem, contraq; naturam sunt religiones multorum Deorum. Siqui-

dem nec patres multi possunt esse, nec domini, Deos autem & patres, & dominos nuncupari necesse est. Teneri ergo ueritas non potest, ubi homo idem multis patribus, dominisq; subiectus est, ubi animus in multa dispersus huc, atq; illuc diuagatur. Nec habere ullam firmitatem religio potest, quando certo, & stabili domicilio caret. Cultus ergo Deorum ueri esse non possunt. Eodem modo, quo matrimonium dici non potest, ubi mulier uiros multos habet, sed hæc aut meretrix, aut adultera nominabitur, à qua enim pudor, castitas, fides abest, uirtute careat necesse est. Sic & religio Deorum impudica est, & incerta, quia fide caret, quia honos ille instabilis, & incertus caput, atque originem non habet.

Quod sapientia spectat ad filios, religio ad seruos, & utriusq; fons Deus unus solus, & uerus, qui ingratum abdicat filium, & fugitiuum punit seruum. Cap. IIII.

Quibus rebus apparet quàm inter se coniuncta sint Sapientia, & Religio, sapientia spectat ad filios, quæ exigit amorem. Religio ad seruos, quæ quidem exigit timorem. Nam sicut illi patrem diligere debent, & honorare, sic hi dominum colere, & uereri. Deus autem, qui unus est, quoniam utranq; personam sustinet & patris, & domini, & amare eum debemus, quia filij sumus, & timere, quia serui. Non potest igitur nec religio à sapientia separari, nec sapientia à religione secerni, quia idem Deus

est qui & diligi, & intelligi debet, quod est sapientiæ, & honorari, quod est religionis. Sed sapientia præcedit, religio sequitur, quia prius est Deum scire, consequens colere. Itaq; in duobus nominibus una uis est, quamuis diuersa esse uideatur. Alterum enim positum est in sensu, alterum in actu. Sed tamen similia sunt duobus riuis uno fonte manantibus. Fons autem sapientiæ, & religionis deus est, à quo hi duo riui si aberrauerint, arescant necesse est, quem qui nesciunt, nec sapiẽtes esse possunt, nec religiosi. Sic fit, ut philosophi, et qui Deos colunt similes sint aut filijs abdicatis, aut seruis fugitiuis, quia neq; illi patrem quærunt, neq; hi dominum, & sicut abdicati hæreditatem patris non assequuntur, & fugitiui impunitatem, ita neq; philosophi immortalitatem accipiunt, quæ est regni cœlestis hæreditas, idest summum bonum, quod illi maxime quærunt, neq; cultores Deorum pœnam sempiternæ mortis effugient, quæ est animaduersio ueri domini aduersus fugitiuos suæ maiestatis, ac nominis. Deum uero esse patrem, eundemq; dominum utriq; ignorauerunt, tam cultores Deorum, quàm ipsi professores sapientiæ, quia aut nihil colendum omnino putauerũt, aut religiones falsas approbauerunt, aut etiam si uim, potestatemq; summi Dei intellexerunt, ut Plato, qui ait unum esse fabricatorem mundi Deum, & M. Tullius, qui fatetur hominem præclara quadam conditione à summo Deo esse generatum, tamen ei debitum cultum tanquam summo patri non reddiderunt, quod erat consequens, ac necessarium. Deos autem neq; patres, neq; dominos esse posse, non tantum multitudo (ut

supra ostendi) sed etiam ratio declarat, qua neque fictum esse ab his hominem traditur, neq; Deos ipsos antecedere originem hominis inuenitur. siquidem fuisse in terra homines ante quàm Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipse Iupiter nascerentur, apparet. Sed neq; Saturno fictio hominis, neq; Cœlo patri eius assignari solet. Quod si nullus eorum, qui coluntur, formasse à principio, atq; instituisse hominem traditur, nullus igitur ex his pater hominis nuncupari potest, ita ne Deus quidem. Ergo fas non est uenerari eos, à quibus non sit homo generatus, quia neq; à multis potest generari. Vnus igitur, ac solus coli debet, qui Iouem, qui Saturnum, qui Cœlum ipsum, terramq; antecessit. Is enim necesse est hominem figurauerit, qui ante hominem cœlum, terramq; perfecit. Solus pater uocandus est, qui creauerit, solus dominus nuncupandus, qui regit, qui habet uitæ, ac necis ueram, ac perpetuam potestatem. Quem qui non adorat, & insipiens seruus est, qui dominum suum aut fugiat, aut nesciat, & impius filius, qui suum uerum patrem uel oderit, uel ignoret.

Quod oracula prophetarum solicite inspicienda sunt, quos diuinitus esse locutos rerum multo ante prædictarum conuincit euentus. Et quo tempore prophetauerit Moyses. Quot annis Iosue rexerit populum. Quot annis præfuerint iudices, quandiu regnauerint reges. Quo tempore dominatus sit Cyrus. Quod in prophetis est sapientiæ fundamentum.

Caput V.

n VNc quoniam docui sapientiam, & religionem non posse diduci, superest, ut de ipsa religione, ac sapientia disseramus. Sentio quidem quàm sit difficilis de rebus cœlestibus disputatio, sed tamen audendum est, ut illustrata ueritas pateat, multiq; ab errore, atq; interitu liberentur, qui eam sub uento stultitiæ latentem aspernantur, ac respuunt. Sed prius quàm incipiam de Deo, & operibus eius dicere, pauca mihi de prophetis ante dicenda sunt, quorum testimonijs nunc uti necesse est, quod in prioribus libris ne facerẽ temperaui. Ante omnia qui ueritatem studet comprehendere, non modo intelligendis prophetarum uocibus animum debet intendere, sed etiam tempora, per quæ quisq; illorum fuerit, diligentissime inquirere, ut sciat & quæ futura prædixerint, & post quot annos prædicta completa sint. Nec difficultas in his colligẽdis est ulla. Testati enim sunt sub quo quisq; rege diuini spiritus fuerit passus instinctum. Multiq; scriptos libros de temporibus ediderunt, initium facientes à propheta Moyse, qui troianum bellum nongentos fere annos antecessit. Is autem, cum per annos quadraginta populũ rexisset, successorem habuit Iosuem, qui septem, & uiginti annis tenuit principatum. Exinde sub iudicibus fuerunt per annos trecentos septuaginta, tum mutato statu reges habere cœperunt, quibus imperium tenentibus per annos quadringentos LX. usq; ad Sedechiæ regnum oppugnati à rege Babylonico, captiq; Iudæi diuturnum seruitium pertulerunt, donec septuagesimo post ãno Cyrus maior captiuos Iudæos terris, ac sedibus suis redderet, qui per idem tem

pus in Persas suscepit imperium, quo Romæ Tarquinius superbus. Quare cum omnis temporum series ex iudaicis, & ex græcis, romanisq; historijs colligatur, etiam singulorum prophetarum tempora colligi possunt, quorum sanè ultimus Zacharias fuit, quem constat sub Dario rege, secundo anno regni eius, octauo mense cecinisse. Adeo antiquiores esse græcis scriptoribus prophetæ reperiuntur. Quæ omnia eò profero, ut errorem suum sentiant, qui scripturam sacram coarguere nituntur, tanquam nouam, & recens fictam, ignorantes ex quo fonte sanctæ religionis origo manauerit. Quod siquis collectis, perspectisq; temporibus fundamentum doctrinæ salubriter iecerit, & ueritatem penitus comprehendet, & errorem cognita ueritate, deponet.

Quod Deus creator omnium coomnipotentem genuit filium, & per eum creauit uniuersa. Testes sunt Sibylla, & Trismegistus, oracula consona prophetis, et sapientissimo Solomoni. Cap. VI.

d Eus igitur machinator, constitutorq; rerum, sicuti in secundo libro diximus, ante quàm præclarum hoc opus mundi adoriretur, sanctum, & incorruptibilem, & incomprehensibilem spiritum genuit, quem filium nuncuparunt. Et quamuis alios postea innumerabiles per ipsum creauisset, quos angelos dicimus, hunc tamen solum primogenitum diuini nominis appellatione dignatus est, patria scilicet uirtute, ac maiestate pollentem, esse autem

summi Dei filium, qui sit potestate maxima præditus, non tantum cõgruentes in unum prophetarum uoces, sed etiam Trismegisti prædicatio, & Sibyllarum uaticinia demonstrant. Hermes in eo libro, qui ὁ λόγος τέλειος inscribitur, his usus est uerbis. ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν. αἰσθητὶν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν (περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο) ἀλλ' ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ ἐς νοῦν. ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα. καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν. ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον.

Sibylla erythræa in carminis sui principio, quod à summo Deo exorsa est, filium Dei ducem, & Imperatorem omnium his uersibus prædicat,

παντατρόφον κτίστην ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
κάτθετο χ' ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε

Et rursus in fine eiusdem carminis

αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.

Et alia Sibylla præcipit hunc oportere cognosci.

αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα

Videlicet & ipse est Dei filius, qui per Solomonem sapientissimũ regem diuino spiritu plenum locutus est, ea subiecimus. Deus condidit me in initio suarũ uiarum in opera sua ante secula. Fundauit me in principio ante quàm terram faceret, ante quàm abyssos constitueret, prius quàm prodirent fontes aquarum, ante omnes colles genuit me dominus, fecit regiones, & terras inhabitabiles sub cœlo. Cum pareret cœlos aderam illi, & cum secerneret suam sedem, cum super

uentos faceret ualidas nubes, & cum confirmatos poneret montes sub cœlo. quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum disponens. Ego eram, cui adgaudebat, quotidie autem iucundabar ante faciem eius, cum lætaretur orbe perfecto. Iccirco autem Trismegistus δημιουργὸν τοῦ θεοῦ dixit. Et Sibylla. σύμβουλον appellat, qui tanta sapientia, & uirtute sit instructus à Deo patre, ut consilio, & manibus uteretur in fabricatione mundi.

Quod nomen filij & angelis, & hominibus sit ignotum, licet nomen habeat, quod ab utrisq; adoratur, & unde dicatur Iesus, & unde Christus.

Caput VII.

f Fortasse quæret aliquis hoc loco, quis sit iste tam potens, tam Deo charus, & quod nomen habet, cuius prima natiuitas non modo antecesserit mundum, uerum etiam prudentia disposuerit, uirtute construxerit. Primum scire nomen eius non conuenit hominibus, neque angelis quidem notum est, qui morantur in cœlo, sed ipsi soli, ac Deo patri. Nec ante id publicabitur, ut est sanctis literis traditum, quàm dispositio Dei fuerit impleta. Deinde nec enuntiari posse hominis ore, sicut docet Hermes hæc dicens.

αἰτία δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι Et paulo post ad filium

ἔστι γὰρ τὶς ὦ τέκνον ἀπόῤῥιτος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου, ὃν ἐπῆν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι. ſed quamuis nomen eius, quod ei à principio pater ſummus impoſuit, nullus alius præter ipſum ſciat, habet tamen & inter angelos aliud uocabulum, & inter homines aliud. Ieſus quippe inter homines nominatur. Nam Chriſtus non proprium nomen eſt, ſed nuncupatio poteſtatis, & regni. Sic enim iudæi reges ſuos appellabant. Sed exponenda huius nominis ratio eſt propter ignorantium errorem, qui eum immutata litera Chreſtum ſolent dicere. Erat iudæis ante præceptum, ut ſacrum conficerent unguentum, quo perungi poſſent ij, qui uocabantur ad ſacerdotiũ, uel ad regnum. Et ſicut nunc Romanis indumentum purpuræ inſigne eſt regiæ dignitatis aſſumptæ, ſic illis unctio ſacri unguenti nomen, ac poteſtatem regiam cõferebat. Verum quoniam græci ueteres χρίεσθαι dicebant ungi, quod nunc ἀλείφεσθαι, ſicut indicat homericus uerſus ille.

αὐτοὺς δὲ δμωαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.

Ob hanc rationem nos eum Chriſtum nuncupamus, ideſt unctum, qui hebraice Meſſias dicitur. Vnde in quibuſdam græcis ſcripturis, quæ male de hebraicis interpretatæ ſunt ἠλειμμένος, ideſt ungendo curatus ſcriptum inuenitur ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι. Sed tamen utrolibet nomine rex ſignificatur. Non quod ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cuius capiendi nondum tempus aduenit, ſed quod cœleſte, ac ſempiternum eſt, de quo diſſeremus in ultimo libro, nunc uero de prima eius natiuitate dicamus.

Quod filius bis natus est, æternaliter de patre, temporaliter de uirgine matre, sed natiuitate inexcogitabili, & ineffabili. Et quare dicatur uerbum, et in quo ab alijs angelis differat, & quare illi non dicantur uerbum Dei uel uerba, & quare hominis spiritus dissolubilis, & quid Dauid, & Solomon prophetauerint de hoc uerbo. Et quod Solomon præcesserit Troianum bellum, & quid Ioannes euangelista de eodem uerbo.

Caput VIII

In primis enim testificabimur illum bis esse natum, primum in spiritu, postea in carne. Vnde apud Hieremiam ita dicitur. Prius quàm te formarem in utero, noui te. Et item apud ipsum. Beatus, qui erat ante, quàm nasceretur, quod nulli alij contigit præter Christum. Qui, cum esset à principio filius Dei, regeneratus est denuo secundum carnem, quæ duplex natiuitas eius magnũ intulit humanis pectoribus errorem, circunfudit'q; tenebras etiam ijs, qui ueræ religionis sacramenta retinebant. Sed nos id planè, diluadè'q; monstrabimus, ut amatores sapientiæ facilius, ac diligentius instituantur. Qui audit Dei filium dici, non debet tantum nefas mente concipere, ut existimet ex connubio, ac permistione fœminæ alicuius Deum procreasse, quod non facit nisi animal corporale, morti'q; subiectum. Deus autem, cum solus adhuc esset, cui permiscere se potuit? aut cum esset tantæ potestatis, ut quicquid uellet efficeret, utiq; ad creandum societate alterius non indigebat, nisi forte existimabimus Deum, sicut Orpheus pu

tauit & marem esse, & fœminam, quod aliter generare nequiuerit, nisi haberet uim sexus utriusq;, quasi ut ipse secum coiret, aut sine coitu non potuerit procreare. Sed Hermes in eadẽ fuit opinione, cũ dicit αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα, Quod si ita esset, ut à prophetis pater dicitur, sic etiam mater diceretur. Quomodo igitur procreauit? Primum nec sciri à quoquam possunt, nec narrari opera diuina, sed tamen sanctæ literæ docent, in quibus cautum est, illum Dei filium, Dei esse sermonem. Itemq; cæteros angelos Dei spiritus esse. Nam sermo est spiritus cum uoce aliq̃d significante prolatus. Sed tamen quoniam spiritus, & sermo diuersis partibus proferuntur, siquidem spiritus naribus, ore sermo procedit, magna inter hũc Dei filium, cæterosq; angelos differentia est. Illi enim ex Deo taciti spiritus exierunt, qui non ad doctrinam Dei tradendam, sed ad ministerium Dei creabantur. Ille uero cum sit & ipse spiritus, tamen cum uoce, ac sono ex Dei ore processit, sicut uerbum, ea scilicet ratione, quia uoce eius ad populum fuerat usurus, idest q̃ ille magister futurus esset doctrinæ Dei, & cœlestis arcani ad hominem proferendi. Quod ipsum primo locutus est, ut per eum ipse ad nos loqueretur. Et ille uocem Dei, ac uoluntatem nobis reuelaret. Merito ergo sermo, & uerbum Dei dicitur, qui procedentem de ore suo uocalem spiritum, quem non utero sed mente conceperat, inexcogitabili quadam maiestatis suæ uirtute ad effigiem, quæ proprio sensu, ac sapientia uigeat, comprehendit, & alios item spiritus in angelos figurauerit. Nostri spiritus dissolubiles sunt, q̃a mortales sumus. Dei au-

tem spiritus & uiuunt, & manent, et sentiunt, qa ipse immortalis est, & sensus, & uitæ dator. Nostræ uoces licet aure misceãtur, atq; euanescant, tamen plerũq; manent literis comprehensæ, quanto magis Dei uocem credendum est & manere in æternum, & sensu, ac uirtute comitari, qui de Deo patre tanquam riuus de fonte traduxit. Quod siquis miratur ex Deo Deum prolatione uocis, ac spiritus potuisse generari, si sacras uoces prophetarum cognouerit, desinet profecto mirari. Solomonem, patremq; eius Dauid potentissimos reges fuisse, et eosdem prophetas, etiam ijs fortasse sit notum, qui diuinas literas non attigerunt, quorum alter, qui posterius regnauit, Troianæ urbis excidium centum & quadraginta annis antecessit. Huius pater diuinorum scriptor hymnorũ in psalmo XXXII sic ait. Verbo Dei cœli solidati sunt, & spiritus oris eius omnis uirtus eorũ. Item rursus in psalmo quadragesimoquarto. Eructauit cor meum uerbum bonum, dico ego opera mea regi. Constat uidelicet nulli alij opera Dei esse nota, nisi filio soli, qui est uerbum Dei, & quem regnare in perpetuum necesse est. Item Solomon ipsum uerbum Dei esse demonstrat, cuius manibus opera ista mundi fabricata sunt. Ego inquit, ex ore altissimi prodiui ante omnem creaturã, ego cœlos feci, ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Ioannes quoq; ita tradidit. In principio erat uerbum, & uerbum erat apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.

Quod melius à græcis λόγος, quàm à latinis uerbum, & quid de Deo senserint gentiles philosophi Zenon, & Trismegistus.

Caput IX

Sed melius græci λόγον dicunt quàm nos uerbum, siue sermonem. λόγος enim & sermonem significat, & rationem, quia ille est uox, & sapientia Dei. Hũc sermonem diuinum ne philosophi quidem ignorauerunt. Siquidem Zenon rerum naturæ dispositorem, atq; opificem uniuersitatis λόγον prædicat, quem & fatum, & necessitatem rerum, & Deum, & animum Iouis nuncupat, ea scilicet consuetudine, qua solent Iouem pro Deo accipere. Sed nihil obstant uerba, cum sententia congruat ueritati. Est enim spiritus Dei, quem ille animum nominauit, nam Trismegistus, qui ueritatem penè uniuersam nescio quomodo inuestigauit, uirtutem, maiestatemq; uerbi sæpe descripsit, sicut declarat superius illud exemplum, quo fatetur esse ineffabilē quendá, sanctumq; sermonem, cuius enarratio modum hominis excedat. Dixi de natiuitate prima breuiter, ut potui. Nunc de secunda, quoniam controuersia est in ea maxima, latius disserendum est, ut ueritatem scire cupientibus lumen intelligentiæ proferamus.

De secunda natiuitate filij, quam prophetæ multo ante prædixerunt. Et quomodo eductus sit Israel ab Aegypto, & quibus ingratus beneficijs caput bouis in memoriam apis Dei Aegyptiorum figurauerit. Et qs

ordo

ordo publicatrum fuerit potestatum usq; ad domini passionem. Caput X

In primis igitur scire oportet homines sic à principio præcessisse dispositionem summi Dei, ut esset necesse appropinquante seculi termino Dei filium descendere in terram, ut constitueret Deo templum, doceretq; iustitiam. Veruntamen nō in uirtute angeli, aut potestate cœlesti, sed in figura hominis, & conditione mortali, ut cum magisterio functus fuisset, traderetur in manus impiorum, mortemq; susciperet, ut ea quoq; per uirtutem domita resurgeret, & homini, quem induerat, quem gerebat, et spem uincendæ mortis afferret, & ad præmia immortalitatis admitteret. Hanc ergo dispositionem nequis ignoret, docebimus prædicta esse omnia, quæ in Christo uidemus esse completa. Nemo asseuerationi nostræ fidē cōmodet, nisi ostendero prophetas ante multam temporum seriem prædicasse, fore, ut aliquando filius Dei nasceretur sicut homo, & mirabilia faceret, & cultum Dei per totam terram seminaret, & postremo patibulo figeretur, & tertia die resurgeret. Quæ omnia cum probauero eorum temporum literis, qui Deum suum mortali corpore utentem uiolauerunt, quid aliud obstabit, quo minus ueram sapientiam clarum sit in hac sola religione uersari? Nunc à principio totius sacramenti origo narranda est. Maiores nostri, qui erant principes hebræorum, cum sterilitate, atq; inopia laborarent, transierunt in Aegyptum rei frumentariæ gratia, ibiq; diutius commorantes, cum in-

tolerabili seruitutis iugo premerentur, tum misertus eo-
rũ Deus, eduxit eos, ac liberauit de manu regis Aegy
ptiorum, post annos trecentos triginta, duce Moyse, per
quem postea illis lex à Deo data est, in qua eductione
ostendit uirtutem suæ maiestatis Deus. Traiecit enim
populum medio mari rubro præcedente angelo, atque
scindente aquam, ut populus per siccum gradi posset,
quem uerius (ut ait poeta)

Curuata in montis faciem circunstetit unda.

Quare audita tyrannus Aegyptiorum cum magna
suorum manu insecutus est, & mare adhuc patens te-
mere ingressus, coeuntibus aquis cum exercitu deletus
est. Hebræi uero egressi in solitudine multa mirabilia
uiderunt. Nam cum sitim paterentur, ictu uirgæ rupe
percussa prosilijt fons aquæ, populumq; recreauit.

Quo rursus esuriente, cœlestis alimenti pluuia descen
dit, quin etiam coturnices in castra eorum uentus indu
xit, ut non modo pane cœlesti, sed etiam instructiori-
bus epulis saturarentur. Pro his tam diuinis beneficiis
honorem Deo non reddiderunt, sed depulsa iam serui
tute, iam siti, fameq; deposita in luxuriam prolapsi,
ad profanos Aegyptiorum ritus animos transtule-
runt. Cum enim Moyses Dux eorum ascendisset in
montem, atq; ibi quadraginta diebus moraretur, aure-
um caput bouis, quem uocant ipsi Apin, quod eos si-
gno præcederet, figurarunt. Quo peccato, ac scelere
offensus Deus, impium, & ingratum populum pro
merito pœnis grauibus affecit, & legi, quam per Moy
sen dederat, subiugauit. Postea uero cum in deserta
quadam parte Syriæ consedisset, amiserunt uetus no-

men hebræi. Et quoniam princeps eorum examinis Iudas erat, Iudæi sunt appellati, & terra, quam incoluere, iudæa. Et primo quidem non dominio regum subiecti fuerunt, sed populo, ac legi, ciuiles iudices præsidebant, non tamen in annum constituti sunt, sicut Romani consules, sed perpetua iurisditione subnixi. Tum sublato iudicum nomine, potestas regalis inducta est. Verum regimen eorum iudicibus tenentibus prauas religiones sæpe susceperant, atque offensus ab his Deus toties alienigenis subiugabat, donec rursus pœnitentia populi mitigatus liberaret eos seruitute. Item sub regibus finitimorum bellis, ob delicta uexati, postremo capti, abductiq; Babylonem, pœnas impietatis suæ graui seruitio pependerunt, donec Cyrus ueniret in regnum, qui statim Iudæos restituit edicto. Exinde Tetrarchas habuerunt usque ad Herodem, qui fuit sub imperio Tiberij Cæsaris, cuius anno quintodecimo, idest duobus geminis cõsulibus ante diem septimam Calendarum aprilium Iudæi Christum cruci affixerunt. hic rerum textus, hic ordo in arcanis sanctarum literarum continetur. Sed prius ostendam qua de causa in terram uenerat Christus, ut fundamentum diuinæ religionis, & ratio clarescat.

Quæ fuerit causa incarnationis Christi. Caput XI

C Vm sæpe Iudæi præceptis salutaribus repugnarent, atq; à diuina lege desciscerent

aberrantes ad impios cultus Deorum, cum Deos iustos, & electos sancto spiritu implebat, prophetas in media plebe constituens, per quos peccata ingrati populi uerbis minacibus increparet, et nihilo minus ad pœnitentiam sceleris agendam hortaretur, quam nisi egissent, atq; abiectis uanitatibus ad Deum suum redissent, fore, ut testamentum suum mutaret, idest hæreditatem uitæ immortalis ad exteras conuerteret nationes, aliumq; sibi populum fideliorem ex alienigenis congregaret. Illi autem à prophetis increpati, nõ modo uerba eorum respuerunt, sed quod sibi peccata exprobrarentur offensi, eos ipsos exquisitis cruciatibus necauerunt, quæ omnia diuinæ literæ signata conseruant. Dicit enim propheta Hieremias.

Misi ad uos seruos meos, prophetas ante lucem mittebam, & non audiebatis me, neque intendebatis auribus uestris, cum dicerem uobis. Conuertatur unusquisq; à uia sua mala, et à neqssimis affectationibus uestris, et habitabitis in terra ista, quã dedi uobis, et patribus uestris à seculo usq; in seculum. Nolite ambulare post Deos alienos, ut seruiatis eis, et ne incitetis me in operibus manuum uestrarum, ad disperdẽdos uos. Hesdras autem propheta, q fuit eiusdẽ Cyri temporibus, à quo Iudæi sunt restituti, sic loquitur. Desciuerũt à te, et abiecerunt legem tuam post cor suum, et prophetas tuos interfecerunt, q obtestabantur eos, ut reuerterentur ad te. Item Helias in libro βασιλειῶν tertio. Aemulans æmulatus sum domino Deo oĩpotenti, quia dereliquerunt te filij Israel, et altaria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt

gladio, & remansi ego solitarius, & quærunt animam meam auferre à me. Propter has illorum impietates abdicauit eos in perpetuum, itaq; desijt prophetas mittere ad eos. Sed illum filium suum primogenitum, illum opificem rerum, & consiliatorem suum labi iussit è cœlo, ut religionem sanctam Dei transferret ad gentes, idest ad eos, qui Deum ignorabant, doceretq; iustitiã, quam perfidus populus abiecerat, quod iampridem annuntiauerat se esse facturum. Sic Malachias indicat dicens. Non est mihi uoluntas circa uos dicit dominus, & sacrificium acceptum non habeo ex manibus uestris, quoniam à solis ortu usq; ad occasum clarificabitur nomen meum apud gentes.

Item Dauid in psalmo. XVII. Constitues me in capite gentiũ, populus, quem non cognoui, seruiet mihi. Esaias quoq; sic loquitur. Venio colligere omnes gentes, & linguas, & uenient, & uidebunt claritatem meam, & dimittam super eos signum. Et mittam ex his conseruatos in gentes, quæ longe sunt, quæ non audierunt gloriam meam, et nuntiabunt claritatem meã in gentes. Volens igitur Deus metatorem templi sui mittere in terram, noluit eum in potestate, & claritate cœlesti mittere, ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur, ac pœnas pro facinoribus suis lueret, qui dominum, ac Deum suum non recepisset, quod olim prophetæ cecinerant sic esse facturum. Esaias enim, quẽ ipsi iudæi serra consectum crudelissime necauerunt, ita dicit. Audi cœlum, et percipe auribus terra, quoniam dominus locutus est, filios genui, et exaltaui, ipsi autem spreuerunt me, a gno

uit bos possessorem suum, & asinus præsepium domini sui, Israel autem me non cognouit, & populus meus me nõ intellexit. Hieremias quoq; similiter ait.

Cognouit tempus suum turtur, & hirundo, & ruris passeres custodierũt tempora introitus sui, populus autem meus non cognouit iudicium domini. Quomodo dicitis, sapientes sumus, et lex domini nobiscum est. Incassum facta ẽ metatura, falsi scribæ, et cõfusi sunt, sapientes trepidauerunt, & capti sunt, quoniam uerbum domini reprobauerunt. Ergo (ut cœperam dicere) cum statuisset Deus doctorem uirtutis mittere ad homines, renasci eum denuo in carne præcepit, & ipsi homini similem fieri, cui dux, & comes, & magister esset futurus. Sed tamen quoniam clemens est, & pius erga suos Deus, ad eos ipsos eum misit, quos oderat, ne illis in perpetuum salutis uiam clauderet, sed his liberã facultatem sequendi Deum, ut & præmium uitæ adipiscerentur, si secuti fuissent, quod plurimi eorum faciunt, atq; fecerunt, & culpa sua in pœnam mortis incurrerent, si regem suum repudiassent. Apud illos igitur & ex eorum semine regenerari eum iussit, ne si fuisset alienigena, iustam possent excusationem de lege prætendere, quod eum non suscepissent, simul ut nulla omnino gens esset in terra, cui spes immortalitatis negaretur.

De conceptu, & partu Virginis prædicto à prophetis. De passione, resurrectione, & ascensione, & iudicio. Cap. XII.

Escẽdẽs itaq; de cœlo spiritus ille Dei san-
d ctam Virginem, cuius utero se insinuaret, elegit. At illa diuino spiritu hausto repleta concepit, et sine ullo attactu uiri repente Virginalis uterus intumuit. Quod si animalia quædam uento, et aura concipere solere omnibus notum est, cur quisquã mirum putet, cum spiritu Dei, cui est facile quicquid uelit, grauatam esse Virginem dicimus? Quod sanè incredibile posset uideri, nisi hoc futurum multa ante secula prophetæ cecinissent. Solomon sic ait. Infirmatus est uterus Virginis, & accepit fœtum, & grauata est, & facta est in multa miseratione mater uirgo.

Item propheta Esaias, cuius uerba sunt hæc, Propter hoc dabit Deus ipse signum, Ecce uirgo concipiet in utero, & pariet filium, et uocabitur nomen eius Hemanuel. Quid hoc manifestius dici potest? Legebãt ista iudæi, qui eum negauerunt, siquis nos hæc fingere arbitratur, ab his requirat, ab his potissimum sumat. Satis firmum testimonium est, ad probandam ueritatem, quod ab ipsis perhibetur inimicis. Hemanuel nunquam uocatus est, sed Iesus, qui latine dicitur salutaris, siue saluator, quia cunctis gentibus salutifer uenit. Sed propheta declarauit hoc nomen, quod Deus ad homines in carne uenturus esset. Hemanuel autem significat nobiscum Deus, scilicet quia illo per uirginem nato, confiteri homines oportebat Deum secum esse, idest in terra, & in carne mortali. Vnde Dauid in psalmo octogesimoquarto. Veritas, inquit, de terra orta est, quia Deus, in quo ueritas est, terrenum corpus accepit, ut terrenis uiam salutis aperiret. Item Esaias ipse.

Ipsi autem non crediderunt, & exacerbauerunt spiritum sanctum. Et conuersus est eis ad inimicitiam. Et ipse expugnauit, & recordatus est dierum seculi, qui suscitauit de terra pastorē ouium. Quis autem futurus esset ille pastor, declarauit alio loco dicens.

Exultent cœli desuper, & nubes induant iustitiā, aperiatur terra, & pullulet saluatorem. Ego enim dominus Deus creaui eum. Saluator uero est (ut supra diximus) Iesus. Sed alio loco idem propheta sic prædicauit. Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius, cuius imperium super humeros eius, et uocatum est nomen eius magni consilij nuntius. Iccirco missus est à Deo patre, ut uniuersis gentibus, quæ sub cœlo sunt, singularis, & ueri Dei sanctum mysterium reuelaret ablatum perfido populo, qui aduersus Deum sæpe deliquit. Daniel quoq; similia prælocutus est.

Videbam, inquit, in uisu noctis, & ecce in nubibus cœli, ut filius hominis ueniens, & usq; ad uetustum dierum peruenit. Et qui assistebant obtulerunt eum, & datum est ei regnum, & honor, & imperiū, & omnis populus, tribus, linguæ seruient ei, et potestas eius æterna, quæ nunquam transibit, & regnum eius, quod nō corrumpetur. Quomodo igitur iudæi & confitentur, & sperant Christum dei? qui hunc iccirco reprobauerunt, q̄a ex homine natus est. Nam cum ita sit à Deo constitutum, ut idem Christus bis ueniat in terram, semel, ut unum Deum gentibus nuntiet, deinde, rursus ut regnet, quomodo in secundum eius aduentum credunt, qui in primum non crediderunt? Atqui propheta utrosq; aduentus eius paucis uerbis comprehendit.

Ecce, inquit, in nubibus cœli ut filius hominis ueniens, non dixit, ut filius Dei, sed filius hominis, ut ostenderet, quod carne indui deberet in terra, ut suscepta hominis figura, & conditione mortali doceret homines iustitiam. Et cum mandatis Dei functus ueritatem gentibus reuelasset, multaretur etiam morte, ut inferos etiam uinceret, ac resignaret, atq; demum resurgens ad patrem proficisceretur in nube sublatus. Adiecit enim propheta, & ait, usq; ad antiquum dierum peruenit, & oblatus est ei. Antiquum dierum appellauit summum Deum, cuius ætas, & origo non potest comprehendi, quia solus à seculis fuit, & erit semper in secula. Christum autem post passionem, et resurrectionē ascensurum esse ad Deum patrem Dauid in psalmo centesimonono cōtestatus est his uerbis. Dixit dominus domino meo, sede à dextris meis, quoadusq; ponam inimicos tuos suppedaneum pedem tuorum. qui propheta, cum rex esset, quem appellare dominum suum posset, qui sederet ad dexteram Dei, nisi Christum filiū Dei, qui est rex regum, & dominus dominorū? Quod Esaias aptius ostendit dicens. Sic dicit dominus Deus Christo domino meo, cuius tenui dextram, obaudire ante eum gentes faciam, & fortitudinem regum disrumpam. Aperiam ante illum portas, & ciuitates nō claudentur. Ego ante ibo, & montes deplanabo, & fores æreas conteram, et seras ferreas confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, inuisibiles, ut scias q̄a ego sum dominus Deus, q uoco nomen tuum, Deus Israel.

Deniq; ob uirtutem, & fidem, quam Deo exhibuit in terra, datum est ei regnum, & honor, & imperiū,

& omnes populi, tribus, linguæ ſeruient ei, & poteſtas eius æterna, quæ nunquam tranſibit, & regnum eius non corrumpetur. Quod quidem duobus modis intelligitur, quia et nunc habet perpetuam poteſtatem, cum omnes gentes, & omnes linguæ nomen eius uenerantur, maieſtatem confitentur, doctrinam ſequuntur, uirtutem imitantur, habet imperium, habet honorem, cum omnes tribus terræ præceptis eius obtemperant, & idem poſtea cum rurſus aduenerit, in poteſtate, ac claritate, ut omnem animam iudicet, & iuſtos ad uitam reſtituat, tunc ueræ totius terræ regimen obtinebit. Tunc ſublato de rebus humanis omni malo aureum ſeculum (ut poetæ uocant) ideſt iuſtum, ac pacificum tempus orietur. Sed hæc uberius in ultimo libro diſſeremus, cum de ſecundo aduentu loquemur, nunc de primo, ut cœpimus, explicemus.

Quod filius à patre eſt ſecundum deitatem, & quod geminæ ſubſtantiæ eſſe conuincitur ex operibus proprijs, tum ex oraculis prophetarũ, & etiam Apollinis Mileſij teſtimonio, & quare nec ad Solomonem, nec ad alium quàm ad Chriſtum referri poſſunt uaticinia prophetarum. Cap. XIII.

SVmmus igitur Deus, ac parens omnium, cum religionem ſuam transferre uoluiſſet, doctorem iuſtitiæ miſit è cœlo, ut nouis cultoribus nouam legem in eo, uel per eum daret. Nõ ſicut ante fecerat per hominem, ſed tamen naſci eum uoluit tanq̃ hominem, ut per omnia ſummo patri ſimilis exi

steret. Ipse enim Deus pater, & origo, & principium rerum, quoniam et parentibus caret, ἀπάτωρ, atq; ἀμήτωρ à Trismegisto uerissime nominatur, quod ex nullo sit procreatus. Iccirco etiam filium bis nasci oportuit, ut ipse fieret ἀπάτωρ, atq; ἀμήτωρ. In prima .n. natiuitate seculi ἀμήτωρ fuit, quia sine officio matris à solo Deo patre progeneratus est. In secunda uero carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam sine patris officio uirginali utero procreatus est, ut mediam inter Deũ, et hominem substantiam gerens nostram hanc fragilem, imbecillemq; naturam, quasi manu ad immortalitatem posset educere, factus est Dei filius ꝑ spiritum, et hominis ꝑ carnem .i. & Deus, et homo, Dei uirtus in eo ex operibus, quæ fecit, apparuit. fragilitas hominis ex passione, quam ꝑtulit, quam cur susceperit paulopost docebo. Interim et Deum fuisse, & hominem ex utroq; genere ꝑmistum prophetis uaticinantibus discimus. Esaias Deum fuisse testatur his uerbis. Fatigata est Aegyptus, et negotiatio Aethiopum, et Saba, uiri alti ad te transgredientur, & tui erunt serui, & post te ambulabunt uincti compedibus, & adorabunt, et te precabuntur, quoniã in te Deus est, et non est alius Deus præter te, Tu .n. Deus es, et nesciebamus, Deus Israel saluator. Confundentur, & reuerebuntur omnes, q̃ aduersantur tibi, et cadent in confusionem. Item propheta Hieremias sic ait. Hic Deus noster, et nõ deputabitur alius absq; illo, qui inuenit omnem uiam prudentiæ, et dedit eam Iacob puero suo, et Israel dilecto sibi. Post hæc in terris uisus est, & cum hominibus uersatus est. Item Dauid in psalmo XLIIII.

Thronus tuus Deus secula seculorum uirga aequitatis, uirga regni tui. Dilexisti iustitiam, et odio habuisti iniustitiam, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis. Quo uerbo & nomen ostendit, siquidem (ut supra docui) ab unctione appellatus est Christus. Deinde hominem fuisse eundem Hieremias docet dicens. Et homo est, et quis cognouit eum? Item Esaias, Et mittet eis Deus hominem, & saluabit eos, iudicans sanabit eos. Sed & Moyses in numeris ita loquitur. Orietur stella ex Iacob, & exurget homo ex Israel. Propterea Milesius Apollo consultus utrum'ne Deus an homo fuerit, hoc modo respondit graece,

θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις,
ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συναλωθεὶς,
γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν.

Primo quidem uersu uerum dixit, sed argute consultorem fefellit, sacramentum ueritatis penitus nescientem. Videtur enim negasse illum Deum, sed cum fatetur secundum carnem fuisse mortalem, quod nos etiam praedicamus, consequēs est, ut secundum spiritum Deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid enim fuerat necesse carnis facere mentionem? satis esset dicere fuisse mortalem. Sed ueritatem prorsus negare non potuit, quemadmodum res se haberet, sicut illud, quod ait fuisse sapientem. Quid ad hoc Apollo respondes? Si sapiens est, ergo doctrina eius sapientia est, nec ulla alia, & sapientes, qui sequuntur, nec ulli alij. Cur igitur uulgo pro stultis, et uanis, & ineptis habemur, qui sectamur magistrum, etiam ipsorum deorum confessione sapientem? Nam quod ait portentifica illum opera fecisse,

quo maxime diuinitatis fidem meruit, assentiri nobis iam uidetur, cum dicat eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit se tamen, et ad dæmoniacas fraudes redit. Cum enim uerum necessitate dixisset, iam deorum sui proditor uidebatur, nisi quod ab eo ueritas extorserat, mendacio fallente cælasset. Ait ergo illum fecisse opera miranda, uerũ non diuina uirtute, sed magica. Quid mirum, si hoc Apollo ueritatem ignorantibus persuasit, cum Iudæi quoq; cultores (ut uidebantur) summi Dei idem putauerint? cum ante oculos eorum quotidie fierent illa miracula, nec tamen tantarum uirtutum contemplatione impelli potuerunt, ut Deum crederent, quem uidebant. Propterea Dauid, quem inter cæteros prophetas uel maxime legunt, in psalmo XX sic eos damnat. Redde illis retributionem eorũ, quoniã nõ ĩtellexerunt opera dñi. Ex huius ipsius domo Christum generatum iri secundum carnem & ipse Dauid, & alij prophetæ annuntiauerunt. Apud Esaiam ita scriptum est, & erit in die illa radix Iessæ, et qui exurget principari in nationes, in eum gentes sperabunt, & erit requies eorum in honore, & alio loco.

Exiet uirga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, & requiescet super eum spiritus dei, spiritus sapientiæ, & intellectus, spiritus consilij, & fortitudinis, spiritus pietatis, & implebit illum spiritus timoris Dei. Iesse autem fuit pater Dauid, ex cuius radice ascensurum esse florem prælocutus est, eum scilicet, de quo Sibylla dicit

ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρόν.— Item in βασιλειῶν libro secundo. Propheta Nathan missus est ad Dauid uo

lentem Deo templum fabricare, & fuit uerbum domĩ ni ad Nathã dicens. Vade, et dic seruo meo Dauid, hæc dicit dominus omnipotens. Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum, sed cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, & parabo semen eius. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronũ eius usq; in seculum, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius usque in seculum. Sed hæc ut iudæi non intelligerent, illa fuit causa, quod Solomon filius Dauid deo templũ ædificauit, & ciuitatem, quam de suo nomine Hierosolyma nuncupauit. Itaque ad ipsum quæ à propheta dicta sunt, retulerunt. Solomon autem ab ipso patre imperij regimen accepit. Prophetæ uero de eo loquebantur, qui tum nasceretur, postquam Dauid cum patribus suis requieuisset. Præterea Solomonis imperium perpetuum non fuit. Annis enĩ XL regnauit, deinde ꝙ nunq̃ filius Dei dictus sit, sed filius Dauid, et domus, quã ædificauit, non est fidẽ consecuta, sicut ecclesia, quæ est uerum templum Dei, ꝙ non in parietibus est, sed in fide, ac corde hominum, qui credunt in eum, ac uocantur fideles. Illud uero Solomonium templum, quia manu factum est, manu cecidit. Deniq; pater eius in psalmo CXXVII de operibus filij sui prophetauit hoc modo. Si dominus non ædificauerit domum, sine causa laborant, qui ædificant eam, si dominus non custodierit ciuitatem, sine causa uigilant, qui custodiunt eam.

De æterno Christi sacerdotio, quod prophetæ, sicut & cætera, prædixerunt, sic exprimentes Iesum Christum, ut oracula, nec ad filium Naue, nec ad filiũ Iosedech ualeant retorqueri, & de uijs, quas docuit Christus, qui nunquam suum honorem quæsiuit, sed patris. Caput XIIII

Quibus ex rebus apparet, prophetas omnes denuntiasse de Christo, fore aliquando, ut ex genere Dauid corporaliter natus constitueret æternum templum Deo, quod appellatur ecclesia, & uniuersas gentes ad religionem ueram Dei conuocaret. Hæc domus fidelis, hoc immortale templum, in quo siquis non sacrificauerit, immortalitatis præmium non habebit. Cuius templi & magni, & æterni, quoniam Christus fabricator fuit, idem necesse est habeat in eo sacerdotium sempiternum. Nec potest nisi per eum, qui constituit templum, ad aditum templi, & ad conspectum Dei perueniri. Dauid in psalmo CIX idipsum docet dicens. Ante luciferum genui te. Iurauit dominus, & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Item in βασιλέων lib. primo. Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui omnia, quæ sunt in corde meo faciat, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu meo omnibus diebus. Quis autem futurus esset, cui Deus æternum sacerdotium pollicebatur, Zacharias etiam nomine posito apertissime docuit, sic enim dixit, & ostendit mihi dominus Deus Iesum sacerdotem magnũ

stantem ante faciem angeli domini, & diabolus stabat
ad dextram ipsius, ut aduersaretur ei. Et dixit Domi
nus ad diabolum. Imperet tibi dominus in te, q̃ ele
git Hierusalem, & ecce titio eiectus ab igne, & Ie-
sus erat indutus uestimentis sordidis, & stabat ante fa
ciem Angeli, & respondit, & dixit ad circunstantes
ante faciem eius. Ferte uestimenta sordida ab eo, & in
duite eum tunica talari, & ponite cydarim mundam
super caput ipsius, & cooperuerunt eum uestimento,
et imposuerunt cydarim mundam super caput ipsius,
& Angelus domini stabat, & testificabatur ad Iesum
dicens. Hæc dicit Dominus omnipotens, si in uijs meis
ambulaueris, & præcepta mea seruaueris, tu iudicabis
domum meam, & dabo tibi qui conuersentur in medio
horum circunstantium. Audi itaq; Iesu sacerdos ma-
gne. Quis non igitur captos mentibus tum fuisse iu=
dæos arbitretur, qui cum hæc legerent, & audirent,
nefandas manus suas Deo suo intulerunt? Atqui ab
eo tempore, quo Zacharias fuit, usq; ad annum quin
tumdecimū imperij Tiberij Cæsaris, quo Christus cru
cifixus est, anni quingenti numerantur, siquidem Da-
rij, et Alexandri adoleuit ætate, qui fuerunt non mul
to post, q̃ Tarquinius superbus exactus est, sed illi rur
sus eodem modo falsi, deceptiq; sunt, putantes hæc de
Iesu esse dicta filio Naue, qui successor fuit Moysi, aut
de sacerdote Iesu filio Iosedech, in quos nihil congruit
eorum, quæ propheta narrauit. Non enim sordidati
illi unquam fuerunt, cum alter eorum princeps poten
tissimus fuerit, alter sacerdos, aut perpessi sunt aliq̃d
aduersi, ut tanquam titio eiectus ex igne putarentur.

Aut aliquando in conspectu Dei, & angelorum stete runt, aut propheta de præteritis loquebatur potius, q̃ de futuris. Locutus est igitur de Iesu filio Dei, ut ostẽ deret eum primo in humanitate, & carne esse uenturum. Hæc enim est uestis sordida, ut pararet templum Deo, & sicut titio igni combureretur, idest ab hominibus cruciamenta perferret, & ad ultimum ex tingueretur. Titionem enim uulgus appellat extractũ foco torrem semiustum extinctum. Quomodo autem, & cum quibus mandatis à Deo mitteretur in terrã, declarauit spiritus Dei per prophetam, docens futurum, ut cum uoluntatem summi patris fideliter, & constanter impleßet, acciperet iudiciũ, atq; Imperium sempiternum. Si in uijs meis, inquit, ambulaueris, & præcepta mea seruaueris, tu iudicabis domũ meã.

Quæ fuerint uiæ Dei, & quæ præcepta eius, nec ambiguum, nec obscurum est. Deus enim, cum uide ret malitiam, & falsorum Deorum cultus per orbem terræ inualuisse, ut iam nomen eius ex hominum me moria fuisset penè sublatum (siquidẽ Iudæi quoq;, quibus solis arcanũ Dei creditum fuerat, relicto Deo, ad colenda figmenta irretiti dæmonum fraudibus ab errassent, nec increpiti per prophetas reuerti ad Deũ uellent) filium suum principem angelorum legauit ad homines, ut eos conuerteret ab impijs, & uanis cul tibus, ad cognoscendum, & colendum uerũ Deum. Item ut eorum mentes à stultitia ad sapiẽtiam, ab ini quitate ad iustitiæ opera traduceret. Hæ sunt uiæ Dei, in quibus ambulare eum præcepit. Hæc præce pta, quæ seruanda mandauit, ille uero exhibuit Deo

fidem. docuit. n. q unus Deus sit, eumq; solũ coli oportere, nec unq̃ se Deum esse dixit, quia non seruasset fidem, si missus, ut Deos tolleret, & unum assereret, induceret aliũ præter unum. Hoc erat non de uno Deo facere præconium, nec eius, qui miserat, sed suum propriũ negotium gerere, ac se ab eo, quem illustraturus uenerat, separare. Propterea quia tam fidelis extitit, quia sibi nihil prorsus assumpsit, ut mandata mittentis impleret, & sacerdotis perpetui dignitatem, & regis summi honorem, & iudicis potestatem, & Dei nomen accepit.

De baptismo Christi, & miraculis, quæ gessit in carne ante passionem, quæ nõ modo à prophetis prænuntiata sunt, sed etiam uaticinio Sibyllarum, sicut Cicero, & Varro testantur, sed oracula ante Christi aduentum non potuerunt intelligi. Cap. XV.

q Voniam de secunda natiuitate diximus, qua se hominibus in carne monstrauit, ueniamus ad illa opera miranda, quæ cum essent uirtutis cœlestis indicia, magum Iudæi putauerunt, cum primũ cœpit adolescere, tinctus est à Ioãne propheta in Iordane flumine, ut lauacro spiritali peccata non sua, quæ utiq; non habebat, sed carnis, quam gerebat, aboleret, ut quẽadmodum Iudæos susceptа circũcisione, sic etiam gentes baptismo, idest purifici roris perfusione saluaret. Tunc uox de cœlo audita est, filius meus es tu, ego hodie genui te. Quæ uox apud Dauid prædicta inuenitur, & descendit super

eum spiritus Dei formatus in speciem columbæ candidæ. Exinde maximas uirtutes cœpit operari, nõ præstigijs magicis, quæ nihil ueri, ac solidi ostentant, sed ui, ac potestate cœlesti, quæ etiam pridem prophetis nuntiantibus canebatur. Quæ opera tam multa sunt, ut unus liber ad implenda omnia satis non sit. Enumerabo igitur illa breuiter, & generatim sine ulla personarum, ac locorum designatione, ut ad exponendã passionis eius, crucisq; rationem possim peruenire, quò iandudum festinat oratio. Virtutes eius fuerunt, quas Apollo portentificas appellauit, q quacunq; iter faciebat, ægros, ac debiles, & omni morborum genere laborantes, uno uerbo, unóq; momento reddebat incolumes, adeo ut membris omnibus capti, receptis repente uiribus roborati ipsi lectulos suos reportarent, in quibus fuerant paulo ante delati. Claudis uero, ac pedum uitio afflictis, non modo gradiendi, sed etiam currendi dabat facultatem. Tunc quorum cæca lumina in altissimis tenebris erant, eorum oculos in pristinum restituebat aspectum. Mutorum quoq; linguas in eloquium, sermonemq; soluebat. Item surdorum patefactis auribus insinuabat auditum, pollutos, ac aspersos maculis repurgabat. Et hæc omnia non manibus, aut aliqua medela, sed uerbo, ac iussione faciebat, sicut etiam Sibylla prædixerat.

πάντα λόγῳ πράττων πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

Nec utiq; mirũ, q uerbo faciebat mirabilia, cum ipse esset Dei uerbum, cœlesti uirtute, ac potestate subnixũ. Nec satis fuit q uires imbecillibus redderet, q debilibus integritatem, q ægris, & languentibus sanitatem,

nisi etiã mortuos suscitaret, uelut è somno solutos, ad uitamq; reuocaret. Quæ uidẽtes tunc Iudæi, dæmoniaca potẽtia fieri arguebant, cum omnia sic futura, ut facta sunt, arcanæ illorũ literæ cõtinerẽt. Legebãt quippe tum aliorum prophetarum, tum Esaiæ uerba dicentis. Confortamini manus resolutæ, & genua debilia consolamini. Qui estis pusilli aĩ, nolite timere, nolite metuere, dominus noster iudicium retribuet, ipse ueniet, & saluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut ceruus, & plana erit lingua mutorum; quia rupta est in deserto, aqua, & riuus in terra sitiẽti. Sed & Sibylla eadem cecinit his uersibus.

-νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται
καὶ χωλῶν δρόμος ἔστ' ὠκὺς, καὶ κωφὸς ἀκούσει
καὶ τυφλοὶ βλέψουσι λαλήσουσ' οὐ λαλέοντες.

Ob has eius uirtutes, & opera diuina, cũ magna illũ multitudo sequeretur uel debiliũ, uel ægrotorum, uel eorũ, qui curãdos suos offerre cupiebant, ascendit in montẽ quẽdam desertũ, ut ibi adoraret, ubi cũ triduo moraretur, ac fame populus laboraret, uocauit discipulos quærens q̃tos secũ cibos gestarent. At illi quinq; panes, & duos pisces in pera se habere dixerunt. Afferri ea iussit, ac multitudinem per qnquagenos distributam discũbere. Quod cum discipuli facerẽt, frãgebat ipse panẽ minutatim, carnemq; pisciũ cõminuebat, & utraq; in manibus eius augebantur. Et cũ apponi illa populo discipulis imperasset, saturata sunt qnq; millia hominum, & insuper duodecim cophini de residuis fragminibus ĩpleti. Quid aut dici, aut fieri põt

mirabilius? At id Sibylla futurũ cecinerat olim his uer
εἰν ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσι δοιοῖσιν (bis.
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσει,
καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.
Quæro quid hic potuerit ars magica moliri, cuius pe
ritia ad nihil aliud, q̃ ad circũſcribẽdos oculos ualet?
item ſeceſſurus orandi gratia, ſicut ſolebat, in montẽ,
præcepit diſcipulis, ut nauiculam ſumerent, ſeq́; præ
cederent. At illi urgente iam ueſpere profecti, contra-
rio uento laborare cœperunt. Cumq́; iam mediũ fre
tum tenerent, tum pedibus mare ingreſſus conſecutus
eſt eos tanq̃ in ſolido gradiens, non ut poetæ Orionẽ
mentiuntur in pelago incedentem, qui demerſa corpo
ris parte, humero ſupereminet undas. Et rurſus cum
obdormiuiſſet in naui, & uentus uſq; ad extremum
periculũ ſæuire cœpiſſet, excitatus ſomno ſilere pro-
tinus uentum iuſſit, & fluctibus, qui maximi fereban
tur, conquieſcere, ſtatimq́; ſub uerbo eius, tranquilli-
tas inſecuta eſt. Mentiuntur fortaſſe literæ ſanctæ, do
centes tantam fuiſſe in eo poteſtatem, ut imperio ſuo co
geret uentos obſequi, maria ſeruire, morbos cedere, in-
feros obedire. Quid ꝙ eadẽ Sibyllæ carminibus ſuis
ante docuerũt, quarum una, cuius ſupra fecimus men
tionem, ſic ait.
τοὺς ἀνέμους παύσει τε λόγῳ στρώσει δὲ θάλασσαν
μαινομένην ποσὶν εἰρήνῃ πίστει τε πατήσας,
Et rurſus alia, quæ dicit,
κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,

ζήσει τεθνηῶτας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖς,
ἐκ δὲ μιᾶς πηγῆς ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

His testimonijs quidam reuicti solent eò confugere, ut aiant, non illa esse carmina Sibyllina, sed à nostris ficta, atq; composita. Quod profecto non putabit qui Cicer. Varronemq; legerit, aliosq; ueteres, qui Erythræam Sibyllam, cæterasq; commemorant, ex quarum libris ista exempla proferimus, qui authores obierunt ante quàm Christus secundum carnem nasceretur. Verum non dubito, quin illa carmina prioribus temporibus pro deliramento sint habita, cum ea nemo intelligeret. Denuntiabant enim monstrosa quædam miracula, quorum nec ratio, nec tempus, nec author designabatur. Denique Erythræa fore ait, ut diceretur insana, & mendax. Ait enim.

-φήσουσι σίβυλλην
μαινομένην ψεύστριαν. ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα
τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε. κοὐκ ἔτι μ᾽ οὐδεὶς
μαινομένην φήσει με θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν.

Latuerunt igitur multis seculis, postea uero animaduersa sunt, quæ Christi natiuitas, & passio patefecit arcana, sicut etiam uoces prophetarum, quæ tum per annos mille quingentos, uel eò amplius lectæ fuissent à populo iudæorum, nec tamen intellectæ sunt, nisi postquã Christus & uerbo, & operibus interpretatus est. Illum enim prophetæ annuntiauerunt, nec ullo modo poterant quæ illi loquebantur, intelligi, nisi fuissent uniuersa completa.

De passione Christi, quae iudaeis est scandalo, et stultitiae gentibus, quomodo summam uirtutem contineat, & ueram singularem sapientiam, & ueritatem sicut prophetae fuerunt praelocuti.

Caput. XVI.

u Enio nunc ad ipsam passionem, quae uelut, opprobriũ nobis obiectari solet, quod & hominem, & ab hominibus insigni supplicio affectum, & excruciatum colamus, ut doceam eam passionem ab eo cum magna, & diuina ratione susceptam, & in ea sola & uirtutem, & ueritatem, & sapientiam contineri. Neq; enim si beatissimus in terra fuisset, & per omnem uitam in summa felicitate regnasset, quisquam illum sapiens, aut Deum credidisset, aut honore diuino dignum iudicasset, quod faciunt uerae religionis expertes, qui caducas opes, & fragilem potentiam, & alieni beneficij bona non tantum suscipiunt, uerum etiam consecrant, & scientes memoriae mortuorum deseruiunt, fortunam iam extinctam colentes, quam ne uiuam quidem, praesentem'q; sapientes colendam sibi unquam putauerunt. Nec enim potest aliquid in rebus terrenis esse uenerabile, coelo'q; dignum, sed sola est uirtus, sola iustitia, quae potest uerum bonum, & coeleste, & perpetuum iudicari, quia nec datur cuiquam, nec aufertur, qua uirtute, ac iustitia quoniam Christus instru-

ctus uenit in terram, immo uero, quoniam ipse est uirtus, & ipse iustitia descendit, ut eã doceret, hominẽq; formaret, Quo magisterio, ac Dei legatione perfunctus ob eã ipsam uirtutẽ, quã simul & docuit, & fecit, ab oibus gentibus & meruit, & potuit Deus credi. ergo cum magnus populus ad eum, uel ob iustitiã, quam docebat, uel ob miracula, quæ faciebat, subinde confflueret, & præcepta eius audiret, & à Deo missum, deiq; filiũ crederet, tum primores iudæorũ, & sacerdotes ira stimulati, ꝙ ab eo tanꝗ peccatores increpabantur, & inuidia deprauati, ꝙ confluente ad eum multitudine contemni se, ac deseri uidebant, & qđ caput sceleris illorũ fuit stultitia, & errore cæcati, & imemores præceptorum cœlestium, ac prophetarum, coierunt aduersus eũ, impiumq; consiliũ de eo tollendo, cruciandoq; ceperunt, quod prophetæ multo ante scripserant. Nã & Dauid id principio psalmorum suorũ præuidens in spiritu quãtum facinus admissuri essent, beatum esse ait, qui non abierit in consilio impiorũ. Et Solomon in libro sapientiæ his uerbis usus est. Circũueniamus iustum, quoniã insuauis est nobis, & exprobrat nobis peccata legis, promittit se sciẽtiam Dei habere, & filium Dei se nominat, factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum, grauis est nobis etiam ad uidendum, quoniã dissimilis est alijs uita illius, & imutatæ sunt uiæ illius. tanꝗ nugaces æstimati sumus ab eo, continet se à uijs nostris, quasi ab imundicijs, & præfert nouissima iustorum, & gloriatur patrem se habere Deum. Videamus ergo si sermones illius ueri sunt, & tẽtemus quæ

uentura sunt illi. Contumelijs, & tormentis interrogemus eum, ut sciamus reuerentiam illius, & probemus patientiam illius, morte turpissima condẽnemus eum. Hæc cogitauerunt, & errauerunt. Excæcauit.n. illos stultitia ipsorũ, & nescierunt sacramenta Dei. Nónne ita descripsit nefarium illud consilium ab impijs initum contra Deum, ut planè interfuisse uideatur?

Atqui à Solomone, qui hæc cecinit, usq; ad id tẽpus, quo gesta res, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos fingimus, nihil addimus. Habebant, hæc qui fecerũt. legebant, in quos hæc dicta sunt, sed & nunc hæredes nominis, & sceleris illorum hæc & habent, & dãnationem suam prophetarũ uoce prædictam quotidianis lectionibus ꝑsonant, nec aliquãdo in cor suũ, quæ pars est & ipsa dãnationis, admittunt. Increpiti ergo sæpe à Christo iudæi exprobrãte illis peccata, & iniustitias, & à populo penè deserti concitati sunt ad eũ necandũ. Cuius rei audaciam illis dedit humilitas eius. Nam cũ legerent, cum quãta uirtute, & claritate filius Dei uenturus esset è cœlo, Iesum aũt cernerẽt, humilem, quietum, sordidũ, informem, non credebant filium Dei esse, ignorantes duos aduẽtus eius à prophetis esse prædictos. Primum in humanitate carnis obscurum. Secundum in fortitudine maiestatis manifestum. De primo Dauid in psalmo septuagesimo primo sic ait. Descendet sicut pluuia in uellus, & orietur in diebus eius iustitia, & abũdantia pacis, donec extollatur luna. Sicut.n pluuia, si descendat in uellus, animaduerti non potest, quia strepitum nó facit, ita Christũ in terram sine cuiusq̃ suspicione uenturũ

esse dixit, ut iustitiam doceret, & pacem. Esaias quoq; ita tradidit. Domine quis credidit auditui nostro, & brachium domini cui reuelatum est? Annuntiauimus coràm ipso sicut pueri, & sicut radix in terra sitienti. non est figura eius, neq; claritas, & uidimus illum, & non habuit figuram, neq; decorem, sed figura eius sine honore, & deficiens præter cæteros homines, homo in plaga positus est, sciens ferre imbecillitatem, quia auersus est, & non est computatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis hic dolet, & nos putauimus ipsum esse in dolore, & in plaga, & uexatione. Ipse autem uulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra, doctrina pacis nostræ super illum, liuore eius nos sanati sumus. Oẽs sicut oues errauimus, & Deus tradidit illũ pro peccatis nostris. Et Sibylla eodẽ mõ locuta est. οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει. Propter hanc humilitatem, Deum suum non agnoscentes inierunt consilium detestandum, ut priuarent eum uita, qui ut eos uiuificaret, aduenerat.

Quod calumniati sunt eum quasi legis destructorem, & quid præfigurauerit circuncisio. Et quare in illo iussa sit fieri membro. Et quare prohibitum sit carne suilla uesci. Caput XVII.

Ed iræ, atq; inuidiæ suæ, quam in cordibus suis gerebant intus inclusam, alias causas præferebant, q̃ legem Dei per Moysen datam solueret, idest q̃ sabbatis non uacaret operans in salutem hominũ, q̃ circuncisionem uacue faceret, q̃ ab

ſtinentiam ſuillæ carnis auferret. In quibus rebus iu
daicæ religionis ſacramenta conſiſtunt. Ob hæc itaq;
cætera pars populi, quæ non dũ à Chriſto ſeceſſerat,
à ſacerdotibus incitabatur, ut impium iudicaret eũ,
ꝙ legem Dei ſolueret, cum hoc ille non ſuo iudicio, ſed
ex Dei uoluntate, & ſecundum prædicta faceret pro-
phetarum. Micheas. n. nouã legem daturũ denuntia-
uit hoc mõ. Lex de Syon, et ſermo domini ex Hieru
ſalẽ, et iudicabit iter plurimos populos, & reuinciet,
et diriget inualidas nationes. Illa. n. prior lex, quæ
ꝑ Moyſen data eſt, nõ in mõte ſyon, ſed in mõte Oreb
data ẽ, quã Sibylla fore ut à filio dei ſolueretur, oñdit
ἀλλ' ὅτε ἂν ταῦτ' ἂν ἅπαντα τελειωθῇ ἅπερ εἶπον
εἰς αὐτὸν πᾶς λύσεται νόμος.
Sed & ipſe Moyſes, per quem datam ſibi legem dum
pertinaciter tuentur, exciderunt à deo, & Deum nõ
agnouerunt, prædixerat fore, ut propheta maximus
mitteretur, à Deo, qui ſit ſupra legem, qui uolunta-
tem dei ad homines perferat. In Deuteronomio ita
ſcriptum reliquit, Et dixit dominus ad me, prophe
tam excitabo eis de fratribus eorum ſicut te, & dabo
uerbum meum in os eius, & loquetur ad eos ea, quæ
præcepero ei, & quiſquis non audierit ea, quæ loque
tur propheta ille in nomine meo, ego uindicabo in eũ.
Denuntiauit. ſ. dominus per ipſum legiferũ ꝙ filiũ
ſuum. i. uiuã, præſentemq; legem miſſurus eſſet, et il-
lam ueterẽ per Moyſen datam ſoluturus, ut denuo ꝑ
eum, qui eſſet æternus, legem ſanciret æternã. Item de
circunciſione ſoluenda Eſaias ita prophetauit. Hæc
dicit dominus uiris iuda, qui habitant in Hieruſalẽ.

Reuocate inter uos nouitatem, & ne seminaueritis in
spinis. Circuncidite uos domino Deo uestro, & circun
cidite præputium cordis uestri, ne exeat ira mea si-
cuti ignis, & non sit qui extinguat. Item Moyses
ipse. In nouissimis diebus circũcidet dominus cor tuũ
ad dominum Deum tuũ amandum. Item Iesus Na-
ue successor eius. Et dixit dominus ad Iesum. Fac ti
bi cultellos petrinos nimis acutos, & sede, & circũcide
secundo filios Israel, Secundã circuncisionem futurã
esse dixit, non carnis sicut fuit prima, qua etiam nũc
iudæi utũtur, sed cordis, ac spiritus, quã tradidit Chri
stus, qui fuit uerus Iesus. Nõ enim propheta sic ait.
Et dixit Iesus ad me, sed ad Iesum, ut ostenderet ꝙ nõ
de eo loqueretur, sed de Christo, ad quẽ tunc Deus lo
quebatur. Christi enim figurã gerebat ille Iesus, qui
cum primum Auses uocaretur, Moyses futura præsen
tiens iussit eum Iesum uocari, ut dux militiæ delectus
esset aduersus Amalech, qui oppugnabat filios Isra-
el, & aduersarium debellaret per nominis figurã,
& populum in terrã promissionis induceret. Et icir
co Moysi etiam successit, ut ostenderet nouam legem
per Iesum Christum datam ueteri legi successuram,
quæ data per Moysem fuit. Nam illa carnis circunci
sio caret utiq; ratione. quia si Deus id uellet, sic à prin
cipio formasset hoĩem, ut præputiũ nõ haberet, sed hu
ius secundæ circũcisiõis figura erat significans nudã
dũ esse pectus. i. apto, & simplici corde oportere nos
uiuere, qm̃ pars illa corporis, quæ circũciditur, habet
quandã similitudinẽ cordis, & est pudẽda. Et ob hãc
cãm Deus nudari eã iussit, ut hoc argumẽto nos ad-

moneret, ne inuolutum pectus haberemus .i. nequod pudēdum facinus intra conscientiæ secreta uelemus. Hæc est cordis circuncisio, de qua prophetæ loquuntur, quam Deus à carne mortali ad animam trāstulit, quæ sola mansura est. Volēs .n. uitæ, ac saluti nostræ pro æterna sua pietate consulere, pœnitentiā nobis in illa circuncisione proposuit, ut si cor nudauerimus .i. si peccata confessi satis Deo fecerimus, ueniā consequamur, quæ contumacibus, & admissa sua cælantibus denegatur ab eo, qui non faciem sicut homo, sed intima, & arcana pectoris intuetur. Eodem etiam spectat carnis suillæ interdictio, à qua cum eos abstinere iussit Deus, id potissimum uoluit intelligi, ut se à peccatis, atq; imundicijs abstinerent. Est .n. lutulentum hoc animal, & imundum, nec unq̃ cœlum aspicit, & in terra toto corpore proiectum, & ore, uentri semp̱, & pabulo seruit, nec ullum alium, dum uiuit, præstare usum potest, sicut cæteræ animantes, quæ uel sedendi uehiculum præbent, uel in cultibus agrorum uiuūt, uel plaustra collo trahunt, uel onera tergo gestant, uel indumentum exuuijs suis exhibent, uel copia lactis exuberant, uel custodiendis domibus inuigilant. Interdixit ergo, ne porcina carne uescerentur .i. ne uitam porcorum imitarentur, qui ad solam mortem nutriuntur, ne uentri, ac uoluptatibus seruiētes ad faciēdam iustitiam inutiles essent, ac morte afficerentur. Item ne se fœdis libidinibus immergerent sicut sus, quæ se cœno ingurgitat, uel ne terrenis seruiant simulachris, ac se luto īquinent. luto enim se oblinunt, qui Deos, idest qui lutum, terramq; uenerantur, sic uni-

uersa praecepta iudaicae legis ad exhibendam iusti-tiam spectant, quoniam per ambagem data sunt, ut per carnalium figuram spiritalia noscerentur.

Quae causa, & quis fuerit ordo dominicae passionis, et qbus sit praenuntiata oraculis. Cap. XVIII.

c Vm igitur ea, quae deus uoluit fieri, quaeq; per prophetas suos multis seculis ante praedixit, Christus impleret, ob ea incitati, et diuinas literas nescientes coierunt, ut Deum suũ condemnarent. Quod cum sciret futurum, ac subinde diceret, oportere se pati, ac interfici pro salute multorum, secessit tamen cum discipulis suis, non ut uitaret quod necesse erat perpeti, ac sustinere, sed ut ostenderet, ꝙ ita fieri oporteret in omni persecutione, ne sua quis culpa incidisse uideatur, ac denuntiauit fore, ut ab uno eorum proderetur. Itaq; Iudas praemio illectus tradidit filiũ Dei iudaeis. At illi comprehẽsum, ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatum, cruci affigi postulauerunt, obijcientes ei nihil aliud, nisi quod diceret se filium Dei esse, & regem iudaeorum. Item ꝙ dixerat. Si solueritis hoc templũ, quod aedificatum est annis XLVI ego illud sine manibus in triduo resuscitabo, significans breui futurã passionem suam, & se à iudaeis iterfectum tertio die resurrecturum. Ipse enim erat uerum Dei templũ. Has uoces eius tanq̃ infaustas, & impias insectabantur. Quae cum Pilatus audisset, & ille in defensionẽ sui nihil diceret, pronuntiauit nihil in eo damnatione

dignum uideri. At iniustissimi accusatores cum populo, quem incitauerant, succlamare cœperunt, & crucem eius uiolentis uocibus flagitare. Tum Pontius & illorum clamoribus, & Herodis Tetrarchæ instigatione, metuentis ne regno pelleretur, uictus est. Nec tamen ipse sententiā protulit, sed tradidit eum iudæis, ut ipsi de illo secundum legem suam iudicarent. Duxerunt ergo eum flagellis uerberatum, & prius q̃ cruci affigerent, illuserunt, indutum enim coloris puniceι ueste, ac spinis coronatum, quasi regem salutauerunt, & dederunt ei cibū fellis, & miscuerunt ei aceti potionem. Post hæc consputerunt in faciem eius, & palmis ceciderunt. Cumq; ipsi carnifices de uestimentis eius contenderent, sortiti sunt inter se de tunica, et pallio. Et cum hæc omnia fierent, nullam uocem ex ore suo, tanq̃ si mutus esset, emisit. Tum suspenderunt eum inter duos noxios medium, qui ob latrocinia damnati erant, cruciq; affixerunt. Quid hic ergo in tanto facinore deplorem? Aut qbus uerbis tantum nefas cōquerar? Non.n. Cannianā crucem describimus, quā M. Tul. uniuersæ eloquentiæ suæ uerbis, ac uiribus, uelut effusis totius ingenij fontibus prosecutus est, facinus indignum esse proclamans, ciuem Romanū contra omnes leges in cruce esse sublatum. Qui quāuis inocens fuerit, & illo supplicio idignus, mortalis tamen, & ab homine scelesto, qui iustitiam ignoraret, affectus est. Quid de huius crucis indignitate dicemus, in qua Deus a' cultoribus Dei suspensus, atq; suffixus est? Quis tam facundus, & tanta rerum, uerborumq; copia instructus existet? quæ oratio tantæ

affluentiæ ubertate decurrens, ut illam crucem merito deploret, quam mundus ipse, & tota elementa luxe runt. Hæc autem sic futura fuisse & prophetarũ uocibus, & Sibyllinis carminibus denũtiatum est. Apud Esaiá ita scriptum inuenitur. Non sum contumax, neq; contradico, dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciem autem meã nõ auer ti à fœditate sputorum. Similiter Dauid in psalmo. XXXIIII. Cõgregata sunt sup me flagella, & igno rauerunt, dissoluti sunt, nec compuncti sunt, tentarũt me, & deriserunt derisu, & striderunt dentibus suis super me. Sibylla quoq; eadem futura monstrauit.

εἰς ἀνόμους χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει
δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις
καὶ στόμασιν μιαροῖσι τὰ πτύσματα φαρμακόεντα
δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον

Item de silentio eius, quod usq; ad mortem pertinaciter tenuit, Esaias sic locutus est. Sicut ouis ad immolandum ductus est, & sicut agnus coràm tondentibus sine uoce, sic non aperuit os suum. Et Sibylla su pradicta.

καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μήτις ἐπιγνῷ
τὶς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ,
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.

De cibo uero, & potu, quẽ ante q̃ eũ figerent, illi obtulerunt, Dauid in psalmo. lxviii. sic ait. Et dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata est.

εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολήν. καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν

& alia

& alia Sibylla iudæam terram his uerbis increpat.

αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας
παίζοντ' ἐν θνητοῖσι νοήμασιν ἀλλὰ κ' ἀκάνθαις,
ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερήν τε χολὴν ἐκεράσας,

Fore autem ut Iudæi manus inferrent Deo ſuo, eumq; interficerent, teſtimonia prophetarum hæc anteceſſerunt. Apud Eſdrã ita ſcriptum eſt. Et dixit Eſdras ad populum. Hoc paſcha ſaluator noſter eſt, & refugium noſtrum. cogitate, & aſcendat in cor ueſtrum; quoniam habemus humiliare eum in ſigno, & poſt hæc ſperabimus in eum, ne deſeratur hic locus in æternum tempus, dicit dominus Deus uirtutum. Si nõ crediderits in eum, neq; exaudieritis annuntiationem eius, eritis deriſio in gentibus. Vñ apparet, iudæos nullam aliam ſpem habere, niſi ſe abluerint à ſanguine, ac ſperauerint in eum ipſum, quem negauerũt. Eſaias, cum facinus eorum deſignat, dicit in humilitate eius iudicium ſublatum eſt. Natiuitatem eius quis enarrabit? quoniam aufertur à terra uita eius, à facinoribus populi mei abductus eſt ad mortem, & dabo malos pro ſepultura eius, & diuites pro morte eius, quia facinus non fecit, neque inuentus eſt dolus in ore eius. Propterea ipſe hæreditabit multos, & fortium diuidet ſpolia, propterea quod traditus eſt ad mortem, & inter facinoroſos deputatus eſt, & ipſe peccatum multorum ꝑtulit, & propter facinora illorũ traditus eſt. Dauid quoq; in pſalmo XCIII Captabunt in animam iuſti & ſanguinem innocentem condemnabunt, & factus eſt mihi dominus in refugiũ. Et Hieremias. Domine ſignifica mihi, & cognoſcam, tunc uidi meditatio

nes eorum, ego sicut agnus sine macula perductus sum ad uictimam, in me cogitauerunt cogitationem dicentes. Venite mittamus lignum in panem eius, & eradamus è terra uitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius. Lignum autem crucem significat, et panem corpus eius, quia ipse est cibus, & uita hominum, qui credunt in carnem, quam portauit, et in crucem, in qua pependit. De qua tamen apertius ipse Moyses in Deuteronomio ita prædicauit. Et erit pendens uita tua ante oculos tuos, & timebis die, ac nocte, & non credes uitæ tuæ. Idem rursus in numeris. Non quasi homo dominus suspenditur, neque quasi filius hominis minas patitur. Zacharias etiam sic tradidit. Et intuebuntur in me, quem transfixerunt. Item Dauid in psalmo XXI Effoderunt manus meas, et pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea, ipsi autem contẽplati sunt, & uiderunt me, diuiserunt sibi uestimenta mea, & super uestem meam miserunt sortem. Quæ utiq; propheta non de se locutus est. Fuit enim rex, & nunquam illa perpessus est. Spiritus Dei per illum loquebatur, qui fuerat illa passurus post annos mille et quinquaginta. Tot enim colliguntur anni à regno Dauid usq; ad crucem Christi. Sed et Solomon filius eius, qui Hierosolymam condidit, eã ipsam perituram esse in ultionem sanctæ crucis prophetauit. Quod si auertimini à me dicit Dominus, & non custodieritis ueritatem meam, reijciam Israel à terra, quam dedi illis, & domum hanc, quam ædificaui illis in nomine meo, proijciam illam omnibus, & erit Israel in perditionem, et in opprobrium populo, & domus hæc erit deserta,

& omnis, qui transibit per illam, admirabitur, & dicet, Propter quam rem fecit dominus terræ huic, & domui huic hæc mala? Et dicent. Quia reliquerunt dominum Deum suum, & persecuti sunt regem suum dilectissimum Deum, & cruciauerunt illum in humilitate magna, propter hoc importauit Deus illis mala hæc.

De miraculis, quæ in passione domini contigerunt, de sepultura, & resurrectione, & à quibus testimonijs prophetarum fides roboretur istorum. Cap. XIX

Quid amplius de facinoribus iudæorũ dici põt, q̃ excæcatos tũ fuisse, atq; insanabili furore correptos, qui hæc quotidie legentes nec intellexerunt, neq; quin facerent, cauere uoluerũt. Suspensus igitur, atq; affixus exclamauit ad Dominũ uoce magna, et ultro spiritum posuit. Eadẽ hora terræmotus factus est. Et uelũ templi, qđ separabat duo tabernacula, scissum est in duas partes, & Sol repente subductus est, & ab hora sexta usq; ad nonam tenebræ factæ sunt. Qua de re Amos propheta testatur. Et erit in die illo dicit Dñs, occidet sol meridie, & tenebrabitur dies lucis, & conuertam dies festos uestros in luctum, & cantica uestra in lamentationẽ. Item Hieremias, Exterrita est, quæ parit, et tæduit animã, et occidit sol ei, cum adhuc medius dies esset, confusa est, & maledicta, reliquos eorum in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum, & Sibylla ait.

*ναοῦ δὲ σχισθήσεται πέτασμα, καὶ ἤματι μέσῳ
νὺξ ἔσαι σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

Cum hæc facta essent, ne prodigiis quidem cœlestibus facinus suum intelligere quiuerunt. Sed quoniam prædixerat se tertio die ab inferis resurrecturum, metuentes ne à discipulis surrepto, & amoto corpore uniuersi resurrexisse eum crederent, & fieret multo maior in plebe confusio, detraxerunt eum cruci, & conclusum in monumento firmiter militari custodia circundederunt. Verum tertio die ante lucem terræmotu facto repente patefactum est sepulchrum, & custodibus, quos attonitos obstupefecerat pauor, nihil uidentibus integer è sepulchro, ac uiuus egressus in Galilæam profectus est, ut discipulos suos quæreret, in sepulchro uero nihil repertum est, nisi exuuiæ, quibus inuolutum corpus incluserant. Illum autem apud inferos non remansurum, sed die tertio resurrecturum prophetæ cecinerant. Dauid in psalmo XL Non derelinques animam meam apud inferos, nec dabis sanctum tuũ uidere interitum. Item in tertio. Ego dormiui, et somnum cepi, & resurrexi, quoniam dominus auxiliatus est mihi. Oseæ quoq; primus XII prophetarũ de resurrectione eius testificatus est. Hic filius meus sapiens, propter quod nunc non resistet in tribulatione filiorum suorum, & de manu inferorum eruã eum. Vbi est iudicium tuum mors, aut ubi est aculeus tuus? Idẽ alio loco. Viuificabit nos post biduum die tertio. Et ideo Sibylla impositurum esse morti terminũ dixit post triduanum somnum,

καὶ θάνατος μοῖραν τελέσει τρίτον ἧμαρ ὑπνώσας
καὶ τότ᾽ ἀπὸ φθιμένον ἀναδείξας εἰς φάως ἥξει
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας

Nulla igitur spes alia consequendæ immortalitatis homini datur, nisi crediderit in eum, & illã crucem portandam, patiendam'q; susceperit.

Quod profecto in Galilæam domino, post resurrectionem discipulis scripturarum reserauit arcana. Et quare lex uetus dicatur testamentum, nec potuerit intelligi ante mortem domini. Et quod nouum testamentum ueteris adimpletio est, quibus hoc ante prædictum sit testimonijs. Cap. XX.

Profectus ergo in Galilæam (noluit enim se iudæis ostendere, ne adduceret eos in pœnitentiam, atq; impios seruaret) Discipulis iterum congregatis scripturæ sanctæ literas, idest prophetarũ arcana patefecit, quæ ante quàm pateretur perspici nullo modo poterant, quia ipsum, passionem'q; eius annũtiabant. Idcirco Moyses, et ijdem ipsi prophetæ legem, quæ iudæis data erat, testamentum uocant, quia nisi testator mortuus fuerit, nec confirmari testamentum potest, nec sciri quid in eo scriptum sit, quia clausum, et obsignatum est. Itaq; nisi Christus mortem suscepisset, aperiri testamentum, idest reuelari, & intelligi mysterium Dei non potuisset. Verum scriptura omnis in duo testamenta diuisa est. Illud, quod aduentum Domini, passionem'q; antecessit, idest lex, & prophetæ, uetus dicitur. Ea uero, quæ post resurrectionem eius suprascripta sunt, nouum testamentum nominatur. Iudæi ueteri utuntur, nos nouo, sed tamen diuisa non sunt, quia nouum ueteris adimpletio est, & in

utroq; idem testator est Christus, qui pro nobis mortem suscepit, nos hæredes æterni regni fecit, abdicato, & exhæredato populo iudæorum, sicut Hieremias propheta testatur, cum loqtur talia. Ecce dies uenient dicit Dominus, & consumabo domui Israel, & domui Iuda testamentum nouum, non secundum testamentum, quod disposui patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorũ, ut illos educerem è terra Aegypti, quia ipsi non perseuerauerunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. Itẽ alio loco similiter ait. Dereliqui domũ meã, dimisit hæreditatem meam in manu inimicorum eius. Facta est mihi hæreditas mea, sicut leo in sylua, dedit super me uocem suam, ideo odi eam, cum sit hæreditas eius cœleste regnum, nõ utiq; ipsam hæreditatẽ se odisse dicit, sed hæredes, qui aduersus eum ingrati, & impij extiterunt. Facta est, inquit, hæreditas mea mihi, sicut leo, idest præda, & deuoratio, factus sum hæredibus meis, qui me immolauerunt sicut pecus, dedit super me uocem suam, idest sententiam aduersus me mortis, crucisq; dixerunt. Nam quod superius ait consumaturum se domui Iuda testamentum nouum, ostendit uetus illud testamentum, quod per Moysen est datum, non fuisse perfectum, id, quod per Christum dari haberet, consumatum fore. Domus autem Iuda, & Israel non utiq; iudæos significat, quos abdicauit, sed nos, qui ab eo conuocati ex gentibus in illorũ locum, adoptionemq; successimus, & appellamur filij iudæorum, quod declarat Sibylla cum dicit,

ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων,

Quod autem futurũ esset id genus Esaias docet, apud quem pater summus ad filiũ loquitur dicens. Ego dominus Deus uocaui te ad iustitiam, & tenebo manum tuam, & confirmabo te, & dedi te in testamentum generis mei in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, producere ex uinculis alligatos, & de domo carceris sedentes in tenebris. Cum igitur nos antea tanquam cæci, & tanquam carcere stultitiæ inclusi sederemus in tenebris, ignorantes Deum, & ueritatem, illuminati ab eo sumus, qui nos testamento suo adoptauit, & liberatos uinculis malis, atq; in lucem sapientiæ productos in hæreditatem regni cœlestis asciuit.

De ascensione domini, diuisione discipulorum ad nascentis ecclesiæ fundamentum iaciendũ, et roborandũ, & miraculis eorum, et quomodo Petrus, et Paulus Romam uenientes prophetauerunt regem in breui uenturum, qui Hierosolymam destrueret, et iudæos deleret, eodem modo, quo postea contigit. Cap. XXI.

o Rdinato uero discipulis suis euangelio, ac nominis sui prædicatione, circunfudit se repente nubes, eumq; in cœlum sustulit, quadragesimo post passionem die, sicut Daniel fore ostenderat dicens. Et ecce in nubibus cœli filius hoïs ueniens usque ad uetustum dierum peruenit. Discipuli uero per prouincias dispersi fundamenta ecclesiæ ubique posuerunt, facientes & ipsi in nomine magistri Dei magna, & pene incredibilia miracula, quia descendens instruxerat eos uirtute, ac potestate,

qua posset nouae annuntiationis ratio fundari, & con firmari, sed & futura aperuit illis omnia, quae Petrus, & Paulus Romae praedicauerunt, & ea praedicatio in memoriã scripta permansit, in qua cum multa alia mira, tum etiam hoc futurum esse dixerunt, ut post breue tempus imitteret Deus regem, qui expugnaret iudaeos, & ciuitates eorum solo adaequaret. Ipsos autem fame, sitiq; confectos obsideret. Tum fore, ut corporibus suorum uescerentur, & consumerent se inuicem. Postremo, ut capti uenirent in manus hostium, & in conspectu suo acerbissime coniuges suas uexari cernerent, uiolari, ac prostitui uirgines, diripi pueros, allidi paruulos, omnia deniq; igni, ferro'q; uastari, captiuos in perpetuum terris suis exterminari, eo quod exultauerunt super amantissimum, & probatissimum Dei filium. Itaq; post illorum obitum, cum eos Nero interemisset, iudaeorum gentem, & nomen Vespasianus extinxit, fecit'q; omnia, quae illi futura praedixerant.

Quod argumentis reuincendi sunt, q diuinis detrahunt sacramentis, & quibus argumentis utantur infideles, ut dominicae incarnationis fidem euacuent. Caput XXI.

Confirmata sunt (ut opinor) quae falsa, & incredibilia putantur ab iis, quos uera coelestium literarum doctrina nõ imbuit, sed tamen ut refellantur à nobis etiam illi, qui nimium nõ sine malo suo sapiunt, rebus'q; diuinis fidem detrahũt, argumentis'q; illorum coarguamus errorem, ut tandem

aliquando uideant ita fieri oportuisse, sicut nos ostendimus factum. Et quãquam apud bonos iudices satis habeant firmitatis uel testimonia sine argumentis, uel argumenta sine testimonijs, nos tamen non contenti alterutro sumus, cum suppeditet nobis utrunque, ne cui peruerse ingenioso aut non intelligendi, aut contra disserendi locum relinquamus. Negant fieri potuisse, ut naturæ immortali quicquam decederet. Negant deniq; deo dignum, ut homo fieri uellet, seq; infirmitate carnis oneraret, ut passionibus, ut dolori, ut morti seipse subijceret, quasi non facile illi esset, ut citra corporis imbecillitatem se hominibus ostenderet, eosq; iustitiam doceret, siquidem id ualebat maiore authoritate (ut aiunt) professi Dei. Tunc enim cunctos fuisse præceptis cœlestibus parituros, si ad ea uirtus, ac potestas Dei præcipientis accederet. Cur igitur (aiunt) ad docendos homines non ut Deus uenit? Cur se tam humilem, imbecillemq; constituit, ut ab hominibus & contemni, & pœna affici posset? cur uim ab imbecillibus, & mortalibus passus est? cur non manus hominum aut uirtute repulit, aut diuinitate uitauit? cur non maiestatem suam sub ipsa saltem morte patefecit? sed ut inualidus in iudicium ductus est, ut nocens damnatus, ut mortalis occisus. Refutabo hæc diligenter, nec quenquã patiar errare. Illa enim magna, & mirabili ratione sunt facta, quæ quicunque perceperit, non tantum mirari desinet, Deum ab hominibus esse cruciatum, uerũ etiam facile peruidebit, ne Deum quidem potuisse credi, si ea ipsa, quæ arguit, facta non essent.

Quod præceptoris morum uacillat authoritas, si non facit ipse quod docet, sicut in philosophis patet, qui contra sua præcepta uiuebant, sed Christus primo fecit, postea docuit. Cap. XXII.

q Vicúq; præcepta dat hominibus ad uitam, moresq; fingit aliorũ, quæro debeat'ne ipse facere quæ præcipit an non? Si non fecerit, soluta præcepta sunt. Si enim bona sunt, quæ præcipiuntur, si uitam hominum in optimo statu collocant, nõ se debet ipse præceptor à numero, cœtúq; hominum segregare, inter quos habitat ipse, & ipsi eodem modo uiuendum est, quo docet esse uiuendum, ne si aliter uixerit, ipse præceptis suis fidem detrahat, leuioremq; doctrinam suam faciat, si re ipsa resoluat, quod uerbis nitatur astruere. Vnusquisq; enim, cum audit præcipientem, non uult sibi imponi necessitatem parendi, tanquam sibi ius libertatis adimatur, itaq; respondebit doctori hoc modo. Non possum facere quæ iubes, quoniam sunt impossibilia. Vetas me irasci, uetas cupere, uetas libidine commoueri, uetas dolorem, aut mortem timere, sed hoc adeo contra naturam est, ut his affectibus animalia uniuersa subiecta sint, uel si adeo putas repugnari posse naturæ, & tu ipse quæ præcipis, fac ut sciam fieri posse. Cum autem ipse non facias, quæ insolentia est, ut homini libero imponere uelis leges, quibus ipse non pareas? Prius disce qui doces, et ante quàm mores aliorũ corrigas, tuos corrige. Quis neget iustam esse hanc respõsionem, quin etiam in contemptum ueniet huiusmodi doctor, & eludetur uicis-

sim, quia uidebitur & ipse deludere. Quid ergo faciet, & ille præceptor, si hæc ei fuerint opposita, quomodo adimet excusationem contumacibus, nisi ut præsentibus factis, doceat possibilia se docere? Vnde euenit, ut philosophorum præceptis nullus obtemperet. Homines enim malunt exempla quàm uerba, quia loqui facile est, præstare difficile. Vtinam quidem tam multi bene facerent, quàm multi loquuntur bene. Sed qui præcipiunt, nec faciunt, abest ab eis fides. Et si homines fuerint, contemnuntur ut leues, si Deus, opponetur ei fragilitatis humanæ excusatio, superest ut factis uerba firmentur, quod & philosophi facere nequeunt, itaque cum ipsi præceptores uincantur affectibus, quos uinci prædicant oportere, neminem possunt ad uirtutem, quam falsò prædicant, erudire, ob eamq; causam putant neminem adhuc perfectum esse sapientem, idest in quo summæ doctrinæ, ac scientiæ summa uirtus, & perfecta iustitia consenserit, quod quidem uerum fuit. Nemo enim post mundum conditum talis extitit, nisi Christus, qui & uerbo sapientiam tradidit, & doctrinam præsenti uirtute firmauit.

Quod cœlestem doctorem perfectum esse oporteat, & quare perfectus esse non possit sine corporis assumptione mortalis. Cap. XXIIII.

Genũc cõsyderemus, an doctor è cœlo missus possit non esse pfectus. Nõ dum de hoc loquor, quem uenisse à Deo negant. Finga-

mus è cœlo aliquem esse mittendum, qui uitam hominum rudimentis uirtutis instituat, & ad iustitiam formet. Nemini dubium potest esse, quin is doctor, qui cœlitus mittitur, tam scientia sit rerum omniũ, quàm uirtute perfectus, ne nihil inter cœlestem, terrenumq́; differat. Nam in homine interna, & propria doctrina esse nullo pacto potest. Nec enim mens terrenis uisceribus inclusa, & tabe corporis impedita, aut comprehendere per se potest, aut capere ueritatem, nisi aliunde doceatur. Et si maxime possit, summam tamen uirtutem capere nequeat, et omnibus uitijs resistere, quorum materia in uisceribus continetur. Eo fit, ut terrenus doctor perfectus esse non possit. At uero cœlestis, cui scientiam diuinitas, uirtutem immortalitas tribuit, in docendo quoq;, sicut in cæteris, perfectus, & consumatus sit necesse est. At id omnino fieri non potest, nisi mortale corpus assumat, cur autem fieri non possit, ratio clara est. Nam si ad homines ueniat, ut deus, ut omittam, quod mortales oculi claritatem maiestatis eius conspicere, ac sustinere non possunt, ipse certe deus uirtutem docere non poterit, q̃a expers corporis non faciet, quæ docebit, ac per hoc doctrina eius perfecta non erit. Alioqui si uirtus summa est, dolorem patienter pro iustitia, officioq́; perferre, si uirtus est, mortem ipsam & intentatam nõ metuere, et illatam fortiter sustinere, debet ergo doctor ille perfectus et docere ista præcipiẽdo, & confirmare faciendo, quia qui dat præcepta uiuẽdi amputare debet omniũ excusationum uias, ut imponat hominibus parendi necessitatem, non aliqua ui, sed pudore, et tamen libertatem relinquat, ut et præmium sit

constitutum parentibus, quia poterant non parere, si uellent. Quomodo ergo poterit amputari excusatio, nisi ut qui docet faciat quæ docet, & sit quasi præuius, & manum porrigat secuturo? quemadmodum potest facere quæ docet, si non sit ei similis, quem docet? nam si nulli subiectus sit passioni, potest ei docenti homo sic respondere. Volo eqdem non peccare, sed uincor, indutus sum. n. carne fragili, et imbecilla, hæc ē, quæ irascitur, quæ concupiscit, quæ dolet, quæ mori timet. Itaq; ducor inuitus, & pecco non quia uolo, sed quia cogor. Sentio me etiam ipse peccare, sed necessitas fragilitatis impellit, cui repugnare non possum. Quid ad hæc respondebit præceptor ille iustitiæ, quomodo refutabit, ac redarguet hominem, qui delictis suis excusationem carnis ostendet, nisi & ipse carne fuerit indutus, ut ostendat etiam carnem posse capere uirtutem? Contumacia enim redargui non potest nisi exemplo. Nam habere non possunt, quæ doceas, firmitatem, nisi ea prior feceris, quia natura hominum procliuis in uitia, uideri uult non modo cum uenia, sed etiam cum ratione peccare. Oportet & Magistrum, doctorem'q; uirtutis, & homini simillimum fieri, ut uincendo peccatum doceat hominem, uinci ab eo posse peccatum. Si uero sit immortalis, exemplum proponere homini nullo modo potest. Existet enim constans aliquis, ac dicet. Tu qdem non peccas, quia liber es ab hoc corpore, non concupiscis, quia immortali nihil est necessarium. Mihi uero multis rebus opus est, ut tuear hanc uitam. Mortem non times, quia in te ualere non potest. Dolorem contemnis, quia nullam uim pati potes. At ego mor-

talis utrũq; timeo, quia cruciatus mihi grauissimos inferunt, quos tolerare infirmitas carnis non potest. Doctor itaq; uirtutis etiam hanc excusationem debuit hominibus auferre, nequis quod peccat, necessitati potius ascribat, quàm culpæ suæ. Ergo ut perfectus esse possit, nihil ei debet opponi ab eo, q docendus est, ut si forte dixerit, impossibilia præcipis, respondeat, ecce ipse facio, ego carne indutus sum, cuius est peccare proprium, at ego eandem carnem gero, & tamen peccatum in me non dominatur. Mihi opes contemnere difficile est, qa uiui aliter non potest in hoc corpore. Ecce mihi corpus est, & tamen pugno contra omnem uoluptatem. Non possum pro iustitia nec dolorem ferre, nec mortem, qa fragilis sum. Ecce & in me dolor, ac mors habet potestatem, & ea ipsa, quæ times, uinco, ut uictorem te faciam doloris, ac mortis. Prior uado per ea, quæ sustineri non posse prætendis, si præcipientem sequi non potes, sequere antecedentem. Sublata est hoc modo omnis excusatio, & fateri hominem necesse est, sua culpa iniustum esse, qui doctorem uirtutis, & eundem ducem non sequatur. Vides ergo quanto perfectior sit mortalis doctor, qui dux esse mortali potest, quàm immortalis, quia patientiã docere non potest, qui subiectus passionibus non est. Nec hoc tamen eò pertinet, ut hominem Deo præferam, sed ut ostendam, neq; hominem pfecta doctrina esse posse, nisi sit idem Deus, ut authoritate cœlesti necessitatem parendi hominibus imponat, neq; Deum, nisi mortali corpore induatur, ut præcepta sua factis adimplendo, cæteros parendi necessitate constringat. Liquido ergo apparet, eum, qui uitæ

dux, & iustitiæ sit magister, corporalem esse oportere, nec aliter fieri posse, ut sit illius plena & perfecta doctrina nisi habeat radicem, & fundamentum, stabilis'q; apud homines, ac fixa permaneat. Ipsum autẽ subire carnis, ac corporis imbecillitatem, uirtutem'q; in se recipere doctoris, ut eam simul & uerbis doceat, & factis. Item subiectum esse morti, & passionibus cunctis, quoniam & in passione toleranda, & in morte subeũda, uirtutis officia uersantur, quæ omnia (ut dixi) consumatus doctor pferre debet, ut doceat posse pferri.

Quod Christus licet mortalitatem nostrã sumpserit, non tamen natus est, ut alij homines, sed ex carne Virginis, & quare, cum immunis esset à culpa, sponte subierit pœnam. Caput XXV

d Iscant igitur homines, & intelligant, quare Deus summus, cum legatum, ac nuntiũ suum mitteret, ad erudiendam præceptis iustitiæ suæ immortalitatem, mortali uoluerit eum carne indui, & cruce affigi, & morte multari. Nã cũ iustitia nulla esset in terra, doctorem misit, quasi uiuã legem, ut nomen, ac templum nouum conderet, ut uerum, ac pium cultum per omnem terrã uerbis, et exẽplo seminaret. Sed tamen ut certum esset, à Deo missum non ita illum nasci oportuit, sicut homo nascitur ex mortali utroq; concretus, sed ut appareret illũ etiam in homine esse cœlestem, creatus est sine opera genitoris. Habebat enim specialem patrem Deum, & sicut pater spiritus eius Deus sine matre, ita mater corpo-

ris eius uirgo sine patre fuit. Igitur Deus, & homo in ter Deum, atq; hominem medius constitutus. Vnde illum graeci μεσίτην uocant, ut hominem perducere ad Deum posset, idest ad immortalitatem, quia si Deus tantum fuisset (ut superius dictum est) exempla uirtutis homini praebere non posset, si homo tantum non posset homines ad iustitiam cogere, nisi authoritas, ac uirtus homine maior accederet. Etenim cum constet homo ex carne, & spiritu, & oporteat spiritum iustitiae operibus emereri, ut fiat aeternus, caro quia terrena est, ideoq; mortalis, copulatũ sibi spiritum trahit secum, & ab immortalitate ducit ad mortem. Ergo spiritus carnis expers, dux esse homini ad immortalitatem nullo pacto poterit, quoniam caro impedit spiritum, quo minus Deum sequatur. Est enim fragilis, & subiecta peccato. Peccatum autem pabulum mortis est. Itaq; icirco mediator aduenit, idest Deus in carne, ut caro eum sequi posset, & eriperet morti hominem, cuius est damnatio in carnem. Ideo carne se induit, ut desyderijs carnis edomitis doceret, non necessitatis esse peccare, sed propositi, ac uoluntatis. Vna enim nobis, & magna, & praecipua cum carne luctatio est, cuius infinitae cupiditates premunt animam, nec Deum retinere patiũtur, sed eam uoluptatibus, et illecebris suauibus mancipatam morte afficiunt sempiterna. Quibus ut repugnare possemus, Deus nobis uiam superandae carnis & aperuit, & ostendit. Quae uirtus pfecta, & omnibus uinculis absoluta, coronam uincentibus, & mercedem expetendae nobis immortalitatis impartit,

De mysterio

De mysterio domesticæ crucis, & uirtute, & significatione eorum, quæ Christus gessit, aut ptulit. Et quo modo præfiguratus sit immolatione agni legalis.

Caput XXVI

d Ixi de humanitate, & fragilitate, et passione, cur hæc Deus subire maluerit, nunc ipsius crucis ratio reddenda est, & uis enarrãda, qđ summus pater à principio disposuerit, & quemadmodum cuncta, quæ gesta sunt, ordinauerit nõ tantum diuinatio prophetarũ, quæ in Christum uera præcessit, sed etiam ratio ipsius passionis docet. Quæcunq; enim passus est, non fuerunt inania, sed habuerunt figuram, & significationem magnam, sicut etiam diuina illa opera, quæ fecit, quorum uis, & potestas ualebat quidem in præsens, sed declarabat aliud in futurum. Aperuit cæcorum oculos uirtus cœlestis, & lucem non uidentibus reddidit. Et hoc facto significauit fore, ut conuersus ad gentes, quæ Deum nesciebant, insipientiũ pectora illuminaret luce sapientiæ, & ad ueritatem contemplandã oculos cordis aperiret. Vere. n. cæca sunt, qui cœlestia non uidentes, & tenebris ignorantiæ circunfusi, terrena, & fragilia uenerantur. Patefecit aures surdorum. Non utiq; hactenus uis illa cœlestis operata est, sed declarabat breui fore, ut q erant ueritatis expertes, & audirent, & intelligerent diuinas Dei uoces. Vere. n. surdos dixeris, qui cœlestia, et uera, et facienda non audiunt. Mutorũ linguas in eloquiũ soluit, admirabilis etiã cum fieret potẽtia, sed inerat huic uirtuti alia significatio, quæ ostenderet mox futurum, ut rerum cœlestium nuper ignari percepta

ſapientiæ diſciplina de Deo, et ueritate diſſererent. Nã q̃ rationem diuinitatis ignorat, is uere elinguis, et mutus eſt, licet ſit omnium diſertiſſimus. Lingua. n. cum uerum loqui cœperit. i. uirtutem, maieſtatemq́; Dei ſingularis interpretari, tum demum officio naturæ ſuæ fungitur. quandiu autem falſa loquitur, in ſuo uſu non eſt, & ideo infans ſit neceſſe eſt, qui diuina proloq̃ non põt. Pedes quoq; claudorũ ad officiũ gradiẽdi reformauit. Laudabilis diuini operis fortitudo, ſed figura id cõtinebat, qđ cohibitis erroribus uitæ ſecularis, ac deuiæ, iter ueritatis aperiretur, per qđ graderentur homines ad Dei gratiam conſequendam. Is enim uere claudus exiſtimandus eſt, q̃ caligne, ac tenebris inſipientiæ implicatus, & quò tendat ignarus, offenſibilibus, & caducis greſſibus per uiã mortis incedat. Item labes, & maculas ingnatorum corporũ repurgauit. Non exigua ĩmortalis potentiæ opera, uerũ id portendebat hæc uis, ꝙ peccatorũ labibus, ac uitiorũ maculis ingnatos, doctrina eius purificatura eſſet eruditione iuſtitiæ, Lepro ſi enim, atq; elephantici debent haberi, quos uel infinitæ cupiditates ad ſcelera, uel inſatiabiles uoluptates ad flagitia compellunt, et dedecorum maculis iniuſtos labe afficiunt ſempiterna. Iacentia mortuorum corpora erexit, eosq; nõibus propriis inclamatos à morte reuocauit. Quid congruentius Deo? Quid miraculo dignius omnium ſeculorũ, q̃ decurſam uitam reſignaſſe, cõpletisq́; hoĩum tẽporibus tempora adieciſſe ꝑpetua, arcana mortis reuelaſſe? Sed hæc inenarrabilis poteſtas imago uirtutis maioris fuit, quæ demonſtrabat, tantam uim habiturã eſſe doctrinam ſuam, ut gentes in

orbe toto, quæ alienæ à Deo subiectæ morti fuerunt, cognitione ueri luminis animatæ ad imortalitatis præmia peruenirent. Eos. n. recte mortuos existimaueris, qui datorē uitæ Deum nescientes, atq; aīas suas à cœlo in terram deprimentes, in laqueos æternæ mortis incurrunt. Quæ igitur tum faciebat in præsens, imagines erant futurorū. quæ illæsis, affectisq; corporibus adhibebat, ea spiritalium figuram gerebant, ut in præsenti uirtutis nobis terrenæ opera monstraret, & in futurum potestatem suæ cœlestis maiestatis ostenderet. Ergo sicut opera eius significantiā quoq; maioris potestatis habuerūt, ita passio non simplex, nec superuacua, nec fortuita præcessit. Sed ut illa, quæ fecit, magnā uirtutem, ac ptātem doctrinæ eius significabant, sic ea, quæ passus est, odio futurā esse sapientiā nuntiabāt. aceti. n. potus, ac fellis cibus acerbitates, & amaritudines, ĩ hac uita sectatoribus ueritatis pollicebatur. Et q̄q̄ ipsa per se acerba, & amara specimen nobis futurorū tormentorū dabat, quæ morantibus nobis in hoc seculo, uirtus ipsa proponit, tamen illiusmodi cibus, et potus in os doctoris nostri ueniēs pressurā nobis laborum, ac miseriarū præbebat exemplum. Quæ oīa tolerari, ac perpeti necesse est, eos, q ueritatem sequuntur, quoniam ueritas est acerba, & inuisa oībus, qui ueritatis expertes uitam suā mortiferis uoluptatibus dederunt. Nā corona spinea capiti eius imposita id declarat fore, ut diuinam sibi plebem de nocentibus congregaret. Corona. n. dicitur circunstans ĩ orbe populus. Nos aūt, q ante cognitionē Dei fuimus, spinæ. i. iniusti mali, et nocentes eramus, ignorantes qd esset bonū, et à iustitiæ

notione, atq; operibus alieni omnia scelere, ac libidine polluebamus, plecti uero ex dumis, ac sentibus sanctũ Dei caput dicimus, angimus, qa conuocati ab ipso, et circunfusi undiq; ad eum magistro, & doctori assistimus, regem'q; illum mundi, & omniũ uiuentiũ Dominum coronamus. Quod uero ad crucem spectat, magna in ea uis, ac ratio est, quam nũc conabor ostendere. Deus nãq; (sicut superius exposui) cum statuisset hominem liberare, magistrũ uirtutis legauit in terrã, q & praeceptis salutaribus formaret homines ad innocentiã, & operibus, factis'q; praesentibus iustitiae uiã panderet, qua gradiens homo & doctorem suũ sequens ad uitã aeternam pueniret. Is igitur corporatus est, & ueste carnis indutus, ut homini, ad quẽ docendũ uenerat, uirtutis & exẽpla, et incitamẽta praeberet. Sed cũ in omnibus uitae officijs iustitiae specimen praebuisset, ut doloris quoq; patiẽtiã, mortis'q; cõtemptũ, qbus pfecta, et cõsumata sit uirtus, traderet homini, uenit in manus impiae nationis, cũ et uitare potuisset, scientia futuri, quã gerebat, et repellere eadẽ uirtute, qua mirabilia faciebat. Sustinuit ergo cruciatus, ac uerbera, et spinas. Postremo etiam mortem suscipere non recusauit, ut homo illo duce subactã, et cathenatã mortem cũ suis erroribus triũpharet. Cur autem summus pater id potissimũ genus mortis eligeret, quo affici eũ sineret, haec ratio est. Dicat enim fortasse aliqs, cur si Deus fuit, & mori uoluit, nõ saltem aliquo honesto mortis genere affectus est? Cur potissimum cruce? Cur infami genere supplicij? Quod etiã homini libero, quãuis nocenti, uideatur indignũ. Primũ qđ is, q humilis aduenerat, ut humilibus, et in-

firmis opem ferret, & in omnibus spem salutis ostenderet, eo genere afficiendus fuit, quo humiles, et infirmi solent, neqꝫ esset omnino, q eum non posset imitari. Deinde ut integrũ corpus eius seruaretur, quẽ die tertio resurgere ab inferis oportebat. Nec hoc cuiquã ignorandũ est, qđ ipse ante de sua passione prædicans, etiã id notum fecerit, habere se potestatem, cũ uellet, deponẽdi spiritũ, et resumendi. Suffixus itaqꝫ cũ spiritum spõte deposuisset, necessariũ carnifices nõ putauerũt ossa eius suffringere (sicut mos eorũ ferebat) sed tantũmodo latus eius perforauerunt. Sic integrum corpus patibulo detractum est, et sepulchro diligẽter inclusum. Quæ omnia iccirco facta sunt, ne læsum, atqꝫ diminutum corpus ad resurgendum inhabile redderetur. Illa quoqꝫ præcipua fuit causa, cur Deus crucem maluerit, qđ illa exaltari eũ fuit necesse, et omnibus gentibus passionem Dei notescere. Nã quoniã is, q patibulo suspenditur, et conspicuus est omnibus, & cæteris altior, crux potius electa est, quæ significaret illũ tam conspicuũ, tamqꝫ sublimen futurũ, ut ad eũ cognoscendũ, pariter et colendũ cunctæ nationes ex omni orbe cõcurrerent. Deniqꝫ nulla gens tam inhumana est, nulla regio tam remota, cui aut passio eius, aut sublimitas maiestatis ignota sit. Extendit ergo in passione manus suas, orbemqꝫ dimensus est, ut iã tunc ostenderet ab ortu solis usqꝫ ad occasum magnũ populũ ex omnibus linguis, & tribubus congregatum sub alas suas esse uenturũ, & signum illud maximũ, atqꝫ sublime, frontibus suis suscepturum. Cuius rei figuram iudæi etiam nunc exhibent, cum limina sua de cruore agni notent.

Deus.n. percuſſurus Aegyptios, ut ab ea plaga immunes faceret hebræos, præceperat his, ut agnum candidum ſine macula immolarent, ac ſignum liminibus ſuis de ſanguine eius imponerent. Itaq; cum Aegyptiorum primogenita una nocte interiſſent, Hebræi ſoli ſigno ſanguinis tuti fuerunt, non q̄a cruor pecudis tantam in ſe uim haberet, ut hominibus ſaluti eſſet, ſed imago fuit rerum futurarum. Nam agnus candidus ſine macula Chriſtus fuit .i. innocens, & iuſtus, & ſanctus, q ab iiſdem iudæis immolatus ſaluti eſt omnibus, q ſignis ſanguinis .i. crucis, qua ſanguinem fudit, ſua in fronte conſcripſerunt. Frons .n. ſummū limen eſt hominis, & limen ſanguine delibutum crucis ſignificatio eſt. Deniq; immolatio pecudis ab iis ipſis, q faciūt paſcha, nominatur ἀπὸ τοῦ πάχειν, q̄a paſſionis eſt figura, quā Deus præſcius futurorum tradidit ꝑ Moyſen populo ſuo celebrādam. Sed tamen figura ualuit in præſenti ad depellendum ꝑiculum, ut appareat quantum ueritas ipſa ualitura ſit ad plebem Dei protegendam in extrema totius orbis neceſſitate. Quomodo autem, uel in qua plaga tuti homines ſint futuri, qui ſignum hoc ueri, & diuini ſanguinis in ſummo corporis ſui notauerunt, in nouiſſimo libro docebo.

De potentia ſigni crucis, quantæ efficaciæ ſit inuocatio nominis crucifixi, et quātum à dæmoniis timeatur ſignum crucis. Cap. XXVII.

Nunc ſatis eſt de huius ſigni potentia, q̄tum ualeat exponere, q̄to terrori ſit dæmonibus hoc ſignum, ſciet q uiderit quatenus adiu

rati per Christum de corporibus, quae obsederint, fugiant. Nã sicut ipse, cum inter homines ageret, uniuersos dæmonas uerbo fugabat, hominumq́; mentes emotas, & malis incursibus furiatas, in sensus pristinos reponebat, ita nunc sectatores eius eosdem spiritus inquinatos de hominibus, & nomine magistri sui, & signo passionis excludunt. Cuius rei non difficilis est probatio. Nã cum Dijs suis immolant, si assistat aliqs signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant, Nec responsa põt cõsultus reddere uates. Et hæc sæpe cã præcipua iustitiã ꝑsequẽdi malis regibus fuit. Cũ.n. quidam nostrorũ sacrificãtibus dominis assisterent, impo sito frontibus signo, Deos eorũ fugauerunt, ne possent in uisceribus hostiarũ futura depingere. Quod cũ intelligerẽt aruspices, instigantibus iisdẽ dæmonibus, q̃bus prosecrarant, cõquerẽtes profanos homines sacris interesse, adegerunt principes suos in furorem, ut expugnarent Dei templum, seq́; uero sacrilegio contaminarent, quod grauissimis ꝑsequentium poenis expiaretur. Nec tamen ex hoc ipso cæci homines intelligere possunt, aut hanc esse uerã religionem, cui ad uincendum tanta uis inest, aut illam falsam, quæ subsistere, aut cõgredi non potest. Sed aiunt hoc, Deos non metu, uerum odio facere, quasi quisq̃ possit odisse nisi eum, qui aut noceat, aut possit nocere, immo uero congruens maiestati fuit, ut eos, quos oderant, præsentibus poenis afficerent potius, q̃ fugerent. Sed quoniam neq; accedere ad eos possunt, in quibus cœlestem notam uiderint, nec iis nocere, quos signum immortale munierit, tanquam inexpugnabilis murus, lacessunt eos per homi-

nes, & manibus ꝑsequuntur alienis, quos profecto si esse confitentur, uicamus. Necesse est. n. hanc esse ueram religionem, quæ & ratione̅ dæmonu̅ nouit, & astutiã intelligit, & uim retundit, et eos spiritalibus armis domitos, ac subactos cedere sibi cogit. Si negant, testimonijs poetaru̅, ac philosophorum refellentur. Quod si et malos esse inficias non eunt, qd superest, nisi ut alios dicant esse Deos, alios dæmones? Exponant igitur nobis differentiã generis utriusq;, ut sciamus qd colendu̅ qd execrãdum sit. Habent'ne inter se aliqđ consortium, an uero inimici sunt? Si sunt aliqua necessitudine copulati, quatenus eos discernemus? Aut quomodo utriusq; generis honorem, cultum'q; miscebimus? Si autem sunt inimici, aut dæmones Deos non timent, aut dij dæmones fugare non possunt. Ecce aliqs instinctu dæmonis ꝑcitus dementia effertur, insanit, ducamus istum in Iouis optimi maximi templum, uel qa sanare homines Iupiter nescit, in Aesculapij, uel Apollinis fanum iubeat utriuslibet sacerdos Dei sui nomine, ut nocens ille spiritus excedat ex homine, nullo id pacto fieri potest. Quæ igitur Deorum uis est, si subiectos sibi dæmones non habent? At uero ijdem dæmones adiurati ꝑ nome̅ ueri Dei protinus fugiunt. Quæ ratio est, ut Christum timeant, Iouem autem non timeant, nisi ꝙ ijdem sunt dæmones, quos uulgus Deos esse opinatur? Deniq; si constituatur in medio & is, quem constat incursum dæmonis ꝑpeti, Delphici Apollinis uates eode̅ modo Dei nomen horrebit, & tam celeriter excedet de suo uate Apollo, q̃ ex homine spiritus ille dæmonicus, & adiurato, fugatoq; Deo suo uates in perpetuum conticescet.

Ergo ijdem sunt dæmones, quos fatentur execrandos esse, ijdem dij, qbus supplicant. Si nobis credendum esse non putant, credant Homero, q summum illum Iouē dæmonibus aggregauit, sed & alijs poetis, ac philosophis, qui eosdē modo dæmonas, modo Deos nūcupant, quorum alterū uerum, alterū falsum est. Illi. n. nequissimi spiritus ubi adiurātur ibi se dæmonas confitentur, ubi coluntur, ibi se Deos mentiuntur, ut errores hominibus immittant, & auocent a ueri Dei notione, per quam solā potest mors æterna uitari. Iidē sunt, q deijciendi hominis causa uarios sibi cultus p diuersa regionum condiderunt, mentitis tantū, assumptisq; nominibus, ut fallerent. Nā qa diuinitatem p seipsos affectare non poterant, asciuerunt sibi nomina potentiū regum, sub quorū titulis honores sibi Deorū uēdicarent. Qui error discuti potest, et in lucē ueritatis protrahi. Nam siquis studet altius inquirere, congreget eos, quibus peritia est ciere ab inferis animas. Euocent Iouem, Neptunum, Vulcanum, Mercurium, Apollinem, patrēq; omnium Saturnum. Respondebunt ab inferis omnes, & interrogati loquentur, et de se, & de Deo fatebuntur. Post hæc euocent Christum, non aderit, non apparebit, quia non amplius quàm biduo apud inferos fuit. Quid hac probatione certius proferri potest? Ego uero non dubito qn ad ueritatem Trismegistus hanc aliqua ratione peruenerit, qui de Deo patre omnia, & de filio locutus est multa, quæ diuinis continentur arcanis.

De uera, et singulari religione, & unde dicatur religio uel secundū Ciceronē, uel alios. Cap. XXVIII.

q Væ cum ita se habeant (ut ostendimus) apparet nullam aliam spem uitæ homini esse propositam, nisi ut abiectis uanitatibus, & errore miserabili, Deum cognoscat, et Deo seruiat, nisi huic temporali renuntiet uitæ, ac se rudimentis iustitiæ ad cultum religionis instituat. Hac.n.conditiõe gignimur, ut generati nos deo iusta, et debita obseqa præbeamus, hunc solum nouerimus, hunc sequamur. Hoc uinculo pietatis obstricti Deo, & religati sumus, unde ipsa religio nomen accepit, non ut Cicero interpretatus est à relegendo, q in libro de natura Deorum secundo dicit ita. Non.n.philosophi solũ, uerumetiã maiores nostri superstitionem à religione saparauerunt. Nam qui totos dies precabantur, & immolabant, ut sui sibi filij superstites essent, superstitiosi sunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultum Deorum ptinerent, retractarent, & tanq̃ relegerent, ii dicti sunt religiosi ex religendo, tanq̃ ex eligendo eligentes, & ex deligendo deligentes, et ex intelligendo intelligentes. His.n.omnibus inest uis legendi eadẽ, quæ in religioso, ita factum est in superstitioso, ac religioso, alterum uitij nomen, alterũ laudis. Hæc interpretatio q̃ inepta sit, ex re ipsa licet cognoscere. Nã si in ijsdem dijs colendis & religio, et superstitio uersatur, exigua, uel potius nulla distantia est. Quid.n.mihi affert causæ, cur precari pro salute filiorum semel religiosi, et idẽ decies facere, superstitiosi esse hominis arbitretur? Si.n.semel facere optimum est, quanto magis sæpius? Si hora prima, ergo & tota die. Si una hostia placabilis, placabiliores utiq; hostiæ plurimæ, quia multiplicata obsequia merentur

potius quàm offendunt. Non enim nobis odiosi uidentur ii famuli, qui assidui, ac frequentes ad obsequium fuerint, sed magis chari. Cur igitur sit in culpa, & nomen reprehensibile accipiat, qui aut filios suos magis diligit, aut deos satis honorat, laudetur autem qui minus? Quod argumentum etiam è contrario ualet. Si enim totos dies precari, & immolare criminis est, ergo & semel. Si superstites filios subinde optare uitio sum est, superstitiosus est igitur ille, qui raro id optauerit. Aut cur uitiÿ nomen sit ex eo tractum, quo nihil honestius, nihil iustius optari potest? Nam quod ait religiosos à religendo appellatos, qui ea retractent diligẽter, quæ ad cultum Deorum pertineant, cur illi, q̃ hoc sæpe in die faciunt, religiosorum nomen amittant, cũ multo utiq; diligentius ex assiduitate ipsa relegant ea, quibus dÿ coluntur? Quid ergo est? Nimirum religio ueri cultus, superstitio falsi. Et omnino quid colas interest, non quemadmodum colas, aut quid preceris. Sed quia religiosos Deorum cultores se putant, cum sint superstitiosi, nec religionem possunt à superstitione discernere, nec significantiam nominum exprimere. Diximus nomen religionis à uinculo pietatis esse deductum, quod hominem sibi Deus religarit, & pietate constrinxerit, quia nos seruire ei, ut domino, & obsequi, ut patri necesse est. Eò melius ergo id nomen Lucretius interpretatus est, q̃a ait, religionum se nodos exsoluere. Superstitiosi autem uocantur, non qui filios suos superstites optant, omnes enim optamus, sed aut ÿ, qui superstitem memoriam defunctorum colunt, aut qui parentibus suis superstitibus

colebant imagines eorum domi tanquam Deos penates. Nã qui nouos sibi ritus assumebant, ut in Deorum uicem mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos superstitiosos uocabant. Eos uero, qui publicos, & antiquos Deos colerent, religiosos nominabant. Vnde Virgilius.

Vana superstitio, ueterumq́; ignara Deorum.

Sed cum ueteres quoq; Deos inueniamus eodem modo consecratos esse post obitum, superstitiosi ergo qui multos, ac falsos Deos colunt. Nos autem religiosi, qui uni, & uero Deo supplicamus.

De unitate patris & filij, ut liqueat quomodo uni us Dei possunt esse cultores, qui duos colunt alterum patrem, alterum filium, patrem immortalem, filium mortalem, de quo superius dictum est.

Caput XXIX

f Ortasse quærat aliqs, quomodo, cum Deum unum nos colere dicamus, duos tamen asseueremus Deum patrem, et Deum filium, quæ asseueratio plerosq; in maximum impegit errorem. Quibus cum probabilia uideantur esse quæ dicimus, in hoc uno labare nos arbitrantur, q & alterum, & mortalem Deum fateamur. De mortalitate iam diximus, nunc de unitate doceamus. Cum dicimus Deũ patrem, & Deum filium, non diuersum dicimus, nec utrunq; secernimus, qa nec pater sine filio eẽ potest, nec filius à patre secerni, siquidem nec pater sine filio nũcupari, nec filius potest sine patre generari. Cum igitur & pater filium faciat, et filius patrem, una utriq;

mens · unus spiritus, una substantia ẽ, sed ille quasi exuberans fons est, hic tanq̃ defluens ex eo riuus, ille tanquam sol, hic tanquam radius ex sole porrectus, qui quoniam summo patri & fidelis, et charus est, non separatur, sicut nec riuus à fonte, nec radius à sole, q̃a et aqua fontis in riuo est, et solis lumen in radio æque. neq; uox ab ore seiungi, nec uirtus, aut manus à corpore diuelli potest. Cum igitur à prophetis idẽ manus Dei, & uirtus, & sermo dicatur, utiq; nulla discretio est, quia & lingua sermonis ministra est, & manus, in qua est uirtus, indiuiduæ sunt corporis portiones. Propiore exemplo uti libet. Cum quis habet filium, quem unice diligit, qui tamen sit in domo, & manu patris, licet ei nomen domini, potestatemq; concedat, ciuili tamen iure & domus una, et unus dominus nominatur. Sic hic mundus una Dei domus, & filius et pater, qui unanimes incolunt mundum, Deus unus, quia et unus est tanquam duo, & duo tanq̃ unus. Neq; id mirum, cum & filius sit in patre, quia pater diligit filium, & pater in filio, q̃a uoluntati patris fideliter paret, nec unquam faciat aut fecerit, nisi quod pater aut uoluit, aut iussit. Deniq; unum Deum esse tam patrem q̃ filium Esaias in illo exẽplo, quod superius posuimus, ostendit, cum diceret. Adorabunt te, & in te precabuntur, quoniã in te Deus est, & non est alius Deus præter te. Sed & alio loco similiter ait. Sic dicit dominus Deus rex Israel, et qui eruit eum Deus æternus ego primus, & ego nouissimus, et præter me nemo est Deus. Cum duas personas proposuisset Dei regis. i. Christi, & dei patris, qui eum post passionem

ab inferis excitauit, sic ostendisse diximus Oseam prophetam, qui ait. Et de manu inferorum eruã eum,

Tamen ad utranq; psonã referẽs intulit, et præter me non est Deus, cum posset dicere præter nos, sed fas non erat plurali numero, separationẽ tantæ necessitudinis fieri, Vnus est.n.solus liber Deus, summus, carẽs origine, qa ipse est origo rerũ, & in eo simul et filius, & omnia continentur. Quapropter cum mens, & uoluntas alterius in altero sit, uel potius in utroq; una, merito unus Deus uterq; appellatur, quia quicquid est in patre ad filium transfluit, & quicquid in filio à patre descendit. Non potest igitur ille summus, ac singularis Deus nisi per filium coli, qui solum patrem se colere putat, sicut filium non colit, ita nec patrẽ quidem colit. Qui autem filium suscipit, et nomen eius gerit, is uere cum filio simul et patrem colit, quoniam legatus, & nuntius, & sacerdos summi patris est filius. Hic templi maximi ianua est, hic lucis uia, hic dux salutis, hic ostium uitæ.

De hæresibus, quas non modo prophetæ, sed etiã Christus, & apostoli prædixerunt emersuras, esse uitandas. Et quod illa sola ecclesia catholica est, & uera, in qua est confessio, et medicina peccatorum per pœnitentiam, et fidei sacramenta. Caput XXX

s Ed quoniam multæ hæreses extiterunt, et instinctibus dæmonũ, populus dei scissus est, determinanda est nobis breuiter ueritas, ac in suo proprio domicilio collocanda, ut siquis aquam uitæ cupit haurire, non ad detritos lacus deferatur, qui non habent uenam, sed uberrimum Dei fontem noue-

uit, quo irrigatus perenni luce potiatur. Ante omnia scire nos conuenit & ipsum, et legatos eius prædixisse, qđ plurimæ sectæ, & hæreses haberent existere, quæ cõcordiã sancti corporis rumperent, ac nouissimæ summa prudentia caueremus, nequando in laqueos, et fraudes illius aduersarij nostri, cum quo luctari Deus nos uoluit, incideremus. Tum dedisse certa mandata, quæ in perpetuum custodire deberemus. Quorum pleriq; imitatores deserto itinere cœlesti uias sibi deuias ꝑ anfractus, & præcipitia condiderunt, per quam partem plebem incautam, et simplicem, ad tenebras, mortemq; deducerent. Quod quatenus acciderit, exponam. Fuerunt quidam nostrorum uel minus stabilita fide, uel minus docti, uel minus cauti, qui dissidium facerent unitatis, & ecclesiam dissiparent. Sed ij, quorũ fides lubrica fuit, cum Deum nosse se, & colere simularent, augendis opibus, & honori studentes, affectabant maximum sacerdotium. & à potioribus uicti, cedere se cum suffragatoribus suis maluerũt, q̃ eos facere præpositos, q̃bus concupierant ipsi añ præponi. Quidã uero nõ satis cœlestibus literis eruditi, cum ueritatis accusatoribus respondere non possent, obijcientibus uel ĩpossibile, uel incongruens esse, ut Deus in uterũ se mulieris includeret, nec cœlestem illã maiestatem ad tantã ĩfirmitatẽ potuisse deduci, ut hoĩbus contẽptui, derisui, cõtumeliæ, et ludibrio esset, postremo ẽt cruciamenta perferret, atq; execrabili patibulo figeretur, quæ oĩa cum neq; ingenio, nec doctrina defendere, ac refutare possent (nec.n. uim, rõnemq; penitus ꝓuidebãt) deprauati sunt ab itinere recto, & cœlestes literas corruperũt,

ut nouam sibi doctrinam sine ulla radice, ac stabilitate componerent. Nõnulli autem falsorum prophetarũ uaticinio illecti, de qbus & ueri prophetæ, & ipse prædixerat, exciderunt à doctrina Dei, & traditionem ueram reliquerunt. Sed illi omnes dæmoniacis fraudibus irretiti, quas prospicere, & cauere debuerant, diuinum nomen & cultum per imprudentiam pdiderũt. Cum enim Phryges, aut Nouatiani, aut Ualẽtiniani, aut Marcionitæ, aut Anthropiani, aut Arriani, seu qlibet alij nominantur, christiani esse desierũt, ij, q Christi nomine amisso, humana, et externa uocabula induerunt. Sola igitur catholica ecclesia est, quæ uerum cultum retinet. Hic est fons ueritatis, hoc est domiciliũ fidei. hoc templum Dei, quò siquis non intrauerit, uel à quo siquis exiuerit, à spe uitæ, ac salutis æternæ alienus est. Nemině sibi oportet ptinaci concertatione blandiri. Agitur. n. de uita, & salute. cui nisi caute, & diligenter consulatur, amissa & extincta erit. Sed tamen qa singuli quiq; cœtus hæreticorũ se potissimum christianos, & suam esse catholicam ecclesiam putant, sciẽdum est illam esse ueram, in qua est religio, confessio, et pœnitentia, quæ peccata, & uulnera, qbus est subiecta imbecillitas carnis, salubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratia retuli, neqs errorem fugere cupiens, maiori implicetur errore, dum penetrale ueritatis ignorat. Postea plenius, & uerius contra omnes mendaciorum sectas proprio, separatoq; opere pugnabimus. Sequitur ut quoniam satis de religione uera, et sapientia locuti sumus, in proximo libro de Iustitia disseramus.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER QVINTVS, DE IVSTITIA AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quod iniquum, & impium est ante damnare uel personam, uel causam, q̃ de merito eius cognoscere. Et quare sapientia iungenda sit religioni. Et quare sapiẽtia huius mundi literas sacras contempserit. Et ꝙ eloquentia seruit seculo, & ꝙ plerunq; ut amplius elucescat, ex industria impugnant ueritatem, quæ ferè semper idoneis assertoribus indiget. Cap. I.

n *On est apud me dubium, Constantine Imperator Max. quin hoc opus nostrum, quo singularis ille rerum conditor, & huius immensi operis rector asseritur, siquis attigerit ex istis inepte religiosis (ut sunt nimia superstitione impatientes) insectetur etiam maledictis, ut uix lecto fortasse principio, affligat, proijciat, execretur, seq; inexpiabili scelere contaminari, atq; astringi putet, si hæc aut legat patienter, aut audiat. Ab hoc tamen, si fieri potest, humanitatis iure postulamus, ut nõ prius damnet, quàm uniuersa cognouerit, nã si sacrilegis, & proditoribus,*

& ueneficis potestas defendendi sui datur, nec prædamnari quemq̃ incognita causa licet, non iniuste petere uidemur, ut siquis erit ille, qui inciderit in hæc, si leget, perlegat, si audiet, sententiam differat in extremum. Sed noui hominum pertinaciam, nunq̃ impetrabimus. Timent enim ne à nobis reuicti, manus dare aliquando clamante ipsa ueritate cogantur. Obstrepunt igitur, & intercedunt, ne audiant, et oculos suos opprimunt, ne lumen uideant, quod offerimus. Quo planè ipsi diffidentiam suæ perditæ rationis ostendunt, cum neq; cognoscere, neq; congredi audent, q̃a sciũt se facile superari. Et idcirco disceptatiõe sublata,
Pellitur è medio sapientia, ui geritur res,
Vt ait Ennius, & q̃a student damnare tanq̃ nocentes, quos utiq; sciunt innocentes, constare de ipsa innocentia nolunt, quasi uero maior iniquitas sit, probatam innocentiam damnasse, q̃ inauditã. Sed (ut dixi) uerentur, ne si audierint, damnare non possint. Et ideo cultores Dei summi, hoc est iustos homines torquent, interficiũt, exterminant, nec causas odiorum ipsi reddere possunt, qui tam uehementer oderunt, quia ipsi errant, irascuntur ijs, qui uiam ueram sequuntur, & cum corrigere se possint, errores suos insuper crudelibus factis coaceruant, innocentium cruore maculantur, & dicatas Deo mentes euisceratis corporibus detorquent. cum talibus nunc congredi, & disputare contendimus. Hos ad ueritatem ab inepta persuasione traducere, qui sanguinem facilius hauserint, quàm uerba iustorum. Quid igitur? Operam'ne perdemus? Minime. Nam si lucrari hos à morte, ad quam conci-

tatissime tendunt, non potuerimus, si ab illo itinere de morte ad uitam, lucem'q; reuocare, quoniam ipsi saluti suæ repugnant, nostros tamen confirmabimus, quorum non est stabilis, ac solidis radicibus fundata, & fixa sententia. Nutant enim plurimi, et maxime qui literarum aliquid attigerunt. Nam & in hoc philosophi, & oratores, & poetæ perniciosi sunt, quod incautos animos facile irretire possunt suauitate sermonis, & carminum dulci modulatiõe currentium. Ob eãq; causam uolui sapientiam cum religione coniungere, nequid studiosis illa inanis doctrina possit officere, ut iam scientia literarum non modo nihil noceat religioni, atq; iustitiæ, sed etiã prosit quãplurimum, si is, qui eas didicerit, sit uirtutibus instructior, & ueritate sapientior. Præterea etiam si nulli alij, nobis certe proderit, delectabit se conscientia, gaudebit'q; mens, se in ueritatis luce uersari, quod est animæ pabulum incredibili quadam iucunditate perfusum. Verum non est desperandum fortasse, non canimus surdis. Nec enim tam in malo statu res est, ut desint sanæ mentes, quibus & ueritas placeat, & monstratum sibi rectum iter & uideant, & sequantur. Circumliniatur modo poculum cœlestis sapientiæ melle, ut possint ab imprudẽtibus amara remedia sine offensione potari, dum illiciẽs prima dulcedo acerbitatem saporis asperi sub prætextu suauitatis occultat. Nam hæc in primis causa est, cur apud sapientes, & doctores, & principes huius seculi scriptura sancta fide careat, quod prophetæ communi, ac simplici sermone, ut ad populum sunt locuti. Contemnuntur itaq; ab ijs, qui nihil audi

re, uel legere nisi expolitum, ac disertum uolunt, nec quicq̃ inhærere animis eorum potest, nisi quod aures blandiori sono permulcet. Illa uero, quæ sordida uidentur, anilia, inepta, uulgaria existimantur. Ideo nihil uerum putant, nisi quod auditu suaue est, nihil credibile, nisi quod potest icutere uoluptatem, nemo rem ueritate ponderat, sed ornatu. Non ergo credunt diuinis, quia fuco carent, sed ne illis quidem, qui eas interpretantur, quia sunt & ipsi aut omnino rudes, aut certe parum docti. Nam ut plene sint eloquentes, per raro contingit, cuius rei causa in aperto est. Eloquentia enim seculo seruit, populo se iactare, & in rebus malis placere gestit. Siquidem ueritatem sæpius expugnare conatur, ut uim suam monstret, opes expetit, honores concupiscit, summum deniq; gradum dignitatis exposcit. Ergo hæc quasi humilia despicit, arcana tanquã contraria sibi fugit, quippe quæ publico gaudeat, et multitudinẽ, celebritatemq; desyderet. Eo fit, ut sapientia, & ueritas idoneis præconibus indigeat. Et siqui forte literatorum se ad eam contulerunt, defensioni eius non sufficerunt. Ex ijs, qui mihi noti sunt, Minutius felix non ignobilis inter causidicos loci fuit. Huius liber, cui Octauio titulus est, declarat quã idoneus ueritatis assertor esse potuisset, si se totum ad id studiũ contulisset. Septimius quoq; Tertulianus fuit omni genere literarum peritus, sed in loquendo parum facilis, & minus comptus, & multum obscurus fuit. Ergo ne hic quidem satis celebritatis inuenit. Vnus igitur præcipuus, & clarus extitit Cyprianus, qui magnam sibi gloriam ex artis oratoriæ profes-

sione quæsierat, & admodum multa conscripsit in suo genere miranda. Erat enim ingenio facili, copioso, suaui, & (quæ sermonis maxima est uirtus) aperto, ut discernere nequeas, utrum'ne ornatior in loquendo, an facilior in explicando, an potentior in persuadendo quisq́ fuerit. Hic tamen placere ultra uerba sacra mentibus ignorantibus non potest, quoniã mystica sunt, quæ locutus est, & ad id præparata, ut solis fidelibus audiantur. Deniq; à doctis huius seculi, quibus forte scripta eius innotuerunt, derideri solet. Audiui ego quendã hominem disertum sanè, qui eum immutata una litera Caprianum uocaret, quasi q̀ elegans ingenium, & melioribus rebus aptum, ad aniles fabulas contulisset. Quod si accidit hoc ei, cuius eloquentia non insuauis est, quid tandem putemus accidere illis, quorum sermo ieiunus est, & ingratus, qui neq; uim persuadendi, neq; subtilitatem argumentandi, neq; ullam prorsus acerbitatem ad reuincendũ habere potuerunt?

Quod ex defectu doctorum data est temerarijs hominibus audacia impugnandi ueritatem ignotam, et hoc probat exemplo duorum philosophorum, quos uiderat in Bithynia. Caput II

Ergo quia defuerunt apud nostros idonei, peritiq́; doctores, qui uehementer, qui acriter errores publicos redarguerent, qui causam omnem ueritatis ornate, copioseq́; defenderent, prouocauit quosdã hæc ipsa penuria, ut auderent scri

bere contra ignotam sibi ueritatem. Omitto eos, qui prioribus eam temporibus nequicq̃ lacesserunt. Ego cum in Bithynia literas oratorias accitus docerem, contigisset'q; eodem tempore, ut Dei templum euerteretur, duo extiterunt ibidem, qui iacenti, atq; abiectæ ueritati nescio utrum superbius, an importunius insultarent, quorum alter antistitem se philosophiæ profitebatur. Verum ita uitiosus, ut continentiæ magister non minus auaritia, quã libidinibus arderet, in uictu tam sumptuosus, ut in schola uirtutis assertor, parsimoniæ, paupertatis'q; laudator, in palatio peius cœnaret, quã domi, tamen uitia sua capillis, et pallio, & (quod maximũ est uelamentum) diuitijs prætegebat, quas ut augeret, ad amicitias iudicum miro ambitu penetrabat, eosq; sibi repente authoritate falsi nominis obligabat, non modo, ut eorum sententiam uenderet, uerumetiam confines suos, quos ædibus, agris'q; pellebat, à suo repetendo, hac potentia retardabat. Hic uero, qui suas disputationes moribus destruebat, uel mores suos disputationibus arguebat, ipse aduersus se grauis censor, & accusator acerrimus, eodem ipso tempore, quo iustus populus nefarie lacerabatur, tres libros euomuit contra religionem, nomem'q; Christianum. Professus ante omnia, philosophi officium esse, erroribus hominum subuenire, atq; illos ad ueram uiam reuocare, idest ad cultus Deorum, quorum numine, ac maiestate (ut ille dicebat) mundus gubernaretur, nec pati, homines imperitos quorundam fraudibus illici, ne simplicitas eorum prædæ, ac pabulo sit hominibus astutis. Itaq; se su-

ſæpiſſe hoc munus philoſophia dignum, ut præfer-
ret non uidentibus lumen ſapientiæ, non modo ut ſu
ſceptis Deorum cultibus reſaneſcant, ſed etiam ut per
tinaci obſtinatione depoſita, corporis cruciamenta de-
uitent, nec ſæuas membrorum lacerationes fruſtra
perpeti uelint. Vt autem appareret cuius rei gratia
opus illud elaboraſſet, effuſus eſt in pricipum laudes,
quorum pietas, & prouidentia (ut quidem ipſe dice-
bat) tum in cæteris rebus humanis, tum præcipue in
defendendis Deorum religionibus claruiſſet, conſul
tum eſſe tandem rebus humanis, ut cohibita impia,
& anili ſuperſtitione, uniuerſi homines legitimis ſa
cris uacarent, ac propitios ſibi Deos experirentur.
Vbi autem religionis eius, contra quam perorabat,
infirmare uoluit rationem, ineptus, uanus, ridiculus
apparuit, quia grauis ille conſultor utilitatis alie-
næ, non modo quid oppugnaret, ſed etiam quid lo
queretur neſciebat. Nam ſiqui noſtrorum affue-
runt, quamuis temporis gratia conticeſcerent, ani-
mo tamen deriſere, utpote cum uiderent hominem
profitentem, ſe illuminaturum alios, cum ipſe cæcus
eſſet, reducturum alios ab errore, cum ipſe ignoraret,
ubi pedes ſuos poneret, eruditurum alios ad uerita-
tem, cuius ille ne ſcintillam quidem unam uidiſſet ali
quando, quippe cum ſapientiæ profeſſor profligare ſa
pientiam niteretur. Omnes tamen id arguebant, ꝙ illo
potiſſimum tempore id operis eſſet aggreſſus, quo fu-
rebat odioſa crudelitas. O philoſophũ adulatorem,
ac tempori ſeruientem. Verũ hic pro ſua inanitate con
temptus eſt, qui & gratiã, quam ſperauit, nõ eſt ade-

ptus, & gloria, quã captauit, in culpam, reprehensionem'q; conuersa est. Alius eandem materiam mordacius scripsit, qui erat tunc è numero iudicum, & qui author in primis faciendæ persecutionis fuit, quo scelere non contentus, etiam scriptis eos, quos affiixerat insecutus est. Composuit enim libellos duos non contra Christianos, ne inimice insectari uideretur, sed ad christianos, ut humane, & benigne consulere putaretur, in quibus ita falsitatem scripturæ sacræ arguere conatus est, tanquã sibi esset tota contraria, nã quædam capita, quæ repugnare sibi uidebantur, exposuit, adeo multa, adeo intima enumerans, ut aliquando ex eadem disciplina fuisse uideatur. Quod si fuit, quis eum Demosthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat assensus, & fidei, cuius nomen induerat, & sacramenti, quod acceperat, proditor factus est, nisi forte casu in manus eius diuinæ literæ inciderunt. Quæ igitur temeritas erit id audere dissoluere, quod illi nemo interpretatus est bene? ꝙ aut nihil didicit, aut nihil intellexit. Tantum enim abest à diuinis literis repugnantia, quantum ille abfuit à ueritate, & fide, præcipue tamen Paulum, Petrum'q; lacerauit, cæteros'q; discipulos, tanquam fallaciæ seminatores, quos eosdem tum rudes, & indoctos fuisse testatus est. Nam quosdam eorum piscatorio officio quæstum fecisse, quasi ægre ferret, ꝙ illam rem nõ Aristophanes aliqs, aut Aristarchus cõmentatus sit.

Quod discipulis Christi uoluntas mentiendi abfuit, qui uitam exercebant contrariam uitijs. Et quod

respondendū fuit blasphemiæ eorum, qui Christum magum fuisse mentiti sunt, & sibi ipsis contraria docuerunt. Caput III

Abfuit ergo ab his fingendi uoluntas, & astutia, quoniā rudes fuerunt. Aut quis posset indoctus, apta inter se, & cohærentia fingere, cum philosophorum doctissimi Plato, & Aristoteles, & Epicurus, & Zenon, ipsi sibi repugnātia, & contraria dixerint? Hæc est enim mendaciorum natura, ut cohærere non possint. Illorum autem traditio, quia uera est, quadrat ubiq;, ac tota sibi consentit, & ideo persuadet, quia constanti ratione suffulta est, non igitur quæstus, & cōmodi gratia religionem istam commenti sunt, quippe qui et præceptis, & ipsa re eam uitam secuti sunt, quæ & uoluptatibus caret, et omnia, quæ habentur in bonis, spernit, et qui non tantum mortem pro fide subierint, sed etiam morituros esse se & scierint, & prædixerint, & postea uniuersos, qui eorum disciplinam secuti essent, acerba, & nefanda passuros, Ipsum autem Christum affirmauit à iudæis fugatum, collecta noningentorū hominum manu, latrocinia fecisse. Quis tantæ authoritati audeat repugnare? Credamus hoc planè. Nā fortasse illi hoc in somnis Apollo aliquis nuntiauit. Tot semper latrones perierunt, & quotidie pereūt, utiq; multos & ipse damnasti, quis eorum post crucem suam, non dicam Deus, sed homo appellatus est? Verum tu forsitan ex eo credidisti, quia uos homicidam Martem consecrastis, ut Deum, quod tamen non

fecissetis, si illum Areopagitæ in crucem sustulissent. Item cum facta eius mirabilia destrueret, nec tamen negaret, uoluit ostendere Apollonium uel paria, uel etiam maiora fecisse. Mirum, ꝙ Apuleiũ prætermisit, cuius solent & multa, & mira memorari. Cur igitur ò delirum caput, nemo Apollonium pro Deo colit, nisi forte tu solus, illo scilicet Deo dignus, cũ quo te in sempiternũ uerus Deus puniet. Si magus Christus, quia mirabilia fecit, peritior utiq; Apollonius, qui (ut describis) cum Domitianus eum punire uellet, repente in iudicio non comparuit, quã ille, qui comprehensus est, & cruci affixus. At enim ex hoc ipso fortasse insolentiam Christi uoluit arguere, ꝙ Deum se constitueret, ut ille uerecundior fuisse uideatur, qui cum maiora faceret, ut hic putat, id sibi non arrogauerit. Omitto nunc ipsa opera comparare, quia in secundo, & superiori libro de fraude, ac præstigijs artis magicæ dixi. Nego esse quenquam, qui non optet in primis id sibi post mortem contingere, quod etiam reges maximi concupiscunt. Cur enim homines sibi sepulchra magnificat, cur statuas, cur imagines comparant, cur aliquibus factis præclaris, aut etiam morte pro ciuibus suscœpta, student opiniones hominum promereri? Cur deniq; ipse ingenij tui monimentum hoc detestabili stultitia, tanquam cœno ædificatum, constituere uoluisti, nisi quod immortalitatem de memoria nominis speras? Stultum est igitur, id putare Apollonium noluisse, quod optaret utiq;, si posset, quia nemo est, qui immortalitatem recuset, & maxime cum eum dicas & adoratum esse à quibusdam, sicut Deum, & simu

lachrū eius ſub Herculis Alexi Caci nomine conſtitu tum, ab Epheſiis etiam nunc honorari, non potuit ergo poſt mortem Deus credi, quia & hominem, & ma gum fuiſſe conſtabat, & ideo alieni nominis titulo affectauit diuinitatem, quia ſuo nec poterat, nec aude bat. Noſter uero & poterat deus credi, quia magus non fuit, & creditus eſt, quia uerus fuit. Non, inquit, hoc dico, iccirco Apollonium non haberi Deum, quia noluerit, ſed ut appareat nos ſepientiores eſſe, qui mi rabilibus factis non ſtatim fidem diuinitatis adiunxi mus, quā uos, qui ob exigua portenta deū credidiſtis. non eſt mirum ſi tu, qui à Dei ſapientia longe remo tus es, nihil prorſus intelligis eorum, quæ legiſti, cum iudæi, qui à pricipio prophetas lectitauerant, qbusq; ſacramentum dei fuerat obſignatum, tamen quid lege rent ignorauerunt. Diſce igitur, ſiquid tibi cordis eſt, non iccirco à nobis deū creditum Chriſtum, qa mirabi lia fecit, ſed qa uidimus in eo facta eſſe omnia, quæ no bis annuntiata ſunt uaticinio prophetarū, fecit mira bilia, magnū putaſſemus, ut et uos nuncupatis, & iu dæi tunc putauerunt, ſi non illa facturū Chriſtū pro phetæ omnes uno ſpiritu prædixiſſent. Itaq; Deū cre dimus, non magis ex factis, operibusq; mirandis, quā ex illa ipſa cruce, quā uos ſicut canes lambitis, quoniā ſimul & illa prædicta eſt, non igitur ſuo teſtimonio, (cui enim de ſe dicenti credi poteſt) ſed prophetarum teſtimonio, quia omnia, quæ fecit, ac paſſus eſt, multo ante cecinerunt, fidem diuinitatis accepit, quod neq; Apollonio, neq; Apuleio, neq; cuiquam magorum po tuit, aut poteſt aliquādo contingere. Cum igitur talia

ignorantiæ suæ deliramenta fudisset, cum ueritatem penitus excidere cōnixus esset, ausus est libros suos nefarios, ac Dei hostes φιλαληθεῖς, idest ueritatis amatores annotare. O cæcum pectus, o mentem cimmerijs (ut aiunt) tenebris atriorem. Discipulus hic fortasse Anaxagoræ fuit, cui niues atramentū fuerunt, atq; eadem cæcitas est & uero falsitatis, & mendacio ueritatis nomen imponere. Videlicet homo subdolus uoluit lupum sub ouis pelle cælare, ut fallaci titulo posset irretire lectorem. Verū esto inscitia hoc, non malitia feceris. Quam tandem nobis attulisti ueritatem, nisi quod assertor Deorum eos ipsos ad ultimum prodidisti. Prosecutus enim summi Dei laudes, quem regem, quem maximum opificem rerum, quem fontem bonorum, quem parentem omnium, quem factorem, authoremq; uiuentium confessus es, ademisti Ioui tuo regnum, eumq; summa potestate depulsum, in ministrorum numerum redegisti. Epilogus itaq; te tuus arguit stultitiæ, uanitatis, erroris. Affirmas Deos esse, & illos tamen subijcis, & mancipas ei Deo, cuius religionem conaris euertere.

Quare hoc opus inceptum sit, & contra quos, & ad quid prosit. Caput IIII

I ergo, de quibus dixi, cū præsente me, ac dolēte sacrilegas suas literas explicassent, & illorum superba impietate stimulatus, & ueritatis ipsius conscientia (ut ego arbitror) suscepi hoc munus, ut omnibus ingenij mei uiribus ac-

cusatores iustitiæ refutarem, non ut contra eos scriberem, qui paucis uerbis obteri poterant, sed ut omnes, qui ubiq; idem operis efficiunt, aut effecerunt, uno simul impetu profligarem. Non dubito enim quin & alij plurimi, & multis in locis, et non modo græcis, sed etiam latinis literis, monimentum iniustitiæ suæ struxerunt, quibus singulis quoniam respondere non poteram, sic agendam mihi hanc causam putaui, ut etiã priores cum omnibus suis scriptis peruerterem, & futuris omnem facultatem scribendi, aut respondendi amputarem, præbeant modo aures. Efficiam profecto, ut quicunq; ista cugnouerit, aut suscipiat quod ante damnauit, aut, quod est proximum, deridere aliquando desistat. Quanquã Tertulianus eandem causam plene perorauerit in eo libro, cui Apologetico nomen est, tamen quoniam aliud est accusantibus respondere, quod in defensione, aut negatione sola positum est, aliud instituere, quod nos facimus, in quo necesse est doctrinæ totius substantiam contineri, non defugi hunc laborem, ut implerem materiam, quam Cyprianus non executus est in ea oratione, qua Demetrianum (sicut ipse ait) oblatrantem, atq; obstrepentem ueritati redarguere conatur, qua materia non est usus, ut debuit. Non enim scripturæ testimonijs, quam ille utiq; uanam, fictam, commentitiam putabat, sed argumentis, & ratione fuerat refellendus. Nam cum ageret contra hominem ueritatis ignarum, dilatis paulisper diuinis lectionibus, formare hunc a' principio tanquam rudem debuit. Eiq; paulatim lucis principia monstrare, ne toto lu-

mine obiecto caligaret, Nam sicut infans solidi, ac fortis cibi capere uim non potest, ob stomachi teneritudinem, sed liquore lactis, ac mollitudine alitur, donec firmatis uiribus uesci fortioribus possit, ita et huic oportebat, quia non dum poterat capere diuina, prius humana testimonia offerri, id est philosophorum & historicorum, ut suis potissimum refutaretur authoribus. Quod quia ille non fecit, raptus eximia eruditione diuinarum literarum, ut iis solis contentus esset, quibus fides constat, accessi Deo inspirante, ut ego facerem, & simul, ut iam cæteris ad imitandum pararem. At si hortatu nostro docti homines, ac diserti huc se conferre cœperint, & ingenia sua, uimq; dicendi in hoc ueritatis campo iactare maluerint, euanituras breui religiones falsas, & occasuram esse omnem philosophiam, nemo dubitauerit, si fuerit omnibus persuasum, tum hanc solam religionem, tum etiam & solam ueram esse sapientiam. Sed euagatus sum longius, quàm uolebam.

De iustitia, quam non modo philosophi, sed etiam poetæ, qui eos præcesserunt, tantis quæsierunt uiribus. Et quomodo pro uero haberi debeat, nõ figmento poetico, quod iustitia terras incolebat regnante Saturno, & aurea fuisse secula. Sed Ioue regnante iustitiam eẽ fugatam. Caput V

n Vnc reddenda est de iustitia proposita disputatio, quæ aut ipsa summa est uirtus, aut fons est ipsa uirtutis, quam non modo phi-

losophi quæsierunt, sed poetæ quoq;, qui priores multo fuerunt, & ante natum philosophiæ nomen pro sapientibus habebantur. Hi plane intellexerunt, abesse hanc à rebus humanis, eamq; finxerunt offensam uitijs hominum cessisse à terra, in cœlumq; migrasse, atq; ut docerent qd sit iuste uiuere. (Solent enim præcepta per ambages dare) à Saturni temporibus, quæ illi uocant aurea, repetunt exempla iustitiæ, narrantq; in quo statu fuerit uita humana, dum illa in terra moraretur. Quod quidem non pro poetica fictione, sed pro uero habendum est. Saturno enim regnante nondum Deorum cultibus institutis, nec adhuc ulla gente ad diuinitatis opinionem consecrata, Deus utiq; colebatur. Et ideo non erant neq; dissensiones, neq; inimicitiæ, neq; bella.

Non dum uesanos rabies nudauerat enses,

Vt germanicus Cæsar in Aratæo loquitur carmine.

Nec consanguineis fuerat discordia nata.

Immo nec alienigenis quidem, neq; ulli omnino gladij, qui nudarentur, fuerunt. Quis enim præsente, ac uigente iustitia, aut de tutela sui, cum nemo insidiaretur, aut de pernicie alterius cogitaret, cum nemo quicquam concupisceret?

Malebant tenui contenti uiuere cultu, ut Cic. in suo ait Arato, quod est proprium nostræ religionis.

Ne signare quidem, aut partiri limite campum

Fas erat, in medium quærebant. Quippe cũ Deus cõem omnibus terrá dedisset, ut cõem degerent uitam, non ut rabida, et furens auaritia sibi omnia uẽdicaret, nec ulli deesset, q̃ omnibus nasceretur. Quod poetæ di

ctum sic accipi oportet, non ut existimemus nihil omnino tunc fuisse priuati, sed more poetico figuratum, ut intelligamus tam liberales fuisse homines, ut natas sibi fruges non includerent, nec solis absconditis incubarent, sed pauperes ad communionem proprij laboris admitterent.

Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant.

Nec mirum cum promptuaria iustorum benigne paterent omnibus, nec auaritia intercipiens beneficia diuina famem, sitimq; uulgo faceret, sed omnes æqualiter abundarent, cum habentes non habentibus large, copiose'q; donarent. Sed postquã Saturnus à filio pulsus, in Latium'q; delatus est,

Arma Iouis fugiens, & regnis exul adeptis,

Cum iam populus, uel noui regis metu, uel quia spõte deprauatus Deum colere desisset, regem'q; pro Deo habere cœpisset, cum ipse propemodum parricida exẽplo cæteris esset, ad uiolandam pietatem,

Deseruit propere terras iustissima uirgo.

Sed non, ut ait Cicero,

Et Iouis in regno, cœli'q; in parte resedit.

Quomodo enim poterat in eius regno residere, aut commorari, qui patrem regno expulit, bello persecutus est, exulem toto orbe iactauit?

Ille malum uirus serpentibus addidit atris,

Prædari'q; lupos iussit. idest odium, & inuidiã, & dolum hominibus inseuit, ut essent tanquam serpentes uenenati, tam rapaces quàm lupi. Quod quidem uere faciunt ij, qui iustos, ac fideles Deo persequũtur, dant'q; iudicibus sæuiendi aduersus inoxios potestatem.

ſtatem. Fortaſſe aliquid eiuſmodi Iupiter fecerit ad expugnandam, tollendam'q; iuſtitiam, & ideo efferaſſe ſerpentes, ac lupos acuiſſe traditur.

Tum belli rabies, & amor ſucceſſit habendi.

Neq; immerito. Sublata.n. Dei religione boni quoque, ac mali ſcientiam perdiderunt, ſic hominibus intercidit communitas uitæ, & direptum eſt fœdus ſocietatis humanæ. Tum inter ſe manus inſerere cœperunt, & inſidiari, et gloriã ſibi ex humano ſanguine cõparare.

Quod cupiditas fons malorum omnium expulſa iuſtitia, ſuas, ideſt iniquiſſimas promulgauit leges, & quomodo ſub Ioue naturæ conſortes ſeruituti ſubiecerit audax, auara, ambitioſa, ſuperba, & crudelis impietas hominum, & aureum expulit ſeculum, quod ſola facit puritas ueræ religionis. Cap. VI

q Vorum omnium malorum fons cupiditas erat, quæ ſcilicet ex contemptu ueræ maieſtatis erupit, non tantum enim non participabant alijs ij, quibus aliquid affluebat, ſed aliena quoq; rapiebant in priuatum lucrum trahẽtes omnia, & quæ antea in uſus hominum etiam ſinguli laborabant, in paucorum domo conferebantur. Vt.n. cæteros ſeruitio ſubiugarent, in primis neceſſaria uitæ ſubducere, & colligere cœperunt. Eaq; firmiter concluſa ſeruare, ut beneficia cœleſtia facerent ſua, nõ propter humanitatem, quæ nulla in ipſis erat, ſed ut omnia cupiditatis, & auaritiæ inſtrumenta contraherent, leges etiam ſibi iuſtitiæ nomine muniitas iniquiſſimas, iniu-

stistimas'q; sanxerunt, quibus rapinas, & auaritiam suam contra uim multitudinis tuerentur. Tantum igitur authoritate, quantum uiribus, aut opibus, aut auaritia prævalebant. Et quoniã nullum in his iustitiæ uestigium fuit, cuius officia sunt humanitas, æquitas, misericordia, iam superba, et tumida inæqualitate gaudebant, altiores'q; cæteris hominibus satellitum comitatu, & ferro, & insigni ueste fulgebant. Hinc honores sibi, & purpuras, & fasces inuenerunt, ut securium, gladiorum'q; terrore subnixi, quasi iure dominorum perculsis, ac pauentibus imperarent. in hac conditione humanam uitam rex ille constituit, qui debellato, ac fugato parente non regnum, sed impiam tyrannidem ui, & hominibus armatis occupauit. Et aureum illud, iustum'q; seculum sustulit, coegit'q; homines malos, & impios fieri, uel ex hoc ipso, quod ipsos auertit à Deo ad se adorandum, quod error insolentissimæ potestatis expresserat. Quis enim nõ metueret eum, quẽ arma cingebant, quem ferri, & gladiorum fulgor insuetus circundabat? aut qui parceret alieno, qui ne patri suo quidem pepercerat? Quem uero metueret, qui Titanam robustam, excellentem'q; uiribus gentem bello uicerat, occidione deleuerat? Quid mirũ, si omnis multitudo insolito metu pressa in unius adulationem concesserat? hunc uerebantur, huic honorem maximum deferebant. Et quoniam mores, ac uitia regis imitari genus obsequij iudicabatur, abiecerunt omnes pietatem, ne exprobrare regi scelus uiderentur, si pie uiuerent. Sic assidua imitatione corrupti diuinum fas reliquerunt, & paulatim male uiuendi consuetudo mos fa

ctus est. Nec iam quicquam ex antecedentis seculi pio, atq; optimo statu mansit, sed explosa iustitia, ueritatem secum trahens reliquit hominibus errorem, ignorantiam, cæcitatem. Imprudentes igitur poetæ, qui eam ad cœlum confugisse cecinerunt, idest ad Iouis regnum. Si enim seculo, quod uocant aureum, iustitia in terra fuit, à Ioue utiq; pulsa est, qui aureum seculum commutauit. Seculi autem commutatio, & expulsio iustitiæ nihil aliud, ut dixi, quàm desertio diuinæ religionis putanda est, quæ sola efficit, ut homo hominē charum habeat, eumq; sibi fraternitatis uinculo sciat eē constrictum, siquidem pater idem & Deus est omnibus, ut Dei patris communis beneficia cum ijs, qui nō habent, partiatur, nulli noceat, nullum premat, non fores claudat hospiti, non aurem precanti, sed sit largus, beneficus, liberalis, quas regias esse laudes Tullius existimauit. Hæc est profecto iustitia, et hoc aureum seculum, quod Ioue regnante primum corruptum, mox & ipso, & omni eius progenie consecrata, Deorumq; multorum cultu suscepto fuerat omne sublatum.

De aduentu Christi aureum seculum restituētis in electis, idest uerā reformantis religionem. Et quod uirtus innotescit, & probatur exercitio uitiorum, ut liquidum sit, quare Deus mala esse permiserit.

Caput VII

S Ed Deus, ut parēs indulgentissimus, appropinquante ultimo tempore nuntium misit, qui uetus illud seculum, fugatam'q; iustitiā

reduceret, ne humanum genus maximis, & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergo species illius aurei temporis, & reddita quidem terrae, sed assignata paucis iustitia est, quae nihil aliud est, q̃ Dei unici sola, pia, et religiosa cultura. Sed moueat fortasse aliquẽ, cur si haec sit iustitia, non omni humano generi sit data, nec in ea multitudo uniuersa consenserit, magnae hoc disputationis est, cur à Deo, cum iustitiam terrae daret, non sit retenta diuersitas, quod et alio loco declaraui, et ubicũq; opportune inciderit, explicabitur. Nunc designare id breuissime satis est, Virtutem aut cerni non posse, nisi habeat uitia contraria, aut nõ esse perfectam, nisi exerceatur aduersis. Hanc enim Deus bonorum, et malorum uoluit esse distantiam, ut qualitatem boni ex malo sciamus, item mali ex bono, nec alterius ratio intelligi sublato altero potest. Deus ergo non exclusit malum, ut ratio uirtutis constare posset. Quomodo enim patientia uim suam, nomenq; retineret, si nihil esset, quod pati cogeremur? Quomodo laudem mereretur deuota Deo suo fides, nisi esset aliquis, qui à Deo uellet auertere? Nam & ideo potiores esse iniustos permisit, ut cogere ad malum possent, ideo plures, ut uirtus esset pretiosa, quod rara est. Quod quidem iam Quintilianus egregie, ac breuiter ostendit in capite obuoluto. Nam quae, inquit, uirtus esset innocentia, nisi laudem raritas dedisset? Verum quia natura sic comparatum est, ut odiũ cupiditas, ira in id, quod incubuerint, agant caecos, supra hominẽ uidetur culpa uacare. Alioqui si natura pares omnibus affectus dedisset, pietas nihil erat. Hoc q̃ uerum sit, doceat necessitas ipsa

rationis. Si enim uirtus est malis, ac uitijs fortiter repugnare, apparet sine malo, ac uitio nullã esse uirtutem, quam Deus ut absolutam, pfectamq́; redderet, retinuit illud, quod erat ei contrarium, cum quo depugnare posset. Agitata.n.malis quatiẽtibus stabilitatem capit, & quanto frequentius impellitur, tanto firmius roboratur. Hæc nimirum causa efficit, ut q̃uis sit hominibus missa iustitia, tamen aureum seculum non esse dicatur, qa malum nõ sustulit, ut retineret diuersitatem, quæ sacramentum diuinæ religionis continet sola.

Quare iustitia, quæ improbatio est, non uideatur ab hominibus, & quod homo dei templum est nõ aurum, nec lapides. Et quod Deus uirtutibus colendus est, non corruptibilibus donis. Et quod omnia mala ex eo proueniunt, quod plures Dij coluntur, quia si unus solus uere coleretur, omnes iura fraternitatis agnoscærent, & exercerent. Cap. VIII.

q Vi ergo putant iustum esse neminem, ante oculos habent iustitiam, sed eam nolunt cernere. Quid est.n.cur illam uel in carminibus, uel in omni sermone describant, conquerentes eius absentiam, cum sit facillimũ bonos esse, si uelint? Quid nobis inanem iustitiam depingitis, et optatis cadere de cœlo tanq̃ in aliquo simulachro figuratam? Ecce in conspectu uestro est, suscipite (si potestis) eamq; in domicilio uestri pectoris constituite. Nec difficile, nec alienum à temporibus existimetis. Estote æqui, ac boni, & sequetur uos sua sponte iustitia, quam quæritis.

Deponite omnem malam cogitationem de cordibus uestris, & statim uobis illud tempus aureum reuertetur, quod aliter consequi non potestis, quàm si uerum Deum colere cœperitis. Vos autem manente cultu Deorũ iustitiã desyderatis in terra, quod fieri nullo pacto potest, sed ne tum quidem potuit, cum putatis, quia nondum natis Dijs istis, quos impie colitis, necesse est unius Dei cultum fuisse per terram, eius. s. qui execratur malitiam, exigitq; bonitatem, cuius templum est, non lapides, aut lutum, sed homo ipse, qui figuram Dei gestat. Quod templum non auro, & gemmarum donis corruptibilibus, sed externis uirtutum muneribus ornatur. Discite igitur (siquid uobis reliquæ mentis est) homines ideo malos, & iniustos esse, quia Dij coluntur, & ideo mala omnia rebus humanis quotidie ingrauescere, quia Deus huius mundi effector, & gubernator derelictus est, quia susceptæ sunt, contra quàm fas est, impiæ religiones. Postremo, quia ne coli quidem uel à paucis Deum sinitis. Quod si solus Deus coleretur, nõ essent dissensiones, et bella, cum scirent homines se unius Dei filios esse, ideoq; diuinæ necessitudinis sacro, et inuiolabili uinculo copulatos, nullæ fierent insidiæ, cum scirent cuiusmodi pœnas Deus animarum interfectoribus præparet, qui clandestina scelera, & ipsas etiam cogitationes præuidet, non essent fraudes, neq; rapinæ si Deo præcipiente didicissent & suo paruo esse contenti, ut fragilibus, & caducis solida, et æterna præferrent. Non essent adulteria, & mulierum prostitutiones, et stupra, si esset notum omnibus damnari à Deo quicquid appetitur ultra generandi cupiditatem. Nec

fœminam necessitas cogeret pudorem suum profanare, ut uictum sibi obscœnissimum quærat, cum & mares libidinem contemnerent, & habentium pia, & religiosa collatio non habentibus subueniret. Nõ essent igitur (ut dixi) hæc omnia in terris mala, si ab hominibus in legem Dei coniuraretur, si ab uniuersis fierent, quæ unus noster populus operatur, quã beatus esset, quã'q; aureus humanarum rerum status, si per totum orbem mansuetudo, & pietas, & pax, & innocentia, & æquitas, & temperantia, & fides moraretur. Deniq; ad regendos homines, non opus esset tam multis, & tam uarijs legibus, cum ad perfectam innocentiam Dei lex una sufficeret, neq; carceribus, neq; gladijs præsidium, neq; terrore pœnarum, cũ præceptorum cœlestium salubritas humanis pectoribus infusa, ultro ad iustitiæ opera homines erudiret. Nunc autem mali homines sunt ignorantia recti, ac boni, quod quidem Cicero uidit. Disputans enim de legibus, Sicut una, inquit, eadem'q; natura mundus omnibus partibus inter se congruentibus cohæret, ac nititur, sic omnes homines inter se natura confusi, prauitate dissentiunt, nec se intelligunt esse consanguineos, & subiectos omnes sub unam, eandem'q; tutelam, quod si teneretur, Deorum profecto uita homines uiuerent. Vniuersa igitur mala, quibus humanum genus seipsum inuicem conficit, iniustus, atq; impius Deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui communem omnium patrem Deum, tanquam prodigi, ac rebelles liberi abnegassent.

Quod iniqui iustitiam, quam sibi abesse sentiunt, omnibus abesse putant, & in eos, qui iustiores, & innocentissimi sunt, atrocius sæuiunt .i. in seruos Christi, mensuram patrum implentes, qui caput omnium iustorum Christum occiderunt, eo quod dissimilitudo uitæ criminosæ sitiat sanguinem innocentium.

Caput IX.

n Onnunq̃ tamen sentiunt, se malos esse, & ueterum seculorum statum laudant, & de moribus suis, meritisq; coniectant, abesse iustitiam, quam obuersantem oculis suis non tantum non suscipiunt, nec agnoscunt, uerumetiam uiolenter oderunt, & persequuntur, & exterminare contendunt. Fingamus hanc interim non esse iustitiam, quam nos sequimur, quomodo, si illa uenerit, quam uerã putant, eam recipient, qui laniant, & occidunt eos, quos et ipsi fatentur imitatores esse iustorum, quia bona operãtur, & iusta, cum si tantummodo malos occiderent, digni essent, ad quos iustitia non ueniret, cui nulla fuit alia causa linquẽdi terram, quàm humani cruoris effusio. Quanto magis, cum pios interficiant, & ipsos iustitiæ sectatores pro hostibus ducant, immo uero plus quàm pro hostibus, quibus utiq; cum animas eorum, et opes, & liberos ferro, & igni appetant, tamen parcitur uictis, & est locus inter arma clementiæ. Aut si adeo sæuire placuit, nihil plus in eos fit, quàm ut occidantur, uel in seruitutem adducantur. Hoc uero inenarrabile est, quod fit aduersus eos, qui maleficere nesciunt. Et nulli nocentiores habentur, quàm qui sunt ex omnibus innocentes. Audent igitur homines improbissimi iusti-

tiæ facere mentionem, qui feras immanitate uincunt, qui placidissimum Dei gregem uastant, ceu lupi rapaces atra in nebula, quos improba uentris Exegit cæcos rabies. Verum hos non uentris, sed cordis rabies efferauit, nec atra nebula, sed aperta prædatione grassantur, nec unquam conscientia scelerum reuocat, ne sanctum, ac pium nomen iustitiæ ore illo uiolent, quod cruore innocentium, tanquam rictus bestiarum madent. Huius tanti, & tam pertinacis odij quam potissimum causam esse dicamus? Vtrum'ne ueritas odium pariat, ut ait poeta quasi diuino spiritu instructus, an erubescunt coràm iustis, & bonis esse nequam, an potius utrunq;? Nam & ueritas ideo semper inuisa est, quod is, qui peccat, uult habere liberum peccandi locum, nec aliter se putat male factorum uoluptate securius perfrui posse, quasi nemo sit, cui delicta non placeant. Ergo tanquam scelerum, & malitiæ suæ testes extirpare funditus nituntur, et tollere, grauesq; sibi putant, tanquam uita eorum coarguatur. Cur enim sint aliqui intempestiue boni, qui corruptis moribus publicis, conuitium bene uiuendo faciant, cur non omnes sint æque mali, rapaces, impudici, adulteri, periuri, cupidi, fraudulenti? quin potius auferantur, quos coràm male uiuere pudet, qui peccantium fontem, & si non uerbis, quia tacent, tamen ipso genere uitæ dissimili feriunt? & uerberant. Castigare enim uidetur quicunq; dissentit. Nec est magnopere mirandũ, si aduersus homines ista fiunt, cum aduersus ipsum Deum propter eandem causam insurrexerit etiam populus in spe constitutus, nec Dei nescius, sequiturq; iustos eadem ne-

cessitas, quae ipsum iustitiae uiolauit authorē. Vexant ergo, & exquisitis poenarum generibus excruciant, parumq; habent interficere, quos oderunt, nisi etiam crudelitas corporibus illudat. Siqui autem doloris, uel mortis metu, uel suapte perfidia coeleste sacramentum deseruerint, et ad funesta sacrificia consenserint, eos laudant, & honoribus mactant, ut eorum exemplo caeteros illiciant. Qui autem magni existimauerint fidem, cultoresq; se Dei non abnegauerint, in eos uero totis carnificinae suae uiribus, ueluti sanguinem sitiant, incumbunt, & desperatos uocant, quia corpori suo minime parcunt, quasi quicquam desperatius esse possit, quàm torquere, ac dilaniare eum, quem scias innocentem. Adeo uero nec pudor ullus apud eos superest, à qbus abest omnis humanitas, & detorquent in homines iustos conuitia sibi congruentia. Impios. n. uocant ipsi. s. pij, & ab humano sanguine abhorrentes, cū si et actus suos consyderent, & illorum, quos tanquam impios damnant, iam intelligant, quàm mendaces sint, & ijs omnibus, quae aduersus bonos aut dicunt, aut faciunt, digniores. Non enim de nostro, sed de illorum numero semper existunt, qui uias obsideant armati, maria praedentur, uel si palàm grassari non licuit, uenena clàm temperent, qui uxores necent, ut dotes earum lucrentur, aut maritos, ut adulteris nubant, qui natos ex se pueros aut strangulent, aut si nimium pij fuerint, exponant, qui libidines incestas, nec à filia, nec à sorore, nec à matre, nec à sacerdote contineant, qui aduersus ciues suos, patriamq; coniurent, qui neq; culeum timeant, qui deniq; sacrilegia committant, & Deo-

rum, quos colunt, templa dispolient, & ut quæ leuia sunt, atq; inusitata dicamus, qui hæreditates captent, testamenta supponant, iustos hæredes uel auferant, uel excludant, q corpora sua libidinibus prostituant, qui deniq; immemores, quod nati sunt, cũ fœminis patientia certent, qui sanctissimam quoque corporis sui partem contra fas omne polluant, & profanent, qui uirilia sua ferro metant, & quod est sceleratius, ut sint religionis antistites, qui nec uitæ quidem suæ parcant, sed extinguendas publice animas uendant, qui si iudices sedeant, aut immeritos perdant mercede corrupti, aut noxios impune dimittant, qui cœlum quoq; ipsum ueneficijs appetant, tanquam eorum malitiam terra non capiat. Hæc inquam, & his plura scelera utique ab iis fiunt, qui Deos colunt. Quis inter hæc tot, & tanta iustitiæ locus est? Et ego de multis pauca collegi, non ut arguerem, sed ut ostenderem. Qui uolent scire omnia, Senecæ libros in manu sumant, q morum, uitiorumq; publicorum et descriptor uerissimus, & accusator acerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebrosam istam uitam circunscripte, breuiterq; depinxit his uersibus.

Nunc uero à mane ad noctem festo, atq; profesto,
Totus item pariterq; dies, populusq;, patresq;
Iactare, inde foro omnes, & decedere nusquam.
Vni se, atq; eidem studio omnes dedere, & arti,
Verba dare, ut caute possint pugnare, dolose
Blanditia certare, bonum simulare uirum se,
Insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.

Nostro autem populo quid horum potest obiici, cuius

omnis religio est, sine scelere, ac sine macula uiuere? Cum igitur uideant se, ac suos, ea, quæ diximus, gerere, nostros autem nihil aliud operari, nisi æquum, & bonum, poterant (siquid saperent) ex hoc intelligere, & illos, qui bonum faciunt, pios esse, & se impios, q nefanda committunt. neq; enim fieri potest, ut qui in omnibus uitæ suæ actibus non errant, in ipsa summa errent, hoc est in religione, quæ rerum omnium caput est. Impietas enim suscepta in eo, quod est summum, per cætera uniuersa sequeretur, eoq; fieri non potest, ut ipsi, qui errant in omni uita, non etiam in religione fallantur, quoniam pietas in summo regulam tenēs, tenorem suum seruat in cæteris. Ita fit in utraq; parte de conditione rerum, quæ geruntur, qualis sit summa ipsa noscatur.

De impia iniquorum, qui Deum nesciunt, pietate. Et quid, & ubi sit uera pietas, quam Deorum cultores assequi nequeunt propter subiectas causas.

Caput X.

Peræpretium est cognoscere illorum pietatem, ut ex iis, quæ clementer, ac pie faciūt, possint intelligi, qualia sint, quæ ab his cōtra iura pietates geruntur. At nequem uidear inclementer incessere, aliquam mihi personam poeticam summam, quæ sit uel maximum pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille,

Quo iustior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis,
Qui nobis documenta iustitiæ protulit,
Vinxerat & post terga manus, quos mitteret umbris,

Inferias cæso sparsuros sanguine flammas.
Quid potest esse hac pietate clementius, q̃ mortuis humanas uictimas immolare, & ignem cruore hominũ tanquam oleo pascere? Sed fortasse hoc non ipsius uitium fuerit, sed poetæ, qui insignem pietate uirum insigni scelere fœdauit. Vbi est ergo, poeta, illa pietas, quam sæpissime laudas.
Ecce pius Aeneas, Sulmone creatos
Quattuor hic iuuenes, totidem quos educat Vphens,
Viuentes rapit inferias, quos immolet umbris,
Captiuoq; rogi perfundat sanguine flammas.
Cur ergo dicebat eodẽ ipso tempore, quo uinctos ipsos homines ad immolationem mittebat, Equidẽ et uiuis concedere uellem, cum quos uiuos habebat in potestate, uice pecudum iuberet occidi? Sed hæc (ut dixi) culpa non illius fuit, qui literas fortasse non didicerat, sed tua, qui, cum esses eruditus, ignorasti tamen, quid esset pietas, & illud ipsum, quod nefarie, quod detestabiliter fecit, pietatis esse officium credidisti, uidelicet ob hoc unum pius uocatur, quia patrem dilexit. Quid quod bonus Aeneas haud aspernenda precantes trucidauit? adiuratus enim per eundem patrem, & spem surgentis Iuli, nequaquam pepercit furijs accensus, & ira. Quisquam'ne igitur putet hunc aliquid in se uirtutis habuisse, qui & furore tanquam stipula exarserit, & manium patris, per quem rogabatur, oblitus iram frenare non quiuerit? Nullo igitur modo pius, qui nõ tantum non repugnantes, sed etiam precantes interemit. Dicet hic aliquis. Quæ igitur, aut ubi, aut qualis est pietas? Nimirum apud eos, qui bella nesciunt, qui con

cordiam cum omni ui seruant, qui amici sunt etiam ini micis, qui omnes homines pro fratribus diligunt, qui cohibere iram sciunt, omnemq; animi furorem tranql la moderatione lenire. Quanta igitur caligo, quanta te nebrarum, & errorum nubes hominum pectora obdu xit, qui cum se maxime pios putant, tum maxime fiũt impij. Quanto enĩ religiosius terrenis istis simulachris seruiunt, tanto magis scelerati aduersum nomen diui nitatis uere existunt. Itaq; pro merito impietatis suæ grauioribus malis sæpe uexantur, quorum causam q̃ nesciunt, fortunæ culpa omnis ascribitur, & locum in uenit Epicuri philosophia, nihil ad Deos pertinere cen sentis, nec gratia eos tangi, nec ira moueri, quia et con temptores eorum sæpe uideant beatos, & cultores sæ pe miseros. Quod eo fit, quia cum religiosi uideantur, & natura boni, nihil tale creduntur mereri, quale sæ pe patiuntur. Consolantur se tamen accusatione for- tunæ, nec sentiunt, quod si esset ulla, cultoribus su- is nunquam noceret. Merito igitur huiusmodi pietatem pœna consequitur, & offensa diuinitas scelere homi- num praue religiosorum, graui eos infortunio mactat, qui licet sanctis moribus uiuant in summa fide, atq; in nocentia, tamen, quia Deos colunt, quorum ritus impi os, ac profanos Deus uerus odio habet, à iustitia, et à nomine ueræ pietatis alieni sunt. Nec est difficile do- cere, cur Deorum cultores boni, et iusti esse non possint. Quomodo enim sanguine abstinebunt, qui colũt cru entos Deos Martem, atq; Bellonam? quomodo autem pa rentibus parcent, qui expulsorem patris sui Iouem? aut natis ex se infantibus, qui colunt Saturnum? quo-

modo pudicitiam tuebuntur, qui colunt deam nudam, & adulteram, et quasi apud Deos prostitutam? quomodo se à rapinis, & fraudibus abstinebunt, qui Mercurij furta nouerunt, docentis non fraudis esse decipere, sed astutiæ? Quomodo libidines coercebunt, qui Iouem, Herculem, Liberum, Apollinem, cæterosq; uenerantur, quorum adulteria, & stupra in mares, & fœminas non tantum doctis nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris, atq; cantantur, ut sint omnibus notiora? Possunt'ne inter hæc iusti esse homines, qui etiã si natura sint boni, ab ipsis tamen dijs erudiantur ad iniustitiam? Ad placandum enim Deum, quem colas, iis rebus opus est, quibus illum gaudere, ac delectari scias. Sic fit, ut uitam colentium Deus pro qualitate nominis sui formet, quoniam religiosissimum est cultus imitari.

Quod persecutores Christianorum non modo bestiæ fuerint, sed ipsis bestijs brutiores, & truciores. Quibus, & quare tormentis martyres afficiant.

Caput XI

IIs igitur hominibus, qui Deorum suorum moribus congruunt, quia grauis est, & acerba iustitia eandem impietatem suam, qua in cæteris rebus utuntur, aduersus iustos uiolenter exercent. Nec immerito à prophetis bestiæ nominantur. Præclare itaque M. Tullius. Etenim si nemo est, inquit, qui mori malit, quàm conuerti in aliquam figurã bestiæ, quamuis mentem hominis

habiturus, quanto est miserius in hoīs figura, aio esse efferato, mihi q̄dē tanto uidetur, q̄to est præstabilior animus corpore. Aspernantur itaq; corpora belluarū, q̄bus sunt ipsi sæuiores, sibiq; adeo placent, quod homines sint nati, quorum nihil nisi liniamenta, & summā figuram gerunt. Nam quis Caucasus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes, tam sanguinarias bestias unquam aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usq; ad uentris satietatem furit, fameq; sedata protinus conquiescit. Illa est uera bestia, cuius una iussione funditur ater ubiq; cruor, crudelis ubiq; luctus, ubiq; pauor, et plurima mortis imago. Nemo huius tantæ belluæ immanitatem potest pro merito describere, quæ uno loco recubans tamen per totum orbem dentibus ferreis sæuit, & non tantum artus hominum dissipat, sed & ossa ipsa comminuit, & in cineres fundit, nequis extet sepulturæ locus, quasi uero id affectent, qui Deum confitentur, ut ad eorum sepulchra ueniatur, ac nō ut ipsi ad eum perueniant. Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ insania est, lucem uiuis, terram mortuis denegasse? Dico igitur nihil esse miserius iis hominibus, quos ministros furoris alieni, quos satellites impiæ iussionis necessitas aut inuenit, aut fecit. Non enim honor ille, aut prouectio dignitatis fuit, sed hominis dānatio ad carnificinam, Dei uero ad pœnam sempiternam. Quæ autem per totum orbem singuli gesserint enarrare impossibile est. Quis enim uoluminum numerus capiet tam infinita, tam uaria genera crudelitatis? Accepta enim potestate pro suis moribus q̄sq; sæuit. Alij præ nimia timiditate plus ausi sunt, quàm iubebantur. Alij

suo proprio

ſuo proprio aduerſum iuſtos odio, quidã naturali mentis feritate, nonnulli ut placerent, et hoc officio uiam ſibi ad altiora munirent, alij ad occidendum præcipites extiterunt, ſicut unus in Phrygia, qui uniuerſum populum, cum ipſo pariter conuenticulo concremauit. Sed hic quanto ſæuior, tanto clementior inuenitur. Illud uero peſſimum genus eſt, cui clementiæ ſpecies falſa blanditur, ille ſæuior, ille grauior eſt carnifex, qui neminem ſtatuit occidere. Itaq; dici non poteſt, huiuſmodi iudices quanta, & quàm grauia tormentorum genera excogitauerint, ut ad effectum propoſiti ſui peruenirent. Hæc autem non tantum ideo faciunt, ut gloriari poſſint, nullum ſe innocentium peremiſſe (nam et ipſe audiui aliquos gloriantes, quia adminiſtratio ſua in hac parte fuerit incruenta) ſed inuidiæ cauſa, ne aut ipſi uincantur, aut illi uirtutis ſuæ gloriam conſequantur. Itaq; in excogitandis pœnarũ generibus nihil aliud quàm uictoriam excogitant. Sciunt enim certamen illud eſſe, & pugnam. Vidi ego in Bithynia præſidem gaudio mirabiliter elatum, tanquam Barbarorum gentem aliquam ſubegiſſet, quod unus, qui per biennium magna uirtute reſtiterat, poſtremo cedere uiſus eſt. Contendunt igitur, ut uincant, & exquiſitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud euitant, quàm ut ne torti moriantur. Quaſi uero mors tantum nos beatos faciat, ac etiam non tormenta, quanto fuerint grauiora, tanto maiorem uirtutis gloriam pariant. Illi autem pertinaci ſtultitia iubent curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renouentur, & reparetur nouus ſanguis ad pœnam. Quid tam pium,

tam beneficum, tam humanum fieri potest? non curas sent tam solicite quos amarent. Hæc est Deorũ disciplina. Ad hæc opera cultores suos erudiunt, hæc sacra desyderant. Quin etiã scæleratissimi homicidæ contra pios impia iura condiderunt, nam & constitutiones sacrilegæ, et disputationes iurisperitorum legũtur iniustæ. Domitius de officio proconsulis libro septimo, rescripta principum nefaria collegit, ut doceret quibus pœnis affici oporteret eos, qui se cultores Dei confiterentur.

Quomodo ipsi carnificibus grati facti sunt, qui diligunt inimicos. Et ꝙ expetibilius est esse bonum, et malum putari, quàm malum esse, & uideri bonum. Caput XII.

QVid ijs facias, qui ius uocãt carnificinas ueterum tyrannorum aduersus inocentes rabide sæuiẽtium? Et cum sint iniustitiæ, crudelitatis'q; doctores, iustos esse se tamen, ac prudentes uideri uolunt, cæci, & hebetes, ac rerum, & ueritatis ignari. Adeo'ne uobis o' perditæ mentes iuisa iustitia est, ut eã summis sceleribus adæquetis? Adeo'ne apũ uos perit inocentia, ut ne morte quidem simplici dignam iudicetis? Sed supra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere, pectus'q; purũ ab omni sceleris contagione præstare. Et quoniã cõmuniter cum Deorum cultoribus loquimur, liceat per uos bene facere nobiscum. Hæc est enim lex nostra, hoc opus, hæc religio. Si uobis sapientes uidemur, imitamini. Si stulti, contẽnite, aut etiam ridete, si libet. nobis enim stul

titia nostra prodest. Quid laceratis? quid affligitis? non inuidemus sapientiæ uestræ. Hanc stultitiã malumus, hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, ut uos diligamus, & in uos ipsos, qui odistis, omnia conferamus. Est apud Ciceronem non abhorrẽs à uero locus in ea disputatione, quæ habetur à Furio contra iustitiã. Quæro, inquit, si duo sint, quorum alter optimus uir, æquissimus summa iustitia, singulari fide, alter insigni scelere, & audacia, & si in eo sit errore ciuitas, ut bonum illum uirum, sceleratum facinorosum, nefarium putet, contra autem, qui sit improbissimus, existimetur esse summa probitate, ac fide, proq; hac opinione omnium ciuium bonus ille uir uexetur, rapiatur, manus ei deniq; auferantur, effodiantur oculi, damnetur, uinciatur, uratur, exterminetur, egeat, postremo iure etiam optimo omnibus miserrimus esse uideatur. Contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes deniq; copiæ conferantur, uir deniq; optimus omnium æstimatione, & dignissimus omni fortuna iudicetur. Quis tandem erit tam demens, qui dubitet utrum se esse malit? Profecto quasi diuinaret, quæ nobis mala, et quo modo uentura essent propter iustitiam, hoc posuit exẽplum. Hæc enim populus noster patitur omnia, errantium prauitate. Ecce in eo est errore ciuitas, uel potius orbis ipse totus, ut bonos, & iustos uiros tanquam malos, & impios persequatur, excruciet, damnet, occidat. Nam q̃ ait neminem esse tam dementem, qui dubitet utrum se esse malit, Ille quidem,

ut is, qui contra iustitiam disserebat, hoc sensit, malo sapientem malum esse cum bona æstimatione, quàm bonum cum mala. A' nobis autem absit hæc amentia, ut falsum uero anteponamus. An boni nostri qualitas ex populi potius pendebit erroribus, quàm ex conscientia nostra, & iudicio Dei? Aut aliqua nos felicitas illiciet unquam, ut non potius ueram bonitatem, cũ omni malo, quàm falsam, cum omni prosperitate malimus? Sua sibi habeant regna reges, suas diuitias diuites (ut loquitur Plautus) suam uero prudentiam prudentes, relinquant nobis stultitiam nostram, quam uel ex hoc apparet esse sapientiam, quod eam nobis inuident. Quis nam stulto inuideat, nisi q ipse sit stultissimus? Illi autem non adeo sunt stulti, ut stultis inuideant, sed ex eo, quod accurate, quod solicite persequuntur, stultos non esse concedunt, cur enim tam crudeliter sæuiunt, nisi qa metuunt, ne in dies inualescente iustitia, cum Dijs suis, quos Narinosos appellant, qđ odoribus thuris colantur, narinosis relinquantur. si ergo cultores Deorum sapientes sunt, nos stulti, quid metuunt, ne sapientes illiciantur à stultis?

Quod ex eo patet iustitia christianæ religiõis, et ueritas fidei, ꝙ de cultoribus Deorum crescit ecclesia, sed de ecclesia, nec minis, nec tormentis compelli possint ad cultum Deorum, licet quidam sacrificasse ex infirmitate legantur inuiti, qui tamen postea per pœnitentiã in quo Nouatiani confutantur, surrexerunt fortiores. Et quod patientia martyrũ solidissimum est christianæ religionis fundamentum. Cap. XIII.

e Vm autem noster numerus semper de Deorum cultoribus augeatur, nunquam uero, ne in ipsa quidem persecutione minuatur (quoniam peccare homines, & inqnari sacrificio possunt, auerti autem à Deo non possunt). (Valet enim ui sua ueritas.) Quis est tam excors, tamq; cæcus, quĩ non uideat, quæ in utraq; sit parte sapientia? Sed illĩ malitia, & furore cæcantur, ne uideant, stultosq; arbĩtrantur esse, qui cum habeant in sua potestate supplicia uitare, cruciari tamen, et mori malunt, cum possint ex eo ipso prouidere non esse stultitiam, in quam tanta hominum millia per orbem totum una, & pari mente consentiunt. Si enim fœminæ sexus infirmitate labuntur (nam interdum isti muliebrem, & anilem superstitionem uocant) uiri certe sapiunt. Si pueri, si adolescentes improuidi sunt per ætatem, maturi certe, ac senes habent stabile iudicium. Si una ciuitas desipit, cæteræ utiq; innumerabiles stultæ esse non possunt. Si una prouincia, una natio prouidentia caret, cæteras omnes habere intelligentiam recti necesse est. Cum uero ab ortu solis usq; ad occasum lex diuina suscepta sit, & omnis sexus, omnis ætas, & gens, & regio unis, ac paribus animis Deo seruiant, eadem sit ubiq; patientia, idem contemptus mortis, intelligere debuerant, aliquid in ea re esse rationis, quod nõ sine causa usq; ad mortem defendatur, aliquid fundamenti, ac soliditatis, quod eam religionem non tantum iniurĳs, ac uexatione non soluat, sed augeat semper, & faciat firmiorẽ. Nã et in hoc quoq; illorũ malitia conuincitur, qui euertisse se funditus religionẽ dei opinãtur, si ho

mines inquinauerint, cum & Deo satisfacere liceat, et nullus sit tam malus Dei cultor, quin data facultate ad placandum Deum reuertatur, & quidem deuotione maiori. Peccati enim conscientia, & metus poenæ religiosiorem facit, & semper multo firmior est fides, quam reponit, pœnitentia. Si ergo ipsi, cum Deos arbitrantur sibi iratos, tum donis, & sacrificijs, & odoribus placare eos credunt, quid est tandem, q Deum nostrum tam immitem, tam implacabilem putent, ut uideatur is iam Christianus esse non posse, qui Dijs eorum coactus, inuitusq; libauerit? nisi forte contaminatos semel putant animos translaturos, ut sua sponte facere incipiant, quod per tormenta fecerunt. Quis, id officium libens subeat, quod ab iniuria cœpit? Quis cum uideat laterum suorum cicatrices, non magis oderit deos, propter quos æterna pœnarum insignia, & impressas uisceribus suis notas gestet, ita fit ut data diuinitus pace, & qui fuerunt uniuersi redeant, & alius propter miraculum uirtutis nouus populus accedat. Nam cum uideat uulgus dilacerari homines uarijs tormentorum generibus, & inter fatigatos carnifices inuictam tenere patientiá, existimant, id quod res est, nec consensum tam multorum, nec perseuerantiam morientium uanam esse, nec ipsam patientiam sine Deo cruciatus tantos posse superare. latrones, & robusti corporis uiri eiusmodi lacerationes perferre nequeunt, exclamant, & gemitus edunt. Vincuntur enim dolore, quia deest illis inspirata patientia. Nostri autem (ut de uiris taceam) pueri, & mulierculæ tortores suos tacite uincunt, & exprime-

re illis gemitum nec ignis potest. Eant Romani, & Mutio glorientur, & Regulo. Quorum alter necandum se hostibus tradidit, quod captiuum puduit uiuere, Alter ab hostibus deprehensus, cum uideret se mortem uitare non posse, manum foco iniecit, ut pro facinore suo satisfaceret hosti, quem uoluit occidere, eaq; poena ueniam, quam non meruerat, accepit. Ecce sexus foemineus, & fragilis ætas dilacerari se toto corpore utiq; perpetitur, non necessitate, quia licet uitare, si uellent, sed uoluntate, quia confidunt in Deo.

De uera uirtute christianorũ, qui in culmine patientiæ constituti philosophos laudatores patientiæ antecedunt, uirtute patiẽdi. Et quod uanum, & stultum est imaginatam terram, ut Deum colere. Cap. XIIII

Sed hæc est uera uirtus, quam philosophi quoq; gloriabundi non re, sed uerbis inanibus iactant, disserentes nihil esse tam cõgruens uiri sapientis grauitati, atq; constantiæ, quàm nullis terroribus de sententia, & proposito posse depelli, sed tanti esse cruciari, & mori, ne fidem prodat, ne ab officio discedat, ne metu mortis, aut dolore acerbo subactus aliquid faciat iniustum. nisi forte delirare illi uidetur Flaccus in lyricis, cum dicit.

Iustum, & tenacem propositi uirum,
Non ciuium ardor praua iubentium,
Non uultus instantis tyranni
Mente quatit solida.

Quo nihil uerius dici potest, si hoc ad eos referatur, qui nullos cru-

ciatus, nullam mortem recusant, ne à fide, iustitiaq; declinent, qui non tyrannicas iussiones, non præsidium gladios tremunt, quo minus uerum, & solidam libertatem constanti mente defendant, quæ in hoc solo tuenda sapientia est. Quis enim tam insolens, tam elatus est, qui me uetet oculos in cœlum tollere? quis imponat mihi necessitatem uel colendi quod nolim, uel quod uelim non colendi? Quid nobis iam ulterius relinquetur, si etiam hoc, quod uoluntate fieri oportet, libido extorqueat aliena? nemo istud efficiet, siquid nobis ad contemnendam mortem, doloremq; uirtutis est. Quam constantiã si tenemus, cur stulti iudicamur, facientes ea, quæ philosophi laudant? Recte igitur Seneca incongruentiam hominibus obiectans ait. Sũma uirtus illis uidetur magnus animus. Et idẽ, Eũ, qui cõtemnit mortem, pro furioso habent, quod est utiq; summæ peruersitatis. Sed ij uanarum religionum cultores eadẽ stultitia id obijciunt, quia uerum Deum non intelligunt, quos Sibylla Erythæa κωφοῦς καὶ ἀνοήτους uocat, surdos scilicet, & excordes, qui nec audiant diuina, nec sentiant. Sed terram digitis suis imaginatam metuãt, & adorent.

Quare sapientes habentur pro stultis, & quomodo in duabus præcipue uirtutibus, pietate scilicet, & æquitate iustitia constet, & quid pietas secundũ Trismegistum, & quid æquitas secundum Cic. quarum neutram assequi potuerunt Romani, uel græci, nec aliqui, nisi Christiani. Caput XV

Quæ uero causa sit, ut eos, qui sapiētes sunt, stultos putent, magna ratio est, nec enim frustra falluntur. Quæ nobis diligenter est explicanda, ut errores suos tandem (si fieri potest) agnoscant. Iustitia suapte natura speciem quandam stultitiæ habet, quod ego & diuinis, et humanis testimonijs confirmare possum, sed nihil fortasse apud istos agemus, nisi istos de suis doceamus authoribus, non posse iustum quēquam esse, quod est coniunctum cum uera sapientia, nisi stultus esse uideatur. Carneades academicæ sectæ philosophus, cuius in disserendo quæ uis fuerit, quæ eloquentia, quod acumē, q nescit, is ex prædicatione Ciceronis itelliget, aut Lucilij, apud quem disserens Neptunus de re difficillima, ostendit non posse id explicari, nec si Carneadem ipsum orcus remittat. Is, cum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputauit de iustitia copiose, audiente Galba, & Catone censoribus, maximis tunc oratoribus. Sed disputationem suam postridie contraria disputatione subuertit, & iustitiam, quam pridie laudauerat, sustulit, non quidem philosophi grauitate, cuius firma, & stabilis debet esse sententia, sed quasi oratorio exercitij genere in utrāq; partem disserendi. Quod ille facere solebat, ut alios quodlibet asserentes posset refutare. Eam disputationem, qua iustitia subuertitur apud Cicer. L. Furius recordatur. Credo quoniam de Rep. dißerebat, ut defensionem laudationem'q; eius inducæret, sine qua putabat regi non posse Remp. Carneades autem, ut Aristotelem refelleret, ac Platonem,

uirtutis impleuerit. Quare neq; Romani, neq; græci iustitiam tenere potuerunt, quia dispares multis gradibus homines habuerunt, à pauperibus ad diuites, ab humilibus ad potentes, à priuatis deniq; usq; ad regum sublimissimas potestates. Vbi enim non sunt uniuersi pares, æquitas non est, et excludit inæqualitas ipsa iustitiam, cuius uis omnis in eo est, ut pares faciat eos, qui ad huius uitæ conditionẽ pari sorte uenerunt.

De æquitate Christianorum, quam philosophi nõ habentes nec inuenire, nec defendere potuerunt.

Caput XVI.

Vobus igitur illis iustitiæ fontibus imutatis, omnis uirtus, & omnis ueritas tollitur, & ipsa iustitia remigrat in cœlum. Ideo non est uerum illud bonum à philosophis repertum, quia ignorabant, uel unde oriretur, uel quid efficeret, quod nullis alijs, præterquam nostro populo reuelatum est. Dicet aliquis. Non'ne sunt apud uos alij pauperes, alij diuites, alij serui, alij domini, non'ne aliquid inter singulos interest? Nihil, nec alia causa est, cur nobis inuicem fratrum nomen impertiamur, nisi quia pares esse nos credimus, nam cum omnia humana non corpore, sed spiritu metiamur, tametsi corporum sit diuersa conditio, nobis tamen serui non sunt, sed eos & habemus, & dicimus spiritu fratres, religione conseruos. Diuitiæ quoq; non faciunt insignes, nisi quos possunt bonis operibus facere clariores. Diuites sunt enim non qui diuitias

habent, sed qui utuntur illis ad opera iustitiæ. Et qui pauperes uidentur, eo tamen diuites sunt, quia & egent, & concupiscunt nihil. Cum igitur & liberi seruis, & diuites pauperibus, humilitate animi pares simus, apud Deum tamen uirtute discernimur. Tanto quisq; sublimior est, quanto iustior. Si enim iustitia est, quasi parem se etiam minoribus facere, quanquam hoc ipso præcellat, quod se inferioribus coæquauit, tamen si non tantum quasi parem, sed etiam quasi minorem se gesserit, utiq; multo altiorem dignitatis gradum Deo iudice consequetur. Nam profecto in hac seculari uita quoniam breuia, & caduca sunt omnia, & præferunt se alteris homines, & de dignitate contendunt, quo nihil fœdius, nihil arrogantius, et nihil à sapientis ratione semotius. Rebus enim cœlestibus contraria sunt ista uniuersa terrena. Sicut enim sapientia hominum summa stultitia est apud Deũ, stultitia autẽ (ut docui) summa sapientia est, sic Deo humilis, & abiectus est, qui fuerit conspicuus, & sublimis in terra, nam ut taceam, quod hæc præsentia terræ bona, quibus magnus honor tribuitur, uirtuti contraria sunt, & uigorem mentis eneruant, quæ tandem potest firma esse nobilitas, quæ opes, quæ potentia, cum possit Deus reges quoq; ipsos inferiores infimis facere? Et ideo consulens nobis Deus, inter diuina præcepta illud præcipue posuit, Qui se extollit humiliabitur, et qui se humiliat, exaltabitur. Cuius præcepti salubritas docet, quod qui se apud homines planum fecerit, humilem'q; præbuerit, hic apud Deum præcellens, & insignis habeatur. Nec enim fal

sa est illa sententia, quæ apud Euripidem fertur in hunc modum. Quæ hic mala putantur, hæc sunt in cœlo bona.

Quomodo Carneades & iura pro utilitate sancita, & ueram in hominibus iustitiam, nisi forte stultis collegerit, inueniri non posse, & ciuilis iustitia sapientiam quidem habeat, sed iniustam. Naturalis autem iusta sit utiq;, sed sapientiam omnino non habeat.

Caput XVII.

e Xposui causam, cur philosophi nec inuenire iustitiã, nec defendere potuerunt. Nunc redeo ad illud, quod intenderam. Carneades ergo, quoniam erant infirma, quæ à philosophis asserebantur, sumpsit audaciam refellendi, quia refelli posse intellexit. Eius disputationis summa hæc fuit. Iura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet uaria pro moribus, et apud eosdem pro temporibus sæpe mutata, ius autem naturale esse nullum. Omnes & homines, & animantes alias ad utilitates suas natura ducente ferri, proinde aut nullam esse iustitiam, aut si sit aliqua, summam esse stultitiam, quoniam sibi noceret alienis commodis consulens, et inferebat hæc argumenta omnibus populis, qui florerent Imperio, & Romanis quoq; ipsis, qui totius orbis potirentur, si iusti uelint esse, hoc est si aliena restituant, ad casas esse redeundũ, & in necessitate, ac miserijs iacendum, cum omissis cõmunibus ad propria ueniebat. Bonus uir, inqt, si habeat seruum fugitiuum, uel domũ insalubrem,

ac pestilentem, quæ uitia solus sciat, & ideo proscribat, ut uendat, utrum'ne profitebitur fugitiuum seruum, ac pestilentem domum se uendere, an cælabit emptorem? Si profitebitur emptori fugitiuum esse, bonus quidem, quia non fallet, sed tamen stultus iudicabitur, quia uel paruo uendet, uel omnino non uendet. Si cælauerit, erit quidem sapiens, quia rei consulet, sed idem malus, quia fallet. Rursus, si reperiat aliquem, qui aurichalcum se putet uendere, cum sit illud aurum, aut plumbum, cum sit argentum, tacebit'ne, ut id paruo emat, an id indicabit, ut magno? Stultum plane uidetur emere malle magno. Vnde ītelligi uolebat & eum, qui sit iustus, ac bonus stultum esse, & eum, qui sapiens, malum. Et tamen sine pernicie fieri posse, ut sint homines paupertate contenti. Transibat ergo ad maiora, in quibus nemo potest sine periculo uitæ iustus esse. Dicebat enim, Nēpe iustitia est hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. Quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit, & aliquis imbecillior uiribus tabulam ceperit, non'ne illum à tabula deturbabit, ut ipse conscendat, eaq; nixus euadat? Cum maxime sit nullus medio mari testis, si sapiens est, faciet. Ipsi enim pereundum est, nisi fecerit. Si autem mori maluerit, q̃ manus inferre alteri, iam uero iustus est, sed stultus, qui uitæ suæ non parcat, dum parcat alienæ. Item si acie suorum fusa hostes insequi cœperint, et iustus ille nactus fuerit aliquem saucium equo insidentem, ei'ne parcet ut ipse occidatur, an deijciet ex equo, ut ipse possit hostem effugere? Quod si fecerit sapiens, sed idem ma-

lus. Si non fecerit, iustus, sed idem stultus sit necesse est. Ita ergo iustitiam cum in duas partes diuisisset, alteram ciuilem esse dicens, alterã naturalem, utrãq; subuertit, φ illa ciuilis sapiẽtia sit quidem, sed iustitia non sit. Naturalis autem illa iustitia sit quidem, sed non sit sapiẽtia. Arguta hæc plane', et uenenata sunt, & quæ M. Tul. non potuerit refellere. Nam cum facit Lælium Furio respondentem, pró'q; iustitia dicentem, irrefutata hæc tanquam foueam est præter gressus, ut uideatur idem Lælius non naturalem, quæ in stultitiæ crimen uenerat, sed illam ciuilem defendisse iustitiam, quam Furius sapientiam quidem esse concesserat, sed iniustam.

Contra Carneadem, φ nec stultus potest esse iustus, nec sapiens iniustus, & φ inocentibus, & iustis Deus semper optime consulit, et necessaria prouidet, quæ patent ex definitione stultitiæ, & sapientiæ, & quæ sit cogitatio hominis, & Dei. Cap. XVIII.

Qvod ad præsentem disputationem pertinebat, ostendi, quomodo iustitia similitudinẽ stultitiæ gerat, ut appareat non sine causa decipi eos, qui putant nostræ religionis homines stultos esse, qui talia uideantur facere, qualia ille proposuit. Nũc maius à me exigi sentio, ut ostendã, quare iustitiã Deus stultitiæ specie conuolutã ex oculis hominum uoluerit auferre, si prius Furio respondero, quia parum plene respondit Lælius, qui profecto licet sapiens fuerit (ut uocabatur) patrocinari tamen ueræ iustitiæ

stitiæ

stitiæ nullo modo poterat, quia caput ipsum, fontemq́; iustitiæ non tenebat. Nobis autem facilior est ipsa defensio, quibus cœlesti beneficio familiaris est, ac penitus nota iustitia, quiq; illam non nomine, sed re, nouimus Nam Plato, & Aristoteles honesta quidem uoluntate iustitiam defendere cupierunt, effecissentq́; aliquid, si conatus eorum bonus, si eloquentiam, si uirtutem ingenij, diuinarum quoq; rerum doctrina iuuisset. Itaque opus illorum inane, atq; inutile iacuit, nec cuiquā hominum persuadere potuerunt, ut eorum præscriptio uiueret, quia fundamentum à cœlo disciplina illa non habuit, nostrum opus certius sit necesse est, quod Deus docuit. Illi enim depingebant uerbis, & imaginabantur iustitiam, quæ in conspectu non erat, nec præsentibus exemplis confirmare poterant, quæ asserebant. Responderi enim posset ab audientibus, non posse ita uiui, sicut illi sua disputatione præscripserunt, adeo ut nulli adhuc extiterint, qui id genus uitæ sequerētur. Nos autem non uerbis modo, sed etiam exemplis ex uero petitis uera esse, quæ à nobis dicuntur, ostendamus. Sensit igitur Carneades, quæ sit natura iustitiæ, nisi ꝙ parum alte prospexit, stultitiam non esse, quāquam intelligere mihi uidear, qua mente id fecerit. Non enim uere existimauit eum stultum esse, quia iustus est, sed cum sciret non esse, & rationem tamen, cur ita uideretur, non comprehenderet, uoluit ostendere, latere in abdito ueritatem, ut decretum disciplinæ suæ tueretur, cuius summa sententia est, nihil percipi posse. Videamus ergo utrum'ne iustitia fœdus aliquod habere cum stultitia possit. Iustus, inquit, si aut equum saucio, aut

tabulam naufrago non ademerit, ut ipse animam suam liberet, stultus est. Primum omnium nego ullo modo fieri posse, ut homini, qui quidem uere iustus sit, eiusmodi casus ueniat, quia iustus neq; cuiquã nato inimicus, nec quicquam omnino appetit alienum. Cur enim nauiget, aut quid petat ex aliena terra, cui sufficit sua? Cur autem belligeret, aut se alienis furoribus misceat, in cuius animo pax cum hominibus perpetua uersetur? Scilicet peregrinis mercibus, aut humano sanguine delectabitur? qui neq; lucrum sciat appetere, cui sufficit uictus, & non modo ipse cædem facere, sed interesse facientibus, ac spectare ducat nefas? Sed omitto ista, quoniam fieri potest, ut uel inuitus ad hæc subeunda cogatur. A deo'ne ergo iustitiam o' Furi, uel potius o' Carneade, cuius est illa omnis ratio, tam inanem, tam superuacuam, tam'q; cotemptam Deo putas, ut nihil possit, nihilq; habeat in sese, quod ad custodiam sui ualeat? Sed uidelicet, qui sacramentum hominis ignorant, ideo'q; ad hanc uitam temporalẽ referunt omnia, quanta sit uis iustitiæ scire non possunt. Nam & cũ de uirtute disputant, quamuis intelligant erumnis, ac miserijs esse plenissimam, tamen expetendã esse aiunt sua causa. Eius enim præmia, quæ sunt æterna, & immortalia nullo modo uidẽt, sic rebus omnibus ad hãc præsentem uitam relatis, uirtutem plane ad stultitiam redigunt. Siquidem tantos huius uitæ labores frustra, et inaniter suscipit. Sed hæc alio loco plenius, Interim de iustitia (ut cœpimus) cuius tanta uis est, ut cum oculos in cœlum sustulerit, à Deo mereatur omnia. Recte igitur Flaccus tantam esse dixit innocentiæ uim, ut

ad tutelam sui non egeat nec armis, nec uiribus, quacunq; iter fecerit,

Integer uitæ, scelerisq; purus
Non eget mauri iaculis, nec arcu,
Nec uenenatis grauida sagittis
Fusce, pharetra.
Siue per syrtes iter æstuosas,
Siue facturus per inhospitalem
Caucasum, uel quæ loca fabulosus
Lambit Hydaspes.

Non potest ergo fieri, quin hominem iustum inter discrimina tempestatum, atq; bellorum, cœlestis tutela custodiat, ac non etiam, si cum paricidis, & nocentibus nauiget, aut malis quoq; parcatur, ut una iusta, & innocens anima liberetur, aut certe pereuntibus cæteris sola seruetur. sed concedamus posse fieri, quod proponit philosophus, quid ergo iustus faciet, si nactus fuerit aut in equo saucium, aut in tabula naufragum? nõ inuitus confiteor, morietur potius quàm occidet, nec ideo tamen iustitia, quod est singulare hominis bonum, stultitiæ nomen accipiet, quid enim melius, quid charius homini esse debet, quàm innocentia? quæ utiq; tanto perfectior sit necesse est, quanto illam produxeris ad extremum, moriq; malueris, nequid de innocentiæ ratione minuatur. Stultitia est, inquit, alienæ animæ parcere cum pernicie suæ. Num etiam pro amicitia perire stultum iudicabitur? Quid ergo familiares illi Pythagoræ laudantur à uobis, quorum alter se tyranno uadem mortis pro altero dedit, alter ad præstitutum tempus, cum iam sponsor

eius duceretur, præsentiam sui fecit, eumq; interuentu suo liberauit, quorum uirtus in tanta gloria non haberetur, cum alter pro amico, alter etiam pro fide mori uoluit, si stulti putarentur. Deniq; ob hanc ipsam uirtutem tyrannus his gratiam retulit, utrunq; seruando, & hominis crudelissimi natura mutata est. Quinetiam deprecatus esse dicitur, ut se tertium in amicitiã reciperent, non utiq; tanquam stultos, sed tanquam bonos, et sapientes uiros. Itaq; non uideo, quare cum pro amicitia, & fide mori summa gloria computetur, non etiam pro innocentia perire sit homini gloriosum. Ergo stultissimi sunt, qui nobis crimini dant mori uelle pro Deo, cum ipsi eum, qui pro homine uoluit mori, in cœlum summis laudibus tollant. Deniq; ut concludam disputationem, non posse eundẽ stultum esse, ac iustum, & eundem sapientem, & iniustum, docet ipsa ratio. Qui enim stultus est, quid sit bonum, ac iustum nescit, & ideo semper peccat. Ducitur enim quasi captiuus a uitijs, nec resistere ullo modo potest, quia caret uirtute, quam nescit. Iustus autem ab omni peccato se abstinet, quod aliter facere non potest, quàm si habeat recti, prauiq; notitiam. Rectum autem discernere à prauo quis potest nisi sapiens? Ita fit, ut nũquam possit iustus esse, qui stultus est, neque sapiens, qui fuerit iniustus. Quod si est uerissimum, manifestum est eum, qui aut nafrago tabulam, aut equum saucio non ademerit, stultum non esse, quia hoc facere peccatum est, à quo se sapiens abstinet. Videri tamen & ipse fateor, per hominum errorem ignorantium cuiusque rei proprietatem. Itaq; omnis hæc

quæstio non tam argumentis, quàm definitione dissol uitur. Stultitia igitur est in factis, dictisq; per ignorantiam recti, ac boni erratio. Ergo stultus non est, qui ne sibi quidem parcit, dummodo alteri nõ noceat, quod est malum. Quod quidem nobis & ratio, & ueritas ipsa præscribit. In omnibus enim uidemus animalibus, quia sapientia carent, conciliatricem sui esse naturam. Nocent enim alijs, ut sibi prosint, nesciunt enim, quia malum est nocere, Homo uero qui scientiam boni, ac mali habet, se abstinet à nocendo, & cum incommodo suo, quod animal irrationale facere non potest. Et ideo inter summas hominum uirtutes innocentia numeratur, quibus rebus apparet sapientissimum esse, qui maluit perire, ne noceat, ut id officium, quo à mutis discernitur, seruet. Nam qui uendentis errorem non redarguit, ut aurum paruo emat, aut qui non profitetur seruum fugitiuum, uel pestilentem se domum uẽdere, lucro, & commodo suo consulens, non est ille sapiens, ut Carneades uideri uolebat, sed callidus, et astutus. Calliditas, et astutia in mutis quoq; aĩalibus sunt, uel cum insidiantur alijs, & dolo capiunt, ut deuorẽt, uel cum insidias aliorum uario genere deludunt. Sapientia uero in hominem solum cadit. Sapientia enim est intelligentia uel ad bonum, rectumq; faciendum, uel abstinentia dictorum, factorumq; improborũ. Lucro autem nunquam sapiens studet, quia bona hæc terrena contemnit, nec quenquam falli patitur, quia boni uiri officium est errores hominũ corrigere, eosq; in uiam reducere. Siquidem socialis hominis est, ac benefica natura, qua sola cognationem cum Deo habet.

Quod ignoratio immortalitatis, & Dei ueri, prædictorum errorum causa est, & mortem meretur æternam. Et quod homo non sit hominis genitor, sed minister generationis. Et quare Deus ueram sapientiam uoluit sub specie stultitiæ occultari. Cap. XIX.

Sed nimirum hæc causa efficit, ut stultus esse uideatur, q egere, aut mori malit, quàm noceat, uel eripiat aliquid alteri, quod hominem morte deleri putant. Ex eaq; psuasione omnes tum uulgi, tum etiam philosophorum nascuntur errores. Si enim post mortem nihil sumus, profecto stultissimi est hominis non huic uitæ consulere, ut sit quàm diutina, & commodis omnibus plena. Quod qui faciet, à iustitiæ regula discedat necesse est. Si autem superest homini uita melior, & longior, quod et philosophorum magnorum argumentis, & uatum responsis, & prophetarum diuinis uocibus discimus, hanc præsentem cum suis bonis contemnere sapientis est, cuius omnis iactura immortalitate pensatur. Apud Ciceronem idem ipse iustitiæ defensor Lælius. Vult, inquit, planè uirtus honorem, nec est uirtutis ulla alia merces. Est planè, & quidem uirtute dignissima, quam tu Læli nequaquam poteras suspicari. Nihil enim diuinarum noueras literarum, quam tamen illa (inquit) accipit, facile exigit, non acerbe. Erras uehementer, si putas, ab homine præmium solui posse uirtuti, Cum ipse alio loco uerissime disseras, huic uero quas diuitias obijcies? quæ imperia? quæ regna? qui ista putat humana, sua bona diuina iudicat. Quis

ergo te sapientem Læli putet, cum ipse tibi loquare
contraria? Et paulopost adimis uirtuti, quæ dedisti.
Sed uidelicet ignorantia ueri facit incertam, laban-
temq; sententiam. Deinde quod adiungis? Sed si
aut ingrati uniuersi, aut inuidi multi, aut inimici po
tentes, suis uirtutem præmijs spoliant. O quàm
fraglem, quàm inanem uirtutem induxisti, si spolia
ri potest suo præmio. Quæ si bona sua diuina iudi-
cas (ut aiebas) qui possunt existere tam ingrati, tam
inuidi, tam potentes, qui uirtutem spoliare ualeant iis
bonis, quæ fuerint in eam collata diuinitus? Nec il
la se, inquit, multis solatijs oblectat, maximeq; suo
decore seipsam sustentat. Quibus solatijs, quo de-
core, cum in crimen sæpe ueniat, & in pœnam decor
ille uertatur. Quid enim si (ut Furius dicebat) ra-
piatur, uexetur, exterminetur, egeat, auferantur ei ma
nus, effodiantur ei oculi, damnetur, uinciatur, ura-
tur, miseris etiam modis necetur, perdet'ne suum præ
mium uirtus? An potius peribit ipsa? Minime. Sed
& mercedem suam Deo iudice accipiet, & uiuet, &
semper uigebit. Quæ si tollas, nihil potest in uita
hominum tam inutile, tam stultum uideri esse quàm
uirtus, cuius naturalis bonitas, & honestas docere
nos potest, animam non esse mortalem, diuinumq;
illi à Deo præmium constitutum. Sed icirco uirtu-
tem ipsam Deus sub persona stultitiæ uoluit esse cæ
latam, ut mysterium ueritatis, ac religionis suæ es-
set arcanum, ut has religiones, sapientiamq; terre-
nam extollentem se altius, sibiq; multum placentem,
uanitatis, erroris q; damnaret, ut proposita denique

difficultate per angustissimos tramites ad immortalitatis præmium sublime perduceret. Docui (ut opinor) cur populus noster apud stultos stultus habeatur. Nam cruciari, atq; interfici malle, quàm thura tribus digitis comprehensa in focum iactare, tam ineptum uidetur, quàm in periculo uitæ alterius animam magis curare quàm suam. Nesciunt enim quantum sit nefas adorare alium præter quàm Deum, qui condidit cœlum, ac terram, qui humanum genus finxit, inspirauit, luce donauit. Quod si seruorum nequissimus habetur, qui dominum suum fuga deserit, usq; uerberibus, uinculis, ergastulo, & cruce, & omni malo dignissimus iudicatur, & si filius eodem modo perditus, atq; impius existimatur, qui patrem suum dereliquerit, ne illi obsequatur, ob eamq; causam dignus putatur, quod sit exhæres, & cuius nomen de familia in perpetuum deleatur, quanto magis qui Deum deserit, in quem duo uocabula domini, & patris æque ueneranda conueniunt? nam ille, qui seruum pretio comparat, quid in eum beneficij confert, præter quàm alimenta, quæ illi utilitatis suæ gratia subministrat? Et qui filium generat, non habet potestatem, ut concipiatur, & nascatur, ut uiuat. Vnde apparet non esse illum patrem, sed tantummodo generandi ministrum. Quibus ergo supplicijs dignus est desertor eius, qui Dominus uerus, & pater est, nisi quæ Deus ipse constituit? qui spiritibus iniustis æternum parauit ignem, quod ipse per uates suos impijs, ac rebellibus comminatur.

De insania eorum, qui Deos colunt, & non audent ratione contendere cum fidelibus, & quare sacramentorum suorum silentium indicant. Et quod religio per patientiam defendenda est, et ratione potius quàm saeuitia, ferro, uel igne. Et quantum, & in quibus differunt religionis uerae cultus, & falsae. Cap. XX.

d Iscant igitur & suarum, & alienarum interfectores animarum, quàm inexpiabile facinus admittant. Primum quod seipsos iugulant perditissimis daemonibus seruiendo, quos Deus in aeterna supplicia damnauit, deinde, quod nec ab alijs Deum coli patiuntur, sed auertere homines ad mortifera sacra contendunt, nitunturq; summa diligentia, nequa sit anima incolumis in terra, quae saluo statu suo spectet in coelum. Quid aliud dicam quàm miseros, qui praedonum suorum instigationibus parent, quos Deos esse opinantur, quorum neque conditionem, neq; originem, neq; nomina, neq; rationem sciunt? Sed inhaerentes persuasioni uulgari libenter errant, et stultitiae suae fauent. A quibus si persuasionis eius rationem requiras, nullã possint reddere, sed ad maiorum iudicia confugiunt, quod illi sapientes fuerint, illi probauerint, illi sciuerint, quid esset optimum, seq; ipsos sensibus spoliant, ratione abdicant, dum alienis erroribus credunt. Sic impliciti rerum ignorantia, nec se, nec Deos suos norunt. Atq; utinam soli errare, soli desipere uellent. Alios etiam in consortium mali sui rapiunt, quasi habituri solatium de perditione multorum. Sed haec ipsa ignorantia efficit, ut in persequẽ

dis ſapientibus tam mali ſint. fingunt ſe illis conſulere, illos ad bonam mentem uelle reuocare. Num igitur hoc ſermone, aut aliqua ratione reddita facere nituntur? Minime. ſed ui, atq; tormentis. O' mira, & cæca dementia. in iis putatur mala mens eſſe, qui fidem ſeruare conantur, in carnificibus autem bona? in iis'ne mala mens eſt, qui contra ius humanitatis, contra fas omne lacerantur? An potius in ijs, qui ea faciunt in corporibus innocentum, quæ nec ſæuiſſimi latrones, nec iratiſſimi hoſtes, nec immaniſſimi barbari aliquando fecerunt? Adeo'ne etiam ſibi mentiuntur, ut uiciſſim boni, ac mali nomina transferant, & immutent? Quid ergo non diem noctem uocant, ſolem tenebras? Alioquin eadem impudentia eſt, bonis malorum nomen imponere, ſapientibus ſtultorum, iuſtis impiorum, quinimmo, ſiqua illis fiducia eſt uel in philoſophia, uel in eloquentia, arment ſe, ac refellant hæc noſtra, ſi poſſunt, congrediantur comminus, & ſingula quæq; diſcutiant. Decet eos ſuſcipere defenſionem Deorum ſuorum, ne ſi noſtra inualuerint (ut quotidie inualeſcunt) cum delubris ſuis, ac ludibrijs deſerantur. Et quoniam ui nihil poſſunt (augetur enim religio Dei quanto magis premitur) ratione magis, & hortamentis agant. Procedant in medium pontifices, ſeu minores, ſeu maximi flamines, augures, item reges, ſacrificuli, quiq; ſunt ſacerdotes, & antiſtites religionum. Conuocent nos ad contionem, cohortentur nos ad ſuſcipiendos cultus Deorum, perſuadeant multos eſſe, quorum numine, ac prouidentia regantur omnia, oſtendant origines, & initia ſacrorum, ac deo-

rum, quomodo sint mortalibus tradita, qui fons, quæ ratio sit, explicent, proferant, quæ merces in cultu, quæ pœna in contemptu maneat, quare ab hominibus se coli uelint, quid illis, si beati sunt, humana pietas conferat. Quæ omnia non assueratione propria (nec enim ualet quicquam mortalis hominis authoritas) sed diuinis aliquibus testimonijs confirment, sicuti nos facimus. Non est opus ui, & iniuria, quia religio cogi non potest, uerbis potius quàm uerberibus res agenda est, ut sit uoluntas, distringant aciem ingeniorum suorum, si ratio eorum uera est, afferatur, parati sumus audire, si doceant, tacentibus certe nihil credimus, sicut ne sæuientibus quidem cedimus. Imitentur nos, aut rationem totius rei exponant. Nos enim non illicimus (ut ipsi obiectant) sed docemus, probamus, ostendimus. Itaq; nemo à nobis retinetur inuitus, inutilis est enim Deo, qui fide, ac deuotione caret. Et tamen nemo discedit ipsa ueritate retinente. Doceant isti hoc modo, siqua illis fiducia ueritatis est, loquantur, discant, audeant inquam disputare nobiscum aliquid eiusmodi, iam profecto ab aniculis, quas contemnunt, & à pueris nostratibus error illorum, ac stultitia irridebitur. Cum enim sint peritissimi, Deorumq; progeniem, & res gestas, & imperia, & interitus, & sepulchra de libris nouerint, ipsosq; ritus, quibus sunt initiati ex rebus gestis hominum, uel ex casibus, uel etiam ex moribus natos sciant, incredibilis dementia est Deos putare, quos fuisse mortales negare non audeant, uel si tam impudentes fuerint, ut negent, suæ illos, ac illorum literæ coarguent,

ipsa deniq; illos sacrorum initia conuincent. Sciant igitur ex hoc ipso, quantum intersit inter uerum, & falsum, quando ipsi, qui sunt eloquentes, persuadere non possunt, imperiti, ac rudes possunt, quia res ipsa, & ueritas loquitur. Quid ergo sæuiunt? ut stultitiam suam dũ minuere uolunt, augeant? longe diuersa sunt carnificina, et pietas, nec põt aut ueritas cum ui, aut iustitia cum crudelitate coniungi. Sed merito non audent de rebus quicquã docere diuinis, ne à nostris derideantur, & à suis deserantur. Nam forte uulgus, cui simplex, incorruptum'q; iudicium est, si mysteria illa cognoscat, in memoria mortuorum constituta damnabit, aliud'q; uerius, quod colat, quæret. Hinc fida silentia sacris instituta sunt ab hominibus callidis, ut nesciat populus, quid colat. Cum autem nos in eorum doctrinis uersemur, cur nobis, aut nostris non credunt, qui utrunque nouimus? aut inuident, quia falsis uera prætulimus? sed defendẽda sunt, inquiunt, publice suscœpta sacra. O quàm inhonesta uoluntate miseri errant. Sentiunt enim nihil esse in rebus humanis religione præstantius, eamq; summa ui oportere defendi, sed ut in ipsa religione, sic in defensionis genere falluntur. Defendenda enim religio est non occidendo, sed monendo, non sæuitia, sed patientia, non scelere, sed fide. illa enim malorum sunt, hæc bonorum. Et necesse quidem est bonum in religione uersari, nõ malum. Nam si sanguine, si tormentis, si malo religionem defendere uelis, iam non defendetur illa, sed polluetur, & uiolabitur. Nihil est enim tam uolũtarium, quàm religio, in qua si animus sacrificantis auersus est, iam sublata, iam nulla est.

Recta igitur ratio est, ut religionem patientia, uel morte defendas, in qua fides consecrata & ipsi deo grata est, & religioni addit authoritatem. Nam si is, qui in hac terrestri militia regi suo fidem seruat in aliquo egregio facinore, si postea uixerit, acceptior fit, & charior, si perierit, summam consequitur gloriam, quod pro duce suo mortẽ occubuerit, quanto magis imperatori omnium deo fides seruanda est, qui non tantum uiuentibus, sed & mortuis præmium potest uirtutis exoluere? Igitur dei cultus, quoniam militiæ cœlestis est, deuotionem maximam, fidemq; desyderat. Quo modo enim deus aut amabit colentem, si ipse non ametur ab eo, aut præstabit precanti quicquid orauerit, cũ ad precandum neque ex animo, neque obseruanter accedat? Isti autem, cum ad sacrificandum ueniunt, nihil intimum, nihil proprium dijs suis offerunt, non integritatem mentis, non reuerentiam, non timorem. Peractis itaq; sacrificiis inanibus, omnẽ religionem in templo, et cum templo, sicut iuenerant, relinquunt. nihilq; secum ex ea neq; afferunt, neq; referunt. Inde est, q̃d eiusmodi religiones, nec bonos facere possunt, neq; firmæ, ac immutabiles esse. Traducuntur itaq; ab his homines facile, quia nihil ibi ad uitam, nihil ad sapientiam, nihil ad fidem discitur. Quæ est enim superstitio illorum deorum? quæ uis? quæ disciplina? quæ origo? quæ ratio? quod fundamentum? quæ substantia? quò tendit? aut quid pollicetur, ut ab homine possit fideliter seruari, fortiterq; defendi? In qua nihil aliud uideo, quàm ritum ad solos digitos pertinentem. Nostra uero religio eo firma est, & solida, & immutabilis,

quia iustitia docet, quia nobiscum semper est, quia tota in animo colentis est, quia mentem ipsam pro sacrificio habet. illic nihil exigitur aliud, quàm sanguis pecudum, & fumus, & inepta libatio. Hic bona mens, hic purum pectus, innocens uita. illuc ueniunt sine delectu adulteræ, impudicæ, lenæ, procaces, et obscœnæ meretrices. Veniunt gladiatores, latrones, fures, uenefici, & precantur nihil aliud, quàm ut scelera impune committant. Quid enim latro sacrificans, aut gladiator roget, nisi ut occidat? Quid uenenarius, nisi ut fallat? Quid meretrix, nisi ut plurimũ peccet? Quid adultera, nisi ut mortem uiri optet, aut ut sua impudicitia celetur? Quid lena, nisi ut multos bonis exuat? Quid fur, nisi ut plura cõpilet. Hic uero etiam leui, communiq; peccato locus nullus est. Et siquis ad sacrificium non integra conscientia uenerit, audit quæ illi deus comminetur, ille, qui latebras cordis uidet, qui peccatis semper infestus est, & exigit iustitiam, qui fidem poscit. Quis huic malæ menti, aut malæ preci locus est? At illi infelices, nec ex sceleribus suis ĩtelligunt quã malum sit, quod colunt; quandoquidem flagitijs omnibus inquinati ueniunt ad precandum, & se pie sacrificare opinantur, si cutem lauerint. tanquam libidinem intra pectus inclusam ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent. Quanto satius est mentem potius eluere, quæ malis cupiditatibus sordidatur, et uno uirtutis, ac fidei lauacro uniuersa uitia depellere. Quod qui fecerit quamlibet inquinatum, ac sordidũ corpus gerat, satis purus est.

Quod hostes suos adorat stulta gentilitas, quorum cultus non modo christiani, sed & philosophi, & domestici cultores deorum destruunt. Ca. XXI

Isti autem, quia nesciunt, quid, uel quomodo sit colendum, cæci, & imprudentes in contrarium cadunt. Adorant itaq; hostes suos, latrones, et interfectores suos uictimis placant. Et animas suas cum thure ipso cremandas aris detestabilibus imponunt. Irascuntur etiam miseri, quod non similes alij pereant incredibili mentiũ cæcitate. Quid enim uideant, qui solem non uident? quasi uero si dij essent, indigerent hominum auxilio aduersus contemptores suos, quid ergo nobis irascuntur, si illi nihil possunt, nisi, quod ipsi deos suos destruunt, de quorum potestate diffidunt magis irreligiosi, quàm qui omnino non colunt. Cicero in suis legibus, cum caste ad sacrificia præciperet accedere, Pietatem, inquit, adhibeto, opes amoueto. qui secus faxit, Deus ipse uindex erit.

Recte hoc quidem. Neq; .n. fas est desperare de deo, quem ideo colas, quia potentem putes. Nam quomodo uindicare colentis iniuriã potest, qui suam non potest? Libet igitur ex his quærere, cui potissimum præstare se putent cogendo inuitos ad sacrificium. Is'ne, quos cogunt? at non est beneficium, quod ingeritur recusanti, sed consulendum est etiam nolentibus, quando quod bonum sit nesciunt. Cur ergo tam crudeliter uexant, debilitant, cruciant, si saluos esse uolunt? Aut unde pietas tam impia, ut eos miseris modis aut perdant, aut inutiles faciant, quibus uelint esse consultum? An uero

diis præstant? at non est sacrificium, quod exprimitur ab inuito. nisi enim sponte, atq; ex animo fiat, execratio est, cum homines proscriptione, iniuriis, carcere, tormentis adacti faciunt. Si dii sunt isti, qui sic coluntur, uel propter hoc solum colendi non sunt, quod sic coli uolunt, digni scilicet detestatione hominum, quibus cũ lachrymis, cum gemitu, cum sanguine de membris omnibus fluente libatur. At nos contra, non expetimus, ut deum nostrum, qui est omnium creator, uelit, nolit, colat aliquis inuitus, nec si non coluerit, irascimur. Confidimus enim maiestati eius, qui tam contemptum sui possit ulcisci, q̃ seruorum suorum labores, & iniurias. Et ideo cum tam nefanda perpetimur, ne uerbo quidem reluctamur. Sed deo remittimus ultionem, non ut ii faciunt, qui defensores se esse deorum suorum uideri uolunt, & sæuiunt efferate aduersus non colentes. Ex quo intelligi datur, quàm non sit bonum deos colere, quoniam bono potius adducendi homines ad bonum fuerant non malo. Sed quia illud malum est, etiã officium eius bono caret. At enim puniendi sunt, qui destruunt religiones. Num peius nos destruimus, q̃ natio Aegyptiorum, qui turpissimas bestiarum, ac pecudum figuras colunt, quædam etiam pudenda dictu tanquam deos adorant. Num peius quàm iidem ipsi, qui, cum deos se colere dicant, tamen eos publice, turpiterq; derident, de quibus etiam per mimos agi cum risu, & uoluptate patiuntur. Qualis hæc religio, aut quanta maiestas putanda est, quæ adoratur in templis, illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint, non pœnas uiolati numinis pendunt, sed honorati etiam, laudatiq; discedunt.

tiq; discedunt. Num peius nos destruimus, quàm quidam philosophi, qui omnino nullos deos esse aiunt, sed oĩa sua spõte esse nata, omnia fortuitu fieri, quæ gerun tur? Num peius quàm epicurei, qui esse quidem deos, sed curare quicquam negant, neq; irasci eos, neq; gratia commoueri? Quibus dictis utiq; persuadent colendos omnino non esse. siquidem nec colentes respiciunt, neq; non colentibus irascuntur. Præterea cum contra metus disserunt, nihil aliud efficere conantur, quàm ut nemo deos timeat. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter, & disseruntur impune.

Quare maligni spiritus instigent cultores suos in persecutionem fidelium, & quare uera religio uideatur inanis. Caput XXII

n On ergo ideo aduersus nos insaniunt, quia dij non coluntur à nobis, à multis enim non colũtur, sed quia ueritas penes nos est, quæ (ut est uerissime dictum) odium parit. Quid igitur existimabimus, nisi nescire illos, qui patiũtur? Peragitur enim cæco, & irrationabili furore, quem nos uidemus, illi nesciunt, non enim ipsi homines persequuntur, qui causam, cur irascantur innocentibus, non habent, sed illi spiritus contaminati, ac perditi, quibus ueritas & nota est, & inuisa, insinuant se mentibus eorũ, & instigant nescios in furorem. Hi enim quandiu pax est in populo Dei, iustos fugitant, et pauent. Et cũ corpora hominum occupant, animasq; diu uexãt, adiurantur ab his, & nomine ueri Dei fugantur. Quo

audito et tremunt, & exclamant, et uri, uerberariq; se testantur, et interrogati qui sint, quando uenerint, quomodo in hominem irrepserint, confitentur, sic extorti, & excruciati uirtute diuini nominis exulãt, propter hæc uerbera, & minas sanctos, et iustos uiros semper oderunt. Et quia per se nocere his nihil possunt, publicis eos odijs persequuntur, quos sibi graues sentiunt, exercent'q; sæuitiã quãuiolentissime possunt, ut aut eorum fidem minuant per dolorem, aut si id efficere nõ quiuerint, auferant omnino de terra, ne sint, qui possint eorum nequitiam coercere. Non me fugit quid responderi è contrario possit. Cur ergo Deus ille singularis, ille magnus, quem rerum potentem, quem dominum omniũ confiteris, hæc fieri patitur, nec cultores suos aut uindicat, aut tuetur? Cur deniq; qui eũ non colunt, opulenti, & potentes, & beati sunt, et honoribus, regno'q; potiuntur, eosq; ipsos ditioni suæ, ac potestati subiectos habent? Reddenda et huius ratio est rei, nequid remaneat erroris. Nam in primis hæc causa est, cur existimetur religio Dei uim non habere, quod inducantur homines spe terrenorum, ac præsentium bonorum, quæ ad curã mentis nullo modo pertinent, quibus quia carere iustos uident, et affluere iniustos, dei cultum inanem arbitrantur, in quo inesse illa nõ cernunt, & Deorum ritus existimant ueros, quoniam cultores eorum & diuitijs, & honoribus, & regnis fruantur. Verum ij, qui sunt in hac existimatione nõ perspiciunt altius uim, rationem'q; hominis, quæ tota non in corpore, sed in mente est. Nihil enim uident amplius, quàm corpus scilicet, quod, quia uide-

tur oculis, manuq; tractabile est, imbecillum, fragile, mortale est, cuius sunt illa omnia bona, quae cupiditati, ac miraculo sunt, opes, honores, imperia, quoniam corpori afferunt uoluptates, & ideo tam caduca sunt, quàm corpus ipsum. Animus uero, in quo solo est homo, quoniam subiectus oculis non est, nec bona eius inspici possunt, quae in sola uirtute sunt posita, & ideo tam stabilis, & constans, & perpetuus sit necesse est, sicut ipsa uirtus, in qua est animi bonum.

Quare Deus electos suos tradita impijs potestate uexari patiatur. Caput XXIII.

l Ongum est uniuersas uirtutum species promere, ut de singulis doceam quã necesse sit, sapientem, ac iustum uirum longe ab illis bonis abhorrere, quibus quia fruuntur iniusti, Deorum cultus ueri, & efficaces esse creduntur. quod ad praesentem pertinet quaestionem, satis est, si ex una uirtute id probemus, quod intendimus. Nempe magna, et praecipua uirtus est patientia, quam pariter & uulgi publicae uoces, & philosophi, & oratores summis laudibus celebrant. Quod si negari non potest, quin summa sit uirtus, necesse est iustum, & sapientem uirum in potestate esse hominis iniusti, ut capiat patientiam. Patientia est enim malorum, quae aut inferuntur, aut accidunt cum aequanimitate perlatio. Ergo iustus, ac sapiens, quia uirtutem capit, habet in se patientiam, qua carebit omnino, si nihil patietur aduersi. Contra, qui in rebus prosperis agit, impatiens

est, & uirtute maxima caret. Impatientem dico, quia
nihil patitur, innocentiam quoq; seruare non potest,
quæ & ipsa iusto, & sapienti uiro propria est uirtus.
Sed & nocet sæpe, et concupiscit aliena, et rapit quæ
cupierit per iniuriam, quia uirtutis expers uitio, pec-
catóq; subiectus est, & fragilitatis oblitus animo in
solẽter elato tumet. Inde iniusti, ac Deum nesciẽtes, et
diuitijs, et potentia, & honoribus florent. Hæc enim
cuncta iniustitiæ præmia sunt, quia et perpetua esse
non possunt, & per cupiditatem, uiolentiam'q; quæ-
runtur. Iustus uero, ac sapiens, quia illa omnia huma
na sunt (ut est à Lælio dictum) sua bona diuina iu
dicat, nec alienum quicq̃ concupiscit, ne quem contra
ius humanitatis lædat omnino, nec ullam potentiã, ho
norem'ue desyderat, ne cui faciat iniuriam. Scit enim
cunctos ab eodem Deo, & eadem conditione genera-
tos, iure fraternitatis esse coniunctos. Sed & suo conten
tus, et paruo, quia fragilitatis suæ, memor, nõ amplius
quærit, q̃ unde uitam sustentet, et ex eo ipso, quod ha
buerit, impartitur etiam non habenti, quia pius est.
pietas etiam summa uirtus est, & accidit ex eo, ꝙ uolu
ptates caducas, uitiosas'q; contemnit, quarũ causa opes
appetuntur, quoniã continens est, ac libidinum uictor,
& nihil tumoris, ac insolentiæ gerens, non extollit
se altius, nec erigit superbum caput. sed placidus, &
concors, & planus, & comis est, quia conditionem suã
nouit. Cum ergo iniuriam nulli faciat, & nec aliena
cupiat, nec sua quoq;, si ui auferantur, defendat, cum
sciat etiam illatam iniuriam moderate ferre, quia uir
tute præditus est, necesse est iustum hominẽ subiectum

esse iniusto, & contumelijs, ab insipiente affici sapientem, ut et ille peccet, quia iniustus est, et hic in seruitutem abeat, quia iustus est. Siquis autem uolet scire plenius, cur malos, et iniustos Deus potentes, beatos, et diuites fieri sinat, pios contra humiles, miseros, inopes esse patiatur, sumat eum Senecæ librum, cui titulus est, Quare bonis uiris multa mala accidant, cum sit prouidentia, in quo ille multa nõ planè imperitia seculari, sed sapienter, ac penè diuinitus elocutus est. Deus, iquit, homines pro liberis habet, sed corruptos, et uitiosos luxuriose, ac delicate patitur uiuere, quia non putat emendatiõe sua dignos. Bonos autem, quos diligit, castigat sæpius, & assiduis laboribus ad usum uirtutis exercet, nec eos caducis, ac mortalibus bõis corrũpi, ac deprauari sinit. Vnde nemini debet mirũ uideri, si pro nostris sæpe delictis castigamur à Deo. Immo uero, cũ uexamur, ac premimur, tum maxime gratias agimus indulgentissimo patri, q corruptelam nostrã non patitur longius procedere, sed plagis, ac uerberibus emendat. Ex quo intelligimus, nos esse Deo curæ, quoniam, cum peccamus, irascitur. Nam cum posset populo suo & opes, et regna largiri, sicut dederat ante iudæis, quorum nos successores, ac posteri sumus, idcirco enim uoluit sub aliena ditione, atq; imperio degere, ne rerum prosperarum felicitate corruptus, in luxuriam laberetur, ac Dei præcepta contemneret, sicut illi maiores nostri, qui sæpe terrenis, ac fragilibus ijs bonis eneruati, aberrauerunt à disciplina legis, uinculáq; ruperunt, prouidit ergo quatenus cultoribus suis præstaret quietem, si mandata seruassent, & ta

men eos emendaret, si præceptis non obtemperassent. Itaq; ne tam corrumperentur otio, q̃ patres eorum licentia, premi eos ab iis uoluit, in quorum manibus collocauit, ut et labantes confirmet, & corruptos ad fortitudinem reparet, et fidos experiatur, ac tentet. Quo modo enim potest imperator militũ suorum probare uirtutem, nisi habuerit hostem? Et illi tamen aduersarius exurgit inuito, quia mortalis est, et uinci potest. Deo autem q̃a repugnari non pōt, ipse aduersarios nomini suo excitat, non qui contra ipsum Deũ pugnent, sed contra milites eius, ut deuotionem, ac fidem suorũ uel probet, uel corroboret, donec pressuræ uerberibus defluentem corrigat disciplinam. Est & alia causa, cur aduersus nos persecutiones fieri sinat, ut Dei populus augeatur. Nec est difficile mõstrare, cur, aut quo modo illud fiat. Primum fugantur à Deorum cultoribus plurimi odio crudelitatis. Qui enim talia sacrificia non horreant? Deinde placet quibusdam uirtus, ac fides ipsa. Nonnulli suspicantur Deorum cultum non sine causa malum putari à tam multis hominibus, ut emori malint, quàm id facere, quod alij faciunt, ut uiuant. Aliqui cupiunt scire, quidnam sit illud bonum, quod ad mortem usq; defenditur, quod omnibus, quæ in hac uita iucunda, & chara sunt, præfertur, à quo nec bonorum, nec lucis amissio, nec dolor corporis, nec uiscerum cruciamenta deterrent. Valent hæc plurimum, sed illæ maxime causæ nostrorum numerum semper auxerũt. Audit circunstans populus inter ipsa tormenta dicentes, nolle sacrificare lapidibus humana manu factis, sed Deo uiuo, qui sit in cœlo. Multi hoc ue

rum esse intelligunt, & in pectus admittunt. Deinde ut fieri solet in rebus incertis, dum inter se inuicem quærunt, quæ sit huius pseuerantiæ causa, multa quæ ad religionem pertinent, diuulgata, ac per rumorem uicissim aucupata discuntur, quæ quia bona sunt, placeant necesse est. Præterea ultio consecuta, sicut semper accidit, ad credendū uehementer impellit. Ne hæc quidem leuis causa est, quod immundi dæmonum spiritus accepta licentia multorum se corporibus immergunt, qbus postea reiectis, omnes, qui resanati fuerint, adhæreant religioni, cuius potentiam senserunt. Hæ tot causæ in unum collatæ magnam Deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

Quod bonorum tortores torquebuntur, & malas bestias de terra auferet Deus. Cap. XXIIII

q Vicquid ergo aduersum nos mali principes moliūtur, fieri ipse permittit. Et tamen iniustissimi persecutores, quibus Dei nomen cōtumeliæ, ac ludibrio fuit, non se putent impune laturos, qa indignatiōis aduersus nos eius quasi ministri fuerunt. Punientur enim iudicio Dei, qui accepta potestate supra humanum modū fuerint abusi, & insultauerint etiam Deo superbius, eiusq; nomen æternū uestigiis suis subiecerint impie, nefarieq; calcandum. Propterea uindicaturum se in eos celeriter pollicetur, et exterminaturū bestias malas de terra. Sed idē q̄uis populi sui uexationes, et hic in præsenti soleat uindicare, tamen iubet nos expectare patienter illū cœlestis

iudicij diem, quo ipse pro suis quemq; meritis aut honoret, aut puniat. Quapropter non sperent sacrilegæ animæ, contemptos, & inultos fore, quos sic obterunt. Veniet rabiosis, & uoracibus lupis merces sua, qui iustas, & simplices animas nullis facinoribus admissis excruciauerunt. Nos tantũmodo laboremus, ut ab hominibus nihil aliud in nobis, nisi sola iustitia puniatur. Demus operam totis uiribus, ut mereamur à Deo simul & ultionem passionis, et præmium.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER SEXTVS, DE VERO CVLTV AD CONSTANTINVM IMPERATOREM.

Quod innocentia uerissimus Dei cultus est, quam rem homo corpori deditus nescit. Cap. I.

q Vod erat officium suscepti muneris diuino spiritu instruente, ac suffragante ipsa ueritate compleuimus. Cuius asserendæ, atq; illustrandæ causa mihi & scientiã, et fidem ipse Dominus noster imposuit, sine quo nec sciri quicquã potest, nec explicari. Venio nunc ad id, quod est summum operis hu-

ius, & maximum, ut doceam quo ritu, quóue sacrificio Deum coli oporteat. Id enim est hominis officiū, in eoq; solo summa rerum, & omnis beatæ uitæ ratio consistit, quandóquidem propterea facti, & inspirati ab eo sumus, non ut cœlum uideremus, & solem (quod Anaxagoras putauit) sed ut artificem solis, & cœli Deum pura, & integra mente coleremus. Quāuis autem præcedentibus libris pro ingenij mediocritate defenderim ueritatem, tamen ex ritu quoq; ipso elucere uel maxime potest. Nihil enim sancta, & singularis illa maiestas aliud ab homine desyderat, quā solam inocentiam, quā siquis obtulerit Deo, satis pie, religioseq; litauit. Homines autem neglecta iustitia, cum sint omnibus flagitijs, ac sceleribus inquinati, religiosos se putant, si templa, ac aras hostiarum sanguine cruentauerint, si focos adoleuerint, ac ueteris uini perfusione madefecerint. Quinetiam sacras dapes apparant, & exquisitas epulas quasi aliquid inde libaturi offerunt. Quicquid aspectu rarū, quicquid opere, aut odore pretiosum est, et hæc grata esse dijs suis non ex aliqua diuinitatis ratione, quam nesciunt, sed ex suis cupiditatibus iudicant, nec intelligunt terrenis operibus Deum non indigere. Nihil enim sapiunt nisi terram, bonaq;, & mala solius corporis sensu, & uoluptate perpendunt. Huius arbitrio, ut religionem ponderant, sic totius uitæ suæ acta disponunt. Et quoniam se semel à cœli contemplatione auertunt, sensumq; illum cœlestem corpori mancipauerunt, libidinibus frena permittunt, tanquam secum ablaturi uoluptatem, quam momentis omnibus capere festi-

nant, cum animus ministerio corporis, non corpus ministerio animi uti debeat. Iidem maximum bonum iudicant opes, quas si bonis artibus assequi non possunt, malis assequuntur, fraudant, rapiunt, spoliant, insidiantur, abiurant. Nihil deniq; moderati, aut pensi habent, dummodo auro coruscent, argento, gemmis, uestibus fulgeant, auidissimo uentri opes ingerant, stipati familiarium gregibus, per domitum populum semper incedant. Sic addicti, & seruientes uoluptatibus, uim, uigoremq; mentis extingunt, & cum uiuere se maxime putant, ad mortem concitatissime properant. Nã sicut in secundo libro docuimus, cœli ratio in animo, terræ autem in corpore est, qui bona negligunt animi, & corporis appetunt, in tenebris, ac morte uersantur, quæ sunt terræ, atque corporis, quia uita, & lumen de cœlo est, cuius quoniam expertes sunt corpori seruiendo, longe absunt ab intellectu rerum diuinarum. Eadem miseros ubiq; cæcitas premit, sicut enim qui sit uerus Deus, ita qui sit uerus cultus ignorant.

Quod Deus nec esurit, nec sitit, nec in tenebris est, ut ei oporteat hostias immolari, aut uina offerri, uel lumina. Et quare hæc offerantur Dijs gentium, quæ fidem rectam, & ueram innocentiam offerre nesciunt, in quibus consistit Dei cultus. Et quod inter omnia, quæ ad cultum Dei pertinent, præstantissimum est, homines ad ueritatem, & iustitiam erudire. Et quare nolit ab elementis incipere. Cap. II.

m Actant igitur opimas, & pingues hostias deo, quasi esurienti, profundunt uina tanquam sitienti, accendũt lumina uelut in tenebris agenti. Quod si suspicari, aut percipere animo possent, quæ sunt bona illa cœlestia, quorum magnitudinẽ terreno adhuc corpore obuoluti sensu capere non possumus, iam se cum his officijs inanibus stultissimos esse cognoscant, uel si cœleste lumen, quod dicimus solem, contemplari uelint, iam sentiant, quod non indigeat lucernis eorum Deus, q in usum hominis tam candidam lucem dedit, & tamen cum in tam paruo circulo, qui propter longinquitatem non amplius, quàm humani capitis uidetur habere mensuram, tantum sit fulgoris, ut eum mortalium luminum acies non queat contueri, & si paulisper intenderis, hebetatos oculos caligo, ac tenebræ consequantur, quid tandem luminis, quid claritatis apud ipsum Deum, penes quem nulla nox est, esse arbitremur? qui hanc ipsam lucem sic moderatus est, ut neq; nimio fulgore, neq; calore uehementi noceret animantibus, tantum'q; istarum rerum dedit ei, quantum aut mortalia corpora pati possunt, aut frugum maturitas postularet. Num igitur mentis suæ compos putandus est, qui authori, & datori luminis candelarum, ac cerarum lumen offert pro munere? Aliud uero ille à nobis exigit lumen, & quidem non fumidum, sed (ut ait poeta) liquidum, atque clarum, mentis scilicet. Propter quod à poetis phanetes nuncupatur, quod exhibere non potest, nisi qui Deum agnouerit. Illorum autem Dij, quia terreni sunt, egent luminibus, ne in tenebris sint quorum cultores, quia cœ-

leste nihil sapiunt, etiã religiones, quibus deseruiũt, ad terram reuocant. In ea enim lumine opus est, qa ratio eius, & natura tenebrosa est. Itaq; dijs non cœlestem sensum, sed humanum potius attribuunt. Ideoq; illis necessaria, & grata credunt esse, quæ nobis, quibus aut esurientibus opus est cibo, aut sitientibus potu, aut ueste algentibus, aut cum sol decesserit lumine, ut uidere possimus. Nullis igitur ex rebus tam probari, & intelligi potest, Deos ipsos, cum aliquando uixerint, mortuos esse, quã ex ipso ritu, qui est totus è terra. Quid enim cœlestis in se boni potest habere pecudum sanguis effusus, quo aras inquinant? nisi forte Deos existimant eo uesci, quod homines aspernantur attingere. Et quisquis illis hanc saginam præstiterit, quamuis ille grassator, adulter, ueneficus, parricida sit, beatus, ac felix erit. Hunc diligunt, hunc tuẽtur, huic omnia, quæ optauerit, præstant. Merito ergo Persius huiuscemodi superstitiones suo more deridet.

—Qua tu (inquit) mercede Deorum
Emeris auriculas, pulmone, & lactibus unctis?

Sentiebat uidelicet non carne opus esse ad placandam cœlestem maiestatem, sed mente sancta, & iusto animo, & pectore (ut ipse ait) quod naturali sit honestate generosum. Hæc est religio cœlestis, non quæ constat ex rebus corruptis, sed quæ uirtutibus animi, qui oritur è cœlo. Hic uerus cultus est, in quo mens colentis seipsam Deo immaculatam uictimam sistit. Id autem ipsum quomodo consequendum, quomodo præstandum sit, docebit huius libri disputatio. Nihil enim tam præclarum, hominiq; con-

ueniens potest esse, quàm erudire homines ad iustitiam. apud Ciceronem Catulus in Hortensio philosophiam rebus omnibus præferens, malle se dicit uel unum par uum de officio libellum, quàm longam orationem pro seditioso homine Cornelio. Quæ sententia nõ utiq; Catuli, qui fortasse illud nõ dixit, sed Ciceronis est putanda, qui scripsit. Credo ut libellos, quos de officijs erat scripturus, commendaret, in quibus ipsis nihil esse testatur in omni philosophia melius, & fructuosius, q̃ præcepta uitæ dare. Quod si hoc illi faciunt, quibus nõ est ueritas cognita, quanto magis nos facere debemus, qui à Deo eruditi, & illuminati, possumus uera præcipere? nec tamen sic docebimus, ut quasi prima uirtutis elementa tradamus, quod est infinitum, sed tanquam docendum susceperimus eum, qui apud illos iam perfectus esse uideatur. Manentibus enim præceptis eorũ, quæ solẽt ad probitatem recte dari, ignota illis superstruemus ad perficiendam, consumandamq; iustitiam, quam non tenent. Ea uero, quæ possunt cum illis esse communia, prætermittam, nequid ab ijs uidear mutuari, quorũ errores coarguere, atq; aperire decreuerim.

De duabus uijs, quarum altera uirtutum, altera uitiorum est, quæ in litera pythagorica figurantur, et fidelius tractantur à christianis, quàm à philosophis, & de duobus ducibus uiarum. Cap. III

Væ sunt uiæ per quas humanam uitã progredi necesse est scilicet una, quæ in cœlum ferat, Altera, quæ ad iferos deprimat, quas

& poetæ in carminibus, & philosophi in disputationibus suis induxerunt. Et quidem philosophi alteram uirtutum esse uoluerunt, alteram uitiorum, eamq;, quæ sit assignata uirtutibus, primo aditu esse arduam, & confragosam, in qua siqs difficultate superata in summum eius euaserit, habere eum de cætero planum iter, lucidũ, amœnumq; campum, & omnes laborum suorum capere fructus uberes, atq; iucundos. Quos autẽ primi aditus difficultas deterruerit, eos in eam uitiorũ uiã labi, atq; deflectere, quæ primo ingressu sit quasi amœna, multoq; tritior. Deinde cum in eam paulo ulterius processerint, amœnitatis eius speciem repente sub duci. Exoriri autem uiam præcipitem, nunc saxis asperam, nunc obductam sentibus, nunc gurgitibus interci sam, uel torrentibus rapidam, ut laborare, hærere, labi, cadere sit necesse. Quæ omnia eo proferuntur, ut appareat in uirtutibus capiendis labores esse maximos, in perceptis autem maximos fructus, & solidas, atque incorruptas uoluptates. Vitia uero quibusdam delinimentis naturalibus allicere animos hominum, et inanium iucunditatum specie captos, ad acerbas amari tudines, miseriasq; perducere. Sapiens prorsus disputatio, si uirtutum ipsarum formas, atque terminos scirent. Non enim didicerant uel quæ sint, uel quid eas mercedis à Deo maneat, quod nos his duobus libris docebimus. Hi uero, qa ignorabant, aut dubitabant, animas hominum immortales esse, & uirtutes, et uitia terrenis honoribus, aut pœnis æstimarunt. Omnis ergo hæc de duabus uijs disputatio ad frugalitatem, ac luxuriam spectat. Dicunt enim humanæ uitæ cur-

sum. Y. literæ esse similẽ, quod unusquisq; hominum cum primum adolescentiæ limen attigerit, & in eum locum uenerit ubi se uia findit in ambas, hæreat nutabundus, ac nesciat in quam se partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora titubantem, hoc est, si aut philosophiam didicerit, aut eloquentiam, aut aliquid honestæ artis, quo euadat ad bonam frugem, quod fieri sine labore maximo nõ potest, honestam, ac copiosam uitam disputant pacturũ. Si uero doctorẽ frugalitatis non inuenerit, ad sinistrã uiã, quæ uirtutis, ac melioris speciem mentiatur incedere, idest desidæ, luxuriæ, inertiæq; se tradere, quæ suauia quidem uidentur ad tempus, uera bona ignorã ti, post autem amissa omni dignitate, ac re familiari in omnibus miserijs, ignominiaq; uicturum. Ad corpus ergo, & ad hanc uitam, quam in terra ducimus, fines earũ uiarũ retulerunt poetæ, fortasse melius, q̃ biuiũ hoc apud inferos esse uoluerunt. Sed in eo fallũtur, q̃d eas uias mortuis proposuerũt. Vtriq; ergo uere, sed tñ utriq; non recte, q̃a oportuit uias ipsas ad uitam, fines earum ad mortem referri. Nos igitur melius, & uerius, qui duas istas uias cœli, & inferorum esse dicimus, quia iustis immortalitas, iniustis pœna æterna proposita est. Quomodo autem uitæ istæ, uel in cœlum tollant, uel ad inferna præcipitent explicabo, & aperiam, quæ sint uirtutes, quas philosophi nescierunt, tum etiam quæ sint præmia earum, simul etiam quæ sint uitia, quæue eorum supplicia monstrabo. Nam fortasse aliquis expectet, ut sepa-

ratim de uitijs, ac uirtutibus dicam, cum de bono, ac malo differentibus nobis etiam quod est contrarium possit itelligi. Siue enim uirtutes inferas, uitia sua spõte decedent, siue uitia eximas, uirtutes ultro subibũt, sic bonorum, ac malorum constituta natura est, ut se inuicem semper oppugnent, semper expellant, ita fit, ut neq; uitia retrahi sine uirtutibus possint, nec uirtutes inferri sine detractione uitiorum. Has igitur uias longe aliter inducimus, q̃ a philosophis induci solẽt. Primum quod utriq; propositũ esse dicimus ducem utrunq; ĩmortalem. Sed alterũ honoratum, qui uirtutibus, ac bonis præsit, alterum dãnatũ, qui uitijs, ac malis. Illi autem in dexteriore tantum uia ducem ponũt neq; unum, neq; perpetuum. Siquidem quẽlibet doctorem bonæ artis inducunt, qui a desidia reuocet homines, & frugi esse doceat. Sed neq; ingredi faciunt in eam uiam, nisi pueros, & adolescentes, uidelicet q̃ artes discantur in his ætatibus. Nos autem omnis sexus, & generis, & ætatis in hoc cœleste iter inducimus, quia Deus, qui eius uiæ dux est, immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoq; uiarum ipsarũ non ita est, ut illi putauerunt. Quid enim opus est. Y. in rebus contrarijs, atq; diuersis? Sed altera illa melior conuersa est ad solis ortum, altera illa deterior ad occasum, quoniam qui ueritatem, ac iustitiam sequitur, is accepto ĩmortalitatis præmio perenni luce potietur, qui autem ab illo malo duce illectus prætulerit uitia uirtutibus, mendacium ueritati, necesse est ad occasum, & tenebras deferatur. Describam igitur utrãq;, et earum proprietates, habitusq; monstrabo.

De uia uirtutis, quæ in Elysios campos deducere dicitur, & uitiorum, quæ ad impia tartara ducit, & duabus utriusque. Caput IIII

u Na est igitur uirtutis, ac bonorum uia, quæ fert non in Elysios campos (ut poetæ loquũtur) sed ad ipsam mundi arcem.

—At læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Est enim criminatoris illius, qui prauis religionibus institutis auertit homines ab itinere cœlesti, & in uiam perditionis inducit. Cuius uiæ species, & figura sic est composita in aspectu, ut plana, & patens omni genere florum, atq; fructuum delectabilis esse uideatur. In ea enim posuit Deus omnia, quæ pro bonis habentur in terra, opulentiam dico, honorem, quietem, uoluptatem, illecebras omnes. Sed cum his pariter iniustitiam, crudelitatem, superbiam, perfidiam, libidinem, cupiditatem, discordiam, ignorantiam, mendacium, stultitiam, cæteraq; uitia, exitus autem huius uitæ talis est. cum uentum fuerit ad extremum, unde iam regredi non licet, cum omni sua pulchritudine tam subito præciditur, ut non ante quis fraudẽ prospicere possit, quàm præcipitatus in altitudinem profundam cadat. Quisqs enim præsentium bonorum specie captus, et in his consequendis, ac fruendis occupatus, non præuiderit ea, quæ post mortem secutura sunt, séq; à Deo auerterit, is ad inferos deiectus, in æternam dãnabitur pœnã. Via ergo illa cœlestis difficilis, et cliuosa proposita est, uel spinis horrẽtibus aspera, uel saxis extantibus impe

dita, ut cum summo labore, ac pedum tritu, cumq; magna cadendi solicitudine sit cuiq; gradiẽdum. In hac posuit iustitiam, temperantiam, patientiam, fidem, castitatem, abstinentiam, concordiam, scientiam, ueritatem, sapientiam, cæterasq; uirtutes, sed simul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorem, amaritudines omnes. Quisquis enim spem suam porrexerit longius, & meliora maluerit, carebit his terræ bonis, ut expeditus, ac leuis difficultatem uiæ superet. Nec enim potest, qui se apparatu regio circundederit, aut diuitijs onerauerit, angustias illas uel ingredi, uel tenere. Vnde intelligitur, idcirco malis, & iniustis facilius prouenire, quæ cupiant, quia prona, & decliuis est eorum uia. Bonis autem quæ optent, difficile procedere, quia difficili, & arduo itinere gradiuntur. Iustus ergo, quoniam durum, asperumq; iter ingressus est, contemptui, derisui, odio sit necesse est. Omnes enim, quos cupiditas, aut uoluptas præcipites trahit, inuident ei, q uirtutem capere potuit, et iniq; ferũt, id habere aliquẽ, quod ipsi non habent. Erit itaq; pauper, humilis, ignobilis, subiectus iniuriæ, & tandem omnia, quæ amara sunt, perferens. Et si patiẽtiam iugem ad summum illum gradum, finemq; perduxerit, dabitur ei corona uirtutis, & à Deo pro laboribus, quos in uita propter iustitiam pertulit, immortalitate donabitur. Hæ sunt uiæ, quas Deus humanæ uitæ assignauit, in quibus singulis & bona ostendit, & mala, sed ordine præpostero, atq; conuerso. In una enim monstrauit temporalia prius mala cum æternis bonis, qui est ordo melior. In altera temporalia prius bona, cum æternis malis, q est ordo deterior, ut quicunq; præsentia mala cum iustitia

delegerit, maiora, & certiora bona consequatur, quàm fuerunt illa, quæ spreuit. Quisquis autem præsentia bona præposuerit iustitiæ, in maiora, & longiora incidet mala, quàm fuerunt illa, quæ fugit. Hæc enim uita temporalis, quia breuis est, icirco & bona eius, & mala breuia sint necesse est. Illa uero spiritalis, quæ huic terrenæ contraria est, quia sempiterna est, icirco & bona eius, & mala sempiterna sunt. Ita fit, ut & bonis breuibus mala æterna, & malis breuibus bona æterna succedant. Itaq; cum simul proposita sint homini bona, & mala, consyderare, unumquẽq; secum decet, quanto satius sit pro perpetuis bonis mala breuia pensare quàm pro breuibus, & caducis bonis mala perpetua sustinere. Nam sicut in hoc seculo, cum est propositum cum hoste certamen, prius laborandum est, ut sis postmodum in otio, esuriendum, sitiendum, æstus, frigora perferenda, humi quiescendum, uigilandum, periclitandum est, ut saluis pignoribus, & domo, & re familiari, & omnibus pacis, ac uictoriæ bonis perfrui possis. Sin autem præsens otium malueris, quàm laborem, malum tibi maximum facias necesse est. Præoccupabit enim aduersarius non resistentem, uastabuntur agri, diripietur domus, in prædam uxor, ac liberi uenient, & tu ipse interficiere, ac capiere. Quæ omnia ne accidant, præsens commodum differendum est, ut maius, longius'q; pariatur. Sic in omni hac uita, quia nobis aduersarium Deus reseruauit, ut possemus capere uirtutem, omittenda est præsens uoluptas, ne hostis opprimat, uigilandum, stationes agendæ, militares expeditio-

nes obeundæ, fundendus ad ultimum cruor. Omnia deniq; amara, & grauia patienter ferenda, eo quidē promptius, quo nobis Imperator noster Deus præmia pro laboribus æterna constituit. Et cum in hac terrena militia tantum homines laboris exhauriant, ut ea sibi pariant, quæ possunt eodem modo perire, quo parta sunt, certe nobis nullus labor est recusandus, quo id acquiratur, quod nullo modo possit amitti. Voluit enim Deus, qui homines ad hanc militiam genuit, expeditos in acie stare, & intentis acriter animis ad inuisibilis hostis insidias, uel apertos impetus uigilare, qui nos, sicut periti, & exercitati duces solent, uarijs artibus captat, pro cuiusq; natura, & moribus sæuiens. Alijs .n. cupiditatem insatiabilem immittit, ut opibus suis tanquam compedibus illigatos à uia ueritatis excutiat. Alios inflammat iræ stimulis, ut ad nocendum potius intentos à Dei contemplatione detorqueat. Alios immoderatis libidinibus immergit, ut uoluptati, & corpori seruientes, ad uirtutem respicere non possint. Alijs uero inspirat inuidiam, ut suis ipsi tormentis occupati, nihil aliud cogitent, nisi eorum, quos oderint, felicitatem. Alios inflammat ambitionibus. Ii sunt, qui ad gerendos magistratus omnem uitæ suæ operam, curamq; cōuertunt, ut fastos signent, & annis nomen imponant. Quorundam cupiditas tendit altius, non ut prouincias temporali gladio regant, sed ut infinita, & perpetua potestate Dominos se dici uelint uniuersi generis humani. Quos autem pios uiderit, inanibus implicat religionibus, ut impios faciat. Iis uero, qui sapientiam quærunt, philosophiā in oculos impingit, ut specie lu-

cis excæcet, nequis comprehendat, aut teneat ueritatē. Sic hominibus obstruxit aditus omnes, & obsepsit omnes uias publicis latas erroribus, quos ut discutere possemus, ipsumq; authorem malorum uincere, illuminauit nos Deus, & armauit uera, cœlestiq; uirtute, de qua non nihil nunc disserendum est.

De falsa definitione uirtutis, quam authore Lucilio posuerunt philosophi, & uera differentia scientiæ, & uirtutis. Cap. V.

Sed prius quàm singulas uirtutes exponere incipiam, determinanda est ipsa uirtus, quam philosophi non recte definierunt qd esset, aut in quibus rebus, quid operis, quid habeat officij. Nomen itaq; solum retinuerunt, uim uero, & effectum, & rationem perdiderunt. Quæcunq; autem in definitione uirtutis solent dicere, paucis uersibus colligit, & enarrat Lucilius, quos malo equidem ponere, ne dum multorum sententias refello, sim longior, quàm necesse est.

Virtus Albine est pretium persoluere uerum,
Queis inuersamur, queis uiuimus rebus adesse.
Virtus est homini scire id, quod quæq; habeat res.
Virtus scire homini rectum, utile, quid sit honestum.
Quæ bona, quæ mala. Item, quid inutile, turpe, inhonestum.
Virtus quærendæ rei finem scire, modumq;.
Virtus diuitijs pretium persoluere posse.
Virtus id dare, quod re ipsa debetur honori.

Hostem esse, atq; inimicum hominum, morũq; malorũ.
Contra defensorem hominum, morumq; bonorum.
Hos magnificare, his bene uelle, his uiuere amicum.
Commoda præterea patriæ sibi prima putare.
Deinde parentum, tertia iam, postremaq; nostra.

Ab ijs definitionibus, quas poeta breuiter comprehendit. M. Tullius traxit officia uiuendi, Panætium stoicũ secutus, eaq; tribus uoluminibus inclusit. Hæc autem quàm falsa sint, mox uidebimus, ut appareat quantum in nos dignatio diuina contulerit, quæ nobis aperuit ueritatẽ. Virtutem esse dixit scire, quid sit bonũ, et malum, quid turpe, quid honestum, quid utile, quod nimis breuius facere potuit, si tãtum bonum, ac malum diceret, quia nihil potest esse utile, uel honestum, quod non idem bonum sit, Nihil inutile, ac turpe, quod non idem malum sit. Quod & philosophis uidetur, & idem Cicero in tertio supradicti operis libro ostendit. Verum scientia non potest esse uirtus, quia non est intus in nobis, sed ad nos extrinsecus uenit. Quod autem trãsire ab altero ad alterum potest uirtus non est, quia uirtus sua cuiq; est. Scientia igitur alieni beneficij est, quia posita est in audiendo. Virtus tota nostra est, quia posita est in uoluntate faciendi bona. Sicut ergo in itinere celerando nihil prodest uiam nosse, nisi conatus, ac uires suppeditent ambulãdi, ita uero scia nihil prodest, si uirtus propria deficiat. Nam ferè etiam ii, qui peccant, & si nõ perfecte, tamen quid sit bonum, et malum sentiunt, & quoties aliquid improbe faciunt, peccare se sciunt, & ideo celare nituntur. Sed cum eos boni, & mali natura non fallat, cupiditate mala uincun

tur, ut peccent, quia deest illis uirtus, idest cupiditas recta, & honesta faciendi. Ex hoc igitur apparet, aliud esse scientiam boni, maliq;, aliud uirtutem, quia potest esse scientia sine uirtute, sicut in plurimis philosophorum fuit. In quo, quoniam recte ad culpam pertinet, non fecisse, quae scieris recte, uoluntas praua, & uitiosus animus, quem excusare ignoratio non potest, punietur. Ergo sicut uirtus non est bonum, ac malum scire, ita uirtus est bonum facere, malum non facere. Et tamen scientia sic cum uirtute coniuncta est, ut scientia praecedat uirtutem, uirtus sequatur scientiam, quia nihil prodest cognitio, nisi & actio subsequatur. Horatius ergo paulo melius definiuit.

Virtus est uitium fugere, & sapientia prima,

Sed inepte, quia eam contrario terminauit, ut si diceret. Bonum est, quod malum non est. Cum enim quid sit uirtus nescio, ne uitium quidem quid sit scio. Vtrunque igitur indiget definitione, quia natura rei talis est, ut utrinque aut intelligi, aut non intelligi sit necesse. Verum nos faciamus, quod ille debuit. Virtus est iram cohibere, cupiditatem compescere, libidinem refrenare, id est enim uitium fugere. Nam fere omnia, quae fiunt iniuste, atque improbe, ab his oriuntur affectibus. Si enim commotionis huius, quae ira dicitur, impetus retundatur, omnes hominum contentiones malae sopientur, nemo insidiabitur, nemo prosiliet ad nocendum. Item si cupiditas temperetur, nemo terra, mariq; grassabitur, nemo exercitum ducet, ut rapiat, & uastet aliena. Item si ardor libidinum comprimatur, omnis aetas & sexus retine-

bit suam sanctitatem. Nemo quicquam pudendum aut patietur, aut faciet. Ergo uniuersa scelera, & flagitia, his commotionibus uirtute sedatis, ex hominum uita, moribusq; tollentur. Quae sedatio commotionum, et affectuum hanc habet rationem, ut omnia recta faciamus. Omne igitur uirtutis officium est non peccare, quo profecto fungi non potest, qui Deum nescit, quoniam ignoratio eius, à quo bona oriuntur, imprudẽtem impingat in uitia necesse est. Itaq; ut breuius, & significantius utriusq; rei summa officia determinemus, scientia est Deum noscere, uirtus colere. in illo sapientia, in hoc iustitia continetur.

Quod philosophi nesciuerunt, quid esset bonum, aut malum, quia fontem boni lucidum nesciebant, nec intellexerunt, quis debeat rerum, & operum finis esse, & quomodo constet Lucilium falsò definiuisse uirtutis officia. Cap. VI.

dixi (quod erat primum) scientiam boni non esse uirtutem. deinde quid sit uirtus, et in quo sit, sequitur, ut id quoq; ipsum quid sit bonum, & malũ nescisse philosophos, breuiter ostendam, qđ penè declaratum est libro tertio, cum de summo bono disputarem. Qui autem, quid esset summum bonum nescierunt, & in cæteris bonis, malis'ue, quæ summa non sunt, errauerint necesse est, quod non potest uero iudicio examinare, qui fontem ipsum non tenet, unde illa descendunt. Fons autem bonorum Deus est, malorum uero ille. s. diuini nominis semper inimi

cus, de quo sæpe diximus. Ab his duobus principijs bona, malaq; oriuntur. Quæ ueniunt à Deo, hanc habent rationem, ut immortalitatem parent, qđ est summum bonum. Quæ autem ab illo altero, id habent officium, ut cœlestibus auocatum, terrenisq; demersum ad pœnam interficiant sempiternam, quod est summum malum. Non igitur dubium est, quin omnes illi, quid esset bonum, & malum ignorauerint, qui nec Deum, nec aduersarium eius scierint. Itaq; finem bonorum ad corpus, & ad hāc breuem uitam retulerunt, quam solui, & occidere necesse est, non sunt progressi lōgius, sed omnia eorum præcepta, & omnia, quæ inducunt, bona, terræ inhærent, & humi iacent, quoniam simul cum corpore, quod est terra, moriuntur. Pertinent enim non ad uitam homini comparandam, sed ad quærendas, uel augendas opes, honores, gloriam, potentiam, quæ sunt uniuersa mortalia, tam. s. quàm ille, qui, ut ea sibi contingerent, laborauit. Hic est illud. Virtus quærēdæ rei, finem scire, modumq;. Præcipiunt. n. quibus modis, & quibus artibus res familiaris quærenda sit, quia uident male quæri solere, sed huiusmodi uirtus non est proposita sapienti. Nec enim est uirtus opes quærere, quarum neq; inuentio, neq; possessio in nostra potestate est. Itaq; & quæstu, & obtentu faciliores sunt malis quàm bonis. Non potest ergo uirtus esse in ijs rebus quærendis, in quarum contemptu uis, ac ratio uirtutis apparet, nec ad ea ipsa transfugiet, quæ magno, ac excelso animo calcare, ac proterere gestit, neq; fas est animam cœlestibus intentam bonis, ut hæc fragilia sibi comparet, ab immortalibus suis ope-

ribus auocari. Sed potiſſimum in iis rebus comparan-
dis, uirtutis ratio conſiſtit, quas nobis nec homo ullus,
nec mors ipſa poſſit auferre, cum hæc ita ſe habeant.
Illud, quod ſeqtur, uerũ eſt. Virtus diuitiis pretium
ꝑſoluere poſſe. Qui uerſus idem ferè ſignificat, qđ
primi duo, ſed neq; ipſe, neq; quiſquam philoſophorũ
ſcire potuit pretium ipſum uel quale, uel quod ſit. Idẽ
enim poeta, & illi omnes, quos ſecutus eſt, putauerunt,
recte opibus uti, hoc eſt frugi eſſe, non inſtruere conui-
uia ſumptuoſe, nec largiri temere, non effundere in
res ſuperuacuas, aut turpes rem familiarem. Dicet ali
quis fortaſſe. Quid tu? negas'ne hanc eſſe uirtutem?
non equidem nego. contraria enim uidear probare
ſi negem. Sed ueram nego, quia non ſit illa cœleſtis, ſed
tota terrena, quandoquidem nihil efficit, niſi quod re-
maneat in terra. Quid ſit autem recte opibus uti, &
qui ſit ex diuitijs fructus petendus declarabo aperti-
us, cum de pietatis officio loqui cœpero. Iam cætera,
quæ ſequuntur, nullo modo uera ſunt. Nam impro-
bis inimicitias indicere, aut bonorum defenſionem ſu-
ſcipere, poteſt cum malis eſſe commune. Quidam enim
probitate ficta uiam ſibi ad potentiam muniunt, faci-
untq; multa, quæ boni ſolent, eo quidem promptius,
quod fallendi gratia faciunt. Vtinam tam facile eſſet
præſtare, quàm facile eſt ſimulare bonitatem. Sed ij,
cum eſſe cœperint propoſiti, ac uoti ſui compotes, &
ſummũ potentiæ gradum ceperint, tum uerum ſimu-
latione depoſita, mores ſuos detegunt, rapiunt omnia,
& uexant, eosq; ipſos bonos, quorum cauſam ſuſcepe
rant, inſequuntur, & gradus, per quos aſcenderunt,

amputant, ne quis illos contra ipsos possit imitari. Veruntamen putemus hoc officium non nisi boni esse, ut bonos defendát. At id suscipere facile est, implere difficile, quia cum te certamini, cógressioniq; commiseris, in arbitrio Dei, non tuo uictoria posita est. Et plerunq; improbi, & numero, & conspiratione sunt potentiores quàm boni, ut ad eos superandos, nō tam uirtus, quàm felicitas necessaria sit. An aliquis ignorat, quod, quoties melior, iustiorq; pars uicta sit? Hinc semper dominationes acerbæ in ciues extiterunt. Plena est exemplis omnis historia, sed nos contenti erimus uno. Cn. enim Pompeius bonorum uoluit esse defensor, siquidem pro republica, pro senatu, pro libertate arma suscæpit. Is tamen uictus cum ipsa libertate occiditur, & à spadonibus Aegyptiis detruncatus, insepultus abiectus est. Nō est igitur uirtus, aut hostem malorum, aut defensorem bonorum esse, quia uirtus incertis casibus non potest esse subiecta.

Commoda præterea patriæ sibi prima putare.

Sublata hominum concordia uirtus nulla est omnino.

Quæ sunt enim patriæ commoda, nisi alterius ciuitatis, aut gentis incommoda? Id est fines propagare alijs uiolenter ereptos, augere imperium, uectigalia facere meliora. Quæ omnia non utiq; uirtutes, sed uirtutum sunt euersiones. In primis .n. tollitur humanæ societatis coniunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni abstinētia, tollitur deniq; ipsa iustitia, quæ dissidium generis humani ferre non potest, & ubicunq; arma fulserint, hinc eam fugari, & exterminari necesse est. Verum est Ciceronis illud. Qui autem ciuium rationem

dicunt habendam, externorum negant, dirimunt hi cõ munem generis humani societatem, qua sublata, benefi centia, liberalitas, iustitia funditus tollitur. Nam quo modo potest iustus esse, qui nocet, q odit, q spoliat, qui oc cidit? Quæ omnia faciunt, qui patriæ prodesse nituntur. Id enim ipsum prodesse quid sit ignorant, qui nihil putant utile, nihil commodum, nisi quod teneri ma nu potest, quod solum teneri non potest, quia eripi po test. Hæc itaq; (ut ipsi appellãt) bona, quisquis patriæ acquisierit, hoc est qui euersis ciuitatibus, gentibus'q; de letis, ærarium pecunia refer serit, agros ceperit, ciues suos locupletiores fecerit, hic laudibus fertur in cœlũ, in hoc putatur summa, & perfecta esse uirtus. Qui er ror non modo populi, & imperitorum, sed etiam phi losophorum est, qui præcepta quoq; dant ad iniustitiam, ne stultitiæ, ac malitiæ disciplina, & authoritas desit. Itaq; cum de officijs ad rem militarem pertinentibus disputent, neq; ad iustitiam, neq; ad ueram uirtutem commodatur illa omnis oratio, sed ad hanc uitam, morem'q; ciuilem, quem non esse iustitiam & res indicat, & ipse Cicero testatus est. Sed nos, inquit, ueri iuris, germanæ'q; iustitiæ solidam, & expres sam effigiem nullam tenemus. Vmbra, & imaginibus utimur, easq; ipsas utinam sequeremur. Ferũtur enim ab optimis naturæ, ac ueritatis exemplis. Vmbra est igitur, & imago iustitiæ, quam illi iustitiam putaue runt. Quid sapientiam? non'ne idem confitetur in phi losophis esse nullã? At cum Fabritius, inqt, fortis, aut Aristides iustus nominatur, aut ab illo fortitudinis, aut ab hoc iustitiæ petitur, tanquam à sapiente, exemplũ?

Nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem uolumus intelligi. Nec ij, qui sapientes habiti, & nominati. M. Cato, & C. Lælius sapientes fuerunt. Nec illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemq; sapientiæ. Si ergo ex philosophis, ipsorum confessione, adempta sapientia est, & ex iis, qui iusti habiti sunt, adempta iustitia est, omnes igitur illæ uirtutis descriptiones falsæ sint necesse est, quia quæ sit uera uirtus scire non potest, nisi iustus, ac sapiens. Iustus autem, ac sapiens nemo est, nisi quem Deus præceptis cœlestibus erudiuit.

Quod in uia erroris est species sapientiæ, & uirtutis. Et quod uia ueritatis, & sapientiæ est simplex, & angusta, & ardua, & Deum habet ducem.

Caput VII

iAm illi omnes, qui per aliorum confessam stultitiam sapientes existimantur, specie uirtutis inducti, umbras, & imagines apprehendunt, nihil uerum. Quod ea fit ratione, quoniam uia illa mendax, quæ fert ad occasum, multos tramites habet propter studiorum, & disciplinarum uarietates, quæ sunt in uita hominum dissimiles, atq; diuersæ. Nam sicut illa uia sapientiæ habet aliquid simile stultitiæ, quod libro præcedēte monstrauimus, ita hæc, cum sit tota stultitiæ, habet aliquid simile sapientiæ, quod arripiant ij, qui stultitiam publicam intelligūt, & ut habet uitia manifesta, sic habet aliquid, quod simile esse uideatur uirtuti, ut habet apertum scelus, sic

imaginem quandam, speciemq; iustitiæ. Quomodo. n. præcursor eius uiæ, cuius uis, & potestas omnis in fallendo est, uniuersos in fraudem posset inducere, nisi uerisimilia hominibus ostentaret? Deus enim, ut immortale illud arcanū eius in aperto esset, posuit in illa sua, quæ homines pro malis, & turpibus aspernarentur, ut auersi à sapientia, & ueritate, quam sine duce ullo requirebant, in idipsum inciderent, quod uitare, ac fugere cupiebant. Itaq; illam perditionis, ac mortis uiam multiplicem ostendit, uel quod multa sunt genera uitæ, uel quod Dij multi, qui coluntur. Huius dux præuaricator, ac subdolus, ut uideatur esse discrimen aliquod falsi, & ueri, mali, ac boni, alia ducit luxuriosos, alia eos, qui frugi appellantur, alia imperitos, alia doctos, alia inertes, alia strenuos, alia stultos, alia philosophos. Et eos quidem non uno tramite. Illos enim, qui aut uoluptates, aut diuitias non refugiunt, ab hac publica, et cælebri uia modice segregat. Eos autem, qui aut uirtutem sequi uolunt, aut contemptum rerum profitentur, per confragosa quædam præcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quæ speciem bonorum ostentant, non sunt aliæ uiæ, sed diuerticula, & semitæ, quæ uidentur qdē ab illa communi dextrouersum separari, ad eandem tamen, & ad unum omnes exitum sub ipso fine referuntur. Ibi enim dux ille coniungit omnes, ubi opus fuerat bonos à malis, fortes ab inertibus, sapientes à stultis separari, in Deorum scilicet cultu, in quo ille uniuersos (quia sine ullo discrimine stulti fuerunt) uno mucrone iugulat, et præcipitat in mortem. Hæc autem uia, quæ est ueritatis,

& sapientiæ, & uirtutis, & iustitiæ, quorum omnium fons unus est, una uis, una sedes, & simplex est, quod paribus animis, summaq; concordia unum sequamur, & colamus Deum, & angusta, quoniam paucioribus uirtus data est, & ardua, quoniam ad bonum, quod summum, & sublime est, nisi cum summa difficultate, & labore non potest perueniri.

Quare à philosophis ueritas inueniri non poterat, nec ab iis, qui terrenis dediti sunt, sed ab electis inuenitur per legem Dei, cui potest Ciceronis definitio adaptari. Caput VIII

Haec est uia, quam philosophi quærunt, sed ideo non inuenerunt, quia in terra potius, ubi apparere non potest, quærunt. Errant ergo uelut in mari magno, nec quò ferantur intelligunt, qui nec uiam cernunt, nec ducem sequuntur ullum. Eadem nanque ratione hanc uitæ uiam, quæri oportet, qua in alto iter nauibus quæritur. Quæ nisi aliquod cœli lumen obseruent, incertis cursibus uagantur. Quisquis autem rectum iter uitæ tenere nititur, non terram debet aspicere, sed cœlum, & (ut apertius loquar) non hominem sequi debet, sed Deum, non his terrestribus simulachris, sed Deo seruire cœlesti, non ad corpus referre omnia, sed ad mentem, non huic uitæ dare operam, sed æternæ. Itaque si oculos in cœlum semper intendas, & solem, qua oritur obserues, eumq; habeas uitæ quasi nauigii ducem, sua sponte in uiam pedes dirigentur, &

illud cœleste lumen, quod sanis mentibus multo clarius sole est, quàm hic, quem in carne mortali uidemus, sic reget, sic gubernabit, ut ad summum sapientiæ, uirtutisq; portum sine ullo errore perducat. Suscipienda igitur Dei lex est, quæ nos ad hoc iter dirigat, illa sancta, illa cœlestis, quam Marcus Tullius in libro de rep. tertio penè diuina uoce depinxit, cuius ego, ne plura dicerem, uerba subieci. Est quidem uera lex, recta ratio naturæ congruens diffusa in omnes, constans, sempiterna, quæ uocet ad officium iubēdo, uetando à fraude deterreat, quæ tamen neq; probos frustra iubet, aut uetat, nec improbos iubendo, aut uetando mouet. Huic legi, nec propagari fas est, neq; derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest. Nec uero aut per senatum, aut per populum solui hac lege possumus. Neque est quærēdus explanator, aut interpres eius alius. Nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia post hac, sed & omnes gentes, & omni tempore una lex, & sempiterna, & immutabilis continebit. Vnusq; erit communis quasi magister, & imperator omnium Deus, ille legis huius inuentor, disceptator, lator, cui qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernabitur, hoc ipso luet maximas pœnas, etiam si cætera supplicia, quæ putantur, effugerit. Quis sacramentum Dei sciens tam significanter enarrare legem Dei posset, quàm illam homo longe à ueritatis notitia remotus expressit? Ego uero eos, qui uera imprudenter loquuntur, sic habendos puto, tanquam diuino spiritu aliquo instructos. Quod si ut legis sanctæ uim, rationemq; puidit, ita illud quoq; scisset, aut explicasset,

in quibus

in quibus præceptis lex ipsa consisteret, non philosophi functus esset officio, sed prophetæ. Quod quia facere ille non poterat, nobis faciendum est, quibus ipsa lex tradita est ab illo uno magistro, & imperatore omnium Deo.

Quod caput religionis, & uia ueritatis est Deum fideliter noscere, & fideliter colere. Et quare diuersæ leges sunt agentibus institutæ. Et quis sensuum integritate uigeat, quam gratia largitur potius quàm natura. Caput. IX.

h Vius legis caput est primum ipsum Deũ nosse, soli obtemperare, solum colere. Non potest enim rationem hominis obtinere, qui parentem animæ suæ Deum nescit, quod est summũ nefas. Quæ ignoratio facit, ut dijs alienis seruiat, quo nihil sceleratius committi potest. Hinc iam procliuis est ad malitiam gradus per ignorantiam ueri, ac singularis boni, quia deus, quem nosse refugit, fons est ipse bonitatis. Vel si iustitiam sequi uolet Dei, diuini tamẽ iuris ignarus, gentis suæ leges tanquam uerum ius amplectitur, quas non utiq; iustitia, sed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diuersa, & uaria iura sunt condita, nisi ꝙ unaquæq; gens id sibi sanxit, quod putauit rebus suis utile? Quãtum autem à iustitia recedat utilitas, populus ipse Romanus docet, qui per feciales bella indicendo, et legitime iniurias inferendo, semperq; aliena cupiendo, atq; rapiendo, possessionẽ sibi totius orbis comparauit. Verum hi se iustos putãt,

si cōtra leges suas nihil faciant, quod etiā timori ascribi potest, si præsentium pœnarum metu sceleribus abstineant. Sed concedamus sanè, ut id natura, uel (ut ait philosophus) sua sponte faciant, quod legibus facere coguntur. Num iccirco iusti erunt, qui parent institutis hominum, qui & ipsi aut errare, aut iniusti esse potuerunt? Sicut illi duodecim tabularum conditores, qui publicæ utilitati pro conditione temporum seruierūt. Aliud est igitur ciuile ius, quod pro moribus ubiq; uariatur. Aliud est uera iustitia, quam uniformem, ac simplicem proposuit omnibus Deus, quem qui ignorat, & ipsum Deum ignoret necesse est. Sed putemus fieri posse, ut aliquis naturali, & ingenito bono ueras uirtutes capiat, qualem fuisse Cimonem Athenis accepimus, qui & egentibus stipem dedit, & pauperes inuitauit, & nudos induit. Tamen cum illud unum, quod est maximum, deest, agnitio Dei, iam illa bona omnia superuacua sunt, & inania, ut frustra in his assequendis laborauerit. Omnis enim iustitia eius similis est humano corpori caput non habenti, in quo tametsi membra omnia & locis suis constent, & figura, & habitudine, tamen quoniam deest id, quod est omnium principale, & uita, & omni sensu caret. Itaq; membra illa formam tantummodo membrorum habent, usum non habent. Tam scilicet quàm caput sine corpore, cui similis est, qui cum Deum non ignoret, uiuit iniuste. Id enim solum habet, quod est summum, sed frustra, quoniam uirtutibus tanquam membris caret. Itaq; ut sit uiuum, ac sensibile corpus, & agnitio Dei necessaria est, quasi caput, & omnes uir-

tutes quasi corpus, ita fiet homo perfectus, ac uiuus, sed tamen summa omnis in capite est, quod quamuis constare non possit sine omnibus, sine quibusdam tamen potest. Et erit quoddam animal uitiosum, ac debile, sed tamen uiuet, sicut & is, qui Deum nouit, & in aliqua re peccat. Dat enim ueniam peccatis Deus. Itaq; sine membris aliquibus uiui potest, sine capite nullo modo. Hæc res efficit, ut philosophi, etiam si natura boni sunt, tamen nihil sciant, nihil sapiant. Omnis doctrina, & uirtus eorum sine capite est, quia Deum nesciunt, qui est uirtutis, ac doctrinæ caput, quem q non agnoscit, licet uideat, cæcus est, licet audiat, surdus, licet loquatur, elinguis est. Cum uero conditorem rerum, parentemq; cognouerit, tunc & uidebit, et audiet, & loquetur. Habere enim caput cœpit, in quo sunt sensus omnes collocati, hoc est oculi, aures, & lingua, nam profecto is uidet, qui ueritatem, in qua Deus est, uel Deum, in quo ueritas est, oculis cordis aspexerit. Is audit, qui diuinas uoces, ac præcepta uitalia pectori suo affigit, is loquitur, qui cœlestia differens uirtutem, ac maiestatem Dei singularis enarrat. Quare non est dubium, quin impius sit, quisquis Deum non agnouerit, omnesq; uirtutes eius, quas habere, aut tenere se putant, in illa mortifera uia reperiuntur, quæ est tota tenebrarum. Quapropter nihil est, quod aliquis sibi gratuletur, si has inanes uirtutes adeptus est, quia non tantum miser, qui bonis præsentibus careat, sed etiam stultus sit necesse est, qui labores in uita sua maximos suscipiat incassum. Nam adempta spe immortalitatis, quá Deus pollicetur in sua

religione uersantibus, cuius assequendæ gratia uirtus appetenda est, & quicquid malorum acciderit, perferendum est, maxima erit profecto uanitas obsequi uelle uirtutibus, quæ frustra homini calamitates afferũt, & labores. Nam si uirtus est, egestatem, exilium, dolorem, mortemq́; quæ timentur à cæteris, pati fortiter, ac subire, quid tandem boni in se habet, cur eã philosophi propter seipsam dicant expetendam? Nimirũ superuacuis, & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere tranquille. Si enim mortales sunt animæ, si uirtus dissoluto corpore nihil futura est, quid fugimus attributa nobis bona, quasi aut ingrati, aut indigni, qui diuinis muneribus perfruamur? Quæ bona ut habeamus, scelerate, impieq́; uiuendum est, q̃a uirtutem, idest iustitiam paupertas sequitur. Sanus igitur non est, qui nulla spe maiori proposita, ijs bonis, quibus cæteri utuntur in terra, labores, & cruciatus, et miserias anteponat. Si autem uirtus (ut ab his rectissime dicitur) capescenda est, quia constet ad eam nasci hominem, subesse debet spes aliqua maior, quæ malorum, & laborum, quos perferre uirtutis est, magnum afferat, præclarumq́; solatium. Nec aliter uirtus, cum per se dura sit, haberi pro bono potest, quã si acerbitatem suam maximo bono pẽset. Aeque non aliter his bonis præsentibus abstinendum est, quã si sint aliqua maiora, propter quæ tanti sit & uoluptates omittere, & mala omnia sustinere. Ea uero nulla sunt bona alia (ut in tertio docui) nisi perpetuæ uitæ. Hãc autem præstare quis potest, nisi Deus, qui uirtutem ipsam proposuit? Ergo in Dei agnitione, & cultu rerũ sum

ma uersatur, in hoc est spes omnis, et salus hominis, hic est sapientiæ gradus primus, ut sciamus quis sit nobis uerus pater, eumq; solũ pietate debita prosequamur, huic pareamus, huic deuotissime seruiamus, in eo promerendo actus omnis, & cura, & opera collocetur.

Quod religio Deo, misericordia homini debetur. Et quas causas ædificãdi ciuitates, et conuiuẽdi socialiter, et iuentionis uerborũ falso cõmenti sunt. Cap. X.

d Ixi quid debeatur Deo, dicam nunc quid homini tribuendum sit, quanq̃ idipsum, quod homini tribueris, Deo tribuitur, quia homo Dei simulachrũ est. Sed tamen primum officiũ iustitiæ est coniungi cum Deo, secundum cum homine. Sed illud primum religio dicitur, hoc secundũ misericordia, uel humanitas nominatur. Quæ uirtus propria est iustorum, et cultorum Dei, ꝙ ea sola uitæ cõmunis in se continet rationem. Deus enim, qui cæteris animalibus sapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incursu, & periculo tutiora generauit. Hominem uero quia nudum, fragilem'q; formauit, ut eum sapientia potius instrueret, dedit ei præter cætera hunc pietatis affectum, ut homo hominem tueatur, diligat, foueat, contra'q; omnia pericula & accipiat, & præstet auxilium. Summum igitur inter se hominum uinculum est humanitas, quod qui disruperit, nefarius, & paricida existimandus est. Nam si ab uno homine, quem Deus finxit, omnes orimur, certe consanguinei sumus, & ideo maximum scelus putandum

est odisse hominem uel nocentem. Propterea Deus prae cepit inimicitias per nos nunquam faciendas, semper esse tollendas, scilicet ut eos, qui sint nobis inimici, necessitudinis admonitos mitigemus. Item si ab uno Deo inspirati sumus omnes, et animati, quid aliud quàm fratres sumus? Et quidem coniunctiores quod animis, quàm qui corporibus. Itaq; non errat Lucretius, cum dicit,

Deniq;, coelesti sumus omnes semine oriundi:
Omnibus ille idem pater est.

Ergo pro belluis immanibus sunt habendi, qui hominibus nocent, qui contra ius humanitatis, & fas omne spoliant, cruciant, occidunt, exterminant. Ob hanc necessitudinem germanitatis docet nos Deus, mala nunquã facere, bonum autem semper. Id autem ipsum bene facere quid sit, idem ipse praescribit. Praestare auxilium depressis, & laborantibus, impertiri uictum non habentibus. Deus enim, quoniam pius est, animal nos uoluit esse sociale. Itaq; in alijs hominibus nos ipsos cogitare debemus, non meremur in periculo liberari, si non succurrimus, non meremur auxilium, si negamus. Ad hanc partem philosophorum nulla praecepta sunt, quippe qui falsae uirtutis specie capti, misericordiam de homine sustulerunt, & dum uolunt sanare, uitia auxerunt. Et cum ijdem plerunque fateantur, societatis humanae communionem esse retinendam, ab ea planè se ipsos inhumanae uirtutis suae rigore dissociant. Conuincendus ergo etiam hic error illorum est, qui nihil cuiquam impertiendũ putant. Vrbis condẽdae orignem, atque causam non unam intulerunt, sed alij eos homines, qui sint ex terra primitus nati, cum per syluas, &

campos erraticam degerent uitam, nec ullo inter se sermonis, aut iuris uinculo cohærerent, sed frondes, & herbam pro cubilibus, speluncas, & antra pro domibus haberent, bestijs, et fortioribus animalibus prædæ fuisse commemorant. Tum eos, qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos uiderant admonitos periculi sui, ad alios homines decurrisse, præsidium implorasse, & primo nutibus uoluntatem suam significasse, deinde sermonis initia tentasse, ac singulis quibusq; rebus nomina imponendo, paulatim loquendi perfecisse rationem. Cum autem nec multitudinem ipsam uiderent contra bestias esse tutam, oppida etiam cœpisse munire, uel ut quietem noctis tutam sibi facerent, uel ut incursiones, atq; impetus bestiarum non pugnando, sed obiectis aggeribus arcerent. O' ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias protulerũt, miseros, atq; miserabiles, q stultitiam suam literis, memoriæq; mandauerunt. Qui cum uiderent mutis quoq; animalibus ingenitam esse rationem uel conueniendi, uel inuicem appetendi, uel periculi fugiendi, uel mali cauendi, uel cubicula sibi, & latibula parãdi, homines autem ipsos existimauerint non nisi exemplis admoneri, ac discere potuisse, quid metuere sibi, quid cauere, quid facere deberent, aut nunquam conuenturos inter se fuisse, nec loquendi rationem reperturos, nisi eos bestiæ comedissent. Hæc alijs delira uisa sunt (ut fuerunt) dixeruntq;, non ferarum laniatus causam fuisse coeundi, sed ipsam potius humanitatem. Itaq; inter se congregatos, quod natura hominum solitudinis fugiens, & communionis, ac societatis appetens esset, non magna

inter eos disceptatio est. Siquidem causae dispares sunt, res eadem est. Potuit utrũq; igitur, quia nõ repugnat, sed tamen utrũq; nullo modo uerũ est. quia non per omnem terram nati sunt homines è terra tanq̃ ex draconis alicuius dentibus seminati (ut poetae ferũt) sed unus homo à Deo factus est, ab eoq; uno omnis terra humano genere completa est, eadem scilicet ratione, qua rursus post diluuium, quod certe negare non possunt. Nulla igitur in principio facta est eiusmodi congregatio, nec unq̃ fuisse homines in terra, qui propter infantiã non loquerentur, intelligit, cui ratio nõ deest. Fingamus tamen illa uera esse, quae otiosi, & inepti senes fabulãtur, ut eos potissimũ sensibus, et suis rationibus refellamus. Si hac de causa sunt homines congregati, ut mutuis auxilijs imbecillitatem suã tuerentur, succurrẽdum est igitur homini, qui egeat auxilio. Cum enim praesidij causa homines societatem cum hominibus inierint, et sanxerint, foedus illud a prĩcipio sui ortus iter homines initum, aut uiolare, aut nõ conseruare summum nefas putandũ est. Nã qui se à praestando auxilio remouet, etiã ab accipiẽdo se remoueat necesse est, quia nullius ope indigere se putat, qui alteri suã denegat. Huic uero, qui se ipse dissociat, ac secernit à corpore, non ritu hominis, sed ferarũ more uiuendum est. Quod si fieri non potest, retinendum est igitur omnino uinculum societatis humanae, quia homo sine hoĩe nullo modo potest uiuere. Retentio autẽ societatis est cõmunitas, id est auxiliũ praestare, ut possimus accipere. Sin uero (ut illi alij disputãt) humanitatis ipsius causa facta est hoĩum congregatio, homo

certe hoiem debet agnoscere. Quod si fecerunt illi rudes, et adhuc feri hoies et fecerunt non dū constituta loquendi ratione, qd putemus hominibus expolitis, & sermone, rerūq; omniū cōmertio inter se copulatis, esse faciēdū, qui assueti hoibus solitudinē ferre nō possunt?

In quos præcipue sit humanitas exercenda, & in quibus liberalitatibus imaginarijs pereant opera, & impensa præstantis. Cap. XI.

c Onseruanda est igitur humanitas, si homines recte dici uelimus. Id autem ipsum cōseruare humanitatem, quid aliud est, q̃ diligere hominem quia homo sit, et idem quod nos sumus? Discordia igitur, atq; dissensio non est secundū hominis rationē. Verum'q; est illud Ciceronis, quod ait hominem naturæ obedientem homini nocere non posse. ergo si nocere homini cōtra naturā est, prodesse igitur homini secundū naturam sit necesse est. Quod qui non facit, hominis se appellatione dispoliat, quia humanitatis officium est, necessitati hominis, ac periculo subuenire. Quæro igitur ab ijs, qui flecti, ac misereri non putant esse sapientis, si homo ab aliqua bestia comprehensus auxilium sibi armati hominis imploret, utrum'ne succurrendum putent an minime? Non sunt tam imprudentes, ut negent fieri oportere, quod flagitat, quod exposcit humanitas. Item si aliquis circumueniatur igni, ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, num putent hominis esse non auxiliari? non sunt ipsi homines, si putent. Nemo enim potest eiusmodi periculis non esse subiectus, immo ue-

ro & hominis, & fortis uiri esse dicent, seruare peritu rum. Si ergo in eiusmodi casibus, qui periculum uitæ homini afferunt, succurrere humanitatis esse concedũt, quid causæ est, si homo esuriat, sitiat, algeat, cur succurrendum esse non putent? Quæ cum sint paria natura cum illis casibus fortuitis, et unã, eandemq; humanitatem desyderent, tamen illa discernunt, quia nõ re ipsa uera, sed utilitate præsenti omnia metiuntur. Illos enim, quos periculo surripiunt, sperant sibi gratiã relaturos. Egentes autem, quia non sperant, perire arbitrantur quicquid hominibus impartiant. Hinc est illa Plauti detestanda sententia.

Male meretur, qui mendico dat, quod edat.
Nam & illud, quod dat, perit,
Et illi producat uitam ad miseriam.

At enim poeta fortasse pro persona locutus est. Quid Marcus Tullius in suis officialibus libris, nonne hoc idem suadet, non esse omnino largiendum? Sic enim dixit. Largitio quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit, ita benignitas benignitate tollitur. Qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. et idem paulo post. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare ut id diutius facere non possis? Videlicet professor sapiẽtiæ refrenat homines ab humanitate, monetq;, ut rem familiarem diligenter custodiant, malintq; arcam, q̃ iustitiam conseruare. Quod cum intelligeret inhumanum esse, ac nefarium, mox ex alio capite, quasi actus pœnitentia sic ait. Nonnunquam tamen est largiendũ, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum, & sæpe idoneis hominibus egentibus de re familiari im-

pertiendum. Quid est idoneis? nempe iis, qui resti tuere, ac referre gratiam possint. Si nunc Cicero uiueret, exclamarem profecto. Hic hic M. Tulli aberrasti a uera iustitia, eamq; uno uerbo sustulisti, cum pietatis, & humanitatis officia utilitate metitus es. Non enim idoneis hominibus largiendum est, sed quantum potest non idoneis. Id enim iuste, id pie, id humane fit, quod sine spe recipiendi feceris. Hæc est uera illa, & genuina iustitia, cuius solidam, & expressam effigiem nullam tenere uos dicitis. Ipse pluribus locis clamas, mercenariam non esse uirtutem, fateris'q; in libris legum tuarum liberalitatem gratuitam esse his uerbis, nec est dubium, quin is, q̃ liberalis, benignus'q; dicitur, officiũ non fructum sequatur. Cur ergo idoneis potius largiris, nisi ut postea mercedem recipias? Te ergo authore, ac præceptore iustitiæ, quisqs idoneus non erit, nuditate, siti, fameq; conficietur, nec homines copiosi, & usq; ad delitias abundantes subuenient ultimæ necessitati. Si uirtus mercedem non exigit, si propter se (ut dicitis) expetenda est, ergo iustitia principem, matrem'q; uirtutum suo pretio, non tuo cõmodo æstima, eiq; potissimũ tribue, a quo nihil speres. Quid personas eligis? qd membra inspicis? Pro homine tibi habendus est, qsqs precatur, iõ q a te hoiem putet. Abijce umbras illas, imagines'q; iustitiæ, atq; ipsam uerá, & expressam tene, largire cæcis, debilibus, claudis, destitutis, qbus nisi largiare, moriendũ est, inutiles sunt hominibus, sed utiles Deo, qui eos retinet in uita, qui spiritu donat, qui luce dignatur, foue q̃tũ in te est, & aïas hominũ, ne extinguãtur, humanitate sustenta.

Qui succurrere perituro potest, si non succurrerit, oc cidit. Verũ isti, quia neq; naturam retinent, neq; præ mium in eo, quod sit sciunt, dum perdere timent, per dunt, et in id, quod maxime cauent, incidunt, ut quic qd larguntur, aut pereat omnino, aut ad tempus bre uissimũ prosit, nã qui exiguã stipem miseris negãt, qui conseruare humanitatem sine dãno suo nolunt, patrimonia sua effundunt, ut aut peritura, et fragilia sibi comparent, aut certe suis maximis dãnis nihil cõ sequantur. Quid enim dicendũ est de ijs, qui popula ri leuitate ducti, uel magnis urbibus suffecturas opes exhibendis muneribus impendunt? nisi eos dementes, atq; furiosos, qui præstent id populo, qđ et ipsi per dant, et nemo eorum, quibus præstatur, accipiat. Itaq; ut est omnis uoluptas caduca, et breuis, oculorũ maxi me, et auriũ, aut obliuiscũtur hoĩes, et alterius damna pro ingratis habent, aut etiã offenduntur, si non est li bidini uulgi satisfactũ, ut etiã hoĩes stultissimi malũ si bi malo comparauerint, aut si adeo placuerint, nihil amplius, q̃ inanẽ fauorẽ, paucorumq; dierũ fabulas assequuntur. Sic quotidie leuissimorũ hoĩum patrimo nia in res superuacuas prodiguntur. Num ergo illi sa pientius, qui utiliora, et diuturniora ciuibus suis exhi bent munera? Ii scilicet, qui publicis operibus extru ctis, memoriam nomini suo quærunt, ne isti qdem re cte bona sua in terram sepeliunt, quia nec memoria quicquã mortuis confert, nec opera eorum sempiterna sunt, siquidẽ aut uno tremore terræ dissipantur, et cor ruunt, aut fortuito consumuntur incendio, aut hostili aliquo ĩpetu diruuntur, aut certe uetustate ipsa dissolu

ta labuntur. Nihil est enim (ut ait orator) opere, et manu factum, quod non conficiat, et consumat uetustas. Ad hæc iustitia, et lenitas florescit quotidie magis. Illi ergo melius, qui tribulibus suis, aut clientibus largiũtur. Aliquid enim præstant hoibus, & prosunt, sed non est illa uera, & iusta largitio. Beneficentia.n.nulla est, ubicũq; necessitas non est. Perit ergo quicqd gratiæ causa tribuitur non indigentibus, aut cum fœnore redit, & beneficentia non erit. Quod etsi gratum est ijs, quibus datur, iustum tamen non est, quia si non fiat, nihil mali sequitur. Vnum igitur certum, et uerũ liberalitatis officium est, egentes, atq; inutiles alere.

A' quo sit speranda, et expetenda, & quæ, et quãta sit ueræ liberalitatis merces, et quã inanis, et nulla falsæ, et qui sunt gradus humanitatis. Cap. XII

h Aec est illa perfecta iustitia, quæ custodit humanam, de qua philosophi loquũtur, societatem. Hic diuitiarum maximus, et uerissimus fructus est, non uti opibus ad propriã unius uoluptatem, sed ad multorum salutem, non ad præsentem suum fructum, sed ad iustitiam, quæ sola nõ interit. Tenendum est igitur omnino, ut ab officio misericordiæ spes recipiendi absit omnino. Huius enim operis, & officij merces a' Deo expetenda est solo, nam si ab homine expetes, iã non humanitas erit illa, sed beneficij fœneratio, nec potest uideri bene meruisse, qui quod fecit, non alteri, sed sibi præstat, & tamen eo' redit, ut quod alteri quisq; præstiterit, nihil ab eo cõmodi sperans, uere sibi præstet, qa mercedem capiet a'

Deo. Item Deus præcepit, ut siquando cœnam parauerimus, eos in conuictum adhibeamus, qui reuocare nõ possint, & uicem reddere, ut omnis actus uitæ nostræ non careat misericordiæ munere. Nec tamen quisquã interdictam sibi putet aut cõmunionẽ cum amicis, aut charitatem cum proximis, sed notũ nobis Deus fecit, quod sit uerum, & iustum opus, ita nos oportere cum proximis uiuere, dũmodo sciamus, illud ad hominem, hoc ad Deum pertinere. Præcipua igitur uirtus est hospitalitas, quod philosophi quoq; aiunt, sed eam detorquent à uera iustitia, et ad cõmodũ rapiunt. Recte inquit Cicero, à Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim (ut mihi quidẽ uidetur) ualde decorum patere domos hominũ illustriũ hospitibus illustribus. Eodem modo rursus errauit, quo tum cum idoneis esse diceret largiendum. Non. n. iusti, et sapientis uiri domus illustribus debet patere, sed humilibus, et abiectis. Nã illustres illi, ac potentes nulla re possunt indigere, quos opulẽtia sua & munit, et honorat. Nihil autem à uiro iusto faciendum est, nisi qđ sit beneficium. Beneficiũ, si referatur, iterit, atq; finitur, nec enim possumus id habere integrum, cuius pretiũ nobis persolutũ est. In his itaq; beneficijs iustitiæ ratio uersatur, quæ salua, et incorrupta permanserint. Permanent autem nõ aliter, quã si præstentur iis hominibus, qui prodesse nullo modo possunt. At ille in recipiendis illustribus nihil spectauit aliud, nisi utilitatẽ, nec dissimulauit homo ingeniosus, quid ex eo cõmodi speraret. Ait enim quid faciat potentem apud exteros futurum per gratiam principum, quos sibi hospitij, et amicitiæ iure con

ſtrinxerit. O quã multis argumentis Ciceronis incon ſtantia, ſi id agerem, redargui poſſet, nec tam noſtris, quã ſuis uerbis refelleretur. Idem quippe ait, ut qſq; maxime ad ſuũ cõmodum referat quæcũq; agit, ita minime eſſe uirum bonum. Idem etiam negat ſimplicis, & aperti hominis eſſe, ambire, ſimulare aliquid, et prætendere aliud agere uideri, cum aliud agat, præſtare ſe alteri fingere, quod ſibi præſtet, ſed malitioſi potius, & aſtuti, & fallacis, & ſubdoli. Quomodo ergo defenderet quo minus ambitioſa illa hoſpitalitas malitia eſſet? Tu mihi per omnes portas circuncurſes, ut aduenientes populorum, atq; urbium principes domum tuam inuites, ut per eos apud ciues eorum potentiam cõſequare, uelisq; te iuſtum, & humanum, & hoſpitalem uideri, cum ſtudeas utilitati tuæ. Verum hoc ille non potius incautè. Quid enim minus in Ciceronem conuenit? Sed ignorantia ueri iuris prudens, ac ſciens in hos ſe laqueos induxit. Quod ut ei poſſit ignoſci, teſtificatus eſt, non ad ueram iuſtitiam, quã non teneat, præcepta ſe dare, ſed ad umbram, imaginemq; iuſtitiæ. Ignoſcendum eſt igitur umbratico, et imaginario præceptori, nec ab eo ueritas exigẽda eſt, qui ſe neſcire fateatur. Captiuorum redemptio magnum, atq; præclarum iuſtitiæ munus eſt, quod idem ipſe Tullius approbauit. Atq; hæc benignitas inquit, etiam reipublicæ eſt utilis, redimi à ſeruitute captos, locupletari tenuiores. Hanc ego conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Hæc eſt grauium hominum, atq; magnorum. Proprium igitur iuſtorum opus eſt, alere pauperes, ac

redimere captiuos. Cum apud iniustos siqui hæc faciant, graues, & magni appellentur. Iis enim maxime laudis est bene facere, quos nemo sperauit esse facturos. Nam qui bonum facit uel consanguineo, uel proximo, uel amico, aut nullam, uel certe non magnam laudem meretur, quia facere debet. Sitq; impius, ac detestabilis, nisi fecerit id, quod ab eo & natura ipsa, et necessitudo exigit, & si facit, non tam gloriæ assequendæ, q̃ reprehensionis uitandæ causa facit. Qui autem facit alieno, et ignoto, is uere dignus est laude, quoniam ut faceret sola ductus est humanitate. Ibi ergo iustitia est, ubi ad bene faciendum necessitatis uinculũ nullum est. Hoc igitur benignitatis officium non anteponere quidem largitioni munerum debuit, qđ est comparantis, & è duobus bonis id, quod sit melius, eligentis. Illa uero largitio hominum patrimonia sua in mare abijcientium, inanis, & leuis, & ab omni iustitia remotissima est. Itaq; ne dici quidem munera oportet, in quibus nemo accipit, nisi qui accipere non meretur. Non minus magnum iustitiæ opus est, pupillos, & uiduas destitutos, & auxilio indigentes tueri, atq; defendere, qđ adeo uniuersis diuina illa lex præscribit, quandoquidem boni quiq; iudices ad officium suũ iudicant pertinere, ut eos humanitate naturali foueant, ac ijsdem prodesse nitantur. Verum hæc opera propria nostra sunt, qui legem, qui uerba ipsius Dei præcipientis accepimus. Nam illi quidem sentiunt, natura esse iustum, tueri eos, qui tutela carent, sed cur ita sit, non perspiciunt. Deus enim, cuius perpetua clementia est, ideirco uiduas, pupillosq; defendi, ac

tueri iubet, nequis respectu, ac miseratione pignorum suorum retardetur, quo minus mortem pro iustitia, fideq; suscipiat, sed incunctanter, ac fortiter subeat, cũ sciat se charos suos Deo relinquere, nec his unq̃ præsidium defuturum. Aegros quoq;, quibus defuerint, qui assistant, curãdos, fouendosq; suscipere summæ humanitatis, et magnæ operationis est. Quod qui fecerit, hic uiuam hostiam Deo acquiret, et quod alteri dederit ad tempus, ipse à Deo accipiet in æternum. Vltimum illud, & maximum pietatis officium est, peregrinorũ, & pauperum sepultura, quod illi uirtutis, iustitiæq; doctores prorsus nõ attigerunt. Nec enim poterant id uidere, qui utilitate omnia officia sua metiebantur. In cæteris enim, quæ, supradicta sunt, quamuis uerum limitem non tenuerint, tamen quoniam commodi aliqd in his deprehenderunt, quasi odore quodã ueritatis retenti propius aberrauerunt. Hoc autem, qa nihil uidere in eo commodi poterant, reliquerunt. Quinetiã non defuerunt, qui superuacaneã facerent sepulturam, nihilq; dicerent esse mali, iacere inhumatum, atq; abiectum, quorum impiam sapientiam cum omne humanũ genus respuit, tum diuinæ uoces, quæ id fieri iubẽt. Verum illi non audent dicere, id non esse faciendum, sed si forte non fiat, nihil esse incommodi. Itaq; in ea re non tam præcipientium, q̃ consolantium funguntur officio, ut si forte id sapienti euenerit, ne se ob hoc miserum putet. Nos autem non quid sapienti ferendũ sit dicimus, sed qd facere ipse debeat. Itaq; nõ quærimus nunc, utrum ne tota sepeliendi ratio sit utilis, nec ne, licet hæc etiã si sit inanis (ut illi æstimant) tamen facien

da est, uel ob hoc solum, ꝙ apud homines bene, & hu-
mane fieri uidetur. Animus enim quæritur, et proposi
tum ponderatur. Non enim patiemur figurã, et figmẽ
tum Dei feris, ac uolucribus in prædam iacere, sed red
demus id terræ, unde ortum est. Et quamuis in homi-
ne ignoto necessariorum sepulturam nulli negandum
munus implebimus, in quorum locum, quia desunt,
succedat humanitas, et ubicunq; homo desyderabitur,
ibi exigi officiũ nostrum putabimus. In quo autem ma
gis iustitiæ ratio consistit, q̃ in eo, ut q̃d præstamus no
stris per affectum, præstemus alienis per humanita-
tem, quæ est multo certior, iustiorq;? Cum iam non ho-
mini præstatur, qui nihil sentit, sed Deo, cui charissimũ
sacrificium est opus iustum. Dicet aliqs fortasse. Si hæc
oĩa fecero, nihil habebo. Quid. n. si magnus hoĩum nu
merus egebit, algebit, capietur, morietur, ut hæc facien
tem uel uno die patrimonio exui sit necesse, perdam'ne
rem familiarẽ meo, aut meorũ labore quæsitam, ut iam
ipsi mihi aliena misericordia uiuendum sit? Quid tu
tam pusillo animo paupertatem times, quã etiã uestri
philosophi laudant? nihil hac tutius, nihilq; hac tran
quillius esse testantur. Hoc, q̃d times, solicitudinũ por-
tus est. An ignoras quot periculis, quot casibus cum his
malis opibus subiaceas? Quæ tecum bene agent, si sine
tuo cruore transierint. Tu uero præda onustus incedis,
et spolia geris, quæ irritent aĩos etiam tuorũ. Quid er
go dubitas, bene collocare id, quod tibi forsitan eripiet
aut unum latrocinium, aut existens repente proscri-
ptio, aut hostilis aliqua direptio? Quid uerere, fluxũ,
ac fragile bonum facere sempiternum, aut thesauros

tuos custodi Deo credere, ubi non furem, prædonemq; timeas, non rubiginem, non tyrannũ? Qui apud deũ diues est, pauper esse nunq̃ poterit. Si iustitiam tanti putas, sequere abiectis oneribus, quæ te premunt. Libera te ipsum compedibus, et cathenis, ut expeditus ad deum curras. Magni, & excelsi animi est despicere, et calcare mortalia. Sed si hanc uirtutem non capis, ut diuitias tuas in arcam Dei conferas, ut fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te à metu. Omnia ista præcepta non soli tibi dantur, sed omni populo, q̃ tibi mente coniunctus est, & cohæret sicut unus homo. Si solus magnis operibus non sufficis, pro uirili parte operare iustitiam, sic tamen, ut quantum diuitijs inter cæteros, tantum opere præcellas. Neq; nunc suaderi tibi putes, ut rem familiarẽ tuam minuas, uel exhaurias, sed quæ in superuacua fueras impensurus, ad meliora cõuertas. Vnde bestias emis, hinc captos redime, unde feras pascis, hinc pauperes ale, unde homines ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos sepeli. Quid prodest perditæ nequitiæ bestiarios facere locupletes, & instruere ad flagitia? Transfer ad magnum sacrificium male peritura, ut pro his ueris muneribus, habeas à Deo munus æternum. Magna est misericordiæ merces, cui deus pollicetur, peccata se omnia remissurũ. Si audieris, inquit, preces supplicis tui, & audiam ego tuas, si misertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miserebor. Si autem non respexeris, nec adiuueris, & ego animum contra te geram, tuisq; te legibus iudicabo.

De præmio, & quod in necessitate, et precibus pauperum quisq; tentatur a' Deo, et tribus gradibus uirtutis. Caput XIII

q Voties igitur rogaris, tentari te a' deo crede, an sis dignus exaudiri. Circunspice cõscientiam tuam, & quantum potes, medere uulneribus, nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes. Abolentur enĩ, si Deo largiare, quia peccaueras. Nam si fiducia largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines a' peccatis maxime cupit, ideóq; agi pœnitentiam iubet. Agere autem pœnitentiam nihil aliud est, q̃ profiteri, & affirmare, se ulterius non peccaturum. Ignoscitur itaq; iis, qui ad peccatum ignoranter, imprudenter, incautéq; labuntur, ueniam non habet, qui sciens peccat. Nec tamen si aliquis purificatus fuerit ab omni labe peccati, temperandũ sibi ab opere largitionis existimet, quia non habeat peccata, quæ deleat. Immo uero tum magis iustitiam debet operari, cum factus est iustus, ut quod ante in medelam uulnerum fecerat, postmodum faciat in gloriam, laudemq; uirtutis. Eo accidit, quod nemo esse sine delicto potest, quandiu indumento carnis oneratus est. Cuius infirmitas triplici modo subiacet dominio peccati, factis, dictis, cogitationibus. Per hos gradus ad summum culmen iustitia procedit. Primus est uirtutis gradus, malis operibus abstinere, secundus etiã malis uerbis, tertius etiã cogitatione rerum malarum. Qui primum gradum ascendit, satis iustus est, qui secundum, iam pfectæ uir=

tutis, siquidem neq; sermone, neq; factis delinquat, qui tertium, is uere similitudinem Dei asse cutus uidetur. Est enim pene' supra humanum modum, nec cogitatione quidem admittere, quod sit uel factu malum, uel improbum dictu. Itaq; etiam iusti homines, qui frenare se possunt ab omni opere iniusto, nonnunquam tamen ipsa fragilitate uincuntur, ut uel in ira malum dicant, uel aspectu rerum delectabilium tacita cogitatione concupiscant. Quod si mortalis conditio non patitur, hominem esse ab omni macula purum, debent ergo perpetua largitione peccata carnis aboleri. Vnum est enim sapientis, & iusti, & uitalis uiri opus, diuitias suas in sola iustitia collocare, qua profecto qui eget, licet ille Crœsum, aut Crassum diuitijs superet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus putandus est. Danda igitur opera est, ut indumento iustitiæ, pietatisq; uelemur, quo nos nemo exuat, quod nobis sempiternum præbet ornatum. Nam si Deorum cultores simulachra insensibilia excolunt, & quicquid pretiosi habent, in ea conferunt, quibus nec uti possunt, nec gratias agere, qui acceperint, quanto iustius est, & uerius, uiuentia Dei simulachra excolere, ut promereare inuenire uiuentem? Quæ sicut usui habent quicquid acceperint, & gratias agunt, ita Deus, in cuius conspectu bonum feceris, & probabit, & mercedem pietatis exoluet.

Quod philosophi uera caruerunt humanitate, qui cum stoicis eam inter morbos animi posuerunt.

Caput XIIII.

SI ergo in homine præclarum, & excellens bonum est misericordia, idq; diuinis testimonijs, & bonorum, malorumq; consensu optimum iudicatur, apparet philosophos longe abfuisse ab humano bono, qui neque præceperunt eiusmodi quicquam, neq; fecerunt, sed hanc uirtutem, quæ propemodũ in homine est singularis, pro uitio semper habuerunt. Libet hic interponere unum de philosophia locum, ut illorum plenius coarguamus errores, qui misericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidem uirtutes à uitijs disiũgere, quod est sanè facillimum. Quis enim non posset liberalem à prodigo separare (ut illi faciunt) aut parcum à sordido, aut quietum ab inerti, aut cautum à timido, quod hæc, quæ sunt bona, fines suos habeant, quos si excesserint, in uitia labũtur, ita ut constantia, nisi pro ueritate sit suscepta, fit imprudentia. Item fortitudo, si nulla necessitate cogente, aut non pro causa honesta certum periculum subierit, in temeritatem conuertitur. Libertas quoq;, si alios insectetur, potius quàm insectantibus resistat, contumacia est. Seueritas etiam, nisi se intra congruentes nocentium pœnas coerceat, fit sæua crudelitas. Itaq; dicunt eos, qui mali uideantur, nõ sua sponte peccare, nec mala potius eligere, sed bonorum specie lapsos incidere in mala, dum bonorum, ac malorum discrimen ignorant. Hæc quidem falsa non sunt, sed ad corpus cuncta referuntur. Nam parcum esse, aut constantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut seuerum uirtutes sunt quidem, sed huius temporariæ uitæ. Nos autem, qui hanc uitam contemnimus, ali-

as nobis uirtutes propositas habemus, de quibus philosophi ne suspicari quidem ulla ratione potuerunt. Itaq; & uirtutes quasdam pro uitijs, & uitia quædam pro uirtutibus habuerunt. Nam stoici affectus omnes, quorum impulsu animus commouetur, ex homine tollunt, cupiditatem, atq; lætitiam, metum, mœstitiam, quorũ duo priora ex bonis sunt aut futuris, aut præsentibus, posteriora ex malis. Eodẽ modo hæc quatuor morbos (ut dixi) uocant, non tam natura insitos, quàm praua opinione susceptos. Et iccirco censent, eos extirpari posse radicitus, si bonorum, malorumq; opinio falsa tollatur. Si.n. nihil censeat sapiens bonum, nihilq; malum, nec cupiditate ardescet, nec lætitia gestiet, nec metu terrebitur, nec ægritudine contrahetur. Mox uidebimus, an efficiãt, quod uelint, aut quid efficiant. interim, propositum arrogans, ac penè furiosum, qui se putent mederi, & eniti posse contra uim, rationemq; naturæ.

Quomodo peripatetici uincant stoicos, & doceant affectuũ naturalium stimulos euelli non posse, sed mitigari. Et quod ea, quæ brutis animalibus data sunt, singulis hominibus insita sunt uniuersa. Et quomodo stoici mentis affectiones definiant. Cap. XV.

hAec enim naturalia esse non uoluntaria, omnium uiuentium ratio demonstrat, quæ ijsdem omnibus quatitur affectibus. Peripatetici ergo rectius, q hæc omnia detrahi posse negãt, qa nobiscũ simul nata, et conantur ostẽdere, q̃ prouidẽter, & q̃ necessario Deus siue natura (sic enim dicunt) his

nos armauerit affectibus, quos tamen, quia plerunq; uitiosi fiunt, si nimij sint, posse ab homine adhibito modo salubriter temperari, ut tantum homini, quantum naturæ satis est, relinquatur. Non insipiens disputatio, si (ut dixi) omnia non ad hanc uitam referrentur. Stoici ergo furiosi, qui ea non temperant, sed abscindunt, rebus'q; à natura insitis, castrare hominem quodammodo uolunt. Quod tale est, quale si uelint aut metum detrahere ceruis, aut uenenum anguibus, aut iram feris, aut placiditatem pecudibus. Nam quæ singula mutis animalibus data sunt, ea uero uniuersa homini simul. Quod si, ut medici dicunt, lætitiæ affectus in splene est, iræ in felle, libidinis in iecore, timoris in corde, facilius est interficere animal ipsum, quàm ex corpore aliquid euellere, quod est animantis naturam uelle mutare. Sed homines prudentes non intelligunt, cum uitia ex homine tollunt, etiam uirtutem se tollere, cui soli locum faciunt. Nam si uirtus est, in medio iræ impetu seipsum cohibere, & reprimere, quod negare non possunt, caret ergo uirtute quisquis ira caret. Si uirtus est libidinem corporis continere, uirtute careat necesse est, qui libidinem, quam temperet, non habet. Si uirtus est cupiditatem ab alieni appetitione frenare, nullam certe uirtutem potest habere, qui caret eo, ad quod cohibẽdum uirtutis usus adhibetur. Vbi ergo uitia non sunt, nec uirtuti locus est quidem, sicut nec uictoriæ quidem, ubi aduersarius nullus est. Ita fit, ut bonum sine malo esse in hac uita non possit. Affectus igitur, quasi ubertas animorũ est naturalis. Nã sicut in sentes ager, qui est natura fœcundus, exuberat, sic animus incul-

tus uitijs sua sponte inualescentibus, uelut spinis obducitur. Sed cum uerus cultor accesserit, statim cedentibus uitijs fruges uirtutis oriuntur. Deus itaq;, cum hominem primum fingeret, mirabili prouidentia ingenerauit ei prius istas animi commotiones, ut posset capere uirtutem, sicut terra culturam, Posuitq; materiam uitiorum in affectibus, uirtutis in uitijs. Quæ profecto aut nulla erit, aut in usu esse non poterit, si desint ea, per quæ uis eius aut appareat, aut constet. Videamus nunc, ijdem illi, qui uitia penitus excidunt, quid effecerint. Quatuor illos affectus, quos ex opinione bonorum, malorumq; nasci putant, quibus euulsis sanandum esse animum sapientis existimant, quoniam intelligunt & natura insitos esse, & sine his nihil moueri, nihil agi posse, alia quædam in eorum locum, uicemq; supponunt. Pro cupiditate substituunt uoluntatem, quasi uero non multo sit præstabilius bonum cupere, quàm malum uelle. Item pro lætitia gaudium, pro metu cautionem. At in illo quarto immutandi nominis eius ratio deficit. Itaq; ægritudinem penitus .i. mœstitiam, doloremq; animi sustulerunt, quod fieri nequaquã potest. Quis enim potest non dolere, si patriam aut pestilentia exhauserit, aut hostis inuaserit, aut tyrannus oppresserit? Potest aliquis non dolere, si sublatam uiderit libertatem, si proximos, si amicos, si bonos uiros aut exterminatos, aut crudelissime trucidatos, nisi cuius mẽs ita obstupuerit, ut sit ei sensus omnis ereptus? Quare aut omnia tollere debuerunt, aut implenda fuerat curta hæc, & debilis disputatio, idest etiam pro ægritudine aliquid reponendum, quoniam superioribus, ita or-

dinatis, hoc consequens erat. Vt enim præsentibus lætamur bonis, sic malis angimur, ac dolemus. Si ergo lætitiæ, quam uitiosam putabant, nomen aliud indiderunt, sic ægritudini, quoniam & ipsam uitiosam putabant, aliud uocabulum tribui congruebat. Vnde apparet, non illis rem defuisse, sed uerbum, cuius indigentia eum totum affectum, qui est uel maximus, contra quã natura pateretur, auferre uoluerunt. Nã illas nominum commutationes poterã coarguere pluribus, & ostendere aut sermonis ornandi, augendæq; copiæ gratia, multa nomina ijsdẽ rebus imposita, aut nihil, aut certe non multum inter se illa distare, nam & cupiditas à uoluntate incipit, & cautio à metu oritur, et lætitia nihil aliud est, quàm profusum gaudium. Sed putemus, ut ipsi uolunt, esse diuersa. Nempe igitur cupiditatem esse dicent perseuerantem, ac perpetuam uoluntatem, lætitiam uero, insolenter se efferens gaudiũ, metum autem nimiam, & excedentem modum cautionem. Ita fit, ut ea, quæ tollenda esse censent, non tollãt, sed temperent, siquidem nomina ipsa tantummodo immutant, res ipsæ manent, Eò igitur imprudentes reuoluuntur, quò peripatetici ratione perueniunt, ut uitia, quoniam tolli non possunt, medio temperanda sint. Errant ergo, quoniam non efficiunt, quod uolunt, & longo, asperoq; circuitu in eandem uiam redeunt.

Quomodo peripatetici errauerunt, & quod bonus usus affectuum uirtus est, malus uitium. Et quod usus ipse ex causa pensandus est.

Caput XVI.

T ego ne peripateticos quidem accessisse ad ueritatem puto, quia uitia esse concedunt, sed ea mediocriter temperant. Carendū est enim uitiis etiam mediocribus, quin potius efficiendum fuit primum, ne uitia essent, nec enim quicquam uitiosum nasci potest, sed uitia fieri, si male utamur affectibus, uirtutes, si bene. Deinde monstrandum est, nō ipsos affectus, sed eorum causas esse moderandas. Nō est, inquiunt, nimia lætitia gestiendum, sed modice, ac temperate. Hoc uero tale est, quale, si dicerent, non esse currendum concitate, sed gradiendum moderate. At potest & qui graditur errare, & qui currit rectam uiam tenere. Quid si ostendero esse aliquid, ubi non tantum modicum, sed uel punctum gaudere uitiosum sit, & aliud cōtra, in quo uel exultare lætitia minime criminosum? Quid tandem nobis ista mediocritas proderit? Quæro utrum'ne sapienti lætandum putent, si qd inimico suo mali uident accidere, aut utrum'ne lætitiā refrenare debeant, si uictis hostibus, aut oppresso tyranno libertas, & salus ciuibus parta sit? Nemo dubitat, quin & in illo exiguum lætari, & in hoc parum lætari sit maximum crimen. Eadem de cæteris affectibus licet dicere. Sed (ut dixi) non in his moderandis sapientiæ ratio uersatur, sed in causis eorum, quoniam extrinsecus commouentur, nec his potissimum frena imponi oportuit, quoniam & exigui possunt esse in maximo crimine, & maximi possunt esse sine crimine. Sed assignandi fuerunt certis temporibus, & rebus, & locis, ne uitia sint, quibus uti recte licet. Sicut enim recte ambulare bonum est, errare

autem malum, sic moueri affectibus in rectum, bonum est, in prauum malum. Nam libido si extra legitimum torum non euagetur, licet sit uehemens, tamen culpa caret. Sin uero appetit alienum, licet sit mediocris, uitium tamen maximum est. Non est itaq; morbus irasci, nec cupere, nec libidine commoueri, sed iracundum esse morbus est, cupidum, libidinosum. Qui enim iracundus est, etiã cui nõ debet, aut cui non oportet irascitur. Qui cupidus, etiam quod non opus est, cõcupiscit. Qui libidinosus, etiam quod legibus uetatur, affectat. Omnis ergo ratio in eo uersari debuit, ut quoniam earum rerum impetus inhiberi non potest, nec debet, quia necessario est insitus ad tuenda officia uitæ, dirigeretur potius in uiam rectam, ubi etiam cursus offensione, ac periculo caret.

Quod ea, quæ philosophi uitia putãt, uirtutes sunt, si tamen referantur ad finem debitum, idest ad Deum. Et quod insani sunt, qui humanam naturam ingenitis affectibus spoliare nituntur. Cap. XVII.

Sed euectus sum coarguendi studio longius, cum sit mihi propositum ea, quæ uitia philosophi putauerunt, ostendere, non tantum uitia non esse, uerum etiam magnas esse uirtutes. Ex alijs docendi gratia summã, quæ ptinere ad rem maxime puto. Metum, seu timorem in maximo uitio ponunt, summamq; imbecillitatem esse animi putant, cui sit contraria fortitudo, quæ si sit in homine, locum timori esse nullum. Credit ergo ne aliquis fieri posse,

ut idem metus summa sit fortitudo? Minime. Neque enim uidetur capere natura, ut aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non arguta aliqua conclusione, ut apud Platonem Socrates facit, qui eos, quos contra disputat, cogit ea, quæ negauerant, confiteri, sed simpliciter ostendam, summum metum summã esse uirtutem. Nemo dubitat, qn timidi, & imbecilli sit animi aut dolorem metuere, aut egestatem, aut exilium, aut carcerẽ, aut mortem, quæ omnia quisquis non exhorruerit, fortissimus iudicatur. Qui autem Deum metuit, illa uniuersa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non est, spectatæ sunt enim semper, spectanturq; adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciandis noua, et inusitata tormenta excogitata sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari, cum immanium bestiarum ultra ipsam mortem carnificina sæuierit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes felix, atq; inuicta patientia sine ullo gemitu pertulit. Hæc uirtus omnibus populis, atq; prouincijs, & ipsis tortoribus miraculum maximum præbuit, cum patientia crudelitas uinceretur. Atq hanc uirtutem nihil aliud, q̃ metus Dei facit. Itaq; (ut dicebã) nõ euellendus, ut stoici, neq; temperãdus timor, ut peripatetici uolunt, sed in ueram uiam dirigendus est, auferẽdiq; sunt metus, sed ita, ut is solus relinquatur, q quoniam legitimus, ac uerus est, solus efficit, ut possint cætera non timeri. Cupiditas quoq; inter uitia numeratur. Sed si hæc, quæ terrena sunt, concupiscit, uitiũ est, uirtus autem, si cœlestia. Qui enim iustitiam, qui Deũ, qui uitam perpetuam, qui lucem sempiternã, eaq; oĩa

quæ Deus homini pollicetur, consequi cupit, opes istas, & honores, & potentatus, et regna ipsa contemnet. Dicet fortasse stoicus. Voluntate opus est ad hæc censequẽda non cupiditate, immo uero parum est uelle. Multi enim uolunt, sed cum dolor uisceribus accesserit, uolũtas cedit, cupiditas perseuerat, quæ si efficit, ut contemptui sint omnia, quæ à cæteris appetuntur, summa uirtus est, siquidem continentiæ mater est. Ideóq; potius illud efficere debemus, ut affectus, quibus praue uti uitium est, dirigamus in rectum. Nam istæ concitationes animorum iuncto currui similes sunt, in quo recte moderando summum rectoris officium est, ut uiam nouerit, quam si tenebit, licet quàm concitate ierit, non offendet. Si autem errauerit, licet placide, ac leniter eat, aut per confragosa uexabitur, aut per præcipitia labetur, aut certe, quò non opus est, deferetur. Sic cursus ille uitæ, qui affectibus uelut equis pernicibus ducitur, si rectam uiam teneat, fungetur officio. Metus igitur, & cupiditas, si proijciantur in terram, uitia fient, Virtutes autem, si ad diuina referantur, parsimoniam contra uirtutis loco habent, quæ si studium est habendi, non potest esse uirtus, quia in augendis, uel tuendis terrestribus bonis tota uersatur. Nos autem summum bonum non referimus ad corpus, sed omne officium solius animæ conseruatione metimur. Quod si (ut supra docui) patrimonio minime parcendum est, ut humanitatem, iustitiamq; teneamus, non est uirtus frugi esse, quod nomen uirtutis specie fefellit, ac decepit. Est enim frugalitas abstinentia quidem uoluptatum, sed eo uitium, quia ex habendi amore descendit, cum sit

& uoluptatibus abstinendum, et pecuniæ minime temperandum. Nam parcæ, id est mediocriter uti pecunia, quasi quædam pusillitas est animi aut pertimentis, ne sibi desit, aut desperantis, posse se illam reparare, aut contemptum terrestrium non capientis. Sed illi rursus eum, qui rei familiari suæ non parcat, prodigum uocant. Nam ita liberalem distingunt à prodigo, quod is liberalis sit, qui quibus et benemeritis et cum oportet, et quantum satis est, largiatur, Prodigus uero, qui et non meritis, & cum opus non est, et sine respectu rei familiaris effundat. Quid ergo? Prodigum'ne dicemus eum, qui misericordiæ causa tribuit egentibus uictum? Atqui multum refert, utrum'ne scortis propter libidinem largiare, an miseris propter humanitatem. Vtrum pecuniam tuam productores, aleatores, lenones'que diripiant, an illam pietati, ac Deo præstes. Vtrum'ne illam uentri, ac gulæ ingeras, an thesauro iustitiæ reponas. Vt ergo uitium est effundere in malam partem, sic in bonam uirtus. Si uirtus est non parcere opibus, quæ possunt reparari, ut homines uitam sustentes, quæ reparari non potest, uitium igitur parsimonia est. Quare nihil aliud dixerim, quam insanos, qui hominem mite, ac sociale animal orbant suo nomine, qui euulsis affectibus, quibus omnis constat humanitas, ad immobilem stuporem mentis perducere uolunt, dum student animum à perturbationibus liberare, & (ut ipsi dicunt) quietum, tranquillum'que reddere. Quod fieri non tantum non potest, quia uis, & ratio eius in motu est, sed ne oportet quidem, quia sicut aqua quidem semper iacens, et quieta insalubris, et magis turbida est, sic animus immotus, ac torpens inutilis est etiam sibi, nec uitam ipsam

tueri poterit, quia nec faciet quicquam, nec cogitabit, cum cogitatio ipsa nihil aliud sit, quàm mentis agitatio. Deniq; qui hanc immutabilitatem animi asserunt, priuare animum uita uolunt, quia uita actuosa est, mors quieta. Quædam etiam recte pro uirtutibus habent, sed earum modum non tenent. Virtus est constantia, non, ut inferentibus iniuriam resistamus, his enim cedendum est, quod cur fieri debeat, mox docebo, sed ut iubentibus facere nos contra dei legem, contráq; iustitiam, nullis minis, aut supplicijs terreamur, quo minus Dei iussionem hominis iussioni præferamus. Item uirtus est mortem contemnere, non ut appetamus, eamq; ultro nobis inferamus, sicut philosophorum plurimi, & maximi sæpe fecerunt, quod est sceleratum, ac nefarium, sed ut coacti Deum relinquere, ac fidem prodere, mortem suscipere malimus, libertatemq; defendamus aduersus impotentiam stultam, uecordemq; uiolentiam, ut omnes seculi minas, atq; terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea, quæ alij timent, excelsa & insuperabili mente dolorem, mortemq; calcamus. Hæc est uirtus, hæc uera est constantia, in hoc tuenda & conseruanda solo, ut nullus nos terror, nulla uis à Deo possit auertere. Vera igitur Ciceronis illa sententia est. Nemo, inquit, iustus põt esse, qui mortem, qui dolorem, qui exiliũ, qui egestatem timet. Item Senecæ in libris moralis philosophiæ dicentis, Hic est ille homo honestus, non apice, purpura'ue, non lictorum insignis ministerio, sed nulla re minor, qui cum mortem in uicinia uidet, nõ sic perturbatur, tanquam rẽ nouã uiderit, qui siue toto corpore tormenta patienda sunt,

siue flamma

siue flamma ore recipienda est, siue, extendendæ per patibulum manus, non quærit, quid patiatur, sed quàm bene. Qui autem Deum colit, nec patitur, nec timet. Ergo iustus. His rebus efficiatur, ut neq; uirtutes, neq; uirtutum exactissimos limites nosse, aut tenere possit omnino quisquis est à religione Dei singularis alienus.

Quomodo præcepta Dei, quibus insistendum est, à philosophicis dissideant institutis, & quis sit patientiæ titulus. Caput XVIII

SEd omittamus philosophos, qui aut omnino nihil sciunt, id'q; ipsum pro summa scientia præ se ferunt, aut qui nō percipiunt ēt quæ sciunt, aut qui, quoniam se putant scire, quæ nesciunt, inepte, arroganter'q; desipiunt. Nos ergo (ut ad propositum reuertamur) quibus solis à Deo ueritas reuelata, & cœlitus missa sapientia est, faciamus, quæ iubet illuminator noster Deus, sustineamus inuicem, & labores huius uitæ mutuis adiumentis perferamus. Nec tamen, si quid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo, monet enim Deus, operatorem iustitiæ non oportere esse iactantem, ne non tam mandatis cœlestibus obsequendi, quàm studio placendi, humanitatis officio functus esse uideatur, habeat'q; iam pretium gloriæ, quod captauit, nec præmium cœlestis illius, ac diuinæ mercedis accipiat. Cætera, quæ obseruare cultor Dei debet, facilia sunt, illis uirtutibus comprehensis, ut non mentiatur unquam decipiendi, aut nocendi causa. Est enim nefas eum, qui ueritati studeat, in ali-

qua re esse fallacem, atq; ab ipsa, quam sequitur, ueri tate discedere. In hac iustitiæ, uirtutum'q; omniũ uia, nullus mendacio locus est. Itaq; uiator ille uerus, ac iu stus non dicet illud lucilianum.

Homini amico, ac familiari non est mentiri meum,
Sed etiam inimico, atq; ignoto existimabit non esse mẽ tiri suum. Nec aliquando cõmittet, ut lingua inter- pres animi à sensu, & cogitatione discordet. Pecuniã siquam crediderit, non accipiat usuram, ut & bene- ficium incolume sit, quod succurrit necessitati, & ab stineat se prorsus alieno. In hoc enim genere officij debet suo esse contentus, quem oporteat aliâs ne pro- prio quidem parcere, ut bonum faciat, plus autem ac- cipere, quã dederit, iniustum est. Quod qui facit, insi diatur quodãmodo, ut ex alterius necessitate præde- tur. At iustus nunquam prætermittet quo minus aliqd misericorditer faciat, nec ĩquinabit se huiusmodi quæ stu, sed efficiet, ut sine ullo suo damno ipsum, quod cõ modat, inter bona opera numeretur. Munus non acci piet à paupere, ut siquid ipse præstiterit, eo bonum sit, quo fuerit gratuitum. Male dicenti bene dicto respon deat, nunquam ipse male dicat, nec uerbum malum procedat ex ore hominis, qui colit uerbum bonum. Quin etiam caueat diligenter, nequando inimicum sua culpa faciat, & siquis extiterit tam proteruus, qui bono, & iusto faciat iniuriam, clementer, ac mode- rate ferat, & ultionem suam sibi nõ assumat, sed Dei iudicio reseruet, innocentiam semper, & ubiq; custodi at. Quod præceptum non ad hoc tantum ualet, ut ipse iniuriam non inferat, sed ut illatam sibi non uin

dicet. Sedet enim maximus, & æquissimus iudex speculator, ac testis omnium. Hunc homini præferat, hűc malit de sua causa pronuntiare, cuius sententiam nemo effugere potest, nec defensione cuiusquam, nec gratia. Ita fit, ut homo iustus contemptui sit omnibus, & quia putabitur semetipsum defendere non posse, habebitur pro segni, & inerti. Qui autem fuerit ultus inimicum, hic fortis, hic strenuus iudicatur, hunc colunt, hunc omnes uerentur. Bonus uero ille tametsi prodesse omnibus, uel pluribus possit, illum tamen suspiciunt, qui nocere, quàm qui prodesse possit, sed iustũ prauitas hominum deprauare non poterit, quo minus Deo studeat obtemperare, malitq; contemni, dũmodo semper boni fungatur officio, mali nunquam. Cicero in iisdem illis officialibus libris. At uero siqs uoluerit, inquit, sui animi complicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat, eum uirum bonum esse, qui prosit quibus possit, noceat nemini, nisi lacessitus iniuria, O quàm simplicem, ueramq; sententiam duorum uerborum adiectione corrupit. Quid enim opus fuerat adiungere, nisi lacessitus iniuria? ut uitium bono uiro quasi causam turpissimam apponeret, patientiæq;, quæ omnium uirtutum maxima est, facere expertem? Nociturum esse dixit bonum uirum, si fuerit lacessitus, iam ex hoc ipso boni uiri nomen amittat necesse est, si nocebit. Non minus enim mali est referre iniuriam, quàm inferre. Nam unde certamina inter homines, unde pugnæ, contentionesq; nascuntur, nisi quod improbitati apposita impatientia, magnas sæpe concitat tempestates? Quod

si patientiam, qua uirtute nihil est uerius, nihil homine dignius inueniri potest, improbitati opposueris, extinguetur protinus, tanquam si igni aquam superfuderis. Sin autem prouocatrix illa improbitas impatientiam sibi comparem nacta est, tanquam perfusa oleo tantum excitabit incendium, ut id nõ flumen aliquod, sed effusio cruoris extinguat. Magna itaq; patientiæ ratio est, quam sapiens homo ademit bono uiro, ut. n. nihil malorum fiat, hæc sola efficiet, quæ si detur omnibus, nullum scelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid ergo bono uiro potest esse tam calamitosum, tamq; contrarium, quàm iræ frena permittere, quæ illum non modo boni, sed etiam hominis appellatione dispoliet? Siquidem nocere alteri, ut ipse ait uerissime, non est secundum hominis naturam. Nam & pecudes, si lacessas, aut calce, aut cornu repugnant. Et serpentes, ac feræ nisi persequaris, ut occidas, negotiũ non exhibent. Et (ut ad hominum exẽpla redeamus) imperiti quoq;, & insipientes, siquando accipiunt iniurias, cæco, & irrationabili furore ducuntur, & iis, qui sibi nocent, uicem tribuere conantur. In quo igitur sapiens, ac bonus uir à malis, et insipientibus differt, nisi quod habet inuictam patientiã, qua stulti carent, nisi quod regere se, ac mitigare iram suam nouit, quã illi, quia uirtute indigent, frenare non possunt. Sed uidelicet hæc illum res fefellit, quia cum de uirtute quæritur, in quacunq; contentione uincere, putauit esse uirtutis. Nec uidere ullo modo potuit, hominem dolori, & iræ succumbentem, & iis affectibus indulgentem, quibus debet potius reluctari, & ruentem quancunq; in

partem prouocauerit improbitas, uirtutis officium non tenere. Qui enim referre iniuriã nititur, eum ipsum, à quo læsus est, gestit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus esse nullo pacto potest. Duobus igitur uerbis duas uirtutes maximas bono, & sapienti uiro, innocentiam, patientiamq; detraxit. Sed quia ipse caninam illam facundiam (sicut Sallustius ab Appio dictum refert) exercuit, uoluit quoq; hominem canino modo uiuere, ut remordeat lacessitus. Quæ retributio cõtumeliæ quàm perniciosa sit, & quas edere soleat strages, unde opportunius peteretur exemplũ, quàm ex ipsius doctoris tristissimo casu, qui dum his philosophorum præceptis obtemperare gestit, ipse se perdidit. Qui si lacessitus iniuria patientiam tenuisset, si dissimulare, si ferre contumeliã boni uiri esse didicisset, nec illas nobiles orationes alieno titulo inscriptas, impatientia, & leuitate, & insania profudisset, nunquam capite suo rostra, in qbus ante floruerat, cruentasset, nec rempublicam funditus proscriptio illa delesset. Sapientis ergo, ac boni uiri non est uelle certare, ac se periculo committere, quoniã et uincere non est in nostra potestate, & est anceps omne certamen, sed est sapiẽtis, & optimi uiri, non aduersarium uelle tollere, quod fieri sine scælere, ac periculo non potest, sed certamen ipsum, quod fieri & utilĩter, et iuste potest. Sũma igitur uirtus habenda patiẽtia est, quam ut caperet homo iustus, uoluit illum Deus (ut supra dictum est) pro inerte contemni. Nisi enim contumelijs fuerit affectus, quantum habeat fortitudinis in seipso cohibendo ignorabitur. Si autem lacessitus iniuria lædentem persequi cœperit, uictus est. Si uero

motum illum ratione compresserit, hic planè imperat sibi, & hic regere se potest. Quae sustentatio sui recte patientia nominatur, quae una uirtus omnibus est opposita uitijs, et affectibus. Hæc perturbatum animum, ac fluctuãtem ad tranquillitatem suam reuocat, hæc mitigat, hæc hominem sibi reddit. Ergo quoniam naturæ repugnare impossibile est, & inutile, ut nõ commoueamur omnino, prius tamen quàm commotio illa prosiliat ad nocendum, quoad fieri potest maturius sopiatur. Præcepit Deus non occidere solem super iram nostram, ne furoris nostri testis abscedat. Deniq; M. Tullius contra suum præceptum, de quo paulo ante dixi, obliuionem iniuriarum in magnis laudibus posuit. Spero inquit Cæsar, qui obliuisci nihil soles, nisi iniurias. Quod si hoc ille faciebat homo, non à cœlesti tantum, sed à publica quoque, ciuiliq; iustitia remotissimus, quanto magis id nos facere debemus, qui immortalitatis uelamine candidati sumus?

Quod peripatetici stoicis obuiant in defensione affectionum. Et quæ sint tres furiæ, quas poetæ finxerunt, & quis earum usus sit, uel abusus.

Caput XIX.

STOicis, cum affectus ex homine, tanquam morbos conantur euellere, peripatetici se opponunt, eosq; non modo retinent, sed etiam defendunt, nihilq; in homine esse dicunt, quod non magna ratione, ac prouidentia sit innatum. Recte id quidem, si singularum rerum ueros terminos scirent.

Itaque hanc ipsam iram fomitem dicunt esse uirtutis, tanquam nemo possit aduersus hostes fortiter dimicare, nisi fuerit ira concitatus. Quo planè ostendunt, nec quid sit uirtus scire se, nec cur homini attribuerit iram Deus. Quæ si nobis ideo data est, ut ea utamur ad occidendos homines, quid immanius homine, quid similius feris belluis existimandum est, quàm id animal, quod ad communionem, & innocentiam Deus fecit? Tres sunt igitur affectus, qui homines in omnia facinora præcipites agãt, ira, cupiditas, libido. Propterea poetæ tres furias esse dixerunt, quæ mentes hominum exagitent, ira ultionem desyderat, cupiditas opes, libido uoluptates. Sed his omnibus Deus certos limites statuit, quos si transcenderint, maioresq; esse cœperint, necesse est naturam suam deprauent, & in morbos, ac uitia uertantur. Qui autem sint isti limites, non est magni laboris ostendere. Cupiditas ad ea comparanda nobis data est, quæ sunt ad uitam necessaria, libido ad sobolem propagandam, iræ affectus ad coercenda peccata eorum, quæ sunt in nostra potestate, idest ut arctiore disciplina minor ætas ad probitatem, iustitiamq; formetur, quæ nisi in metu cohibeatur licentia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium, & facinus euadet. Itaq; ut ira uti aduersum minores & iustum est, & necessarium, sic & aduersum pares et perniciosum est, & impium. Impium, ꝙ uiolatur humanitas, perniciosum, ꝙ illis repugnantibus aut perdere necesse est, aut perire. Hanc autem, quam dixi esse rationẽ, cur homini sit iræ affectus datus, ex ipsius Dei præceptis intelligi potest, ꝗ iubet uti male dictis, & læden-

tibus non irascamur. Manus autem nostras supra minores semper habeamus, hoc est ut peccantes eos assiduis uerberibus corrigamus, ne amore inutili, & indulgentia nimia educentur ad malum, et ad uitia nutriantur. Sed rerum imperiti, & rationis ignari, eos affectus, qui sunt homini ad usus bonos dati, exterminauerunt, & latius quā ratio postulat, euagantur. Inde iniuste, atq; impie uiuitur. Vtuntur ira contra pares. Hinc dissidia, hinc expulsiones, hinc bella contra iustitiam nata sunt. Vtuntur cupiditate ad congregandas opes. Hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia scelerū genera orta sunt. Vtuntur libidine ad capiendas tantum uoluptates. Hinc stupra, hinc adulteria, hinc corruptelæ omnes extiterunt. Quicunq; igitur illos affectus intra fines suos redegerit, quod ignorantes Deum facere non possunt, hic patiens, hic fortis, hic iustus est.

De quinq; sensuum uoluptatibus, & quare plus uoluptatis datum sit homini à natura, quā cæteris animantibus. Et primum de uoluptate uisus, & de spectaculis euitandis, & de ludorum, & spectaculorum authoribus. Caput XX.

r Estat ut contra quinq; sensuum uoluptates dicam breuiter. Nam & ipsius libri mensura iam modū flagitat, quæ omnes, quoniam uitiosæ, ac mortiferæ sunt, uirtute superari, atq; opprimi debent, uel (quod paulo ante dicebā) de affectibus ad rationem suam reuocari, Cæteræ animan

tes præter unam uoluptatem, quæ ad generãdum pertinet, nullam sentiunt, Vtuntur ergo sensibus ad naturæ suæ necessitatem. Vident ut appetant ea, quibus opus est ad uitam tuendam, audiunt inuicem, seq; dignoscunt, ut possint congregari. Quæ utilia sunt ad uictum, aut ex odore inueniunt, aut ex sapore percipiunt, inutilia respuunt, aut recusant. Edendi, aut bibendi officium uentris plenitudine metiuntur. Homini uero solertissimi artificis prouidentia dedit uoluptatem infinitam, & in uitium cadentem, quia proposuit ei uirtutem, quæ cum uoluptate semper, tanquã cum domestico hoste pugnaret. Cicero in Catone maiore. Stupra uero, inqt, & adulteria, & omne flagitiũ nullis excitari aliis illecebris, nisi uoluptatis. Cũq; homini siue natura, siue quis Deus nihil mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam inimicum quã uoluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse, neque in uoluptatis regno uirtutẽ posse consistere, sed ẽ contrario Deus iccirco uirtutem dedit, ut expugnaret, & uinceret uoluptatem, eamq; egrediẽtem fines sibi datos, infra præscriptum coerceret, ne hominẽ suauitatibus delinitũ, atq; captum, ditioni suæ subiiceret, ac sempiterna morte multaret. Voluptas oculorum uaria, & multiplex est, quæ capitur ex aspectu rerum, quæ sunt in usu hominum uel natura, uel opere delectabiles. Hanc philosophi rectissime sustulerunt. Aiunt enim multo esse præclarius, et homine dignius, cœlum potius quã cælata intueri, Et hoc pulcherrimum opus intermicantibus astrorum luminibus, tanquã floribus adornatum,

quàm picta, & ficta, & gemmis distincta mirari. Sed cum diserte ad contemptum terrestrium nos exhortati sunt, & ad cœli spectaculum excitauerunt, tamen spectacula hæc publica non contemnunt. Itaque his & delectantur, & libenter intersunt, quæ, quoniam maxima sunt irritamenta uitiorum, & ad corrumpẽdos animos potissime ualent, tollenda sunt nobis, quia non modo ad beatam uitam nihil conferunt, sed etiã nocent plurimum. Nam qui hominem, quamuis ob merita damnatum, in conspectu suo iugulari pro uoluptate computat, conscientiam suam polluit, tam scilicet quàm si homicidij, quod fit occulte, spectator, & particeps fiat. Hos tamen ludos uocant, in quibus humanus sanguis effunditur. Adeo longe ab hominibus secessit humanitas, ut cum animas hominum interficiant, ludere se opinentur nocentiores iis omnibus, quorum sanguinem uoluptati habent. Quæro nunc an possint pij, et iusti homines esse, qui constitutos sub ictu mortis, ac misericordiam deprecantes, non tantum patiuntur occidi, sed efflagitant, feruntq; ad mortem crudelia, & inhumana suffragia, nec uulneribus satiati, nec cruore contenti. quinetiam percussos, iacentesq; repeti iubent, & cadauera ictibus dissipari, ne quis illos simulata morte deludat. Irascuntur etiam pugnantibus, nisi celeriter alter è duobus occisus est, & tanquam humanum sanguinem sitiant, oderunt moras, alios illis compares dari poscunt recentiores, ut quam primum oculos suos satient. Hac consuetudine imbuti humanitatem perdiderunt. Itaq; non parcunt innocentibus, sed exercent in omnes, quod in malorum

trucidatione didicerunt. Huius igitur publici homicidij socios, & participes esse non conuenit eos, qui iustitiæ uiam tenere nituntur. Non enim cum occidere Deus uetat, latrocinari nos tantum prohibet, quod ne per leges quidem publicas licet, sed ea quoq; ne fiant, monet, quæ apud homines pro licitis habentur. Ita neq; militare iusto licebit, cuius militia est in ipsa iustitia, neq; uero accusare quenquam crimine capitali, qa nihil distat, utrum'ne ferro an uerbo potius occidas, quoniam occisio ipsa prohibetur. Ita quod in hoc Dei præcepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem sit semper nefas, quem Deus sanctum animal esse uoluit. Ergo ne illud quidem concedi aliquis existimet, ut recentes natos liceat oblidere, quæ uel maxima est impietas. Ad uitam enim Deus inspirat animas non ad mortem. Verum homines, ne qd sit facinus, quo manus suas non polluant, rudibus adhuc, & simplicibus animis abnegant lucem non à se datam. Expectet uero aliquis, ut alieno sanguini parcant, qui non parcunt suo. sed hi sine ulla controuersia scelerati, & iniusti. Quid illi, quos falsa pietas cogit exponere? Non possunt innocentes existimari, qui uiscera sua in prædam canibus obijciunt, et quantum in ipsis est, crudelius necant, quàm si strangulassent. Quis dubitet, quin impius sit, q alienæ misericordiæ locum non tribuit? quinetiam si contingat ei, qd uoluit, ut alatur, addixit certe sanguinem suum uel ad seruitutem, uel ad lupanar. Quæ autem possunt, uel soleant accidere in utroq; sexu, uel per errorem, quis

non intelligit? quis ignorat? Quod uel unius Oedi-
podis declarat exemplum, duplici scælere confusum.
Tam igitur nefarium est exponere, quã necare. At e-
nim paricidæ facultatum angustias conqueruntur, nec
se pluribus liberis educandis sufficere posse prætẽdũt,
quasi uero aut facultates in potestate sint possiden-
tium, aut non quotidie Deus ex diuitibus pauperes,
& ex pauperibus diuites faciat. Quare siquis liberos
ob paupertatem nõ poterit educare, satius est, ut se ab
uxoris congressione contineat, quàm scæleratis mani-
bus Dei opera corrumpat. Ergo si homicidium facere
nullo modo licet, nec interesse omnino conceditur, ne
conscientiam perfundat ullus cruor. Siquidem populo
sanguis ille præstatur. In scænis quoq; nescio an sit
corruptela uitiosior. Nam et comicæ fabulæ de stupris
uirginum loquuntur, aut amoribus meretricum, &
quo magis sunt eloquentes qui flagitia illa finxerũt,
eo magis sententiarum elegantia persuadent, & fa-
cilius inhærent audientium memoriæ uersus numero
si, & ornati. Item tragicæ historiæ subijciunt oculis
paricidia, & incesta regum malorum, & cothurnata
scælera demonstrant. Histrionum quoq; impudicissi-
mi motus, quid aliud nisi libidines docent, et instigant?
quorum eneruata corpora, et in muliebrem incessum,
habitumq́; mollita, impudicas fœminas inhonestis ge-
stibus mentiuntur. Quid de mimis loquar corruptela-
rum præferentibus disciplinam? qui docent adulte-
ria, dũ fingunt, & simulatis erudiunt ad uera? Quid
iuuenes, aut uirgines faciant, cum & fieri sine pudo
re, & spectari libenter ab omnibus cernunt? Admo-

nentur utiq; quid facere possint, & inflammantur libidine, quæ aspectu maxime concitatur, ac se quisq; pro sexu in illis imaginibus præfigurat, probătq; illa, dũ rident, & adhærentibus uitijs corruptiores ad cubicula reuertuntur, nec pueri modo, quos præmaturis uitijs imbui non oportet, sed etiam senes, quos peccare iam non decet, in talẽ uitiorũ semitã dilabuntur. Circensium quoq; ludorum ratio quid aliud habet, nisi leuitatem, uanitatem, insaniam? Tanto nanq; impetu cõcitantur animi in furorem, quanto illic impetu curritur, ut iam plus spectaculi exhibeant, qui spectandi gratia ueniunt, cum exclamare, & efferri, & exilire cœperint. Vitanda ergo spectacula omnia, non solum nequid uitiorum pectoribus insideat, quæ sedata, & pacifica esse debent, sed ne cuius nos uoluptatis consuetudo deliniat, & à Deo, atq; à bonis operibus auertat. Nã ludorum celebrationes Deorũ festa sunt, siquidem ob natales eorum, uel templorum nouorum dedicationes sunt constituti. Et primitus quidem uenationes, quæ uocãtur munera, Saturno attributæ sunt. Ludi autem scenici Libero, circenses Neptuno. Paulatim uero & cæteris Dijs idem honos tribui cœpit, singuliq; ludi numinibus eorum consecrati sunt, sicut Sisinnius Capito in libris spectaculorum docet. Siquis igitur spectaculis interest, ad quæ religionis gratia cõuenitur, discessit à Dei cultu, & ad Deos se contulit, quorum natales, & festa celebrauit.

De uoluptate aurium. Et quid sibi uelit diuinorũ eloquiorum simplicitas, quæ omnibus carminibus, &

floribus, pompis'q; uerborum præferenda est.

Caput XXI.

Vrium uoluptas ex uocum, & cantuũ sua
a uitate percipitur, quæ scilicet tam uitiosa
est, q̃ oblectatio illa, de qua diximus, ocu
lorum. Quis enim non luxuriosum, ac nequã putet
eum, qui scenicas artes domi habeat? Atqui nihil re-
fert utrum'ne luxuriam solus domi, an cum populo
exerceas in theatro. Sed iã de spectaculis dictum est,
restat unum, quod est nobis expugnandum, ne capia
mur iis, quæ ad sensum intimum penetrant. Nam il-
la omnia, quæ uerbis carent, idest aeris, & neruorum
suaues soni, possunt facile contemni, quia non adhæ-
rent, nec scribi possunt. Carmen autem compositũ, et
oratio cum suauitate decipiens capit mentes, & quò
uoluerit ĩpellit. Inde homines literati cum ad Dei re-
ligionem accesserint, ab aliquo imperito doctore fun-
dati minus credunt. Assueti enim dulcibus, et politis
siue orationibus, siue carminibus, diuinarum literarũ
simplicem, cõmunem'q; sermonem pro sordido asper-
nantur. Id enim quærunt, quod sensum demulceat.
Persuadet autẽ quicqd est suaue, et animo penitus, dũ
delectat, insidet. Num igitur Deus et mentis, et uocis, et
linguæ artifex diserte loqui nõ potest? Immo uero sum
ma prouidẽtia carere fuco uoluit ea, quæ diuina sunt,
ut omnes ĩtelligerent, quæ ipse omnibus loquebatur.
Ergo qui ueritati studet, qui non uult ipse se decipe-
re, abiiciat inimicas, & noxias uoluptates, quæ ani
mam sibi uinciant, ut corpus cibi dulces. præferãtur
uera falsis, æterna breuibus, utilia iucũdis. Nihil aspe

ctu gratum sit, nisi quod pie, quod iuste fieri uideas, nihil auditu suaue, nisi quod alit animam, melioremq; te reddit. Maximeq; hic sensus non est ad uitiũ detorquendus, qui nobis ideo datus est, ut doctrinam Dei percipere possemus. Itaq; si uoluptas est, audire cantus, et carmina, Dei laudes canere, & audire iucundum sit. Haec est uoluptas uera, quae comes, et socia uirtutis est. Haec est non caduca, & breuis, ut illae, quas appetũt, qui corpori, ut pecudes, seruiunt, sed perpetua, et sine ulla itermissione delectans. Cuius terminos siquis excesserit, nihilq; aliud ex uoluptate petierit, nisi ipsam uoluptatem, hic mortem meditatur, quia sicut uita perpetua in uirtute est, ita mors in uoluptate. Qui enim temporalia maluerit, carebit aeternis, qui terrena praetulerit, coelestia non habebit.

De uoluptate olfactus, & gustus, quam uir prudẽs euitare debet, ut laqueos, & tendiculas mortis. Caput XXII.

D uoluptates autem saporis, & odoris, qui duo sensus ad solum corpus pertinent, nihil est aliud, q̃d a nobis disputetur, nisi forte quis exigit, ut dicamus, turpe est sapienti, ac bono si uentri, & gulae seruiat, si unguẽtis oblitus, ac floribus coronatus incedat, q̃d qui facit, utiq; insipiẽs, ineptus, & nihili est, et quem ne odor quidem uirtutis attigerit. Fortasse quispiam dixerit. Cur ergo illa facta sunt, nisi ut illis fruamur? At enim iam saepe dictum est, uirtutẽ fuisse futurá nullam, nisi haberet quae op-

primeret. Itaq; fecit omnia Deus ad instruendum certamen rerum duarum. Ergo illecebræ istæ uoluptatum arma sunt illius, cuius opus unum est expugnare uirtutem, iustitiā'q; ab omnibus excludere. His blādimentis, & suauitatibus titillat animas. Scit enim quia mortis est fabricatrix uoluptas. Nam sicut Deus hominem ad uitam non nisi per uirtutem, ac laborem uocat, ita ille ad mortem per delitias, ac uoluptates, sicut ad uerum bonum per fallaciam mala, sic ad uerū malum per bona fallacia peruenitur. Cauēda sunt igitur oblectamenta ista tanquā laquei, et plagæ, ne suauitudinum mollicie capti sub ditionem mortis cū ipso corpore redigamur, cui nos mancipauimus.

De uoluptate tactus, & quare sit in homine uehementior, quā in cæteris animalibus, & quātas per eū diabolus turpitudines ingerat, & pericula gehennæ. Et de licito coitu, et illicito. Et quare inter omnia animātia sola mulier post conceptum sit patiens uiri. Et quis sit cōtinentiæ uel icontinētiæ fructus. Cap. XXIII

u Enio nunc ad eam, quæ percipitur ex tactu, uoluptatem, qui sensus est quidem totius corporis. Sed ego non de ornamentis, aut uestibus, sed de sola libidine dicendum mihi puto, quæ maxime coercenda est, quia maxime nocet. Cum excogitasset Deus duorum sexuum rationem, attribuit ipsis, ut se inuicem appeterent, et coniunctione gauderent. Itaq; ardentissimam cupiditatem cunctorum animantium admiscuit corporibus, ut in hos

affectus

affectus auidiſſime ruerent, eaq; ratione propagari, & multiplicari genera poſſent. Quæ cupiditas, et appetentia in homine uehementior, & acrior inuenitur, uel quia hominum multitudinem uoluit eſſe maiorem, uel quoniam uirtutem ſoli homini dedit, ut eſſet laus, & gloria in coercendis uoluptatibus, & ſui abſtinentia. Scit ergo aduerſarius ille noſter, quãta ſit uis huius cupiditatis, quã quidam neceſſitatem dicere maluerunt, eamq; à recto, & bono ad malum, [illegible]rauum trãsfert. Illicita enim deſyderia imittit, ut aliena contaminent, quibus habere propria ſine delicto licet. Obijcit quippe oculis irritabiles formas, ſuggeritq; fomenta, & uitijs pabulum ſubminiſtrat, tum intimis uiſceribus ſtimulos omnes conturbat, & cõmouet, & naturalem illum incitat, atq; inflãmat ardorẽ, donec irretitum hominem, implicatumq; decipiat. At nequis eſſet, qui pœnarum metu abſtineret alieno, lupanaria quoq; conſtituit, & pudorem infelicium mulierũ publicauit, ut ludibrio haberet tam eos, qui faciunt, quã quas pati neceſſe eſt. His obſcœnitatibus animas ad ſanctitatem genitas, uelut in cœni gurgite demerſit, pudorem extinxit, pudicitiam flagitauit. Idem etiam mares admiſcuit maribus, & nefandos coitus contra naturam, contraq; inſtitutum Dei machinatus eſt, ſic imbuit homines, & armauit ad nefas omne. Quid enim poteſt eſſe ſanctum iis, qui ætatẽ imbecillam, & præſidio indigentem, libidini ſuæ depopulandam, fœdandamq; ſubſtrauerint? Non poteſt hæc res pro magnitudine ſceleris enarrari. Nihil amplius iſtos appellare poſſum, quã impios, & parici-

das, quibus non sufficiat sexus à Deo datus, nisi & suum sexum profane, ac petulanter illudant. Hæc tamen apud illos leuia, & quasi honesta sunt. Quid dicam de iis, qui abominandam non libidinem, sed insaniam potius exercent? Piget dicere. Sed quid his fore credamus, quos non piget facere, & tamen dicendum est, quia fit. De istis loquor, quorum teterrima libido, & execrabilis furor, nec capiti quidem parcit. Quibus hoc uerbis, aut qua indignatione tantum nefas prosequar? uicit officium linguæ, sceleris magnitudo. Cum igitur libido hæc edat opera, & hæc facinora designet, armandi aduersus eam uirtute maxima sumus. Quisquis affectus illos frenare nō potest, cohibeat eos intra præscriptum legitimi tori, ut & illud, quod auide expetit, assequatur, & tamen in peccatum non incidat. Nam quid sibi homines perditi uolunt? Nempe honesta opera uoluptas sequitur, si ipsam per se appetunt, iusta, & legitima frui licet. Quod si aliqua necessitas prohibet, tum uero maxima adhibenda uirtus erit, ut cupiditati continentia reluctetur. Nec tantum alienis toris, quæ attingere non licet, uerum etiam publicis, uulgatisq; corporibus abstinendum, Deus præcepit, docetq; nos, cum duo inter se corpora fuerint copulata, unum corpus efficere. Itaq; qui se cœno immerserit, cœno sit oblitus necesse est, & corpus quidem cito ablui potest, mens autem contagione impudici corporis inquinata non potest, nisi ex longo tempore, & multis bonis operibus ab ea, quæ inhæserit, colluuione purgari. Oportet ergo sibi quenq; præponere, duorum sexuum coniunctionem generandi

causa datam esse uiuentibus. Eamq; legem his affecti-bus positam, ut successionem parent. Sicut autem dedit nobis oculos Deus, non ut spectemus, uoluptatem'q; capiamus, sed ut uideamus propter eos actus, qui pertinent ad uitæ necessitatem, ita genitalem corporis partem, quod nomen ipsum docet, nulla alia causa, nisi efficiendæ sobolis accepimus. Huic diuinæ legi summa deuotione parendum est, sint omnes, qui Dei discipulos se profitebuntur, ita morati, & instituti, ut imperare sibi possint. Nam qui uoluptatibus indulgent, qui libidini obsequuntur, ij animam suam corpori mancipant, ad mortem'q; condemnant, quia se corpori addixerunt, in quo habet mors potestatem. Vnusquisq; igitur, quantum potest, formet se ad uerecundiam, pudorem'q; colat, castitatem mente, & conscientia tueatur. Nec tantum legibus publicis pareat, sed sit supra omnes leges, qui legem Dei sequitur. Quibus bonis si assueuerit, iá pudebit eum in deteriora descendere. Modo placeant recta, & honesta, quæ melioribus iucundiora sunt, q̃ praua, & inhonesta peioribus. Nondum omnia castitatis officia executus sum, quam non modo Deus intra priuatos parietes, sed etiam præscriptio lectuli terminat, ut cum quis habeat uxorẽ, neq; seruam, neq; liberam habere insuper uelit, sed matrimonio fidem seruet. Non enim sicut iuris publici ratio est, sola mulier adultera est, quæ habet alium, maritus autem etiá si plures habeat, à crimine adulterij solutus est. Sed diuina lex ita duos in matrimonium, q̃d est in corpus unum pari iure coniungit, ut adulter habeatur quisquis compagem corporis in diuersa distraxerit. Nec ob aliá

causam Deus, cum cæteras animantes suscepto foetu maribus repugnare uoluisset, solam omnium mulierem patientem uiri fecit, scilicet ne fœminis repugnātibus libido cogeret uiros aliud appetere, eoq; facto, castitatis gloriam non tenerent. Sed neq; mulier uirtutē pudicitiæ caperet, si peccare non posset. Nam quis mutum animal pudicum esse dixerit, quod suscepto foetu mari repugnat? Quod ideo facit, quia necesse est in dolorem, atq; in periculum ueniat, si admiserit. Nulla igitur laus est non facere, quod non possis facere. Ideo autem pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis est, sed uolūtaria. Seruanda igitur fides ab utroq; alteri est, immo exemplo continentiæ docenda uxor, ut se caste gerat. Iniquum est enim, ut id exigas, qđ ipse præstare non possis. Quæ iniquitas id effecit profecto, ut essent adulteria, fœminis ægre ferētibus præstare se fidem nō exhibentibus mutuam charitatem. Deniq; nulla est tam perditi pudoris adultera, quæ nō hanc causam uitijs suis prætendat, iniuriam se peccando non facere, sed referre. Quod optime Quintil. expressit. Homo, inquit, neq; alieni matrimonij abstinens, neq; sui custos, quæ inter se natura cōnexa sunt. Nam neq; maritus circa corrumpendas aliorum coniuges occupatus potest uacare domesticæ sanctitati, et uxor, cum in tale incidit matrimonium, exemplo incitata, aut imitari se putat, aut uindicare. Cauendum igitur ne occasionem uitijs nostra intemperantia demus, sed assuescant inuicem mores duorum, & iugum paribus animis ferant. Nos ipsos in altero cogitemus. Nā ferè in hoc iustitiæ summa consistit, ut non facias al-

teri, quicqd ipse ab altero pati nolis. Haec sunt, quae ad continentiam praecipiuntur à Deo. Sed tamen ne quis diuina praecepta circunscribere se putet posse, ad dantur illa, ut omnis calumnia, & occasio fraudis re moueatur, adulterum esse qui à marito dimissam du xerit, & eum, qui praeter crimen adulterij uxorē di miserit, ut alteram ducat. Dissociari enim corpus, & distrahi Deus noluit. Praeterea non tantum adulteriū esse uitandum, sed etiam cogitationem, ne quis aspiciat alienam, & animo concupiscat. Adulteram enim fie ri mentem, si uel imaginem uoluptatis ipsa sibi depin xerit. Mens est enim profecto quae peccat, quae imo-deratae libidinis fructum cogitatione complectitur, in hac crimen est, in hac omne delictum. Nam & si cor pus nulla sit labe maculatum, nō constat tamen pudi citiae ratio, si animus incestus est, nec illibata castitas ui deri potest, ubi conscīētiam cupiditas inquinauit. Nec uero aliquis existimet difficile esse imponere frenos uoluptati, eamq; uagam, & errantem castitatis, pudi citiae'q; limitibus includere, cum propositum sit homi-nibus omnibus etiam uincere, ac plurimi beatam, atq; incorruptam corporis integritatem retinuerunt, mul-ti'q; sint, qui hoc coelesti genere uitae felicissime perfruā tur. Quod quidem non ita Deus fieri praecepit tanq̄ astringat, quia generari homines oportet, sed tanquā sinat. Sat enim quantam his affectibus imposuerit ne cessitatem. Siquis hoc, inqt. Facere potuerit, habebit eximiam, incomparabilem'q; mercedē. Quod conti nentiae genus quasi fastigium est, omnium'q; consuma-tio uirtutum. Ad quam siquis eniti, atq; eluctari potue

rit, hunc seruum dominus, hunc discipulum magister agnoscet. Hic terram triumphabit, hic erit consimilis Deo, qui uirtutem Dei ceperit. Hæc quidem difficilia uidentur, sed de eo loquimur, cui calcatis omnibus terrenis iter in cœlum paratur. Nam quia uirtus in Dei agnitione consistit, omnia grauia sunt, dum ignores. ubi cognoueris facilia. per ipsas difficultates nobis exeundum est, qui ad summum bonum tendimus.

De pœnitentia, & fructu eius, & conscientiæ stimulis, & districto Dei iudicio, & quibus sacrificijs, & in qua ara possit placari. Cap. XXIIII.

Nec tamen deficiat aliquis, aut de se desperet, si aut cupiditate uictus, aut libidine impulsus, aut errore deceptus, aut ui coactus, ad iniustitiæ uiam lapsus est. Potest enim reduci, ac liberari, si eum pœniteat actorum, & ad meliora conuersus satis Deo faciat, quod fieri posse Cicero non putauit, cuius hæc in Academico tertio uerba sunt. Quod si liceret iis, qui in itinere deerrassent, sic uitam deuiam secutos corrigere errorem pœnitendo, facilior esset emendatio temeritatis. Licet plane'. Nam si liberos nostros cum delictorum suorum cernimus pœnitere, correptos esse arbitramur, & abdicatos, abiectosq; rursus tamen suscipimus, fouemus, amplectimur, cur desperemus, clementiam Dei patris pœnitendo posse placari? Ergo idem dominus, ac parens indulgentissimus remissurum se pœnitentibus peccata promittit, & obliteraturum omnes iniquitates nostras, si

iustitiam denuo cœperimus operari. Sicut enim nihil prodest male uiuenti ante actæ uitæ probitas, quia superueniens nequitia iustitiæ opera deleuit, ita nihil officiunt peccata uetera correcto, quia superueniens iustitia labem uitæ prioris aboleuit. Quem enim facti sui pœnitet, errorem suum pristinum intelligit. Ideoq; græci melius, & significantius μετάνοιαν dicunt, quam nos latine possumus dicere resipiscentiam.
Resipiscit enim quasi suam mentem ab insania recœperit, quem errati piget, castigatq; seipsum dementiæ, et confirmat animum suum ad rectius uiuendum, cum idipsum maxime cauet, ne rursus in eosdem laqueos inducatur. Denique muta quoque animalia cum fraude decipiuntur, si aliquo se modo in fugam extricauerint, fiunt postmodum cautiora, uitantq; semper ea omnia, in quibus dolos, insidiasq; senserunt. Sic hominem pœnitentia cautum, ac diligentem facit ad euitanda peccata, in quæ semel fraude deciderit. Nemo enim potest esse tam prudens, tam circunspectus, ut ut non aliquando labatur. Et idcirco Deus imbecillitatem nostram sciens pro sua pietate aperuit homini portum salutis, ut huic necessitati, cui fragilitas nostra subiecta est, medicina pœnitentiæ subueniret. Ergo quicunque aberrauerit, referat pedem, seq; quamprimum recipiat, ac reformet.
Sed reuocare gradum, superasq; euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est.
Degustatis enim male iucūdis uoluptatibus, uix diuelli ab his possunt. facilius recta sequerentur, si earum suauitates non attigissent, Sic si eripiant se malæ ser-

uituti, condonabitur his omnis error, si errorem suũ uita meliore, correxerint. Nec lucrari se quisquã putet, si delicti consciũ non habebit. Scit. n. ille omnia, in cuius conspectu uiuimus, nec si uniuersos homines cælare possumus, Deum possumus, cui nihil absconditũ, nihil potest esse secretum. Quod in exhortationibus suis Seneca mirabili sententia terminauit. Magnũ, inquit, nescio quid, maius'q; quã cogitari potest, numen est, cui uiuendo operam damus. Huic nos approbemus. Nam nihil prodest inclusam esse conscientiam, patemus Deo. Quid uerius dici pot ab eo, qui Deũ nosset, quã dictum est ab homine ueræ religionis ignaro? nam & maiestatem Dei expressit maiorem esse dicendo, quã ut eam cogitatio mentis humanæ capere posset, & ipsum ueritatis attigit fontem, sentiendo uitam hominum superuacuam non esse (ut Epicurei uolunt) sed Deo ab his operam uiuendo dari, siquidem iuste, ac pie uixerint. Potuit esse uerus Dei cultor, siqs illi monstrasset, & contempsisset profecto Zenonem, & magistrum suum Socionem, si uere sapientiæ ducem nactus esset. Huic nos inquit approbemus. Cœlestis prorsus oratio, nisi antecederet ignorãtiæ cõfessio, nihil prodest inclusam habere conscientiam, patemus Deo. Nullus ergo mendacio, nullus dissimulationi locus est, quia parietibus oculi hominum submouẽtur, Dei autem diuinitas nec uisceribus submoueri potest, quo minus totum hominem perspiciat, & norit. Idem in eiusdem operis primo. Quid agis inquit? quid machinaris? quid abscondis? Custos te tuus sequitur. Alium tibi peregrinatio subduxit, alium mors, alium

ualetudo. Hære hic, quo carere nunquã potes. Quid locum abditum legis, & arbitros remoues? Putas tibi contigisse, ut oculos omnium effugias demens? Quid tibi prodest non habere conscium, habenti conscientiã?

Non minus mirabiliter de conscientia, & Deo Tullius. Meminerit, i quit, Deũ se habere testem. Idest (ut ego arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse diuinius. Item cum de bono, & iusto uiro loqueretur. Itaq; talis uir, inqt, non modo facere, sed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Purgemus igitur conscientiã, quæ oculis Dei est peruia, & (ut idem ait) semper ita uiuamus, ut rationem nobis reddendam arbitremur, putemus'q; nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terræ theatro ab hominibus, sed desuper spectari ab eo, qui & iudex, & testis ipse futurus est, cui rationem uitæ reposcenti actus suos inficiari non licebit. Ergo satius est aut effugere conscientiam, aut nos ipsos ultro aperire animum, & perniciem rescissis uulneribus effundere, quibus nemo alius mederi potest, nisi solus ille, qui gressum claudis, uisum cæcis reddidit, maculata purgauit membra, mortuos excitauit. Ille ardorem cupiditatis extinguet, extirpabit libidines, inuidiam distrahet, iram mitigabit. Ille reddet ueram, et perpetuam sanitatem. Appetenda est hæc omnibus medicina, quoniã maiori periculo uexatur anima quã corpus, & quamprimum latentibus morbis adhibenda est curatio. Neq; enim si utatur aliquis oculorum acie clara, membris omnibus integris, corporis totius fortissima ualetudine, tamen eum non dixe-

rim sanum si efferatur ira, superbia tumidus infletur, libidini seruiat, cupiditatibus inardescat, sed eum potius, qui ad alienam felicitatem non attollat oculos, opes non admiretur, alienam mulierem sancte uideat, nihil omnino appetat, non concupiscat alienum, non inuideat ulli, non fastidiat quenquam, sit humilis, misericors, beneficus, mitis, humanus, pax in animo eius perpetua uersetur. Ille homo sanus, ille iustus, ille perfectus est. Quisquis igitur his omnibus praeceptis coelestibus obtemperauit, hic est ueri Dei cultor, cuius sacrificia sunt mansuetudo animi, & uita innocens, & actus boni. Quae omnia qui exhibet, toties sacrificat, quoties bonum aliqd, ac pium fecerit. Deus enim non desyderat uictimam, neq; muti animalis, neq; mortis, ac sanguinis, sed hominis uitam. Ad quod sacrificium neq; uerbenis opus est, neq; fibris, neq; caespitibus, quae sunt utiq; uanissima, sed iis, quae de intimo corde proferuntur. Itaq; in aram dei, quae uere maxima est, & quae in corde hominis collocata, coinquinari nō potest sanguine, iustitia imponitur, patientia, fides, innocentia, castitas, abstinentia. Hic est uerissimus ritus, haec illa lex Dei (ut à Cicerone est dictum) praeclara, & diuina, semper'q; recta, et honesta iubet, uetatq; praua, & turpia, cui parentem sanctissimae, ac certissimae legi iuste, ac legitime necesse est uiuere. Cuius legis pauca equidem capita posui, quod'sum pollicitus, ea me tantummodo esse dicturum, quae summum fastigiū uirtuti, & iustitiae imponerent. Siquis uolet caetera oīa comprehendere, ex fonte ipso petat, unde ad nos riuus iste manauit.

De differentia doni, & sacrificij diuini, & forma laudandi Deum, & orationis forma, & fructu.

Caput XXV

Nunc de sacrificio ipso dicamus pauca. Ebur, inquit Plato, non castum donum Deo. Quid ergo? Picta, scilicet & textu pretiosa? immo uero non castum donum Deo quicquid surripi, quicqd corrumpi potest. Sed sicut hoc uidit, non oportere uiuenti offerre aliqd, quod sit ex mortuo corpore, cur illud non uidit, non debere incorporali corporale munus offerri? Quãto melius, et uerius Seneca? Vultis'ne uos, inquit, Deum cogitare magnum, & placidum, & maiestate leni uerendum amicum, & semper in proximo, non immolationibus, et sanguine multo colendum. Quae enim ex trucidatione immerẽtium uoluptas est? Sed mente pura, bono, honesto'q; proposito, non templa illi congestis in altitudinem saxis struenda sunt, in suo cuiq; consecrandus est pectore. Vestes igitur, gemmas, & caetera, quae habentur in pretio, siqs putet Deo chara, is plane quid sit Deus nescit, cui putat uoluptati esse eas res, quas etiam homo siquis contempserit, iure laudabitur. Quid ergo castum, qd Deo dignum, nisi qđ ipse in illa diuina lege sua poposcit? Duo sunt, quae offerri debeant, donum, & sacrificium, donum in perpetuum, sacrificium ad tempus. Verum apud istos, qui nullo modo rationem diuinitatis intelligunt, donũ est quicquid auro, argento'q; fabricatur. Item quicqd serico, & purpura texitur, sacrificium est & uictima, & quaecunq; in ara cremantur. Sed utroq; non utitur

Deus, quia & ipse incorruptus est, & illud totum cor ruptibile. Itaq; Deo utrunq; incorporale offerendum est, quo utitur. Donum est integritas animi, sacrificiũ, laus, & hymnus. Si enim Deus nõ uidetur, ergo his rebus coli debet, quæ non uidentur. Nulla igitur alia religio est uera, nisi quæ uirtute, ac iustitia constat. Quo modo autem Deus iustitia hominis utatur, intellectu facile est. Si enim iustus fuerit homo, accepta immortalitate in æternum Deo seruiet. Homines autem non nisi ad iustitiam nasci, cum philosophi ueteres, tum etiam Cic. suspicatur. disserens enim de legibus, Sed omnium, inquit, quæ in hominum doctorum disputatione uersantur, nihil est profecto præstabilius, quàm planè intelligi nos ad iustitiam esse natos. Id ergo solum Deo exhibere, atq; offerre debemus, ad quod capiendum nos ipse generauit. Hoc autem duplex sacrificij genus quã sit uerissimũ Trismegistus Hermes idoneus testis est. Qui nobiscum idest cũ prophetis, quos sequimur, tam uerbis quã re congruit, sicq; de iustitia locutus est. Hoc uerbũ ò fili adora, & cole. Cultus autem Dei unus est, malũ non esse. Item in alio sermone profecto, cum exaudisset Asclepium quærentem à suo filio, utrum placeret patri eius offerri thus, & alios odores ad sacrificium Dei, exclamauit. Bene bene ò mi nate, ò Asclepi. Est enim maxima impietas tale quid de illo uno, ac singulari bono in animum inducere. Hæc & his similia huic non conueniunt. Omnium enim quæcunq; sunt, plenus est, & omnium minime indigens. Nos uero gratias agentes, adoremus. Huius enim sacrificium sola benedictio. Et re-

ctae. Verbo enim sacrificari oportet Deo, siquidem Deus uerbum est, ut ipse confessus est. Summus igitur colendi ritus est, ex ore iusti hominis ad Deum directa laudatio, quae tamen ipsa, ut Deo sit accepta, et humilitate, & timore, & deuotione maxima opus est, ne quis forte integritatis, & innocentiae fiduciam gerēs, tumoris, & arrogantiae crimen icurrat, eoq; facto gratiā uirtutis amittat. Sed ut sit Deo charus, omniq; macula careat, misericordiam Dei semper imploret, nihilq; aliud precetur, nisi peccatis suis ueniam, licet nulla sint. Siquid aliud desyderauit, non est opus dicto scienti, quid uelimus, siquid ei boni euenerit, gratias agat, siquid mali, satisfaciat, et illud sibi ob peccata sua fateatur euenisse, nihilo minus in malis gratias agat, et in bonis satisfaciat, ut idem sit semper & stabilis, & immutabilis, & inconcussus. Nec tantum hoc in templo putet sibi esse faciendum, sed & domi, & in ipso etiam cubili suo. Secum deniq; habeat Deum semper in corde suo consecratum, quoniam ipse est Dei templum. Quod si Deo patri, ac domino hac assiduitate, hoc obsequio, hac deuotione seruierit, consumata, et perfecta iustitia est, quam qui tenuerit, hic (ut ante testati sumus) Deo paruit, hic religioni, atque suo officio satisfecit.

L·COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS GENTEIS, LIBER·VII·ET VLTIMVS, DE DIVINO PRAEMIO, ET VLTIMO FVTVRO IVDICIO·

Quid sit dictum in præcedentibus libris, quid restat dicendum in ultimo, qui sint credituri ueritati, et qui non, & quare. Caput I.

BEne habet, iacta sunt fundamenta, ut ait eximius orator. Verum nos non tantum fundamenta iecimus, quæ firma, et idonea essent operi perferendo, sed magnis, robustisq; molibus ædificium totũ penè usq; ad summam perduximus. Restat, id quod est multo facilius, uel tegere, uel ornare, sine quo tamẽ priora opera inutilia sunt, et ingrata. Nam quid prodest, aut falsis religionibus liberari, aut ĩtelligere ueram? Quid aut uanitatẽ falsæ sapiẽtiæ peruidere, aut quæ sit uera cognoscere? quid inquã prodest cœlestem illã iustitiã defendere? q̃d cum magnis difficultatibus cultum dei tenere, quæ est summa uirtus, nisi eũ diuinum præmiũ beatitudinis perpetuæ subsequatur? de qua no

bis est in hoc libro disserendũ, ne priora omnia irrita, et infructuosa uideantur. si hoc, cuius causa illa suscepta sunt, in icertũ relinquamus, neqs forte arbitretur tantos labores incassum suscipi, dum eorũ cœlesti mercede diffidit, quá deus statuit ei, qui hæc suauia terræ bona pro sola, nudáq; uirtute cõtẽpserit. Satis et huic parti faciamus, tum testimonijs diuinarũ literarũ, tum etiam probabilibus argumentis, ut æque clarũ sit, & futura præsentibus, et diuina terrenis, et perpetua breuibus esse anteponenda, quoniá temporalia sunt præmia uitiorũ, sempiterna uirtutum. Exponam igitur rationẽ mundi, ut facile possit intelligi, quando, et quare sit effectus à deo. qđ Plato, qui de mundi fabricatione disseruit, nec scire potuit, nec explicare, quippe qui cœleste mysterium, qđ non nisi prophetis, ac deo docente discitur, ignorabat. Ideóq; in ꝑpetuũ dixit esse fabricatum, qđ longe secus est, quoniam quicqd est solido, ac graui corpore, ut initium cœpit aliquando, ita finẽ capiat necesse est. Ná Aristot. cũ non uideret, quẽadmodum posset tanta rerũ magnitudo iterire, et hanc præscriptionẽ uellet effugere, semper ait fuisse mundũ, ac semper futurũ. Prorsus nihil uidit, qa quicquid est, aliquando habuerit principiũ necesse est, nec omnino, qc quá potest esse nisi cœperit. Ná cũ terram, et aquá, et ignem disperire, consumi, extinguiq; uideamus, quæ sunt utiq; mundi partes, intelligitur totum esse mortale, cuius mẽbra sunt mortalia. Ita fit, ut natum sit, qc quid põt interire, sed et omne, quod sub uisum oculorũ uenit, et corporale (ut ait Plato) & solubile sit necesse

est. Vnus igitur Epicurus authore Democrito, ueridicus in hac re fuit, qui ait, & ortum aliquando, & aliquando esse periturum. Nec tamen rationem ullam reddere potuit, scilicet aut quibus de causis hoc tantum opus, aut quo tempore resoluatur. Quod quoniã nobis Deus reuelauit, nec coniecturis id assequimur, sed traditione cœlesti, docebimus sedulo, ut tandem studiosis ueritas appareat, nec uidisse, nec comprehendisse philosophos ueritatem. sed ita leuiter odoratos, ut tamen unde eos ille odor sapientiæ tam suauis, tam iucundus afflarit, nullo modo senserint. Interim necessarium puto admonere lecturos, q̃ hæc nostra, quæ tradimus, prauæ, uitiosæq; mentes aut omnino non intelligent, (hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus, quæ sensus omnes grauant, imbecillesq; reddunt) aut ẽt si intelligent, dissimulabunt tamen, & esse hæc uera nolent, quia trahuntur à uitiis, & sciẽtes malis suis fauent, quorum suauitate capiuntur, & uirtutis uiam deserunt, cuius acerbitate offenduntur. nam qui auaritia, & opum inexplebili quadam siti flagrant, quia nõ possunt uenditis, aut elargitis, quæ amant, tenui cultu uitam degere, sine dubio malunt id esse fictum, quo desyderiis suis renũtiare coguntur. Item qui libidinum stimulis incitati (ut ait poeta) in furias, ignemq; ruunt, utiq; ĩcredibilia nos afferre dicunt, quia uulnerant aures eorum præcepta continentiæ, quæ illos uoluptatibus suis prohibent, quibus animam suam cum corpore adiudicauerunt. Qui uero ambitione inflati, aut amore potentiæ inflãmati, omne studium suum ad honores, acquirendos contulerunt,

ne si

ne si solem quidem ipsum gestemus in manibus, fidē cōmodabunt ei doctrinæ, quæ illos iubet, omni potentia, & honore contempto, humiles uiuere, atq; ita humiles, ut & accipere iniuriam possint, & referre nolint, si acceperint. Ii sunt homines, qui contra ueritatem clausis oculis quoquomodo latrant. Qui autem sani erunt, idest non ita uitijs immersi, ut insanabiles non sint, & credent his, & libenter accedent, & quæcunq; dicimus, aperta, & plana, & simplicia, et quod maxime opus est, uera, & inexpugnabilia illis uidebuntur. Nemo uirtuti fauet, nisi qui sequi potest, se qui autem nō facile est omnibus. Ii possunt, quos paupertas, & rerum indigentia exercuit, & capaces uirtutis effecit. Nam si uirtus est tolerantia malorum, non capiunt ergo uirtutem qui semper in bonis fuerunt, quia mala neq; experti sunt, neq; ferre possunt assuetudine, ac desyderio bonorū, quæ sola nouerunt. Eo fit ut pauperes, & humiles Deo credant facilius, qui sunt expediti quā diuites, qui sunt impedimentis plurimis implicati, immo cathenati, & compediti seruiunt ad nutum dominæ cupiditati, quæ illos inextricabilibus uinculis irretiuit, nec possunt in cœlum aspicere, quoniam mens eorum in terram prona, humiq; defixa est. Virtutis autem uia non capit magna onera portantes, angustus admodū trames est, per quē iustitia hominem deducit in cœlum, hunc tenere non potest, nisi qui fuerit expeditus, & nudus. Nam isti locupletes multis, & ingentibus sarcinis onerati, per uiā mortis incedunt, quæ latissima est, quoniam late perditio dominatur. His acerba sunt, his uenena, quæ deus

ad iustitiam præcepit, quæq; nos Dei magisterio de uirtute, ac ueritate disserimus. Quibus si repugnare audebunt, necesse est, hostes se esse uirtutis, iustitiæq; fateantur, aggrediar nunc quod superest, ut finis operi possit imponi. Id autem superest, ut de iudicio dei disseramus, quod tunc constituetur, cum dominus noster redierit in terram, ut unicuiq; pro merito aut præmium persoluat, aut pœnam. Itaq; ut in quarto libro de primo aduentu eius diximus, sic in hoc secundum referamus aduentum, quem iudæi quoq; confitentur, et sperant, sed frustra, quoniam necesse est ad eos consolãdos reuertatur, ad quos conuocandos prius uenerat, nam qui uiolauerunt impie humilem, sentient in potestate uictorem. Eaq; omnia, quæ legunt, & non intelligunt, deo repensante patientur, quippe qui peccatis omnibus inquinati, et insuper sancto cruore perfusi, ab illo ipso, cui nefandas manus intulerunt, sint ad æterna supplicia destinati. sed erit nobis contra iudæos separata materia, in qua illos erroris, & sceleris conuincemus.

Quod aureum seculum, idest felicissimus status futurus est post iudicium. Et quare ratio mundi non potest ab homine comprehendi, & quod ueram sapientiam non assequitur quis beneficio naturæ, sed gratiæ.

Caput II.

NUnc ignaros ueritatis instruamus. Dispositione summi Dei sic ordinatum, ut iniustum hoc seculum decurso temporum spatio terminum sumat, extinctaq; protinus omni malitia, & piorum animis ad beatam uitam reuocatis, quietum,

tranquillum, pacificum, aureum deniq; (ut poetæ uocant) seculum, Deo ipso regnante florescat. In primis causa errorum omnium philosophis hæc fuit, quod rationem mundi, quæ totam sapiētiam continet, non comprehenderunt. Ea uero sensu proprio, & interna intelligentia non potest comprehendi, quod illi sine doctore per seipsos facere uoluerunt. Itaq; in uarias sibi sæpe contrarias sententias inciderunt, ex quibus exitum nō haberent, & in eodem luto (sicut Comicus ait) hæsitauerunt, scilicet assumptionibus eorum, non respondēte ratione, cum assumpsissent quidem uera, sed quæ affirmari, probariq; non possent sine scientia ueritatis, rerumq; cœlestium, quæ (ut sæpe iam dixi) non potest esse in homine, nisi Deo docente percepta. Nam si potest homo intelligere diuina, potest & facere. Nam intelligere est quasi euestigio subsequi. Non potest autem facere, quæ Deus, qa mortali corpore indutus est. Ergo nec intelligere quidem potest, quæ fecit Deus. Quod autem fieri non possit, ex immensitate rerum, atq; operum diuinorum facile est unicuiq; metiri. Nam si mundū cum omnibus, quæ sunt in eo, contemplari uelis, intelliges profecto, quantum Dei opus humanis operibus antestet. Ita quantum inter opera diuina, et humana interest, tantum distare inter Dei, hominisq; sapientiam necesse est. Nam quia Deus incorruptus, atq; immortalis, et ideo pfectus, qa sempiternus est, sapientia quoq; eius perinde, ut ipsa perfecta est. Nec obstare illi quicq̄ potest, quia nulli rei Deus ipse subiectus est. Homo autem quia subiectus est passioni, subiecta est & sapientia eius errori, et sicut hominis uitam multæ res im-

pediunt, quo minus possit esse perpetua, ita sapientiã
quoq; eius multis rebus ĩpediri necesse est, quo minus
in perspicienda penitus ueritate perfecta sit. Ergo nul
la est humana sapiẽtia si per se ad notionem ueri, sciẽ
tiam'q; nitatur, quoniã mens hominis cum fragili cor-
pore illigata, & in tenebroso domicilio inclusa neq; li
berius euagari, neq; clarius perspicere ueritatem po-
test, cuius notio diuinæ conditionis est. Deo enim soli
opera sua nota sunt, homo autem non cogitando, aut
disputando assequi eam potest, sed discendo, & audiẽ
do ab eo, qui scire solus potest, et docere. Ideo M. Tul
lius. sententiam Socratis de Platone transferens dicen
tis, uenisse tempus, ut ipse migraret è uita. Illos autẽ,
apud quos causam suã perorabat, agere uitã. Vtrũ
melius sit, inquit, Dij ĩmortales sciunt, hominem au-
tem arbitror scire neminẽ. Quare necesse est, omnes
philosophiæ sectas alienas esse à ueritate, quia homi-
nes erant, qui eas constituerunt, nec ullum fundamen
tum, aut firmitatem possunt habere, quæ nullis diui-
narum uocum fulciuntur oraculis.

Quantum errauerint Stoici de ratione mundi, & authore omnium Deo, & homine, per quem factus est mundus, & quàm manifeste contra Epicurum rationibus doceatur, mundum, et omnia, quæ in eo sunt, dei prouidentia gubernari. Cap. III.

e T quoniam de philosophorũ erroribus lo-
quimur, Stoici naturam in duas diuidunt
partes, unam, quæ efficiat, alteram, quæ se

ad faciendum tractabilē præbeat. In illa prima esse uim sentiendi, in hac materiam, nec alterum sine altero esse posse. Quomodo idē esse potest, quod tractat, & quod tractatur? Siquis dicat idem esse figulum, quod lutum, aut lutum idem esse, quod figulum, nonne aperte insanire uideatur? At isti uno naturæ nomine duas res diuersissimas comprehenderunt, Deum, & mundum, artificem, & opus, dicunt'q; alterum sine altero nihil posse, tanquam natura sit Deus mundo permistus, nam interdū sic confundunt, ut sit deus ipse mens mundi, et mundus sit corpus Dei. Quasi uero simul esse cœperint mundus, & Deus, ac non ipse mundum fecerit, quod & ipsi fatentur aliâs, cum hominum causa prædicant esse fabricatum, & esse sine mundo, si uelit, possit. Siquidē Deus est diuina mens, & æterna, à corpore soluta, et libera, cuius uim, maiestatem'q; quoniam intelligere non poterant, miscuerunt eum mundo, idest operi suo.

Vnde est illud Virgilianum.

Totam'q; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Vbi est ergo illud, quod ijdem ipsi aiunt, & factum esse diuina prouidentia, & regi? Si enim fecit mundum, fuit ergo sine mundo. Si regit, non utiq; sicut mens corpus regit, sed tanquā dominus domum, nauimq; gubernator, auriga currum, nec tamen misti sunt iis rebus, quas regunt. Nam si hæc omnia, quæ uidemus, dei membra sunt, iam insensibilis ab his cōstituitur Deus, quoniam membra sensu carent, et mortalis est, quoniam uidemus membra esse mortalia.

Possum enumerare, quoties repẽtinis quassatæ motibus uel hiauerint terræ, uel descenderint in abruptum, quoties demersæ fluctibus & urbes, & insulæ abierint in profundum, frugiferos campos, paludes inũdauerint, flumina, & stagna siccauerint, montes etiã uel decide rint abrupti, uel planis fuerint adæquati, plurimas regiones, & multorum fundamenta montium latens, & internus ignis absumit. Et hoc parum est, si mẽbris suis non parat Deus, nisi etiã homini liceat aliquid in Dei corpus, Maria extruuntur, montes exciduntur, & ad eruendas opes interiora terræ uiscera effodiuntur. Quid, quod ne arari quidem sine laceratiõe diuini cor poris potest, ut iã scelerati, & impij simus, qui Dei mẽ bra uiolemus. Patitur'ne ergo uexari corpus suum De us, & debilem se uel ipse facere, uel ab homine fieri si nit? nisi forte diuinus ille sensus, qui mundo, et omnibus mundi partibus permistus est, primam terræ faciem re liquit, ac se in ima demersit, ne quid doloris de assidua laceratione sentiret. Quod si hoc uanum, & absurdũ est, tam igitur ipsi eguerunt, quàm hæc indigent sensu, qui nõ perspexerũt, diuinum q̃dem spiritum esse ubiq; diffusum, eoq; omnia contineri. Nec tamen ita, ut Deus ipse, qui est incorruptus, grauibus, & corruptibilibus elementis misceatur. Illud ergo rectius, quod à Platone sumpserunt, à Deo factum esse mundum, & eius pro= uidentia gubernari. Oportebat igitur & Platonem, & eos, qui idem senserũt, docere, atq; explicare, quæ causa quæ ratio fuerit tanti operis fabricandi, quare hoc, aut cuius gratia fecerit. At idem stoici hominum inquiunt causa mũdus effectus est, audio. Sed epicurus ignorat,

ipsos homines quare, aut quis effecerit. Nā Lucretius, cum diceret mundum nō esse à dijs constitutum, sic ait.

Dicere porro hominum causa uoluisse parare
Præclaram mundi naturam— Deinde intulit,
Desipere est. quid enim immortalibus, atq; beatis
Gratia nostra queat largirier emolumenti,
Vt nostra quicquam causa gerere aggrediantur?

Et merito. Illi enim nullam rationem afferebant, cur humanū genus uel creatum, uel institutum esset à Deo. Nostrum hoc officium est, sacramentum mundi, & hominis exponere, cuius illi expertes sacrarium ueritatis nec attingere, nec uidere potuerunt. Ergo (ut paulo ante dicebam) cum assumpsissent id, quod erat uerum, idest mundum à Deo, & hominum causa esse factum, tamē, quoniam eos in consequentibus ratio defecit, non potuerunt defendere id, quod assumpserāt. Deniq; Plato, ne Dei opus imbecillum, & ruinosum faceret, in æternū dixit esse mansurum. Si hominum causa factus est, & ita factus est, ut esset æternus, cur ergo ipsi, quorum causa factus est, non sunt sempiterni? Si mortales, propter quos factus est, ergo & ipse mortalis, atq; solubilis. Neque enim pluris est ipse quàm ij, quorum gratia factus est, quod si ei ratio quadraret, intelligeret periturum esse, quia factus est, nec posse in æternum manere, nisi qđ tangi nō potest. Qui autem negat hominū causa factū, hic nullam rationem tenet. Si.n. dicit ipsum fabricatorē sua causa tantū hæc opera esse molitū, cur ergo nos nati sumus? Cur mundo ipso fruimur? Quid sibi uult humani generis, cæterorumq; animantiū fictio? Cur aliena commoda intercipimus? Cur deniq; auge-

mur? minuimur? interimus? Quid habet rationis ipſa
generatio, quid perpetua ſucceſſio? Nimirum uidere
Deus uoluit, & ſuis uarijs imaginibus tanquam ſigil
la confingere, quibus ſe oblectaret, et nihilo minus ta
men, ſi ita eſſet, curæ haberet animantes, præcipueq́;
hominem, cuius imperio cuncta ſubiecit. Qui autem
dicunt ſemper fuiſſe mundum, omitto illud, quod eſſe
ipſe ſine aliquo principio non poteſt, unde extricare
ſe nequeunt. Sed hoc dico, ſi ſemper mundus fuit, nul-
lam poteſt habere rationem. Quomodo enim potuit in
eo ratio moliri, quod nunquam ſumpſit exordium?
Nam prius quàm fiat aliquid, aut ſtruatur, opus
eſt conſilio, ut diſponi poſſit, quemadmodum fiat, nec
incipi quicquam poteſt, ſine prouiſione rationis. Itaq;
omne opus ratio præcedit, non habet ergo rationem
quod factum non eſt. Atqui mundus habet rationem,
qua & conſtat, & regitur. Ergo factus eſt, & ſi fa-
ctus eſt, reſoluetur. Reddant ergo iſti rationem, ſi poſ
ſunt, cur aut factus in principio ſit, aut poſtea reſol-
uatur. Quod quia docere non poterat Epicurus, ſiue
Democritus, ſua ſponte natum eſſe dixit, ſeminibus in
ter ſe paſſim coeuntibus, quibus iterum reſolutis, diſ
ſidium, atq; iteritum ſecuturum. Corrupit ergo quod
recte uiderat, & totam rationem penitus ignorantia
rationis euertit, redegitq́; mundum, & omnia, quæ in
eo geruntur, ad ſimilitudinem cuiuſdam ſomnii uaniſ
ſimi, ſiquidẽ rebus humanis nulla ratio ſubſiſtat. Cũ
uero mundum, omneſq́; partes eius, ut uidemus, mira
bilis ratio gubernet, cum cœli temperantia, & æqua
lis in ipſa uarietate curſus aſtrorum, luminumq́; cœ-

lestium, temporum constans, ac mira descriptio, terrarum uaria fœcunditas, plana camporum, munimenta, & aggeres montium, uiriditas, ubertasq; syluarum, fontium saluberrima eruptio, fluminũ opportuna inundatio, maris opulenta, & copiosa interfusio, uentorum diuersa, et utilis aspiratio, cæteraq; omnia ratione summa constent, quis tam cæcus est, ut existimet sine causa esse facta, in quibus mira dispositio prouidẽtissimæ rationis elucet? Si ergo sine causa nec est, nec fit quicquam omnino, si & prouidentia summi Dei ex dispositione rerum, & uirtus ex magnitudine, & potestas ex gubernatione manifesta est, hebetes ergo, & insani, qui prouidentiam non esse dixerunt. Non improbarem, si Deos iccirco non esse dicerent, ut unum dicerent. Cum autem ideo, ut nullum, qui eos delirasse non putat, ipse delirat.

Quod omnis res ad aliquem usum facta est, etiã illa, quæ oĩno uidentur esse mala, & quare homo creatus sit corpore fragili, et capax rationis. Cap. IIII

Sed de prouidentia satis in primo libro diximus, quia si est, ut apparet, ex mirabilitate operum suorum, necesse est etiam hominem, cæterasq; animantes eadem prouidentia creauerit. Videamus ergo, quæ ratio fuerit fingendi generis humani, quoniam constat, id quod stoici dicunt, hominum causa mundũ esse fabricatum, quã quam in hoc ipso non mediocriter peccent, ꝙ non hominis causa dicunt, sed hominum. Vnius enim singularis appellatio

totum comprehendit humanum genus. Sed hoc ideo, quoniam ignorant unum hominem à Deo esse formatum, putantq; homines in omnibus terris, & agris, tanquam fungos esse generatos. At Hermes non ignorauit hominem & à Deo, & ad Dei similitudinem factum, sed redeo ad propositum. Nihil est (ut opinor) quod sit propter seipsum factum, sed qcquid omnino fit, ad usum aliquem fieri necesse est. Quis est enim uel tam ineptus, uel tam otiosus, ut aggrediatur facere aliquid frustra, ex quo nullam utilitatem, nullum commodum speret? Qui domum ædificat, non icirco ædificat, ut tantummodo domus sit, sed ut in ea possit habitari. Qui nauem fabricat, non ideo assumit operam, ut tantum nauis appareat, sed ut in ea nauigetur. Item qui uas aliquod instruit, aut format, non propter ea id facit, ut tantum fecisse uideatur, sed ut uas illud effectum, capiat aliquid necessarium. Similiter cætera, quæcunq; fiunt, non utiq; insuperuacuum, sed ad usus aliquos laborantur. Mundus igitur à Deo factus est, non utiq; propter ipsum mundum. Neq; enim aut calore solis, aut lumine, aut aspiratione uentorum, aut humore imbrium, aut alimonia frugum, cum sensu careat, indiget. Sed ne illud quidem dici potest, quod Deus propter seipsum fecerit mundum, quoniam potest esse sine mundo, sicut fuit antea, et ijs omnibus, quæ in eo sunt, quæq; generantur, Deus ipse non utitur. Apparet ergo animantium causa mundum esse constructum, quoniam ijs rebus, quibus constat, animantes fruuntur, quæ ut uiuere, ut constare possint, omnia his necessaria temporibus certis subministrantur. Rursus cæ

teras animantes hominis causa esse factas ex eo clarũ est, quod homini seruiunt, & tutelæ eius, atque usibus data sunt, quoniam siue terrenæ sunt, siue aquatiles, non sentiunt mundi rationem sicut homo. Respondendum est hoc loco philosophis, maximeq; Ciceroni, qui ait. Cur omnia nostri causa cum faceret, tantã uim natricum, uiperarumq; fecerit? cur tam multa pestifera terra, mariq; dispersit? Ingens ad disputandum locus est, sed ut in transcursu breuiter stringendus est. Quoniam homo ex rebus diuersis, ac repugnantibus configuratus est animo, & corpore, id est cœlo, atq; terra, tenui, & comprehensibili, æterno, ac temporali sensibili, atque bruto, luce prædito, atq; tenebroso, ipsa ratio, ac necessitas exigebat, & bona homini proponi, & mala, bona, quibus utatur, mala, quæ uitet, & caueat. Idcirco enim data est illi sapientia, ut cognita bonorum, malorumq; natura, in appetendis bonis, & malis declinandis uim suæ rationis exerceat. Nam cæteris animantibus, quibus sapientia data non est, munita indumentis naturalibus, & armata sunt. Homini autem pro his omnibus, quod erat præcipuum, rationem dedit solam. Itaq; nudum formauit, et inermem, ut eum sapientia & muniret, & regeret. Munimenta, & ornamenta eius non foris, sed intus, non in corpore, sed in corde constituit. Nisi ergo essent mala, quæ caueret, quæ à bonis, utilibusq; distingueret, nõ esset ei sapientia necessaria. Sciat ergo M. Tullius, aut ideo homini datam esse rationẽ, ut et pisces caperet usus sui gratia, & natrices, uiperasq; uitaret salutis suæ causa, Aut idcirco bona ei, malaq; proposita, quia sapientiã accepe-

rat, cuius uis omnis in discernẽdis bonis, malisq; uersatur. Magna igitur, & recta, & admirabilis est uis, & ratio, & potestas hominis, propter quem mundũ ipsum, & uniuersa, quæcunq; sunt, Deus fecit, tantumq; illi honoris habuit, ut eũ præficeret uniuersis, quoniam solus poterat Dei opera mirari. Optime igitur Asclepiades noster de prouidentia summi Dei disserens, in eo libro, quem scripsit ad me. Atq; ideo, inquit, merito quis arbitretur, proximum sibi locum diuinam prouidentiã dedisse ei, qui potuit intelligere ordinationem suam. Nam sol iste est, quis eum uidet ita, ut intelligat, quia sol est, & quantum gratiæ afferat cæteris institutis? Hoc cœlum est, quis id suspicit? terra hæc, quis eã colit? hoc pelagus, quis in eo nauigat? hic est ignis, qs eo utitur? Instituit ergo summus deus non propter se, quia nihilo indiget, sed propter hominem, qui his congruenter uteretur.

Quare homo creatus sit, & quare ex contrarijs constet, & ꝙ ei domicilium constitutum sit in medio, et uia duplex proponitur, quarum alteram ministrat natura, alteram largitur gratia. Et quid significet, ꝙ homo primum quadrupedibus conformatur, & postea erigitur, & tandem utitur exercitio rationis.

Caput V.

r Eddamus nunc rationem, quare hominem ipsum fecerit. Quod si philosophi fecissent, aut defendissent illa, quæ uera inuenerant, aut in maximos errores non incidissent. Hæc

eſt ſumma, hic cardo rerum eſt, quem qui non tenue-
rit, ueritas illi omnis elabitur. Hoc eſt deniq;, quod effi
cit illis non quadrare rationem, quæ illis ſi effulſiſſet,
ſi ſacramentum hominis omne cognouiſſent, nunquam
diſputationes eorum, & oẽm philoſophiam de tranſ-
uerſo academia iugulaſſet. Sicut ergo mundũ non pro
pter ſe Deus fecit, quia commodis eius non indiget, ſed
propter hominem, qui eo utitur, ita ipſum hominẽ pro
pter ſe. Quæ utilitas Deo in homine, ĩquit Epicurus,
ut eum propter ſe faceret? Scilicet ut eſſet qui opa eius
intelligeret, qui prouidentiam diſponendi, rationem fa
ciendi, uirtutem conſumandi, & ſenſu admirari, et uo
ce proloqui poſſet. Quorum omnium ſumma hæc eſt,
ut Deum colat. Is enim colit, qui hæc intelligit, is arti
ficem rerum omnium, is uerum patrem ſuum debi-
ta ueneratione proſequitur, qui uirtutẽ maieſtatis eius
de ſuorum operum inuentione, inceptione, perfectio
ne metitur. Quod planius argumentum proferri põt,
& mundum hominis, & hominem ſua cauſa Deum
feciſſe, q̃ qđ ex omnibus animantibus ſolus ita forma
tus eſt, ut oculi eius ad cœlum erecti, facies ad Deum
ſpectans, uultus cum ſuo parente communis ſit, ut ui-
deatur hominem deus, quaſi porrecta manu alleua-
tum ex humo, ad contemplationẽ ſui excitaſſe. Quid
ergo, inquit, deo cultus hominis confert beato, & nulla
re indigenti? uel ſi tantum honoris homini habuit, ut
ipſius cauſa mundum fabricaret, et inſtrueret eum ſa
pientia, ut dominum uiuentium faceret, eumq; dili-
geret tanquam filium, cur mortalem, fragilemq; con-
ſtituit? cur omnibus malis, quem diligebat, obiecit? cũ

oporteret & beatum esse hominem, tanquã coniunctum, & proximum Deo, & perpetuũ, sicut ipse est, ad quem colendum, & contemplandũ figuratus est? Quanquam hæc ferè in prioribus libris sparsim docuimus, tamen quoniam propriè id materia nunc exigit, quia de uita beata disserere propositum est, explicanda sunt ista diligentius, et plenius, ut dispositio dei, & opus, uolũtasq; noscatur. Cum posset semper spiritibus suis immortalibus innumerabiles animas procreare, sicut angelos genuit, quibus immortalitas sine ullo malorum periculo, et metu constat, excogitauit tamen inenarrabile opus, quemadmodũ infinitam multitudinem crearet animarum, quas primo imbecillibus, fragilibusq; corporibus illigatas, constitueret inter bonum, malumq; medias, ut constantibus ex utrisq; naturis uirtutem proponeret, ne immortalitatem delicate assequerentur, ac molliter, sed ad illud æternæ uitæ ineloquibile præmium summa cum difficultate, ac magnis laboribus peruenirent. Ergo ut eos grauibus, & nexibilibus membris indueret, quoniam consistere in medio inani non poterant, ponderibus, & grauitate corporis deorsum premente, sedem illis, ac domicilium primo condendum esse decreuit. Itaq; ineffabili uirtute, ac potentia præclara mundi opera molitus est, suspensis in altitudinẽ leuibus elementis, & grauibus in imis depressis, & cœlestia firmauit, & terrena constituit. Nõ est necesse nunc exequi singula, quoniam in secundo libro uniuersa executi sumus. Lumina igitur posuit in cœlo, quorum moderatione & claritas, & motus aptissimus ad utilitates uiuentium tem-

peratus est. Terræ autem, quam sedem uoluit esse, fœcunditatem uariam gignendi, ac proferendi dedit, ut ubertas frugum, & herbarum, & uirentium pro natura, & usu cuiusq; generis alimoniam ministraret. Tum perfectis omnibus, quæ ad conditionem mundi pertinebant, hominem finxit ex ipsa terra, quam illi à principio in habitaculum præparauit. idest spiritum suum terreno corpore induit, & inuoluit, ut compactus ex rebus diuersis, ac repugnantibus, bonum, ac malum caperet. & sicut terra ipsa fœcunda est ad fruges pariendas, ita corpus hominis, quod assumptū est è terra, generandi copiam, facultatemq; procreandæ sobolis accepit. ut quoniam fragili materia formatus in æternum manere non poterat, peracto temporalis uitæ spatio cederet, & illud, quod fragile, atq; imbecillum gerebat, perpetua successione renouaret. Cur igitur eum mortalem finxit, atq; fragilem, cum illius causa mundū ædificasset? Primum ut infinita uis animarum gigneretur, omnemq; terram multitudine oppleret. Deinde ut proponeret homini uirtutem, idest tolerantiam malorum, ac bonorum, per quam posset præmium immortalitatis adipisci. Nam quia homo ex duabus rebus constat, corpore, atq; anima, quorum alterum terrenum est, alterum cœleste, duæ uiæ homini attributæ sunt, una tēporalis, quæ corpori assignatur, altera sempiterna, quæ animæ subiacet. Illam nascendo accepimus, hanc aßequimur laborando, ne immortalitas homini (ut ante diximus) sine ulla difficultate cōstaret. Illa terrena est, sicut corpus, et ideo finitur. Hæc uero cœlestis, sicut aīa, et ideo terminū nō habet.

Illam primam nescientes accepimus, hanc secundam scientes. Virtuti enim non naturæ datur, quia uoluit nos Deus uitam nobis in uita comparare. Idcirco hãc præsentem dedit, ut illam ueram, & perpetuam, aut uitijs amittamus, aut uirtute mereamur. In hac corporali non est summum bonum, quoniam sicut necessitate diuina nobis data est, ita rursus diuina necessitate soluetur. Ita quod finem habet, summum bonum non habet. In illa uero spiritali, quam per nos ipsi acquirimus, summum bonum continetur, quia nec malum potest habere, nec finem. cuius rei argumentum natura, & ratio corporis præbet. Cætera nanq; animalia in humum uergunt, quia terrena sunt, nec capiũt immortalitatem, quæ de cœlo est. Homo autem rectus in cœlum spectat, quia proposita est illi imortalitas, nec tamen uenit, nisi tribuatur homini à Deo. Nam nihil interesset inter iustum, et iniustum, siquidem omnis homo natus, immortalis fieret, ergo immortalitas non sequela naturæ, sed merces, præmiumq; uirtutis est. Deniq; homo nõ statim, quando natus est, rectus ingreditur, sed quadrupes primo, quia ratio corporis, & huius præsentis uitæ communis est nobis cum mutis animalibus. Post deinde confirmatis uiribus erigitur, & lingua eius in eloquium soluitur, et mutum animal esse desinit. Quæ ratio docet mortalem nasci hominẽ. Postea uero immortalem fieri, cum cœperit ex Deo uiuere, idest iustitiam sequi, quæ continetur in Dei cultu, cum excitauerit hominem deus ad aspectum cœli, ac sui. Quod tunc fit, cum homo cœlesti lauacro purificatus, exponit infantiam cum omni labe uitæ prio

ris, & incremento diuini uigoris accepto, fit homo perfectus, & plenus. Ergo quia uirtutem proposuit homini Deus, licet anima, & corpus consociata sint, tamen contraria sunt, & impugnant inuicem. Animi bona mala sunt corporis. idest opum fuga, uoluptatum interdictio, doloris, mortisq; contemptus. Itē corporis bona, mala sunt animi, hoc est cupiditas, & libido, quibus & opes appetuntur, & suauitas uariarum uoluptatum, quibus eneruatus animus extinguitur. Ideo necesse est iustum, et sapientem in omnibus malis esse, quoniam malorum uictrix est fortitudo. Iniustos autem in diuitijs, in honore, in potestate. Haec enim bona corporalia, & terrena sunt. Illi autem, qui terrenam uitam agunt, nec assequi immortalitatem queunt, quia se uoluptatibus dediderūt, quae sunt uirtutis inimicae. Itaq; uita haec temporalis illi aeternae debet esse subiecta, sicut corpus animae. Quisquis ergo animae uitā maluerit, uitam corporis contemnat necesse est, nec aliter eniti ad summum poterit, nisi quae sunt ima, despexerit. Qui autem corporis uitam fuerit amplexus, et cupiditates suas in terram deiecerit, illam superiorem uitam consequi non potest. Sed qui mauult bene uiuere in aeternum, male uiuet ad tempus, & afficietur omnibus molestijs, & laboribus, quādiu fuerit in terra, ut habeat diuinum, ac coeleste solatiū. Et qui maluerit bene uiuere ad tempus, male uiuet in aeternū, quia damnabitur Dei sententia ad poenam, qui coelestibus bonis terrena praeposuit. Propterea igitur coli se Deus expetit, & honorari ab homine tanquā pater, ut uirtutem, & sapientiam teneat, quae sola immor-

talitatem parit. Nam quia nullus alius præter ipsum donare eam potest, quia solus possidet pietatem hominis, qui Deum honorauerit, hoc afficietur præmio, ut sit in æternum beatus, sitq; apud Deũ, et cũ deo semp.

Item quare mundus creatus sit, quare homo, quã inanis sit cultus deorum. Cap. VI.

Nunc totam rationem breui circunscriptione signemus. icirco mundus factus est, ut nascamur. Ideo nascimur, ut agnoscamus factorẽ mundi, ac nostri Deũ. Ideo agnoscimus, ut colamus. Ideo colimus, ut imortalitatem pro mercede laborũ capiamus, quoniã maximis laboribus cultus dei constat. Ideo præmio imortalitatis afficimur, ut similes angelis effecti, summo patri, ac Deo in perpetuũ seruiamus, et simus æternum deo regnum. Hæc summa rerum est, hoc arcanum Dei, hoc mysterium dei, hoc mysterium mundi. à quo sunt alieni, qui sequentes præsentem uoluptatem terrestribus, ac fragilibus bonis se addixerunt, & animas ad cœlestia genitas, suauitatibus mortiferis, tanq̃ luto, cœnoue demerserunt. Quæramus nunc uicissim, an in cultu Deorum ratio ulla subsistat, qui si multi sunt, si ideo tantum ab hominibus coluntur, ut præstent illis opes, honores, uictorias, & quæq; alia, quæ non nisi ad præsens ualent, si sine causa gignimur, si in hominibus procreandis prouidentia nulla uersatur, si casu nobismetipsis, ac uoluptatis nostræ gratia nascimur, si nihil post mortem sumus, q̃d potest esse tam superuacuũ, tam inane, tam uanum, quàm

humana res, & quàm mundus iste, qui, cum sit incredi bili magnitudine, tam mirabili ratione constitutus, tamen rebus ineptis uacet. Cur .n. uentorũ spiritus citent nubes? Cur emicent fulgura? tonitrua mugiant? imbres cadant? ut fruges terra producat? ut uarios fœtus alat? Cur deniq; omnis natura rerum laboret, nequid desit earum rerum, quibus uita hominum sustinetur, si est inanis, si ad nihilũ interimus, si nihil est in nobis maioris emolumenti Deo? Quod si est dictu nefas, nec putandũ est fieri posse, ut non ob aliquam maximã rationem fuerit constitutum, quod uideamus maxima rõne constare. Quæ potest esse ratio in his erroribus prauarũ religionum, & in hac persuasione philosophorũ, qua putant animas interire? Profecto nulla. Quid enim habent dicere, cur dij hominibus tã diligenter suis quæq; temporibus exhibeant? An ut illis far, et merũ demus, & odorem thuris, & sanguinem pecudum? quæ neq; immortalibus grata esse possunt, quia sunt fragilia, neq; usui esse ex partibus corporũ, quia hæc ad usum corporalium data sunt. Et tamen si ea desyderarent, sibiipsi possent exhibere, cum uellent. Siue igitur intereunt animæ, siue in æternum manent, quã rõnem cõtinet cultus Deorũ, aut à quo mundus factus ẽ? Cur, aut qñ, aut quousq;, quatenus hoĩes, aut q̃obrẽ procreati? Cur nascuntur, intereũt, succedũt, renouãtur? Quid ue ex cultibus Deorũ assequuntur, q̃ post mortem nihil futuri sũt? Quid præstant? Quid pollicẽtur? Quid mẽnãtur aut hoĩbus, aut dijs dignũ? uel si manẽt aĩæ post obitũ, q̃d de his faciũt, facturi ue sunt? Quid illis opus est thesauro aĩarum? Ipsi illi ex quo fonte oriuntur?

Quomodo, aut quare, aut unde multi sunt? ita fit, ut si ab illa rerum summa, quam superius comprehendimus, aberraueris, omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia reuoluantur.

Quare philosophi nequiuerint comprehẽdere ueritatem integre, quam tamen, sicut exempla declarãt, particulatim comprehenderunt totam, sed defendere nequiuerunt. Caput VII

QVam summam quia philosophi non comprehenderunt, nec ueritatem comprehendere potuerunt, quãuis ea fere, quibus summa ipsa constat, & uiderint, & explicauerint, sed diuersi, ac diuerse omnia illa protulerunt, nõ annectentes nec causas rerum, nec consequentias, nec rationes, ut summam illam, quae continet uniuersa, & compingerent, et implerent. Facile est autem docere, pene uniuersam ueritatem per philosophos, & sectas esse diuisam. Nonenim sic philosophiã nos euertimus, ut academici solent, quibus ad omnia respondere propositum est, quod est potius calũniari, et illudere. sed docemus, nullam sectam fuisse tam deuiam, nec philosophorum quẽquam tam inanem, qui non uiderit aliquid ex uero. Sed dum contradicendi studio insaniũt, dum sua etiam falsa defendunt, aliorum etiam uera subuertunt, non tantum illis ueritas elapsa est, quam se quaerere simulabant, sed ipsi etiam potissimum suo uitio perdiderunt. Quod si extitisset aliquis, qui ueritatem sparsam per singulos, per sectasq; diffusam colli

geret in unum, ac redigeret in corpus, is profecto non dissentiret a nobis. Sed hoc nemo facere, nisi ueri peritus, ac sciens potest. Verum autem scire non nisi eius est, qui sit doctus a deo. Nemo enim potest aliter repudiare quæ falsa sunt, eligere, ac probare quæ uera. sed si uel casu id efficeret, certissime philosopharetur. Et quãuis non posset diuinis testimonijs illa defendere, tamen seipsam ueritas illustraret suo lumine. Quare incredibilis est error illorum, qui, cum aliquam sectam probauerint, eiq; se addixerint, cæteras dãnant tanquam falsas, & inanes. Armant'q; se ad prælian-dum, nec quid defendere debeant scientes, nec quid refutare. incursant'q; passim sine delectu omnia, quæ afferunt quicunq; dissentiunt. Ob has eorum pertinacissimas contentiones nulla extitit philosophia, quæ ad uerum propius accederet. Nam particulatim ueritas ab his tota comprehensa est. Factum esse mundũ a Deo dixit Plato. Idẽ prophetæ loquuntur. Idem'q; ex Sibyllæ carminibus apparet. Errant ergo qui omnia uel sua sponte nata esse dixerunt, uel minutis seminibus conglobatis, quoniam tanta res, tam ornata, tam magna, neq; fieri, neq; disponi, & ordinari sine aliquo prudentissimo authore potuit, & ea ipsa ratio, qua constare, ac regi omnia sentiuntur, solertissimæ mentis artificem confitetur. Hominum causa mũdum, & omnia, quæ in eo sunt, esse facta stoici loquuntur, idem nos diuinæ literæ docent. Errauit ergo Democritus, qui uermiculorũ modo putauit effusos esse de terra nullo authore, nulla'q; ratione. Cur enim formatus sit homo, diuini sacramenti est, quod quia ille sci-

re non poterat, humanam uitam deduxit ad nihilum. Ad uirtutem capessendam nasci homines Ariston disseruit. Idem nos monemur, ac discimus à prophetis. Igitur falsus Aristippus, qui hominem uoluptati .i. malo, tanq̃ pecudem subiugauit. Immortales esse animas Pherecydes, & Plato disputauerunt. Hæc uero propria est in nostra religione doctrina. Ergo Dicæarchus cum Democrito errauit, qui perire cum corpore, ac dissolui argumentatus est. Esse inferos Zenon stoicus docuit, & sedes piorum ab impijs esse discretas, & illos quidem quietas, ac delectabiles incolere regiones, hos uero luere pœnas in tenebrosis locis, atq; in cœni uoraginibus horrendis. Idem nobis prophetæ palàm faciunt. Ergo Epicurus errauit, qui poetarum id esse figmentum putauit, & illas inferorum pœnas, quæ feruntur, in hac esse uita interpretatus est. Totam igitur ueritatem, et omne diuinæ religionis arcanum philosophi attigerũt. Sed alijs refellentibus defendere id, quod inuenerant, nequiuerunt, quia singulis ratio nõ quadrauit, nec ea, quæ uera senserant, in summam redigere potuerunt, sicut superius nos fecimus.

De immortalitate animæ, & quibus eam argumentis Plato sit conatus astruere. Cap. VIII.

u

Num est igitur summum bonum immortalitas, ad quam capiẽdam & formati à principio, & nati sumus. Ad hanc tendimus, hanc spectat humana natura, ad hãc nos prouehit uirtus. Quod bonum qa comprehendimus, superest etiã,

ut de ipsa immortalitate dicamus. Platonis argumenta, q̃uis ad rem conferant multum, tamen parum habent firmitatis ad probandam, & implendam ueritatem, quoniã nec rationẽ mysterij totius magni consumauerat, in unumq; collegerat, nec summũ bonũ comprehẽderat. Nã licet uerũ de immortalitate animæ sentiret, tamen non ita de illa tanq̃ de summo bono disserebat. Nos igitur certioribus signis eligere possumus ueritatẽ, q eam nõ ancipiti suspicione collegimus, sed diuina traditione cognouimus. Plato autem sic argumentatus est, immortale esse qcqd per seipsum & sentit, & semper mouetur. Quod .n. principiũ motus non habet, nec finẽ habiturum, q a deseri a semetipso nõ potest. quod argumentum etiã mutis animalibus æternitatem daret, nisi adiectione sapiẽtiæ discreuisset. Addidit igitur, ut effugeret hanc cõmunitatem fieri nõ posse, qn sit immortalis animus humanus, cuius miranda solertia inu[illegible]en di, & celeritas cogitandi, & facilitas percipiendi, atque discendi, & memoria præteritorum, et prouidentia futurorum, & artium plerunq; innumerabilium scientia, qua cæteræ careant animantes, diuina, & cœlestis appareat, q a origo animi, q tanta capiat, et tanta cõtineat, nulla reperiatur in terra. Siquidem ex concretione terrena nihil habeat admistum, sed necesse est in terrã resolui, quod est in hoĩe ponderosum, et dissolubile. Quod autẽ tenue, ac subtile, id uero esse indiuiduũ, ac domicilio corporis uelut carcere liberatum, ad cœlũ, & naturã suã peruolare. Hæc ferè Platonis collecta breuiter, quæ apud ipsum late, copioseq; explicãtur. In eadẽ s̃nia fuit ẽt Pythagoras antea, eiusdemq; præceptor

Pherecydes, quem Cicero tradit primum de æternitate animarum disputasse. Qui omnes, licet eloquentia excellerent, tamen in hac duntaxat contentione nõ minus authoritatis habuerunt, qui contra hanc sententiam disserebant. Dicæarchus primo, deinde Democritus, postremo Epicurus, adeo ut res ipsa, de qua inter se pugnabant, in dubium uocaretur, deniq; et Tullius expositis horum omnium de ĩmortalitate, ac morte sententijs, nescire se quid sit uerum pronuntiauit.

Harum inquit sententiarum quæ uera sit, deus aliquis uiderit. Et rursus alibi. Quoniã utraq;, iqt, earum sententiarum doctissimos habuit authores, nec quid certi sit diuinari potest. Verũ opus nobis diuinatione non est, quibus ueritatem diuinitas ipsa patefecit.

Quæ sit de ĩmortalitate animæ fidelis assertio. Et ꝙ laborum, uirtutumq; finis beata æternitas est. Caput IX.

His itaq; argumentis, quæ nec Plato, nec ullus alius inuenit, animarum æternitas probari, ac perspici potest, quæ nos breuiter collegimus, quoniam properat oratio ad narrandum iudicium Dei maximum, quod in terra propinquãte seculorum fine celebrabitur. Ante omnia, quoniã deus ab homine uideri non potest, ne quis tamen ex eo ipso putaret Deum non esse, quia mortalibus oculis nõ uideretur, inter cætera institutorum suorum miracula, fecit etiam multa, quorum uis quidem apparet, substantia tamen non uideretur, sicut est Vox, Odor, Ventus, ut harum rerum argumento, & exemplo, etiam

Deum, licet sub oculos non uenit, de sua tamen ui, & effectu, & operibus cerneremus. Quid uoce clarius? aut uento fortius? aut odore uiolentius? Hæc tamen, cum per aerem feruntur, ad sensusq; nostros ueniũt, et eos potentia sua impellunt, non cernuntur acie luminum, sed alijs corporis partibus sentiuntur. Similiter Deus non aspectu nobis, alioue fragili sensu comprehendendus est, sed mentis oculis intuendus, cum opera eius præclara, & miranda uideamus. Nam illos, qui nullum omnino deum esse dixerunt, non modo philosophos, sed ne homines quidem esse dixerim, qui mutis simillimi ex solo corpore constiterunt, nihil omnino cernentes animo, & ad sensum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant esse, nisi quod oculis contuebantur. Et quia uidebant aut bonis accidere aduersa, aut malis prospera, fortuitu geri omnia crediderunt, & natura mundum, non prouidentia constitutum. Hinc iam prolapsi sunt ad deliramenta, quæ talem sententiam necessario sequebantur. Quod si est deus & incorporalis, & inuisibilis, & æternus, ergo non idcirco interire animam credibile est, quia non uidetur, postquã recessit à corpore, quoniam constat esse aliquid sentiens, ac uigens, quod non ueniat sub aspectum. At enim difficile est animo cõprehendere, quẽadmodum possit anima retinere sensum sine ijs partibus corporis, in quibus inest officiũ sentiendi. Quid de Deo? Num facile est comprehendere quemadmodũ uigeat sine corpore? Quod si Deos esse credunt, qui si sunt, utiq; sunt expertes corporum, necesse est humanas animas eadem ratione subsistere, quoniam ex ipsa

ratione, ac prouidentia intelligitur, esse quædam in homine, ac Deo similitudo. Deniq; illud argumentum, quod & M. Tul. uidit, satis firmum est. ex eo æternitatem animæ posse dignosci, quia nullum sit aliud animal, quod habeat notitiam Dei aliquam, religioq; sit pene sola, quæ hominem discernat à mutis. quæ cum in hominem solum cadat, profecto testatur id affectare nos, id desyderare, id colere, quod nobis familiare, quod proximum sit futurum. An aliquis, cum cæterarum animantium naturam consyderauerit, quas pronis corporibus abiectas, in terramq; prostratas, summi Dei prouidentia effecit, ut ex hoc intelligi possit, nihil eas rationis habere cum cœlo, potest non intelligere solum ex omnibus cœleste, ac diuinum animal esse hominem, cuius corpus ab humo excitatum, uultus sublimis, status erectus, originem suam quærit, et quasi contempta humilitate terræ ad altum nititur, quia sentit summum bonum in summo sibi esse quærendum, memorq; conditionis suæ, qua Deus illum fecit eximium, ad artificem suum spectat. Quam spectationem Trismegistus θεωρίαν rectissime nominauit, quæ in mutis animalibus nulla est. Cum autem sapientia, quæ soli homini data est, nihil aliud sit, quam Dei notitia, apparet animam non interire, neq; dissolui, sed manere in sempiternum, quia Deum, qui sempiternus est, & quærit, & diligit, ipsa cogente natura, sentiens uel unde orta sit, uel quo reditura. Præterea non exiguum immortalitatis argumentum est, quod homo solus cœlesti elemento utatur. Nam cum rerum natura his duobus elementis, quæ repugnantia sibi, & inimica sunt, constet igne, et aqua,

quorum alterũ cœlo, alterum terræ aſcribitur, Cæteræ animantes, quia terrenæ, mortalesq; ſunt, terreno, grauiq; utuntur elemento, hõ ſolus ignẽ in uſu habet, qđ eſt elementum leue, ſublime, cœleſte. Ea uero, quæ põderoſa ſunt, ad mortẽ deprimũt, et quæ leuia ſunt, ad uitam ſubleuant, qa uita in ſummo ẽ, mors in imo. Et ut lux eſſe ſine igne nõ põt, ſic uita ſine luce. Igitur ignis elementũ eſt lucis, ac uitæ, unde apparet hoiem, qui eo utitur, immortalem ſortitũ eſſe conditionẽ, qa id illi familiare eſt, qđ facit uitam. Virtus quoq; homini ſoli data magno argumento eſt, immortales eſſe aĩas, qđ nec erit ſecundum naturã, ſi aĩa extinguitur. Huic enim præſenti uitæ nocet. Nam uita iſta terrena, quã cõem cum mutis aĩalibus ducimus, & uoluptatem expetit, cuius uariĳs fructibus, ac ſuauitatibus delectatur, & dolorẽ fugit, cuius aſperitas naturã uiuentium acerbis ſenſibus lædit, et ad mortem perducere nititur, quæ diſſoluit aĩantes. Si ergo uirtus & prohibet ĳs bonis hominem, quæ naturaliter appetuntur, & ad ſuſtinenda mala impellit, quæ naturaliter fugiuntur, ergo malum eſt Virtus, & inimica naturæ, ſtultumq; iudicari neceſſe eſt, qui eã ſequitur, quoniam ſe ipſe lædit et fugiendo bona præſentia, et appetendo æque mala ſine ſpe fructus amplioris. Nã cũ liceat nobis iucũdiſſimis frui uoluptatibus, non'ne ſenſu carere uideamur, ſi malimus in humilitate, in egeſtate, in cõtẽptu, in ignominia uiuere, aut ne uiuere qdẽ, ſed dolere, cruciari, et mori? Ex qbus malis nihil amplius aſſequamur, quo poſſit uoluptas omiſſa penſari. Si aũt uirtus malũ nõ ẽ, facitq; honeſte, qͥ uoluptates uitioſas, turpesq; contẽnit,

& fortiter, ꝙ nec dolorem, nec mortem timet, ut officiũ ſeruet. Ergo maius aliquod bonum aſſequatur neceſſe eſt, quã ſunt illa, quæ ſpernit. At uero morte ſuſcepta, quod ulterius bonum ſperari poteſt, niſi æternitas?

Item de immortalitate animæ, & ꝙ uirtus ſemel habita perpetuatur, & amitti non poteſt. Et ꝙ uita duplex eſt, & item mortes duæ homini præponuntur. Caput X.

t Ranſeamus nunc uiciſſim ad ea, quæ uirtuti repugnant, ut etiam ex his immortalitas animæ colligatur. Vitia omnia temporalia ſunt. cum ad præſens enim mouetur iræ impetus, recepta ultione ſedatur, libidinis uoluptas, corporis finis eſt. Cupiditatem autem ſatietas earum rerũ, quas expetit, aut aliorum affectuũ commotiones interimunt. Ambitio, poſtquam honores, quos uoluit, adepta eſt, conſeneſcit. Item cætera uitia conſiſtere, ac permanere non poſſunt, ſed ipſo fructu, quem expetũt, finiuntur. Recedunt ergo, & redeunt. Virtus autem ſine ulla intermiſſione perpetua eſt, nec diſcedere ab eo poteſt, qui eam ſemel cœpit. Nam ſi habeat interuallũ, ſi aliquando ea carere poſſumus, redibunt protinus uitia, quæ uirtutem ſemper impugnant. Non eſt igitur comprehenſa, ſi deſerit, ſi aliquando ſecedit. Cum uero ſibi domiciliũ ſtabile collocauit, in omni actu uerſari eam neceſſe eſt. Nec poteſt fideliter depellere uitia, & fugare, niſi pectus, quod inſedit, perpetua ſtatione munierit. Ipſa ergo uirtutis perpetuitas indicat,

humanum animum, si uirtutem ceperit, permanere, quia & uirtus perpetua est, & solus animus humanus uirtutem capit. Quoniam igitur contraria sunt uitia uirtuti, omnis ratio diuersa, & contraria sit necesse est, quia uitia commotiones, et perturbationes animi sunt. Virtus è contrario lenitudo, & tranquillitas animi est. Quia uitia temporalia, & breuia sunt, uirtus perpetua, & constans, & par sibi semper. Quia uitiorum fructus, idest uoluptates, æque, ut ipsa, breues, temporalesq́; sunt. Virtutis ergo fructus, ac præmiũ simpiternum est, quia uitiorum commodum in præsenti est, uirtutis igitur in futuro. Ita fit, ut in hac uita uirtutis præmium nullum sit, quia uirtus adhuc ipsa est. Nam sicut uitia, cum in actu suo finiuntur, uoluptas, & præmia eorum sequuntur, ita uirtus, cum finita est, merces eius insequitur. Virtus autem nunquã nisi morte finitur, quoniam & in morte suscipienda summum eius officium est. Ergo præmium uirtutis est post mortem. Deniq; Cicero in Tusculanis, quãuis dubitanter, tamen sensit, summum homini bonum non nisi post mortẽ contingere. Fidenti animo, inquit, si ita res feret, gradietur ad mortem, in qua aut summum bonum, aut nullũ malum esse cognouimus. Mors igitur non extinguit hominem, sed ad præmium uirtutis admittit. Qui autem se (ut ait idẽ) uitijs, ac sceleribus cõtaminauerit, uoluptatiq́; seruierit, is uero damnatus æternam luet pœnam, quam diuinæ literæ secundam mortem nominant, quæ est perpetua, & grauissimis cruciatibus plena. Nam sicut duæ uitæ propositæ sunt homini, quarum altera est animæ, altera corporis, ita

& mortes duæ propositæ sunt, una pertinens ad corpus, qua cunctos secundum naturam fungi necesse est. altera pertinens ad animam, quæ scelere acquiritur, uirtute uitatur. & ut hæc uita temporalis est, certosq; terminos habet, quia corporis est, sic et mors æque temporalis est, certumq; habet finem, quia corpus attingit.

De resurrectione corporum mortuorum, & morte, & animarum perpetuitate. Cap. XI.

Impletis ergo temporibus, quæ Deus morti statuit, terminabitur ipsa mors. Et quia temporalem uitam temporalis mors sequitur, consequens est, ut resurgant animæ ad uitam perennem, quia finem mors temporalis accipit. Rursus, sicut uita animi sempiterna est, in qua diuinos, & ineloquibiles imortalitatis suæ fructus capit, ita & mors eius perpetua sit necesse est, in qua perennes pœnas, & infinita tormenta pro peccatis suis pendet. Ergo in ea cõditione res posita est, ut qui beati sunt in hac uita corporali, atq; terrena, semper miseri sint futuri, quia iã bonis, quæ maluerunt, potiti sunt, quod iis euenit, qui deos adorant, Deum negligunt. Deinde qui iustitiam sequentes in hac uita miseri fuerint, & contempti, & inopes, & ob ipsam iustitiam contumelijs, & iniurijs sæpe uexati, quia nec aliter uirtus teneri potest, semper beati sunt futuri, ut quia mala iam pertulerunt, etiam bonis fruantur. Quod his utiq; contingit, qui contemptis terrestribus Dijs, & fragilibus bonis, cœlestem religionem Dei sequuntur, cuius bona, si

cut ipse, qui tribuit, sempiterna sunt. Quid opera corporis, atq; animi? Non'ne indicant esse animam mortis expertem? Nam corpus, quia ipsum fragile est, atq; mortale, quæcunq; opera molitur, æque caduca sunt. Nihil enim Tullius ait esse, quod sit manibus humanis laboratum, quod non aliquando ad interitum redigatur, uel iniuria hominum, uel ipsa confectrice rerum omnium uetustate. At uero animi opera uidemus æterna. Nam quicunq; contemptui præsentium studentes, in memoriam monimenta ingeniorum, factorum'q; magnorum reliquerunt, ij plane mentis suæ, ac uirtutis nomen indelebile quæsierunt. Ergo si opera corporis ideo mortalia sunt, quia ipsum mortale est, sequitur ex eo, ut anima immortalis appareat, quia uidemus opera eius non esse mortalia. Eodem modo desyderia quoq; corporis, animi'q; declarant, alterum esse mortale, alterũ sempiternum. Corpus enim nihil nisi temporale desyderat, idest cibum potum, idumentum, quietem, uoluptatem. Et tamen hæc ipsa sine ui, & adminiculo animi nec cupere, nec assequi potest. Animus autem per se multa desyderat, quæ ad officium, fructum'ue corporis non redũdent, eaq; non fragilia, sed æterna sunt, ut fama uirtutis, ut memoria nominis. Nam cultum Dei, qui constat abstinentia cupiditatum, ac libidinum, patientia doloris, ac contemptu mortis, etiam contra corpus anima cõcupiscit. Vnde credibile est non interire animam, sed dissociari à corpore, quã corpus sine anima nihil põt, animus aũt potest multa, et magna sine corpe. Quid, quod ea, quæ uisibilia sunt oculis, et tangibilia manu, quã

æternam uim pati possunt, æterna esse non possunt? Ea uero, quæ neq; sub tactum, neq; sub uisum ueniũt, sed tantummodo uis eorum, & ratio, & effectus apparet, æterna sunt, quia nullam uim patiuntur extrinsecus. Corpus autem si ideo mortale est, quia uisui pariter, ac tactui subiacet, ergo & anima idcirco immortalis est, quia nec tangi potest, nec uideri.

Item de imortalitate animæ contra Lucretium, et Epicurum. Et de differentia mentis, & animæ, & corporum resurrectione. Caput XII.

Nunc argumenta eorũ, qui contra dixerũt, refellamus, quæ Lucretius tertio libro executus est, quoniam cum corpore, inquit, anima nascitur, cum corpore intereat necesse est. At nõ est par utriusq; ratio. Solidum enim, & comprehensibile corpus est, & oculis, & manu. Anima uero tenuis, & tactum, uisum'q; fugiẽs. Corpus ex terra fictum, atq; solidatum est, anima in se nihil concreti, nihil terreni ponderis habet, ut Plato disserebat. Nec enim tantam posset habere solertiam, tantam uim, tantam celeritatem, nisi originem traheret e' cœlo. Corpus igitur quoniam fictum ex ponderoso, & corruptibili elemento, & tangibile est, & uisibile, corrumpitur, atq; occidit, nec uim repellere potest, quia sub aspectum, & sub tactum uenit. Anima autem, quia tenuitate sua omnẽ tactum fugit, nullo ictu dissolui potest. Ergo quamuis inter se coniuncta, & sociata nascantur, & alterum, quod est de terrena concretione formatum, quasi uasculum sit

lum sit

lum sit alterius, quod est à cœlesti subtilitate deductum, cum uis aliqua utrunq; discreuerit, quæ discretio mors uocatur, tum utrunq; in naturam suam recedit, quod ex terra fuit, id in terram resoluitur, quod ex cœlesti spiritu, id constat, ac uiget semper, quoniam diuinus spiritus sempiternus est. Deinde idem Lucretius oblitus quid assereret, & quod dogma defenderet, hos uersus posuit.

Cedit item retro, de terra quod fuit ante,
In terras, & quod missum est ex ætheris oris,
Id rursum cœli rellatum templa receptant.

Quod eius non erat dicere, qui perire animas cum corporibus disserebat. sed uictus est ueritate, & imprudenti ratio uera surrepsit. Præterea id ipsum, quod colligit, dissolui animam, hoc est simul cum corpore interire, quoniam simul nascantur, & falsum est, & in contrarium conuerti potest. Non enim simul iterit, sed anima discedente integrum per multos dies manet, et plerunq; medicatum diutissime durat. Nam si ut simul nascuntur, simul interirent, non discederet repente anima, corpusq; desereret, sed uno temporis pũcto utrunq; pariter dissiparetur, & tam celeriter etiam corpus, adhuc spiritu in eo manente, deliquesceret, ac periret, quã celeriter anima discedit. Immo uero dissoluto corpore anima uanesceret, uelut humor fracto uase diffusus. Nam si terrenum, et fragile corpus post secessum animæ non statim defluit, in terramq; tabescit, ex qua illi origo est, ergo anima, quæ fragilis non est, in æternum manet, quoniam origo eius æterna est. Quoniam crescit, inquit, sensus in pueris, et in iuue-

nibus uiget, et in senibus diminuitur, apparet esse mortalem. Primum non est idem mens, et anima. Aliud est enim, quo uiuimus, aliud, quo cogitamus. Nam dormientium mens, non anima sopitur, et in furiosis mens extinguitur, anima manet, et ideo nō exanimes, sed dementes uocantur. Mens ergo, idest intelligentia, uel augetur, uel minuitur pro ætate. Anima in statu suo semper est, ex quo tempore spirandi accepit facultatem, eadē usq; ad ultimum durat, donec emissa corporis claustro, ad sedem suam reuolet. Deinde q anima quāuis à Deo sit inspirata, tamen quia tenebroso domicilio terrenæ carnis inclusa est, scientiam non habet, quæ est diuinitatis. Audit ergo, ac discit omnia, & sapientiam discendo, & audiendo capit, & senectus non minuit sapientiam, sed auget, si tamen iuuenilis ætas uirtute decursa est. Sed si nimia senectus fregerit membra, non est animæ uitium, si uisus euanuit, si lingua torpuit, si auditus obsurduit, sed corporis. At enim memoria defecit. quid mirum si labentis domicilij ruina premitur mens, & præterita obliuiscitur, non aliter futura diuina, quàm si carcerem, quo cohibetur, effugerit. Verum eadem, inquit, dolori, ac luctui obnoxia est. & ebrietate dementiæ, unde fragilis, & mortalis apparet. Icirco igitur uirtus, & sapientia necessaria ē, ut & mœror, qui contrahitur indigna patiendo, ac uidendo, fortitudine repellatur, & uoluptas non modo potandi, sed etiam cæterarum rerum abstinentia superetur. Nam si careat uirtute, si uoluptatibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia, quoniam & uirtus (ut docuimus) immortalitatis est fabricatrix, &

uoluptas mortis. Mors autem (sicut ostendi) non funditus perimit, ac delet, sed æternis afficit cruciatibus. Nam interire prorsus anima non potest, quoniam ex Dei spiritu, qui æternus est, originem cepit. Anima etiam, inquit, morbum corporis sentit, & obliuionem sui patitur. Et sicut ægrescit, sic etiam sæpe sanatur. Hoc est ergo, cur maxime uirtus adhibenda sit, ne ullo corporis dolore frangatur, et obliuionẽ sui non Anima, sed Mens patiatur. Quæ quoniã certa corporis regione consistit, cum eam partem uis aliqua morbi uitiauerit, mouetur loco, et quasi conquassata de sede sua migrat, reditura. s. cum medela, & cum sanitas domicilium suum reformauerit. Nã qa anima est iuncta cũ corpore, si uirtute careat, contagio eius ægrescit, et imbecillitas de societate fragilitatis redundat ad mentem. cum autem dissociata fuerit à corpore, uigebit ipsa per se, nec ulla iam fragilitatis conditione tentabitur, quia indumentum fragile proiecit. Sicut oculus, inquit, euulsus à corpore, ac separatus nihil potest uidere, ita & anima separata nihil sentire, quia & ipsa pars est corporis. Falsum hoc, & dissimile est. Anima enim non pars corporis, sed in corpore est. Sicut id, quod uase continetur, uasis pars nõ est, nec ea, quæ in domo sunt, partes domus esse dicuntur, ita nec aĩa pars est corporis, qa corpus uel uas animæ est, uel receptaculum. Iam illud argumentum multo magis inane est, quo ait animam, quia non citius emittatur è corpore, mortalem uideri, sed paulatim se ex omnibus membris explicet à summis pedibus incipiens, quæ si esset æterna, uno temporis momento erumperet, quod fit in iis, qui ferro intereunt. Quos autem morbus interimit, spi-

ritum diutius exhalant, ut paulatim frigescentibus
membris anima effletur, quæ cum materia sanguinis
contineatur, sicut lumen oleo, ea materia febrium ca-
lore consumpta, necesse est membrorum summa quæq;
frigescere. quoniam uenæ exiliores in extrema corpo
ris porriguntur, & extremi, ac tenuiores riui deficien
te uena fontis arescunt. Nec tamen, quia sensus cor-
poris deficit, animæ sensum extingui, & occidere pu
tandum est. Non enim anima corpore deficiente, sed
corpus anima decedente putrescit, quia sensum o-
mnem trahit secum. Cum autem præsens anima sen
sum tribuat corpori, & uiuere id efficiat, fieri non
potest, ut non ipsa per se uiuat, & sentiat, quoniam
ipsa est & sensus, & uita. Nam ꝙ ait,

Quod si immortalis nostra foret mens,
Non tam se moriens dissolui conquereretur,
Sed magis ire foras, uestem'q; relinquere, ut anguis,
Gauderet. Equidem nunquam uidi qui que-
reretur, se morte dissolui, sed ille fortasse Epicure-
um aliquem uiderat, etiam, dum moritur, philoso-
phantem, ac de sua dissolutione in extremo spiritu dis
serentem. Quomodo sciri potest, utrum dissolui se
sentiat, an corpore liberari, cum in exitu lingua mu-
tascat? Nam dum sentit, & loqui potest, non dum
dissolutus est, ubi dissolutus est, nec sentire iam, nec
loqui potest. Ita queri de dissolutione aut non dum
potest, aut iam non potest. At enim prius quàm dis-
soluatur, intelligit se dissolutum iri. Quid, ꝙ uidemus
plerosq; morientium nec dissolui conquerentes (ut ait)
sed exire se, & proficisci, & ambulare testantes,

ferro intereunt. Quos autem morbus interimit, spiritumq; aut gestu significant, aut, si adhuc possunt, & uoce pronuntiant? Vnde apparet non dissolutionem fieri, sed separationem, quae declarat animam permanere. Caetera Epicurei dogmatis argumenta Pythagorae repugnant differenti, migrare animas de corporibus uetustate, ac morte confectis, & insinuare se nouis, & recens natis. Et easdem semper renasci, modo in homine, modo in pecude, modo in bestia, modo in uolucre, & hac ratione immortales esse, quod saepe uariorum, ac dissimilium corporum domicilia commutent. Quae sententia deliri hominis quoniam ridicula, & mimo dignior, quàm schola fuit, ne refelli quidem serio debuit. Quod qui facit, uidetur uereri nequis id credat. Praetereunda sunt igitur nobis ea, quae pro falso contra falsum disserebantur, satis est ea refutasse, quae contra uerum disputata sunt.

Quibus testimonijs immortalitas animae approbatur, & futurum iudicium Dei. Et quantum Aristoxenus alios uicerit in errore. Cap. XIII.

d Eclaraui (ut opinor) animam non esse solubilem, superest citare testes, quorum auctoritate argumenta firmentur. Neq; nunc prophetas in testimonium uocabo, quorum ratio, & diuinatio in hoc solo posita est, ut ad cultum dei, et ad immortalitatem ab eo accipiendam creari hominem doceant, sed eos potius, quibus istos, qui respuunt ueritatem, credere sit necesse. Hermes naturam hominis describens, ut doceret quemadmodum esset à Deo fa-

ctus, hæc intulit καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ. Sed hunc fortasse aliquis in numero philosophorum computet, quamuis in deos relatus Mercurij nomine ab Aegyptijs honoretur, nec plus ei authoritatis tribuat, quàm Platoni, aut Pythagoræ. Maius igitur testimonium requiramus. Polytes quidam consuluit Apollinem Milesium, utrum'ne manet anima post mortem, an resoluatur, & respondit his uersibus.

ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται
φθαρτὰ νοοῦσα πάθη θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει
ἡνίκα, ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν
ὠκίστην εὕρηται ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται
αἰὲν ἀγήραος οὖσα μένει δ' εἰς πάμπαν ἀτειρής.
πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια

Quid carmina Sibyllina? Non'ne ita esse declarant, cũ fore aliquando denuntiant, ut à Deo de uiuis, ac mortuis iudicetur, quorum exẽpla paulo post inferemus. Falsa est igitur Democriti, et Epicuri, & Dicæarchi de animæ dissolutione sententia, q̃ profecto non auderent de interitu animarum mago aliquo præsente disserere, qui sciret certis carminibus ciere ab inferis animas, & adesse, & præbere se humanis oculis uidendas, et loqui, & futura prædicere. Et si auderent, re ipsa, & documentis præsentibus uincerentur. Sed quia non peruidebãt animæ rationem, quæ tam subtilis est, ut oculos hu

manæ mentis effugiat, interire dixerunt. Quid Aristo xenus, qui negauit omnino ullam esse animam, etiam cum uiuit in corpore? Sed sicut in fidibus ex intentione neruorum effici concordem sonum, atq; cantum, quem musici harmoniam uocant, ita in corporibus ex compage uiscerum, ac uigore membrorum uim sentiendi existere. quo nihil dici delirius potest. Verũ ille oculos q-dem habuit incolumes, cor tamen cæcum, q̃a uiuere se, & habere mentem, qua id ipsum cogitauerat, nõ uidebat. Sed plerisq; hoc philosophis accidit, ut putarent omnino nõ esse, quicquid oculis nõ apparet, cum mẽtis acies multo clarior esse debeat, q̃ corporis, ad ea perspiciẽda, quorum uis, ac ratio sentitur potius, quàm uidetur.

De fine mundi & errore Chaldæorum. De ætate mundi, & quod post sex ætates, idest sex mille annorũ status mundi mutabitur & renouabitur, & quod mille anni sunt unus dies Dei, & quod mille annos regnabunt electi Dei in terra post iudicium Cap. XIIII

q Voniã de immortalitate diximus animæ, sequitur, ut doceamus quatenus homini, & quãdo tribuatur, ut ĩ hoc quoq; prauitatis, et stultitiæ suæ perspiciant errores, q mortales quosdã decretis, placitisq; mortaliũ Deos esse factos opinãtur, uel q artes inuenerãt, uel q usum quarũdã frugũ docuerant, uel q utilia uitæ hominũ prodiderãt, uel q̃d immanes bestias interemerant. Quæ merita q̃ lõge ab immortalitate semota sint, & docuimus in prioribus libris, et nũc docebimus. ut appareat solã eẽ iustitiã, quæ uitã homini pariat æternam, et solum Deum, qui

æternæ uitæ præmium largiatur. Nam illi, qui suis meritis immortales facti esse dicuntur, quia nec iustitia, nec ulla in his uera uirtus fuit, non immortalitatem sibi, sed mortem peccatis, ac libidinibus quæsierũt. Nec cæleste præmium, sed ĩferna supplicia meruerũt, quæ pendunt simul cum iis omnibus, qui eos coluerunt. Cuius iudicij propinquare tempus ostendam, ut & iustis merces digna soluatur, & pœna merita impijs irrogetur. Plato, & multi alij philosophorum, cum ignorarent orignem rerum, supremumq; illud tempus, quo mundus esset effectus, multa millia seculorum fluxisse dixerunt, ex quo hic pulcherrimus mũdi ornatus extiterit, sicuti fortasse chaldæi, qui (ut Cic. tradidit in lib. de diuinatione primo) quadringenta septuaginta millia annorum monimentis comprehensa se habere delirant, in quo, se quia posse argui non putabant, liberum sibi crediderũt esse mẽtiri. Nos autem, quos diuinæ literæ ad scientiam ueritatis erudiunt, principium mundi, finemq; cognouimus. de quo nunc in fine operis differemus, quoniam de principio in secundo libro explicauimus. Sciant igitur philosophi, qui ab exordio mundi seculorum millia enumerant, non dum sextum millesimum annum esse conclusum, quo numero expleto, consumationem fieri necesse est, & humanarum rerum statum in melius reformari, cuius rei argumentum prius est enarrandum, ut ratio elucescat. Mundũ Deus, et hoc naturæ admirabile opus (sicut arcanis sacræ scripturæ continetur) sex dierum spatio consumauit, diemq; septimum, quo ab operibus requieuit, sanxit. Hic est au

tem dies sabbati, qui in lingua Hebræorum à numero nomen accepit, unde septenarius numerus legitimus, & plenus est. Nam et dies septem sunt, quibus per uicem reuolutis, orbes conficiuntur annorum, & septem stellæ, quæ non occidunt, & septem sydera, quæ uocantur errantia, quorum dispares cursus, & inæquales motus rerum, ac temporum uarietates efficere creduntur. Ergo quoniam sex diebus cuncta Dei opera perfecta sunt, per secula, idest sex millia manere in hoc statu mundũ necesse est. Dies enim magnus Dei mille annorum circulo terminatur, sicut indicat propheta dicens. Ante oculos tuos domine mille annorũ tanquam Dies unus. Et sicut Deus sex illos dies in tantis rebus faciendis laborauit, ita & religio eius, & ueritas in his sex millibus annorum laborare necesse est, malitia præualẽte, ac dominante. Et rursus quoniam perfectis operibus requieuit die septimo, eumq; benedixit, necesse est, ut in fine sexti millesimi anni malitia omnis aboleatur è terra, et regnet per annos mille iustitia, sitq; tranquillitas, & requies à laboribus, quos mundus iandiu perfert. Verum quatenus id eueniat, explicabo suo ordine. Sæpe diximus minora, & exigua magnorum figuras, & præmonstrationes esse, & hunc diem nostrum, qui ortu solis, & occasu finitur, diei magni speciem gerere, quẽ circuitus annorum mille determinat. Eodem modo etiã figuratio terreni hominis cœlestis populi præferebat in posterum fictionem. Nam sicut perfectis omnibus, quæ in usum hominis molitus est Deus, ipsum hominem sexto die ultimum fecit, eumq; induxit in hunc

mundum, tanq̄ in domum iam diligenter instructam, Ita nunc sexto die magno uerus homo uerbo Dei fingi tur, idest sanctus populus doctrina, & praeceptis Dei ad iustitiam figuratur. Et sicut tunc mortalis, atq; imperfectus è terra fictus est, ut mille annis in hoc mundo uiueret, ita nunc ex hoc terrestri seculo fingitur homo perfectus, ut uiuificatus à Deo, in hoc eodē mundo per annos mille dominetur. Quomodo autem consumatio futura sit, & qualis exitus humanis rebus impendeat, siquis diuinas literas fuerit scrutatus, inueniet. Sed & secularium prophetarum congruentes cum coelestibus uoces, finem rerum, & occasum post breue tempus annuntiant, describentes quasi fatigati, & delabētis mundi ultimam senectutem. Quae uero à prophetis, & uatibus futura esse dicantur, prius q̄ superueniat extrema illa conclusio, collecta ex omnibus, & coaceruata subnectam.

Quod submersio Pharaonis, & Aegyptiorum, & liberatio Haebreorum de seruitute Aegypti praefigurauit liberationē electorū, & reprobationē damnatorū, quae futura est in fine mundi. Et ꝙ signa multa sicut illam, ita & hanc praecedent liberationem, et ꝙ Romanum imperium ante delebitur. Et ꝙ in Asiam summa potestas omnium reuertetur. Et quibus aetatum gradibus Roma creuerit, & deficiet. Cap. XV

E St in arcanis sanctarum literarum, transcendisse in Aegyptum cogente inopia rei frumentariae principem Hebraeorū cum omni domo, & cognatione. Cuius & posteri, cum diutius in Aegy

pro commorantes, in magnam gentem creuissent, et graui, atq; intolerabili seruitutis iugo premerentur, percussit Aegyptum Deus insanabili plaga, & populum suum liberauit traductum medio mari discissis fluctibus, & in utranq; partem dimotis, ut per siccum populus graderetur. Conatusq; Rex Aegyptiorum profugos insequi, coeunte in statum suum pelago, cum omnibus copijs interceptus est. Quod facinus tam clarũ, tamq; mirabile, q̃uis ad præsens uirtutem Dei hominibus ostenderet, tamen præsignificatio, & figura maioris rei fuit, quam Deus idem in extrema temporis consumatione facturus est. Liberabit enim plebem suam de graui seruitute mundi. Sed quoniam tunc una plebs Dei, & apud unã gentem fuit, Aegyptus tunc sola percussa est. Nũc autem, quia Dei populus ex omnibus linguis congregatus, apud oẽs gentes commoratur, et ab his dominantibus premitur, necesse est uniuersas nationes, idest orbẽ totum cœlestibus plagis uerberari, ut iustus, & cultor Dei populus liberetur. Et sicut tunc signa facta sunt, quibus futura clades Aegypti ostenderetur, ita in ultimo fient prodigia miranda per omnia elemẽta mundi, quibus imminens exitus uniuersis gentibus intelligatur. Propinquante igitur huius seculi termino, humanarum rerũ statum commutari necesse est, & in deterius nequitia inualescente prolabi. ut iam nostra hæc tempora, quibus iniquitas, et malitia usq; ad summum gradum creuit, in illius tamen insanabilis mali cõparatione felicia, et propè aurea possint iudicari. Ita etenim iustitia rarescet, ita impietas, et auaritia, & cupiditas, & libido crebrescet, ut siqui tum forte fuerint

boni, prædæ sint sceleratis, ac diuexentur undiq; ab iniustis, soli autem mali opulenti sint. Boni uero in omnibus contumelijs, atq; in egestate iactentur. Confundetur omne ius, & leges peribunt. Nihil tunc quispiam habebit, nisi aut quæsitum, aut defensum male, audacia, & uis omnia possidebunt. Non fides in hominibus, non pax, non humanitas, non pudor, non ueritas erit. Atq; ita neq; securitas, neq; regimen, neq; requies à malis ulla. Omnis enim terra tumultuabitur, frement undiq; bella, omnes gentes in armis erunt, et se inuicem oppugnabũt. Ciuitates finitimæ inter se præliabuntur. Et prima omnium Aegyptus stultarum superstitionum luet pœnas, & sanguine uelut flumine operietur. Tunc peragrabit gladius orbem metens omnia, & tanquam messem cuncta prosternens. Cuius uastitatis, & confusionis hæc erit causa, q Romanũ nomen, quo nunc regitur orbis (horret animus dicere, sed dicam, quia futurum est) tolletur de terra, & imperium in Asiam reuertetur, ac rursus oriens dominabitur, atq; occidens seruiet. Nec mirum cuiquam debet uideri, si regnum tanta mole fundatum, ac tandiu per tot, & tales uiros auctum, tantis deniq; opibus confirmatum, aliquando tamen corruet. Nihil est humanis uiribus laboratum, quod non ab humanis æque uiribus destrui possit. Quoniã mortalia sunt opera mortalium, sic & alia prius regna, cum diutius floruissent, nihilo minus tamen occiderũt. Nam Aegyptios, et Persas, & Græcos, & Assyrios, proditum est regimen habuisse terrarum, quibus omnibus destructis, ad Romanos quoq; rerum summa peruenit. Qui quãto cæ-

teris omnibus regnis antestant, tanto maiore decidēt lapsu·quia plus habent pōderis ad ruinā, quae sunt caeteris altiora·Non inscite Seneca Romanae urbis tē pora distribuit per aetates·Primam enim dixit infan tiam sub rege Romulo fuisse, a quo & genita, et quasi educata sit Roma·Deinde pueritiam sub caeteris re gibus, a quibus & aucta sit, & disciplinis pluribus, institutisq; formata·At uero, Tarquinio regnante, cum iam quasi adulta esse coepisset, seruitium non tulisse, et reiecto superbae dominationis iugo maluisse se legibus obtemperare, quàm regibus·Cūq; esset adolescē tia eius fine punica belli terminata, tum deniq; confir matis uiribus coepisse iuuenescere·Sublata igitur Car thagine, quae diu aemula imperij Romani fuit, manus suas in totum orbem terra, mariq; porrexit, donec regibus cunctis, & nationibus subiugatis, cum iam bellorum materia deficeret, uiribus suis male uteretur, quibus se ipsa confecit·Haec fuit prima eius senectus, cum bellis lacerata ciuilibus, atq; intestino malo pressa, rursus ad regimen singularis imperij recidit, quasi ad alteram infantiam reuoluta. Amissa enim libertate, quam Bruto duce, & authore defenderat, ita consenuit, tanquam sustentare se ipsa non ualeret, nisi am miniculo regentium niteretur·Quod si haec uita sunt, quid restat, nisi ut sequatur interitus senectutem? Et id futurum breui conciones prophetarum denuntiant sub ambage aliorum nominum, ne facile quis intelligat·Sibyllae tamen aperte interituram esse Romam lo quuntur, & quidem iudicio Dei, quod nomen eius habue rit inuisum, & inimica iustitiae alumnum ueritatis po

pulum trucidarit. Hydaspes quoq;, qui fuit Medorũ Rex antiquissimus, a' quo amnis quoq; nomen accepit, qui nunc Hydaspes dicitur, admirabilis omniũ, sub interpretatione uaticinantis pueri ad memoriam posteris tradidit, sublatũ iri ex orbe ĩperiũ, nomenq; Romanum multo ante præfatus, quàm illa Troiana gens conderetur.

Quomodo imperij uentura sit destructio, et quæ illam signa præcessura sint secundũ uaticinia prophetarum, & Sibyllæ Caput XVI.

Quomodo autem id futurum sit, nequis incredibile arbitretur, ostendam. In primis multiplicabitur regnum, et summa rerum potestas per plurimos dissipata, et concisa minuetur. Tunc discordiæ ciuiles in perpetuum serentur, nec ulla requies bellis exitialibus erit, donec & reges decem pariter existant, qui orbem terræ, non ad regendum, sed & consumandum partiantur. Hi exercitibus in imensum auctis, et agrorum cultibus destitutis, quod est principium euersionis, et cladis, disperdent omnia, & cõminuent, et uorabunt. Tunc repente aduersus eos hostis potentissimus ab extremis finibus plagæ septentrionalis orietur, qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Asiam obtinebunt, assumetur in societatẽ a' cæteris, ac princeps omniũ constituetur. Hic insustentabili dominatione uexabit orbem, diuina, et humana miscebit, infanda dictu, et execrabilia molietur, noua consilia in pectore suo uolutabit, ut proprium sibi constituat imperium, & leges commutabit, & suas san-

ciet, contaminabit, diripiet, spoliabit, occidet. Deniq; immutato nomine, atq; imperij sede translata, confusio, ac perturbatio humani generis consequetur. Tam uero detestabile, atq; abominandum tempus existet, quo nulli hominum sit uita iucunda. Eruentur funditus ciuitates, atq; interibunt non modo ferro, atq; igni, uerum etiam terræmotibus assiduis, & eluuie aquarum, & morbis frequentibus, & fame crebra. Aer enim uitiabitur, & corruptus, ac pestilens fiet, et modo importunis imbribus, modo inutili siccitate, nunc frigoribus, nunc æstibus nimijs, nec terra homini dabit fructum, nec seges quicquam, non arbor, non uitis feret. Sed cum in flore spem maximam dederint, in fruge decipient. Fontes quoq; cum fluminibus arescent, ut ne potus quidem suppetat, & aquæ in sanguinem, aut amaritudinem mutabũtur. Propter hæc deficient & in terra quadrupedes, & in aere uolucres, & in mari pisces. Prodigia quoq; in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent. Et crines cometarum, & solis tenebræ, & color lunæ, & cadentium syderum lapsus. Nec tamen hæc usitato modo fient, sed existent subito & ignota, & inuisa oculis astra, sol in perpetuum fuscabitur, ut uix inter noctem, diemq; discernatur. Luna iam non tribus deficiet horis, sed perpetuo sanguine obfusa meatus extraordinarios peraget, ut non sit homini promptum, aut syderum cursus, aut rationem tẽporum agnoscere. Fiet enim uel æstas in hyeme, uel hyems in æstate. Tũc annus breuiabitur, et mensis minuetur, et dies in angustũ coartabitur. Stellæ uero cre-

berrimæ cadent, ut cœlum omne cæcum sine ullis luminibus appareat. Montes quoq; altissimi decident, et planis æquabuntur, mare innauigabile constituetur. Ac nequid malis hominum, terræq; desit, audietur de cœlo tuba, quod hoc modo Sibylla denuntiat dicens,

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.

Itaq; trepidabunt omnes, & ad luctuosum illum sonitum contremiscent. Tunc uero per iram Dei aduersus homines, qui iustitiam Dei non agnouerunt, sæuiet ferrum, ignis, fames, morbus. Et super omnia metus semper impendent. tunc orabunt Deum, & non exaudiet, optabitur mors, & non ueniet, nec nox quidem requiem timori dabit, nec ad oculos somnus accedet. Sed animas hominum solicitudo, ac uigilia macerabit, plorabunt, & gement, & dentibus stridebunt, gratulabuntur mortuis, & uiuos plangent. His et alijs pluribus malis solitudo fiet in terra, & erit deformatus orbis, atq; desertus, quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur.

ἔσται κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, ut uix decima pars hominum relinquatur, & unde mille processerant, uix prodient centũ. De cultoribus etiam dei duæ partes interibũt, et tertia, quæ fuerit probata, remanebit.

De aduentu magni prophetæ, qui Helias dicitur, & quomodo interficietur ab Antichristo, & resurget die tertia, & ascendet in cœlum. Et de persecutione ecclesiæ, quam inferet Antichristus, & de miraculis eius. Caput XVII.

sed

Sed planius quomodo id eueniat, exponã. Imminente iam temporum conclusione, propheta magnus mittetur à Deo, qui conuertat homines ad Dei agnitionem, & accipiat potestatem mirabilia faciendi. Vbicunq; non audierint eũ homines, claudet cœlum, & abstinebit imbres, & aquam conuertet in sanguinem, & cruciabit illos siti, ac fame. Et quicunq; conabitur eum lædere, procedet ignis de ore eius, atq; comburet illum. His prodigijs, atq; uirtutibus conuertet multos ad Dei cultum, peractisq; operibus eius, alter Rex orietur ex Syria malo spiritu genitus, euersor, ac proditor generis humani, qui reliquias illius prioris mali cũ ipso simul deleat. Hic pugnabit aduersus prophetam Dei, & uincet, & interficiet eum, & insepultum iacere patietur. Sed post diem tertium reuiuiscet, atq; inspectantibus, & mirãtibus cunctis rapietur in cœlum. Rex uero ille teterrimus erit quidem & ipse, sed mendaciorum propheta, & seipsum constituet, ac uocabit Deum, & se coli iubebit ut Dei filium. Et dabitur ei potestas, ut faciat signa, et prodigia, quibus uisis, irretiat homines, ut adorent eum. Iubebit ignem descendere de cœlo, & solem à suis cursibus stare, et imaginem loqui, et fient hæc sub uerbo eius. quibus miraculis etiam sapientiũ plurimi allicientur ab eo. Tunc eruere Dei templum conabitur, & iustum populum persequetur, & erit pressura, & contritio, qualis nunquam fuit à principio mundi. Quicunq; crediderint, atq; accesserint ei, signabuntur ab eo tanquam pecudes. Qui autem recusauerint notam eius, aut in montes fugient, aut com

prehensi exquisitis cruciatibus necabuntur. Idem iustos homines obuoluet libris prophetarum, atq; ita cremabit, & dabitur ei desolare orbem terræ mensibus quadragintaduobus. Id erit tempus, quo iustitia proijcietur, & innocentia odio erit, quo mali bonos hostiliter prædabuntur, non lex, aut ordo, aut militiæ disciplina seruabitur, non canos quisquã reuerebitur, non officium pietatis agnoscet, non sexus, aut infantiæ miserebitur. Confundentur omnia, & miscebuntur cõtra fas, contra iura naturæ. Ita quasi uno communi, grauiq; latrocinio, terra uniuersa uastabitur. Cũ hæc ita erunt, tunc iusti, & sectatores ueritatis segregabunt se à malis, & fugient in solitudines. Quo audito, impius rex inflãmatus ira, ueniet cũ exercitu magno, & admotis omnibus copijs circundabit montem, in quo iusti morabuntur, ut eos comprehendat. Illi uero ubi se clausos undiq;, atq; obsessos uiderint, exclamabunt ad Deum uoce magna, & auxilium cœleste implorabunt. & exaudiet eos Deus, & emittet regẽ magnum de cœlo, qui eos eripiat, & liberet, omnesq; impios ferro, igniq; disperdat.

Quomodo hæc pronuntiata sint & uaticinijs prophetarum, & oraculis gentilium, & uersibus Sibyllinis. Caput. XVIII.

Haec ita futura esse, cum prophetæ omnes ex dei spiritu, tum etiã uates ex instinctu Dæmonum cecinerunt. Hydaspes enim, quem superius nominaui, descripta iniquitate seculi huius extremi, pios, ac fideles à nocentibus segregatos ait,

cum fletu, et gemitu extensuros esse ad cœlum manus, & imploraturos fidem Iouis. Iouem respecturum ad terrã, & auditurum uoces hominum, atq; impios extincturum. Quæ omnia uera sunt, præter unũ, quod Iouem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud non sine dæmonum fraude subtractum est, Missum iri tunc à patre filium Dei, qui deletis omnibus malis pios liberet, quod Hermes tamen non dissimulauit. In eo enim libro qui, λόγος τέλειος inscribitur, post enumerationem malorum, de quibus diximus, subiecit hæc ἐπ᾽ ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται ὦ ἀσκληπιὲ τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας τῇ μὲν ὕδατι πολλῷ καταλύσας, τῇ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπεκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον. Sibyllæ quoq; non aliter fore ostendunt, quàm ut Dei filius à summo patre mittatur, qui & iustos liberet de manibus impiorum, & iniustos cum tyrannis sæuientibus deleat, è quibus una sic tradidit,

ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι
καὶ κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ᾽ ἰδίων
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους
εἶθ᾽ οὕτως κρινεῖται ὑπ᾽ ἀφθίτοις ἀνθρώποισι.

Item alia Sibylla,

καὶ τότ᾽ ἀπ᾽ ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Et rursus alia.

-ἡμετέρας δουλείας
ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ᾽αὐχένι κείμενον ἄρῃ
καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσῃ δεσμούς τε βιαίους,

Quomodo Christus, & quibus signis præcedentibus descendet de cœlo, ut interficiat Antichristum, & tyrannos, & impios deleat de terra, & ꝙ uigiliæ nocturnæ Christianorum ideo institutæ sunt, ꝙ Christus de nocte uenturus est, & ꝙ Dij, & cultores eorū dabuntur incendio, ut Sibylla prædixit. Cap. XIX

o Ppresso igitur orbe terræ, cum ad destruēdam immensarum uirium tyrānidem humanæ opes defecerint, siquidē capto mūdo cum magnis latronum exercitibus incubabit, diuino auxilio tanta illa calamitas indigebit. Commotus igitur Deus, & ancipiti periculo, & miseranda comploratione iustorum, mittet protinus liberatorem. Tunc aperietur cœlum medium intempesta nocte, et tenebrosa, ut in orbe toto lumen descendentis dei tanquam fulgur appeat, qđ Sibylla his uersibus locuta est.

-ὁππότ᾽ἂν ἔλθῃ
πῦρ ἔσται σκότος ἐν τῇ μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.

Hæc est nox, quæ à nobis propter aduētum regis, ac Dei nostri peruigilio celebratur, cuius noctis duplex est ratio, quod in ea & uitam tum recepit, cum passus est, & postea orbis terræ regnum recepturus est. Hic est enim liberator, & Iudex, & ultor, & Rex, & Deus, quem nos Christum uocamus, qui prius quā descendat, hoc signū dabit. Cadet repente gladius è

cœlo, ut ſciant iuſti ducem ſanctæ militiæ deſcenſurum, & deſcendet comitantibus angelis in medium terræ, & præcedet eum flamma inextinguibilis, & uirtus angelorum tradet in manus iuſtorum multitudinem illam, quæ montem circunſederit, & concidetur ab hora tertia uſq; ad ueſperum, & fluet ſanguis more torrentis, deletiſq; omnibus copijs, impius ſolus effugiet, & peribit ab eo uirtus ſua. Hic eſt autem, quẽ appellatur antichriſtus, ſed ſe ipſe Chriſtum mentietur, & contra uerum dimicabit, & uictus effugiet, & bellum ſæpe renouabit, & ſæpe uincetur, donec quarto prælio confectis omnibus impijs debellatus, et captus tandem ſcelerum ſuorum luet pœnas. Sed & cæteri principes, & tyranni, qui contriuerunt orbem, ſimul cum eo uincti adducentur ad regem, & increpabit eos, et coarguet. Et exprobrabit his facinora ipſorum, & damnabit eos, ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia, & impietate compreſſa, requieſcet orbis, qui per tot ſecula ſubiectus errori, ac ſceleri, nefandam pertulit ſeruitutem. Non colentur ulterius dij manu facti, ſed à templis, & puluinaribus ſuis deturbata ſimulachra igni dabuntur. Et cum donis ſuis mirabilibus ardebunt, quod etiam Sibylla cũ prophetis congruens futurum eſſe prædixit.

τρίψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.

Erythræa quoq; idem ſpopondit.

ἔργα δὲ χειροποιητὰ θεῶν συνεκκαύσονται.

Quomodo aperientur inferi, & reſurgent mortui, & qui iudicandi ſunt, & qui non. Et quomodo

hæc Sibylla prædixerit. Et qua ratiõe anima, cum immortalis sit, patibilis esse possit secundum stoicos.

Caput XX.

Post hæc aperiẽtur inferi, et resurgent mortui, de quibus iudicium magnum ipse idem rex, ac Deus faciet, cui summus pater iudicandi, & regnandi dabit maximã potestatem, de quo iudicio, ac regno apud erythæã Sibyllã sic inuenitur,

ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον ἠδὲ βροτοῖσι
καὶ δὴ ἀφίξηται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο
ἥξει ἐπ᾽ ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.

Deinde apud aliam,

ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα
ἥξουσιν δ᾽ ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἅπαντες.

Et alio loco penes eandem.

οὐρανὸν εἱλίξων γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω
καὶ τότ᾽ ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας
καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.

Nec tamen uniuersi tunc à Deo iudicabuntur, sed i tantum, qui sunt in Dei religione uersati. Nam qui Deum non agnouerunt, quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest, iam iudicati, damnatiq; sunt, sanctis literis contestantibus, non resurrecturos esse impios ad iudicium. Iudicabuntur ergo qui Deum scierunt, & facinora eorum in mala opera cum bonis collata ponderabuntur, ut si plura, & grauia fuerint bona, iustaq;, dentur ad uitam beatam. Si autem mala superauerint, condemnentur ad pœnam. Hic fortasse dixerit quispiam. Si est immortalis anima quomodo pas

ſibilis induatur, ac pœnam ſentiens. Si enim ob merita punietur, ſentiet utiq; dolorem, atq; ita etiã mortem. Si morti non eſt obnoxia, nec dolori qdem. Patibilis ergo non eſt. Huic quæſtioni, ſiue argumento, ita à ſtoicis occurritur. Animas quidem hominum permanere, nec interuentu mortis in nihilum reſolui, ſed eorum, qui iuſti fuerunt, puras & impatibiles, & beatas ad ſedem cœleſtem, unde illis origo eſt, remeare, uel in campos quoſdam fortunatos rapi, ubi fruantur miris uoluptatibus. Impios uero, quoniam ſe malis cupiditatibus inquinauerunt, mediam quandã gerere inter immortalem, mortalem'q; naturam, & habere aliquid imbecillitatis ex contagione carnis. cuius deſyderijs, ac libidinibus addictæ, ineluibilem quendam fucum trahant, labem'q; terrenam, quæ cum temporis diuturnitate penitus inhæſerit, eius naturæ reddi animas, ut ſi nõ extinguibiles in totum, quoniam ex Deo ſunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculam, quæ peccatis inuſta ſenſum doloris attribuit. Quam ſententiam poeta ſic explicauit,

Quin, & ſupremo cum lumine uita reliquit,
Non tamen omne malum miſeris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt peſtes, penitus'q; neceſſe eſt
Multa diu concreta modis inoleſcere miris.
Ergo exercentur pœnis, ueterum'q; malorum
Supplicia expendunt.

Hæc propemodum uera ſunt. Anima enim cum diuortium fecit à corpore, eſt (ut idem ait poeta)

Par leuibus uentis, uolucri'q; ſimillima ſomno.

Quia ſpiritus eſt, et ipſa tenuitate incomprehenſibilis,

ſed nobis, qui ſumus corporales, Deo autem, cui ſubiacet poſſe omnia, comprehenſibilis.

De potentia Dei, quæ pro merito cuiuſq; poteſt & homines, & angelos puniet. De æternis immortalitate poſt reſurrectionem. De differentia ignis gehennalis, & ignis communis. Et quid in electis, et quid in reprobis operetur. Caput XXI.

PRimum igitur dicimus, tantam eſſe Dei poteſtatem, ut etiam incorporalia comprehẽdat, & quemadmodum uoluerit, afficiat. Nam & angeli Deum metuunt, quia caſtigari ab eo poſſunt inenarrabili quodam modo. Et dæmones reformidant, quia torquentur ab eo, & puniuntur. Quid ergo mirum, ſi cum ſint immortales animæ, tamen patibiles ſint Deo? Nam cum in ſe nihil habeant ſolidum, & tractabile, à ſolidis, & corporalibus nullam uim pati poſſunt. ſed quia in ſolis ſpiritibus uiuunt, à ſolo Deo tractabiles ſunt, cui uirtus, & ſubſtantia ſpiritalis eſt. Sed tamen docent nos ſanctæ literæ, quemadmodum pœnas impij ſint laturi. Nã quia peccata in corporibus contraxerunt, rurſus carne induentur, ut in corporibus piaculum ſoluant, & tamẽ non erit caro illa, quã Deus homini ſuperiecerit, huic terrenæ ſimilis, ſed inſolubilis, ac permanens in æternum, ut ſufficere poſſit cruciatibus, & igni ſempiterno, cuius natura diuerſa eſt ab hoc noſtro, quo ad uitæ neceſſaria utimur. qui niſi alicuius materiæ fomite alatur, extinguitur. At ille diuinus per ſeipſum ſemper

uiuit, ac uiget sine ullis alimentis, nec admistum habet fumum, sed est purus, ac liquidus, & in aquæ modum fluidus. Non enim ui aliqua sursum uersus urgetur, sicut noster, quem labes terreni corporis, quo tenetur, & fumus intermistus exilire cogit, & ad cœlestem naturã cum trepidatione mobili subuolare. Idẽ igitur diuinus ignis una, eademq; ui, atq; potentia, et cremabit impios, & recreabit, & quantum è corporibus absumet, tantum reponet, ac sibi ipse æternũ pabulum subministrabit, quod poetæ in uulturem, & Tityum transtulerunt, ita sine ullo reuiuiscentiũ corporum detrimento aduret tantum, ac sensum doloris efficiet. Sed & iustos cum iudicauerit Deus, etiam igni eos examinabit. Tum quorum peccata uel pondere, uel numero præualuerint, perstringentur igni, atq; amburentur. Quos autem plena iustitia, & maturitas uirtutis incoxerit, ignem illum non sentient. Habent enim aliquid in se Dei, quod uim flammæ repellat, ac reijciat. Tanta uis est innocentiæ, ut ab ea ignis ille refugiat innoxius, qui accipit à Deo hanc potestatem, ut impios urat, iustis obtemperet. Nec tamen quisquam putet, animas post mortem protinus iudicari. Nam omnes in una, communiq; custodia detinentur, donec tempus adueniat, quo maximus iudex meritorũ faciat examen. Tum quorum fuerit probata iustitia, ij præmium immortalitatis accipient. Quorum autem peccata, et scelera detecta fuerint, non resurgent, sed cum impijs in easdẽ tenebras recondentur ad certa supplicia destinati.

Quod hæc à quibusdam dicuntur esse poetica, & unde ad notitiam uenerint poetarum, & quibus de causis corruperint ueritatem, et lethæum amnem, & alia phantastica induxerint. Cap. XXII

Figmenta hæc poetarum quidam putant, ignorantes, unde illa poetæ acceperint, ac negant hæc fieri posse, nec mirum ita illis uideri. Aliter enim q̃ res habet, traditur à poetis. qui licet sint multo antiquiores q̃ historici, & oratores, & cætera genera scriptorum, tamen quia mysterium diuini sacramenti nesciebant, & ad eos mentio resurrectionis futuræ obscurior peruenerat, eam uero temere, ac leuiter auditam in modum commentitiæ fabulæ prodiderunt. Et tamen ijdem testati sunt, non authorem se certum, sed opinionem sequi, ut Maro, q aït; Sit mihi fas audita loqui. Quamuis igitur ueritatis arcana in parte corruperint, tamen ipsa res eo uerior inuenitur, ꝙ cum prophetis in parte consentiunt, quod nobis ad probationem rei satis est. Errori tamen eorum subest ratio nonnulla. Nam cum prophetæ assiduis concionibus prædicarent, iudicaturum esse de mortuis filiũ Dei, & hæc annuntiatio non lateret, quoniam rectorẽ cœli non alium putabant q̃ Iouem, iudicare apud inferos Iouis filium tradiderunt. Sed tamen non Apollinem, aut liberũ, aut Mercuriũ, qui cœlestes putantur, sed Deum, qui & mortalis fuerit, & iustus, uel Minoem, uel Aeacũ, uel Rhadamanthum. Corruperunt igitur poetica licentia, quod acceperant, uel opinio ueritatem per diuersa ora, sermonesq; uarios dissipata muta-

tuit. Nam q peractis apud inferos mille annis, rursus ad uitam restitui cecinerunt, Marone ita dicente,

Has omnes, ubi mille rotam uoluere per annos,
Lethæum ad fluuium Deus euocat agmine magno,
Scilicet immemores supera ut conuexa reuisant,
Rursus, & incipiant in corpora uelle reuerti.

Hæc eos ratio fefellit, q resurgent defuncti non post mille annos mortis suæ, sed ut restituti rursus in uitam mille annis cum Deo regnent. Deus. n. ueniet, ut orbe hoc ab oĩ labe purgato, rediuiuas iustorum aĩas corporibus innouatis ad sempiternam beatitudinem suscitet. Itaq; præter aquam obliuionis uera sunt cætera, quã iccirco finxerunt, nequis illis opponeret. Cur ergo non meminerunt se aliquando uixisse, aut qui fuerint, aut quæ gesserint? Sed nihilo minus tamen uerisimile non putatur, ut res tota uelut licenter, & fabulose ficta respuatur. Nobis autem de resurrectione affirmantibus, atq; docentibus, animas ad alteram uitam non oblitas sui, sed in eodẽ sensu, ac figura esse redituras, illud opponitur. Tot iam secula transierunt, quis unq̃ unus ab inferis resurrexit, ut exẽplo eius fieri posse credamus? At. n. resurrectio fieri non potest, dominante adhuc iniustitia. Hoc. n. in seculo necantur homines ui, ferro, insidijs, uenenis, afficiuntur iniurijs, egestate, carceribus, tormentis, proscriptionibus. Eo accidit q iustitia inuisa est, q oẽs, qui Deum seq uolunt, non tantum odio habentur, sed uexantur oĩbus contumelijs, & excruciantur multiplici genere pœnarũ, & ad impios cultus manufactorũ Deorum non rõne, aut ueritate, sed nefanda corporum laceratione coguntur. Num igitur oportet ad

hæc eadem resurgere, ac reuerti homines ad uitam, in qua tuti esse non possint? Cum ergo iusti tam uiles habeantur, tam facile tollantur, quid putemus futurum fuisse, siquis ab inferis rediens uitam postliminio recepisset? Auferretur profecto ab oculis hominum, ne uiso eo, uel audito Deos uniuersi relinquerent, et ad unius se Dei cultum, religionemq; conuerterent. Ergo semel fieri resurrectionem necesse est, cum malum fuerit ablatum, quoniam eos, qui resurrexerint, nec mori iam ulterius, nec uiolari ullo modo fas est, ut beatam possint agere uitam, quorum mors resignata est. Poetæ uero, cum scirent, hoc seculum malis omnibus redundare, obliuionis amnem induxerunt, ne laborũ, ac malorum memores animæ reuerti ad superos recusarent. Vnde Virgilius.

O' pater, an'ne aliquas ad cœlum hinc ire putãdũ est
Sublimes animas, iterumq; ad tarda reuerti
Corpora, quæ lucis miseris tam dira cupido?

Ignorabat enim quomodo, aut quando id fieri oporteret. Itaq; renasci eas putauerunt, & denuo ad uterum reuolui, atq; ad infantiam regredi. Vnde & Plato de anima disserens, ex hoc ait posse cognosci animas esse immortales, atq; diuinas, q in pueris mobilia sunt ingenia, & ad percipiendum facilia, q ea, quæ discant, ita celeriter capiant, uti non tunc primum discere illa uideantur, sed recognoscere, atq; reminisci, in quo uir sapiens poetis ineptissime credidit.

De resurrectione. Et q Pythagoras, & alii philosophi inepte locuti sunt, & de Anastasi mentientes ani-

mas in uaria transire corpora. Cap. XXIII.

Non igitur renascentur, quod fieri non potest, sed resurgent, & a Deo corporibus induentur, & prioris uitæ, factorumq; omnium memores erunt, & in bonis cœlestibus collocatæ, ac fruētes iucunditate innumerabilium copiarum præsenti Deo gratias agent, quod malum omne deleuerit, quod eos ad regnum, uitamq; perpetuam suscitarit. Qua de Anastasi philosophi quoq; dicere aliquid conati sunt tam corrupte, quā poetæ. Nam Pythagoras transire animas in noua corpora disputauit, sed inepte, quod ex hominibus in pecudes, & ex pecudibus in homines, & seipsum ex Euphorbo esse reparatum. Melius Chrysippus, quē Cicero ait, fulcire porticum stoicorum, qui in libris, quos de prouidentia scripsit, cū de innouatione mundi loqueretur, hæc intulit. τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνους εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν καταστήσεσθαι σχῆμα. Sed nos ab humanis ad diuina redeamus. Sibylla iterum dicit.

δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ᾽ ὅταν ἤδη
κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς
ποιήσει κρίνων ἀσεβῆς θ᾽ ἅμα εὐσεβέας τε
καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει.
ὅσσοι δ᾽ εὐσεβέουσι πάλιν ζήσουσ᾽ ἐπὶ γαίης
πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Quod si non modo prophetæ, sed etiam uates, et poetæ, & philosophi Anastasim mortuorum futuram esse consentiunt, nemo quærat a nobis quemadmodum

fieri possit. Nec enim diuinorum operum potest reddi ratio. Sed si à principio deus hominem, nescio quo inenarrabili modo instituit, credamus ab eodem restitui ueterem posse, qui nouum fecit.

Quomodo secundum uaticinia Sibyllæ post iudicium per mille annos regnabit in terra filius dei cum electis suis in sancta ciuitate, quã constituet. Et ꝙ Diabolus uincetur mille annis, & omnis creatura mansuescet, & ad iucunditatem seruiet homini. Et ꝙ Christus ab omnibus coletur, ut Deus, & dominus. Caput XXIIII.

Nunc reliqua subnectam. Veniet igitur summi, & maximi Dei filius, ut uiuos, ac mortuos iudicet, dicente Sibylla,

πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσται
αὐτὸς ὅ παντοκράτωρ ὅτ᾽ ἂν ἔλθῃ βήματι κρῖναι
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

Verum ille, cum deleuerit iniustitiam, iudiciumq́; maximum fecerit, ac iustos, qui à principio fuerunt, ad uitam restaurauerit, mille annis inter homines uersabitur, eosq; iustissimo imperio reget. Quod alibi Sibylla uaticinans, furensq́; proclamat,

κλῦτε δέ μου μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

Tunc qui erunt in corporibus uiui non morientur, sed per eosdem mille annos infinitam multitudinem generabunt, & erit soboles eorum sancta, & Deo chara. Qui autem ab inferis suscitabuntur, ij præerunt uiuentibus uelut iudices. Gentes uero non extinguentur

omnino, sed quædam relinquentur in uictoriam Dei, ut triumphētur à iustis, ac subiugentur perpetuæ seruituti. Sub id tempus etiam princeps Dæmonum, qui est machinator omnium malorū, uincietur cathenis, et erit in custodia mille annis cœlestis imperij, quo iustitia in orbe regnabit, nequid malum aduersus populum Dei moliatur. Post cuius aduentum congregabuntur iusti ex omni terra, peractoq; iudicio ciuitas sancta constituetur in medio terræ, in qua ipse conditor Deus cum iustis dominantibus commoretur. quā ciuitatem Sibylla designat, cum dicit.

καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεὸς, αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης,

Tunc auferentur à mundo tenebræ illæ, quibus offenditur, atq; obcæcatur cœlum, & luna claritudinē solis accipiet, nec minuetur ulterius. Sol autem septies tanto quā nunc est, clarior fiet. Terra uero aperiet fœcunditatem suā, & uberrimas fruges sua sponte generabit, rupes montium melle sudabunt, per riuos uina decurrent, & flumina lacte inundabunt. Mundus denique ipse gaudebit, & omnis rerum natura lætabitur, erepta et liberata dominio mali, et impietatis, et sceleris, et erroris. Non bestiæ per hoc tēpus sanguine alētur, nō aues præda, sed qeta et placida erūt omnia, Leones et uituli ad præsepe simul stabūt, lupus ouem non rapiet. Canis non uenabitur, accipitres et aqlæ nō nocebunt, infans cū serpentibus ludet. Deniq; tūc fient illa, quæ poetæ aureis tēporibus facta esse iā Saturno regnāte dixerūt. Quorū error hinc exortus est, ꝙ prophetæ futurorum pleraq; sic proferunt, et enuntiant,

quasi iam peracta. Visiones enim diuino spiritu offerebantur oculis eorum, & uidebantur illa in conspectu suo quasi fieri, ac terminari. Quae uaticinia eorum cum paulatim fama uulgasset, quoniam profani a sacramento ignorabant quatenus dicerentur, cōpleta iam esse ueteribus seculis illa omnia putauerūt, quae utiq; fieri, compleriq; nō poterant homine regnāte. Cum uero deletis religionibus impiis, et scelere cōpresso, subiecta erit Deo terra,

Cedet & ipse mari uector, nec nautica pinus
Mutabit merces, omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non uinea falcem.
Robustus quoq; iam tauris iuga soluet arator.
Tunc etiam molli flauescet campus arista,
Incultisq; rubens pendebit sentibus uua,
Et durae quercus sudabunt roscida mella,
Nec uarios discet mentiri lana colores,
Ipse sed in pratis aries iam suaue rubenti
Murice, iam croceo mutabit uellera luto.
Sponte sua sandyx pascentes uestiet agnos.
Ipsae lacte domum referent distenta capellae
Vbera, nec magnos metuent armenta Leones.

Quae poeta secundum Cumeae Sibyllae carmina praelocutus est. Erythraea uero sic ait,

οὐδὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' ἐν οὔρεσιν ἀμιλλοῦνται.
χόρτον γὰρ λίγκες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βόσκονται.
ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι.
σαρκοβόρος τελέων φάγετ' ἄχυρον παρὰ φάτναις.
σὺν βρέφεσίν τε δράκοντες ἀμάτορσι κοιμήσονται,

Et alio loco de ubertate rerum.

καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶν βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων,

Et alia eodem modo.

εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς
καὶ γάλατ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσι δικαίοις,

Viuent itaq; homines tranquillissimam uitam, & copiosissimam, & regnabunt cum Deo pariter, & reges gentium uenient à finibus terræ cum donis, ac muneribus ut adorent, & honorificent regem magnum, cuius nomen erit præclarum, ac uenerabile uniuersis nationibus, quæ sub cœlo erunt, & regibus qui dominabuntur in terra.

Quod non restant ex quarundam scripturarum assertione nisi ducenti anni usq; ad rerum innouationem, & ꝙ finis non aderit, nisi Roma destructa.

Caput XXV.

HAec sunt, quæ à prophetis futura dicuntur, quorum testimonia, & uerba ponere opus non esse duxi, quoniam esset infinitum, nec tantam rerum multitudinem mensura libri caperet, tam multis uno spiritu similia dicentibus, simulq; ne fastidium legentibus fieret, si ex omnibus collecta, et translata congererē. Præterea ut ea ipsa, quæ dicerem, non nostris, sed alienis literis potissimum cōfirmarem, docerémq; non modo apud nos, uerum e-

tiam apud eos ipsos, qui nos insectantur, ueritatem consignatam teneri, quã recusant agnoscere. Qui autem hæc diligentius uoluerit scire, ex ipso fonte hauriat, et plura, quã nos in his libris complexi sumus, admirabilia reperiet. Fortasse nunc quispiam reqrat, quãdo ista, quæ diximus, sint futura, iam superius ostendi. Completis annorum sex millibus mutationem istam fieri oportere, & iam propinquare illum summum conclusionis extremæ diem de signis, quæ dicta sunt à prophetis, licet noscere. Prædixerunt enim signa, quibus consumatio temporum expectanda sit nobis in singulos dies, & timenda. Quando tamen compleatur hæc summa, docent ij, qui de temporibus scripserunt, colligentes ea ex literis sanctis, et ex uarijs historijs, quantus sit numerus annorum ab exordio mũdi, qui licet uarient, & aliquãtulum numeri eorum summa dissentiat, omnis tamẽ expectatio nõ amplius, quã ducentorum uidetur annorum. Etiam res ipsa declarat, lapsum, ruinamq́; rerum breui fore, nisi quod incolumi urbe Roma nihil istius uidetur esse metuendum. At uero cum caput illud orbis ceciderit, & ῥύμη esse cœperit, quod Sibyllæ fore aiunt, quis dubitet uenisse iã finem rebus humanis, orbiq́; terrarum? Illa est. n. ciuitas, quæ adhuc sustentat omnia, precandusq́; nobis, & adorandus est Deus cœli, si tamen statuta eius, & placita differri possunt, ne citius, quàm putemus, tyrannus ille abominandus ueniat, qui tantum facinus moliatur, ac lumen illud effodiat, cuius interitu mundus ipse lapsurus est. Nunc ad cætera exequenda redeamus, quæ deinceps secutura sunt.

Quod elapsis mille annis aurei seculi post iudicium soluetur, item diabolus et concitabit gentes, ut sanctam expugnent ciuitatem, & obsidebunt eam, & quomodo eam omnino Deus destruet, & pœnis æternis tradet, electis hominibus translatis ad gloriam angelorum post resurrectionem secundam. Cap. XXVI.

d Iximus paulo ante in principio regni sancti fore, ut à Deo princeps dæmonioru͂ uinciatur. Sed idem, cum mille anni regni, hoc est septem millia cœperint terminari, soluetur denuo, & custodia missus exibit. Atq; omnes gentes, quæ tunc erunt sub ditione iustorum, concitabit, ut inferant bellum sanctæ ciuitati. Et colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum, & obsidebit, & circundabit ciuitatem, tunc ueniet nouissima ira Dei super gentes, & debellabit eas usq; ad unum. Ac primum concutiet terram quamualidissime, & à motu eius scindentur montes Syriæ, & subsident colles in abruptum, & muri omnium ciuitatum concident, et statuet Deus solem triduo ne occidat, & inflãmabit eum, & descendet æstus nimius, & adustio magna supra perduelles, & impios populos, & imbres sulfuris, et grandines lapidum, & guttæ ignis, & liquescent spiritus eorum in calore, et corpora conterentur in grandine, & ipsi se inuicem gladio ferient, replebu͂tur montes cadaueribus, & campi operientur ossibus. Populus autem Dei tribus illis diebus sub concauis terræ occultatus erit, donec ira Dei aduersus gentes, et extremu͂ iudicium terminetur. Tunc exibunt iusti de latebris suis,

inde si sapientes, si beati esse uolumus, cogitanda, ac proponenda nobis sunt non tantum Terentiana illa, molendum esse usq; in pistrinum, uapulandum, habẽdæ compedes, sed his multo atrociora. Carcer, cathenæ, tormenta patienda, sustinendi dolores, mors deniq; ipsa & suscipienda est, & ferenda. cum liqueat conscientiæ nostræ nec fragilem istam uoluptatem sine pœna, nec uirtutem sine diuino præmio fore. Vniuersos igitur oportet operam dare, ut se quamprimum ad rectam uiam dirigant, ut susceptis, operatis'q; uirtutibus huius uitæ laboribus patienter exactis, consolatorem Deum habere mereãtur. Pater enim noster, ac dominus, q condidit, firmauit'q; cœlum, qui solem cum cæteris sYderibus induxit, qui libratã magnitudine sua terrã uallauit montibus, mare circũdedit, amnibus'q; distinxit. & quicquid est in hoc opere mundi, conflauit, ac perfecit è nihilo, perspectis erroribus hominum ducem misit, qui nobis iustitiæ uiam panderet. Hunc sequamur omnes, hũc audiamus, huic deuotissime pareamus, quoniam solus (ut ait Lucretius)

Veridicis hominum purgauit pectora dictis:
Et finem statuit cupedinis, atq; timoris:
Exposuit'q; bonum summum, quò tendimus omnes,
Quid foret, atq; uiam monstrauit tramite paruo:
Qua possemus ad id recto concedere cursu.

Nec monstrauit tantum, sed etiam præcessit, nequis difficultatis gratia iter uirtutis horreret. Deseratur (si fieri potest) uia perditionis, & fraudis, in qua mors uoluptatis illecebris adoperta cælatur. Et quanto quisq; annis in senectutem uergentibus appropinquare cernit il

lum diem, quo sit ei ex hac uita migrandum, cogitet quàm purus abscedat, quàm innocens ad iudicium ueniat, non ut faciunt quidam cæcis mentibus nixi, qui iam deficientibus corporis uiribus in hoc admonentur instantis ultimæ necessitatis, ut cupidius, et ardẽtius hauriendis libidinibus intendant. Qua ex uoragine liberet se quisq;, dum licet, dum facultas adest, seq; ad Deum tota mente conuertat, ut illum diem securus expectet, quo præses, dominusq; mundi Deus de singulorũ factis, cogitationibusq; iudicabit. Quæcunque hic expetuntur non tantum negligat, sed effugiat. potioremq; animam suam iudicet, quàm bona ista fallacia, quorum incerta, & caduca possessio est. Migrant enim quotidie, & multo uelocius exeunt, quàm intrauerant. Et tamen si nobis usque ad ultimum liceat istis frui, aliis certe relinquenda sunt. Nihil nobiscum ferre possumus, nisi uitam bene, atque innocenter actam. Ille ad Deum copiosus, ille opulentus adueniet, cui astabunt continentia, misericordia, patientia, charitas, fides. Hæc est hæreditas nostra, quæ nec eripi cuiquam potest, nec transferri ad alium. Et quis est, qui hæc bona parare, ac adquirere sibi uelit? Veniant qui esuriunt, ut cœlesti cibo saturati sempiternam famem ponant. Veniant qui sitiunt, ut aquam salutarem de perenni, cœlestiq; fonte plenissimis faucibus trahant. Hoc cibatu, atque potu Dei & cæci uidebunt, & surdi audient, & muti loquentur, & claudi ambulabunt, & mortui reuiuiscent, & stulti sapient, & ægroti ualebunt. Quisquis enim corruptelas terræ uirtute calcauerit, hunc arbiter ille summus, & uerax ad lucem, ui-

tamq; perpetuam suscitabit, nemo diuitiis, nemo fasci bus, nemo etiam regia potestate confisus sit, immortalem ista non faciunt. Nam quicunq; rationem hominis abiecerit, ac praesentia secutus in humum se ipse prostrauerit, tanquam desertor domini, & imperatoris, et patris sui punietur. Intendamus igitur iustitiae, quae nos inseparabilis comes ad Deum sola perducet, & dum spiritus hos regit artus, infatigabili militia Deo militemus, stationes, uigiliasq; celebremus. Congrediamur cum hoste, quem nouimus, fortiter, ut uictores, ac deuicto aduersario triumphantes praemium uirtutis, quod ipse promisit, à Deo consequamur.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DE IRA DEI AD DONATUM, LIBER VNUS.

Quae causa suscepti operis, & de ordine dicendorum. Caput I.

Animaduerti saepe, Donate, plurimos existimare (quod etiam nō nulli philosophorū putauerunt) non irasci Deum, quoniam uel beneficia sit tantummodo natura diuina, nec cuiquam nocere praestātissimae, atq; optimae congruat potestati. uel certe nil curet omnino, ut neq; ex beneficentia eius quicquam boni perueniat ad nos, neq; ex maleficentia quicquam

mali. Quorum error, quia maximus est, & ad euer tendum uitæ humanæ statum spectat, coarguēdus est à nobis, ne ipse fallaris, impulsus authoritate hominum, qui se putant esse sapiētes. Nec tamen nos tā arrogantes sumus, ut comprehensam nostro ingenio ueritatem gloriemur. Sed doctrinā Dei sequimur, qui scire solus potest, & reuelare secreta. Cuius doctrinæ philosophi expertes existimauerunt naturam rerum omnium coniectura posse deprehendi. Quod nequaquam fieri potest, quia mens hominis, tenebroso corporis domicilio circunsepta, longe à Dei perspectione summota est. Et hoc differt ab Humanitate diuinitas, ꝙ humanitatis est ignoratio, diuinitatis scientia. Vnde nobis aliquo lumine opus est ad depellēdas tenebras, quibus offusa est hominis cogitatio, quoniam in carne mortali agentes nostris sensibus diuinare non possumus. Lumen autem mentis humanæ deus est, quē qui cognouerit, & in pectus admiserit, illuminato corde mysterium ueritatis agnoscet. Remoto autem Deo, cœlestiq; doctrina, omnia erroribus plena sunt. Rectéq; Socrates, cum esset omnium philosophorum doctissimus, tamen ut cæterorum argueret inscitiam, qui se aliquid tenere arbitrabantur, ait, se nihil scire nisi unum, ꝙ nihil sciret. Intellexit enim doctrinam illam nihil habere in se certi, nihil ueri, nec, ut putabant quīdam, dissimulauit ipsam doctrinam, ut alios refelleret. Sed uidit ex parte aliqua ueritatem, testatus est etiam in iudicio (sicut traditur à Platone) ꝙ nulla esset humana sapientia, adeo doctrinam, qua tum philosophi gloriabantur, contempsit, derisit, abiecit, ut id

ipsum pro summa doctrina profiteretur, quod nihil sci re didicisset. Si ergo nulla est sapientia humana, ut Socrates docuit, ut Plato tradidit, apparet esse diuinam, nec ulli alii, q̃ Deo ueritatis notitiam subiacere. Deus igitur noscendus est, in quo sola ueritas est. Ille mundi parens, & conditor rerum, qui oculis non uidetur, mente uix cernitur. Cuius religio multis modis impugnari solet ab iis, qui neq; ueram sapientiam tenere potuerunt, neq; magni, & cœlestis arcani comprehendere rationem.

De gradibus, per quos ad ueritatem ascenditur, et qui de ipsis gradibus deiiciantur. Cap. II

Nam cum sint gradus multi, per quos ad domicilium ueritatis ascenditur, non est facile cuilibet euehi ad summum. Caligantibus enim ueritatis fulgore luminibus, qui stabilẽ gressum tenere non possunt, reuoluũtur in planum. Primus autem gradus est intelligere falsas religiones, & abiicere impios cultus Deorũ humana manu fabricatos. Secundus uero, perspicere animo, q̃ unus sit Deus summus, cuius potestas, ac prouidẽtia effecerit a principio mundum, & gubernet in posterum. Tertius cognoscere ministrum eius, ac nuntium, quem legauit in terram, quo docente liberati ab errore, quo implicati tenebamur, formatiq; ad ueri Dei cultum, iustitiã disceremus. ex q bus omnibus gradibus (ut dixi) pronus est lapsus, & facilis ad ruinam, nisi pedes inconcussa stabilitate figantur. De primo gradu eos excuti uidemus, qui, cum falsa

intelligant, tamen uerum nō inueniunt, contēptisq; terrenis, fragilibusq; simulachris, non ad colendum se Deum conferunt, quem ignorant, sed mundi elementa mirantes, cœlū, terram, mare, solem, lunam, cæteraq; astra uenerantur. Sed imperitiā horum iam coarguimus in secundo diuinarum institutionum libro. De secūdo uero gradu eos dicimus cadere, q consentiunt, unū esse summum Deū, ijdem tamen à philosophis irretiti, et falsis argumentationibus capti, aliter de unica illa maiestate sentiunt, q̃ ueritas habet, qui aut figurā negant habere ullam Deum, aut ullo affectu commoueri putant, quia sit omnis affectus imbecillitatis, quæ in Deo nulla est. De tertio uero ij præcipitantur, qui, cum sciant legatum Dei, eundemq; diuini, & immortalis tēpli conditorem, tamen aut nō accipiunt eum, aut aliter accipiunt, q̃ fides poscit, quos ex parte iā refutauimus in quarto supradicti operis libro, et refutabimus postea diligentius, cum respondere, ad oēs sectas cœperimus, quæ ueritatem, dum disputant, pdiderunt. Nunc uero contra eos disseremus, q de secundo gradu lapsi praua de summo Deo sentiunt. Aiūt.n.qdam, nec gratificari eum cuiquā, nec irasci, sed securum, et quietum immortalitatis suæ bonis perfrui. Illi uero iram tollūt, gratiā relinquunt Deo. Naturā.n. summa uirtute præstantem, ut nō maleficam, sic bn̄ficam eē debere, ita oēs philosophi de ira consentiūt, de gratia discrepāt. Sed ut ad propositam materiā per ordinem descendat oratio, huiusmodi facienda nobis, et exequēda partitio est, cum diuersa, et repugnātia sint, ira, et gratia. Aut ira tribuēda est Deo, et gratia detrahēda, aut utrunq; pa

riter detrahendum. Aut ira demenda est, & gratia tribuenda, aut neutrum tribuendum. Aliud amplius præter hæc nihil potest capere natura, ut necesse sit, in uno istorum aliquo, uerum, quod quæritur, inueniri. Consyderemus singula, ut nos ad latebras ueritatis & ratio, & ordo deducat.

Quod nullus asseruit Deum irasci, & gratia non moueri. Caput III.

Primum illud nemo de Deo dixit unquã irasci eum tantummodo, & gratia non moueri. Est enim disconueniens Deo, ut eiusmodi potestate sit præditus, qua noceat, & obsit, prodesse uero, ac benefacere nequeat. Quæ igitur ratio, quæ spes salutis hominibus proposita est, si malorum tantummodo author est Deus? Quod si sit, iam maiestas illa uenerabilis, non ad iudicis potestatem, cui licet seruare, ac liberare, sed ad tortoris, & carnificis officium deducetur. Cum autem uideamus, non modo mala esse in rebus humanis, sed etiam bona, utiq; si deus nõ est, authorem esse alterũ necesse est, qui contraria Deo faciat, et det nobis bona. Si est, quo nomine appellandus est? Aut cur nobis qui male faciat notior est, quã ille, qui bene? Si autem nihil potest esse præter deum, absurdũ est, et uanum diuinã putare potestatẽ, qua nihil est maius, nihil melius, nocere posse, prodesse non posse, et ideo nemo extitit, qui auderet id dicere, quia nec rationem habet, nec ullo modo potest credi. Quod quia conuenit, transeamus, et ueritatem alibi requiramus.

Contra Epicurum disputat, qui negabat deum irasci, gratificari, & omnia prouidere. Cap. IIII.

Quod sequitur de schola Epicuri est, sicut iram in deo non esse, ita nec gratiam quidem. Nam cum putaret Epicurus, alienũ esse à deo malum facere, atq; nocere, quod ex affectu iracundiæ plerumq; nascitur, ademit ei etiam beneficentiam, quoniam uidebat cõsequẽs esse, ut si habeat iram Deus, habeat & gratiam. Itaq; ne illi uitium concederet, etiam uirtutis fecit expertem. Ex hoc, inquit, beatus, & incorruptus est, quia nihil curat, neq; habet ipse negotium, neq; alteri exhibet. deus igitur non est, si nec mouetur, quod est proprium uiuentis, nec facit aliquid impossibile homini, quod est propriũ dei, si omnino nullam habet uoluntatem, nullum actum, nullam deniq; administrationem, quæ deo digna sit. Et quæ maior, & quæ dignior administratio deo assignari potest, quã mundi gubernatio, quã cura uiuentium, maximeq; generis humani, cui omnia terrena subiecta sunt? Quæ igitur in deo potest esse beatitudo, si semper quietus, & immobilis torpet? si precantibus surdus, si colentibus cæcus? Quid tam dignum, tam proprium deo, quam prouidentia? Sed si nihil curat, nihil prouidet, amisit oẽm diuinitatem. Qui ergo totam uim, totam deo substantiam tollit, qd aliud dicit nisi deum omnino non esse? Deniq; M. T. à Possidonio dictum refert, id Epicurum sensisse, nullos deos esse, sed ea, quæ de dijs locutus sit, depellendæ inuidiæ causa dixisse. Itaq; uerbis illum deos relinque

re, re autem ipsa tollere, quibus nullum motum, nullum tribuit officium. Quod si ita est, quid eo fallacius? quod à sapiente, et graui uiro debet esse alienum. Hic uero si aliud sensit, et aliud locutus est, quid aliud appellandus est, quã deceptor, bilinguis, malus, & propterea stultus? Sed non erat tam uersutus Epicurus, ut fallẽdi studio ista loqueretur, cũ hæc scriptis ad æternam memoriam consignemus, sed ignorantia ueritatis errauit. Indoctus enim à principio uerisimilitudine unius falsæ sententiæ, necessario in ea, quæ sequebãtur, incurrit. Prima enim sententia fuit, irã Deo non conuenire. Quod cum illi uerũ, et inexpugnabile uideretur, non poterat consequentia resecare, quia uno affectu amputato, etiam cæteros affectus adimere deo necessitas ipsa cogebat. Ita qui non irascitur, utiq; nec gratia mouetur, quod est iræ contrarium iam si non ira in eo, nec gratia est, utiq;, nec metus, nec lætitia, nec mœror, nec misericordia. Vna est enim ratio cũctis affectibus, una commotio, quæ in Deum cadere non potest. Quod si nullus affectus in deo est, quia quicquid afficitur, imbecillũ est, ergo nec cura ullius rei, nec prouidentia est in eo. Hucusq; peruenit sapientis hominis disputatio, cætera, quæ sequũtur, obticuit scilicet, quia nec cura sit in eo, nec prouidentia, ergo nec cogitationem aliquam, nec sensum in eo esse ullum, quo efficitur, ut non sit omnino. Itaq; cum gradatim descendisset, in extremo gradu constitit, qa iã præcipitium uidebat. sed quid prodest reticuisse, ac periculum dissimulasse? Necessitas illum uel inuitum cadere coegit. Dixit enim quod noluit, quia argumentum sic ordina

rit, ut ad illud, quod euitabat, necessario deueniret. Vides igitur quo perueniatur ira sublata, & deo adempta. Deniq; aut nullus id credit, aut admodum pauci, & quidem scelerati, ac mali, qui sperant peccatis suis impunitatem. Quod si & hoc falsum inuenitur, nec iram in deo esse, nec gratiam. Veniamus ad illud quod tertio loco positum est.

Contra Stoicos dicentes in Deo esse gratiam, sed non iram. Caput V.

e Xistimantur Stoici, & alij nonnulli, aliquanto melius de diuinitate sensisse, qui aiunt, gratiam in Deo esse, iram non esse. Fauorabilis, ac popularis oratio, non cadere in deum hanc animi pusillitatem, ut ab ullo se læsum putet, qui lædi non potest, ut quieta illa, & sancta maiestas concitetur, perturbetur, insaniat, quod est terrenæ fragilitatis. Iram enim cōmotionem mentis esse, ac perturbationem, quæ sit à deo aliena. Quod si hominem quoq;, qui modo sit sapiens, et grauis, ira nō deceat (si quidē, cum in animum cuiusquā incadit, uelut sæua tēpestas, tantos excitet fluctus, ut statum mentis inmutet, ardescant oculi, os tremat, lingua titubet, dentes concrepent, alternis uultum maculet, nunc suffusus rubor, nunc pallor albescens) quāto magis deum non deceat tam fœda mutatio? Et si homo, qui habet īperiū, ac potestatē, late noceat per irā, sanguinē fundat, urbes subuertat, populos deleat, prouincias ad solitudinem redigat, quāto magis Deum, qui habeat totius generis hu-

mani, & ipsius mundi potestatem, perditurum fuisse uniuersa credibile sit, si irasceretur? Abesse igitur ab eo tam magnum, tam pernitiosum malum oportere. & si absit ab eo ira, & concitatio, quia & deformis, & noxia est, nec cuiquam male facit, nihil aliud superest, nisi ut sit lenis, tranquillus, propitius, beneficus, conseruator. Ita enim demum, & communis omniũ pater, & optimus, & uere maximus dici poterit, quod expetit diuina, cœlestisq; natura. Nã si inter homines laudabile uidetur prodesse potius, quã nocere, uiuificare, quã occidere, saluare, quã perdere (nec immerito innocentia inter uirtutes numeratur) et qui hæc fecerit, diligitur, præfertur, honoratur, bene dictis omnibus, uotisq; celebratur, deniq; ob merita, & beneficia deo simillimus iudicatur, quanto magis ipsum deũ par est diuinis, perfectisq; uirtutibus præcellẽtem, atq; ab omni terrena labe summotum, diuinis, & cœlestibus beneficiis omne genus hominum promereri? Speciose ista, populariterq; dicuntur, et multos illiciunt ad credendum. Sed qui hæc sentiunt, ad ueritatem quidẽ propius accedunt, sed in parte labuntur, naturam rei parum consyderantes. Nam si deus non irascitur impiis, & iniustis, nec pios utiq;, iustosq; diligit. Ergo cõstantior est error illorum, qui & iram simul, & gratiã tollunt. In rebus enim diuersis, aut in utranq; partem moueri necesse est, aut in neutrã. Itaq; qui bonos diligit, & malos odit, & qui malos non odit, nec bonos diligit, quia & diligere bonos ex odio malorum uenit, & malos odisse ex bonorum charitate descendit. Nemo est, qui amet uitam sine odio mortis, nec ap

petat lucem, nisi qui tenebras fugit. Adeo natura ista connexa sunt, ut alterum sine altero fieri nequeat. Siquis dominus habens in familia seruos bonum, ac malum, non utiq; aut ambos odit, aut ambos beneficiis, & honore prosequitur, quod si faciet, et iniquus, & stultus est. Sed bonum & alloquitur amice, & ornat, et domui, ac familiae, suisq; omnibus rebus praeficit. Malum uero male dictis, uerberibus, nuditate, fame, siti, compedibus punit, ut & hic exemplo caeteris sit ad non peccandum, et ille ad promerendum, ut alios metus coerceat, alios honor prouocet. Qui ergo diligit, & odit, & qui odit, et diligit, sunt enim qui diligi debeant, sunt qui odio haberi. Et sicut is, qui diligit, confert bona in eos, quos diligit, ita qui odit, irrogat mala iis, quos odio habet. Quod argumentũ, quia uerum est, dissolui nullo pacto potest. Vana ergo, & falsa est sententia eorum, qui alterum Deo tribuunt, alterum detrahunt, non minus quàm illorum qui utrunq;. Sed illi (ut ostendimus) ex parte non errant, sed id, quod melius est ex duobus, retinẽt. Ii uero, quos ratio, & ueritas argumenti huius inducit, falsa omnino sententia suscepta in maximum errorem cadunt. Non enim sic oportebat eos argumentari, quia deus nõ irascitur, ergo nec gratia commouetur. Sed ita, quia Deus gratia mouetur, ergo & irascitur. Si enim certum, & indubitatum fuisset non irasci Deum, tunc et ad illud alterum ueniri esset necesse. Cum autem magis sit ambiguum de ira, penè manifestum de gratia, absurdum est, ex incerto certum uelle subuertere, cum sit promptius de certis incerta firmare.

Quod Deus irascitur. Caput VI.

Ae sunt de Deo philosophorum sententiæ.
b Aliud præterea nihil quisquam dixit.

Quod si hæc, quæ dicta sunt, falsa esse deprehendimus, unum illud extremũ superest, in quo solo possit ueritas inueniri, quod à philosophis, nec susceptum est unquam, nec aliquando defensum, consequens esse, ut irascatur deus, quoniam gratia cõmouetur. Hæc tuenda nobis, & asserenda sententia est. In eo. n. summa omnis ratio, et cardo religionis, pietatisq; uersatur. Nã neq; honos ullus deberi potest deo, si nihil præstat colenti, nec ullus metus, si non irascitur non colenti.

Quare philosophi errant, et quod homines ab aliјs animantibus maxime differũt religione, quæ hominis est propria. Caput VII.

Vm sæpe philosophi per ignorantiam ueritatis à ratione desciuerint, atq; in errores inciderint inextricabiles. Id enim solet his euenire, quod uiatori, uiam nescienti, & non fatenti se ignorare, ut uagatur, dum percontari obuios erubescit. Illud tamen nullus philosophus asseruit unquam non nihil inter hominem, & pecudem interesse, nec omnino quisquã, modo qui sapiẽs uideri uellet, rationale animal cũ mutis, et irrationabilibus coæquauerit, quod faciunt quidam imperiti, atq; ipsis pecudibus similes, qui cum uentri, ac uoluptati se uelint tradere, aiunt eadem ratiõe se natos, qua uniuersa, quæ spirãt,

c

quod dici ab homine nefas ē. Quis enim tam indoctus ut nesciat? quis tam imprudens, ut non sentiat aliquid inesse in homine diuini? Non dum uenio ad uirtutes animi, et ingenij, quibus homini cum Deo manifesta cognatio est. Non'ne ipsius corporis status, et oris figura declarat nō esse nos cum mutis pecudibus æquales? Illarum natura in humum, pabulum'q; prostrata est, nec habet quicquā commune cum cœlo, quod non intuetur. Homo autem recto statu, ore sublimi, ad contemplationem mundi excitatus cōfert cum Deo uultum, & rationem ratio cognoscit. Propterea nullū est animal (ut ait Cicero) præter hominem, quod habeat aliquam notitiam Dei. Solus enim sapientia instructus est, ut religionem solus intelligat, & hæc est hominis, atque mutorum uel præcipua, uel sola distantia. Nam cætera, quæ uidentur hominis esse propria, & si non sint talia in mutis, tamen similia uideri possunt. Proprius homini sermo est, tamen & in illis quædam similitudo sermonis. Nam & dignoscunt inuicem se uocibus, & cum irascuntur, edunt sonum iurgio similem, & cum se ex interuallo uident, gratulandi officium uoce declarant. Nobis quidem uoces eorum uidentur inconditæ, sicut illis fortasse nostræ, sed ipsis, qui se intelligunt, uerba sunt, denique in omni affectu certas uocis notas exprimunt, quibus habitum mentis ostendant. Risus quoque est homini proprius, & tamen uidemus in alijs animalibus quædam signa lætitiæ, cum ad lusum gestiunt, aures demulcent, rictum contrahunt, frontem serenant, oculos in lasciuiam resoluunt. Quid tam proprium homini,

quã ratio, & prouidentia futuri? Atqui sunt anima
lia, quæ latibulis suis diuersos, & plures exitus pan
dant, ut siquod periculum inciderit, fugæ pateat ob-
sessis, quod non facerent, nisi inesset illis intelligentia,
& cogitatio. Alia prouident in futurum,

–Vt ingentem formicæ farris aceruum
Cõportant, hyemis memores, tectoq́; reponũt, ut apes
Quæ patrium solæ, & certos nouere penates.
Venturæq́; hyemis memores, æstate laborem
Experiuntur, & in medium quæsita reponunt,

Longum est, si exequi uelim, quæ à singulis generi-
bus animalium fieri soleant humanæ solertiæ simil
lima. Quod si horum omnium, quæ ascribi homini so
lent, in multis quoq; deprehenditur similitudo, appa
ret solam esse religionem, cuius in mutis nec uestigiũ
aliquod, nec ulla suspicio inueniri potest. Religionis e-
nim est propria iustitia, quã nullum aliud animal at-
tingit. Homo enim solus imperat, cætera sibi conci-
liata sunt. Iustitiæ autem Dei cultus ascribitur, quẽ
qui non suscipit, hic à natura hominis alienus uitam
pecudũ sub humana specie uiuet, cum uero à cæteris
animalibus hoc pene solo differamus, ꝙ soli omnium
diuinam uim, potestatemq́; sentimus, in illis autem nul
lus sit intellectus dei, certe illud fieri non potest, ut in
hoc uel muta plus sapiant, uel humana natura desi-
piat, cum homini ob sapientiam & cuncta, quæ spi-
rant, & omnis rerum natura subiecta sit. Quare si
ratio, si ius hominis hoc præcellit, et superat cæteras
animantes, ꝙ solus notitiam dei capit, apparet reli-
gionem nullo modo posse dissolui.

Contra Epicurum religionem subuertentem, & ꝙ religio sit habenda. Caput VIII.

d Issoluitur autem religio, si credamus Epicuro illa dicenti,

Omnis enim ꝑ se diuûm natura necesse est
Immortali æuo summa cum pace fruatur,
Semota à nostris rebus, seiunctáq; longe.
Iam priuata dolore omni, priuata periclis,
Ipsa suis pollens opibus, nil indiga nostri,
Nec bene pro meritis capitur: nec tangitur ira.

Quæ, cum dicat utrum aliquem cultum Deo putat esse tribuendum, an euertit omnem religionem? Si enim deus nihil unquam boni tribuit, si colentis obsequio nullam gratiã refert, quid tam uanum, tam stultum, quàm templa ædificare, sacrificia facere, dona cõferre, rem familiarem minuere, ut nihil assequamur? At enim naturã excellentem honorari oportet. Quis honos deberi potest nihil curanti, & ingrato? An aliqua ratione obstricti esse possumus ei, qui nihil habeat commune nobiscum? Deus (inquit Cicero) si talis est, ut nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur, ualeat. Quid enim dicam propitius sit? esse enim propitius potest nemini. Quid contemptius dici potuit in Deum? Valeat inquit, idest abeat, & recedat, quando prodesse nulli potest. Quod si negotium deus nec habet, nec exhibet, cur non ergo delinquamus, quoties hominum conscientiã fallere licebit, ac leges publicas circunscribere? Vbicunq; nobis latendi occasio arriserit, consulamus rei, auferamus aliena, uel sine

cruore, uel etiam cum sanguine, si præter leges nihil est amplius, quod uerẽdum sit. Hæc dum sentit Epicurus, religionem funditus delet, qua sublata, confusio, ac per turbatio uitæ sequitur. Quod si religio tolli non potest, ut & sapientiam, qua distamus à belluis, & iustitiam retineamus, qua communis uita sit tutior, quomodo religio ipsa sine metu teneri, aut custodiri potest? Quod. n. non metuitur, contemnitur, quod contemnitur utiq; non colitur. Ita fit ut religio, & maiestas, & honor, metu constet. Metus autem non est, ubi nullus irascitur, siue igitur gratiam Deo, siue iram, siue utrunque detraxeris religionem tolli necesse est, sine qua uita hominum stultitia, scelere, immanitate completur. Multum enim refrenat homines conscientia, si credamus nos in conspectu Dei uiuere, si non tantum quæ gerimus uideri desuper, sed etiam quæ cogitamus, aut loquimur audiri à Deo putemus. At enim prodest id credere (ut quidam putant) non ueritatis gratia, sed utilitatis. quoniam leges conscientiam punire non possunt, nisi aliquis desuper terror impendat ad cohibẽda peccata. Falsa est igitur omnis religio, et diuinitas nulla ẽ. Sed à uiris prudentibus uniuersa confecta sunt, quo rectius, inocentius'q; uiuatur. Magna hæc et à materia, quam proposuimus, aliena quæstio est. Sed quia necessario incidit, debet quambreuiter attingi.

Varias opiniones de mundi opificio, & gubernatione enumerat. Cap. IX.

C Vm sententiæ philosophorũ prioris temporis de prouidentia consensissent, nec ulla es

set dubitatio, quin mundus à Deo, & ratione esset instructus, & ratione regeretur, primus omnium Protagoras extitit temporibus Socratis, qui sibi diceret non liquere, utrum esset aliqua diuinitas, nec'ne. Quæ disputatio eius adeo impia, & contra ueritatem, & religionem iudicata est, ut & ipsum Athenienses expulerint suis finibus, & libros eius in concione, quibus hæc continebantur, exusserint. De cuius sententia non est opus disputare, quia nihil certi pronũtiauit. Post hæc Socrates, & auditor eius Plato, & qui de schola Platonis, tanquã riuuli diuersas in partes profluxerunt, stoici, et peripatetici in eadem fuere sententia, qua priores. Postea uero Epicurus Deum quidem esse dixit, quia necesse sit esse aliquid in mundum præstans, & eximium, & beatum, prouidentiam tamen nullã. Itaq; mundum ipsum nec ratiõe ulla, nec arte, nec fabrica instructum, sed naturam rerum quibusdam minutis seminibus, & insecabilibus conglobatam. Quo quid repugnantius dici possit non uideo. Etenim si est Deus, utiq; prouidens est, ut Deus, nec aliter ei potest diuinitas attribui, nisi & præterita teneat, & præsentia sciat, & futura prospiciat. Cum igitur prouidentiam sustulit, etiam Deum negauit esse. Cum autem Deum esse professus est, & prouidentiam simul esse concessit. Alterum enim sine altero nec esse prorsus, nec intelligi potest. Verum iis postea temporibus, quibus iam philosophia defloruerat, extitit Athenis quidam Diagoras, qui nullum esse omnino Deum diceret, ob eãq; sententiam nominatus est ἄθεος. Item Cyrenæus Theodorus ambo, quia nihil noui poterant

reperire, omnibus iam dictis, & inuentis maluerunt contra ueritatem id negare, in quo priores uniuersi sine ambiguitate consenserant. Ii sunt, qui tot seculis, & ingenijs assertam, atq; defensam prouidentiam calumniati sunt. Quid ergo? utrum'ne istos minutos, et inertes philosophos ratiõe, an uero authoritate praestantium uirorũ refellemus, an potius utroq;? Sed properandum est, ne lõgius à materia deuagetur oratio.

Quod mundus Dei prouidentia factus sit, & gubernetur. Caput X.

q Vi nolunt diuina prouidentia factum esse mundum, aut principijs inter se temere coeuntibus dicunt esse concretum, aut repente natura extitisse. Naturam uero (ut ait Straton) habere in se uim gignendi, & minuendi, sed eã nec sensum habere ullum, nec figurã, ut intelligamus, omnia quasi sua sponte esse generata, nullo artifice, nec authore. Vtrũq; uanum, et impossibile. Sed hoc euenit ignorantibus ueritatem, ut quiduis potius excogitent, quã id sentiant, quod ratio deposcit. Primum minuta illa semina, quorum concursu fortuito totum coijsse mundum loquuntur, ubi, aut unde sint quaero. quis illa uidit unquam? quis sensit? quis audiuit? An solus Leucippus oculos habuit? solus mentem? qui profecto solus omnium caecus, & excors, fuit, qui ea loqueretur, quae nec aeger quisquam delirare, nec dormiens posset somniare? Quatuor elementis cõstare omnia philosophi ueteres disserebant. Ille noluit, ne alienis uestigijs ui

deretur insistere. Sed ipsorum elementorum alia uo-
luit esse primordia, quæ nec uideri possint, nec tangi,
nec ulla corporis parte sentiri. Tam minuta sunt, in-
quit, ut nulla sit acies ferri tam subtilis, qua secari, ac
diuidi possint. Vnde illis nomen imposuit atomorũ.
Sed occurrebat ei, ꝙ si una esset omnibus, eademq́; na
tura, non possent res efficere diuersas, tanta uarieta-
te, quantam uidemus inesse mundo. Dixit ergo leuia
esse, & aspera, & rotunda, & angulata, & hamata.
Quanto melius fuerat tacere, quàm in usus tam mi
serabiles, tam inanes, habere linguam, & quidem ue
reor, ne non minus delirare uideatur, qui hæc putet
refellenda. Respondeamus tamen uelut aliquid dicen-
ti. Si leuia sunt, & rotunda, utiq; non possunt inuicẽ
se apprehendere, ut aliquod corpus efficiant, ut siquis
milium uelit in unam coagmentationem constringere,
leuitudo ipsa granorum in massam coire non sinat.
Aspera inquit, & angulata sunt, et hamata, ut pos-
sint cohærere. Diuidua ergo, & secabilia sunt. Ha-
mis enim necesse est, & angulis eminere, ut possint
amputari. itaq; quod amputari, ac diuelli potest, & ui
deri poterit, & teneri. Hæc inquit, per inane irrequie
tis motibus uolitant, & huc, atq; illuc feruntur, sicut
pulueris minutias uidemus in sole, cum per fenestrã
radios, ac lumen immiserit. Ex his arbores, et herbæ,
et fruges omnes oriuntur, ex his animalia, et aqua, et
ignis, & uniuersa gignuntur, & rursus in eadem
resoluuntur. Ferri hoc potest quãdiu de rebus paruis
agitur, ex his etiam mundus ipse concretus est. Imple
uit numerum perfectæ insaniæ, ut nihil ulterius adiji

possèt, sed inuenit tamen ille quid adderet. Quoniam est omne, inquit, infinitum, nec potest quicquam uacare, necesse est ergo innumerabiles esse mundos. Quæ tanta uis fuerat atomorum, ut moles tam inæstimabiles ex tam minutis conglobarentur? Ac primum requiro, quæ sit istorum seminum uel ratio, uel origo. si enĩ ex illis sunt omnia, ipsa igitur unde esse dicemus, quæ natura tantam copiã ad efficiẽdos innumerabiles mundos subministrauit. Sed concedamus, ut impune de mundis delirauerit, de hoc loquamur, in quo sumus, et quẽ uidemus. Ait, oĩa ex indiuiduis corpusculis fieri, si hoc ita esset, nulla res unq̃ sui generis semine indigeret, sine ouis alites nascerentur, ac oua sine partu. Item cætera uiuentia sine coitu. Arbores, et quæ gignuntur è terra propria semina non haberent, quæ nos quotidie tractamus, & serimus. Cur ex frumento seges nascitur, et rursus ex segete frumentum? Deniq; si atomorum coitio, & conglobatio efficeret oĩa, & in aere uniuersa concrescerent, siqdẽ per inane atomi uolitant, cur sine terra, sine radicibus, sine humore, sine semine, non herbæ, nõ arbor, non fruges oriri, aut generari possunt? Vnde apparet, nihil ex atomis fieri, quandoquidem unaquæq; res habet propriam, certamq; naturam, suum semen, suam legem ab exordio datam. Deniq; Lucretius quasi oblitus atomorum, quos asserebat, ut redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia, his argumentis usus est, quæ contra ipsum ualerent, sic enim dixit,

Nam si de nihilo fierent, ex omnibus rebus
Omne genus nasci posset: nil semine egeret.

Item postea

Nil igitur fieri de nilo posse fatendum est:
Semine quando opus est rebus: quo quæq; creatæ
Aeris in teneras possint proferrier auras.

Quis hunc putat habuisse cerebrum, cum hæc diceret, nec uideret sibi esse contraria? Nihil enim per atomos fieri exinde apparet, quod semen cuiusque rei certum est, nisi forte, & ignis, & aquæ naturam ex atomis eẽ credemus. Quid, qđ durissimi rigoris materiæ, si ictu uehementiore collidantur, ignis excutitur? Num in ferro, aut silice atomi latent? Quis inclusit? Aut cur sua sponte non emicant? aut quomodo semina ignis in materia frigidissima permanere potuerunt? O mitto silicem, ac ferrum. Orbem uitreum plenum aquæ si tenueris in sole, de lumine, quod ab aqua refulget, ignis accenditur, etiam in durissimo frigore. Num etiam in aqua ignem esse credendum est? atqui de sole ignis, ne æstate quidem accendi potest. Si ceræ inhanelaueris, uel si uapor leuis aliquid attigerit, aut crustam marmoris, aut laminam, paulatim per minutissimos rores aqua concrescit. Item de halitu terræ, ex maris nebula existit, quæ aut dispersa humefacit quicquid texerit, aut collecta in arduos montes in sublime uento rapta, stipatur in nubem, atq; imbres maximos deiecat. Vbi ergo dicimus liquores natos esse? Nũ in uapore? nũ in halitu? num in uento? Atqui nihil potest consistere in eo, quod nec tangitur, nec uidetur. Quid ergo de animalibus loquar, in quorũ corporibus nihil sine rõne, sine ordine, sine utilitate, sine specie figuratum uidemus? adeo ut solertissima, & diligentia omnium partium

membrorumq; descriptio casum, ac fortunam repellat. Sed putemus, artus, & ossa, & neruos, & sanguinem, de atomis posse concrescere. Quid sensus, cogitatio, memoria, mens, ingenium, qbus seminibus coagmẽtari possunt? minutissimis inquit. Sunt ergo alia maiora. Quomodo igitur insecabilia? Deniq; si ex inuisibilibus sunt, quæ uidentur, cur igitur nemo uidet? Sed siue inuisibilia quæ sunt in homine consyderet, siue tractabilia, quæ ueniunt sub aspectum, ratione utraq; constare quis non uidet? Quomodo ergo sine ratione coeuntia possunt aliquid efficere rationale? Videmus enim nihil esse in omni mundo, quod non habeat in se maximam, mirabilemq; rationem. Quæ quia supra hominis sensum, & ingenium est, cui rectius, quã diuinæ prouidentiæ tribuenda est? an simulachrum hominis, & statuam ratio, et ars fingit, ipsum hominem de frustis temere concurrentibus fieri putabimus? Et qd simile ueritatis in ficto, cum summum, et excellens artificiũ nihil aliud, nisi umbram, & extrema corporis lineamenta possit imitari, non potuit humana solertia dare operi suo aut motum aliquem, aut sensum? Omitto usum uidendi, audiendi, odorandi, cæterorumq; membrorum uel apparentium, uel latentium mirabiles utilitates. Quis artifex potuit, aut cor hominis, aut uocem, aut ipsam fabricare sapientiam. Quisquam'ne igitur sanus existimat, qđ homo ratione, & consilio facere non possit, id concursu atomorum passim cohærentium perfici potuisse? Vides, in quæ deliramenta inciderint, dum nolunt effectionem, curamq; rerum Deo dare. Concedamus ta-

men his, ut ex atomis fiant quæ terrena sunt, num etiam cœlestia? Deos aiunt incorruptos, æternos, beatos esse, solisq; dant immunitatem, ne concursu atomorum concreti esse uideantur. Si enim Deos quoq; ex illis cõstituissent, dissipabiles fierent, seminibus aliquãdo resolutis, atq; in naturam suam reuertentibus. Ergo si est aliquid, quod atomi non effecerint, cur non cætera eodem modo intelligamus? Sed quæro ante quàm mundum primordia ista generarent, cur sibi Dij habitaculum nõ ædificauerint? Videlicet nisi atomi coissent, cœlumq; fecissent, adhuc Dij per medium inane penderent. Quo igitur consilio, qua ratione de confuso aceruo se atomi congregauerunt, ut ex alijs inferius terræ conglobarẽtur, cœlum desuper tenderetur, tanta syderum uarietate distinctum, ut nihil unquã excogitari possit ornatius? Tanta ergo qui uideat, & talia, potest existimare, nullo effecta esse consilio, nulla prouidẽtia, nulla ratione diuina, sed ex atomis subtilibus, exiguis, concreta esse tanta miracula? Non ne prodigio simile est, aut natum esse hominem, qui hæc diceret, aut extitisse, qui crederet? ut Democritum, qui auditor eius fuit, uel Epicurum, in quẽ uanitas omnis de Leucippi fonte profluxit? At enim (sicut alij dicunt) natura mundus effectus est, quæ sensu, & figura caret. Hoc uero multo est absurdius. Si natura mundum fecit, consilio, & ratione fecerit necesse est. Is enim facit aliquid, qui aut uoluntatem faciendi habet, ut scientiam. Si caret sensu, ac figura, quomodo potest ab ea fieri, quod & sensum habeat, & figuram? Nisi forte quis arbitretur, animalium fabricam, tam

subtiliter à non sentiente natura formari, animariq; potuisse, aut istam coeli speciem tam prouidēter ad utilitates uiuentium temperatam, nescio quo casu sine cōditore, sine artifice, subito extitisse. Siquid est, inqt Chrysippus, quod efficiat ea, quae homo licet ratione sit praeditus, facere non possit, id profecto est maius, et fortius, & sapientius homine. Homo autem non potest facere coelestia, ergo illud, quod haec efficiet, uel effecerit, superat hominem, arte, consilio, prudentia, potestate. Quis igitur potest esse nisi Deus? Natura uero, quā ueluti matrem esse rerū putant, si mentem nō habet, nihil efficiet unquam, nihil molietur. Vbi enim nō est cogitatio, nec motus est ullus, nec efficacia. Si autem consilio utitur ad incipiēdum aliquid, ratione ad disponendum, arte ad efficiendum, uirtute ad consumādum, potestate ad regendum, et continendum, cur natura potius, quā Deus nominetur? Aut si concursus atomorum, uel carens mente Natura ea, quae uidemus, efficit, quaero cur facere coelum potuerit, & urbem, aut domum non potuerit? cur montes marmoris fecerit, columnas, & simulachra non fecerit? Atqui potuerant atomi etiam ad haec efficienda concurrere, siquidem nullam positionem relinquunt, quā non experiantur. Nam de natura, quae mentem non habeat, non est mirandum, ꝙ haec facere oblita sit. Quid ergo est? Vtiq; Deus, cum inchoaret hoc opus mundi, quo nihil potest esse nec dispositius ad ordinem, nec aptius ad utilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec maius ad molem, quae fieri ab homine non poterant, fecit ipse, in quibus etiam hominem ipsum, cui particu

am̃ de sua sapientia dedit, & instruxit eum ratione, quãtum fragilitas terrena capiebat, ut ipse sibi efficeret, quæ in usus suos essent necessaria. Si uero in huius mundi (ut ita dixerim) republica nulla prouidentia est, quæ regat, nullus Deus, qui administret, nec omnino sensus ullus in hac rerum natura pollet, unde igitur mens humana tam solers, tam itelligens orta esse credetur? Si enim corpus hominis ex humo factum est, unde nomen accepit? Animus ergo, qui sapit, rector est corporis, cui membra obsequuntur tanquã regi, et imperatori, qui nec aspici, nec comprehendi potest, nõ potuit ad hominem nisi à sapiente natura peruenire. Sed sicut omne corpus mens, & animus gubernat, ita & mundum deus. Nec enim uerisimile est, ut minora, & humilia regimen habeant, maiora, & summa nõ habeant. Deniq; M. Cic. ĩ Thusculanis. Et in consolatione, animorũ, inquit, nulla in terris origo inueniri potest. Nihil est, ĩquit, in animis mistum, atq; cõcretum, aut quod ex terra natum, atq; factum esse uideatur, nihilq; humidũ, aut flabile, aut igneũ. His .n. ĩnatum nihil inest, quod uim memoriæ mentis cogitationis habeat, quo & præterita teneat, et futura prouideat, et complecti possit præsentia, quæ sola diuina sunt. Nec enim inueniuntur unquã, unde ad hominẽ uenire possint, nisi à Deo. Exceptis igitur duobus, tribus'ue calumniatoribus uanis, cum constet diuina prouidentia mundum regi, sicut & factus est, nec sit quisquã, qui Diagoræ, Theodori'q; sẽtẽtiã, uel Leucippiiane cõmentum, uel Democriti, Epicuri'q; leuitatẽ præferre audeat authoritati uel illorũ septem priorum,

qui sunt appellati sapientes, uel Pythagoræ, uel Socratis, uel Platonis, cæterorumq; summorum philosophorum, qui esse prouidentiam iudicauerunt. falsa igitur est & illa sententia, qua putant terroris, ac metus gratia religionem à sapientibus institutam, quo se homines imperiti à peccatis abstinerent. Quod si uerum sit, ergo derisi ab antiquis sapientibus sumus. Quod si fallendi nostri, atq; adeo totius generis humani causa commenti sunt religionem, sapientes igitur non fuerunt, quia in sapiente non cadit mendaciũ. Sed ut fuerint sapientes, quæ tanta felicitas mentiendi, ut non tantummodo indoctos, sed Platonem quoq;, ac Socratem fallerent, & Pythagoram, Zenonem, Aristotelem maximarum sectarum principes tam facile deluderent? Est igitur diuina prouidentia, ut senserunt ij homines, quos nominaui, cuius ui, ac potestate omnia, quæ uidemus, & facta sunt, & reguntur. Nec enim tanta rerum magnitudo, tanta dispositio, tanta in seruandis ordinibus, temporibusq; constantia, aut olim potuit sine prouido artifice oriri, aut constare tot seculis sine incola potenti, aut in perpetuum gubernari sine perito rectore, quod ratio ipsa declarat. Quicquid est enim, quod habet rationem, ratione sit ortum necesse est. Ratio autem sentientis, sapientisq; naturæ est, sapiens uero, sentiẽsq; natura, nihil aliud potest esse, q̃ Deus. Mũdus aũt, quoniam rationem habet, qua et regitur, & constat, ergo à Deo factus est. Quod si est conditor, rectorq; mundi deus, recte igitur, ac uere religio cõstituta est. Authori enim rerum parentiq; communi honos, ueneratioq; debetur.

Vtrum

Vtrum unius Dei, an plurium Deorum prouidentia mundus regatur, & constet. Caput XI.

q Voniam constitit de prouidentia, sequitur ut doceamus, utrum'ne multorum esse credenda sit, an potius unius. Satis (ut opinor) ostendimus in nostris institutionibus, Deos multos esse non posse, q divina uis, ac potestas si distribuatur in plures, diminuitur utiq;, & mortalis est. Si uero mortalis non est, nec minui, nec diuidi potest. Deus igitur unus est, in quo uis, & potestas consumata est, nec minui potest, nec augeri. Si autem sunt multi, dum habent singuli potestatis aliquid, ac numinis, summa ipsa decrescit, nec poterunt singuli habere totum, quod est cōmune cum pluribus, unicuiq; tantum deerit, quantum cæteri possidebunt. Non possunt igitur in hoc mūdo multi esse rectores, nec in una domo multi domini, nec in naui una multi gubernatores, nec in armento, aut grege duces multi, nec in uno regimine multi reges. Sed nec in cœlo quidem multi soles esse poterunt, sicut nec animæ plures in uno corpore, adeo in unitate natura uniuersa consentit. Quod si mundum

Spiritus intus alit, totam'q; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet,

Apparet testimonio Poetæ, unum esse mundi habitatorem Deum. Siquidem corpus omne nisi ab una mente incoli, regiq; non potest. Omnem igitur diuinam potestatem necesse est in uno esse, cuius nutu, & imperio regantur omnia, & ideo tantus est, ut ab homine non possit, aut uerbis enarrari, aut sensibus æstimari. Vn

de igitur ad homines opinio multorum Deorum persuasione peruenit? Nimirum ij omnes, qui coluntur ut Dij, homines fuerunt, & ijdem primi, ac maximi reges, sed eos aut ob uirtutem, quia profuerant hominum generi, diuinis honoribus affectos esse post mortem, aut ob beneficia, et inuenta, quibus humanam uitam excoluerant, immortalem memoriam consecutos quis ignorat? Nec tantum mares, sed & fœminas. Quod cũ uetustissimi Græciæ scriptores, quos illi θεο λόγους nuncupant, tum etiam Romani græcos secuti, et imitati docent, quorum præcipue Euhemerus, ac noster Ennius, qui eorum omnium natales, coniugia, progenies, imperia, res gestas, obitus, simulachra demonstrant. Et secutus eos Tullius tertio de natura deorum libro dissoluit publicas religiones, sed tamen ueram, quã ignorabat, nec ipse, nec alius quisquam potuit inducere. Adeo & ipse testatus est falsum quidem apparere, ueritatem tamen latere. Vtinam, inquit, tã facile uera inuenire possem, quã falsa conuincere. Quod quidẽ non dissimulanter, ut Academicus, sed uere, atq; ex animi sententia proclamauit, quia ueritas humanis sensibus erui non potest. quod assequi ualuit humana prouidentia, id assecutus est, ut falsa detegeret. Quicquid enim fictum, & commentitiũ, quia nulla ratione subnixum est, facile dissoluitur. Vnus est igitur princeps, & origo rerum Deus, sicut Plato in Timæo et sensit, & docuit, cuius maiestatem tantam esse declarat, ut nec mente comprehendi, nec lingua exprimi possit. Idem testatur Hermes, quem Cic. ait in numero Deorũ apud Aegyptios haberi, eum scilicet, qui ob uirtutem,

multarumq; artium scientiã Trismegistus nominatus, & erat nõ modo Platone, uerum Pythagora, septemq; illis sapientibus longe antiquior. Apud Xenophontem Socrates disputans ait, formam Dei non oportere conquiri. Et Plat. in legum libris. Quid omnino sit Deus non esse quærendum, quia nec inueniri possit, nec enarrari. Pythagoras quoque unum Deum confitetur, dicens incorporalem esse mentem, quæ per omnem rerum naturam diffusa & intenta, uitalem sensum cunctis animantibus tribuat. Antisthenes autem in physico unum esse naturalem Deum dixit, q̃uis gentes, & urbes suos habeant populares. Eadem ferè & Aristoteles cum suis peripateticis, & Zenon cum suis stoicis. Longum est enim singulorum sententias exequi, q licet diuersis nominibus sint abusi, ad unam tamen potestatem, quæ mundum regeret, concurrerunt. Sed tamen summum Deum cum & philosophi, & poetæ, et ipsi deniq;, qui Deos colunt, sæpe fateantur, de cultu tamen, et honoribus eius nemo unquam requisiuit, nemo disseruit, ea scilicet psuasione, qua semper beneficum, incorruptumq; credentes, nec irasci eum cuiquã, nec ullo cultu indigere arbitrantur. adeo religio esse non potest, ubi metus nullus est.

Quod religio sit, & hominis sit. Caput XII

n Vnc quoniam respondimus impiæ quorundam, detestabiliq; imprudẽtiæ, uel potius amentiæ, redeamus ad propositum. Diximus religione sublata, nec sapientiã teneri posse, nec

iustitiam, cum diuinitatis intellectus, quo differimus à belluis, in homine solo reperiatur, qua nisi cupiditates nostras Deus, qui falli non potest, coercuerit, scelerate, impieq; uiueremus. Spectari ergo actus nostros à deo, non modo quo ad utilitatem communis uitæ attinet, sed etiam ad ueritatem, quia religione, iustitiaq; detracta, uel ad stultitiam pecudum amissa ratione deuoluimur, uel ad bestiarũ imanitatem, immo uero amplius, siquidem bestiæ sui generis animalibus parcunt. Quid erit homine truculentius, quid immitius, si dempto metu superiore, uim legum aut fallere potuerit, aut contemnere? Timor igitur Dei solus est, qui custodit hominum inter se societatem, per quem uita ipsa sustinetur, munitur, gubernatur. Is autem timor auferretur, si fuerit homini persuasum, ꝙ iræ sit expers Deus, quem moueri, & indignari non modo cũ iniusta fuerit communis utilitas, sed etiam ratio ipsa, & ueritas persuadet. Rursus nobis ad superiora redeundum est. ut quia docuimus à deo factum esse mũdum, doceamus quare sit effectus.

Quod omnia tam bona, quã mala hominis gratia facta sunt. Caput XIII.

SI consyderet aliquis uniuersam mũdi administrationem, intelliget profecto, quã uera sit sententia stoicorum, qui aiunt, nostra causa mundum esse constructum. Omnia enim, quibus constat, quæq; generat ex se mundus, ad utilitatem hominis accommodata sunt. Homo utitur igni ad usum calefaciendi, & luminis, & coquendorum

ciborum, ferriq; fabricandi. Vtitur fontibus ad potũ, & ad lauacra, fluminibus ad agros irrigandos termi nandasq; regiones. Vtitur terra ad percipiendam fru gum uarietatem, collibus ad conserenda uineta, monti bus ad usum arborum, atq; lignorum planis ad segetem. Vtitur mari non solum ad comertia, et copias ex longinquis regionibus ferendas, uerũ etiam ad ubertatem omnis generis piscium. Quod si his elementis utitur, quibus est proximus, non est dubium, quin & coelo. quoniam et coelestium rerum officia ad fer tilitatem terræ, ex qua uiuimus, temperata sunt. Sol irrequietis cursibus, & spatiis inæqualibus orbes annuos conficit, & aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem superducit ad requiem, & tum abscessu longius ad meridiem, tum accessu propius ad septentrionem. hyemis, & æstatis uicissitudines facit, ut et hybernis humoribus, ac pruinis in ubertatem ter ra pinguescat, & æstiuis caloribus, uel herbidæ fruges maturitate durentur, uel quæ sunt in humidis, incocta & feruefacta mitescant. Luna quoq; nocturni temporis gubernatrix, & amissi, ac recepti luminis uicibus menstrua spatia moderatur, & cæcas tene bris horrẽtibus noctes fulgore suæ claritatis illustrat, ut æstiua itinera, & expeditiones, & opera sine labo re, ac molestia confici possint. Siquidem

Nocte leues melius stipulæ, nocte arida prata
Tondentur, noctis lentus non deficit humor,
Et quidam seros hyberni ad luminis ignes
Peruigilat, ferroq; faces inspicat acuto.

Astra etiam cætera uel ortu, uel occasu suo certis statio

nibus opportunitates temporum plane subministrant. Sed & nauigiis, quo minus errabundo cursu per immensum uagentur, regimen præbent, cum ea rite gubernator obseruans, ad portum, destinati litoris prouehat. Ventorum spiritu attrahuntur nubes, ut sata imbribus irrigentur, ut uites fœtibus, arbusta pomis exuberent. Et hæc per orbem uicibus exhibentur, ne desit aliquando, quo uita hominum sustineatur. At enim cæteras animantes eadem terra nutrit, & eiusdem fœtu etiam muta pascuntur. Num etiam mutorum causa Deus laborauit? Minime, quia sunt rationis expertia. Sed intelligimus & ipsa eodem modo ad usum hominis à Deo facta, partim ad cibos, partim ad uestium, partim ad operis auxilia, ut clarum sit, diuinam prouidentiã rerum, & copiarum abundãtia hominum uitam instruere, atq; ornare uoluisse, ob eamq; causam et aerem uolucribus, & mare piscibus, & terram quadrupedibus impleuit. Sed academici contra stoicos differentes solent quærere, cur si Deus omnia hominum causa fecerit, etiam multa contraria et inimica, & pestifera nobis reperiantur tam in mari, quàm in terra. Quod stoici ueritatem non respicientes ineptissime repulerunt. Aiunt enim multa esse in gignentibus, & in numero animalium, quorum lateat utilitas, sed eam processu temporum inueniri, sicut iam plura prioribus seculis incognita necessitas, & usus inuenerit. Quæ tandem utilitas potest in muribus, in blattis, in serpentibus reperiri, quæ homini molesta & pernitiosa sunt? An medicina in his aliqua latet? Quæ si est, inuenietur aliquãdo nempe aduersus mala, cum id illi querantur esse omni

no malum. Viperam ferunt exustam, in cineremq; dilapsam, mederi eiusdem bestiæ morsui. Quanto melius fuerat eam prorsus non esse, quàm remedium contra se ab ipsa desyderari? Breuius igitur, ac uerius respōdere potuerunt in hunc modum. Deus cum formasset hominem ueluti simulachrum suum, quod erat diuini opificij summum, inspirauit ei sapientiam soli, ut omnia imperio, ac ditioni suæ subiugaret, omnibusq; mundi commodis uteretur. Proposuit tamen ei & bona, & mala, quia sapiētiam dedit, cuius omnis ratio in discernendis malis, ac bonis posita est. Non potest enim quisquam eligere meliora, & scire, quid bonum sit, nisi sciat simul reijcere, ac uitare, quæ mala sunt. Inuicē enim sibi alterutrū connexa sunt, ut sublato alterutro, utrūq; tolli sit necesse. Propositis igitur bōis, malisq;, tum demum opus suum peragit sapientia, & quidem bonū appetit ad utilitatem, malū reijcit ad salutem. Ergo sicut bona innumerabilia data sunt homini, qbus frui posset, sic ēt mala, quæ caueret. Nā si malū nullū sit, periculumq;, nihil deniq;, qđ lædere hoīem possit, tollitur omnis materia sapiētiæ, nec erit homini necessaria. Positis .n. tantummodo in conspectu bonis, qđ opus est cogitatione, intellectu, scientia, ratione? Quocunq; porrexerit manum, id naturæ aptum, & cōmodum sit, ut siqs uelit apparatissimam cœnam infantibus, qui nō dum sapiant, apponere, utiq; id appetent singuli, quò unumquēq; aut impetus, aut fames, aut etiam casus attraxerit, & quicqd sumpserint, id illis erit utile, ac salubre. Quid igitur nocebit eos sicuti sunt pmanere, et semper infantes, ac nescios esse rerum? Si autem admisceas uel

amara, uel inutilia, uel etiam uenenata, decipiuntur utiq; per ignorantiam boni, ac mali, nisi accedat his sapientia, per quã habeant malorum reiectionem, bonorumq; delectum. Vides ergo magis propter mala opus bonis esse sapientia, quæ nisi fuisset proposita, rationale animal non essemus. Quod si hæc ratio uera est, quã stoici nullo modo uidere potuerunt, dissoluitur etiam argumentum illud Epicuri, Deus, inquit, aut uult tollere mala, & non potest, aut potest, et nõ uult, aut neq; uult, neq; potest, aut et uult, & potest. Si uult & non potest, imbecillis est, quod in Deum non cadit. Si potest, & non uult, inuidus, quod æque alienum à Deo. Si neq; uult, neq; potest, & inuidus, & imbecillis est, ideoq; neq; Deus. Si uult, & potest, quod solum Deo conuenit, unde ergo sunt mala? Aut cur illa non tollit? Scio plerosq; philosophorum, qui prouidentiã defendunt, hoc argumento perturbari solere, & inuitos penè adigi, ut deum nihil curare fateãtur, quod maxime quærit Epicurus. Sed nos ratione perspecta, formidolosum hoc argumentum facile dissoluimus. Deus enim potest quicquid uelit, et imbecillitas, uel inuidia in deo nulla est, potest igitur mala tollere, sed nõ uult, nec ideo tamen inuidus. Idcirco enim non tollit, quia & sapientiam (sicut docui) simul tribuit, & plus boni, ac iucunditatis in sapientia, quã in malis molestiæ. sapientia etiam facit, ut etiam Deum cognoscamus, & per eam cognitionem immortalitatem assequamur, quod est summum bonum. Itaq; nisi prius malum agnouerimus, nec bonum poterimus agnoscere. Sed hoc non uidit Epicurus, nec alius quisquam, si tollan

tur mala, tolli pariter ſapientiam, nec ulla in homine uirtutis remanere ueſtigia, cuius ratio ſuſtinenda, et ſuperanda malorum acerbitate conſiſtit. Itaq; propter exiguum compendium ſublatorum malorum maximo, & uero, & proprio nobis bono careamus. Cōſtat igitur omnia propter hominem propoſita, tam mala, quàm etiam bona.

Cur Deus fecerit hominem. Caput XIIII.

Sequitur, ut oſtendam, cur fecerit hominem ipſum deus, ſicut mundum propter hominem machinatus eſt, ita ipſum propter ſe, tanquam diuini templi Antiſtitem, ſpectatorem operum, rerumq́; cœleſtium. Solus eſt enim, qui ſentiens, capaxq; rationis intelligere poſſit deum, qui opera eius admirari, uirtutem, poteſtatemq́; perſpicere. Iccirco enim conſilio, mente, prudentia, inſtructus eſt. Ideo ſolus præter cæteras animantes rectus corpore, ac ſtatu factus eſt, ut ad contemplationem parentis ſui excitatus eſſe uideatur. Ideo ſermonē ſolus accepit, ac linguā cogitationis interpretem, ut enarrare maieſtatē domini ſui poſſit. Poſtremo iccirco ei cuncta ſubiecta ſunt, ut factori, atq; artifici Deo eſſet ipſe ſubiectus. Si ergo deus hominem ſuum uoluit eſſe cultorē, ideoq́; illi tantum honoris attribuit, ut rerum omnium dominaretur, utiq; iuſtiſſimum eſt Deum colere, uidelicet eum, qui tanta præſtiterit, amaret hominem, qui ſit nobiſcum diuini iuris ſocietate coniunctus. Nec enim fas eſt, cultorem Dei à dei cultore uiolari. Vnde intelligi-

tur, religionis, ac iustitiæ causa esse hominem figuratum, cuius rei testis est M. Tullius in libris de legibus ita dicens, Sed omnium, quæ in doctorum hoīum disputatione uersantur, nihil est profecto præstabilius, q̃ plane intelligi, nos ad iustitiā esse natos. Quod si est uerissimum, Deus ergo uult omnes homines esse iustos, idest Deum, & hominem charos habere, Deum scilicet honorare tanquam patrē, hominem diligere uelut fratrem. In his enim duobus tota iustitia consistit. Qui ergo aut Deum non agnoscit, aut homini nocet, iniuste, & contra naturam suam uiuit, & hoc modo rumpit institutum, legemq; diuinam.

Vnde ad hominem peccata perueniant. Cap. XV

hIc fortasse quærat aliquis, unde ad hominem peccata peruenerunt, aut quæ prauitas diuini instituti regulam ad peiora detorserit, ut cum sit ad iustitiam genitus, opera tamen efficiat iniusta. Iam superius explanaui, simul Deum proposuisse bonum, ac malum, & bonum quidem diligere, ac malum, quod huic repugnat, odisse. Sed ideo malum permisisse, ut & bonum emicaret, quod alterum sine altero (sicut sæpe docui) intelligimus constare non posse. Deniq; ipsum mundum ex duobus elementis repugnantibus, & inuicem copulatis esse concretum, igneo & humido, nec potuisse lucem fieri, nisi et tenebræ fuissent, quia nec superum potest esse sine infero, nec oriens sine occidente, nec calidum sine frigido, nec molle sine duro. Sic & nos ex duobus æque re

pugnantibus compacti sumus, anima, & corpore, quorum alterum cœlo ascribitur, quia tenue est, & intractabile, alterum terræ, quia comprehensibile est. Alterum solidum, & æternum est, alterum fragile, atq; mortale. Ergo alteri bonum adhæret, alteri malum. Alteri lux, uita, iustitia, Alteri tenebræ, mors, iniustitia. Hinc extitit in hominibus naturæ suæ deprauatio, ut esset necesse constitui legem, qua possent & uitia prohiberi, & uirtutis officia imperari. Cum igitur sint in rebus humanis bona, et mala, quorum rationem declaraui, necesse est ad utranq; partem moueri Deum, et ad gratiam, cum iusta fieri uidet, & ad iram, cum cernit iniusta. Sed occurrit nobis Epicurus, ac dicit. Si est in Deo lætitiæ affectus ad gratiam, & odij ad iram necesse est habeat & timorem, & libidinem, & cupiditatem, cæterosq; affectus, qui sunt imbecillitatis humanæ. Non est necesse ut timeat, qui irascitur, aut mœreat, qui gaudet, deniq; iracundi minus timidi sunt, & natura læti minus mœrent. Quid opus est de humanis affectibus dicere? quibus fragilitas nostra succumbit, consyderemus diuinam necessitatem. Nolo enĩ naturam dicere, quia Deus noster nunq̃ creditur natus. Timoris effectus habet in homine materiá, in Deo non habet. Homo qa multis casibus, periculisq; subiectus est, metuit, ne qua uis maior existat, quæ illũ uerberet, spoliet, laceret, affligat, interimat. Deus aũt, in quẽ nec egestas, nec iniuria, nec dolor, nec mors cadit, timere nullo pacto põt, quia nihil est, quod ei uim possit inferre, item libidinis ratio in homine manifesta est. Nam q fragilis, et mortalis est effectus, necesse fuit alterum se

xum diuersumq́; constitui, cuius permistione soboles effici posset, ad continendam generis perpetuitatem. Hæc autem libido in Deo locum non habet, quia et fragilitas, & interitus ab eo alienus est, nec ulla est apud eum fœmina, cuius possit copulatione gaudere, nec successione indiget, qui semper futurus est. Eadẽ de inuidia, & cupiditate dici possunt, quæ certis, manifestisq́; de causis in hominem cadunt, in Deum nullo modo. At uero & gratia, & ira, & miseratio habent in Deo materiam, rectéq́; illis utitur summa illa, & singularis potestas ad rerum conseruationem.

Quæ materia sit in Deo miserationis gratiæ, uel iræ. Caput XVI.

Quærit quispiam, quæ sit ista materia. primum accidẽtibus malis afflicti homines ad deum plerunq́; confugiunt, mitigant, obsecrant. credentes eum posse ab his iniurijs propulsare. Habet igitur causam miserandi. Nec enim tam immitis est hominum contemptor, ut auxilium laborantibus deneget. Itẽ plurimi, quibus persuasum est deo placere iustitiam, eumq́;, qui sit dominus, ac parens omnium, uenerantur cum precibus assiduis, ac frequentibus uotis, dona & sacrificia offerunt, nomen eius laudibus prosequuntur, iustis, ac bonis operibus demereri eum laborantes. Ergo est, propter quod Deus & possit, & debeat gratificari. Nam si nihil est tam conueniens deo, quã beneficentia, nihil autem tam alienum, quã ut sit ingratus, necesse est, ut officiis optimorum, sanctéq́; uiuentium præstet aliqd, ac uicem red-

dat, ne subeat ingrati culpam, quæ est etiam homini criminosa. Contra autem sunt alij facinorosi, & nefarij, qui libidinibus omnia polluant, cædibus uexent, fraudent, rapiant, peierent, nec cōsanguineis, nec parentibus parcant, leges, et ipsum etiam deum negligant. Habet igitur ira in deo materiam. non est enim fas eum, cum talia fieri uideat, non moueri, & insurgere ad ultionem sceleratorum, & pestiferos, nocentesq; delere, ut bonis omnibus cōsulat. Adeo et in ipso ira est, & gratificatio. Inania ergo, et falsa reperiuntur argumenta uel eorum, qui, cum irasci deum nolūt, gratificari uolunt, quia ne hoc quidem fieri sine ira potest, uel eorum, qui nullum animi motum esse in Deo putant. Et quia sunt aliqui affectus, qui non cadunt in Deum ut libido, timor, auaritia, mœror, inuidia, omni prorsus affectu eum uacare dixerunt. His enim uacat, quia uitiorū affectus sunt. eos autem, qui sunt uirtutis, idest ira in malos, charitas in bonos, miseratio in afflictos, quoniam diuina potestate sunt digna, proprios, & iustos, et ueros habet. Quæ profecto nisi habeat, humana uita turbabitur, atq; ad tantam confusionem deueniet status rerū, ut contemptis, superatisq; legibus, sola regnet audacia, ut nemo deniq; tutus esse possit, nisi qui uiribus præualeat. ita quasi communi latrocinio terra omnis depopulabitur. Nūc uero, quoniam & mali pœnam, & boni gratiam, & afflicti opem sperant, est uirtutibus locus, et scelera rariora sunt. At enim plerūq; et scelerati feliciores sunt, & boni miseriores, & iusti ab iniustis impune uexātur. Considerabimus postea, cur ista fiant. Interim de

ira explicemus, an sit aliqua in deo, utrum nihil curet omnino, nec moueatur ad ea, quæ ipie geruntur.

Quod Deus administrat mundum, & regit hominum actus. Et per consequens irascitur.

Caput XVII.

d

Eus inquit Epicurus, nihil curat, nullã igitur habet potestatem. Curare enim necesse est eum, qui habet potestatẽ, uel si habet, et non utitur, quæ tanta est negligendi causa, ut ei nõ dicam nostrũ genus, sed etiã mundus ipse sit uilis? Ideo inquit, incorruptus est, ac beatus, quia semper quietus. Cui ergo ministratio tantarũ rerum cessit, si hæc à deo negligantur, quæ uidemus ratione summa gubernari? Aut quietus esse quomodo potest qui uiuit, et sentit? Nã quies, aut somni res est, aut mortis, sed nec somnus habet quietem. Nam cum soporati sumus, corpus quidem quiescit, animus autem irrequietus agitatur. imagines sibi, quas cernat, effingit, ut naturalem suum motũ exerceat uarietate uisorum, auocatq; se à falsis, dum membra saturentur, ac uigorem capiant de quiete. Quies igitur sempiterna solius mortis est. Si autem mors deum non attingit, deus igitur nunquam quietus est. Dei uero actio quæ potest esse, nisi mundi administratio? Si uero mundi curam gerit, curat igitur hominum uitam deus, ac singulorum actus animaduertit, eosq; sapientes, ac bonos esse desyderat. Hæc est uoluntas Dei, hæc diuina lex, quã qui sequitur, qui obseruat, Deo charus est. Necesse est igitur, ut ira mo-

neatur aduersus eum, qui hanc aeternam, diuinamq; legem aut uiolauerit, aut spreuerit. Si nocet alicui deus, iam bonus non est. Non exiguo falluntur errore, qui censuram siue humanam, siue diuinam acerbitatis nomine infamant, putantes nocentem dici oportere, qui nocentes afficiat poena. Quod si est, nocentes igitur leges habemus, quae peccantibus supplicia sanxerunt. nocentes iudices, qui scelere conuictos poena capitis afficiunt. Quod si & lex iusta est, quae & nocenti tribuit quod meretur, & iudex integer, ac bonus dicitur, cum male facta uindicat. (Bonorum enim salutem custodit, qui malos punit) ergo & Deus cum malis obest, nocens non est. ipse autem est nocens, qui aut innocenti nocet, aut nocenti parcit, ut pluribus noceat. Licet quaerere ab iis, qui Deum faciunt immobilem. Si quis habeat rem, domum, familiam, seruiq; eius contemnentes patientiam domini omnia inuaserint, ipsi bonis eius fruantur, ipsos familia eius honoret, dominus autem contemnatur ab omnibus, derideatur, relinquatur, utrum'ne sapiens esse possit, qui contumelias non uindicet, suisq; rebus eos perfrui patiatur, in quos habeat potestatem? Quae tanta in quoquam potest patientia reperiri, si tamen patientia nominanda est, & non stupor quidem insensibilis? Sed facile est ferre contemptum. Quid si fiant illa, quae à Cic. dicuntur? Etenim quaero, si quis paterfamilias liberis suis à seruo iterfectis, uxore occisa, incensa domo, suppliciũ de seruo nũquã acerrimũ sumpserit, utrũ is clemens, ac misericors, an ĩhumanus, et crudelissimus esse uideatur? Quod si eiusmodi facinoribus ignoscere

crudelitatis est potius quã pietatis, non est ergo uirtutis in Deo, ad ea, quæ iniuste fiunt, non cõmoueri. Nã mundus tanquam Dei domus est, et homines tanquã serui. qbus si ludibrio sit nomen eius, qualis, aut quanta patientia est, ut honoribus suis cedat, praua, & iniqua fieri uideat, & non indignetur, quod proprium, & naturale est ei, cui peccata non placeant. Irasci ergo rationis est. auferuntur enim delicta, et refrenatur licentia, quod utiq; iuste, sapienterq; fit. Sed stoici non uiderunt esse discrimen recti & praui, esse iram iustam, & iniustam, et quia medelã rei non inueniebãt, uoluerunt eã penitus excidere. Peripatetici uero, non excidendam sed temperandam esse dixerunt, quibus in sexto libro institutionum satis respondimus. Nescisse autem philosophos, quæ ratio esset iræ, apparet ex definitionibus eorum, quas Seneca enumerauit in libris, quos de ira cõposuit. Ira est, iqt, cupiditas ulciscẽdæ iniuriæ. Alij (ut ait Possidonius) cupiditas puniendi eius, à quo te inique putes læsum. Quidam ita definierunt. Ira est incitatio animi ad nocendum ei, qui aut nocuit, aut nocere uoluit. Aristotelis definitio non multum à nostra abest. Ait enim iram esse cupiditatem doloris repẽdendi. Hæc est ira, de qua superius diximus, quæ etiam mutis inest. In homine uero cohibenda est, ne ad aliquod maximum prosiliat per furorem. Hæc in Deo esse non potest, quia illæsibilis est, in homine autem, quia fragilis est, inuenitur. Irritat enim læsio dolorem, & dolor facit ultionis cupiditatẽ. Vbi est ergo illa ira iusta, qua mouetur aduersus delinquentes, quæ utiq; non est cupiditas ultionis, quia

non

non præcedit iniuria non dico de iis, qui aduersus leges peccant, quibus et iudex sine crimine irasci potest. Fingamus tamen, eum sedato animo esse debere. cum subijcit poenæ nocentem, quia legum sit minister, non animi, aut potestatis suæ, sic enim uolunt, qui iram conantur euellere, sed de iis potissimum dico, qui sunt nostræ potestatis, ut serui, liberi, coniuges, & discipuli, quos cum delinquere uidemus, incitamur ad coercendum. Necesse est enim bono, ac iusto displicere, quæ praua sunt, & cui malum displicet, moueri, cum id fieri uideat. Ergo surgimus ad uindictam, nõ quia læsi sumus, sed ut disciplina seruetur, mores corrigantur, licẽtia comprimatur. Hæc est ira iusta, quæ sicut in homine necessaria est ad prauitatis correctionem, sic utiq; in Deo, à quo ad hominem peruenit exẽplum. Nam sicuti nos potestati nostræ subiectos coercere debemus, ita etiã peccata uniuersorum deus coercere debet, quod ut faciat, irascatur necesse est. quia naturale est bono, ad alterius peccatum moueri, & incitari, ergo definire debuerunt. Ira est motus animi ad coercenda peccata insurgentis, nam definitio Cic. Ira est libido ulciscendi, non multum à superioribus distat. Iram autem, quã possumus uel furorem, uel iracundiam nominare, hæc ne in homine quidem debet esse, quæ tota uitiosa est. Ira uero, quæ ad correctionẽ uitiorum pertinet, nec homini adimi debet, nec Deo potest, quia et utilis est rebus humanis, et necessaria.

Quod sine ira peccata non corriguntur.
Caput XVIII.

Q Vid opus est, inquiunt ira, cum sine hoc affectu peccata corrigi possint? Atqui nullus est, qui peccatorem possit uidere tranquille. Possit fortasse, qui legibus præsidet, quia facinus nõ sub oculis eius admittitur, sed defertur aliunde tãquã dubium, nec unquam potest esse scelus tam clarum, ut defensioni locus non sit, & ideo potest iudex non moueri aduersus eum, qui potest innocens inueniri. Cũq; detectum facinus in lucem uenerit, iam non sua, sed legum sententia utitur, sed potest cõcedi, ut sine ira faciat quod facit. habet enim quod sequatur. Nos certe, cum domi peccatur à nostris, siue id cernimus, siue sentimus, ĩdignari necesse est. Ipse enim peccati aspectus indignus est. Nam qui non mouetur omnino, aut probat delicta, quod est turpius, et iniustius, aut molestiã castigãdi fugit, quã sedatus animus, et quieta mens aspernatur, ac renuit, nisi ira stimulauerit. Qui autem cõmouetur, tamen ĩtempestiua leuitate uel sæpius quã necesse est, uel etiam semp ignoscit, is planè, & illorum uitam perdit, quorum audaciam nutrit ad facinora maiora & sibi ipsi æternam molestiarum materiam subministrat. Vitiosa est ergo in peccatis iræ suæ cohibitio. Laudatur Archyta Tarentinus, q cũ in agro corrupta esse omnia comperisset, uillici sui culpam redarguens, Miserum te, inquit, quem iam uerberibus necassem, nisi iratus essem. Vnicum hoc exemplum temperantiæ putant, sed authoritate ducti non uident, quàm inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam (sicut ait Plato) nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur appar et. quàm malum uir sapiens propo-

fuerit exemplum. Si enim senserint serui, dominum sæuire cum non irascitur, tum parcere, cum irascitur, non peccabunt utiq; leuiter, ne uerberentur, sed quantum poterunt grauissime, ut stomachum eius incitent, atque impune discedant. Ego uero laudarem, si cum fuisset iratus, dedisset iræ suæ spatium, ut residente per interuallum temporis animi tumore, haberet modum castigatio. Non ergo propter iræ magnitudinem donanda erat pœna, sed differenda, ne aut peccanti maiorem iusto dolorem inureret, aut castiganti furorem. nunc uero quæ tandem æquitas, aut sapientia est, ut aliqs ob exiguum delictum puniatur? aut ob maximum nō puniatur? Quod si naturam rerum, causasq; didicisset, nūquam tam importunam continentiam profiteretur, ut nequam seruus iratum sibi fuisse dominum gratularetur. Nam sicut corpus humanum Deus multis, & uarijs sensibus ad usum uitæ necessarijs instruxit, sic & animo uarios attribuit affectus, quibus uitæ ratio constaret. ut libidinem producendæ gratia sobolis dedit, sic iram cohibendorum causa delictorum. Verum ij, qui nesciunt fines bonorum, ac malorum, sicut libidine utuntur ad corruptelas, & ad uoluptates, sic iram et affectum ad nocendum, dum ijs, quos odio habēt, irascuntur, aut paribus, aut etiam superioribus. Hinc quotidie ad maxima facinora prosilitur, hinc tragœdiæ sæpe nascuntur. Esset igitur laudandus Archytas, si cum alicui ciui, & pari facienti sibi iniuriam fuisset iratus, repressisset se tamen, & patientia furoris impetum mitigasset. Hæc sui cohibitio gloriosa est, qua compescitur aliquod imminēs magnum malum.

Seruorum autem, filiorumq; peccata non coercere peccatum est. Euadent enim ad maius malum per impunitatem, hic non cohibenda ira, sed etiam, si iacet, excitanda est. Quod autem de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominem similem sui fecit. Omitto de figura Dei dicere, quia stoici negant habere ullam formam Deum, & ingens alia materia nascitur, si eos coarguere uelimus. de animo tantum loquor. Si Deo subiacet cogitare, sapere, intelligere, prouidere, præstare, ex omnibus autem animalibus homo solus hoc habet. Ergo ad Dei similitudinẽ factus est. Sed ideo procedit in uitium, quia de terrena fragilitate permistus, non potest id, qđ à deo sumpsit, icorruptum, purumq; seruare, nisi ab eodẽ deo iustitiæ præceptis imbuatur.

Quod homo ex corpore uitia, et ex anima uirtutes habeat. Et ꝙ cum uelit deus homines bonos esse, eorũ uitiis irascitur. Caput XIX.

Sed quoniã compactus est (ut diximus) è duobus homo, animo, & corpore, in altero uirtutes, in altero uitia cõtinentur, et impugnant se inuicem. Animi enim bona, quæ sunt in continendis libidinibus, contraria sunt corpori, & corporis bona, quæ sunt in omni genere uoluptatũ, inimica sunt animo. Sed si uirtus animi repugnauerit cupiditatibus, easq; compresserit, erit uere Deo similis. Vnde apparet, animam hominis, quæ uirtutem diuinam capit, non esse mortalẽ. Sed discrimen illud est, quod cum uirtus habeat amaritudinẽ, et sit dulcis illecebra uoluptatis, uincũtur plurimi, et abstrahũtur ad sua-

uitatem. Ii uero, qui se corpori, rebusq; terrenis addixerunt, premuntur in terram, nec assequi possunt diuini numinis gratiam, quia se uitiorum labibus īquinarunt. Qui autem deum secuti, eiq; parentes corporis desyderia contempserint, & uirtutem præferentes uoluptatibus īnocentiam, iustitiamq; seruauerint, hos deus ut sui similes recognoscit. Cū igitur sanctissimam legem posuerit, uelitq; uniuersos īnocentes, ac beneficos esse, potest'ne non irasci, cū uidet contemni legem suā, abijci uirtutē, appeti uoluptatē? Quod si est mundi administrator, sicut esse debet, non utiq; cōtemnit id, quod est in omni mundo uel maximū. Si est prouidēs (ut oportet Deum) cōsulit utiq; generi humano, quo sit uita nostra et copiosior, et melior, et tutior. Si est pater, ac deus uniuersorū, certe, et uirtutibus hominum delectatur, et uitiis cōmouetur, ergo et iustos diligit, et impios odit. Odio inqt, opus non est. semel. n. statuit bonis præmium, et malis pœnam. Quod si aliquis iuste, īnocenterq; uiuat, et deū nec colat, nec curet omnino, ut Aristoteles, et Timon, cæteriq; philosophorū, cedet'ne huic impune? qđ cum legi Dei obtēperarit, ipsum tamen spreuerit. Est igitur aliqd, propter quod Deus possit irasci, tanquā fiducia integritatis aduersus eum rebellādi. Si huic potest irasci propter superbiam, cur non magis peccatori, qui legem cum ipso pariter latore contempserit? Iudex peccatis ueniā dare non potest, quia uoluntati seruit alienæ, Deus autem potest, quia est legis suæ ipse disceptator, & iudex, quam cum poneret, non ademit sibi omnem potestatem, sed habet ignoscendi licentiam.

Quod malorum felicitas iræ Dei non contradicat. Et quod sit Deus patientissimus. Cap. XX.

SI potest ignoscere, potest igitur irasci, cur ergo inquiet aliquis, & qui peccant sæpe felices sunt, & qui pie uiuunt sæpe miseri? Quia fugitiui, & abdicati libere uiuunt, et qui sub disciplina patris, aut domini sunt, strictius, et frugalius. Virtus enim per mala & probatur, & constat, uitia per uoluptatem. nec tamen ille, qui peccat, sperare debet perpetuam impunitatem, quia nulla est perpetua felicitas.

Sed scilicet ultima semper
Expectanda dies homini est, diciq; beatus
Ante obitum nemo, supremaq; funera debet,

Vt ait poeta non insuauis. exitus est, qui arguit felicitatem, & nemo iudicium Dei potest nec uiuus effugere, nec mortuus. Habet enim potestatem & uiuos præcipitare de summo, & mortuos æternis afficere cruciatibus. Immo, inquit, si irascitur Deus, statim debuit uindicare, & pro merito quenq; punire. At enim si id faceret, nemo superesset. Nullus est enim qui nihil peccet, & multa sunt, quæ ad peccandum irritent, ætas, uiolentia, egestas, occasio, præmium. Adeo subiecta est peccato fragilitas carnis, qua induti sumus, ut nisi huic necessitati Deus parceret, nimium fortasse pauci uiuerent, propter hanc causam patientissimus est, & iram suam continet. Nam quia perfecta est in eo uirtus, necesse est patientiam quoq; eius esse perfectam, quæ et ipsa uirtus est. Quàm multi ex peccatoribus iusti posterius effecti sunt, ex malis boni, & ex improbis continentes. Quàm multi in

prima ætate turpes, & omniũ iudicio damnati, postmodum tamen laudabiles extiterunt, quod utiq; nõ fieret, si omne peccatum pœna sequeretur. Leges publicæ manifestos reos damnant, sed plurimi sunt, quorum peccata occultantur, plurimi, qui delatorem comprimunt, aut precibus, aut præmio, plurimi, qui iudicia eludunt per gratiam, uel potentiam. Quod si eos omnes, q̃ humanam pœnam effugiunt, censura diuina damnaret, eẽt homo aut rarus, aut nullus in terra. Deniq; uel una illa causa delendi generis humani iusta esse potuisset; quod homines cõtempto Deo uiuo, terrenis, fragilibusq́; figmentis honorem diuinum tanquam cœlestibus deferunt, adorantes opera humanis digitis laborata. Cũq; illos Deus artifex, ore sublimi, statu recto figuratos, ad contemplationem cœli, & notitiam dei excitauerit, curuare se ad terram maluerunt pecudum more. Humilis enim, & curuus, & pronus est, qui ab aspectu cœli deiq; patris auersus terrena, quæ calcare debuerat i. de terra ficta, & formata ueneratur. In tanta igitur impietate hominum, tantisq́; peccatis id assequitur patientia Dei, ut se ipsi homines damnatis uitæ prioris erroribus corrigant. Deniq; & boni sunt, iustiq́; multi, & abiectis terrenis cultibus, maiestatem Dei singularis agnoscunt. Sed cum maxima & utilissima sit Dei patientia, tamen quamuis serò noxios punit, nec patitur longius procedere, cum eos inemendabiles esse peruiderit.

Si Deus irascitur, cur hominem irasci prohibuit. Caput XXI.

S Uperest una maxima, & extrema quæstio. Nam dixerit fortasse quispiam, adeo non irasci Deum, ut & in præceptis hominem irasci uetet. Possem dicere, quia ira hominis refrenanda fuerit, quia iniuste sæpe irascitur, & præsentem habet motum, quia temporalis est. Itaq; ne fierent ea, quæ faciunt per iram & humiles, & mediocres, & magni reges, temperari debuerit furor eius, et cõprimi, ne mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret. Deus autem et non ad præsens irascitur, & quia æternus est, perfectæq; uirtutis, nunquam nisi merito irascitur. Sed tamen non ita res se habet. Nam si omnino prohiberet irasci, ipse quodammodo reprehensor opificij sui fuisset, quia in principio iram iecori hominis indidisset. siquidẽ creditur, causam huius cõmotionis in humore fellis cõtineri. Non igitur in totum prohibet irasci, quia is affectus necessario datus est. Sed prohibet in ira permanere. Ira enim mortalium debet esse mortalis, nam si maneat, confirmantur inimicitiæ ad perniciem sempiternam. Deniq; rursus eum irasci quidem, sed tamen non peccare præcepit, non utiq; euellit irã radicitus, sed temperauit, ut in omni castigatione modum, ac iustitiam teneremus. Qui ergo irasci nos iubet, ipse utiq; irascitur. qui placari celerius præcepit, est utiq; ipse placabilis. Siquidé præcepit, quæ sunt iusta, & rebus utilia cõmunibus, sed quia dixeram non esse iram dei temporalem, sicut hominis, qui præsentanea cõmotione feruescit, nec facile regere se potest propter fragilitatem, non ideo intelligere debemus, quia sit æternus deus, iram quoq; eius in

æternum manere. sed rursum quia uirtute sit maxima præditus, in potestate habere iram suam, nec ab ea regi, sed ipsum illam, quemadmodum uelit, moderari, quod utiq; non repugnat superiori. Nam si prorsus imortalis fuisset ira eius, nõ esset satisfactioni, aut gratiæ post delictum locus, cum ipse homines ante solis occasum reconciliari iubeat. Sed ira diuina in æternum manet aduersus eos, qui peccant in æternũ. Itaq; Deus non thure, non hostia, non pretiosis muneribus, quæ omnia sunt corruptibilia, sed morum emendatione placatur, & qui peccare desinit, iram Dei mortalẽ facit. Icirco enim non ad præsens noxium quẽq; punit, ut habeat homo resipiscendi sui facultatem.

Epilogus, et inductio authoritatũ Sibyllæ Erythrææ ad iram Dei probandam. Cap. XXII.

h Aec habui, quæ de ira Dei dicerẽ Donate charissime, ut scires quẽadmodũ refelleres eos, qui deum faciunt imobilem. Restat ut more Cic. utamur epilogo ad perorandũ, sicut ille in Thusculanis de morte differens fecit. Ita nos in hoc opere testimonia diuina, qbus credi possit, adhibere debemus, ut illorũ persuasionẽ uincamus, qui sine ira deũ esse credẽtes, dissoluunt omnẽ religionem, sine qua (ut ostendimus) aut imanitate belluis, aut stultitia pecudibus adæquamur. In sola enim religione, idest in Dei summi notione sapiẽtia est. Prophetæ uniuersi diuino spiritu repleti, nihil aliud, quã de gratia dei erga iustos, et de ira eius aduersus ipios loquuntur, quorũ testimonia nobis qdem satis sunt. Verũ iis quoniã non

credunt isti, qui sapientiam capillis, et habitu iactant, ratione quoque, & argumentis fuerant à nobis refellendi. Sic enim præpostere agitur, ut humanam diuinis tribuant authoritatem, cum potius humanis diuinam debuerint. Quæ nunc sanè omittamus, ne nihil apud istos agamus, & in infinitum materia procedat. Ea igitur quæramus testimonia, quibus illi possint aut credere, aut certe non repugnare. Sibyllas multas fuisse plurimi, & maximi authores tradiderunt græcorum, Aristo Chius, & Apollodorus Erythræus, nostrorum Varro, & Fenestella. Hi omnes præcipuam, & nobilem præter cæteras Erythræam fuisse commemorant. Apollodorus quidem, ut de ciui, ac populari sua gloriatur. Fenestella uero etiam legatos Erythras à Senatu esse missos refert, ut huius Sibyllæ carmina Romam deportarentur, & ea Consules Curio, & Octauius in capitolio, quod tunc erat curante Quin. Catullo restitutum, ponenda curarent. Apud hanc de summo & cõditore rerum Deo huiusmodi uersus reperiuntur.

ἄφθαρτος κτίςης αἰώνιος αἰθέρα ναίων
τοῖς τ' ἀκάκοις ἄκακον προφέρων πολὺ μείζονα μισθὸν,
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τὲ χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Rursus alio loco enumerans, quibus maxime facinoribus incitetur Deus, hæc rettulit.

φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε.
μοιχείας τὲ φύλαττε, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνὴν
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μήδε φόνευε.
καὶ γὰρ ὁ ἀθάνατος κεχολώσεται, ὅς κεν ἁμάρτῃ.

Authoritatibus aliarum Sibyllarum iram Dei probat. Caput XXIII

Erum quia plures (ut ostendi) Sibyllæ à doctissimis authoribus fuisse traduntur, unius testimonium satis non sit ad confirmandam, sicut intendimus, ueritatem. Cumeæ quidem uolumina, quibus Romanorum fata conscripta sunt, in arcanis habentur. Cæterarum tamen ferè omnium libelli, quo minus in usu sint omnibus non uetantur. Ex quibus alia denuntians uniuersis gentibus irã Dei ob impietatem hominum, hoc modo exorsa est.

ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
πᾶσι προφητεύσασα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι.

Alia quoq; per indignationem Dei aduersus iniustos cataclysmum priore seculo factum esse dixit, ut malitia generis humani extingueretur.

ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο.
αὐταῖσι πολίεσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν.
γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.

Simili modo deflagrationem postea futuram uaticinata est, qua rursus impietas hominum deleatur.

καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκέτι πραΰνοντα,
ἀλλ᾽ ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
ἀνθρώπων ἅπασαν ὑπ᾽ ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Vnde apud Nasonem de Ioue ita dicitur.

Esse quoq; in fatis reminiscitur, affore tempus
Quo mare, quo tellus, correptáq; regia cœli
Ardeat, & mundi moles operosa laboret.

Quod tunc fiat necesse est, cũ honor, et cultus Dei summi apud hoĩes interierit. Eadẽ tñ placari eum pœnitẽtia factorũ, et sui emendatione contestans hæc addidit.

ἀλλ᾽ ἐλέῃ μετάθεσθε βροτοὶ δὴ μὴ δὲ πρὸς ὀργὴν
παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν.

Item paulopost.

οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον εὖτ᾽ ἂν ἅπαντες
εὐσεβέειν περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε,

Deinde alia Sibylla cœlestium, terrenorumq; genitorem diligi oportere denuntiat, ne ad perdendos homines indignatio eius insurgat.

μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσῃ
πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδὲς
δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.

Ex his apparet uanas esse rationes philosophorum, qui Deum putant sine ira, & inter cæteras laudes eius id ponunt, quod est contra ipsam maiestatem. Regnum hoc, imperiumq; terrenũ nisi metus custodiat, soluitur. Aufer iram regi, non modo nemo parebit, sed etiam de fastigio præcipitabitur. imo uero cuilibet humili eripe hunc affectum, quis eum non spoliabit? quis non deridebit? quis non afficiet iniuria? Ita nec indumenta, nec sedem, nec uictum poterit habere, aliis quicquid habuerit diripientibus, nedum putemus cœlestis imperij maiestatem sine ira, & metu posse cõsistere. Apollo Milesius de iudæorum religione consultus, responso hoc indidit,

ἠδὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα πρὸ πάντων
ὃν τρέμεται καὶ γαῖα, καὶ οὐρανὸς, ἠδὲ θάλασσα,
ταρτάρεοί τε μυχοὶ, καὶ δαίμονες ἐκφρίττουσιν.

Si tam lenis est, quã philosophi uolũt, quomodo ad nutum eius non modo dæmones, & ministri tandem potestatis, sed etiam cœlum, & terra, & rerum natura

omnis contremiscit? Si enim nullus alteri seruit, nisi coactus, omne igitur imperium metu constat. Metus autem per iram. Nam si non moueatur quis aduersus parere nolentem, nec cogi poterit ad obsequium. Consulat unusquisq; affectus suos, iam intelliget, neminem posse sine ira, & castigatione imperio subiugari. Vbi ergo ira non fuerit, imperiũ quoq; non erit. Deus autem habet imperium, ergo & iram, qua constat imperium, habeat necesse est. Quapropter nemo uaniloquentia philosophorum inductus, ad contemptũ se Dei erudiat, quod est maximum nefas. Debemus hũc omnes & amare, ꝗ pater est, & uereri, qđ dominus, & honorificare, ꝗ beneficus, & metuere, ꝗ seuerus. utraq; persona in eo uenerabilis. Quis salua pietate non diligat animæ suæ parentem? Aut quis impune contemnat eum, qui rerũ dominator habeat in omnes ueram, & æternam potestatem? Si patrem consyderes, ortum nobis ad lucem, qua fruimur, subministrat. per illum uiuimus, per illum in hospitium huius mũdi intrauimus. Si Deum cogites, ille nos innumerabilibus copijs alit, ille sustentat, in huius domo habitamus, huius familia sumus, & si minus obsequens, quã decebat, minusq; officiosa, quàm domini, & parẽtis ĩmortalia merita poscebant, tamen plurimum proficit ad ueniam consequendã, si cultum eius, notionẽq; teneamus, si abiectis humilibus, terrenisq; tam rebus quã bonis, cœlestia, et diuina sempiterna meditemur. Quod ut facere possimus, Deus nobis sequendus est, deus adorandus, quoniam in eo est materia rerum, et ratio uirtutum, & fons bonorum. Quid enim Deo

aut potentia maius est, aut ratione perfectius, aut claritate luculentius? Qui quoniam nos ad sapientiã genuit, ad iustitiam procreauit, non est fas hominem relicto Deo sensus, ac uitæ datore, terrenis, fragilibusq; famulari, aut quærendis temporalibus bonis inhærentem, ab innocentia, & pietate discedere. Non faciunt beatum uitiosæ, ac mortiferæ uoluptates, non opulentia libidinum incitatrix, non inanis ambitio, non caduci honores, qbus illaqueatus animus humanus, et corpori mancipatus, æterna morte dãnatur. sed inocentia sola, sola iustitia. cuius legitima, et digna merces est ĩmortalitas, quã statuit à principio deus sanctis, & incorruptis mentibus, quæ se à uitijs, et ab omni labe terrena integras, inuiolatasq; conseruant. Huius præmij cœlestis, ac sempiterni participes esse non possunt, qui fraudibus, rapinis, circũscriptionibus, conscientiam suã polluerunt, quiq; iniurijs hominũ, nefarijs cõmissis, ineluibiles sibi maculas inusserũt. Proinde uniuersos oportet, qui sapientes, qui homines merito dici uolunt, fragilia contemnere, terrena calcare, humilia despicere, ut possint cum deo beatissima necessitudine copulari. Auferatur impietas, discordiæ, dissensionesq; turbulentæ, ac pestiferæ sopiantur, quibus humanæ societates, et publici fœderis diuina coniũctio rumpitur, dirimitur, dissipatur. Quantum possumus boni, ac benefici esse meditemur. Siquid nobis opum, siquid suppetit copiarum, non uoluptati unius, sed multorum saluti impartiatur. Voluptas enim tã mortalis est quã corpus, cui exhibet ministerium. Iustitia uero, & beneficentia tam ĩmortales, quã mens, & anima, quæ bo

nis operibus similitudinem Dei assequitur. Sit nobis deus non in templis, sed in corde nostro consecratus. Destructibilia sunt omnia, quae manu fiunt, mundemus hoc templum, quod non fumo, non puluere, sed malis cogitationibus sordidatur, quod non cereis ardentibus sed claritate, ac luce sapientiae illuminatur. In quo si Deum semper crediderimus esse praesentem, cuius diuinitati secreta mentis patent, ita uiuemus, ut & propitium semper habeamus, et nunquam uereamur iratum.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DE OPIFICIO DEI LIBER VNVS, AD DEMETRIANVM AVDITOREM SVVM.

Quae instituti operis causa fuerit. Caput Primum.

q Vã minime sim qetus, etiã in summis necessitatibus, ex hoc libello poteris existimare, quem ad te rudibus pene uerbis, prout ingenij mediocritas tulit, Demetriane, perscripsi, ut & quotidianum studium meum nosses, & non deessem tibi praeceptor etiam nunc, sed honestioris rei, meliorisq; doctrinae. Nam si te in literis nihil aliud quã linguam instruẽ-

tibus auditorem satis strenuum præbuisti, quanto magis in his ueris, et ad uitam pertinentibus docilior esse debebis? apud quem nunc profiteor nulla me necessitate uel rei, uel temporis impediri, quo minus aliquid excudam, quo philosophi nostræ sectæ, quã tuemur, instructiores, doctioresq; in posterum fiant, quamuis nunc male audiant, castigenturq; uulgo, q aliter quã sapientibus conuenit, uiuant, & uitia sub obtentu nominis cælent, quibus aut mederi oportuit, aut ea prorsus effugere, ut beatum, atq; incorruptum sapiẽtiæ nomen uita ipsa cum præceptis congruente, præstarent. Ego tamen, ut nos ipsos simul, et cæteros instruam, nullũ laborem recuso. Neq; .n. ut nõ possum obliuisci mei, tum præsertim, cum maxime opus sit meminisse, sic ne tu quidem tui, ut spero, et opto. Nam licet te publicæ rei necessitas à ueris, & iustis operibus auertat, tamẽ fieri non potest, quin subinde in cœlum aspiciat mẽs sibi conscia recti. Ego quidem lætor omnia tibi, quæ pro bonis habentur, prospere fluere, sed ita, si nihil de statu mentis immutent. Vereor enim ne paulatim consuetudo, uel iucunditas earum rerũ (sicut fieri solet) in animum tuum sensim repat. Ideoq; te moneo, repetens iterumq; monebo, ne oblectamenta ista terræ pro magnis, aut ueris bonis habere te credas, quæ sunt non tantum fallacia, quia dubia, uerum etiam insidiosa, quia dulcia. Nam & ille colluctator, & aduersarius noster scis quã sit astutus, & idem ipse uiolentus, sicuti nũc uidemus. Is hæc omnia, quæ illicere possunt, pro laqueis habet, & quidem tam subtilibus, ut oculos mentis effugiant, ne possint hominis prouisione

ſione uitari. ſumma ergo prudentia eſt pedetentim incedere, quoniam utrobiq; ſaluti inſidet, & offenſacula pedibus latenter opponit. Itaq; res tuas proprias, in quibus nunc agis, ſuadeo, ut pro tua uirtute aut cõtemnas, ſi potes, aut non magnopere mireris. Memento & ueri parentis tui, & in qua ciuitate nomen dederis, & cuius ordinis fueris, intelligis profecto quid loquar. Nec enim te ſuperbiæ arguo cuius in te ne ſuſpicio quidem ulla eſt, ſed ea, quæ dico, ad mentem referenda ſunt, non ad corpus, cuius omnis ratio ideo cõparata eſt, ut animo tanquam domino ſeruiat, & regitur nutu eius. Vas eſt enim quodãmodo fictile, quo animus, ideſt homo ipſe uerus continetur, & quidem non à Prometheo fictum (ut poetæ loquuntur) ſed à ſummo illo rerum conditore, ac artifice Deo, cuius diuinam prouidentiam, perfectiſſimamq; uirtutem nec ſenſu comprehendere, nec uerbo enarrare poſſibile eſt. Tentabo tamen, quoniam corporis, & animi facta mentio eſt, utriuſq; rationem, quantum puſillitas intelligentiæ meæ peruidet, explicare. Quod officiũ hac de cauſa maxime ſuſcipiendum puto, ꝙ M. Tul. uir ingenij ſingularis in quarto de republica libro, cũ id facere tentaſſet, nihil prorſus effecit, & materiam late patentem anguſtis finibus terminauit, leuiter ſumma quæq; decerpens. Ac ne ulla eſſet excuſatio, cur eũ locum non fuerit executus, ipſe teſtatus eſt, nec uoluntatem ſibi defuiſſe, nec curam. In libro enim de legibus primo, cum hoc idẽ ſummatim ſtringeret, ſic ait.

Hũc locum ſatis (ut mihi uidetur) in iis libris, quos legiſtis, expreſſit Scipio. Poſtea tamẽ in libro de na-

Q

tura Deorum secundo, hoc idem latius exequi conatus. Sed quoniam nec ibi quidem satis expressit, aggrediar hoc munus, & sumam mihi audacter explicãdum, quod homo disertissimus pene omisit intactũ. Forsitan reprehendas, qđ in rebus obscuris coner aliquid disputare, cum uideas tanta temeritate homines extitisse, qui uulgo philosophi nominantur, ut ea, quæ abstrusa prorsus, atq; abdita Deus esse uoluit, scrutarẽtur, ac naturam rerum cœlestium, terrenarumq́; conquirerent, quæ à nobis longe remotæ, neq; oculis contrectari, neq; tangi manu, neq; percipi sensibus possunt. Et tamen de illarum omnium ratione sic disputant, ut ea, quæ asserunt, probata, & cognita uideri uelint. Quid est tandem, cur nobis inuidiosum quisquã putet, si rationem corporis nostri inspicere, & cõtemplari uelimus? Quæ plane obscura non est, qa ex ipsis membrorum officijs, & usibus partium singularum quanta ui prouidentiæ quisq; factus sit, intelligere nobis licet.

Quæ Deus homini, & quæ cæteris animantibus dedit. Cap. II.

Edit. n. homini artifex ille noster, ac parẽs Deus sensum, atq; rationem, ut ex eo appareret nos ab eo eẽ generatos, quia ipse intelligentia, ipse sensus, ac ratio est. Cæteris animantibus, quoniam rationalem istam uitam non attribuit, quemadmodum tamen uita eorũ tutior esset, ante prouidit. Omnes enim suis ex se pellibus texit, quo facilius pos

sent uim pruinarum, ac frigora sustinere. Singulis autem generibus ad propulsandos impetus externos sua propria munimenta constituit, ut aut naturalibus telis repugnent fortioribus, aut quæ sunt imbecilliora subtrahant se p̃iculis perniciate fugiendi, aut quæ simul & uiribus, & celeritate indigent, astu se protegant, aut latibulis sepiant. Itaq; alia eorum uel plumis leuibus in sublime suspensa sunt, uel suffulta ungulis, uel instructa cornibus. quibusdam in ore arma sunt dentes, aut in pedibus adunci ungues, nulliq; munimentum ad tutelam sui deest. Siqua uero in prædã maioribus cedunt, ne tamen stirps eorum funditus interiret, aut in ea sunt relegata regione, ubi maiora esse non possunt, aut acceperunt uberem generandi fœcunditatem, ut & bestijs, quæ sanguine alũtur, uictus suppeteret ex illis, & illatam tamen cladem ad conseruationem generis multitudo ipsa superaret. Hominem aũt, ratione concessa, & uirtute sentiendi, atque eloquẽdi data, eorũ, quæ cæteris animantibus attributa sunt, fecit expertem, quia sapientia reddere poterat, quæ illi naturæ conditio denegasset, statuit nudum, & inermem, quia & ingenio poterat armari, & ratione uestiri. Ea uero ipsa, quæ mutis data, & homini denegata sunt, quàm mirabiliter homini ad pulchritudinem faciant, exprimi non potest. Nam si homini ferinos dentes, aut cornua, aut ungues, aut ungulas, aut caudam, aut uarij coloris pilos addidisset, quis non sentit, quàm turpe animal esset futurum, sicut muta, si nuda, & inermia fingerentur? Quibus si detrahas uel naturalem sui corporis uestem, uel

ea, quibus ex se armantur, nec speciosa poterunt esse, nec tuta, ut mirabiliter, si utilitatem cogites, instructa, si speciem, ornata uideantur. Adeo miro modo consentit utilitas cum decore. Hominem uero, quem æternũ animal, atq; i mortale fingebat, non forinsecus, ut cætera, sed interius armauit, nec munimẽtum eius in corpore, sed in animo posuit, quoniam superuacuũ fuit, cum illi, quod erat maximum, tribuisset, corporalibus eum tegere munimentis, cum præsertim pulchritudinẽ humani corporis impedirent. Vnde ego philosophorum, qui Epicurum sequuntur, amentiam soleo mirari, qui naturæ opera reprehendunt, ut ostendant, nulla prouidentia instructum esse, ac regi mundum, sed originem rerũ insecabilibus, ac solidis corporibus assignant, quorum fortuitis concursionibus uniuersa nascuntur, & nata sunt. Præterea, quæ ad ipsum mundum uitio dant, in quo ridicule insaniunt, id sumo, quod ad rem, de qua nunc agimus, pertinet.

Quàm ingrate de natura sua queratur humanum genus, cum illi uni ratio tributa sit, qua cæteris animãtibus præsit. Caput III.

q Veruntur, hominem nimis imbecillum, & fragilem nasci, quã cætera animalia nascuntur, quæ ut sunt edita ex utero, protinus in pedes suos erigi, et gestire discursibus, statimq; aeri tolerando idonea esse, qđ in lucem naturalibus indumentis munita processerint. hominẽ contra, nudũ, et inermem, tanquam ex naufragio in huius uitæ mi

ferias proiici, & expelli, qui neq; mouere se loco, ubi effusus est, possit, nec alimentum lactis appetere, nec iniuriam temporis ferre. Itaq; naturam nõ matrem esse humani generis, sed nouercam, quæ cum mutis tam liberaliter se gesserit, hominem uero sic effuderit, ut inops, & infirmus, & omni auxilio indigens, nihil aliud possit, quã fragilitatis suæ conditionem ploratu, ac fletibus ominari, scilicet,

Cui tantum in uita restet transire malorum.

Quæ cum dicunt, uehementer sapere creduntur, propterea quod unusquisq; incõsyderate suæ cõditioni ingratus est. Ego uero illos nunquã magis desipere contendo, quã cum hoc loquuntur. Cõsyderans enim conditionem rerũ intelligo nihil fieri aliter debuisse, quã factum est, ut non dicam potuisse, quia Deus potest omnia, sed necesse est, quod illa prouidentissima maiestas id effecerit, quod erat melius, et rectius. Libet igitur interrogare istos diuinorum operum reprehensores, quid in homine deesse, q̃a imbecillior nascitur, credant. Num idcirco minus educentur homines? num minus ad summum robur ætatis prouehantur? num imbecillitas aut incrementum impediat, aut salutem? quoniam quæ desunt, ratio deprehendit. At hominis, inquiunt, educatio maximis laboribus constat, pecudum scilicet conditio melior, quod hæ omnes, cum fœtum ediderint, non nisi pastus sui curã gerunt, ex quo efficitur, ut uberibus sua sponte distentis, alimentum lactis fœtibus ministretur, et id cogente natura sine matrum solicitudine appetant. Quid aues? quarum ratio diuersa est. Non'ne maximos suscipiunt in educan-

do labores, ut interdum aliquid humanæ intelligentiæ
habere uideantur? Nidos .n. aut luto ædificant, aut uir
gultis, & frondibus construunt, & ciborum expertes
incubant ouis, & quoniã fœtus de suis corporibus ale
re datum non est, cibos conuehunt, & totos dies in hu-
iusmodi discursione consumunt. noctibus uero defen-
dunt, fouent, protegunt. Quid amplius facere homines
possunt, nisi hoc solũ fortasse, quod non expellunt adul
tos, sed perpetua necessitudine, ac uinculo charitatis ad-
iunctos habent. Quid, quod auium fœtus multo fragi
lior quàm hominis? Quia non materno corpore ipsum
animal edunt, sed quod materni corporis fœtu, & calo-
re tepefactum animal efficiat, quod tamen cum spiritu
fuerit animatum. Id uero implume, ac tenerum nõ mo
do uolandi, sed ambulandi quoq; usu caret. Num ergo
ineptissimus sit, siquis putet male cum uolucribus egisse
naturam? primum quod bis nascuntur, deinde, q̃d tam
infirmæ, ut sint quæsitis per laborem cibis à parenti-
bus nutriendæ. Sed illi fortiora eligunt, imbecilliora
prætereunt. Quæro igitur ab ijs, qui conditionem pe-
cudum suæ præferũt, quid eligant, si Deus his deferat
optionem, utrum malint humanam sapiẽtiam cum im
becillitate, an pecudum firmitatem cum illarum natu-
ra? Scilicet non tam pecudes sunt, ut non malint uel
fragiliorem multo, quàm nunc est, dummodo huma-
nam, quàm illam irrationabilem firmitatem. Sed uide
licet prudentes uiri neq; hominis rationem uolunt cum
fragilitate, neq; mutorũ firmitatem sine ratione. Qua-
re nihil ẽ tam repugnans, tamq; contrariũ, quod unũ-
quodq; animal aut ratio instruat necesse est, aut condi-

tio naturæ. Si naturalibus monimentis instruatur, super uacua ratio est. Quid.n. excogitabit? quid faciet? aut quid molietur? aut in quo lumen illud ingenij ostendet, cum ea, quæ possunt esse ratiōis, ultro natura concedat? Si autem ratione sit præditum, quid opus erit sepimentis corporis? cum semel concessa ratio naturæ munus possit implere? Quæ quidem tantum ualet ad ornādum, tuendumq́; hominem, ut nihil potuerit maius, ac melius à Deo dari. Deniq; cum & corporis non magni homo, & exiguarum uirium, & ualetudinis sit infirmæ, tamen quoniam id, quod est maius, accepit, & instructior est cæteris animalibus, & ornatior. Nam cum fragilis, imbecillisq; nascatur, tamen & à mutis omnibus tutus est, & ea omnia, quæ firmiora nascuntur, etiā si uim cœli fortiter patiuntur, ab homine tamen tuta esse non possunt. Ita fit, ut plus homini conferat ratio, quàm natura mutis, quoniam in illis nec magnitudo uirium, neq; firmitas corporis efficere potest, quo minus aut opprimantur à nobis, aut nostræ subiecta sint potestati. Potest'ne igitur aliquis, cum uideat etiam boues, et uaccas, aut equos cum immanissimis corporibus seruire homini, queri de opifice rerum deo, quod modicas uires, quod paruum corpus accepit, nec beneficia in se diuina pro merito æstimat, quod est ingrati, aut (ut uerius loquamur) insani. Melius igitur Plato, ut hos (credo) ingratos refelleret, naturæ gratias egit, quod homo natus esset, quod & ipsum, quale sit, non est huius materiæ ponderare. Quanto melius, & sanius, qui sentit conditionem hominis esse meliorem, quam isti, qui se pecudes natos esse maluerint? Quos si Deus in

ea forte conuerterit animalia, quorum sortem præferunt suæ. iam profecto cupiant remigrare, magnisq; clamoribus conditionem pristinam flagitent. quia nõ est tanti robur, ac firmitas corporis, ut officio linguæ careas, aut auium per aerem libera discursatio, ut manibus indigeas. Plus enim manus præstant, quã leuitas, usus'q; pennarum, plus lingua, quã totius corporis fortitudo. Quæ igitur amentia est ea præferre, quæ si data sint, accipere detrectes?

Contra Epicureos conquerentes homines morbis, & immaturæ morti subiectos. Caput IIII

i Idem queruntur, hominem morbis, & immaturæ morti esse subiectum. Indignantur uidelicet, non Deos se esse natos. Minime, inquiunt, sed ex hoc ostendimus, hominem nulla prouidentia esse factum, quod aliter fieri debuit. Quid si ostendero, idipsum magna ratione prouisum esse, ut morbis uexari posset, & uita sæpe in medio cursus sui spatio rumperetur? Cum enim Deus animal, quod fecerat, sua sponte ad mortem transire cognouisset, ut mortẽ ipsam, quæ est dissolutio naturæ capere possit, dedit ei fragilitatem, quæ morti aditũ ad dissoluendum animal inueniret. Nam si eius roboris fieret, ut ad eum morbus, et ægritudo adire non posset, ne mors quidem posset, quoniã mors sequela morborum est. Immatura uero mors quomodo abesset ab eo, cui esset constituta natura? Nempe nullum hominẽ mori uolunt, nisi cum centesimum ætatis compleuerit

annum. Quomodo illis in tanta repugnantia rerum ratio poterit constare? Ut enim ante annos centum mori quisq; non possit, aliquid illi roboris, quod sit imortale tribuendum est. Quo concesso, necesse est conditionem mortis excludi. Id autem ipsum cuiusmodi potest esse quod hominem contra morbos, et ictus extraneos, solidum, atq; expugnabilem faciat? Cum enim constet ex ossibus, & neruis, & uiscœribus, & sanguine, quid horum potest esse tam firmum, ut fragilitatem repellat, ac mortem? Ut igitur homo idissolubilis sit ante illud tempus, quod illi putant oportuisse constitui, ex qua ei materia corpus attribuent? Fragilia sunt omnia, quæ uideri, ac tangi possunt. Superest, ut aliquid ex cœlo petant, quoniam in terra nihil est, quod non sit infirmum. Cum ergo homo sic formandus esset à Deo, ut mortalis esset aliquando, res ipsa exigebat, ut terreno, & fragili corpore fingeretur. Necesse est igitur, ut mortem recipiat quando libet, quoniam corporalis est. Corpus enim quodlibet solubile, atq; mortale est. Stultissimi ergo sunt, qui de morte immatura queruntur, quoniam naturæ conditio locum illi facit. Ita consequẽs erit, ut morbis quoq; subiectus sit. Neq; enim patitur natura, ut abesse possit infirmitas ab eo corpore, quod icirco non solidum, firmum'q; natũ est, ut aliquando soluendum sit. Sed putemus fieri posse quemadmodũ uolunt, ut homo non ea conditione nascatur, qua morbo, morti'ue subiectus sit, nisi peracto ætatis suæ spatio, ad ultimam processerit senectutem. Nõ igitur uident, si ita sit constitutum, quid sequatur. Hominem utiq; nisi certo tempore mori nullo mo

do posse, sed si prohiberi ab altero uictu potest, mori poterit. Res igitur exigit, ut homini, q ante certum diē mori non potest, ciborum alimentis, quia subtrahi possunt, opus non sit. Si opus cibo non erit, iam non homo ille, sed Deus fiet. Ergo (ut superius dixi) qui de fragilitate hominis queruntur, id potissimum queruntur, quod non immortales, & sempiterni sint nati. Nemo enim nisi senex mori debet. Nempe ideo mori debet, quia Deus non est. Atqui mortalitas non potest cum immortalitate coniungi, si enim mortalis est in senectute, immortalis esse in adolescentia non potest. Nec est ab eo conditio mortis aliena, qui quandoque moriturus est, nec ulla immortalitas est, cui sit terminus constitutus. Ita fit, ut & immortalitas exclusa in perpetuum, & ad tempus recepta mortalitas, hominem constituat in ea conditione, ut sit in qualibet aetate mortalis. Quadrat igitur necessitas undiq;, nec debuisse aliter fieri, nec fas fuisse. Sed isti rationem sequētium non uident, quia semel errauerunt in ipsa summa. Exclusa enim de rebus humanis diuina prouidentia, necessario sequebatur, ut omnia sua sponte sint nata. Hinc inuenerunt illas minutorum seminum plagas, & concursiones fortuitas, quia rerum originem nō uidebant. In quas se angustias cum coniecissent, iam cogebat eos necessitas existimare, animas cum corporibus nasci, & item cum corporibus extingui. Assumpserant enim nihil fieri mente diuina, quod ipsum non aliter probare poterant, quàm si ostenderent esse aliqua, in quibus uideretur prouidentiae ratio claudicare. Reprehenderunt igitur ea, in quibus uel maxime

diuinitatem suam prouidentia mirabiliter expressit, ut illa, quæ retuli, de morbis, & immatura morte, cum debuerint cogitare his assumptis, quæ necessario sequentur. Sequentur autem illa, quæ dixi, si morbum non reciperent, neq; tectis, neq; uestibus indigerent. Quid enim uentos, aut imbres, aut frigora metuerēt, quorum uis in eo est, ut morbos afferant? Idcirco enim accepit sapientiam, ut aduersus nocentia fragilitatem suam muniat, sequitur necessario, ut quoniam retinendæ rationis causa morbos capit, etiam mortem semper accipiat, quia is, ad quem morbus non uenit, firmus sit necesse est. Infirmitas autem habet in se mortis conditionem. Firmitas uero ubi fuerit, nec senectus locum potest habere, nec mors, quæ sequitur senectutem. Præterea, si mors certæ constituta esset ætati, fieret homo insolentissimus, & humanitate omni careret. Nam ferè iura omnia humanitatis, quibus inter nos cohæremus, ex metu, & conscientia fragilitatis oriuntur. Denique imbecilliora, & timidiora quæq; animalia congregantur, ut quoniam uiribus tueri se nequeunt, multitudine tueantur. Fortiora uero solitudines appetunt, quoniam robore, uiribusq; confidunt. Homo quoque, si eodem modo haberet, ad propulsanda pericula suppetens robur, nec ullius alterius auxilio indigeret, quæ societas esset? quæ reuerentia inter se? quis ordo? quæ ratio? quæ humanitas? aut qd esset deterius homine? quid efferacius? quid immanius? Sed quoniā imbecillis est, nec per se potest sine homine uiuere, societatem appetit, ut uita communis & ornatior fiat, et tutior. Vides igitur omnem hominis rationem in eo maxime stare, ꝙ

nudus, fragilis'q; nascitur, qđ morbis afficitur, qđ immatura morte multatur? Quæ si homini detrahantur, rationem quoq;, ac sapientiam detrahi necesse est. Sed nimis diu de rebus apertis disputo, cum sit liquidum, nihil sine prouidentia nec factum esse unquam, nec fieri potuisse. De cuius operibus uniuersis (si nunc libeat) disputare per ordinẽ infinita materia est. Sed ego de uno corpore hominis tantum institui dicere, ut in eo diuinæ prouidentiæ potestatem, quanta fuerit, ostendam, his duntaxat in rebus, quæ sunt comprehẽsibiles, & apertæ. Nam illa, quæ sunt animæ, nec subijci oculis, nec comprehendi queunt. Nunc de ipso uase hominis loquimur, quod uidemus.

De differentia creationis animalium brutorum, et hominis secundum corpus. Caput V.

IN principio, cum Deus fingeret animalia, noluit ea in rotundam formæ speciem conglobare, atq; colligere, ut et moueri ad ambulandum, et flectere se in quálibet partem facile possent, sed ex ipsa corporis summa produxit caput. Itẽ produxit membra quædam longius, quæ uocantur pedes, ut alternis motibus solo fixa perducerẽt animal, quò mens tulisset, aut quò petendi cibi necessitas prouocasset. Ex ipso autem uasculo corporis quatuor fecit extantia, bina posterius, quæ sunt in omnibus pedes. Itẽ bina capiti, & collo proxima, quæ uarios animantibus usus præbent. In pecudibus enim, ac feris sunt pedes posterioribus similes. In homine autem manus,

quæ non ad'ambulandum, ſed ad faciendum, operandum'q; ſunt natæ. Eſt & tertium genus, in quo priora illa neq; pedes, neq; manus ſunt, ſed alæ, in quibus pennæ per ordinem fixæ uolādi exhibent uſum. Ita una fictio diuerſas ſpecies, et uſus habet. Atq; ut ipſam corporis craſſitudinem firmiter comprehenderent, maioribus, & breuibus oſſibus inuicem colligatis, quaſi carinam compegit, quam nos dicimus ſpinam. Eamq; noluit ex uno, perpetuo'q; oſſe formare, ne gradiendi, flectendi'q; ſe facultatem animal non haberet. Ex eius parte quaſi media coſtas, ideſt tranſuerſa, & plana oſſa porrexit in diuerſum, quibus clementer curuatis, & in ſe uelut in circulum penè conductis, interna uiſcera contegantur, ut ea, quæ mollia, & minus ualida fieri opus erat, illius ſolidæ cratis amplexu poſſent eſſe munita. In ſumma uero conſtructionis eius, quam ſimilem nauis carinæ diximus, caput collocauit, in quo eſſet regimen totius animantis. Datumq; illi hoc nomē eſt, ut quidem Varro ad Ciceronem ſcribit, q̄d hinc capiant initium ſenſus, ac nerui. Ea uero, quæ diximus de corpore uel ambulandi, uel faciendi, uel uolandi cauſa eſſe producta, neq; nimium longis, propter celerem mobilitatem, neq; nimium breuibus, propter firmitatem, ſed & paucis, & magnis oſſibus conſtare uoluit. Aut enim bina ſunt, ut in homine, aut quaterna, ut in quadrupede, quæ tamen non fecit ſolida, ne in gradiendo pigritia, & grauitas retardaret, ſed cauata, & ad uigorem corporis conſeruandum medullis intrinſecus plena, eaq; rurſus non æqualiter porrecta finiuit, ſed ſummas eorum partes craſſioribus nodis

conglobauit, ut & ſubſtringi neruis facilius, & uertitutius poſſent. Vnde ſunt uertibula nominata. Eos nodos firmiter ſolidatos leni quodam operculo texit, q̄d dicitur chartilago, ſcilicet ut ſine attritu, & ſine ſenſu doloris aliquo flecterentur, eoſdem tamen non in unum modum formauit. Alios enim fecit ſimplices, et in orbem rotundos, in iis duntaxat articulis, in quibus moueri membra in omnes partes oportebat, ut in ſcapulis, quoniam manus utrolibet agitari, & contorqueri neceſſarium eſt. Alios autem latos, & æquales, & in unam partem rotundos, & in his utiq; locis, ubi tantummodo curuari mēbra oportebat, ut in genibus, & in cubitis, & in manibus ipſis. Nam ſicut manus ex loco, unde oriuntur à corpore, ubiq; uerſus moueri ſpecioſum ſimul, & utile fuit, ſic profecto, ſi hoc idem etiam cubitis accederet, & ſuperuacuus eſſet huiuſmodi motus, et turpis. Iam enim manus amiſſa dignitate, quā nunc habet, mobilitate nimia proboſcidi ſimilis uideretur, eſſetq; homo planè anguimanus. Quod genus in illa īmaniſſima bellua mirabiliter effectum eſt. Deus enim, qui prouidentiam, & poteſtatem ſuā multarum rerum mirabili uarietate uoluit oſtendere, quoniam caput eius animalis non tam longe porrexerat, ut terram poſſet ore contingere, quod erat futurum horribile, atq; tetrum. Et quia os ipſum profuſis dentibus ſic armauerat, ut etiam ſi contingeret, paſcendi tamen facultatem dētes adimerent, produxit inter eos à ſumma fronte molle, ac flexibile membrū, quo prendere, quo tenere quodlibet poſſet, ut rationē uictus capiendi uel dentium prominens magnitudo,

uel ceruicis breuitas non impediret.

Contra Epicurum, qui ex atomis fortuito concurrē tibus compactum, fabricatumq; hominem disputauit. Caput VI.

Non possum hoc loco teneri, quo minus Epicuri stultitiam rursum coarguam. Illius enim sunt omnia, quæ delirat Lucretius. Qui, ut ostenderet animalia non artificio aliquo diuinæ mentis, sed, ut solet, fortuito esse nata, dixit in principio mundi alias quasdam innumerabiles animantes miranda specie, et magnitudine fuisse natas, sed eas permanere non potuisse, qđ illas aut sumendi cibi facultas, aut coeundi, generandiq; ratio defecisset. Videlicet ut & atomis suis locum faceret per infinitum, & inane uolitantibus diuinam prouidentiam uoluit excludere. Sed cum uideret in omnibus, quæ spirant, mirabilem prouidentiæ inesse rationem, quod malū uanitatis erat dicere fuisse animalia prodigiosa, in quibus ratio cessasset? Quoniam igitur omnia, quæ uidemus, cum ratione nata sunt. id enim ipsum nasci efficere, nisi ratio nō potest, manifestū est, nihil omnino rationis expers potuisse generari. At enim prouisum est in singulis quibusq; fingendis, quatenus, et ministerio mēbrorū ad necessaria uitæ uteretur, et quatenus adiugatis corporibus elata soboles, uniuersas generatim cōseruaret animantes. Nam si peritus architectus, cum magnum aliquod ædificiū facere constituit, primo omniū cogitat, quæ summa perfecti ædificij futura sit,

& ante emetitur, quem locum leue pondus expectet, ubi magni operis statura sit moles, quæ columnarum interualla, qui aut ubi aquarum cadētium decursus, & exitus, & receptacula, hæc inquam prius præuidet, ut quæcunq; sunt perfecto operi iam necessaria, cum ipsis fundamentis pariter ordiatur, cur Deum quisquā putet machinandis animalibus non ante prouidisse, quæ ad uiuendum necessaria essent, quam ipsam uitam daret? Quæ utiq; constare non posset, nisi prius effecta essent quibus constat. Videbat igitur Epicurus in corporibus animalium diuinæ rationis solertiam, sed ut efficeret, quod ante imprudenter assumpserat, adiecit aliud deliramentum superiori congruens. Dixit enim neq; oculos ad uidendum esse natos, neq; aures ad audiendum, neq; pedes ad ambulandū, quoniam membra hæc prius nata sunt, quàm esset usus uidendi, & audiendi, & ambulandi, sed horum omnia officia ex natis extitisse. Vereor, ne huiusmodi portenta, & ridicula refutare, non minus ineptum esse uideatur. Sed libet ineptire, quoniā cum inepto agimus, ne se ille nimis argutum putet. Quid ais Epicure? Nō sunt ad uidendum oculi nati. Cur igitur uident? Postea inquit, usus eorum apparuit. Videndi ergo causa nati sunt. siquidem nihil possunt aliud quàm uidere. Item membra cætera cuius rei causa nata sunt, ipse usus ostendit. Qui utiq; nullo modo posset existere, nisi essent membra omnia tam ordinate, tam prouidenter effecta, ut usum possent habere. Quid enim si dicas aues non ad uolandum esse natas, neq; feras ad sæuiendum, neq; pisces ad natandum, neq; homines ad sa-

piendum

piendum, cum appareat ei naturæ, officioq; seruire animátes, ad qđ sunt quæq; generata? Sed uidelicet q summam ueritatis amisit, semper erret necesse est. Si enim non prouidentia, sed fortuitis atomorum concur sionibus nascuntur omnia, cur nunquam fortuito ac cidit sic coire illa principia, ut efficerent animal eiusmodi, quod naribus potius audiret, odoraret oculis, auribus cerneret? Si enim primordia nullum genus positionis inexpertum relinquunt, oportuit eiusmodi quotidie monstra generari, in quibus membrorum or do præposterus, & usus longe diuersus existeret. Cũ uero uniuersa genera, & uniuersa quoq; membra leges suas, & ordines, & usus sibi attributos tueantur, manifestum est, nihil fortuito esse factum, quoniam di uinæ rationis dispositio perpetua seruatur. Verum aliâs refellemus Epicurum, nunc de prouidentia (ut cœ pimus) disseramus.

De Dei prouidentia circa uniuersalem hominis fabricam. Caput VII.

d Eus igitur solidamenta corporis, quæ ossa dicuntur, nodata, et adiuncta inuicem ner uis alligauit, atq; constrinxit, quibus mens si excurrere, aut resistere uelit, tanquam retinaculis uteretur. & quidem nullo labore, nulloq; conatu, sed minimo nutu totius corporis molem temperaret, ac flecteret. Hæc autem uisceribus operuit, ut quemcunq; locum decebat, utq; solida ossa conclusa tegerent. Item uisceribus ipsis uenas admiscuit quasi ri-

nos per corpus omne diuisos, per quos discurrens humor, & sanguis uniuersa membra sucis uitalibus irrigaret, & ea uiscera formata in eum modũ, qui unicuiq; generi, ac loco aptus fuit, superiecta pelle contexit. Quam uel sola pulchritudine decorauit, uel setis adoperuit, uel squamis muniuit, uel plumis insignibus adornauit. Illud uero commentum Dei mirabile, qđ una dispositio, et unus habitus innumerabiles animantium perferat uarietates. Nam in omnibus ferè, quæ spirant, eadem series, & ordo membrorum est. Primum enim caput, et huic annexa ceruix. Item collo pectus adiunctum, & ex eo prominentes armi, adhærens pectori uenter. Item uentri subnexa genitalia. Vltimo loco femora, pedesq;. Nec solum membra suũ tenorem, ac situm in omnibus seruant, sed etiam partes membrorum. Nam in uno capite ipso certam sedẽ possident aures, certam oculi, nares item, os quoq;, & in ore dentes, & lingua. Quæ omnia, cum sint eadem in omnibus animantibus, tamen infinita, et multiplex diuersitas figurarũ est, quod ea, quæ dixi, aut productiora, aut contractiora lineamentis uarie differẽtibus comprehensa sunt. Quid illud? Non'ne diuinum, quod in tanta uiuentium multitudine unumquodq; animal in suo genere, & specie pulcherrimum est? Vt siquid uicissim de altero in alterum transferatur, nihil impeditius ad utilitatem, nihil deformius ad aspectum uideri necesse sit. Vt si elephanto ceruicem prolixam tribuas, aut camelo breuem, uel si serpentibus pedes, aut pilos addas, in quibus porrecti æqualiter corporis longitudo nihil aliud exhibeat, nisi ut maculis terga distin-

cti, et squamarum leuitate suffulti, in lubricos tractus sinuosis flexibus laberentur. In quadrupedibus autem idem opifex contextum spinæ à summo capite deductum, longius extra corpus eduxit, & acuminauit in caudam, ut obscœnæ corporis partes uel propter fœditatem tegerentur, uel propter teneritudinem munirentur, ut animalia quædam minuta, & nocentia motu eius arcerentur à corpore. Quod membrum si detrahes, imperfectum fit animal, ac debile. Vbi autem ratio, & manus est, non est id tam necessarium, quàm indumentum pilorum. Adeo in suo quoq; genere aptissime congruunt, ut neq; nudo quadrupede, neq; homine tecto excogitari quicquam turpius possit. Cum tamen ipsa nuditas hominum mire ad pulchritudinem ualeat, non tamen etiam capiti congruebat, quãta enim in eo futura deformitas esset, ex caluitio apparet. Texit ergo illud pilo. Et quia in summo futurum erat, quasi summum ædificij culmen ornauit, qui ornatus non est in orbem coactus, aut in figuram pilei teres factus, ne quibusdam partibus nudis esset informis, sed alibi infusus, alibi retractus pro cuiuslibet loci decẽtia. Frons ergo uallata per circuitum, & temporibus effusi ante aures capilli, & earum summæ partes in coronæ modum cinctæ, & occipitium omne contectum speciem miri decoris ostentant. Iam barbæ ratio incredibile est quantum conferat ad dignoscendam corporum maturitatem, uel ad differentiam sexus, uel ad decorem uirilitatis, ac roboris, ut uideatur omnino non constatura fuisse totius corporis ratio, si quicquam aliter esset effectum.

De forma hominis, & omnium membrorum habitudine, sed specialiter de auribus, & oculis.
Caput VIII.

n Vnc rationem totius hominis ostendam, singulorumq; membrorum, quæ in corpore aperta, aut operta sunt, utilitates, et habitus explicabo. Cum igitur statuisset Deus ex omnibus animalibus solum hominem facere cœlestem, cætera uniuersa terrena, hunc ad cœli contemplationem rigidum erexit, bipedemq; constituit, scilicet, ut eadẽ spectaret, unde illi origo est. Illa uero depressit ad terram, ut quia nulla his immortalitatis expectatio est, toto corpore in humum proiecta, uentri, pabuloq; seruirent. Hominis itaq; solius recta ratio, & sublimis status, & uultus Deo patri cõmunis, ac proximus, originem suam, fictoremq; testatur. Eius propè diuina mens, quia non tantum animantum, quæ sunt in terra, sed etiam sui corporis est sortita dominatum, in summo capite collocata, tanquam in arce sublimis speculatur omnia, & contuetur. Hanc eius aulam Deus non obductam, porrectamq; formauit, ut in mutis animalibus, sed orbi, & globo similem, qđ orbis rotunditas perfectæ rationis est, ac figuræ. Eo igitur mens, et ignis ille diuinus tãquã cœlo tegitur. Cuius cum summum fastigium naturali ueste texisset, priorem partẽ, quæ dicitur facies, necessarijs membrorum ministerijs & instruxit pariter, & ornauit. Ac primum oculorum orbes concauis foraminibus conclusit, à quo foratu frontem nominatam Varro existimauit, & eos neq; minus, neq; amplius, quã duos esse uoluit, qđ ad spe-

ciem nullus est perfectior numerus quã duorum, sicut & aures duas, quarum duplicitas incredibile est, quantam pulchritudinem præ se ferat, quod tum pars utraq; similitudine ornata est, tum ut uenientes altrinsecus uoces facilius colligantur. Nam & forma ipsa mirandum in modum ficta, quod earum foramina uoluit esse nuda, & inobsepta, quod & minus decorũ, & minus utile fuisset, quoniam simplicium cauernarum angustias præteruolare uox posset, & spargi, nisi perceptam per cauos sinus, & repercussu retenta foramina ipsa conueherent, illis similia uasculis, quibus impositis solent angustiora uasa compleri. Eas igitur aures, quibus est inditum nomen à uocibus hauriẽdis (unde Virgilius,

Vocemq; his auribus hausi,

Quia uocem ipsam græci αὐδὴν uocant ab auditu per immutationem literæ, aures uelut audes sunt nominatæ) noluit deus artifex mollibus pelliculis informare, ne pulchritudinem demerent pendulæ, atq; flaccentes. neq; duris, ac solidis ossibus, ne ad usum inhabiles essent immobiles, ac rigentes, sed quod esset, horum medium excogitauit, ut eas chartilago mollior alligaret, & haberent aptam simul, & flexibilem firmitatem. In his audiendi tantum officium constitutum est, sicut in oculis uidendi. Quorum præcipue inexplicabilis est, ac mira subtilitas, quia eorum orbes gemmarum similitudinem præferentes, ab ea parte, qua uidendum fuit, membranis perlucentibus texit, ut imagines rerum contra positarum, tanquam in speculo refulgentes ad sensum intimum penetrarent. Per

eas igitur membranas, sensus ille, qui dicitur mens, ea, quæ sunt foris, transpiciat, ne forte existimes aut imaginum incursione nos cernere (ut philosophi dixerunt) quoniam uidendi officium in eo debet esse, quod uidet; non in eo, quod uidetur, aut intentione aeris, cum acie, aut effusione radiorum, quoniam, si ita esset, tardius quàm oculis aduertimus, uideremus, donec intẽtus aer cum acie aut effusi radij ad id, quod uidendum esset, peruenirent. Cum autem uideamus eodem momento temporis, plerunq; uero aliud agentes, nihilo minus tamen uniuersa, quæ contra sunt posita, intueamur, uerius, & manifestius est mentem esse, quæ per oculos ea, quæ sunt opposita, transpiciat quasi per fenestras lucente uitro, aut speculari lapide obductas. Et idcirco mens, & uoluntas ex oculis sæpe dignoscitur. Quod quidem ut refelleret Lucretius, ineptissimo usus est argumento. Si enim mens, inquit, per oculos uidet, erutis, et effossis oculis magis uideret, quoniam euulsæ cum postibus fores, plus inferunt luminis, quàm si fuerint obductæ. Nimirum ipsi, uel potius Epicuro, qui eum docuit, effosi oculi erant, ne uiderent effossos orbes, & ruptas oculorum fibras, & fluentem per uenas sanguinem, & crescentes ex uulneribus carnes, & obductas ad ultimum cicatrices, nihil posse lucis admittere, nisi forte auribus oculos similes nasci uolebant, ut non tam oculis, quàm foraminibus cerneremus, quo nihil ad speciem fœdius, ad uisum inutilius fieri potest. Quantulum enim uidere possemus, si mens ab intimis penetralibus capitis per exiguas cauernarum rimulas attenderet, ut siquis uellet transpicere per cicutam, non plus

profecto cernat, quàm acutæ ipsius capacitas compre-
hendat. Itaq; ad uidendum membris potius in orbem conglobatis opus fuit, ut uisus in latum spargeretur, & quæ in primori facie adhærerent, ut libere possint omnia contueri. Ergo ineffabilis diuinæ prouidentiæ uirtus fecit duos simillimos orbes, eosq; ita deuinxit, ut non in totum conuerti, sed moueri tamen, ac flecti cũ modo possent. Orbes autem ipsos humoris puri, ac liqdi plenos esse uoluit, in quorum media parte scintillæ luminum conclusæ tenerentur, quas pupillas nuncupamus, in quibus puris, ac subtilibus cernendi sensus, ac ratio continetur. Per eos igitur orbes seipsam mens intendit, ut uideat, miráq; ratione in unum miscetur, & cõiungitur amborum luminum uisus.

Contra eos, qui sensus falsos esse contendunt. Caput IX.

Libet hoc loco illorum reprehendere uanitatem, qui dum uolunt ostendere sensus falsos esse, multa colligunt, in quibus oculi fallantur, inter quæ illud etiam, quod furiosis, & ebriis omnia duplicia uideantur, quasi uero eius erroris obscura sit causa. Ideo enim fit, quia duo sunt oculi. Sed quomodo id fiat, accipe. Visus oculorum intẽtione animi constat. Itaq; quoniam mens (ut supra dictum est) oculis tanquam fenestris utitur, nõ tantum hoc ebriis, aut insanis accidit, sed etiam sanis, ac sobriis. Nam si aliquid nimis propius admoueas, duplex uidebitur. Certum est enim interuallum, ac spatium quo

acies oculorum coit. Item si retrorsum auoces animum, quasi ad cogitandum, & intentionem mentis relaxes, cum acies oculi utriusque diducitur, tunc singuli uidere incipiunt separatim. Si animum rursus intendens, aciemq; direxeris, coit in unũ quicquid duplex uidebatur. Quid ergo mirum, si mens ueneno, ac potentia uini dissoluta dirigere se non potest ad uidendum, sicut ne pedes quidem ad ambulandum, neruis stupescentibus debiles? aut si uis furoris in cerebrum saeuiens, concordiam disiungit oculorũ? Quod adeo uerum est, ut luscis hominibus si aut insani, aut ebrij fiant, nullo pacto possit accidere, ut aliquid duplex uideant. Quare si ratio apparet, cur illi falluntur, manifestum est, non esse falsos sensus, qui aut non falluntur, si sint puri, & integri, aut si fallũtur, mens tamen non fallitur, quae illorum nouit errorem.

Ad oculorum fabricam redit, & omnium membrorum habitudinem, sed specialiter eorum, quae usq; ad uentrem per cutem apparent. Caput X.

Sed nos ad Dei opera reuertamur. Vt igitur oculi munitiores essent ab iniuria aliorum tegminibus occuluit, unde oculos dictos esse Varroni placet. Nam & ipsae palpebrae, quibus mobilitas inest, palpitatio uocabulum tribuit, & pilis in ordine stantibus uallatae, septum oculis decẽtissimum praebent. Quarum motus assiduus incomprehensibili celeritate concurrens, & uidendi tenorẽ non impedit, et reficit obtutum. Acies enim idest mem

brana illa perlucens, quã sicari, & obarescere non oportet, nisi humore assiduo tersa pure niteat, obsolescit. Quid ipsa superciliorum fastigia pilis breuibus adornata? Non'ne quasi aggeribus, & munimentum oculis, nequid superne incidat, & speciem simul præstant? Ex quorum confinio nasus exoriens, & ueluti æquali porrectus iugo, utranq; aciem simul & discernit, et munit. Inferius quoq; genarum non indecens tumor, in similitudinem collium leniter exurgens, ab omni parte oculos efficit tutiores, prouisum'q; est ab artifice summo, ut siquis forte uehementior ictus extiterit, eminentibus repellatur. Nasi uero pars superior usq; ad mediũ solida formata est. Inferior autem chartilagine adhæret molli, ita ut ad usum digitorum possit esse tractabilis. In hoc autem, quãuis simplici, mẽbro, tria sunt officia constituta. Vnum ducendi spiritus. Alterum capiendi odoris. Tertium ut per eius cauernas purgamenta cerebri defluant. Quas ipse deus tam mirabili, quã diuina ratione molitus est, ut tamẽ hiatus ipse nasi, oris speciem non deformaret. Quod erat planè futurum, si simplex foramen pateret. At id uelut pariete per medium ducto intersepsit, atq; diuisit, fecit'q; ipsa duplicitate pulcherrimum. Ex quo intelligitur quãtum dualis numerus una, & simplici compage solidatus, ad rerum ualeat perfectionem. Nam cum sit corpus unum, tamen totum ex simplicibus membris constare non poterat, nisi ut essent partes uel dextræ, uel sinistræ. Itaq; ut pedes duo, & item manus, non tantum ad utilitatem aliquã, usum'q; uel gradiendi, uel faciendi ualent, sed & habitum deco-

remq; admirabilem conferunt. Sic & in capite, quod totius diuini operis quasi culmen est, & auditus in duas aures, & uisus in duas acies, & odoratio in duas nares à summo artifice diuisa est, quia cerebrum, in quo sentiendi ratio est, q̃uis sit unum, tamen in duas partes membrana interueniẽte discretum est, sed et cor, quod sapiẽtiæ domicilium uidetur, licet sit unum duos tamen intrinsecus sinus habet, q̄bus fontes uiui sanguinis continentur, septo intercedente diuisi, ut sicut in ipso mundo summa rerũ, uel de simplici duplex, uel de duplici simplex & gubernat, & continet totum, ita in corpore de duobus uniuersa compacta indissociabilem prætenderent unitatem. Oris quoq; species, & rictus ex trásuerso patefactus, quàm utilis, q̃ decens sit, enarrari non potest, cuius usus in duobus constat officijs, sumendi uictus, et eloquendi. Lingua intus inclusa, quæ uocem motibus suis in uerba discernit, & est interpres animi. Nec tamen sola potest per se eloquendi munus ĩmplere, nisi acumen suum palato illiserit, nisi adiuta uel offensione dentium, uel compressione labiorũ. dentes tamen plus conferunt ad loquendum. Nam et infantes non ante incipiunt fari, q̃ dentes habuerint, & senes amissis dentibus ita balbutiunt, ut ad infantiá reuoluti denuo esse uideantur. Sed hæc ad hominem solum pertinent, aut ad aues, in quibus acuminata, & uibrata certis motibus lingua, innumerabiles cantuum flexiones, & sonorum uarios modos exprimit. Habet præterea & aliud officium, quo in omnibus, sed tamen solo in mutis utitur, quod contritos, & commolitos dentibus cibos colligit, & conglobatos ui sua de-

primit, & transmittit ad uentrem. Itaque Varro à ligando cibo putat linguæ nomen impositum. Bestias etiam potu adiuuat. Protenta enim, cauataq; hauriunt aquam, eamq; comprehensam linguæ sinu, ne tarditate, ac mora defluat, ad palatum celeri mobilitate complodunt. Hæc itaq; palati conauo tanquam testudine tegitur, eamq; dentium ordine sepiens Deus quasi muro circumuallauit. Dentes autem ipsos ne nudi, ac restricti magis horrori, quàm ornamento essent, gingiuis mollibus, quæ à gignendis dentibus nominantur, ac deinde labiorum tegminibus honestauit. Quorum durities sicut in molari lapide maior est, & asperior, quàm in cæteris ossibus, aut ad conterendos cibos, pabulumq; sufficerent. Labra ipsa, quæ quasi antea cohærebant, quàm decenter intercidit, quorũ superius sub ipsa medietate narium, lacuna quadam leui, quasi ualle signauit, inferius honestatis gratia foras molliter explicauit. Nam quod attinet ad saporem capiendũ, fallitur quisquis hunc sensum palato inesse arbitratur. Lingua est enim, qua sapores sentiuntur, nec tamen tota. Nam partes eius, quæ sunt ab utroque latere teneriores, saporem subtilissimis sensibus trahunt. Et cum neq; ex cibo quicquam, neque ex potione minuatur, tamen inenarrabili modo penetrat ad sensum sapor eadem ratione, qua nihil de quacunque materia odoris decerpit. Cætera quàm decora sint, uix exprimi potest. Deductum clementer à genis mentum, & ita inferius conclusum, ut acumen eius extremum signare uideatur leuiter impressa diuisio. Rigidum, ac teres collum, quo ca-

pulæ uelut mollibus iugis à ceruice demissæ, ualida, et
substricta neruis ad fortitudinem brachia, toris insi
gnibus extentum lacertorũ ingens robur, utilis, ac de
cens flexura cubitorum. Quid dicam de manibus ra
tionis, ac sapientiæ ministris? Quas solertissimus arti
fex plano, ac modice concauo sinu fictas, ut siquid te
nendum sit, apte possit insidere. in digitos termina-
uit, in quibus difficile est expedire, utrum'ne species an
utilitas maior sit. Nam & numerus perfectus, ac ple
nus, & ordo, ac gradus decentissimus, & articulorũ
parium curuatura flexibilis, & forma unguium ro-
tunda concauis tegminibus digitorum, fastigia com-
prehendens, atq; firmans, ne mollitudo carnis in tenẽ
do cederet, magnum præbet ornatum. Illud uero ad
usum miris modis habile, qđ unus à cæteris separa-
tus, cum ipsa manu oritur, & in diuersum maturius
finditur. Qui se obuium cæteris præbens omnem te
nendi, faciendi'q; rationem uel solus, uel præcipue pos
sidet, tanquam rector omnium, atq; moderator. Vnde
etiam pollicis nomen accepit, quod ui, & potestate in-
ter cæteros polleat. Duos quidẽ articulos extantes ha-
bet, non, ut alij, trinos, sed unus ad manus carnem ne
ctitur pulchritudinis gratia. Si enim fuisset tribus ar
ticulis & ipse discretus, fœda, et indecora species a-
demisset manibus honestatem. Nam pectoris latitudo
sublimis, et exposita oculis, mirabilem præ se fert ha
bitus sui dignitatem. Cuius hæc causa est, qđ uidetur
hominem solum Deus ueluti supinum formasse. Nã
ferè nullum animal iacere in tergum potest, mutas au
tem animantes quasi alterno latere iacentes finxisse,

atq; ad terram compressisse. Ideirco illis angustum pectus, & ab aspectu remotum, et ad terrã uersus subiectum. Hominis autem patens, & rectum, quia plenum rationis à cœlo datum humile, aut indecens esse non debuit. Papillæ quoq; leuiter eminentes, & fuscioribus, ac paruis orbibus coronatæ, non nihil addunt uenustatis, fœminis ad alendos fœtus datæ, maribus ad solum decus, ne informe pectus, et quasi mutilum uideretur. Huic subdita est planicies uentris, quã mediam ferè umbilicus non indecenti nota signat, ad hoc factus, ut per eum fœtus, dum est in utero, nutriatur.

De uisceribus, & intestinis usq; ad membra genitalia. Caput XI.

Sequitur necessario, ut de internis quoq; uisceribus dicere incipiam, quibus non pulchritudo, quia sunt abdita, sed utilitas incredibilis attributa est, quoniam opus fuerat, ut terrenum hoc corpus succo aliquo, de cibis, ac potibus aletur, sicut terra ipsa imbribus, ac pruinis. Prouidẽtissimus artifex in medio eius receptaculum cibis fecit, quibus concoctis, & liquefactis, uitales succos membris omnibus dispertiret. Sed cum homo constet ex corpore, atq; anima, illud, quod supra dixi, receptaculũ soli corpori præstat alimentum, animæ uero aliam sedem dedit. Fecit enim genus quoddam uiscerum molle, atq; rarum, quod pulmonem uocamus, in quod spiritus reciproca uicissitudine cõmearet, eumq; non in ute-

ri modum finxit, ne effunderetur simul spiritus, aut inflaret insimul. Ideoq; ne plenum quidẽ uiscus effecit, sed inefflabile, atq; aeris capax, ut paulatim spiritum reciperet, dum uitalis uentus per illam spargitur raritatem, & eundem rursus paulatim redderet, dum se ex illo explicat. Ipsa enim uicissitudo flandi, & spirandi, respirandiq; tractus uitam sustentat in corpore. Quoniam ergo duo sunt in homine receptacula, unum aeris, qđ alit animam, alterum ciborũ, quod alit corpus, ut flecti ceruix, ac moueri facile possit, duas esse per collum fistulas necesse est, cibalem, ac spiritalem, quarum superior ab ore ad uentrem ferat, inferior à naribus ad pulmonem. Quarum ratio, & natura diuersa est. Ille enim, qui est ab ore transitus, mollis effectus est, & qui semper clausus cohæreat sibi, sicut os ipsum, quoniam potus, & cibus dimota, & patefacta gula, quia corporales sunt, spatium sibi trãsmeandi faciunt. Spiritus contra, qui est incorporalis, ac tenuis, quia spatium sibi facere non poterat, accepit uiam patentem, quæ uocatur gurgulio. Is constat ex ossibus flexuosis, ac mollibus, quasi ex annulis in cicutæ modum inuicem compactis, et cohærentibus, patetq; semper hinc transitus. Nullam enim requiem meandi habere spiritus potest, quia is, qui semper commeat, demissa utiliter de cerebro membri portione, cui uua nomen est, uelut occursu quodam refrenatur, ne aut teneritudinẽ domicilij cũ impetu ueniens attracta pestilenti aura corrumpat, aut totam nocendi uiolentiam, internis receptaculis perferat. Ideoq; etiam nares breuiter sunt apertæ, quæ iccirco sic nominantur,

quia per eas uel odor, uel spiritus nare non desinit. Tamen hæc fistula spiritalis non tantum ad nares, uerũ quoq; ad os iter patet in extremis palati regionibus, ubi se colles faucium spectantes uuam tollere incipiũt in tumorem. Cuius rei causa, & ratio non obscura est. Loquendi enim facultatem non haberemus, si sicut gulæ iter ad os tantum, ita gurgulio ad nares tantum pateret. Aperuit igitur uiam uoci diuina solertia ex illa fistula spiritali, ut posset lingua ministerio suo fungi, & uocis ipsius inoffensum tenorem, pulsibus suis in uerba concidere. Qui meatus, si aliquo modo interceptus sit, mutum faciat necesse est. Errat enim profecto quisquis aliam causam putat, cur homines muti sint. Nõ enim (ut uulgo creditur) uinctam gerunt linguã, sed ij uocalem illum spiritum per nares, quasi mugientes profundunt, qđ uoci trãsitus ad os aut nullus omnino est, aut non sic patens, ut plenam uocem possit emittere. Quod plerunq; natura fit, aliquando etiã casu accidit, ut morbo aliquo hic aditus obseptus uocem non transmittat ad linguam, faciatq; de loquentibus mutos. Quod cum acciderit, auditum quoq; obstrui necesse est, ut quia uocem emittere non potest, ne admittere quidem possit. Loquẽdi ergo causa patefactus est hic meatus. Illud quoq; præstat, ut in lauacris celebrãdis, quia nares calorem ferre non possunt, aer feruens ore ducatur. Item si forte spiramenta narium frigoris pituita præcluserit, per os auram trahere possumus, ne obstructa meandi facultate, spiritus stranguletur. Cibi uero in aluum recepti, et cum potus humore permisti, cum iam calore percocti fuerint, eorum

succus inenarrabili modo per membra diffusus, irrigat uniuersum corpus, & uegetat. Intestinorũ quoq; multiplices spiræ, ac longitudo in se conuoluta, et uno tamen substricta uinculo quã mirificũ Dei opus est? Nam ubi maceratos ex se cibos aluus emiserit, paulatim per illos internorum anfractus extruduntur, ut quicquid ipsis inest succi, quo corpus alitur, membris omnibus diuidatur. Et tamen ne qui forte obhæreant, ac resistant, quod fieri poterat propter ipsorum uoluminum flexiones in se sæpe redeuntes, et fieri sine pernicie non poterat, oppleuit ea intrinsecus crassiore succo, ut purgamenta illa uentris ad exitus suos facilius per lubricum niterentur. Illa quoq; ratio subtilissima est, qđ uesica, cuius usum uolucres non habent, cum sit ab intestinis separata, nec ullam habeat fistulam, qua ex illis urinam trahat, completur tamen, & humore distenditur. Id quomodo fiat non est difficile peruidere. Intestinorum enim partes, quæ ab aluo cibum, potum'q; suscipiunt, patentiores sunt quã cæteræ spiræ, et multo tenuiores. Hæ uesicam circumplectuntur, & continent, ad quas partes cum potus, & cibus mista peruenerint, fimum quidem crassius fit, et trãsmeat. Humor autem omnis per illam teneritudinem percolatur, eumq; uesica, cuius æque tenuis, subtilis'q; membrana est, absorbet, & colligit, ut foras, qua natura exitum patefeat, emittat.

De membris conceptionis, & ipsius conceptus physica ratione. Caput XII.

de utero

d E utero quoq;, & conceptione, quoniam de internis loquimur, dici necesse est, ne quid præterisse uideamur. Quæ quãquam in operto latent, sensus tamen, atq; intelligentiam latere nõ possunt. Vena in maribus, quæ semen continet, duplex est, paulo interior, quã illud humoris obscœni receptaculum. Sicut enim renes duo sunt, itemq; testes, ita & uenæ seminales duæ, in una tantum compage cohærentes, quod uidemus in corporibus animalium, cum interfecta patefiunt. Sed ille dexterior masculinum continet semen, sinisterior fœmininum, et ideo in toto corpore pars dextra masculina est, sinistra uero fœminina. Ipsum semen quidam putant ex medullis tantum, quidam ex omni corpore ad uenam genitalẽ confluere, ibiq; cõcrescere. Sed hoc humana mens quo modo fiat, non potest comprehendere. Item in fœminis uterus in duas se diuidit partes, quæ in diuersum diffusæ, ac reflexæ circumplicantur, sicut arietis cornua. Quæ pars in dextram retorquetur, masculina est, quæ in sinistram, fœminina. Cõceptum igitur Varro, & Arist. sic fieri arbitrantur. Aiunt enim non tãtum maribus inesse semen, uerum etiam fœminis, et inde plerũq; matribus similes procreari, sed earum semen sanguinem esse purgatum. Qui si recte cum uirilĩ mistum sit, utraq; concreta, & simul coagulata informari. Et primum quidem cor hominis confingi, qđ in eo sit & uita hominis, & sapientia. Deniq; totum opus quadragesimo die cõsumari. Ex abortionibus hæc fortasse collecta sunt. In auium tamen fœtibus primum oculos fingi dubium non est, quod in ouis sæpe

deprehendimus. Vnde fieri non posse arbitror, quin fictio à capite sumat exordium. Similitudines autem in corporibus filiorum sic fieri putant. Cum semina inter se permista coalescant, si uirile superauerit, patri similem prouenire siue marē, seu fœminam. Si muliebre præualuerit, progeniem cuiusq; sexus ad imaginem respondere maternā. Id autem præualet è duobus, quod fuerit uberius. Alterum enim quodāmodo amplectitur, ac includit. Hinc plerūq; fieri solet, ut unius tantū lineamenta prætendant. Si uero æqua fuerit ex pari semine permistio figuras quoq; misceri, ut soboles illa cōmunis aut neutrum referre uideatur, quia totum ex altero non habet, aut utrunq;, quia partem de singulis mutuata est. Nam in corporibus animalium uidemus, aut confundi parentum colores, ac fieri tertium neutri generantiū simile, aut utriusq; sic exprimi, ut discoloribus membris per omne corpus concors mistura uarietur. Dispares quoq; naturæ hoc modo fieri putantur, cum forte in læuam uteri partem masculinæ stirpis semen inciderit, marem quidem gigni opinatio est. Sed quia sit in fœminina parte conceptus, aliquid in se habere fœmineum, supra quàm decus uirile patiatur, uel formam insignem, uel nimium candorem, uel corporis leuitatem, uel artus delicatos, uel staturam breuem, uel uocem gracilem, uel animum imbecillum, uel ex his plura. Item si partem in dextram semen fœminini sexus influxerit, fœminam quidem procreari, sed quoniā in masculina parte concepta sit, habere in se aliquid uirilitatis, ultra quàm sexus ratio permittat, aut ualida membra, aut

immoderatam longitudinem, aut fuscum colorem, aut hispidam faciem, aut uultum indecorum, aut uocem robustam, aut animum audacem, aut ex his plura. Si uero masculinum in dexteram, fœmininum in sinistram peruenerit, utrosque fœtus recte peruenire, ut & fœminis per omnia naturæ suæ decus constet, & maribus tam mente, quàm corpore robur uirile seruetur. Illud uero ipsum quàm mirabile institutum Dei est, quod ad conseruationem generum singulorum, duos sexus maris, ac fœminæ machinatus est, quibus inter se per uoluptatis illecebras copulatis, successiua soboles pareretur, ne omne genus uiuentium conditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributum est, quo facilius ad patientiam iugi maritalis fœminæ cogerentur. Vir itaq; nominatus est, quod maior in eo uis est, quàm in fœmina, & hinc uirtus nomen accepit. Item mulier (ut Varro interpretatur) à mollicie est dicta, immutata, & detracta litera, uelut mollier. Cui suscepto fœtu, cum partus appropinquare iam cœpit, turgescentes iam mammæ dulcibus succis distenduntur, & ad nutrimenta nascentis fontibus lactis fœcundum pectus exuberat. Nec enim decebat aliud, quàm ut sapiens animal à corde alimoniam duceret. Id'q; ipsum solertissime comparatum est, ut candens, ac pinguis humor teneritudinem noui corporis irrigaret, donec ad capiendos fortiores cibos, et dentibus instruatur, & uiribus roboretur. Sed redeamus ad propositum, ut cætera, quæ supersunt, breuiter explicemus.

Contra illos, qui per uoluptatem membris genitalibus abutuntur, & subditorum membrorum forma. Caput XIII.

Poteram nunc ego ipsorum quoq; genitalium membrorum mirificam rationem tibi exponere, nisi me pudor ab huiusmodi sermone reuocaret. Itaq; à nobis indumento uerecūdiæ, quæ sunt pudenda, uelentur. Quod ad hanc rem attinet, queri satis est, homines impios, ac profanos summum nefas admittere, qui diuinum, & admirabile Dei opus ad propagandam successionem inexcogitabili ratione prouisum, & effectum, uel ad turpissimos quæstus, uel ad obscœnæ libidinis pudenda opera cōuertunt, ut iā nihil aliud ex re sanctissima petant, quā inanem, & sterilem uoluptatem. Quid reliqui corporis partes, num carent ratione, ac pulchritudine? Conglobata in nates caro, quā sedendi officio apta, et eadem firmior, quā in cæteris membris, ne premente corporis mole ossibus cederet. Item feminum deducta, et latioribus toris ualida longitudo, quo facilius onus corporis sustineret, quā paulatim deficientem in angustū genua determinant, quorum decentes nodi flexuram pedibus ad gradiendum, sedendum'q; aptissimā præbent. Item crura non æquali modo ducta, ne indecēs habitudo deformaret pedes, sed teretibus suris clementer extantibus, sensim'q; tenuatis, & firma sunt, & ornata. In plantis uero eadem quidem, sed tamen longe dispar, quā in manibus ratio est. Quæ quoniā totius operis quasi fundamenta sunt, mirificus eas arti

fex non rotunda specie, ne homo stare non posset, aut aliis ad standum pedibus indigeret, sicut quadrupedes, sed porrectiores, longiores'q; formauit, ut stabile corpus efficerent planicie sua. Vnde illis inditum nomen est, digiti æque totidem, quot in manibus speciem magis quã usum præferentes. Ideo'q; & iuncti, & breues, & gradatim compositi. quorum qui est maximus, quoniam illum sicut in manu discerni à cæteris opus non erat, ita in ordinem redactus est, ut tamen ab alijs magnitudine, ac modico interuallo distare uideatur. Hæc eorum speciosa germanitas, non leui adiumento nisum pedum firmat. Conatari enim ad cursum non possumus, nisi digitis in humum pressis, soloq; nitentibus, impetum, saltum'q; capiamus. Explicasse uideor omnia, quorum ratio intelligi potest. Nũc ad ea uenio, quæ uel dubia, uel obscura sunt.

Quod de multis, quæ sunt in corpore, ratio sciri nequit. Caput XIIII.

m Vlta esse constat in corpore, quorum uim, rationem'q; perspicere nemo, nisi qui fecit, potest. An aliquis enarrare se putat posse, quid utilitatis, quid effectus habeat tenuis membrana illa perlucens, qua circunnectitur aluus, ac tegitur? Quid renum gemina similitudo? Quos ait Varro ita dictos, quasi riui ab his obscœni humoris oriantur, quod est longe secus, quia spinæ altrinsecus supini cohærent, & sunt ab intestinis separati. Quid splen? quid iecur? quæ uiscera

quaſi ex conturbato ſanguine uidentur eſſe concreta? quid fellis amariſſimus liquor? quid globus cordis, qui unus ſanguinis fons eſt? Niſi forte illis credendum putabimus, qui affectum iracundiæ in felle conſtitutum putant, pauoris in corde, letitiæ in ſplene. Ipſius autẽ iecoris officium uolunt eſſe, ut cibos in aluo concoquat amplexu, & calefactu ſuo, quidam libidines rerum uenerearum in iecore contineri arbitrantur. Primum iſta perſpicere acumen humani ſenſus non poteſt, quia horum officia in operto latent, nec uſus ſuos patefacta demonſtrant. Nam ſi ita eſſet, fortaſſe placidiora quæq; animalia uel nihil fellis omnino, uel minus haberent, quàm feræ, timidiora plus cordis, ſalaciora plus iecoris, laſciuiora plus ſplenis habuiſſent. Sicuti igitur nos ſentimus audire auribus, oculis cernere, naribus odorare, ita profecto ſentiremus, nos felle iraſci, iecore cupere, ſplene gaudere. Cum autem unde affectus iſti ueniant, minime ſentiamus, fieri poteſt, ut aliunde ueniant, & aliud uiſcera illa, quàm ſuſpicamur, efficiant. Nec tamen conuincere poſſumus, falſa illos, qui hæc diſputant, dicere. Sed omnia, quæ ad motus animi, animæq; pertineant, tam obſcuræ, altæq; rationis eſſe arbitror, ut ſupra hominem ſit ea liquido peruidere. Id tamen certum, & indubitatum eſſe debet, res tot, tanta uiſcerum genera, unum, & idem habere officium, ut animam contineant in corpore. Sed quid proprie muneris ſingulis ſit iniunctum, quis ſcire niſi artifex poteſt, cui ſoli opus ſuum notum eſt?

E uoce autem quam rationem reddere possumus? Grammatici quidem, ac philosophi uocem esse definiunt, aerem spiritu uerberatum. Vnde uerba sunt nuncupata, quod perspicue falsum est. Non enim uox extra os gignitur, sed intra. Et ideo uerisimilior est illa sententia, stipatum spiritum cum obstantia faucium fuerit illisus, sonum uocis exprimere, ueluti cum in patentem cicutam, labroq; subiectam dimittimus spiritum, & is cicutæ concauo repercussus, ac reuolutus à fundo, dũ descendentem occursu suo reddit, ad exitum nitens sonum gignit, & in uocalem spiritum resiliens per se uentus animatur. Quod quidem an uerum sit, Deus artifex uiderit. Videtur enim non ab ore, sed ab intimo pectore oriri. Denique & ore clauso, & naribus emittitur sonus qualis potest. Præterea ex maximo spiritu, quo anhelamus, uox non efficitur, & leui, et non coarctato spiritu, quoties uolumus, efficitur. Non est igitur comprehensum quomodo fiat, aut quid sit omnino. Nec me nunc in Academiæ sententiam delabi putes, quia non omnia sunt incomprehensibilia. Vt enim fatendum est multa nesciri, quæ uoluit Deus intelligentiam hominis excedere, sic tamen multa esse quæ possint & sensibus percipi, & ratione comprehendi. Sed erit nobis contra philosophos integra disputatio. Conficiamus igitur spatium, quò nunc decurrimus.

Vbi sit mentis sedes, & qua ratione corpori coniungatur. Caput XVI.

m Entis quoq; rationem incomprehẽsibilem esse quis nesciat, nisi qui omnino illam nõ habet, cum ipsa mens, quo loco sit, aut cuiusmodi nesciatur? Varia ergo à philosophis de natura eius, ac loco disputata sunt. Ac ego non dissimulabo, quid ipse sentiam, non quia sic esse affirmem (quod est insipientis in re dubia facere) sed ut exposita rei difficultate, intelligas, quanta sit diuinorum operum magnitudo. Quidam sedem mentis in pectore esse uoluerunt, quod si ita est, quanto tandem miraculo dignum est, rem in obscuro, ac tenebroso habitaculo sitam, in tanta rationis, atq; intelligentiæ luce uersari, tum qđ ad eam sensus ex omni corporis parte conueniunt, ut in qualibet regione membrorũ præsens esse uideatur. Alij sedem eius in cerebro esse dixerunt. Et sanè argumentis probabilibus usi sunt, oportuisse scilicet, quod totius corporis regimẽ haberet, potius in summo, tanquam in arce habitare, nec quicquam esse sublimius, quã id, quod uniuersum ratione moderetur, sicut ipse mundi dominus, & rector in summo est. Deinde qđ sensus omnis, idest audiendi, & uidendi, & odorandi ministra membra in capite sunt locata, quorum omnium uiæ non ad pectus, sed ad cerebrum ferant. Alioq; necesse nos esse tardius sentire, donec sentiendi facultas lõgo itinere per collum ad pectus usq; descenderet. Ii uero aut non multum, aut fortasse non errant. Videtur enim mens, quæ dominatum corporis

tenet, in summo capite cõstituta, tanquã in cœlo Deus. Sed quando in aliqua sit cogitatione, cõmeare ad pectus, & quasi ad secretum aliquod penetrale secedere, ut consiliũ, tanquam ex thesauro recondito, eliciat, ac proferat. Ideóq; cum intenti ad cogitandũ sumus, & cum mens occupata in altum se abdiderit, neq; audire quæ circunsonant, neq; uidere, quæ obstent solemus. Id uero siue ita est, admirandũ profecto est quomodo id fiat, cum ad pectus ex cerebro nullum iter pateat, sin autem non, tamen nihilo minus admirandum est, q̃d diuina nescio qua ratione fiat, ut ita esse uideatur. An potest aliquis non admirari, q̃d sensus ille uiuus, atq; cœlestis, qui mens, uel animus nuncupatur, tantæ mobilitatis est, ut ne tum quidem, cum sopitus est, conquiescat, tantæ celeritatis, ut uno temporis puncto cœlum omne collustret, et si uelit, maria peruolet, terras, ac urbes pagret. Omnia deniq;, quæ libuerit, quamuis longe, latéq; summota sint, in conspectu sibi ipse cõstituat. Et miratur aliquis, si diuina mens Dei per uniuersas mundi partes intenta discurrit, & omnia regit, omnia moderatur, ubiq; præsens, ubiq; diffusa? cum tanta sit uis, ac potestas mentis humanæ intra mortale corpus inclusæ, ut ne septis quidem grauis huius, ac pigri corporis, cui illigata est, coerceri ullo pacto possit, quo minus sibi liberam uagandi facultatem quietis impatiens largiatur? Siue igitur in capite mens habitat, siue in pectore, potest'ne aliquis comprehendere, quæ uis rationis efficiat, ut sensus ille incomprehẽsibilis aut in medulla cerebri hæreat, aut in illo sanguine bipartito, qui est inclusus in corde, ac nõ

ex eo ipso colligat, quãta sit Dei potestas, quod animus seipsum non uidet, aut qualis, aut ubi sit, nec si uideat, tamen perspicere possit, quo pacto rei corporali res incorporalis adiuncta sit, siue etiam mentis locus nullus est, sed per totum corpus sparsa discurrit, & quod etiã fieri potest, & à Xenocrate Platonis discipulo disputatum est. siquidẽ sensus in qualibet parte corporis praesto est, nec quid sit mens, nec qualis intelligi potest, cũ sit natura tam subtilis, ac tenuis, ut solidis uisceribus infusa uiuo, & quasi ardenti sensu membris omnibus misceatur. Illud autem caue, ne unquam simile ueri putaueris, quod Aristoxenus dixit, mentem omnino nullam esse, sed quasi harmoniam in fidibus ex constructione corporis, & compagibus uiscerum uim sentiendi existere. Musici enim intentionem, concentumq́; neruorum in integros modos sine ulla offensione consonantium harmoniam uocant. Volunt igitur animum simili ratione constare in homine, qua & concors modulatio constat in fidibus, idest ut singularum corporis partium firma coniunctio, membrorumq́; omnium consentiens in unum uigor motum illum sensibilem faciat, animumq́; concinnet, sicut sunt nerui bene intenti ad conspirantem sonum. Et sicuti in fidibus, cum aliquid aut interceptum, aut relaxatum est, omnis canendi ratio turbatur, & soluitur, ita in corpore cum pars aliqua membrorum duxerit uitium, destrui uniuersa, corruptisq́; omnibus, atq; turbatis, occidere sensum, eamq; mortem uocari. Verum ille, si quicquam mentis habuisset, non harmoniam de fidibus ad hominem transtulisset. Nõ enim canere sua sponte fides possunt,

ut sit ulla in his comparatio, ac similitudo uiuentis. Animus autem sua sponte et cogitat, et mouetur. Quod siquid in nobis harmoniæ simile esset, ictu moueretur externo, sicut nerui manibus, qui sine tactu artificis, pulsúq; digitorum muti, atq; inertes iacent. Sed ni mirum pulsandus ille manu fuit, ut aliquando sentiret, quia mens eius ex membris male compacta torpebat.

Quod anima sit æterna, et quid sit secundum philosophorum uarias opiniones. Cap. XVII.

Vperest de anima dicere, q̃q̃ percipi ratio eius, & natura non possit. Nec ideo tamen immortalẽ esse animam non intelligimus, quoniam quicquid uiget, mouetúrq; per se semper, nec uideri, aut tangi potest, æternum sit necesse est. Quid autem sit anima non dum inter philosophos conuenit, nec unquam fortasse conueniet. Etenim alij sanguinem esse dixerunt, alij ignem, alij uentum, unde anima, uel animus nomen accepit, quod græce uentus ἄνεμος dicitur, nec illorum tamen quisquam dixisse aliquid uidetur. Non enim, si anima sanguine aut per uulnus effuso, aut febrium calore consumpto, uidetur extingui, continuo in materia sanguinis animæ ratio ponenda est, ueluti si ueniat in quæstionem, lumen, quo utimur, quid sit, & respondeatur oleum esse, quoniam consumpto illo lumen extinguitur, cum sint utique diuersa. sed alterum sit alterius alimentum. Videtur ergo anima similis esse lumini, quæ non ipsa sit sanguis, sed humore sanguinis alitur, ut lumen oleo.

Qui autem ignem putauerunt, hoc usi sunt argumento, quod præsente anima corpus caleat, recedente frigescat. Sed ignis & sensu indiget, & uidetur, & tactu comburit. Anima uero & sensu aucta est, & uideri non potest, & non adurit. Vnde apparet animã nescio quid esse Deo similem. At illi, qui uentum putant, hoc falluntur, qđ ex aere spiritum ducentes, uiuere uideamur. Varro itaq; definit. Anima est aer cõceptus ore, deferuefactus ĩ pulmone, tepefactus in corde, diffusus in corpus. Hæc apertissime falsa sunt. Neq; enim tam obscuram nobis huiusmodi dico esse rationem, ut ne hoc quidem intelligamus, quid uerum esse non possit. An si mihi quis dixerit æneum esse cœlum, aut uitreum (ut Empedocles ait) aerem glaciatum, statim'ne assentiar, quia cœlum ex qua materia sit, ignorem? Sicut enim hoc nescio, ita illud scio. Anima ergo non est aer ore conceptus, quia multo prius gignitur anima, quã concipi aer ore possit. Non enim post partum, insinuatur in corpus, ut quibusdã philosophis uidetur, sed post conceptum protinus, cũ fœtum in utero necessitas diuina formauit, quia adeo uiuit intra uiscera genitricis, ut et incremento augeatur, & crebris pulsibus gestiat emicare. Deniq; abortum fieri necesse est, si fuerit animal intus extinctum. Cæteræ definitionis partes eo' spectant, ut illis nouem mensibus, quibus in utero fuimus, mortui fuisse uideamur. Nulla ergo ex his tribus uera sententia est. Nec tamen in tantum falsos esse dicendum est, qui hæc senserunt, ut omnino nihil dixerint. Nam & sanguine simul, & calore, & spiritu uiuimus. Sed cum constet a-

nima in corpore omnibus adunatis, nō expresse runt proprie quid esset, qa tam non potest exprimi, quā ui deri.

Vtrū animus, et anima sint idē. Cap. XVIII

SEquitur alia, & ipsa inextricabilis quæstio. Idem'ne sit anima, & animus, an uero aliud sit illud, quo uiuimus, aliud autē, quo sentimus, & sapimus. Nō desunt argumenta in utrāq; partem. Qui enim unum esse dicunt, hanc rationem sequūtur, qđ neq; uiui sine sensu possit, nec sentiri sine uita, ideoq; esse non posse diuersum id, quod non potest separari, sed quicquid est illud, & uiuendi officium, & sentiendi habere rationem. Circo animum, & animam indifferenter appellant duo epicurei poetæ. Qui autem dicunt esse diuersa, sic argumentantur. ex eo posse intelligi aliud esse mentem, aliud esse animam, quia incolumi anima mens possit extingui, quod accidere soleat insanis. Item qđ anima morte sopiatur, animus somno. Et quidem sic, ut non tantum quid fiat, aut ubi sit, ignoret, sed etiam rerum falsarum contemplatione fallatur. Quod quomodo ipsum fiat, non potest præuideri. cur fiat, potest. Nam requiescere nullo pacto possumus, nisi mens uisionum imaginibus occupata teneatur. Latet autem mens oppressa somno, tanquam ignis obducto cinere sopitus, quem si paululum commoueris, rursus ardescit, & quasi euigilat. Auocatur ergo simulachris, donec membra sopore irrigata uegetentur. corpus enim uigilante sensu, licet iaceat imobile, tamen non est quietum, quia flagrat in

eo sensus, & uibrat, ut flamma, & artus omnes ad se astrictos tenet. Sed postquam mens ad contemplandas imagines ab intentione traducta est, tunc demum corpus omne resoluitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione caeca, cum cogentibus tenebris secum tantummodo esse coeperit, dum intenta est in ea, de quibus cogitat, repente somnus obrepit, & in species proximas sensim ipsa cogitatio declinat. Sic ea, quae sibi ante oculos posuerat, uidere quoq; incipit. Deinde procedit ulterius, & sibi auocamenta inuenit, ne saluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam ut mens per diem ueris uisionibus auocatur, ne obdormiat, ita falsis nocte, ne excitetur. Nam si nullas imagines cernat, aut uigilare illam necesse est, aut perpetua morte sopiri. Dormiendi ergo causa tributa est à Deo ratio somniandi, & quidem in commune uniuersis animantibus. Sed illud homini praecipue, qđ cum eam rationem Deus quietis causa daret, facultatem sibi reliquit docendi hominem futura per somnium. Nam & historiae saepe testantur, extitisse somnia, quorum praesens, & admirabilis fuerit euentus, & responsa uatum nostrorũ ex parte somnijs constiterunt. Quare neq; semper uera sunt, neq; semper falsa Virgilio teste, qui duas portas uoluit esse somniorum. Sed quae falsa sunt, dormiendi causa uidentur, quae uera, immittuntur à Deo, ut imminens bonum, aut malum hac reuelatione discamus.

De origine animae an sit. Caput XIX.

Illud quoq; in quæstionem uenire potest. Vtrũ ne anima ex patre, an potius ex matre, an uero ex utroq; generetur. Sed ego id meo iure ab ancipiti uẽdico. Nihil enim ex his tribus uerũ est, quia neq; ex utroq;, neq; ex alterutro serũtur animæ. Corpus enim ex corporibus nasci potest, quoniam confertur aliquid ex utroq;. De animis anima non potest, quia ex re tenui, & incomprehensibili nihil potest decidere. Itaq; serendarum animarum ratio uni, ac soli Deo subiacet.

Deniq;, cœlesti sumus omnes semine oriundi:

Omnibus ille idem pater est,

Vt ait Lucretius. Nam de mortalibus non potest quicquam nisi mortale generari. Nec putari pater debet, qui transfudisse, aut inspirasse animam de sua nullo modo sentit, nec si sentiat, quando tamen, aut quomodo id fiat, habeat animo comprehensum. Ex quo apparet non à parentibus dari animas, sed ab uno, eodem'q; omnium Deo patre, qui legem, rationem'q; nascendi tenet solus, siquidem solus efficit. nam terreni parentis nihil est, nisi ut humorem corporis, in quo est materia nascendi, cum sensu uoluptatis emittat, uel recipiat, & circa hoc etiam opus humoris istius homo resistit, nec amplius quicquam potest, ideo nasci sibi filios optant, quia non ipsi faciunt. Cætera iam Dei sunt opera, scilicet conceptus ipse, & corporis informatio, & inspiratio animæ, & partus incolumis, & quæcunq; deinceps ad hominem conseruandum ualent, illius munus est, qđ spiramus, qđ uiuimus, qđ uigemus. Nam præter quã qđ ipsius beneficio incolumi

ſumus corpore, & qđ uictum nobis ex uarijs rebus ſubminiſtrat, ſapientiam quoq; homini tribuit, quã ter renus pater nullo modo dare poteſt. Ideóq; & de ſapientibus ſtulti, & de ſtultis ſapientes ſæpe naſcũtur, quod quidam fato, ac ſyderibus aſſignant. Sed nõ eſt nunc locus de fato diſſerendi. Hoc dicere ſatis eſt, qđ etiam ſi aſtra efficientiam rerum continent, nihilo minus omnia à Deo fieri certum eſt, qui aſtra ipſa & fecit, & ordinauit. Inepti ergo, qui hanc poteſtatem deo detrahunt, & operi eius attribuunt. Hoc igitur Dei munere cœleſti, atq; præclaro an utamur, in noſtra uoluit eſſe poteſtate. Hoc enim conceſſo, ipſum hominem uirtutis ſacramentis religauit, quo uitam poſſet adipiſci. Dedit ei, & conſtituit aduerſarium nequiſſimum, & fallaciſſimum ſpiritum, quo cum in hac terreſtri uita ſine ulla ſecuritatis requie dimicaret. Cur autem Deus hunc uexatorem generi hominum conſtituit, breuiter exponam.

Cur Deus dedit ſpiritum tentatorem. Cap. XX.

a Nte omnia diuerſitatem uoluit eſſe, ideóq; uulgo non aperuit ueritatem, ſed eam pauciſſimis reuelauit, quæ diuerſitas omne arcanum mundi continet. Hæc eſt enim, quæ faciat uirtutem, quæ ſcilicet ſine ipſa non modo non eſſe, ſed ne apparere quidem poſſet, quia uirtus eſſe non poterit, niſi fuerit compar aliquis, in quo ſuperãdo uim ſuã uel exerceat, uel oſtendat. Nam ut uictoria conſtare ſine certamine non poteſt, ſic nec uirtus quidem ipſa

ſine hoſte. Ita quoniam uirtutem dedit homini, ſta-
tuit ei è contrario inimicum, ne uirtus otio torpēs natu
ram ſuam perderet. Cuius omnis ratio in eo eſt, ut con
cuſſa, & labefactata firmetur, nec aliter ad ſummũ
faſtigium poſſit uenire, niſi trudenti manu ſemper a-
gitata, ſe ad ſalutem ſuam dimicandi tenore fundaue=
rit. Noluit enim Deus hominem ad immortalem il-
lam beatitudinem delicato itinere peruenire. Daturus
ergo uirtutem, dedit hoſtem prius, qui animis hominũ
cupiditates, & uitia immitteret, qui eſſet author erro
rum, malorumq́; omnium machinator, ut quoniam
Deus hominem ad uitam uocat, ille contra, ut rapiat,
& traducat ad mortem. Hic eſt, qui aut inducit, aut
decipit eos, qui ueritati ſtudent, aut ſi dolo, & ſtudijs
non quiuerit, uirilem gerit animum, quo ſublimium
uigorem labefactare conetur, infanda dictu, & exe-
crabilia moliens, uexat, interficit, & tamen, ut pro-
ſternit multos, ſic à multis uictus, proſtratusq́; diſce
dit. Magna eſt enim uis hominis, magna ratio, ma-
gnum ſacramentum. A' quo ſiquis non defecerit, nec
fidem ſuam, deuotionemq́; prodiderit, hic beatus, hic
deniq; (ut breuiter finiam) ſimilis Deo ſit neceſſe eſt.
Errat enim quiſquis hominem carne metitur. Nam
corpuſculum, quo induti ſumus, hominis receptaculũ
eſt. Nam ipſe homo neq; tangi, neq; aſpici, neq; com-
prehendi poteſt, quia latet intra hoc, quod uidetur.
Qui ſi delicatus magis, ac tener in hac uita fuerit,
quã ratio eius expoſcit, ſi uirtute contenta deſyderijs
ſe carnis addixerit, cadet, & premetur in terram. Sin
autem (ut debet) ſtatum ſuũ, quem rectum recte ſor

titus est,& prompte,constanterq; defenderit, si terræ, quã calcare,ac uincere debet, non seruierit, uitam merebitur sempiternam.

Operis conclusio,& ueritatem superari non posse. Caput XXI.

HAec ad te Demetriane interim paucis, & obscurius fortasse, quã decuit, pro rerum, ac tẽporis necessitate peroraui, quibus cõtentus esse debeas. plura, & meliora laturus, si nobis indulgentia cœlitus uenerit, tunc et ego te ad ueræ philosophiæ doctrinam et planius, et uerius cohortabor. Statui enim quã multa potero, literis tradere, quæ ad uitæ beatæ statum spectent. Et quidem contra philosophos, quoniam sunt ad perturbandam ueritatem pernitiosi, & graues. Incredibilis est enim uis eloquẽtiæ, & argumentandi, disserendiq; subtilitas quemuis facile deceperit. quos partim nostris armis, partim uero ex ipsorũ inter se concertatione sumptis reuincemus, ut appareat eos induxisse potius errorem, quàm sustulisse. Fortasse mireris, quod tantum facinus audeam. Patiemur' ne igitur extingui, aut opprimi ueritatem? Ego uero libentius, uel sub hoc onere defecerim. Nam si M. Tullius eloquentiæ ipsius unicum exemplar ab indoctis, & ineloquentibus, quia tamen pro uero nitebantur, sæpe superatus est, cur desperemus ueritatem ipsam contra fallacem, captiosamq; facundiam, sua propria ui, & claritate ualituram? Illi quidem sese patronos ueritatis profiteri solent. Sed quis potest eam rem

defendere, quam non didicit? aut illustrare apud alios, quam ipse non nouit? Magnum uideor polliceri, sed cœlesti opus est munere, ut nobis facultas, ac tempus ad proposita persequenda tribuatur. Quod si uita est optanda sapienti, profecto nullam aliam ob causam uiuere optauerim, quàm ut aliquid efficiam, quod uita dignum sit, & quod utilitatem legentibus, & si non ad eloquentiam, quia tenuis in nobis facundiæ riuus est, ad uiuendum tamen afferat, quod est maxime necessarium. Quo perfecto, satis me uixisse arbitrabor, & officium hominis implesse, si labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos, ad iter cœleste direxerit.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI LIBRI ACEPHALI EPITOME.

n Am si iustitia est ueri Dei cultus, quid enim tam iustum ad æquitatem, tam pium ad honorem, tam necessarium ad salutem, quàm Deum cognoscere ut parentem, uenerari ut dominum eiusq; legi, aut præceptis obtemperare? Nescierunt ergo iustitiam philosophi, quia nec ipsum Deum agnouerunt, & ideo refelli potuerunt à Carneade, cuius hæc fuit disputatio, nullum esse ius naturale. Itaque omnes animantes ipsa ducente natura commoda sua defendere, & ideo iustitiam, si alienis utilitatibus consulet, suas negliget,

stultitiã esse dicendam. Quod si omnes populi, penes quos sit imperium, ipsiq; Romani, qui orbem totum possedere, iustitiam sequi uelint, ac suum cuiq; restituere, quod ui, & armis occupauerunt, ad casas, et egestatem reuertentur. Quod si fecerint, iustos dicemus quidẽ, sed tamen stultos iudicare necesse est, qui ut alijs prosint, sibi nocere contendant. Deinde si reperiat aliquis hominem, qui aut aurum pro aurichalco, aut argentum pro plumbo uendat per errorem, atq; id emere necessitas cogat, utrum dissimulabit, et emet paruo, an potius indicabit? iustus utiq; dicetur, quia non fefellit, sed idem stultus, qui alteri fecerit lucrum, sibi damnum, sed facile de damno est. Quid si uita eius in periculum ueniet, ut eum aliquando necesse sit aut occidere, aut mori, quid faciet? Potest hoc euenire, ut naufragio facto, inueniat aliquem imbecillem tabulæ inhærentem, aut uicto exercitu fugiens, reperiat aliquem uulneratum equo insidentem, utrum'ne aut illum tabula, aut hunc equo deturbabit, ut ipse possit euadere? Si uolet iustus esse, non faciet, sed idem stultus iudicabitur, qui dum alterius uitæ parcit, suã perdet. Si faciet quidem sapiens uidebitur, quia sibi consulet, sed & idẽ malus, quia nocebit. Acuta ista sanè, sed respondere ad ea facile possumus. Imitatio enim nominum facit, ut sic esse uideatur. Nam & iustitia imaginem habet stultitiæ, non tamen est stultitia. Et malitia imaginem sapientiæ, non tamen sapientia est. Sed si ut malitia ista in cõseruandis utilitatibus suis intelligens redargui uidetur, quia non sapientia, sed calliditas, & astutia est, ita et iustitia non debet stul-

titia, sed innocentia nominari, quia necesse est, iustum esse sapientem, & eum, qui sit stultus, iniustum. Nam neq; ratio, neq; natura ipsa permittit, ut is, qui iustus est, sapiens non sit, quoniam iustus nihil utiq; facit, nisi quod rectum, & bonum est, prauum, & malum semper fugit. Quis autem discernere bonum, & malum, prauum, & rectum poterit, nisi qui sapiens fuerit? Stultus autem male facit, quia bonum, & malum quid sit, ignorat, ideo peccat, quia non potest praua, et recta discernere. Igitur neq; stulto iustitiā, neq; iniusto sapientiam conuenire. Ergo stultus non est, qui nec tabula naufragum, nec equo sauciū deiecerit, quia se abstinuit à nocendo, quod est peccatum, peccatum autem uitare sapientis est. Sed ut stultus prima facie uideatur, illa res efficit, qđ extingui animam cum corpore existimant. ideirco omne cōmodum ad hāc uitam referūt. Si enim post mortem nihil est, utiq; stulte facit, qui alterius animæ parcit cum dispendio suæ, aut qui alterius lucro magis, quā suo consulet, si mors animam delet, danda est opera, quo iustius, cōmodius'q; uiuamus. Si autem uita post mortem superest æterna, et beata, hanc utiq; corporalem cum omnibus terræ bonis iustus, ac sapiens contemnet, quia sciet, quale à Deo sit præmium recepturus. Teneamus igitur innocentiam, teneamus iustitiam, subeamus imaginem stultitiæ, ut ueram sapientiam tenere possimus. Et si hominibus uidetur ineptum, ac stultum torqueri, et mori uelle, cum libere liceat abire sine noxa, nos tamen omni uirtute, omni'q; patientia fidem Deo exhibere nitamur. Non mors terreat, nec dolor frangat, quo minus uigor ani

mi & constantia inconcussa seruetur. Stultos notent, dummodo ipsi stultissimi sint, & caeci, & hebetes, & pecudibus aequales, qui nō intelligunt esse mortiferum relicto Deo uiuo prosternere se, atq; adorare terrena, qui nesciunt ex illis aeternam poenam manere, qui figmenta insensibilia fuerint uenerati, & eos, qui nec tormenta, nec mortem pro cultu, & honore ueri Dei recusauerint, uitam perpetuam consecuturos. Haec est fidelissima, haec est uera sapientia, haec perfecta iustitia. Nihil ad nos attinet, quid iudicent stulti, quid homunculi sentiant. Nos iudicium Dei expectare debemus, ut eos postmodum, qui de nobis iudicauerint, iudicemus. Dixi de iustitia quid esset, seqtur, ut ostendam quid sit uerum sacrificium Dei, quis iustissimus ritus colendi, ne quis arbitretur aut uictimas, aut odores, aut dona praesentia desyderari à Deo, à quo si fames, si sitis, si algor, si omnium rerum terrenarum cupiditas abest, non ergo utitur iis omnibus, quae templis, alijsq; fictilibus inferuntur, sed sicut corporalibus corporale, sic utique incorporalibus incorporale sacrificium necessarium est. Illis, quae in usum tribuit homini Deus, ipse non indiget. Est omnis terra sub potestate ipsius, non indiget templo, cuius domicilium mundus est, non indiget simulachro, qui est & oculis, & mente incomprehēsibilis, non indiget terrenis luminibus, qui solem cum caeteris astris in usum hominibus potuit accendere. Quid igitur ab homine desyderat Deus, nisi cultum mentis, qui est purus, & sanctus? Nā illa, quae aut digitis fiunt, aut extra hominem sunt, hoc sacrificium

uerum non est, nec quod ex arca, sed quod ex corde profertur, non quod manu, sed quod mente libatur. Haec acceptabilis uictima est, quam de seipso animus immolat. Nam quid hostiae? quid thura? quid uestes? quid aurum? quid argentum? quid pretiosi lapides conferunt, si colentis pura mens non est? Sola ergo iustitia est, quam Deus expetit. In hac sacrificium, in hac Dei cultus est, de quo nunc mihi disserēdum est, docendūq;, in quibus operibus iustitiam necesse sit contineri.

d Vas esse humanae uitae uias, nec philosophis ignotum fuit, nec poetis, sed eas utiq; diuerso modo induxerunt philosophi. Alteram industriae, alteram inertiae esse uoluere, sed hoc minus recte, cum eas ad solius uitae commoda retulerunt, melius poetae, qui alteram iustorum, alteram impiorum esse dixerunt. Sed in eo peccant, quod eas non in hac uita, sed apud inferos esse aiunt. Nos utiq; rectius, qui alteram uitae, alterā mortis, & hic tamen has uias esse dicimus. Sed illa dexterior, qua iusti sunt gradientes, non in elysium ferre, sed in coelum. Immortales enim fiunt. Sinisterior ad tartarum. Aeternis enim cruciatibus abdicuntur iniusti. Veneranda est à nobis iustitiae uia, quae ducit ad uitam. Primum autem iustitiae officium est Deum cognoscere, ut parentem, eumq; metuere, ut dominum, diligere ut patrem. Is est enim, qui nos genuit, qui uitali spiritu animauit, qui alit, qui saluos facit. Habet in nos non modo ut pater, uerum etiam ut dominus licentiam uerberandi, & uitae, ac necis potestatem, unde illi ab homine duplex ho-

nos, ideſt amor cum timore debetur. Secundum iuſtitiæ officium eſt, hominem agnoſcere uelut fratrem. Si enim idem Deus fecit, & uniuerſos ad iuſtitiam, & ad uitam æternam pari conditione generauit, fraterna utiq; neceſſitudine cohæremus, quã qui non agnoſcit, iniuſtus eſt. Sed origo huius mali, quo ſocietas inter ſe hominum, quo neceſſitudinis uinculum diſſoluitur, eſt, qđ ab ignorantia ueri Dei naſcitur. Qui enim fontem illũ benignitatis ignorat, bonus eſſe nullo modo poteſt. Inde eſt, quod ex eo tempore, quo multi Dij conſecrari ab hominibus, col:q; cœperunt, fugata eſt (ſicut poetæ aiunt) iuſtitia, ſic direptum eſt omne fœdus, direpta ſocietas iuris humani, cum ſibi quiſq; conſulere, ius in uiribus computare, nocere inuicem, fraudibus aggredi, dolis circunſcribere, commoda aliorũ incommodis adaugere, non cognatis, non liberis, nec parentibus parcere, ad necem hominum pocula temperare, obſidere cum ferro uias, mari infeſtare, libidini autem, quò furor duxerit, frena laxare, nihil deniq; ſancti habere, quod cupiditas infanda non uiolaret. Cum hæc fierent, tum leges ſibi homines condiderunt pro utilitate cõmuni, ut ſe interim tutos ab iniurijs facerent. Sed metus legum non ſcelera comprimebat, ſed licentiam ſubmouebat. Poterant enim leges delicta punire, conſcientiam munire non poterant. Itaq; quæ ante palã fiebant, clàm fieri cœperũt. Circunſcribi etiam iura, ſiquidem ipſi præſides legum præmijs, muneribuſq; corrupti, uel in remunerationem malorum, uel perniciem iuſtorum ſententias uenditabant. His accedebant diſſenſiones, & bella, et mu

tuæ deprædationes, & oppressis legibus sæuiendi potestas licenter assumpta. In hoc statu cum essent humanæ res, misertus est nostri Deus. Reuelauit se nobis, et ostendit, ut in ipso religionem, fidem, castitatem, misericordiam disceremus, legemq́; diuinam, quæ humana cum cœlestibus copulat, tradente ipso domino sumeremus, qua lege uniuersi, quibus irretiti sumus, errores cum uanis, & impijs superstitionibus tollerētur. Quid enim homini debeamus, eadem illa lex præscribit, quæ docet, quicq̃d homini præstiteris, Deo præstare. Sed radix iustitiæ, & omne fundamentum æq̃tatis est illud. Vide ut ne facias ulli, quod pati nolis, sed alterius animum de tuo metieris, si acerbum est iniuriam ferre, & qui eam fecerit, uidetur iniustus, trãsfer in alterius personam quod in te sentis, & in tuã quod de altero iudicas, & intelliges tam te iniuste facere, si alteri noceas, quã alterum, si tibi. Hæc si mente uoluemus, innocentiam tenebimus, in qua iustitia uelut in primo gradu consistit. Primus est enim non nocere proximo, sed officiose prodesse. Et sicut in rudibus agris prius quã serere incipias, euulsis sentibus, & omnium stirpium radicibus amputatis, arua purganda, sic de nostris animis prius uitia detrahenda, & tunc demum uirtutes inserendæ, de quibus seminatæ per uerbum Dei fruges immortalitatis oriantur. Tres affectus uel (ut ita dicam) tres furiæ sunt, quæ in animis hominum tantas perturbationes ciunt, & interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi sui respectũ, aut curam habere permittant, Ira, quæ uindictam cupit, Auaritia, quæ desyderat opes,

Libido, quæ appetit uoluptates. His uitijs resistendum est, hæ stirpes eruendæ, ut uirtutes seri possint. Hos affectus stoici amputandos, Peripatetici temperandos putant. Neutri eorum recte, quia neq; detrahi possunt, siquidem natura insiti habent certam, magnam'q; rationem, neq; minui, quoniam si mala sunt, carendum est etiã temperatis, et mediocribus, si bona, integris ad utendum est. Nos uero neq; detrahendos, neq; minuendos esse dicimus. Non enim per se mala sunt, quæ Deus homini rationabiliter inseruit, sed cum sint utiq; natura bona, quoniam ad tuendam uitam sunt attributa, male utendo fiant mala, sicut si fortissime pro patria dimices, bonum est, si contra patriam, malum. Sic & affectus si ad usus bonos habeas, uirtutes erunt, si ad malos uitia dicentur. Ira igitur ad coertionem peccatorum, idest ad regendam subiectorum disciplinam data est à Deo, ut metus licentiam comprimat, & compescat audaciam. Et qui terminos eius ignorat, irascitur paribus, aut fortioribus. Inde ad immania facinora prosilitur, inde ad cædes, inde ad bella consurgitur. Cupiditas ad desyderanda, & conquirenda uitæ necessaria tributa est. Sed qui nesciunt fines eius, insatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc uenena, hinc circunscriptiones, hinc falsa testimonia, hinc omnium fraudum genera erupere. Libidinis autem affectus ad procreandos filios insitus, & innatus est, sed qui limites eius animo non tenent, utuntur eo ad solam uoluptatem. Inde illicitæ nuptiæ, inde adulteria, et stupra, inde omnes corruptelæ oriuntur. Redigendi ergo sunt isti affectus intra fines suos, & in uiam rectam redi-

gendi, in qua & si sunt uehementes, culpam tamen habere non possunt.

Cohibenda est ira, cum patimur iniuriam, & ut malum comprimatur, quod ex certamine impendet, & duas maximas uirtutes innocentiam, & patientiam teneamus. Auaritia frangitur, cum habemus, quod satis est. Quis enim furor est, in his congerendis laborare, quæ aut latrocinio, aut furore, aut proscriptione, aut morte ad alios facile sit peruenire? Libido extra legitimum torum nõ euagetur, sed creandis liberis seruiat. Appetentia .n. nimia uoluptatis, & periculum parit, & insaniam generat. Et (quod est maxime cauendum) mortem incurrit æternam. Nihil est enim tam inuisum Deo, q̃ mens incesta, et animus impurus. Nec hac sola uoluptate abstinendum sibi putet, quæ capitur ex fœminei corporis copulatione, sed & cæteris uoluptatibus sensuũ reliquorum, quia & ipsæ sunt uitiosæ, & eiusdẽ uirtutis est, eas contemnere. Oculorũ uoluptas percipitur ex rerum pulchritudine. Auriũ de uocibus canoris, et suasionibus. Narium de odore iucundo, saporis de cibis dulcioribus, quibus omnibus uirtus repugnare fortiter debet, ne his illecebris irretitus animus, à cœlestibus ad terrena, ab æternis ad temporalia, a uita immortali ad ꝑpetuã pœnam deprimatur. In saporis, & odoris uoluptate hoc periculum est, ꝙ trahere ad luxuriam poterit. Qui .n. fuerit his deditus, aut nõ habebit ullã rem familiarem, aut si habuerit, assumet, & aget postmodũ uitam detestabilẽ. Qui aũt rapitur auditu

(ut taceam de cantibus, qui sensus ita sæpe deliniũt, ut etiã status mentis furore perturbetur compositis certis orationibus, numerosisq; carminibus, aut argutis disputationibus) ad impios cultus facile traducitur. Inde est, q̃d scriptis cœlestibus, quia uidentur incompta, non facile creditur, quia aut ipsi sunt diserti, aut diserta legere uolunt, non quærunt uera, sed dubia, immo illis hæc uidentur uerissima esse, quæ auribus blandiuntur, ita respuunt ueritatem, dum sermonis uarietate capiuntur. Voluptas uero, quæ spectat ad uisum, multiformis est. Nam quæ percipitur ex rerum pretiosarum pulchritudine, auaritiam concitat, quæ aliena esse debet à sapiente, atq; iusto. Quæ autem capitur de specie mulierũ, in alteram rapit uoluptatem, de qua iam superius locuti sumus,

S Vperest de spectaculis dicere, quæ quoniã potentia sunt ad corrumpendos animos, uitanda sapientibus, & cauenda sunt totaliter, q̃d ad celebrandos Deorum honores inuenta memorantur. Nã munerũ editiones Saturno factæ sunt. Scena liberi patris est. Ludi uero circenses Neptuno dicati putantur, ut iam qui spectat, uel interest, relicto Dei cultu, ad profanos ritus trãsisse uideatur. Sed ego de re malo dicere, quã de origine. Quid tam horribile, tam tetrum quã hominis trucidatio? Ideo seuerissimis legibus uita nostra multatur. Ideo bella execrabilia sunt, inuenta tamen consuetudo quatenus homicidium sine bello, ac sine legibus faciant, & hoc ut scelus uindicent. Quod si interesse homicidio, sceleris cõ

scientia est, et eodem facinore spectator obstrictus est,
quo & admissor, ergo & his gladiatorum sceleri-
bus non minus cruore perfunditur qui spectat, quã
ille, qui facit, nec potest esse immunis à sanguine, qui
uoluit effundi, aut uideri non interfecisse, qui interfe-
ctori & fauet, et præmium postulauit. Quid scena?
Num sanctior? in qua comœdia de stupris, & amori
bus. Tragœdia de incestis, & parricidijs fabulatur.
Istrionici etiam impudici gestus, quibus infames fœmi
nas imitantur, libidines, quas saltando exprimunt, do
cent, an non minus corruptela disciplinarum est? in
quo fiunt per imaginem, quæ non sunt, ut fiant sine
pudore quæ uera sunt. Spectant hæc adolescẽtes, quo
rum lubrica ætas, quæ frenari, ac regi debet, ad ui-
tia, & peccata his imaginibus eruditur. Circus non
innocentior æstimatur, sed maior hic furor est, siqui-
dem mentes spectantium tanta feruntur insania, ut
non modo in conuicia, sed etiam in rixas, nec non &
in prælia, & contentiones sæpe consurgant. Fugienda
igitur omnia spectacula, ut tranquillum mentis statũ
tenere possimus. Renuntiandum noxijs uoluptatibus,
ne deliniti suauitate pestifera, in mortis laqueos inci-
damus. Placet sola uirtus, cuius merces immortalis est,
cum uicerit uoluptatem. Suppositis autẽ affectibus,
et perdomitis uoluptatibus, facilis in comprimẽdis cæ-
teris labor est ei, qui sit Dei, ueritatisq; sectator, nõ ma
le dicet unquam, qui expectabit à Deo benedictionẽ.
Hic uitabit, ne Deum ludibrio habeat, sed ne iurabit
quidem, nequando uel necessitate, uel consuetudine in
periurium cadat. Nihil subdole, nihil dissimulanter

loquetur, neq; abnegabit quod spoponderit, neq; promittet quod facere non possit, non inuidebit cuiquam, qui de suo contentus, nec detrahet, aut male alteri uolet, in quem forsitan beneficia Dei proniora sunt. Non furabitur, nec omnino quicquam concupiscet alienũ, non dabit in usura pecuniam. Hoc est enim de alienis malis lucra captare, nec tamen negabit, siquidẽ necessitas cogit mutuari. Non erit asper in filium, nec in seruum, meminerit, qđ ipse patrem habeat, ac dominum. Ita cum his aget, quemadmodum se cum agi uellet. Munera superabundantia non recipiet à tenuioribus, nec enim iustum est augeri patrimonia locupletum per damna miserorum. Vetus præceptum est non occidere, quod sic accipi debet, non tanquam iubeamur ab homicidio tantum, quod etiã legibus publicis iubetur, manus abstinere, nec iussione interposita, nec uerbo licebit periculum inferre, nec infantem necare, aut exponere, nec seipsum uoluntaria morte damnare. Item non adulterare, sed hoc præcepto nõ solum corrumpere alienum matrimonium prohibetur, quod etiam communi gentium iure damnatur, uerum etiam prostitutis corporibus abstinere. Supra leges lex enim Dei est, ea quoq;, quæ pro licitis habẽtur, uetat, ut iustitiam consumet. Eiusdem legis est falsum testimonium non dicere, quod et ipsum latius patet, si mendacium nocet ei, contra quem dicitur, & fallit eum, apud quem dicitur. Nunquam igitur mentiendum est, quia mendacium semper aut fallit, aut nocet. Non est uir iustus, qui non sine noxa uitioso sermone mentitur. Hinc uero nec adulari licet, perniciosa est

enim, ac deceptrix adulatio, sed ubiq; custodiat ueritatem, quae licet ad praesens sit insuauis, tamē cum fructus eius, atq; utilitas apparuerit, non odium pariet (ut ait poeta) sed gratiam.

d Ixi de iis, quae uetantur, dicam nunc breuiter quae iubentur. Innocentiae proxima est misericordia. Illa enim malum non facit, & haec bonum operatur. Illa inchoat iustitiam, haec complet. Nā cum imbecillior sit hominum natura, quā caeterarum animantium, quas Deus et instructas ad inferendam, et munitas ad uim repellendam figurauit, affectum nobis misericordiae dedit, ut omne praesidiū uitae nostrae in mutuis auxilijs poneremus. Si enim facti ab uno Deo, et orti ab uno homine consanguinitatis iure sociamur, omnem igitur hominem diligere debemus. Itaq; non tantum inferre iniuriam non oportet, sed ne illatam quidē uindicare, ut sit in nobis perfecta innocentia. Ideo iubet nos Deus etiam pro inimicis precem facere semper. Ergo animal commune, atq; consors esse debemus, ut nos inuicē praestādis, recipiendis'q; auxilijs muniamus. In multis enim casibus, et incōmodis fragilitas nostra subiecta est. Spe res tibi accidere, qđ alteri accidit. Ita demum excitabe ris ad opem ferendam, si sumpseris eius animum, qui opem tunc in malis constitutus implorat. Siquis uictu indiget, impertiamur. Siquis à potentiori iniuriā sustinet, eruamus. Pateat domicilium nostrum uel peregrinis, uel indigentibus tecto. Pupillis defensio, uiduis tutela nostra non desit. Redimere ab hoste ca-

ptiuos magnanimi opus est. Aegros pauperes uisitare, atq; fouere inopes, aut pauperes (si obierint) non patiamur insepultos iacere. Hæc sunt opera, hæc officia misericordiæ, quæ siquis perfecerit, uerũ, & acceptum sacrificium Deo immolabit. Hæc litabilior uictima est apud Deum, qui non pecudum sanguine, sed hominis pietate placatur, quem Deus (quia iustus est) sua & ipsum lege, sua & conditione persequitur, miseretur ei, quem uiderit misericordem, iexorabilis est ei, quem precantibus cernit immitem. Ergo ut hæc omnia, quæ Deo placent, facere possimus, contemnenda est pecunia, & ad cœlestes transferenda thesauros, ubi fur non effodiet, nec rubigo consumet, nec tyrannus eripiet. Sed nobis ad æternam opulentiam Deo custode seruetur.

f Ides quoq; magna iustitiæ pars est, quæ maxime à nobis, qui nomẽ fidei gerimus, conseruanda est, præcipue in religionem, quia Deus prior est, & potentior quã homo. Et si est gloriosum pro amicis, pro parẽtibus, pro liberis, idest pro homine suscipere mortem, & qui hoc fecerit, diuturnam memoriam, laudem'q; consequitur, quanto magis pro Deo, qui potest æternam uitam pro temporali morte præstare? Itaq; cum inciderit huiusmodi necessitas, ut discedere à Deo, atq; ad ritus gentium transire cogamur, nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus traditam nobis fidem custodiamus. Deus sit ante oculos, sit in corde, cuius interno auxilio dolor uiscerum, & adhibita corpori tormenta superentur.

Nihil tunc aliquid quã uitæ imortalis præmia cogitemus. Ita facile, & si dissipandi, aut urendi artus fuerint, tolerabimus, quæ in nos tyrannicæ dominationis amentia molietur. Postremo ipsam mortem non inuiti, aut timidi, sed libenter, & interriti subire nitamur, ut qui scimus, quali apud Deum gloria sumus functuri triumphato seculo ad promissa uenientes. Quibus bonis quanta beatitudine breuia hæc pœnarum mala, & huius uitæ damna pensemus. Quod si facultas huius gloriæ deerit, habebit fides etiam in pace mercedem. Teneatur ergo in omnibus uitæ officijs, teneatur in matrimonio. Non enim satis est, si alieno toro, aut lupanari abstineas. Qui habet coniugem, nihil quærat extrinsecus, sed contentus ea sola carnem, castiget. Inuiolati cubilis sacramenta custodiat. Adulter enim Deo est proinde atq; incestu, qui abiecto iugo, uel in liberam, uel in seruam peregrina uoluptate luxuriat. Sed sicut fœmina castitatis uinculis obligata est, & ne aliud concupiscat, ita uir eadem lege teneatur, quo Deus & uiro uxorem unius corporis compage solidauit. Ideo præcepit nõ dimitti uxorem, nisi crimine adulterij deuictam, & nũquam coniugalis fœderis uinculum, nisi ruperit, resoluatur. Illud quoq; ad consumandam pudicitiam iũgitur, ut non modo peccatum absit, uerum etiam cogitatio. Pollui enim mentem quãuis inani cupiditate, manifestum est. Itaq; iustum hominem qui scit se, nec facere oportere, nec uelle. Purganda est igitur conscientia, quã Deus peruidet, qui falli non potest. Euacuetur omni labe pectus, ut templum Dei esse possit, qđ

non auri, nec eboris nitor, sed fidei, & castitatis fulgor illustrat. Sed enim hæc omnia difficilia sunt homini, nec patitur conditio fraglitatis naturæ esse quẽquam sine macula. Vltimum ergo remedium illud est, ut confugiamus ad pœnitentiam, quæ non minimum locum inter uirtutes habet, quia sui correctio est, ut cum forte aut re, aut uerbo lapsi fuerimus, statim resipiscamus, aut nos deliquisse fateamur, oremusq; à Deo ueniam, quã pro sua misericordia non negabit, nisi perseuerabimus in errore. Magnum est pœnitentiæ auxilium, magnum solatium. Illa est uulnerum peccatorumq; sanatio, illa spes, illa portus salutis, quã qui tollit, uiam uitæ sibi amputat, quia nemo esse tam iustus potest, ut nunquam sit ei pœnitentia necessaria. Nos uero, & si nullum sit peccatum, confiteri tamen debemus, et pro debitis nostris idẽtidem deprecari, gratias agere etiam in malis. Hoc enim semper obsequium domino deferamus.

h Vmilitas enim tã chara, et amabilis Deo est, ut cum angelis suscipiat peccatorem confitẽtem, quẽ in regnis cœlestibus faciat pro humilitate sublimari. Hæc sunt, quæ debet cultor Dei exhibere. Hæ sunt uictimæ, hoc sacrificium placabile. Hic uerus est cultus, cum homo mentis suæ pignora in aram Dei confert, summa illa maiestas hoc cultore lætatur. Hunc ut filium suscipit sibi, quia donum immortalitatis impartitur, de qua nunc mihi differendum est, & arguenda est persuasio eorum, qui extingui animas cum corporibus putauerunt, qui, quia nec Deum scie-

bant, nec arcanum mundi perspicere poterant, ne hominis quidem, animæq; rationem comprehenderunt. Quomodo .n. possent sapientia prouidere, qui scientiā nullo modo habebant? Negantes ergo prouidentiā, utiq; Deum, qui fons, & caput eius est, negauerunt, sequebatur, ut ea, quæ sunt, aut semp̄ fuisse dicerent, aut sua sponte esse nata, aut minutorum seminum conglobatione concreta. semper fuisse dici non potest, quia quicquid est, esse sine aliquo initio non potest, sua sponte autem nihil nasci potest, quia nulla est sine ratione natura. Semina enim principalia quomodo esse potuerunt, cum & semina exordijs oriantur, & uicissim res ex seminibus? Nullum igitur semen est, quod originem nō habeat. Sic factum est, ut cum putarent, mundum nulla prouidentia factum, ne hominem quidem putarunt aliqua ratione generari. Quod si nulla esset in fingendo homine ratio uersata, mortalem igitur animam esse posse. Alij uero ex aduerso, & Deum esse unum, & ab eo mundum, & hominem esse factum, & animas immortales existimauere. Sed cum ea senserunt, ij tamen diuini operis, atque consilij nec causas, nec rationes, nec exitus perspexerunt, ut omne ueritatis arcanum consumarent, atque ueluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia ueritatem perpetuo non tenebant, nobis faciendum est, qui eam cognouimus, Deo annuntiante. Consyderemus igitur, quæ ratio fuerit huius tanti, tamq; immensi operis fabricandi. Fecit Deus mundum, sicut Plato existimauit, sed cur fecit, non ostendit, quia bonus inquit, & inuidens nulli fecit, quæ bona sunt.

Atqui uidemus in rerum natura et bona esse, & mala. Potest ergo existere peruersus aliquis, qualis fuerit ἄθεος ille Theodorus, & Platoni respondere, immo quia malus est, fecit, quæ mala sunt. Quomodo illum redarguet? si quæ bona sunt, Deus fecit, unde igitur tanta mala eruperunt? quæ plerunq; etiam bonis præualent, in materia, inquit, continebantur. Bona igitur, & mala, aut nihil fecit Deus, si bona tantum fecit, æterniora sunt mala, quæ facta non sunt, quã bona, quæ habuerunt exordium. Finem igitur habebunt, quæ aliquando cœperunt, & permanebunt, quæ semper fuerunt. Mala igitur potiora sunt. Si autem potiora esse non possunt, ne æterniora quidem possunt. Ergo aut utraq; semper fuerunt, & Deus otiosus, aut, utraq; ex uno fonte fluxerunt. Est enim conueniẽs ut Deus omnia fecerit potius, quã nihil. ergo secundum sententiam Platonis. Ideo Deus, & bonus est, quia bona facit, & malus, quia mala. Quod si fieri non potest, apparet non ideo factum esse mundum, q͞a mundus bonus est, quoniam enim complexus & bona, et mala, nec fecit propter se quicquã, sed propter aliud. Domus enim ædificatur non ad hoc solum, ut sit domus, sed ut suscipiat, & tueatur habitantem. Item nauis fabricatur non ad hoc, ut nauis uideatur, sed ut in ea possint homines nauigare. Vasa autem fiunt non ut uasa sint solum, sed ut capiant quæ sunt usui necessaria. Sic & mundum Deus ad usum aliquem fecerit necesse est. Stoici aiunt causa hominum factum esse, & recte. Homines enim fruuntur his omnibus bonis, quæ mundus in se continet. Sed ipsi homines cur

facti sint, aut quid in illis habeat illa fabricatrix prouidentia non explicant. Immortales esse animas idem Plato affirmat, sed cur, aut quando, aut quomodo, aut per quē imortalitatem assequantur, aut quid nam tantum illud mysterium, cur ij, qui sunt imortales futuri, prius mortales nascantur, deinde decurso temporis uitæ spatio, atq; abiectis fragilium corporum exuuijs, ad æternam illam beatitudinem transferantur, non comprehendit. deniq; nec iudiciū Dei, nec discrimen iusti, & iniusti explicauit, sed animas, quæ se sceleribus imiserint, hactenus condemnari putauit, ut in pecudibus renascantur, & ita peccatorum suorum luere pœnas, donec rursus ad figuras hominum reuertantur. Et hoc fieri semper, nec citra finem, transmeādi ludum mihi nescio quem inducit somnio similem, cui nec ratio ulla, nec Dei gubernatio, nec consilium aliquod inesse uideatur.

d Iquam nunc quæ sit illa sententia, quā nec ij quidem, qui uera dixerunt, collatis in unum causis, atq; fictionibus connectere potuerunt. Factus à Deo mundus, ut homines nascerentur. Nascuntur autem homines, ut Deum patrē agnoscant, ut colant, in quo iustitia est. Colunt, ut mercedē imortalitatis accipiant. Accipiunt immortalitatem, ut in æternum Deo seruiant. Vides'ne quemadmodum sibi connexa sint, & prima cum medijs, & media cū extremis? Inspiciantur singula, & uideamus, utrum'ne illis ratio quoq; subsistat. Fecit ergo Deus mundum propter hominem. Hoc qui non uidet, non multū di-

stat a pecude? Quis cœlum suspicit nisi homo? Quis solem? Quis astra? Quis opera Dei miratur, nisi homo? Quis colit terram? Quis ex ea fructum capit? Quis nauigat mare? Quis pisces? Quis uolatilia? Quis quadrupedes habet in potestate, nisi homo? Cuncta igitur propter hominem Deus fecit, quia usui hominum cuncta cessere. Recte ergo uiderunt philosophi, sed illud, quod sequitur, non uiderunt, quod ipsum hominem propter se fecerit. Erat enim consequens, & necessarium, & pium, ut cum hominis causa tantam operam molitus sit, cum tantum illi honoris, tantum illi potestatis tribuerit, ut dominetur mundo, homo agnosceret, dominum tantorum beneficiorum, authorem, qui fecit mundum propter ipsum, & ei cultum, & honorem debitum redderet. Hic Plato aberrauit, hic perdidit, quam primum arripuerat, ueritatem, cum de cultu eius Dei, quem cõditorem rerum, ac parentem fatebatur, obticuit, nec intellexit hominem Deo potestatis uinculis esse religatum, unde ipsa religio nominatur. Et hoc est solum, propter quod immortales animæ fiant. Sensit tamen æternas esse, sed non per gradus ad eam sententiam descendit. Amputatis enim mediis, incidit totius rei ueritatem, quasi per abruptum aliquod præcipitium, nec ulterius progressus ē, quoniam casu ad eam, non ratione peruenerat. Colendus est igitur Deus, ut per religionem, quæ eadem iustitia est, accipiat homo à deo immortalitatem, nec est ullum aliud præmium piæ mentis, quæ si est inuisibilis, non potest ab inuisibili Deo nisi inuisibili mercede donari. Plurimis uero argumentis colligi potest, æternas esse animas.

Plato ait. Quod per seipsum mouetur, neque principium motus, neque finem posse habere. Animum autem hominis per se semper moueri, quia sit ad cogitandum mobilis, ad inueniendum solers, ad percipiendum facilis, ad discendum capax, ut qui præterita teneat, præsentia comprehendat, futura prospiciat, multarumq; rerum, & artium scientiam complectatur, immortalem esse, siquidem nihil habeat in se terreni ponderis labe concretum. Præterea ex uirtute, an uoluptate intelligitur æternitas animæ? uoluptas omnis communis animalibus, uirtus solius est hominis. Illa uitiosa est, hæc honesta. Illa secundum naturam, hæc aduersa naturæ, nisi anima immortalis est, uirtus enim pro fide, pro iustitia, nec egestatẽ timet, nec exilium metuit, nec carcerem perhorrescit, nec dolorem reformidat, nec mortem recusat, quæ quia natura contraria sunt, aut stultitia est uirtus, si & commoda impedit, & uitæ nocet. Aut si stultitia non est, ergo anima immortalis est, & ideo præsentia bona contemnit, quia sunt alia potiora, quæ post dissolutionem sui corporis assequatur. Illud autem maximum argumentum immortalitatis, quo Deum solus homo agnoscit. In mutis nulla suspicio religionis, q̃a terrena prospiciunt. Homo ideo rectus cœlum aspicit, ut Deum quærat. An potest ergo eẽ mortalis, qui immortalem desyderat? Non potest esse solubilis, qui cum Deo & uultu, & mente communis est. Deniq; cœlesti elemento, quod est ignis homo solus utitur. Si .n. lux per ignem, uita per lucem, apparet eum, qui usum ignis habet, non esse mortalem, quoniam id illi proximum, id familiare ẽ, sine quo non põt nec lux

nec uitā constare. Sed quid argumentis colligimus æternas esse animas, cum habeamus testimonia diuina? Id enim sacræ literæ, ac uoces prophetarum docent. Quod si cui parum uideatur, legat carmina Sibyllarum. Apollinis quoq; Milesii responsa consyderet, ut intelligat delirasse Democritum, et Epicurum, & Dicæarchum, qui soli omnium mortalium, quod est euidens negauerunt. Confirmata imortalitate, superest dicere à quo ei tribuatur, cum certa, & constituta diuinitus tempora compleri cœperint, & interitum, et consumationem rerum fieri necesse est, ut innouetur à Deo mundus. Id uero tempore in proximo est, quātum de numero annorum, deq; signis, quæ prædicta sunt à philosophis, colligi potest. Sed cum sint innumerabilia, quæ de fine seculi, & consumatione temporum dicta sunt, ea ipsa, quæ dicuntur, nuda ponenda sunt, quoniam (ut testimonijs utamur) immensum est. si quis illa desyderat, aut nobis minus credit, adeat ad sacrarium cœlestium literarum, quarum fide instructior errasse philosophos sentiat, qui aut æternum esse hunc mundum, aut infinita esse annorū millia putauerunt, ex quo fuerit instructus. Non dum enim sex millia completa sunt, quo numero consumato, tum demum malum omne tolletur, ut regnet sola iustitia, quod quatenus euenturum sit, paucis explicabo.

h Aec à prophetis, & à uatibus futura dicuntur, cum cœperit mundo finis ultimus propinquare, malitia inualescet, omnia ui

tiorum, & fraudum genera crebrescent. Iustitia interibit, fides, pax, misericordia, pudor, ueritas nõ erit. Vis, & audacia praeualebit. Nemo quicquã habebit, nisi male partum, manuq; defensum. Siqui erunt boni, prædæ, ac ludibrio habebuntur. Nemo pietatem parentibus exhibebit. Nemo infantis, aut senis miserebitur. Auaritia, libido uniuersa corrumpet. Erunt cædes, & sanguinis effusiones. Erunt bella non modo externa, & finitima, uerum etiam intestina. Ciuitates inter se belligerabunt. Omnis sexus, & omnis ætas arma tractabunt. Non imperij dignitas conseruabitur. Non militiæ disciplina, sed more latrocinij deprædatio, & uastatio fiet. Regnum multiplicabitur, & decẽ uiri occupabunt orbem, & partientur, & uorabunt, & existet longe potentior, ac nequior, qui tribus deletis Asiam possidebit, cæteris in potestate sua redactis, & abscissis, uorabit omnem terram, leges nouas statuet, ueteres abrogabit. Remp. suam faciet, nomen imperij, sedemq; mutabit. Tunc erit tempus infandũ, & execrabile, quo nemini libeat uiuere. Deniq; in eũ statum res cadet, ut omnes uiuos lamentatio, mortuos gratulatio sequatur. Ciuitates, & oppida interibunt, modo ferro, & igni, modo terræmotibus crebris, modo aquarum inundatione, modo pestilentia, & fame. Terra nihil feret, aut rigoribus nimijs, aut caloribus sterilis. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem, partim in amaritudine uitiabitur, ut nihil sit nec ad cibos utile, nec ad potum salubre. His malis accident prodigia hominibus ad timorem. Cometæ crebro ap-

parebunt. Sol perpetuo squalore fuscabitur. Lunam color sanguinis obumbrabit, nec amissæ lucis damna reparabit. Stellæ omnes decident, nec temporibus sua ratio constabit, hyeme, ac æstate confusis. Tunc & annus, & mensis, & dies breuiabitur, & hanc esse mundi senectutem, & defectionem Trismegistus elocutus est, quæ cum uenerit, adesse tempus sciendum est, quo Deus ad commutandum seculum reuertatur. Inter autem hæc mala surget rex impius non modo generi hominum, sed etiam Deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni conteret, cruciabit, uexabit, interimet. Tunc etiam lachrymæ, luctus, & gemitus perpetes, & ad eum cassæ preces, nulla requies ad formidinem, aut somnus ad quietem. Dies cladem, nox metus augebit semper. Sic orbis terrarum penè ad solitudinem hominum redigetur. Tunc impius iustos homines, ac deditos Deo duobus & quadraginta mensibus persequetur, & se coli iubebit, ut Deum. Se enim dicet esse Deum, cum sit antichristus, qui ut aduersari ei possit, accipiet potestatem mirabilia faciendi, ut ignis descendat de cœlo, ut sol desistat à cursu, ut imago, quã posuerit, loquatur. Quibus prodigijs aliciet multos, ut adorent eum, signumq; eius in manu, aut fronte suscipiant. Et qui non adorauerit, signumq; susceperit, exquisitis cruciatibus morietur. Ita ferè duas partes exterminabit, tertia in desertas solitudines fugiet. Sed ille proteruia implacabili furens adducet exercitum, & obsidebit montem, quò iusti confugerint. Qui cum se uiderint circunsessos, implorabũt auxilium Dei uoce magna, & audiet eos Deus, & immittet eis libe-

ratorem. Tunc cœlum intempesta nocte patefiet, & descendet Christus in uirtute magna, et antecedet eũ claritas ignea, & uirtus inæstimabilis angelorum, & extinguetur omnis illa multitudo impiorum, & torrẽtes sanguinis current, et ipse ductor effugiet, atq; exercitu sæpe reparato, quartum prælium faciet, quo captus cum cæteris tyrannis tradetur exustioni. Sed & ipse dæmonum princeps author, & machinator malorum, cathenis igneis alligatus custodiæ dabitur, ut pacem mundus accipiat, ut uexata seculis terra requiescat. Pace igitur parta, compressóq; omni malo, rex ille iustus, & uictor, iudicium magnum de uiuis, et mortuis faciet super terram, & uiuentibus quidem iustis tradet in seruitutem gentes uniuersas. Mortuos autem ad æternam uitam suscitabit, & in terra cum his ipse regnabit, & condet sanctam ciuitatem. Et erit regnũ iustorum mille annis. Per idem tempus stellæ candidiores erunt, & claritas solis augebitur, & Luna non patietur diminutionem. Tunc descendet à Deo pluuia benedictionis matutina, & uespertina, & omnem frugem terra sine labore hominum procreabit. Stillabunt mella de rupibus, lactis, & uini fontes exuberabunt. Bestiæ deposita feritate mansuescent. Lupus inter pecudes errabit innoxius. Vitulus cum Leone pascetur. Columba cum accipitre congregabitur. Serpens uirus non habebit. Nullum animal uiuet ex sanguine. Omnibus enim Deus copiosum, atque innocentem uictum dabit. Peractis uero mille annis, ac resoluto dæmonum principe, rebellabunt gentes aduersus iustos, & ueniet innumerabilis multitudo

ad expugnandam, delendamq; ſanctorum gentem. Concutiet enim à fundamentis ſuis terram, & corruent ciuitates, & pluet ſuper impios ignem cum ſulfure, & grandine, & ardebunt, & ſe inuicem trucidabunt. Iuſti uero pauliſper ſub terra latebunt, donec perditio fiat gentium, & exibunt poſt diem tertium, & uidebunt campos cadaueribus opertos. Tunc fient terræmotus, & ſcindent ſe montes, et ſubſident in latitudine uallis profundæ, & congerentur in ea corpora mortuorum, & uocabitur nomen eius πολυάνδριον. Poſt hæc renouabit mundum, & transformabit iuſtos in figuram angelorum, ut immortalitatis ueſte donati, ſeruiant Deo in ſempiternum. Tunc enim impij reſurgent non ad uitam, ſed ad pœnam, eisq; ſecunda reſurrectio facta Deum excitabit, ut ad perpetua tormenta damnet, æternis ignibus traditi merita pro ſceleribus ſuis ſoluant. Hæc omnia uera, omnium conſona adminiſtratione prædicta, cum eadem Triſmegiſtus, eadem Hydaſpes, eadem Sibyllæ concinerint, dubitari non poteſt. Curæ, ſpes omnes uitæ, ac ſalutis in ſola religione Dei ſint poſitæ. Itaq; niſi homo ſuſceperit, quem Deus ad liberationem miſit, qui miſſus eſt, niſi ſummum Deum per eum cognouerit, mandata eius, legesq; ſeruauerit, in eas incidet pœnas, de quibus locuti ſumus. Proinde fragilia contemnenda ſunt, ut ſolida conſequamur. Spernenda terrena, ut cœleſtibus oneremur. Temporalia fugienda, ut ad æterna ueniamus. Erudiat ſe quiſq; ad iuſtitiam, firmet ad continen-

tiam, præparet ad agonem, instruat ad uirtutem, ut si forte aduersarius indixerit bellum, nulla ui, nullo terrore, nullis cruciatibus à recto, & bono diuellatur. Non se substernat insensibilibus figmentis, sed uerum, & solum Deum rectus cognoscat. Abijciat uoluptates, quarum illecebris anima sublimis deprimitur ad terram. Teneat innocentiam, prosit quã plurimis. Incorruptibiles sibi thesauros bonis operibus acquirat, ut possit Deo iudice pro uirtutis suæ meritis, uel coronam fidei, uel præmium immortalitatis adipisci.

FINIS

St locus in primo felix oriente remotus,
Qua patet æterni ianua cælsa poli,
Nec tamen æstiuos hyemisq; propiquus ad ortus,
Sed qua sol uerno fundit ab axe diem.
Illic planicies tractus diffundit apertos,
Nec tumulus crescit, nec caua uallis hiat.
Sed nostros montes, quorum iuga cælsa putantur,
Per bis sex ulnas eminet ille locus.
Hic solis nemus est, & consitus arbore multa
Lucus, perpetuæ frondis honore uiret.
Cum phaëthontæis flagrasset ab ignibus axis,
Ille locus flammis inuiolatus erat.
Et cum diluuium mersisset fluctibus orbem,
Deucalioneas exuperauit aquas,
Non huc exangues morbi, non ægra senectus,
Nec mors crudelis, nec metus asper adit.
Nec scelus infandum, nec opum uesana cupido,
Aut mars, aut ardens cædis amore furor,
Luctus acerbus abest, & egestas obsita pannis,
Et curæ insomnes, & uiolenta fames.
Non ibi tempestas, nec uis furit horrida uenti,
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla super campos tendit sua uellera nubes,
Nec cadit ex alto turbidus humor aquæ.
Sed fons in medio est, quem uiuum nomine dicunt,
Perspicuus, lenis dulcibus uber aquis.
Qui semel erumpens per singula tempora mensum,
Duodecies undis irrigat omne nemus.

Hic genus arboreum procero stipite surgens
Non lapsura solo mitia poma gerit.
Hoc nemus, hos lucos auis incolit unica Phœnix,
Vnica, sed uiuit morte refecta sua.
Paret, & obsequitur Phœbo memoranda satelles,
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cum primum surgens aurora rubescit,
Cum primum rosea sydera luce fugat.
Ter quater illa pias immergit corpus in undas,
Ter quater è uiuo gurgite libat aquam.
Tollitur, ac summo consedit in arboris altæ
Vertice, quæ totum despicit una nemus.
Et conuersa nouos Phœbi nascentis ad ortus
Exspectat radios, & iubar exoriens.
Atq; ubi sol pepulit fulgentis limina portæ,
Et primi emicuit luminis aura leuis,
Incipit illa sacri modulamina fundere cantus,
Et mira lucem uoce ciere nouam.
Quam nec iulææ uoces, nec tibia possit
Musica cyrrhæis assimilare modis.
Sed neq; olor moriens imitari posse putatur,
Nec cyllenææ fila canora lyræ.
Postquã Phœbus equos in aperta refudit olympi,
Atq; orbem totum protulit usq; means,
Illa ter alarum repetito uerbere plaudit,
Non errabilibus nocte dieq; sonis.
Atq; eadem celeres etiam descriminat horas,
Igniferumq; caput ter uenerata, silet.
Antistes nemorum, & luci ueneranda sacerdos
Et sola arcanis conscia Phœbe tuis,

Quæ postquam uitæ iam mille peregerit annos,
　Ac se reddiderint tempora longa grauem,
Vt reparet lassum spatiis urgentibus æuum,
　Assueti nemoris dulce cubile fugit.
Cumq; renascendi studio loca sancta reliquit,
　Tunc petit hunc orbem, mors ubi regna tenet.
Dirigit in Syriam celeres longæua uolatus,
　Phœnicis nomen cui dedit ipsa uetus.
Secretosq; petit deserta per auia lucos.
　Hic ubi per saltus sylua remota latet.
Tum legit aërio sublimem uertice palmam,
　Quæ gratum Phœnix ex aue nomen habet,
Quam nec dente nocens animal perrumpere possit,
　Lubricus aut serpens, aut auis ulla rapax.
Tum uentos claudit pendentibus Aeolus antris,
　Ne uiolent flabris aëra purpureum.
Neu concreta Noto nubes per inania cœli
　Summoueat radios solis, & obsit aui.
Construit inde sibi seu nidum, siue sepulchrum,
　Nam perit, ut uiuat, se tamen ipsa creat.
Colligit hinc succos, & odores diuite sylua,
　Quos legit assyrius, quos opulentus arabs.
Quos aut Pygmææ gentes, aut India carpit,
　Aut molli generat terra Sabæa sinu.
Cinamma dehinc, auramq; procul spirantis amomi
　Congerit, & misto balsama cum folio.
Non casiæ mitis, nec olentis uimen acanthi,
　Nec thuris lachrymæ guttaq; pinguis abest.
His addit teneras nardi pubentis aristas,
　Et sociat myrrhæ pascua grata nimis.

Protinus

Protinus in strato corpus mutabile nido,
Vitaliq; toro membra quieta locat.
Ore dehinc succos membris circumq; supraq;
Inijcit, exequijs immoritura suis.
Tunc inter uarios animam commendat odores,
Depositi tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitali morte peremptum
Aestuat, & flammas parturit ipse calor.
Aerioq; procul de lumine concipit ignem,
Flagrat, & ambustum soluitur in cinerem.
Hos uelut in massam cineres in morte coactos
Conflat, & effectum seminis instar habet.
Hinc animal primum sine membris fertur oriri,
Sed fertur uermis lacteus esse color.
Creuit in imensum subito cum tempore certo,
Seq; oui teretis colligit in speciem.
Inde reformatur, qualis fuit ante figura,
Et Phœnix ruptis pullulat exuuijs.
Ac uelut agrestes, cum filo ad saxa tenentur,
Mutari pennæ papilione solent.
Non illi cibus est nostro concessus in orbe,
Nec cuiquã implumẽ pascere cura subest.
Ambrosios libat cœlesti nectare rores,
Stellifero teneri qui cecidere polo.
Hos legit, his medijs alitur in odoribus ales,
Donec maturam proferat effigiem.
Ast ubi primæua cœpit florere iuuenta,
Euolat ad primas iam reditura domos.
Ante tamen, proprio quicquid de corpore restat.

Ossáq; uel cineres, exuuiasq; suas,
Vnguine balsameo, myrrháq; & thure soluto
Condit, & in formam conglobat ore pio.
Quam pedibus gestans contendit solis ad ortus,
Inq; ara residens ponit in æde sacra.
Mirandam sese præstat, præbetq; uidenti,
Tantus ibi decor est, tantus abundat honor.
Principio color est, qualis sub sydere cœli,
Mitia quem croceo punica grana legunt.
Qualis inest folijs, quæ fert agreste papauer,
Cum pendens uestit sole rubente polus.
Hoc humeri, pectusq; decens uelamine fulgent,
Hoc caput, hoc ceruix, summáq; terga nitent.
Caudáq; porrigitur fuluo distincta metallo,
In cuius maculis purpura mista rubet.
Clarum inter pennas insigne est desuper, iris
Pingere ceu nubem desuper alta solet.
Albicat insignis misto uiridante smaragdo,
Et puro cornu gemmea cuspis hiat.
Ingentes oculos credas, geminosq; hyacinthos,
Quorum de medio lucida flamma micat.
Aequatur toto capiti radiata corona,
Phœbei referens uerticis alta decus.
Crura tegunt squamæ flauo distincta metallo,
Ast ungues roseus pingit honore color.
Effigies inter Pauonis mista figuram
Cernitur, & mistam Phasidis inter auem.
Magniciem, terris Arabum quæ gignitur ales,
Vix æquare potest, seu fera, seu sit auis.
Non tamen est tarda, ut uolucres, quæ corpore magno

Incessus pigros per graue pondus habent.
S ed leuis & uelox regali plena decore,
Talis in aspectu se exhibet usque hominum.
C onuenit Aegyptus tanti ad miracula uisus,
Et raram uolucrem turba salutat ouans.
P rotinus insculpunt sacrato in marmore formam,
Et signant titulo remq;,diemq; nouo.
C ontrahit in cœtum sese genus omne uolantum.
Nec prædæ memor est ulla, nec ulla metus.
A lituum stipata choro uolat illa per altum,
Turbaq; prosequitur munere læta pio.
S ed postq̃ puri peruenit ad ætheris auras,
Mox redit ista, suis conditur ille locis.
H æc fortunatæ sortis fatiq; uolucris,
Cui de se nasci præstitit ipse Deus.
F œmina, uel mas hæc, uel neutrum sit mage, felix,
Felix, quæ Veneris fœdera nulla colit.
M ors illi Venus est, sola est in morte uoluptas,
Vt possit nasci, hæc appetit ante mori.
I psa sibi proles, suus est pater, & suus hæres,
Nutrix ipsa sui, semper alumna sibi.
I psa quidem sed non eadem, qa et ipsa, nec ipsa est,
Aeternam uitam mortis adepta bono.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DE RESVRRECTIONIS DOMINICAE DIE.

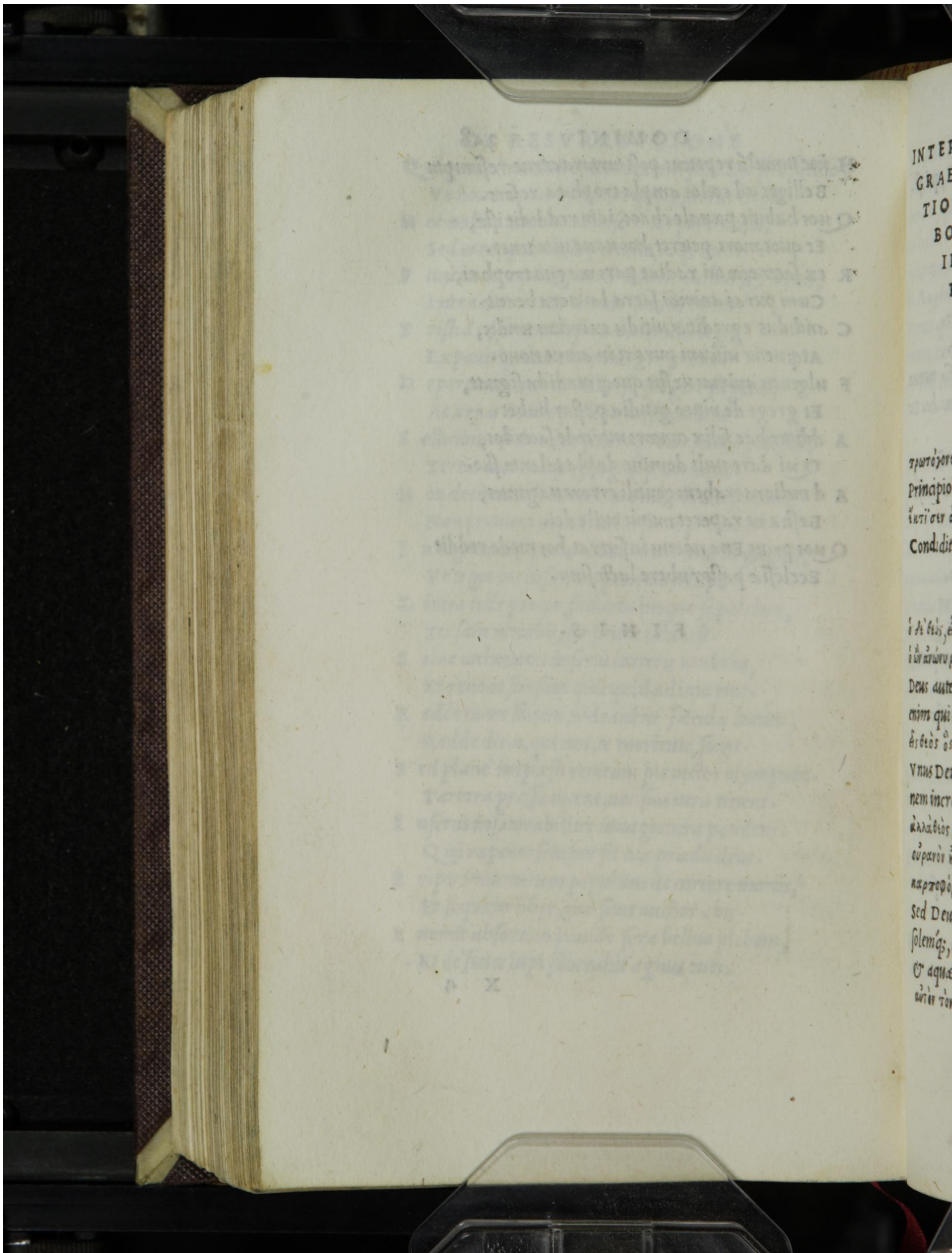
S Alue festa dies toto uenerabilis æuo,
Qua deus infernum uicit, & astra tenet.
Tempora florigero rutilãt distincta sereno,
Et maiore poli lumine porta patet.
Altius igniuomum solem cœli orbita ducit,
Qui uagus oceanas exit, & intrat aquas.
Armatus radijs elementa liquentia lustrans
Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida synœro producunt æthéra uultu,
Lætitiam'q; suam sydera clara probant.
Terra ferax uario fundit munuscula cultu,
Cum bene uernarit, reddit & annus opes.
Mollia purpureum pingunt uiolaria campum,
Prata uirent herbis, & micat herba comis.
Paulatim subeunt stellantia lumina florum,
Floribus arrident gramina cuncta suis.
Semine deposito late seges exilit aruis
Spondens agricolæ uincere posse famem.
Caudice deserto lachrymat sua gaudia palmes,
Vnde merum tribuat, dat modo uitis aquam,
Cortice de matris tenera lanugine surgens
Præparat ad partum turgida gemma sinum.
Sub'q; hyemis tempus foliorum crine refuso,
Iam reparat uiridans frondea tecta nemus.
Mista salix, abies, corylus, siler, ulmus, acer, nux,

Plaudit quæq; suis arbor amœna comis.
Constructura fauos apis hinc aluearia linquens,
Floribus instrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus reuocatur auis, quæ carmine clauso
Pigrior hyberno frigore muta fuit.
Hinc Philomela suis attemperat organa cannis,
Fitq; repercusso dulcior aura melo.
Ecce renascentis testatur gratia mundi,
Omnia cum domino dona redisse suo.
Nãq; triumphanti post tristia tartara Christo
Vndiq; fronde nemus, gramina flore fauent.
Legibus inferni oppressis, super astra meantem
Laudant rite Deum lux, polus, arua, fretum,
Qui crucifixus erat Deus ecce per omnia regnat,
Dantq; creatori cuncta creata precem.
Mobilitas anni, mensum, lux alma dierum
Horarum splendor stridula, cuncta fauent.
Hinc tibi sylua comis, plaudit quoq; campus aristis,
Hinc grates tacito palmite uitis agit.
Hinc tibi nunc auium resonant uirgulta susurro,
Has inter nimio passer amore canit.
Christe salus rerum, bone conditor, atq; redemptor,
Vnica progenies ex deitate patris.
Irrecitabiliter manans de corde parentis,
Verbum subsistens, & patris ore potens.
Aequalis concors, socius, cum patre coæuus,
Quo sumpsit mundus principe principium.
Aethera suspendis, sola congeris æquora fundis,
Quæq; locis habitant, quæ moderata uigent.

Qui genus humanum cernens mersum esse profundo,
Vt hominem eriperes, es quoq; factus homo.
N ec nostro tantum uoluisti è corpore nasci,
Sed caro, quae nasci pertulit, atq; mori.
F uneris exequias patris nouus author, & orbis,
Intra mortis iter dando salutis opem.
T ristia cessarunt infernae uincula legis,
Expauitq; chaos luminis ore premi.
D epereunt tenebrae Christi fulgore fugatae,
Aeternae noctis pallia crassa cadunt.
S ollicitam sed redde fidem precor, alma potestas,
Tertia lux rediit, surge sepulte meus.
N on decet ut uili tumulo tua membra tegantur,
Non pretium mundi uilia saxa premant.
I ndignum est, cuius clauduntur cuncta pugillo,
Vt tegat inclusum rupe uetante lapis.
L intea tolle precor, sudaria linque sepulchro,
Tu satis es nobis, & sine te nihil est.
S olue cathenatas inferni carceris umbras,
Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.
R edde tuam faciem, uideant ut saecula lumen,
Redde diem, qui nos, te moriente, fugit.
S ed planè implesti remeans pie uictor olympum.
Tartara pressa iacent, nec sua iura tenent.
I nferus insaturabiliter caua guttura pandens.
Qui raperet semper fit tua praeda deus.
E ripis innumerum populum de carcere mortis,
Et sequitur liber, quò suus author abis.
E uomit absortam pauide fera bellua plebem,
Et dè fauce lupi subtrahit agnus oues.

H inc tumulū repetens post tartara carne resumpta
Belliger ad cœlos ampla trophæa refers.
Q uos habuit pœnale chaos, iam reddidit iste,
Et quos, mors peteret, hos noua uita tenet.
R ex sacer ecce tui radiat pars magna trophæi,
Cum puras animas sacra lauacra beant.
C andidus egreditur nitidis exercitus undis,
Atq; uetus uitium purgat in amne nouo.
F ulgentes animas uestis quoq; candida signat,
Et grege de niueo gaudia pastor habet.
A dditur hac felix concors mercede sacerdos,
Qui dare uult domino dupla talenta suo.
A d meliora trahens gentili errore uagantes,
Bestia ne raperet munit ouile dei.
Q uos prius Eua nocens infecerat, hos modo reddit
Ecclesiæ pastor ubere lacte sinu.

FINIS.

INTERPRETATIO DICTIONVM GRAECARVM, QVAE IN LACTANTIO REPERIVNTVR, DE VERBO AD VERBVM FACTA, IDQVE VT RVDIVM TIROCINIO CONSVLATVR, RECENSENTE, EMENDANTEQVE MARCO MVSVRO.

Quæ in quaternione a

πρωτόγονος φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός.
Principio genitus phaeton longo aëre natus.
ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον.
Condidit immortalibus domum incorruptibilem.

Quæ in quaternione b

ὁ δὲ θεὸς, εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος
Deus autem unus, unus autem nomine non eget, est enim qui est sine nomine.
εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης ἀγένητος
Vnus Deus, qui solus est excedens omnem magnitudinem increatus.
ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος. ὃς πεποίηκεν
οὐρανὸν ἠέλιόν τε καὶ ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην,
καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.
Sed Deus solus unus eminentissimus, qui fecit cœlū, solem'q;, & stellas, & lunam, fructiferam'q; terram, & aquæ maris fluctus
αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ' ἡγήτορα κόσμου,

ὃς μόνος ἐς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἔτυχεν.
Ipsum, qui solus est, colite principem mundi, qui solus est in seculum, atq; à seculo fuit.

εἷς μόνος εἰμὶ θεός. καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος.
Solus enim Deus sum, & non alius.

αὐτοφυὴς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀστυφέλικτος
οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον ἐν πυρὶ ναίων.
τοῦτο θεὸς μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς.

Ex se ortus non edoctus sine matre concussus nomen ne uerbo quidem capiendum, in igne habitans. hoc Deus est. modica autem dei portio angeli nos.

πάνσοφε παντοδίδακτ' ἐνολόστροφε μέκλυθι δαῖμον
Omnia sapiens omnia docte, qui per cuncta uersaris exaudi dæmon.

ἁρμονίη κόσμοιο φαεσφόρε καὶ σοφὲ δαῖμον
Concentus mundi lucifer & sapiens dæmon.

δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον
ἀκάματοι δάμνανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο
Dæmones qui uentitant circa terram & circa pontum indefessi, domantur sub flagello Dei.

αὐτοφυὴς, Ex se ortus, uel ex se ingeniosus.
αὐτογενὴς, Ex se genitus.
ἀγέννητος, Ingenitus.
ἀποίητος non factus.

οὐ δύνατ' ἀνδρὸς
ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τετυπωμένος εἶναι.
Non potest ex uiri femine & matrice Deus formatus esse.

ὧν κρήτη καύχημα τάφους ἡ δύσμορος ἴσχει.
Dæmones inanimes cadauerum simulachra mortuorum, quorum creta in iactantiam sepulchra misera habet.

πρώτιστος μὲν, ἄνασσεν ἐπιχθονίων κρόνος ἀνδρῶν.
ἐκ δὲ κρόνου γένετ᾽ αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρύοπα ζεύς.
Primus quidem regnator erat terrestrium Saturnus uirorum, ex Saturno autem genitus est ipse rex magnus, & late cuncta intuens Iupiter.

Quæ in quaternione d

Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας ἐπ᾽ ἀνδράσιν ἡγεμόνεσσι.
Πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις, ἀνατίθης.
θύεις εἰδώλοις τίς τοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ
ὥστε τάδε ποιεῖν μεγάλοιο θεοῖο προσώπου
λειπομένου
Græcia quid confidis in uiros principes? ad quid dona inania mortuis dedicas? immolas idolis, quis tibi in mentem errorem imposuit, ut hæc perficias magni Dei ore relicto?

Quæ in quaternione e

καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.
Et capita Saturno, et patri mittite lumina, seu hoiem.
ἐξηγήσεως πινδαρικῆς.
Expositionis pindaricæ.

Quæ in quaternione h

διάβολον Diabolum.
εἰκὼν ἔστ᾽ ἄνθρωπος ἐμὴ, λόγον ὀρθὸν ἔχουσα,

Imago eſt homo mea rationem rectam habens.

Quæ in quaternione i

ὃς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων
αὐτὸς δ' ἐστήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε
αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενεῆς βιότοιο.

Qui ſolus eſt Deus creator inuictus exiſtens. Ipſe autem firmauit figuram formæ, hominumq́; . Ipſe miſcuit naturam omnium generationis uitæ.

οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινον, ἀέναόν γε
ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον

Qui autem Deum honorant uerum, ſempiternam utiq; uitam hæreditario iure poſſident, per ſeculi tempus ipſi habitantes paradiſum æque per amœnum hortum.

ἄνθρωπον πεπλᾶσθαι θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς
ὅν τε πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
τοῦ θανάτου γνῶσίν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.

Hominem formatum eſſe Dei manibus, quem etiam ſeduxit ſerpens doloſe, ut ad fatum accederet mortis, notionemq́; acciperet boni, & mali.

τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Ii quidem dæmones ſunt Iouis magni propter uoluntatem boni terreſtres cuſtodes mortalium hominum.

μία inquit, φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὔτε δαίμων κακὸς, οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀν-

θρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια.

Vna inquit, custodia pietas. pium enim hominem nec dæmon malus, nec fatum tenet. nam Deus liberat piũ ab omni malo. quod enim unum, & solum in hominibus bonum est pietas.

ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι θεοῦ.

Pietas enim notitia est dei.

Quæ in quaternione k

ἀγγέλους πονηροὺς Angelos malignos.

ἐπεὶ πλάνη πάντα τάδ᾽ ἐστίν,

ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατ᾽ ἦμαρ.

Quia error hæc omnia sunt, quæ stulti homines scrutantur quotidie.

Quæ in quaternione q

ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν. αἰσθητὸν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν (περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο) ἀλλ᾽ ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ ἐς νοῦν. ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα. καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν. ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον.

Dominus, atq; omnium creator, quem Deum uocare censemus, quia secundum Deum fecit uisibilem, et sensibilem. Sensibilem autem assero nõ ideo quia ipse sentit (hoc enim non est utrum ipse sentiat) sed quia ipse in sensum mittit & mentem. Quoniam ergo hũc fe-

cit primum & solum & unum. pulcher autem ei ui-sus est, & plenissimus omnium bonorum sanctificauitq́;, & amauit quasi proprium filium.

παντατρόφον κτίστην ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
κάτθετο, καὶ ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε

Omnium nutritorẽ, creatoremq́;, qui dulcem spiritũ omnibus apposuit, ac principem omnium deorũ fecit.

αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.

Eum dedit Deus fidelibus uiris honorare.

αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα

Ipsum tuum cognosce Deum, qui dei filius est.

δημιουργὸν τοῦ θεοῦ   Opificem Dei.

σύμβουλον   Consiliarium,

αἰτία δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι.

Causa autem huius causæ est diuini boni uoluntas, cuius nomen non potest humano ore dici.

ἔστι γάρ τις ὦ τέκνον ἀπόρρητος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι.

Est enim fili secretus quidam sermo sapientiæ sanctus de solo domino, quem dicere supra hominem est.

αὐτοὺς δὲ δμωαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.

Eos autem famulæ lauerunt, & unxerunt oleo.

ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι   Ab ungendo.

αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα.

Ipsum sui patrem, & ipsum matrem sui.

θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις,
ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συλληφθείς,
γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν.

Mortalis erat secundum carnem sapiens portentificis operibus, sed sub iudicibus Chaldæis armis comprehensus clauis, & cruce amarum tolerauit finem.

ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρόν. Florescet autem flos purus.

Quæ in quaternione s

πάντα λόγῳ πράττων πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

Omnia uerbo agens, omnem infirmitatem curans.

νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται
καὶ χωλῶν δρόμος ἔσσ' ὠκὺς, καὶ κωφὸς ἀκούσει
καὶ τυφλοὶ βλέψουσι λαλήσουσ' οὐ λαλέοντες.

Mortuorum autem surrectio erit, & claudorum cursus erit uelox, & surdus audiet, Cæci uidebunt, et mortui loquentur.

εἰν ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσσι δοιοῖσιν
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει,
καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

In panibus simul quinq;, & piscibus duobus hominum millia in deserto quinq; satiabit, & reliquias tollens post fragmenta omnia duodecim cophinos implebit in spem multorum.

τοὺς ἀνέμους παύσει τε λόγῳ, στρώσει δὲ θάλασσαν
μαινομένην ποσὶν εἰρήνης πίστει τε πατήσας,

Ventos compescet, sternet autem insanum mare pedibus pacis, fideq; calcatum.

κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
ζήσει τεθνήσκοντας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖς,
ἐκ δὲ μιᾶς πηγῆς ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

Fluctus perambulabit, morbos hominum resoluet, uiuificabit mortuos, arcebit dolores multis ex uiuo autem fonte panis, satietas erit uiris.

—φήσουσι σιβύλλην
μαινομένην ψεύστριαν. ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα
τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε. οὐκέτι μ᾽ οὐδεὶς
μαινομένην φήσει με θεοῦ μεγάλοιο προφήτιν.

Dicent insanam uatem, & mendacem. Cum autem facta fuerint uniuersa, tum mei memineritis, neq; me iam quisquam mendacem dicet Dei magni prophetam.

οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει.

Miserabilis, ignominiosus, informis, ut miserabilibus spem præbeat.

ἀλλ᾽ ὅτε ταῦτ᾽ ἂν ἅπαντα τελειωθῆ ἅπερ εἶπον
εἰς αὐτὸν πᾶς λύσεται νόμος.—

Sed quando hæc omnia perfecta erunt, quæ dixi, in ipsum omnis lex soluetur.

εἰς ἀνόμων χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει
δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις
καὶ στόμασιν μιαροῖσι τὰ πτύσματα φαρμακόεντα
δώσει δ᾽ εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον

In manus iniquorum, & infidelium postea ueniet. dabunt ei alapas manibus incestis, & faucibus imundis expuent salivas uirulentas. dabit autem in uerbera simpliciter innocens tunc dorsum.

καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μήτις ἐπιγνῷ
τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ,
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.—

Et colaphos accipiens tacebit, ne quis agnoscat

quod

quod uerbum, & unde uenit, ut mortuis loquatur,
& coronam portabit ſpineam.

εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν. καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν

In cibum autem fel, in ſitim acetum dabunt, in hoſpitalitatis hanc monſtrabunt menſam.

Quæ in quaternione t

αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας
παίζοντ᾽ ἐν θνητοῖσι νοήμασιν ἀλλά γ᾽ ἀκάνθαις,
ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερήν τε χολὴν ἐκέρασας,

Ipſa enim ſtulta Deum tuum non cognouiſti ludẽtem inter mortales cogitationes. ſed & ſpinis coronaſti corona, horridumq; fel miſcuiſti.

ναοῦ δὲ σχισθῇ τε πέτασμα, καὶ ἤματι μέσσῳ
νὺξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

Templi uero ſcindetur uelum, & medio die
Nox erit tenebroſa ingens tribus horis.

καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας
καὶ τότ᾽ ἀπὸ φθιμένων ἀνακύψας εἰς φάος ἥξει
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας

Mortis fatum finiet triduum ſopitus, & tunc à mortuis egreſſus in lucem ueniet.

Primus reſurrectionis uocatis initium oſtendens, uitam enim nobis acquiſiuit morte ſuperata.

ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων.

Iudæorum beatum diuinum genus cœleſtium.

καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ.

Et idem ex utraq; natura imortali, atq; mortali unã faciebat naturam hominis, eundem partim immortalem, partim mortalem faciens, & hunc ferens in medio diuinæ, & immortalis naturæ, & mortalis, mutabilisq; collocauit ut omnia uidens, omnia miraretur.

ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται
φθαρτὰ νοοῦσα πάθη θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει
ἡνίκα, δ᾽ ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν
ὠκίστην εὕρηται ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται
αἰὲν ἀγήραος οὖσα μένει δ᾽ εἰς πάμπαν ἀτειρής.
πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια

Anima quidem quoad uinculis corporeis tenetur, corruptibiles passiones sentiens mortalibus cedit doloribus. Cum uero humanam solutionem uelocissimam, post corruptum corpus inuenerit, omnis in æthera fertur, nunquam senescens, & manet in totum, indomita. Primogenita enim hoc diuina disposuit prouidentia.

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.

Tuba de cœlo uocem luctuosam emittet.

ἔσται κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Erit mundus immundus pereuntibus hominibus.

ἐπ᾽ ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται ὦ ἀσκληπιὲ, τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας τῇ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας, τῇ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀποκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον.

Cum hæc ita facta fuerint ò Asclepi, tunc dominus, & pater, & Deus, & primi, & unius dei creator, respiciens quæ facta sunt, & sua uoluntate cum bonum obiecisset temeritati, & errore reuocato, malitiaq; purgata. Partim aqua nimia diluens, partim igne rapido cremans, interdum bellis, et pestilentijs extergens ad statum pristinum perduxit, & restituit suum mundum.

ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι
καὶ κέντις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ᾽ ἰδίων
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους
εἶθ᾽ οὕτως κρινεῖται ὑπ᾽ ἀρθίτου ἀνθρώποισι.

Veniet & beatorum uolens urbem expugnare, & quidam à Deo missus rex ad suos, omnes perdet reges magnos & uiros optimos, & sic iudicabitur ab immortali hominibus.

καὶ τότ᾽ ἀπ᾽ ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Tunc ex sole Deus mittet regem
Qui omnem terram placabit à bello malo.

ἡμετέρας δουλείας
ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ᾽ αὐχένι κείμενον ἀρεῖ
καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσει δεσμούς τε βιαίους,

Nostræ seruitutis iugum intolerabile in collo positum tollet, & leges impias soluet, uinculáq; uiolenta.

ὁππότ᾽ ἂν ἔλθῃ
πῦρ ἔσται σκότος ἐν τῇ μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.

Cum ueniet, ignis erit, tenebræq; in media nocte obscura.

τρίψουσι δ᾽ εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.

Conterent autem simulachra hoīes, & diuitias oēs.

ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συνεκκαύσονται.

Opera autem Deorum humanis manibus facta exurentur.

ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον ἠδὲ βροτοῖσι
ἤδη ἀφίξηται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο
ἥξει ἐπ᾽ ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.

Cum autem dies iste finem fatalem acceperit & ad mortales iudicium immortalis Dei uenerit, ueniet super homines magnum iudicium, & initium.

ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα
ἥξουσιν δ᾽ ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆες ἅπαντες.

Tartareum autem chaos ostendet terra dehiscens.
Venient autem ad tribunal Dei reges omnes.

οὐρανὸν εἱλίξας γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω
καὶ τότ᾽ ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας
καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.

Cœlum uoluens terræ latebras aperiam, & tūc exuscitabo mortuos fatum soluens, & stimulum mortis, po

steáq; in iudicium ducam iudicans piorum, atq; impiorum uitam uirorum.

τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἱλυμένων χρόνου εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν ἀποκαταστήσεσθαι σχῆμα.

Quod cum ita sit, apparet non esse impossibile, & nos cum uitam finierimus rursus uertiginibus certis temporis reuolutis, in hunc statum, in quo nunc sumus, restitutum iri.

δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ᾽ ὅταν ἤδη
κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς
ποιήσει κρίνων ἀσεβεῖς θ᾽ ἅμα εὐσεβέας τε,
καὶ τό τε δυσσεβέας μὲν ὑπὸ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει.
ὅσσοι δ᾽ εὐσεβέουσι πάλιν ζήσουσ᾽ ἐπὶ γαίης
πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Etenim durum ad credendum omne hominum genus, sed cum iam mundi, & mortalium uenerit iudicium, quod Deus ipse faciet iudicans impios simul et pios, tūc demum impios quidem in tenebras in igne mittet, qui autem pietatem colunt, iterum uiuent in terra spiritum Deo dante honorem simul, & uitam ipsis.

πάσης γὰρ γαίης τό τε θνητῶν σύγχυσις ἔσται
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ᾽ ἂν ἔλθῃ βήματι κρῖναι
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

Totius enim terræ mortalium confusio tunc erit, & ipse omnipotens cum uenerit tribunali iudicare uiuorum, mortuorumq́; animas, et mundum uniuersum.

κλῦτε δέ μου μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

Audite me homines rex sempiternus dominatur.

καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεὸς, αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης,
Vrbem, quam fecit Deus, eam fecit
Clariorem astris, atq; sole, lunáq;
οὐδὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' ἐν οὔρεσιν ἀμ' ἰλλοῦνται.
χόρτον γὰρ λύγκες τ' ἐρίφοις ἅμα βοσκήσονται.
ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βοτοῖσι.
σαρκοβόρος τελέων φάγετ' ἄχυρον παρὰ φάτναις.
σὺν βρέφεσίν τε δράκοντες ἀμάτροσι κοιμήσονται,
Et tunc lupi cum agnis in montibus uersabuntur.
Herbamq; linces pariter cum hœdis pascentur.
Vrsi cum uitulis simul omnibusq; pecoribus
Carniuorans leo comedet paleas ad præsepia
Cum infantibus dracones matrū orbis dormient.

Quæ in quaternione M

καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶν βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων,
Tūc gaudium magnum Deus dabit hominibus. nam & terra, & arbores, & innumerabilia terræ pecora dabunt fructum uerum hominibus, uini, & mellis dulcissimi, & candidi lactis, atque tritici quod est hominibus optimum omnium.
εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς
καὶ γάλακτ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις,
Piorum autem solum sancta terra omnia hæc feret

Fluente mellis de petra, atq; de fonte,
Et lac immortalitatis manabit omnibus iustis

Quæ in quaternione P

ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων
τοῖς τ' ἀκάκοις ἄκακον προφέρων πολὺ μείζονα μισθὸν,
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τὲ χόλον καὶ θυμὸν ἀγείρων.
Incorruptibilis, et conditor æternus in æthere habitãs,
bonis bonum præferens multo maiorem mercedem,
malis autem, & iniustis iram, & furorem colligens.
φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε.
μοιχείας τὲ φύλαττε, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνὴν
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.
Fuge scæleratas religiones, & uiuo deo famulare,
adulteria caue, et masculi insanum cubile, propriam
generationem filiorum nutrias, & ne occidas.
ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν.
γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.
Veniente ira magna ad mundum pertinacem postremum ad seculum dei edicta pando ipsis urbibus, & hominibus cunctis terram cooperuit mare diluuio rupto.
καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκέτι πραΰνοντα,
ἀλλ' ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
ἀνθρώπων καὶ ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.
Et tunc Deum iram non amplius placantem, sed aggrauantem, & perdentem genus hominum, at totum id incendio depopulantem.

ἀλλ᾽ ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ νῦν μηδὲ πρὸς ὀργὴν
παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν.

Sed miſericordia conuertimini homines nunc, neq; ad
iram uariam ducite Deum magnum.

οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον εὖτ᾽ ἂν ἅπαντες
εὐσεβέειν περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε

Neq; perdet, ſedabit autem iterum iram, cum omnes
pietatem ex animo in præcordijs exercueritis.

μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσῃ.
πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδές.
δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.

Ne forte iratus incorruptibilis Deus omne genus hominum perdat uitam & gentem improbam. oportet
genitorem Deum amare, qui ſapiens ſemper eſt.

ἠδὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα προπάντων.
ὃν τρέμεται καὶ γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα.
ταρταρεοί τε μυχοὶ καὶ δαίμονες ἐκφρίσσουσιν.

Et regem autem & genitorem omnium, quem terra
contremiſcit cœlumq́;, & mare, & latebræ tartareæ, & dæmones abhorreſcunt.

LACTANTII FIRMIANI CARMEN

De passione Domini, quod in uetustis exemplaribus inuenimus, hic addendum curauimus.

Q Visquis ades, mediiq; subis in limina templi,
Siste parum, insontemq; tuo pro crimine passum,
R espice me, me conde animo, me in pectore serua.
I lle ego, qui casus hominum miseratus acerbos,
H uc ueni, pacis promissæ interpres, & ampla
C ommunis culpæ uenia, hic clarissima ab alto
R eddita lux terris, hic alma salutis imago,
H ic tibi sum requies, uia recta, redemptio uera,
V exillumq; dei, signum & memorabile fari.
T e propter, uitamq; tuam sum Virginis aluum
I ngressus, sum factus homo, atq; horrentia passus
F unera, nec requiem terrarum in finibus usquã
I nueni, sed ubiq; minas, sed ubiq; labores.
H orrida prima mihi in terris magalia Iudæ
H ospitia in partu, sociæq; fuere parenti.
H ic mihi fusa dedit bruta inter inertia primum
A rida in angustis præsepibus herba cubile.
I n phariis primos uixi regionibus annos
H erodis regno profugus, reliquosq; reuersus
I udæam, semper ieiunia, semper & ipsam
P auperiem extremã, et rerum inferiora secutus,
S emper egens monitis humana salubribus almæ
I ngenia ad studium probitatis aperta salubri

P lurima doctrinæ iniungens miracula, quare
I mpia Hierusalem rabidis exercita curis
I nuidiæ, sæuis'q; odiis, & cæca furore,
I nsonti est pœnis letalibus ausa cruentam
I n cruce terribili mortem mihi quærere. quæ si
L atius ipse uelim distinguere, si'q; per omnes
I re iuuet gemitus, mecum & sentire dolores,
C ollige consilia, insidias'ue, mei'q; nefandum
S anguinis innocui pretium, & simulata clientis
O scula, & insultus, & sæuæ iurgia turbæ.
V erbera præterea, et promptas ad crimina linguas.
Fige animo & testes, & cæci infanda Pilati
I udicia, ingentem'q; humeros, & fessa prementem
T erga crucem, atq; graues horrẽda ad funera gressus.
N unc me nunc uero desertum extrema secutum
S upplicia, & dulci procul a' genitrice leuatum
V ertice adusq; pedes me lustra, en aspice crines
S anguine concretos, & sanguinolenta sub ipsis
C olla comis, spinis'q; caput crudelibus haustum
V ndiq; diua pluens uiuum super ora cruorem,
C ompressos speculare oculos, & luce carentes,
A fflictas'q; genas, arentem suspice linguam
F elle uenenatam, & pallentes funere uultus,
C erne manus clauis fixas, tractos'q; lacertos,
A tq; ingens lateri uulnus, cerne inde fluorem
S anguineum, fossos'q; pedes, artus'q; cruentos.
F lecte genu, lignum'q; crucis uenerabile adora
F lebilis, innocuo terram'q; cruore madentem
O re petens humili, lachrymis suffunde subortis,
E t me nonnunquam deuoto in corde, meos'q;

F er monitus. Sectare meæ ueſtigia uitæ,
I pſaq́; ſupplicia inſpiciens, morteḿq; ſeueram
C orporis innumeros memorans, animiq́; dolores
D iſce aduerſa pati, & propriæ inuigilare ſaluti.
H æc monumenta tibi, ſiquando in mente iuuabit
V oluere, ſiqua fides animo tibi ferre meorum
D ebita ſi pietas, & gratia digna laborum
S urget, erunt ueræ ſtimuli uirtutis, eruntq;
H oſtis in inſidias clypei, quibus acer in omni
T utus eris, uictorq́; feres certamine palmam.
H æc monumenta tuos ſi labilis orbis amicos
A uertent ſenſus, fugiente decoris ab umbra
M undani efficient, ne ſpe captatus inani
M obilis occiduis fortunæ fidere rebus
A uſeris, aut uitæ ſperare fugacibus annis,
S ed te nimirum, ſic iſta caduca uidentem,
S æcula, & exutum patriæ melioris amore
O rbis opes, rerumq́; uſus, & uota priorum,
M oribus extollens ſacris, uitæq́; beatæ
S pe, duras inter pœnas, te rore fouebunt
C œleſti, pactiq́; boni dulcedine paſcent.
P urpuream donec poſt ultima fata relicto
C orpore, ſublimes animam reuocabit ad auras.
G ratia magna tibi tunc omnem exuta laborem,
A ngelicos tunc læta choros, aciesq́; beatas
S anctorum inſpiciens, æternæ pacis amœna
P erpetuo felix mecum regnabit in aula.

Post impressos Lactantij libros, quædam sic correximus. in quibus & diuersa lectio addita est, neq; non quædam distinctius annotata. Videlicet.

Aliter, assertoribus 1. 47. aut de 2. 31. maiestatem 2. 36. aliter, cui asserendæ 3. 9. ornauerint 7. 11. uerum et magnum πρωτόγονον, idest 7. 17. quod alijs 9. 12. aliter, maiestate sæpius 12. 52. dele uersum, Hæc ait, & substitue ὧς φάτο τοὺς δ᾽ ἤδη κατέχεν φυσίζοος αἶα 15. 12. quidem à 16. 5. potuit eo 16. 25. aliter, eo prouidentia 16. 31. iuuari tantummodo 19. 20. uestam 19. 35. aliter, theologis enumerari 19. 46. miremur aut eos, qui repente 20. 15. aliter, fotu 21. 35. aliter, qui faciē 23. 21. quod alios honores, quos 24. 50. conscientiā 26. 3. aliter, hunc è rogo cum 29. 42. aliter, expressa, et 29. 45. capti flagitijs, sceleribusq; 29. 58. deleant quàm 30. 31. differt re congruit 32. 17. fore ut 32. 38. quos qui 33. 37. earum 33. 51. ipso uides 34. 17. immolarentur 34. 37. peracta deo 35. 5. dele bello 35. 44. cum filium 35. 43. perdunt semper, & inueniunt 35. 47. uere 35. 48. aliter, litabilis uictima 36. 17. potest 36. 56. hos 37. 50. rex fuit 38. 18. credant 39. 17. Viuere & 39. 18. itaq; 40. 39. enim conuictis manibus 41. 24. suspicans utilius 41. 26. aliter, nomen 42. 16. aliter, metus desiuerit 42. 18. eum uero 42. 37. ut id 42. 57. auocari 46. 1. his spare 47. 32. aliter, maiora nos

48 · 5 · *ultorem abstulit* 49 · 47 · *idest cœlũ* 50 · 19 ·
etiam ipsi 50 · 31 · *aliter, fortuiti* 51 · 8 · *quia homo*
52 · 43 · *dele non* 52 · 51 · *dele &* 52 · 60 · *nunc ut*
54 · 10 · *tibi non* 54 · 19 · *nauis, qua* 54 · 46 · *defuit* ·
56 · 58 · *dele & prudentia* 57 · 22 · *dele est* 58 ·
55 · *externam uim* 59 · 26 · *ad uitam* 61 · 55 ·
diem 62 · 59 · *corporari* 63 · 44 · *animari* 63 ·
44 · *præferunt* 63 · 9 · θεωειδῶν 64 · 31 · *constitui*
65 · 16 · *dele uult* 66 · 12 · *quia quod* 66 · 13 ·
non poterit 66 · 15 · *inter se* 68 · 1 · *gereret* 68 · 8 ·
perfecto 72 · 37 · *cultu* 73 · 34 · *statutum* 74 · 5 · *cau*
sam se 74 · 14 · *est deorũ* 74 · 43 · *aliter, in illa* 75 ·
8 · *uanissimi* 75 · 21 · *an imobile* 79 · 45 · *si scire* 79 ·
55 · *suis confecta est armis* 80 · 40 · *perceptum* 83 ·
9 · *litigatoribus* 84 · 33 · *definitionis est* 86 · 24 · *eẽ se*
88 · 45 · *est, ut* 91 · 45 · *hoc, qđ* 92 · 54 · *potius faueãt,*
et 94 · 17 · *cœlestia sua* 95 · 55 · *ars rectæ uitæ* 96 ·
56 · *suum illi nomen* 96 · 59 · *licet* 97 · 41 · *aut si fa*
ciunt 98 · 36 · *causa, uel* 99 · 1 · *quicq̃* 99 · 18 · *di-*
uersisq́; moribus colligit 100 · 41 · *animæ · itereũt ue*
ro igt 102 · 43 · *tãgi* 103 · 15 · *uerisimile* 104 · 15 ·
eũdem cursum 105 · 30 · *sententiarũ* 105 · 41 · *Pro*
ximum autem 106 · 5 · *Plato esset* 106 · 25 · *stulti*
in 107 · 23 · *ergo matrimonij* 108 · 59 · *tam uana*
109 · 59 · *quatenus in uitæ* 110 · 1 · *qui credat* 111 ·
14 · *illos ad* 111 · 32 · *remanent* 111 · 37 *formam*
112 · 36 · *scias* 112 · 52 · *est deus* 115 · 55 · *uerisi*
mile 114 · 17 · *esse ita* 115 · 24 · *quo more* 116 · 58 ·
se, suasq; 117 · 59 · *concilio* 122 · 30 · *sub uelamen*
to 124 · 37 · *circunfuditq́;* 127 · 18 · *aliter, perfe-*

rendi 127·52·dicitur, quia dominus 127·55·quã
de 128·6·ſpiritu· 128·16·regi·conteſtans 128·
19·& quod 128·59·nuttam ſuper 131·18·ſed
daret 131·46·ſi cum 131·48·tũc uero 133·41·
natiuitate ſpiritali 134·6·Deus in 134·31·cum
ſatis 134·52·aliter, ueritate preſſus 134·53·ac
ſui 135·4·eius in 135·21·ali·regnum eius 135·
36·uitæ, qui 136·33·& fluctus 139·18·Syon
proficiſceretur 142·8·dominus ad 142·43·de ſe
142·44·ambages 143·32·in ligno 145·10·pro
fectus in 147·4·dominus poſt 147·4·ſpiritalem
152·29·Fuit igitur 152·31·poterat 152·44·ali
ter, dominatio 152·49·omnibus numeris 152·58·
preſſuræ 154·20·dele dicimus 154·33·fit uir-
tus 154·48·terroribus 154·55·elegerit 154·57·
eſt me· 155·58·potentiá 155·58·puerſa religio
ne 157·11·cultum ueræ 157·36·ac monuiſſe
160·4·imemores 160·9·ſecedere 160·18·eos
fines 160·19·intercidunt 161·38·ſacramentũ
ignorantibus 163·7·aliter, Coprianum 163·12·
retardaret 163·48 Alexiaci 166·1·magum
166·20·ut uiam 167·41·totis 167·51·ali·nec
ſoli 168·34·domos 169·23·dele ſola 170·34·
cur adeo 170·38·dele non 170·38·potentiores
170·51·quæ i propatulo 171·11·ut nullæ 171·
52·præſidum 172·13·nec eos 173·6·erubeſcet
173·11·quá ſi 173·15·faciant? 173·20·uſita
ta 174·2·dementius 175·2·ueræ 175·39·dele
in 175·52·numinis, 176·15·peruiderent 179·
11·reponit pœnitentia 179·36·præſidum 180·

32·terra·183·20·habuit·185·12·accipiet·186·
21·ut nascatur 188·53·& uiuat 188·54·dãna
uit·189·11·suos·192·13·ruperunt·195·29·
q̃uos nuncupatur 198·27·desidiæ 200·12·consy-
derare unumquemq; 202·10·pensare, 202·12·
magnificere 203·33·quid minus 203·42·scieris,
recte 204·6·utrũq; 204·19·dele quod 206·8·
arripiunt 207·28·publicæ 209·38·næ 214·
55·qui id 205·59·accedit 218·52·ita & 219·
46·suscepta, sit 219·47·referantur·223·50·i-
taq; hoc 230·10·& sicut 232·38·in illo sermone
perfecto 238·51·honores acqrendos 240·60·cu-
piditatis 241·21·constare, quæ 250·12·experti-
bus 250·19·item de 256·38·mutescat 258·54·
hæc ita 263·24·ij 267·50·offundebatur, atq; ob
cæcabatur 271·15·

Quæ in Turtulliano.

Moribus 7·8·tralatæ 19·17·

aa bb a b c d e f g h i k l m n o p q
r s t u x y z A B C D E F G H I K L
M N O P Q R S T V X Y
Omnes sunt quaterinones.

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI, ET
ANDREAE SOCERI· MENSE
APRILI·M·D·XV·

Lactant. quinto Diuin. inst. c. i

Septimius qq. Tertullianus fuit oi genere litterar peritus. sed in loquẽdo parũ facilis, et minus comptus, et multum obscurus fuit.

TERTVLLIANVS

Ioannes Baptista Egnatius Venetus Gaspari Contareno Patricio Veneto et Philosopho præcipuo. S. P. D.

a Pologeticos, idest defensorios libellos & ante Tertullianum quidam, et post illũ cum græce, tum latine scripsere non pauci. in his duo præcipuum nomen assecuti Iustinus, & Aristides. ille martyrio, hic philosophiæ studio celebris. Iustinus uero, cum etiam Græciæ ipsi ignotus ad hãc diem latuisset, Ioannis Francisci Mirandulani Principis non minus docti, quàm eloquentis industria latinus factus, ubiq; non sine admiratione legitur. Tanta in illo uis est, tantaq; theologiæ Christianæ cognitio deprehenditur, ut NaZianZenos, & Augustinos nostros haudquaq̃, cum illum legis, desyderes. Vtrũq; tamen Septimius et acumine, & eruditione facile uincit. Vt nõ ĩmerito magistrũ illum Cyprianus appellaret. cuius quotidiana lectiõe adeo oblectatus ẽ, ut nullã diem sine eius lectione labi sibi sineret. Vtinã uero quam Florens ipse operam pro orthodoxa pietate ad mediam ætatem impenderat, eandem ad extremum præstitisset. Dignus enim uir ille fuit pro ingenij sublimitate, & multiplici eruditione, qui in Montani dogma iã senex nunquã laberetur, insaniq; hoĩs sectã nunq̃ adamasset. Cæterũ ut alia eius opuscula reprehensione fortasse nõ careant, hic certe unus liber & Christianum probare, & omnem hominis uitam ab hæreseos labe uindicare potest. Quãtus enim contra gentes insurgit? Quàm constans puritatem

noſtram tuetur? Quos ille authores non legit? Quas
eorum diſciplinas non attigit? ut uel hic unus liber
ad conuincendam ueterum pertinaciã ſatis eſſe potue-
rit. Erat uero hic, præter illam ab Afris omnibus uſur
patam in ſcribendo affectationem, lacer totus, & mu
tilus, ut nulla in eo pars non fœda cicatricibus eſſet.
Quas ita pertinaci ſtudio pro uirili ſanauimus, ut
citra aliam dotem forma ipſa cõmendari prodiens iã
poſſit. Nam, ſiquis adhuc ſupererat næuus, illum aut
ueteri reſtituto colore obduximus, aut in ea corporis
parte relictus eſt, ut ipſos Pronubos fallere in perpe-
tuũ, maritis uero etiã diu placere poſſit. Hoc tibi ſtu
dium, & induſtriam noſtram nuncupaui Gaſpar do
ctiſſime. tum ut perpetuũ poſteritas monimentum meæ
erga te pietatis habeat. tum quod pro ingenij tui ſublĩ
mitate, & philoſophiæ, cæterarumq; artium multi-
plici cognitione optime omnia dijudicabis. ut poſt cal-
culum abs te latum, nulla ſit amplius timenda mihĩ
prouocatio. Quis enim uel Sacramẽto, uel Spõſione,
uel ſaltem iuſtis Vindicijs contẽdere nobiſcum auſit,
ubi tu de tabella pro Tertulliano iam noſtro ſenten-
tiam tuleris? Bene Vale, ac feliciter, & qui uir Ter
tullianus fuerit, ex Diui Hieronymi de uiris illu-
ſtribus accipe. Poſt quem, quos ipſe Tertulliani li-
bros legerim, qui nunc extant, addendũ quoq; curaui.

EX HIERONYMO DE VIRIS ILLVSTRIBVS.

Ertullianus præsbyter nunc demum primus post Victorem, & Apollonium latinorũ ponitur Prouinciæ Africæ ciuitatis Carthaginiensis, Patre Centurione proconsulari. Hic acris, et uehementis ingenij, sub Seuero principe, & Antonio Caracalla maxime floruit. Multaq; scripsit uolumina, quæ, quia nota sunt pluribus, prætermittimus. Vidi ego quendam Paulum Concordiæ, quod oppidum Italiæ est, senem, qui se beati Cypriani iam grandis ætatis notarium, cum ipse admodum esset adolescens, Romæ uidisse diceret, referreq; sibi solitum, nunquã Cyprianum absq; Tertulliani lectione unam diẽ præterisse. ac sic crebro dicere. Da magistrum. uidelicet Tertullianum significans. Hic, cum usq; ad mediam ætatem præsbyter ecclesiæ permãsißet, inuidia postea, & contumelijs clericorum Romanæ ecclesiæ ad Mõtani dogmata delapsus, in multis libris nouæ prophetiæ meminit. Specialiter autem aduersus ecclesiam texuit uolumina. De pudicitia de persecutione, de ieiunijs, de monogamia, de extasi libros sex, & septimũ, quem aduersum Apolloniũ composuit. ferturq; uixisse usq; ad decrepitam ætatem, & multa, quæ non extant, opuscula condidisse.

Scripsit autem et hos, qui sequuntur, libros, qui adhuc extant, & quos legi. De carne Christi. De carnis resurrectione. De corona militis ad martyres. De pœ-

nitentia. De uirginibus uelandis. De habitu muliebri. De cultu fœminarum ad uxorem. ad Scapulā de pallio. De patientia Dei aduersus Praxeam. aduersus Valētinianos. aduersus Martionē. aduersus Iudæos. aduersus hæreses omneis. De persecutionibus hæreticorum aduersus Hermogenem. De ignorātia in Christo. De phantasmate magicæ, & Dæmonijs.

TABVLA.

FINIS

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI APOLOGETICVS ADVERSVS GENTES.

De Ignorantia Capat Primum.

SI non licet uobis Romani Imperij Antistites in aperto, & ipso ferè uertice ciuitatis præsidentibus, ad iudicandum palàm dispicere, & coràm examinare, quid sit liquido in causa Christianorum, sed ad hanc solam speciem authoritas uestra de iustitiæ diligentia in publico aut timet, aut erubescit inquirere, si deniq;, quod proxime accidit, domesticis indicijs nimis onerata sectæ huius infestatio obstruit uiã defensioni, liceat ueritati uel occulta uia tacitarum literarum ad aures uestras peruenire, nihil illa de causa sua deprecatur, quia nec de conditione miratur. scit se peregrinam in terris agere, inter extraneos, facile inimicos inuenire. Cæterum genus, sedem, spem, gratiã, dignitatem in cœlis habere. unum gestit interdum ne ignorata damnetur. quid hinc deperit legibus in suo regno dominantibus, si audiatur? An hoc magis gloriabitur potestas earum, quod etiam inauditam damnabunt ueritatem? Cæterum inauditam si damnẽt,

præter inuidiam iniquitatis, etiam suspicionem merebuntur alicuius conscientiæ, nolentes audire, quod auditum damnare non possint. hanc itaq; primã causam apud uos collocamus iniquitatis odium erga nomen christianum. Quam iniquitatem idem titulus et onerat, & reuincit, qui uidetur excusare, ignorantia scilicet. Quid enim iniquius, quàm ut oderint homines quod ignorant, etiam si res meretur odium? Tunc etenim meretur, cum cognoscitur an mereatur. uacante autem meriti notitia, unde odii iustitia defenditur? quæ non de euentu, sed de conscientia probanda est. cum ergo propterea oderint homines, quia ignorant quale sit, quod oderunt, cur non liceat eiusmodi illud esse, quod non debeant odisse? Ita utrũq; ex alterutro redarguimus, & ignorare illos, dum oderũt, & iniuste odisse, dum ignorant. Testimonium ignorantiæ est, quæ, iniquitatem dum excusat, condemnat, cum omnes, qui retro oderant, quia ignorabant quale esset, quod oderant, simul ut desinant ignorare, cessant & odisse. Ex his fiunt Christiani utiq; de comperto, & incipiunt odisse, quod fuerant, & profiteri quod oderant, & sunt tanti, quanti & denotantur. ciuitatem obsessam uociferantur. in agris, in castellis, in insulis ob christianos omnem sexum, ætatem, conditionem, & dignitatem trãsgredi ad hoc nomen quasi detrimento merent, nec tamen hoc ipso modo ad æstimationem alicuius latentis boni promouent animos. Non licet rectius suspicari, non libet propius expediri. hic tantum urbana curiositas torpescit. amant ignorare, cum alij gaudeant cognouisse. Quanto magis hos Ana

charsis denotasset imprudentes, de prudētibus iudican tes, quàm non musicos de musicis. malunt nescire, quia iam oderunt. adeo quod nesciunt, præiudicant id esse. quod si sciant, odisse non poterant, quando si nullũ odij debitum deprehēdatur, optimum utiq; sit desinere iniuste odisse. Si uero de merito constet, non modo nihil odij detrahatur, sed amplius acquiratur. Ad perseuerantiam, etiam iustitiæ ipsius authoritate abutuntur. Sed nō ideo inquiunt, bonum, quia multos conuertit, quanti .n. ad malum performantur? quanti transfugæ in peruersum? quis negat? tamen quod uere malum est, ne ipsi quidem, quos rapit, defendere pro bono audent. omne malum aut timore, aut pudore natura perfudit. Deniq; malefici gestiunt latere, deuitant apparere, trepidant deprehensi, negant accusati, ne torti quidem, facile, aut semper confitentur. certe condemnati mœrent. dinumerant in semet ipsos mentis malæ impetus. uel fato, uel astris imputant, nolunt enim suum esse, quia malum agnoscunt. Christianus uero quid simile? neminem pudet, neminem pœnitet, nisi planè retro non fuisse. Si denotatur, gloriatur, si accusatur, non defendit. Interrogatus, uel ultro confitetur, damnatus, gratias agit. Quid hoc mali est, quod naturā mali nō habet? Timorē, pudorē, terguersationē, pœnitentiā, deplorationē. Quid hoc mali est? cuius reus gaudet? cuius accusatio uotum est, et pœna felicitas. non potes dementiam dicere, q reuinceris, ignorare. Si certum est, deniq; nos nocentissimos esse, cur à uobis ipsis aliter tractamur, quàm pares nostri, idest cæteri nocentes cum eiusdem noxæ eadem tractatio deberet prouenire?

Quodcunq; dicimur, cum alij dicuntur, & proprio ore, & mercenaria aduocatione utuntur ad innocentiæ suæ commendationem. respondendi, altercandi facultas patet. quando nec liceat indefensos, & inauditos omnino damnari. sed christianis solis nihil permittitur loqui, quod causam purget, quod ueritatē defendat, quod iudicem non faciat iniustum. Sed illud solum expectatur, quod odio publico necessarium est, cōfessio nominis, non examinatio criminis. quando si de aliquo nocente cognoscitis, non statim confessio eo nomine homicidæ, uel sacrilegi, uel incesti, uel publici hostis, (ut de nostris eulogijs loquar) contenti sitis ad pronuntiandum, nisi & consequentia exigatis qualitatem facti, locum, modum, tempus, conscios socios.

Quod nomen in Christianis damnetur, non crimen. Cap. .II

d E nobis nihil tale. cum æque extorquere oporteret, cum falsò iactatur, quod quisq; iam infanticidia degustasset, quod incesta concelebrasset, qui coci, qui canes affuissent? O quanta illius præsidis gloria, si eruisset aliquem, qui centum iam infantes comedisset. Atqui inuenimus inquisitionem quoq; in nos prohibitam. Plynius enim Secundus, cum prouinciam regeret, damnatis quibusdam christianis, quibusdam gradu pulsis, ipsa tamen multitudine perturbatus, quid de cætero ageret, consuluit tunc Traianum imperatorem, allegans præter ob

stinationem non sacrificandi, nihil aliud se de sacris eorum comperisse, quã coetus antelucanos ad canendum Christo & deo, & ad confoederandam disciplinam, homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam, & cætera scelera prohibentes. tunc Traianus rescripsit, hoc genus inquirendos quidem non esse, oblatos uero puniri oportere. O sententiam necessitate confusam, negat inquirendos, ut innocentes, & mandat puniri, ut nocentes. Parcit, & sæuit, dissimulat, & animaduertit. Quid temetipsum censura circũuenis? Si damnas, cur non & inquiris? Si non inquiris, cur nõ et absoluis? Latronibus uestigandis per uniuersas prouincias militaris statio sortitur. in reos maiestatis, & publicos hostes omnis homo miles est. ad socios, ad conscios inquisitio usq; extenditur. solũ christianum inquiri nõ licet. offerri licet. quasi aliud esset actura inquisitio, quã oblatio. Damnatis ergo oblatum, quem nemo uoluit requisitum, qui puto iam nõ meruit ideo poenam, quia nocens est, sed quia non requirendus, inuentus. Itaq; nec in illo ex forma malorum iudicãdorum agitis erga nos, quod cæteris negantibus adhibetis tormenta ad confitendũ, solis Christianis adnegandum. cum si malum esset, nos quidẽ negaremus, non uero confiteri tormentis compelleretis. neq; enim ideo non putaretis requirenda quæstionibus scelera, quia certi essetis admitti ea ex nominis confessione, qui hodie de confesso homicida, scientes homicidium quid sit, nihilominus ordinem extorquetis admissi, quo peruersius, cum præsumatis de sceleribus nostris ex nominis confessione, cogitis tormentis de confessione

decedere, ut negantes nomen pariter utiq; negemus & scelera, de quibus ex confessione nominis præsumpseratis. Sed opinor non uultis nos perire, quos pessimos creditis. Sic enim soletis dicere homicidæ nega. laniari iubere sacrilegum, si confiteri perseuerauerit. Si non ita agitis circa nos nocentes, ergo nos innocentissimos iudicatis, cum quasi innocentissimos non uultis in ea confessione perseuerare, quam necessitate, nõ iustitia damnãdã à uobis sciatis. Vociferatur homo, christianus sum, quod est, dicit, tu uis audire quod non est. ueritatis extorquendæ præsides de nobis solis mendacium elaboratis audire. Hoc sum inqt, quod queris, an sim? quid me torques in peruersum? confiteor, et torques, quid faceres, si negarem? planè alijs negantibus non facile fidem accõmodatis. nobis, si negauerimus, statim creditis. suspecta fit nobis ista peruersitas, ne qua uis lateat in occulto, quæ nos aduersus formam, aduersus naturam iudicandi, contra ipsas quoq; leges ministret. nisi enim fallor, leges malos erui iubent, non abscondi, confessos damnari perscribunt, nõ absolui. Hoc senatusconsultum, hoc principum mandata definiunt, hoc imperium, cuius ministri estis. ciuilis, non tyrãnica dominatio uestra est. Apud tyrannos enim tormenta etiã pro pœna adhĩbentur, apud uos solos quæstioni temperatur. uestram illis seruire legem usq; ad confessionem necessarium. et si confessione præueniantur, uacabunt. sententia opus est, debito pœnæ nocens expungendus est, non eximendus. deniq; illum nemo gestit absoluere. nobis non licet hoc uelle. Ideo nec cogitur quisquam negare. Christianum hominem omniũ scelerum reum, deorum, impe-

ratorum, legum, morum, naturæ totius inimicum existi mas. et cogis negare, ut absoluas, quem non poteris absoluere, nisi negauerit. Præuaricatris in leges, uis ergo neget se nocentem, ut eum facias innocentem. eqdem inuitum non de præterito reum? unde ista peruersitas? ut etiam illud non recogitetis, sponte confesso magis credendum esse, quàm per uim neganti. uel ne compulsus negare, non ex fide negarit, & absolutus, ibidem post tribunal de uestra rideat æmulatiõe iterum christianus. Cum igitur in omnibus in nos aliter disquiratis, quàm in cæteros nocentes, id unum contendendo, ut de eo nomine excludamur. (Excludimur enim, si facimus, quæ faciunt non christiani) intelligere potestis, nõ scelus aliquod in causa esse, sed nomen, quod quædã ratio æmulæ operationis insequitur. Hoc primum agentes homines, ut nolint scire pro certo, qđ se nescire pro certo sciunt. Ideo & credunt de nobis quæ non probantur, & nolunt inquiri, ne probentur non esse, quæ malunt credidisse, ut nomen illius æmulæ rationis inimicum, præsumptis non probatis criminibus de sua sola confessione damnetur. Ideo torquemur confitentes, & punimur perseuerantes, & absoluimur negantes, quia nominis prælium est. Denique quid de tabella recitatis illum christianum, cur non & homicidam? Sed homicida christianus, cur non & incestus? uel quodcunque aliud non esse creditis? In nobis solis pudet, aut piget ipsis nominibus scelerum pronuntiare? Christianus, si nullius criminis reus est, nomen ualde infestum, si solius nominis crimen est.

Odiosissimum sine causa Christianum esse nomen. Caput III.

Quid, quod ita pleriq; clausis oculis in odiũ eius impingunt, ut bonum alicui testimonium ferentes, admisceant nominis exprobrationem. Bonus uir Caius Seius, sed malus tantum quod christianus. Item alius. ego Lucium sapientem uirum repente factum christianum defero. nemo retractat, non ideo bonus Caius, & prudens Lucius, q̃a christianus? aut ideo christianus, quia prudens, et bonus? Laudant, quæ sciunt. uituperant, quæ ignorãt. & id, quod sciunt, eo quod ignorant, corrumpunt, cũ sit iustius occulta de manifestis præiudicare, quã manifesta de occultis prædamnare. alijs, quos retro ante hoc nomen uagos, uiles, improbos nouerant, ex ipso denotant, quod collaudant. cæcitate odij in suffragiũ impingunt, quod mulier, quod lasciua, quod festiua, quod iuuenis, q̃d Lucius, quã Amasius facti sunt christiani. Ita nomen emendationi imputatur. nonnulli etiam de utilitatibus suis cum odio isto paciscuntur, contenti iniuria, dum ne domi habeant, quod oderũt. Vxorem iam pudicam maritus, iam non Zelotypus, filium subiectum pater retro patiens abdicauit. seruũ iam fidelem dominus olim mitis ab oculis relegauit. ut quisq; hoc nomine emendatur, offendit. tanti non est bonum esse, quanti odium christianorum. nunc igitur, si nominis odium est, quis nominis reatus, quæ accusatio uocabulorum? nisi barbarum sonat aliqua uox nominis, aut infaustum, aut maledicum, aut

impudicum. Christianus uero quantum interpretatio est, de unctione deducatur. Sed & cum perperā christianus pronuntiatur à uobis, nam nec nominis est notitia penes uos, de suauitate, uel benignitate compositum est. oditur ergo in hominibus innocuis, etiam nomen innocuum. At enim secta oditur in nomine utiq; sui authoris. Quid noui, si aliqua disciplina de magistro cognomentum sectatoribus suis inducit? nōne philosophi de authoribus suis nuncupantur Platonici, Epicurei, Pythagorici? etiam à locis conuenticulorum, & stationum suarū Stoici, Academici, atq; Medici ab Erasistrato, & Grāmatici ab Aristarcho, Coci etiā ab Apicio? nec tamen quēquam offendit professio nominis cum institutione transmissa ab institutore. planè si qui probant malam sectam, & ita malum, & authorem is probabit, & nomen malum dignum odio de reatu sectæ, & authoris. Ideóq; ante odium nominis competebat prius de authore sectam recognoscere, uel authorem de secta. At nunc utriusq; inquisitione, & agnitione neglecta, nomen detinetur, nomen expugnatur. & ignotam sectam, ignotum & authorē uox sola prædamnat, quia nominantur, non quia reuincuntur. Atq; ideo quasi præfatus hæc ad sugillandam odij erga nos publici iniquitatem, iam de causa innocentiæ consistam, nec tantum refutabo, quæ nobis obijciuntur, sed etiam in ipsos retorquebo, qui obijciunt. ut ex hoc quoq; sciant omnes in christianis nō esse, quæ in se nesciunt esse. simul uti erubescant accusantes non dico pessimi optimos, sed iam, ut uolunt, cōpares suos. Respondebimus ad singula, quæ in occul-

to admittere dicimur, quæ illos palàm admittentes inuenimus, in quibus scelesti, in quibus uani, in quibus dãnandi, in quibus irridendi deputamur. Sed quoniam, cum ad omnia occurrit ueritas nostra, postremo legum adstruitur authoritas aduersus eam, ut aut nihil dicatur retractandum esse post leges, aut ingratis necessitas obsequij præferatur ueritati, de legibus prius concurram uobiscum, ut cum tutoribus legum.

De legibus Romanorum, quod quotidie ueteres abrogantur, & nouæ feruntur. Caput IIII

Iam primum, q̃ dure definitis dicendo. Nõ licet esse uos. hoc si sine ullo retractatu humaniore præscribitis, uim profitemini. & iniquam ex arce dominationem, si ideo negatis licere, quia uultis, non quia debuit non licere. quod, si quia non debet, ideo non uultis licere, sine dubio id non debet licere, quod male fit, & utiq; hoc ipso præiudicatur licere, quod bene fit. Si bonum inuenero esse, quod lex tua prohibuit, minime ex illo præiudicio prohibere me potest, quod si malum esset iure prohiberet? si lex tua errauit, puto ab homine concepta est? neq; enim de coelo ruit. Miramini hominem aut errare potuisse in lege condenda, aut resipuisse in reprobanda. non enim & ipsius Lycurgi leges à Lacedæmoniis emendatæ, tantum authori suo doloris incusserunt, ut in secessu inedia de semetipso iudicarit? Non'ne & uos quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis totam illam ueterem, et squalentem syluam legum no

nis principalium rescriptorum, & edictorum securibus truncatis, & cæditis? Non'ne uanissimas papias leges, quæ ante liberos suscipi cogunt, quàm Iuliæ matrimonium contrahi, post tantæ authoritatis senectutem, heri Seuerus constantissimus principum exclusit? Sed & iudicatos in partes secari à creditoribus leges erant. consensu tamen publico crudelitas postea erasa est. & in pudoris notam capitis pœna conuersa est bonorum adhibita proscriptione. suffundere maluit hominis sanguinem, quàm effundere. Quot adhuc uos repurgandæ leges latent, quas neq; annorum numerus, neque conditorum dignitas commendat, sed æquitas sola? & ideo, cum iniquæ recognoscuntur, merito damnantur, licet damnent cum iniquas dicamus, immo si non puniunt, etiam stultas. si uero facta, cur de solo nomine puniunt facta, quæ in alijs de admisso, non de nomine probata defendunt? incæstuosus sum, cur non requirunt infanticidia? cur non extorquent? in Deos, in Cæsares aliquid committo. cur non audior? quid habeo, quo purger? nulla lux uetat discuti, quod prohibet admitti. quia neq; iudex iuste ulciscitur, nisi cognoscat admissum esse, quod non licet, neq; quis fideliter legi obsequitur, ignorans quale sit, quod ulciscitur lex. Nulla lex sibi soli conscientiam iustitiæ suæ debet, sed eis, à quibus obsequium expectat. Cæterum suspecta lex est, quæ probari se non uult. Improba autem, si non probata dominetur.

Quod Romani principes christianum nomen probarint, & qui oderint. et Tiberij decretum de Christo adorando. Caput V.

u T de origine aliquid retractemus eiusmodi, legum uetus erat decretũ, nequi Deus ab imperatore consecraretur, nisi à senatu probaretur. ut M. Aemilius de deo suo Alburno. facit & hoc ad causam nostram, quod apud uos de humano arbitratu diuinitas pensitatur. nisi homini Deus placuerit, deus nõ erit, homo iam deo propitius esse debebit. Tiberius ergo, cuius tempore nomen christianũ in seculũ introiuit, annuntiatã sibi ex Syria, Palestinaq; ueritatem illius diuinitatis reuelarat, detulit ad senatum cum prærogatiua suffragii sui. Senatus, quia non ipse probauerat, respuit. Cæsar in sententia mansit, comminatus periculum accusatoribus christianorum. consulite cõmentarios uestros. illic reperietis primum Neronem in hanc sectam tum maxime Romæ orientem cæsariano gladio ferocisse. sed tali dedicatore damnationis nostræ etiã gloriemur. qui enim scit, illum, intelligere potest non nisi aliquid bonum grande à Nerone damnatum. tentauerat & Domitianus prænomine Neronis de crudelitate, sed quia et homo, facile cœptum repressit, restitutis etiam quos relegauerat. tales semper nobis insecutores iniusti, impii, turpes, quos & ipsi damnare consuestis, à quibus damnatos restituere soliti estis. Cæterum de tot exinde principibus ad hodiernum diuinum, humanumq; sapientibus edite aliquem debellatorem christianorũ. at nos

contrario edimus protectorem, si literæ Marci Aurelii grauissimi imperatoris requirantur, quibus illã germanicam sitim christianorum forte militum precatio nibus impetrato imbri discussam cõtestatur. qui sicut palã ab eiusmodi hominibus pœnam dimouit, ita alio modo palàm dispersit, adiecta etiam accusatoribus damnatione, & quidem tetriore.

Quantum a' pietate, & maiorum suorum motibus Romani desciuerint. Caput VI.

q Vales ergo leges istæ, quas aduersus nos soli exercent impii, iniusti, turpes dementes, uani? quas Traianus ex parte frustratus est, uetando inquiri christianos, quas nullus Hadrianus, quãquam curiositatum omnium explorator, nullus Vespasianus, quãquam iudæorum debellator, nullus Pius, nullus Verus impressit. facilius utiq; pessimi ab optimis quibusq;, ut ab æmulis, quã a' suis sociis eradicandi iudicarentur. Nunc religiosissimi legum, et paternorum institutorum protectores, & cultores respondeant uelim de sua fide, & honore, et obsequio erga maiorum consulta, si a' nullo desciuerunt? si in nullo exorbitauerunt? si non necessaria, & aptissima quæq; disciplinæ obliterauerunt? quo'nam illæ leges abierunt sumptum, et ambitionem comprimẽtes? quæ centum æra non amplius in cœnam subscribi iubebant, nec amplius quã unam inferri gallinam, et eam non saginatam? quæ patricium, quod decem põdo argenti habuisset, pro magno titulo ambitionis senatu

summouebant, quæ theatra stuprandis moribus orientia statim destruebant? quæ dignitatem, & honestorum natalium insignia non temere, nec impune usurpari sinebant? Video enim & centenarias cœnas á centenis iam sestertijs dicendas. et in lances parum est, si senatorum, & non libertinorum uel adhuc flagra rumpentium argentaria metalla producta uideo. & theatra, nec singula satis esse, nec nuda. Namne uel hyeme uoluptas impudica frigeret, primi Lacedæmonij penulam ludis excogitarunt. uideo & inter matronas, atq; prostibulas nullum de habitu discrimen relictum. circa fœminas quidem etiam illa maiorum instituta ceciderunt, quæ modestiæ, quæ sobrietati patrocinabantur, cum aurum nulla norat præter unico digito, quem sponsus oppignerasset pronubo annulo. cum mulieres usq; adeo uino abstinerent, ut matronā ob resignatos cællæ uinariæ loculos sui inedia necarint. Sub Romulo uero quæ uinum attigerat, impune á Mecenio marito trucidata est. Icirco & oscula propinquis offerre necessitas erat, ut spiritu indicarentur. ubi est illa felicitas matrimoniorum de moribus utiq; prosperata, qua per annos ferme sexcētos ab Vrbe condita nulla repudium domus scripsit? nunc in fœminis præ auro nullum leue est membrū. præ uino nullum liberum est osculum. repudium uero iam & uotum est, quasi matrimonii fructus. etiam circa ipsos Deos uestros quæ perspecte decreuerāt patres uestri, ijdem uos obsequentissimi rescidistis. Liberum patrem cum mysterijs consules senatus authoritate non modo urbe, sed uniuersa Italia eliminauerūt.

Serapidem, & Iſidem, & Harpocratem cum ſuo Cynocephalo, Capitolio prohibitos inferri, ideſt curia deorum pulſos, Piſo, & Gabinius Coſſ. non utiq; chriſtiani, euerſis etiam aris eorum abdicauerunt, turpiũ & otioſarum ſuperſtitionum uitia cohibentes. his uos reſtitutis ſummam maieſtatem contuliſtis. Vbi religio? ubi ueneratio maioribus debita à uobis? habitu, uictu, & inſtructu, ſenſu, ipſo deniq; ſermone proauis renuntiaſtis. Laudatis ſemper antiquitatem. & noue de die uiuitis. per quod oſtenditur, dum à bonis maiorũ inſtitutis deceditis, ea uos retinere, et cuſtodire, quæ nõ debuiſtis, cum quæ debuiſtis, non cuſtoditis. Adhuc quod uidemini fideliſſime tueri à patribus traditũ, in quo principaliter reos tranſgreſſionis chriſtianos deſtinaſtis, ſtudium dico deorum colendorum, de quo maxime errauit antiquitas, licet Serapidi iam Romano aras reſtruxeritis, licet Baccho iam Italico furias ueſtras immolaritis, ſuo loco oſtendã, proinde deſpici, & negligi, & deſtrui à uobis aduerſus maiorum authoritatem. nunc enim ad illã occultorum facinorum infamiam reſpondebo, ut iam inde ad manifeſtiora pergam.

Quod grauiſſimis accuſati ſceleribus chriſtiani, nunquã tamen conuicti ſunt. Cap. VII.

d

Icimur ſceleratiſſimi de ſacramẽto infanticidij, et pabulo Iudæ, et poſt cõuiuiũ iceſto, qđ euerſores luminũ canes, lenones, ſcilicet tenebrarũ, et libidinũ impiarũ inuerecundiã procurent.

Dicimur tamen semper, nec uos quod tandiu dicimur, eruere curatis. Ergo aut eruite, si creditis, aut nolite credere, qui non eruistis, de uestra nobis dissimulatione præscribitur non esse, quod nec ipsi audetis eruere, lóge aliud munus carnifici in christianos imperatis, nó ut dicant quæ faciunt, sed ut negent, quod sunt. census istius disciplinæ, ut iam edidimus, à Tiberio est, cũ odio sui cœpit ueritas, simul atq; apparuit inimica esse, tot hostes eius quot extranei, & quidem proprii, ex æmulatione. iudæi, ex concussione. milites, ex natura. ipsi etiam domesticis nostris quotidie obsidemur, quotidie prodimur. in ipsis plurimum cœtibus, et cógregationibus nostris opprimimur. Quis unquã taliter uagienti infanti superuenit? quis cruenta, ut inuenerat Cyclopum, & Sirenarum ora iudici reserauit? quis uel in uxoribus aliqua immũda uestigia deprehendit? quis talia facinora, cum inuenisset, cælauit, aut uendidit ipsos trahens homines? Si semper latemus, quando proditum est, quod admittimus? Immo à quibus prodi potuit, ab ipsis enim reis non utiq;, cũ uel ex forma omnibus mysteriis silẽtii fides adhibeatur. Samothracia, & Eleusinia reticentur. quanto magis talia, quæ prodita magis humanam animaduersionem prouocabunt, quã diuina seruantur. Si ergo nó ipsi proditores sui, sequitur, ut extranei, & unde extraneis notitia, cum semper etiam impiæ initiationes arceant profanos, & arbitris caueatur, nisi si impii nimis metuunt.

Non esse credendum famæ. Cap. VII.

Natura

Atura famæ omnibus nota est. utrum est
Fama malum, quo non uelocius ullum? cur
malum fama? quia uelox? an quia pluri
mum mendax? quæ ne tunc quidem, cum aliquid ue-
ri affert, sine mendacij uitio est, detrahens, adijciens,
demutans de ueritate. Quid, quod ea illi conditio est,
ut non, nisi cum mentitur, perseueret. et tandiu uiuit,
quã diu non probat. Siquidem ubi probauit, cessat es-
se, & quasi officio nuntiandi functa, rem tradit, et ex
inde res tenetur, res nominatur, nec quisquã dicit uer
bi gratia, fama est hoc Romæ factum, aut fama est il-
lum prouinciam sortitum. Sed sortitus est ille prouin
ciam, & hoc factum Romæ. fama incerti est. locum
non habet, ubi certum est, an uero famæ credat, nisi
inconsyderatus? quia sapiens non credit incerto. omniũ
est existimare quantacunq; illa ambitione diffusa sit,
quãtacunq; asseueratione constructa. quod ab uno ali
quando principe exorta sit, necesse est exinde in tradu
ces linguarum, & aurium serpat. & ita modici semi
nis uitium cætera rumoris obscurat, ut nemo recogi-
tet ne primum mendaciũ seminauerit. quod sæpe fit
aut ingenio æmulationis, aut arbitrio suspicionis, aut
non noua, sed ingenita quibusdam mentiendi uolupta
te. Bene autem, quod omnia tempus reuelat testibus e-
tiam uestris prouerbiis, atq; sententiis ex dispositione
naturæ. quæ ita ordinauit, ut nihil diu lateat, etiam
quod fama non distulit. merito igitur fama tandiu cõ-
scia sola est scelerum christianorum. hanc indicem
aduersus nos profertis. quæ, quod aliquando iactauit,
tantoq; spatio in opinionem corroborauit, usq; adhuc

probare non ualuit.

Quod quæ de infanticidiis obiiciũtur nobis, falsa omnino sint, & q̃d sacra humano sanguine ipsi potius polluant. Caput IX.

u T fidem naturæ ipsius appellem aduersus eos, qui talia credenda esse præsumunt, ecce proponimus horum facinorum mercedẽ uitam æternam. rẽ* promittunt. credite ĩterim. de hoc enim quæro an & qui credideris, tanti habeas ad eã tali conscientia peruenire? ueni, demerge ferrum in infantem nullius inimicum, nullius reum, omnium filiũ, uel si alterius officium est, tu modo assiste morienti homini ante quàm uixit. fugientem animam nouam expecta. excipe rudem sanguinem. eo panem tuum satiauescere libenter. Interea discumbens dinumera loca, ubi mater, ubi soror, nota diligenter. ut cum tenebræ ceciderint caninæ, non erres. piaculum enim admiseris, nisi incestum feceris. talia initiatus, & consignatus uiuis in æuum. cupio respondeas, si tanti æternitas, aut si non ideo nec credẽda etiam si credideris, nego te uelle. etiã si uolueris, nego te posse. cur ergo alij possunt, si uos non potestis? cur non possitis, si alij possunt? alia nõ opinor natura Cyno*penæ, aut S*ciapodes, alij ordines dentium, alij ad incestam libidinem nerui. qui ista credis de homine, potes & facere tu homo es & ipse, quod et christianus. qui non potes facere, non debes credere. homo est. n. & christianus, quod & tu. Sed ignorantibus subijcitur, & imponitur. nihil. n. tale de chri

stianis asseuerari sciebant. obseruádũ utiq; sibi, et omni uigilantia inuestigandum. Atq uolentibus initiari moris est (opinor) prius patrẽ illum sacrorum adire, quæ præparáda sint describere. tum ille infans necessarius adhuc tener, q nesciat mortem, q sub cultro tuo rideat. Item panis, quo sanguinis uirulentiá colligas, præterea candelabra, & lucernæ, & canes aliq, & offulæ, quæ illos ad euersionem luminũ extendant, ante omnia cũ matre, et sorore tua uenire debebis. qd si noluerint, uel nullæ fuerint? quid deniq; singulares christiani? non erit (opinor) legitimus christianus nisi frater, aut filius. quid tum & si ista oia ignaris præparantur, certe postea cognoscunt, & sustinent, & ignoscunt. Timent plecti, si proclament, qui defendi merebuntur, qui etiam ultro perire malint, q̃ sub tali conscientia uiuere. Age nunc timeant, cur etiá perseuerent? Seqtur. n. ne ultra uelis id te esse, quod si prius scisses, nõ fuisses. Hæc quo magis refutauerim, à uobis fieri ostendam partim in aperto, et partim in occulto, per qđ forsitan & de nobis credidistis. Infantes penes Africam Saturno ímolabantur, palàm usq; ad proconsulatum Tiberij, qui eosdem sacerdotes in eisdẽ arboribus templi sui obumbratricibus scelerum, uotiuis crucibus exposuit, teste militia patriæ nostræ, quæ idipsum munus illi proconsuli functa est. Sed & nunc in occulto pseuerat hoc sacrũ facinus. nõ soli uos contemnunt christiani. nec ullum scelus in perpetuum eradicatur. aut mores suos aliqs deus cum proprijs filijs mutat. Saturnus non pepercit extraneis. utiq; non parcendo pseuerabat, quos quidem ipsi parentes sui offerebant, & li-

bentes exponebant, & infantibus blandiebantur, ne lachrymantes immolarentur, & tamen multum homicidio parricidium differt. Maior ætas apud gallos Mercurio prosecatur. remitto Tauricas fabulas theatris suis. Ecce in illa religiosissima urbe Aeneadarum piorum est Iupiter quidam, quem ludis suis humano proluunt sanguine. sed bestiarum inquitis. opinor hoc minus quã hominis, an hoc turpius, quod mali hominis? certe tamen de homicidio funditur, O' Iouem christianum, & solum patris filium de crudelitate. sed quoniam de infanticidio nihil interest, sacro an arbitrio perpetretur, licet parricidium homicidio intersit, conuertat ad populum quod uultis ex his circunstantibus & in christianorum sanguinem hiantibus ex ipsis etiam uobis iustissimis, & seuerissimis in nos præsidibus apud conscientias pulsem, qui natos sibi liberos enecent. Siquidem & de genere necis differt. utiq; crudelius in aqua spiritum extorquetis, aut frigori, & fami, & canibus exponitis? ferro enim mori ætas quoq; maior optauit. nobis uero homicidio semper interdicto, etiam conceptum utero, dum adhuc sanguis in hominem delibatur, dissoluere non licet. homicidii festinatio est prohibere nasci. nec refert natã quis eripiat animam, an nascentium disturbet. homo est & qui est futurus. etiam fructus omnis iam in semine est. de sanguinis pabulo, et eiusmodi tragicis ferculis legite. nec ubi relatum sit, est apud Herodotum (opinor) diffusum brachijs sanguinẽ ex alterutro degustatum nationes quasdam fœderi comparasse. Nescio quid et sub Catilina degustatum est. Aiunt apud

quosdã gentiles Scytharum defunctum queq; à suis comedi. lõge excurro. hodie istic Bellonæ sacratus san guis de femore proscisso in palmulam exceptus, et suis datus signatis. Item illi, qui munere in arena noxiorum iugulatorum sanguinẽ recentem de iugulo decurrentem exceptum auida siti comitiali morbo medentes auferunt. ubi sunt item illi, qui de arena ferinis obsonijs cœnant? qui de Apro, qui de Ceruo petunt? Aper ille, quem cruentauit, luctando detersit, Ceruus ille, in gladiatoris sanguine iactauit. ursorum aluei appetuntur trucidantibus adhuc se uiscæribus humanis. Ructatur proinde ab homine caro pasta de homine. Hæc qui editis, quãtum abestis à conuiuijs christianorum? Minus autem & illi faciunt, qui libidine fera humanis membris inhiant, quia uiuos uorant. minus humano sanguine ad spurcitiam consecrantur, quia futurum sanguinem lambunt, non edunt infantes planè, sed magis puberes. Erubescat error uester christianos, qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus. qui propterea quoq; suffocatis, & morticinijs abstinemus, ne quo sanguine contaminemur uel intra uiscera sepulto. deniq; inter tẽtamenta christianorum, botulos etiam cruore distentos admouetis, certissimi scilicet illicitum esse penes illos, per qđ exorbitare eos uultis. Porrò quale est, ut quos sanguinem pecoris horrere confiditis, humano inhiare credatis? nisi forte suauiorem eum experti. quem quidem ipsum proinde examinatorem christianorum adhiberi ut foculum, ut acerram oportebat. proinde enim probarentur sanguinem humanum appetendo,

quemadmodum ſacrificium reſpuendo. alioquin ne-
candi ſi non guſtaſſent, quēadmodum ſi immolaſſent,
& utiq; non deeſſet uobis in auditione cuſtodiarum,
& damnatione ſanguis humanus. proinde inceſti, qui
magis, quàm quos ipſe Iupiter docuit, Perſas cum ſuis
matribus miſceri Cteſias refert. Sed & Macedones ſu-
ſpecti, quia cum primum Oedipum tragœdiá audiſ-
ſent, ridentes inceſti dolorem emēne dicebant. Iā nūc
recogitate quantum liceat erroribus ad inceſtas miſce-
re materias peſſumitate luxuriæ. In primis filios ex-
ponitis ſuſcipiendos ab aliqua prætereunte matre ex-
tranea, uel adoptandos melioribus parentibus emanci-
patis alienati generis neceſſe eſt quandoq; memoriā diſ
ſipari. & ſimul error impegerit, exinde iam tradux
proficiet inceſti ſerpente genere cum ſcelere. Tunc dein
de quocunq; in loco domi, peregre, transfreta comes eſt
libido. cuius ubiq; ſaltus facile poſſunt alicubi ignaris
filios pangere, uel ax aliqua ſeminis portione uti aſper
ſum genus per commertia humana concurrat in memo
rias ſuas. neque eas cœtus inceſti ſanguinis agnoſcat.
nos ab iſto euentu diligentiſſima & fideliſſima caſtitas
ſepſit. quantumq́; ab ſtupris, & ab omni poſt matrimo
nium exceſſu, tantum & ab inceſti caſu tuti ſumus.
Quidam multo ſecuriores totam uim huius erroris uir
ginea continentia depellunt. ſenes, pueri, ſi hæc in uo-
bis eſſe conſyderaretis, proinde in chriſtianis non eſſe
perſpiceretis, ijdem oculi renuntiaſſent utrunque. ſed
cæcitati duæ ſpecies concurrunt, ut qui non uident quæ
runt, et uidere uideantur, quæ non ſunt, ſic per omnia
nunc de manifeſtioribus dicam.

Deos, quos colunt, non esse deos. Cap. X.

d Eos, inquitis, non colitis, & pro imperatoribus sacrificia non impenditis, sequitur, ut eadem ratione pro alijs non sacrificemus, qa nec pro uobis ipsis, scimus deos non colendos. Itaq; sacrilegij, & maiestatis rei conuenimur. Summa hæc causa immota est, & utiq; digna cognosci. Si non præsumptio, aut iniquitas iudicet, altera, quæ desperet, altera, quæ recusat ueritatem. deos uestros colere desinimus, ex quo illos non esse cognoscimus. Hoc igitur exigere debetis, uti probemus non esse illos deos, & iccirco non colendos, quia tunc demum coli debuissent, si dij fuissent. Tunc & christiani puniendi, si quos non colerent, quia putarent non esse, constaret illos deos esse, sed nobis, inquitis, dij sunt. Appellamus, & prouocamus à uobis ad conscientiã uestram. illa nos iudicet, illa nos damnet, si poterit negare omnes istos deos uestros homines fuisse. sed & ipsa inficias si ierit, de suis antiquitatum instrumẽtis reuincetur. de quibus dĩcit testimonium perhibentibus ad hodiernum. & ciuitatibus, in quibus nati sunt, & regionibus, in quibus aliquid operati, uestigia reliquerunt, in quibus etiam sepulti demonstrantur. Nunc ergo per singulos decurram, tot ac tantos, nouos, ueteres, seruos, barbaros, græcos, romanos, peregrinos, captiuos, adoptiuos, proprios, communes, masculinos, fœminas, rusticos, urbanos, nauticos, militares, otiosum est etiam titulos persequi, ut colligam in compendium, & hoc non quo cognoscatis, sed recognoscatis. certe enim oblitos agitis.

Quomodo ueterum Dij planè mortales fuere, & quare, cum homines essent, facti sint ab hominibus Dij. Caput XI.

Nte Saturnum Deus penes uos nemo est. ab illo census totius uel potioris, uel notioris diuinitatis. Itaq; quod de origine constiterit, id & de posteritate conueniet. Saturnum itaq;, quãtum literæ docent, neq; Diodorus græcus, aut Tallus, neq; Cassius Seuerus, aut Cornelius Nepos, neq; ullus cõmentator eiusmodi antiquitatum aliud, quàm hominem promulgauerunt. Si quæras rerum argumenta, nusquã inuenio fideliora, quã apud ipsam Italiam, in qua Saturnus post multas expeditiones, postquã attica hospitia consedit, exceptus ab Iano, uel Iane, ut Salii uolunt, Mons quem coluerat, Saturnius dictus. ciuitas, quã debellauerat, Saturnia usq; nunc est. Tota deniq; Italia post Oenotriam, Saturnia cognominabatur, ab ipso primum tabula, et imagine signatus numus, & inde ærario præsidet. Tamen si homo Saturnus, utiq; ex homine, et quia ab homine, non utiq; de Cœlo, et terra, sed cuius parentes ignoti erãt, facile fuit eorum filium dici, quorum & omnes possumus uideri. Quis enim non cœlum, & terram matrem, ac patrem uenerationis, & honoris gratia appellet, uel ex consuetudine humana, qua ignoti, uel ex inopinato apparentes de cœlo superuenisse dicuntur? Proinde Saturno repentino aduentu ubiq; cœlitem contigit dici. Nam & terræ filios uulgus uocat, quorum genus incertum est. Taceo quod ita rudes adhuc homi-

nes agebant, ut cuiuslibet noui uiri aspectu, quasi diuino commouerentur. Cum hodie iam politi, quos ante paucos dies luctu publico mortuos sint cõfessi, in deos consecrent. Satis iam de Saturno, licet paucis etiã Iouem ostendemus tam hominem quã ex homine, et deinceps totum generis examen tam mortale, quã seminis sui par est, quoniam sicut homines fuisse non audetis negare, ita post mortem Deos factos instituistis asseuerare. causas, quæ hoc exegerint, retractemus. In primis quidem necesse est, concedatis esse aliquem sublimiorem Deum, & mancipem quendam diuinitatis, qui ex hominibus deos fecerit. nam neq; sibi illi potuissent sumere diuinitatem, quã non habebant, nec aliis præstare eam non habentibus. nisi qui proprie possidebant. Cæterum si nemo esset, qui deos faceret, frustra præsumitis deos factos auferendo factorem. certe quidem si ipsi se facere potuissent, nunquam homines fuissent, possidentes scilicet melioris conditionis potestatẽ. Igitur si est, qui faciat deos, reuertor ad causas examinandas faciendorum ex hominibus deorum. nec ullas inuenio, nisi si ministeria, & auxilia officiis diuinis desyderauit ille magnus Deus. Primo idignum est, ut alicuius opera indigeret, & quidem mortui, cum dignius ab initio Deus aliquem fecisset, qui mortui erat operam desyderaturus, sed nec operi locum uideo. Totum enim hoc mundi corpus siue innatum, & infactũ secundum Pythagoram, siue natum, & factum secundum Platonem, semel utiq; in hac constructione dispositum, & instructum, & ordinatum cum omni rationis gubernaculo inuentum est, imperfectum non po-

tuit esse, quod perficit omnia. Nihil Saturnum, & Saturniam gentem expectabat. Vani erunt homines, nisi certi sint à primordio, & pluuias de cœlo ruisse, & sydera radiasse, & lumina floruisse, & tonitrua mugisse, & ipsum Iouem, quæ in manu eius ponitis fulmina, timuisse. Item omnem frugem ante Liberum, et Cererem, & Mineruam. immo ante illum aliquem principem hominem de terra exuberasse, quia nihil continendo, & sustinendo homini prospectum post hominem potuit inferri. deniq; inuenisse dicuntur necessaria ista uitæ, non instituisse, quod autem inuenitur, fuit, & quod fuit, non eius deputabitur, qui inuenit, sed eius, qui instituit, erat enim ante, quàm inueniretur. Cæterum si propterea liber Deus, quod uitem demonstrauit, male cum Lucullo actum est, qui primus cerasa ex ponto Italiæ promulgauit, quod non est propterea consecratus, ut nouæ frugis author, quia inuētor, & ostensor. Quam ob rem si ab initio & instructa, & certis exercendorum officiorum suorum rationibus dispensata uniuersitas constitit, uacat ex hac parte causa allegandæ humanitatis in diuinitatem. quas quas illis stationes, & potestates distribuistis, tam fuerunt ab initio, quàm & fuissent etiam, si deos istos non creassetis. Sed conuertimini ad causam aliam respondentes collationem diuinitatis meritorum remunerandorum fuisse rationem. & huic concedetis opinor illum deum deificum iustitia præcellere, qui nec temere, nec indigne, nec prodige tantum præmium dispensarit. Volo igitur merita recensere, an eiusmodi sint, ut illos in cœlum extulerint, & non potius in

dinum Tartarum merserint, quem carcerem pœnarum infernarum cum multis affirmatis. Illuc enim abstrudi solent impij, quiq; in parentes, & in sorores incesti, & maritarum adulteri, & uirginum raptores, & puerorum contaminatores, & qui sæuiunt, & qui occidunt, & qui furantur, & qui decipiunt, et quicunq; similes sunt alicuius dei uestri, quem hominem integrum à crimine, aut uitio probare poteritis nisi hominem negaueritis? Atqui ut illos homines fuisse non possitis negare, etiam istæ notæ accedunt, quæ nec deos postea factos credi permittunt. Si enim talibus uos puniendis præsidetis, si commertium, colloquium, conuictum malorum, & turpium probi quiq; respuitis, horum autem pares Deus ille maiestatis suæ cõsortio abstruit, quid ergo dãnatis quorum collegas adoratis? Sugillatio est in cœlo uestra iustitia. Deos facitis criminosissimos quosq;, ut placeatis dijs uestris. illorum est honor consecratio coæqualiũ. Sed, ut omittam huius indignitatis retractatum, probi, & integri, & boni fuerunt, quod tamen potiores uiros apud inferos reliquistis, aliquem de sapientia Socratem, de iustitia Aristidem, de militia Themistoclem, de sublimitate Alexandrum, de felicitate Polycratẽ, de copia Crassum, de eloquẽtia Demosthenem. Quis ex illis dijs uestris grauior, & sapientior Catone? Iustior, & militarior Scipione? Quis sublimior Pompeio? Felicior Sylla, copiosior Crasso, Eloquentior Tullio? Quanto dignius istos deos ille assumendos expectasset, præscius utiq; potiorũ properauit, opinor. et cœlũ semel clusit, & nũc utiq; melioribus apud inferos musitantibus erubescit.

Quã uana Deorum ſimulachra. Cap. XII

Eſſo iam de iſtis, ut qui ſciam me ex ipſa ue
c ritate demonſtraturum quid non ſint, cũ
oſtendero quid ſint. Quantum igitur de
Diis ueſtris, nomina ſolummodo uideo, quorum uete-
rum mortuorum & fabulas audio, & ſacra de fabu
lis recognoſco. Quãtum autem de ſimulachris ipſis,
nihil aliud reprehendo, quã matres, ſorores eſſe uaſcu
lorum, inſtrumentorumq; communium, uel ex iiſdẽ
uaſculis, et inſtrumentis quaſi fatum conſecratione mu
tantes licentia artis transfigurante, & quidem contu
melioſiſſime, & in ipſo opere ſacrilege, ut re uera no-
bis, maxime qui propter deos ipſos plectimur, ſolatiũ
pœnarum eſſe poſſit, quod eadem & ipſi patiuntur,
ut fiant, crucibus, et ſtipitibus imponitis chriſtianos,
quod ſimulachrum non prius argilla deformat cru-
ci, & ſtipiti ſuperſtructa. In patibulo primum cor-
pus Dei noſtri dedicatur, ungulis deraditis latera chri
ſtianorum. At in deos ueſtros per omnia membra ua
lidius incumbunt aſciæ, & runcinæ, et ſcobinæ. cer-
uices ponimus ante plumbum, & glutinum, & gom-
phos, ſine capite ſunt dii ueſtri. Ad beſtias impellimur
certe, quas Libero, & Cybelle, & Cereri applicatis,
ignibus utimur. hoc & illi. à prima quidem maſſã
in metalla damnamur, inde cenſentur dii ueſtri. in in
ſulis relegamur, ſolet et in inſula aliquis Deus ueſter
aut naſci, aut mori. ſi per hæc conſtat diuinitas ali-
qua, ergo cum, qui puniuntur, conſecrantur, & numi-
na erunt dicenda ſupplicia. ſed planè non ſentiũt has

iniurias, & contumelias suæ fabricationis dii uestri, sicut nec obsequia. O' impiæ uoces, O' sacrilegæ con uitia, infrēdite, inspumate, iidem estis, qui Senecam ali quem pluribus, & à maioribus de uestra superstitio ne perorantem reprehendistis. Igitur si statuas, et imagines frigidas mortuorum suorum simillimas non adoramus, quas Milui, & Mures, & Araneæ intelligunt, non'ne laudem magis, quā pœnam merebatur re pudium agniti erroris? Possumus enim uideri lædere eos, quos certi sumus omnino non esse? Quod nō est, nihil ab ullo patitur, quia non est. Sed nobis dii sunt inquis, & quomodo uos è contrario impii, & sacrilegi, & irreligiosi erga Deos nostros deprehendimini? qui quos præsumitis esse, negligitis, quos timetis, destruitis, quos etiam iudicatis, illuditis. Recognoscite, si mentiar, primo, quia cum alii alios colitis, utiq; quos non colitis, offenditis. prælatio alterius sine alterius cō tumelia non potest procedere, quia nec electio sine reprobatione. iā ergo contemnitis, quos reprobatis, quos reprobādo, offendere non timetis. Nā ut supra pstrin ximus, status Dei cuiusq; in senatus æstimatione pende bat. Deus non erat, quem homo consultus noluisset, & nolendo damnasset.

De laribus. Caput XIII.

d Omesticos Deos, quos lares dicitis, domestica potestate tractatis, pignerando, uenditādo, demutādo, aliquando in caccabulum de Saturno, aliquando in trullam de Minerua, ut quisq;

contritus, atq; concussus est. dum diu colitur, & quisq; dominum sanctiorem expertus est, domesticam necessitatem, publicos æque publico iure fœdatis, quos in hastario uectigales habetis. Sic Capitolium, sic Olitoriũ forum petitur, sub eadem uoce præconis, sub eadẽ hasta, sub eadem annotatione quæstoris diuinitas addicta conducitur. sed enim agri tributo onusti uiliores. hominum capita stipendio censa ignobiliora. Nã hæc sunt notæ captiuitatis. Dij uero, qui magis tributarij, magis sancti. Immo qui magis sancti, magis tributarij. maiestas quæstuaria efficitur. circuit cauponas religio mendicans. exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri. non licet Deos nosse gratis. uenales sunt, quid omnino ad honorandos eos facitis, quod nõ etiam mortuis uestris conferatis? ædes proinde, aras proinde idem habitus, et insignia in statuis. ut ætas, ut ars, ut negotiũ mortui fuit, ita Deus est. quo differt ab Epulo Iouis Siliciernium? à Simpulo Obba? ab aruspice Pollinctor? Nam & aruspex mortuis apparet. Sed digne imperatoribus defunctis honorem diuinitatis dicatis. quibus & uiuentibus eum addicitis, accepto ferrent dij uestri, immo gratulabuntur, quod pares ei fiant domini sui. Sed cum Larentiam publicum scortum, uelim saltem Laidem, aut Phrynen inter Iunones, & Cereres, ac Dianas adoretis, cum Simonem magum statua, & inscriptione sancti dei inaugura tis, cum de pædagogis, aut aulicis nescio quem Cinædum deum facitis, licet non nobiliores dij ueteres, tamen contumeliam à uobis deputabunt hoc &

alijs licuisse, quod solis antiquitas contulit.

De sacrificandi ritu, & quid poetæ de Dijs fabulati sint. Caput XIIII.

u Olo & ritus uestros recensere, non dico quales sitis in sacrificando, cum enecta, & tabidosa, & saniosa quæq; mactatis. cum de opimis, & integris superuacua quæq; truncatis capitula, & ungulas, quæ domi quoq; pueris, uel canibus destinassetis. cum de decima Herculis, nec tertiam partem in aram eius imponitis. laudo magis sapientiam. quod de perdito aliquid eripitis. Sed conuersus ad literas uestras, quibus informamini ad prudentiam, & ad liberalia officia, quanta inuenio ludibria. Deos inter se propter Troianos, & Achiuos, ut gladiatorum paria congressos depugnasse. Venerem humana sagitta sauciatam, quod filium suum Aeneam pene interfectum ab eodem Diomede rapere uellet. Martem tredecim mensibus in uinculis pene consumptum. Iouem ne eandem uim a cæteris cœlitibus experiretur, opera cuiusdam monstri liberatum, & nunc flentem Sarpedonis casum, nunc fœde subantem in sororem sub commemoratione non ita dilectarum iam pridem amicarum. exinde quis non Poeta ex authoritate principis sui dedecorator inuenitur Deorum? Hic Apollinem Admeto Regi pascendis pecoribus addicat.

Ille Neptuni structorias operas Laomedonti locat. Est & ille de Lyricis (Pindarum dico) qui

Aesculapium cecinit auaritiæ merito, qua medicinam nocenter exercebat, fulmine uindicatũ. malus Iupiter, si fulmen illius est, impius in Nepotem, inuidus in artificem, hæc neq; uera prodi, neq; falsa confingi apud religiosissimos oportebat. Nec tragici quidem, aut comici parcunt, ut nõ erumnas, uel errores domus alicuius Dei præferant. taceo de philosophis Socrate contẽtus, qui in contumeliam Deorum Quercum, & Hircum, & Canem deierabat. sed propterea damnatus est Socrates, quia Deos destruebat. Planè olim idest semp̃, ueritas odio est, tamen cum pœnitentia sententiæ Athenienses, & criminatores Socratis postea afflixerint, & imaginem eius auream in templo collocarint, rescissa damnatio testimonium Socrati reddidit. Sed & Diogenes nescio quid in Herculem ludit, & Romanus Cynicus Varro trecentos Ioues, siue Iupiteres dicendum, sine capidibus introduxit.

Quã sint fœda quæ in theatris, ac scena de Diis repræsentantur. Caput XV.

C Aetera lasciuiæ ingenia etiam uoluptatibus uestris per Deorum dedecus operãtur. despicite Lentulorum, et Hostiliorum uetustates, utrum mimos an Deos uestros in iocis, & strophis rideatis. Mœchum Anubim, & masculum Lunam, & Dianam flagellatam, & Iouis mortui testamentum recitatum, & tres Hercules famelicos irrisos. Sed & histrionum literæ omnem fœditatem eorũ designant. Luget Sol filium iactatum de cœlo lætantibus

nobis.

uobis. & Cybele pastorem suspirat fastidiosum non erubescentibus uobis. & sustinetis Iouis eulogia cantari, & Iunonem, Venerem, Mineruam, à pastore iudicari. Quid, quod imago dei uestri ignominiosissimum caput, & famosum uestit, quod corpus impurũ, & ad istam artem effœminatione productum Mineruam aliquam, uel Herculem repræsentat? nõne uiolatur maiestas, & diuinitas constupratur laudantibus uobis? planè religiosiores estis in cauea, ubi super sanguinem humanum, super inquinamenta pœnarum proinde saltant dij uestri, argumenta, & historias noxijs ministrantes, nisi quod & ipsos Deos uestros sæpe noxij induunt. uidimus aliquando castratum Atyn illum deum ex Pessinunte. & qui uiuus ardebat, Herculem induerat. Risimus et inter ludicras meridianorum crudelitates Mercurium mortuos cantherio examinantem. Vidimus & Iouis fratrem gladiatorum cadauera cum malleo deducentem. singula ista quæq; adhuc quis posset inuestigare? si honorem ĩquietant diuinitatis, si maiestatis uestigia obsoletãt, de contemptu utiq; censentur, tam eorum, qui eiusmodi factitant, quã eorum, quibus factitant. sed ludicra ista sint. cæterum si adijciam, quæ non minus conscientiæ omnium recognoscent, in templis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari, in ipsis plerũq; ædituorum, & sacerdotum tabernaculis, sub iisdem uittis, & apicibus, & purpuris thure flagrante libidinẽ expungi, nescio ne plus de uobis dii uestri, quã de christianis querantur. certe sacrilegi de uestris semper apprehenduntur. christiani templa nec interdiu norũt,

ſpoliarent forſitan ea & ipſi, ſi & ipſi ea adorarẽt. Quid ergo colunt, qui talia non colunt? Iam quidẽ intelligi ſubiacet ueritatis eſſe cultores, qui mendacij nõ ſint. Nec errare amplius in eo, in quo erraſſe ſe recognoſcendo ceſſauerint. hoc prius capite, & omnem hinc ſacramenti noſtri ordinẽ haurite, repercuſſis tamen opinionibus falſis.

De capite aſinino, & cæteris inſignibus, quorum cultura chriſtianis obijciebatur. Cap. XVI.

n Am quidã ſomniaſtis caput aſininum eſſe Deum noſtrum. hãc Cornelius Tacitus ſuſpicionem eiuſmodi ĩſeruit. Is enim in qnto hiſtoriarum ſuarum bellum iudaicum exorſus ab origine gentis etiam de ipſa tam origine quã de nomine, et religiõe gentis, quæ uoluit, argumẽtatus, Iudæos refert Aegypto expeditos, ſiue, ut putauit, extorres uaſtis Arabiæ in locis aquarũ egentiſſimos, cum ſiti macerarentur, Onagris, qui forte de paſtu potum petituri æſtimabantur, indicibus, fontibus uſos, ob eam gratiam conſimilis beſtiæ effigiem conſecraſſe. Atq; ita inde (opinor) præſumptum nos quoq;, ut iudaicæ religionis propinquos, eidem ſimulachro initiari. At enim idem Cornelius Tacitus, ſanè ille mendaciorum loquaciſſimus in eadem hiſtoria refert Cn. Pompeium, cum Hieruſalem cepiſſet, propterea quod templum adiſſet ſpeculandis iudaicæ religionis arcanis, nullum illic reperiſſe ſimulachrum, & utiq; ſi id colebatur, quod aliqua effigie repræſentabatur, nuſquã magis quàm

in ſacrario ſuo exhiberetur, eo magis, quia nec uerebā
tur extraneos arbitros, quanquam uana cultura. Solis
enim ſacerdotibus adire licitum, & conſpectus cæte
rorum uelo oppanſo interdicebatur. Vos tamen non
negabitis & iumenta omnia, et coctos cantherios cum
ſua Hippona coli à uobis. Hoc forſitan improban-
dum, quod inter cultores omnium pecudum, beſtia-
rumq; aſinarij tantum ſumus. Sed & qui crucis nos
religioſos putat, conſecraneus noſter erit, cum lignum
aliquod propitiatur. uiderit habitus. cum materiæ qua
litas eadem ſit, uiderit forma, dum idipſum dei corpus
ſit. & tamen quanto diſtinguitur à crucis ſtipite Pallas
attica? & Ceres farrea, quæ ſine effigie rudi palo, &
informi ligno proſtat? Pars crucis eſt omne robur,
quod erecta ſtatione defigitur, nos ſic forte integrum, et
totum deo colimus. Diximus originem deorum ueſtro-
rum à plauſtris de cruce inducta. Sed & uictorias ado
ratis, cum in trophæis cruces inteſtina ſint trophæo-
rum. religio Romanorum tota caſtrenſis, ſigna uenera
tur, ſigna iurat. omnibus dijs præponit. omnes illi ima
ginum ſuggeſtus inſignes, monilia, crucium ſunt. Sy-
para illa uexillorum, & Labarorum ſtolæ crucium
ſunt. laudo diligentiam, noluiſtis nudas, & incultas
cruces conſecrare. Alij planè humanius, & ueriſimi
lius Solem credunt deum noſtrū. Ad Perſas ſi forte de-
putabimur, licet ſolem non in linteo depictum adore-
mus, habentes ipſum ubiq; in ſuo clypeo. deniq; inde ſu
ſpicio, ꝙ innotuerit nos ad orientis regionem precari.
Sed & pleriq; ueſtrum affectatione aliquando, &

cœlestia adorandi ad solis ortum labia uibratis, æque si diē Solis lætitiæ indulgemus, alia longe ratione quā religione Solis, secundo loco ab eis sumus, qui diē Saturni otio, & uictui decernunt, exorbitantes & ipsi à iudaico more, quem ignorant. Sed noua iam Dei nostri in ista ciuitate proxime editio publicata est. Ex quo quidā in frustrandis bestiis mercenarius noxius picturam proposuit cum eiusmodi inscriptione, Deus Christianorum Ononychitis. erat auribus asininis, altero pede ungulatus, librum gestans, et togatus. Risimus & nomen, & formam. sed illi debebant adorare statim biforme numem, quia & canino, & leonino capite commistos, & de capro, & de Ariete cornutos, & à lumbis hircos, & à cruribus serpentes, & planta, uel tergo alites Deos receperunt. Hæc ex abūdanti, nequid rumoris inrepercussum quasi de consciētia, præterissemus. quæ omnia conuersi iam ad demonstrationem religionis nostræ repurgabimus.

Quod unus sit Deus, & uerus multis argumentis probari posse. Caput XVII.

q Vod colimus & nos, Deus unus est, qui totam molem istam cum omni instrumento elementorum, corporum, spirituum, uerbo, quo iussit, ratione, qua disposuit, uirtute, qua potuit, de nihilo expressit in ornamentum maiestatis suæ, unde & græci nomen mundo κόσμον accomodauerunt. inuisibilis est, & si uideatur. incomprehensibilis, &

si per gratiam repræsentetur · inæstimabilis, & si hu manis sensibus æstimetur. Ideo uerus, et tantus est. Cæterum quod uideri communiter, quod comprehendi, quod æstimari potest, minus est & oculis, quibus occupatur, & manibus, quibus contaminatur, et sensibus, quibus inuenitur · quod uero imensum est, soli sibi notum est. hoc quod est Deum æstimari facit, dum æstimari non capit, ita enim uis magnitudinis & notum hominibus obiecat, & ignotum · & hæc est summa delicti nolentium recognoscere, quem ignorare nõ possunt. Vultis ex operibus ipsius tot, ac talibus, quibus continemur, quibus sustinemur, quibus oblectamur, etiam quibus exterremur? uultis ex animæ ipsius testimonio comprobemus? quæ licet carcere corporis pressa, licet institutionibus prauis circunscripta, licet libidinibus & concupiscentiis euigorata, licet falsis diis exancillata, cum tamen resipiscit, ut ex crapula, ut ex somno, ut ex aliqua ualetudine, & sanitatem suam patitur, & deum nominat solum, quia proprie uerus hic unus Deus, bonus, & magnus, & quod deus dederit omnium uox est. Iudices quoq; cum testatur, illum deus uidet, & deo commendo, & deus mihi reddet. O testimonium animæ naturaliter christianæ, deniq; pronuntians hæc non ad Capitolium, sed ad cœlum respicit. Nouit enim sedem Dei uiui ab illo, & inde descendit. sed quo plenius, et ipressius tam ipsum, quã dispositiones eius, & uoluntates adiremus, instrumentum adiecit literaturæ, siquid uelit de Deo inquirere, & inquisito inuenire, & inuento credere, et credito deseruire. & uiros enim iustitia, innocentia di-

gnos deum nosse, et ostendere à primordio in seculum emisit spiritu diuino mundatos, quo prædicarent deum unicum esse, qui uniuersa condiderit, qui hominem de humo instruxerit. Hic enim est uerus Prometheus, qui seculum certis temporum dispositionibus, & exitibus ordinauit. exinde quæ signa maiestatis suæ indicantis ediderit per imbres, per ignes. quas demerendo sibi disciplinas determinauerit. quæ ignoratis, & deseritis, sed obseruantibus his præmia destinarit, & qui producto æuo isto iudicaturus sit suos cultores in uitæ æternæ retributionem, profanos in ignem æque perpetem, suscitatis omnibus ab initio defunctis, & reformatis, & recensitis ad utriusq; meriti dispunctionem, hæc et nos risimus aliquando. de uestris fuimus. fiunt, non nascuntur christiani.

Quod Ptolemæi Philadelphi opa sacræ literæ in græcam linguam sunt tralata. Cap. XVIII

q Vos diximus prædicatores, Prophetæ de officio prophetandi uocantur. uoces eorū, itemq; uirtutes, quas ad finem diuinitatis edebant, in thesauris literarum manent, nec istæ latent. Ptolemæorum eruditissimus, quem Philadelphum supernominant, & omnis literaturæ sagacissimus, cum studio bibliothecarum Pisistratum (ut opinor) æmularetur, inter cætera memoriarum, quibus aut uetustas, aut curiositas aliqua ad famam patrocinabatur, ex suggestu Demetrij Phalerei grammaticorum tunc probatissimi, cui præfecturam mandauerat, li-

bros à iudæis quoque postulauit. proprias scilicet atq; uernaculas literas, quas soli habebant, ex ipsis enim et ad ipsos semper prophetæ perorauerant, scilicet ad domesticam dei gentem ex patrum gratia hebræi retro, qui nunc iudæi.

Quanta sit sacræ scripturæ antiquitas, & de Mosis, cæterorumq; prophetarum ætate. Cap. XIX.

i Gitur & literæ hebrææ, & eloquium. Sed ne notitia uacaret, hoc quoque Ptolemæo à iudæis subscriptum est septuaginta & duobus interpretibus indultis. quos Menedemus quoque philosophus prouinciæ iudææ de sententiæ communione suspexit, affirmauit hæc uobis etiam Aristæas ita in græcum stylum ex aperto monimento reliquit. hodie apud Serapæum Ptolemæi bibliothecæ cum ipsis hebraicis literis exhibentur. Sed & iudæi palàm lectitant. uectigalis libertas uulgo aditur Sabbatis omnibus, qui audierit, inueniet deum. qui etiam studuerit intelligere, cogetur & credere. primam instrumentis istis authoritatem summa antiquitas uendicat. apud uos quoque religionis est instar, fidem de temporibus asserere. omnes itaq; substantias, omnesq; materias, origines, ordines, uenas ueterani cuiusque styli nostri gentes etiam plerasq;, & urbes insignes, historiarum, & causas memoriarum, ipsas deniq; effigies literarum indices, custodesq; rerũ & (puto adhuc minus dicimus) ipsos inquam Deos uestros, ipsa tem

pla, & oracula & sacra, unius interim prophetæ scrinium seculis uincit. in quo uidetur thesaurus collocatus totius iudaici sacramenti, & inde etiam nostri.

Siquidem audistis interim Moysem arguo Inacho parem ætate octingentis pene annis ante Vrbē Con. Centum septuaginta Danaum ipsum apud uos uetustissimum præuenit. trecentos circiter cladem Priami antecedit, possem etiam dicere quingentis, & Homerū habens, quos sequar. cæteri quoq; prophetæ, et si Moysi posthumant, extremissimi tamen eorum nō retrosiores deprehenduntur primoribus uestris sapientibus legiferis, & historicis.

Quod & uetustissimis scriptoribus, & rerum prædictarum euentu ueritas probetur. Cap. XX.

hAec quibus ordinibus probari possint, non tam difficile est nobis exponere, quā enorme, & arduum. Sed interim longum multis instrumentis, cum digitorum supputariis gesticulis assidendum est. Reseranda antiquissimarum etiā gentium archiua Aegyptiorum, Chaldæorum, Phœnicū, aduocandi eorum municipes, per quos notitia subministrata est, aliqui, Manethon Aegyptius, & Berosus Chaldæus, sed & Hieronymus Phœnix Tyri rex, Sectatores quoq; eorum Mendesius Ptolemæus, et Menander Ephesius, et Demetrius Phalereus, & rex Iuba, & Appion, et Tallus, & qui istos aut probat, aut reuincit, Iudæus Iosephus antiquitatum iudaicarū

uernaculus uindex, græcorum etiam censuales confe
rendi, et quæ quando sint gesta, ut concathenationes tē
porum aperiantur, per quæ luceant annalium nume
ri. peregrinandum est in historias, & literas orbis. et
tamen quasi partem iam probationis intulimus, cum
per quæ probari possint, aspersimus. uerum differre
præstat, ne uel minus ꝑsequamur festinando, uel diu
tius euagemur persequendo, plus iam offerimus pro
ista dilatione. maiestatem scripturarum, si non uetu-
state diuinas probamus. si dubitatur antiquitas, ne hoc
tardius, aut aliunde discendum, coram sunt quæ doce
bunt, Mundus, & Seculum, & Exitus, quicquid agi-
tur, prænuntiabatur. quicquid uidetur, audiebatur.
quod terræ uorant urbes, quod insulas maria frau-
dant, quod externa, atq; interna bella dilaniant, quod
regnis regna compulsant, quod fames, & lues, & loca
les quæq; clades, & frequentium plerunq; montium
uastant, quod humiles sublimitate, sublimes humilita
te mutantur, quod iustitia rarescit, & iniquitas incre
brescit, bonarum omnium disciplinarum cura torpe
scit, quod etiam officia temporum, & elementorū mu
nia exorbitantur, quod & monstris, & portentis natu
ralium forma turbatur, prouidēter scripta sunt. dum
patimur, leguntur, dum recognoscimus, probantur, ido
neum (opinor) testimonium diuinitatis ueritatem di-
uinationis. Hinc igitur apud nos futurorum quoq; fi
des tuta est iā scilicet probatorum, quia cum illis, quæ
quotidie probantur, prædicebantur, eædem uoces so-
nant, eædem literæ notant, idem spiritus pulsat, unū
tempus est diuinationi futura præfari apud homines,

si forte distinguitur, dum expungitur, dum ex futuro præsens, dehinc ex præsenti præteritum deputatur, quid delinquimus (oro uos) futura quoq; credentes, qui iam dicimus illis per duos gradus credere?

Quid christiani differant ab hebræis, et quis nā Christus, quomodó ue passus. Cap. XXI

Ed quoniam edidimus antiquissimis iudæorum instrumentis sectam istam esse suffultam, quam aliquando nouellam, ut Tiberij temporibus pleriq; sciunt profitentibus nobis quoq; fortasse, an hoc nomine de statu eius retractetur, quasi sub umbraculo insignissimæ religionis, certæ licentiæ aliquid, et propriæ præsumptionis abscondat, uel quia præter ætatem neq; de uictus exceptionibus, neq; de solennitatibus dierum, neq; de ipso signaculo corporis, neq; de consortio nominis cum iudæis agimus, quod utiq; oporteret si eidem deo manciparemur. Sed et uulgus iam scit Christum, ut aliquem hominum, qualē iudæi iudicauerunt. quo facilius, qui nos hominis cultores existimauerint, uerum neq; de Christo erubescimus, cum sub nomine eius deputari, & damnari iuuat, neq; de deo aliquid præsumimus aliter. Necesse est igitur pauca de Christo, ut de deo totum. Iudæis erat apud deum gratia, ubi & insignis iustitia, & fides originalium authorum, unde illis & generis magnitudo, & regni sublimitas floruit, & tanta felicitas, ut de dei uocibus, quibus edocebantur de promerendo deo, & non offendendo, præmonerentur. Sed

quanta deliquerint fiducia patrum inflati ad declinandum deriuantes à disciplina in profanum modum, & si ipsi non confiterentur, probaret exitus hodiernus ipsorum dispersi, palabundi, & cœli & soli sui extorres uagantur per orbem sine homine, sine deo rege, quibus nec aduenarum iure terram patriam saltem uestigio salutare conceditur. cum hæc illis sanctæ uoces præminarentur, eadem semper omnes in gerebant fore, uti sub extimis curriculis seculi, ex omni iam gente, & populo, & loco cultores sibi allegeret deus multo fideliores, in quos gratiam transferret pleniorem quidem ob disciplinæ, & authoris capacitatem. uenit igitur, qui ad reformandam, et illuminandam eam uenturus à deo prænuntiabatur Christus ille filius Dei. Huius igitur gratiæ, disciplinæq; arbiter, & magister illuminator, atq; deductor generis humani filius dei annuntiabatur, non quidem ita genitus, ut erubescat in filij nomine, aut de patris semine. non de sororis incœsto, nec de stupro filiæ, aut coniugis alienæ Deum patrem passus est, squamatum, aut cornuum, aut plumatum amatorem in auro conuersum Danaës Iouis. & ista sunt numina uestra. Cæterum dei filius nullā de impudicitia habet matrem. etiam quā uidetur habere, nupserat. sed prius substantiā edisserā, et iam natiuitatis qualitas intelligitur. iam ediximus Deum uniuersitatem hanc mundi Verbo, & Rōne, & Virtute molitum. Apud uestros quoq; sapiētes λόγον, idest sermonem, atq; rōnem constat artificē uideri uniuersitatis. Hūc. n. Zenō determinat factitatorē, q cuncta ī dispositiōe formauerit. eūdē et fatum uocari, et

Deum & animum Iouis, & necessitatem omnium rerum. Hæc Cleanthes in Spiritu congerit, quem permeatorem uniuersitatis affirmat. Et nos etiam Sermoni, atq; rationi, itẽq; Virtuti, per quæ omnia molitum Deum ediximus, propriam substantiam spiritus inscribimus, cui & sermo insit prænuntianti, & ratio adsit disponenti, & uirtus præsit perficienti. Hunc ex Deo prolatum didicimus, & prolatione generatũ, & iccirco filium, & Deum dictum ex unitate substãtiæ. Nam & deus spiritus, etiam cum radius ex sole porrigitur, portio ex summa. Sed Sol erit in radio, q̃a Solis est radius, nec separatur substantia, sed extenditur. Ita de spiritu spiritus, & de Deo Deus. Vt lumen de lumine accensum manet integra, & indefecta materiæ matrix. & si plures inde traduces qualitatũ mutueris, ita & quod de Deo perfectum est, Deus est, & Dei filius, & unus ambo. Ita de spiritu spiritus, et de Deo deus modulo alternum numerum gradu non statu fecit, & à matrice non recessit, sed excessit. Iste igitur dei radius, ut retro semper prædicabatur, delapsus in Virginem quandam, & in utero eius caro figuratus nascitur homo Deo mistus. caro spiritu instructa nutritur, adolescit, affatur, docet, operatur, & Christus, est. Recipite interim hanc fabulam, similis est uestris, dum ostendimus quomodo Christus probetur, & qui penes nos eiusmodi fabulas æmulas ad destructionem ueritatis istiusmodi perministrauerint. Sciebant et iudæi uenturum esse Christum, scilicet quibus prophetæ loquebantur. nam et nunc aduentum eius expectant, nec alia magis inter nos, & illos compulsatio est, quã

quod iam uenisse non credunt. Duobus enim aduenti bus eius significatis, primo, qui iam expunctus est in humilitate conditionis humanæ. Secundo, qui conclu- dendo seculo imminet in sublimitate diuinitatis exer tæ. Primum non intelligendo. Secundum, quem manife stius prædicatum sperant, unum existimauerunt, nec enim itelligerent pristinum credituri, si intellexissent, & consecuturi salutem, si credidissent. meritum fuit delictum eorum. Ipsi legunt ita scriptum. multatos se sapientia, & intelligentia, & oculorum, & aurium fruge. Quem igitur solum hominem modo præsum- pserant de humilitate, sequebatur uti magnum æsti- marent de potestate, cum illo uerbo dæmonia de homi- nibus excuteret, cæcos illuminaret, leprosos purgaret, paralyticos restrîgeret, mortuos deniq; uerbo redderet uitæ, elementa ipsa famularent, compescens procellas, & freta ingrediens, ostendens sese uerbum Dei, idest λόγον, illud primordiale primogenitum uirtute, & ra tione comitatum, & spiritu instructum eundē, qui uer bo omnia & faceret, & fecisset. Ad doctrinam uero eius quia reuincebantur magistri, primoresq; iudæo- rum, ita exasperabantur, maxime quod ad eum in- gens multitudo deflecteret, ut postremo oblatum Pon- tio Pilato Syriam tunc ex parte Romana procuranti uiolentia suffragiorum in crucem Iesum dedi sibi ex torserint. prædixerat & ipse ita facturos. parū hoc, si non & prophetæ retro etiam tamen suffixus mul ta mortis illius propria ostendit insignia. Nam spiri- tum cum uerbo sponte demisit præuento carnificis offi cio. Eodem momento dies medium orbem signante So-

le subducta est. Deliquium utiq; putauerunt, qui id quoq; super Christo prædicatum non scierunt, & tamen eum mundi casum relatum in archiuis uestris habetis. tunc iudæi detractum, & sepulchro conditum magna etiam militari manu custodiæ diligentia circunsederunt, ne quia prædixerat tertia die resurrecturũ se à morte, discipuli furto amoliti cadauer fallerent suspectos. Sed ecce die tertia concussa repente terra, & mole reuoluta, quæ obstruxerat sepulchrum, & custodia pauore disiecta, nullis apparentibus discipulis, nihil in sepulchro repertum est, præterquã exuuiæ sepulti. nihilo minus tamen primores, quorum intererat & scelus diuulgare, & populum uectigalem, & famularem sibi à fide reuocare, surreptum à discipulis iactitauerunt. nam nec ille se in uulgus eduxit, ne impij errore liberarentur, ut & fides non mediocri præmio destinata difficultate constaret. Cum discipulis autem quibusdã apud Galileam iudææ regionem ad .XL. dies egit, docens eos quæ docerent. dehinc ordinatis eis ad officium prædicandi per orbẽ circunfusa nube in cœlum est receptus, multo melius quã apud uos asseuerare de Romulo Proculi solẽt. ea omnia super Christo Pilatus, & ipse iam pro sua conscientia Christianus Cæsari tunc Tiberio nuntiauit, Sed & Cæsares credidissent super Christo, si aut Cæsares non essent seculo necessarij, aut si & christiani potuissent esse Cæsares. Discipuli quoq; diffusi per orbem ex præcepto magistri Dei paruerunt, qui & ipsi à Iudæis insequentibus multa perpessi, utiq; pro fiducia ueritatis libenter, Romæ postremo per Neronis sæ-

uitiam sanguinē christianum seminauerunt. Sed mõstrauimus uobis idoneos testes Christi ipsos illos, quos narratis, multum est, si eos adhibeam, ut credatis christianis, propter quos non creditis christianis.

De Christo, & dæmonibus, eorumq; uiribus, & actionibus. Cap. XXII

i Nterim hic est ordo nostræ institutionis. hunc edidimus & sectæ, & nominis censum cum suo authore. nemo iam infamiã incutiat, nemo aliud existimet, quia nec fas est ulli de sua religione mentiri. ex eo enim, quod aliud à se coli dicat, quã colit, negat quod colit, & culturam, et honorem in alterum transfert, & transferendo iam nõ colit, quod negauit. dicimus & palàm, dicimus et uobis torquentibus. lacerati, & cruenti uociferamur. Deum colimus. per Christum, illum hominem putate. per eum, & in eo se cognosci uult Deus, & coli. ut Iudæis respondeamus, & ipsi Deum per hominem Moysem colere didicerunt. ut græcis occurram, Orpheus Pieriæ, Musæus Athenis, Melampus Argis, Trophonius Bœotiæ initiationibus homines obligauerunt. ut ad uos quoq; dominatores gentium aspiciam, homo fuit Pompilius Numa, qui Romanos operosissimis superstitionibus onerauit. liceuerit & Christo cõmentari diuinitatem rem propriam. non quia rupices, et adhuc feros homines multitudinem tot numinũ demendo rum, attonitos efficiendo ad humanitatẽ temparet, qđ Numa. Sed qui iã expolitos, et ipsa urbanitate deceptos

in agnitionem ueritatis ocularet. Quærite ergo, si uera est ista diuinitas Christi. Si ea est, qua cognita, quis reformetur ad bonum, sequitur, ut false renuntietur, comperta in primis illa omni ratione, quæ delitescēs sub nominibus, & imaginibus mortuorum quibusdam signis, & miraculis & oraculis fidem diuinitatis operatur, atq; adeo dicimus esse substantias quasdam spiritales. nec nouum est nomen. Sciunt dæmones philosophi Socrate ipso ad dæmonij arbitriū expectante. Quidni? cum & ipsi dæmonium adhæsisse à pueritia dicatur, dehortando planè à bono. omnes sciunt poetæ. etiam uulgus indoctum in usum maledictis frequentant Sathanam principē huius mali generis, proinde de propria conscientia animæ, eadem ex sacramenti uoce pronuntiat. Angelos quoq; etiam Plato non negauit, utriusq; nominis testes esse, uel magos asserunt. Sed quomodo de angelis quibusdam sua sponte corruptis corruptior gens dæmonum euaserit damnata à Deo cum generis authoribus, & cum eo, quem diximus, principe apud literas sanctas ordine cognoscitur. Nunc de operatione eorum satis erit exponere. operatio eorum est hominis euersio, sic malitia spiritalis à primordio auspicata est in hominis exitium. Itaq; corporibus quidem & ualetudines infligunt, & aliquos casus acerbos. animæ uero repentinos, & extraordinarios per uim excessus. suppetit illis ad utrāq; substantiam hominis alendā subtilitas, & tenuitas sua multum spiritalibus uiribus. licet & inuisibiles, & insensibiles in affectu potius quā in actu suo appareant. si poma, si fruges nescio quod auræ

latens uitium in flore præcipitat, in germine exanimat, in pubertate conuulnerat, ac si cæca ratione tentatus aër pestilentes haustus suos effundit, eadem igitur obscuritate contagionis aspiratio dæmonum, & angelorum mentis quoq; corruptelas agit furoribus, & amentiis fœdis, ac sæuis libidinibus cum erroribus uarijs, quorum iste potissimus, quod eos ipsos captis, & circunscriptis hominum mentibus commedat, ut & sibi pabula propria nidoris, & sanguinis procuret simulachris, imaginibus oblata, & quæ illi accuratior pascua est, qua hominem è cogitatu ueræ diuinitatis auertat præstigijs falsis. quas & ipsas quomodo operetur, expediam. Omnis spiritus ales est. Hoc angeli, & dæmones. Igitur momento ubiq; sunt. Totus Orbis illis locus unus est, quid ubiq; geratur, tam facile sciũt quã enuntiant. uelocitas diuinitas creditur, quia substantia ignoratur. sic & authores interdum uideri uolunt eorum, quæ annuntiant. & sunt planè malorũ nonnunquam, bonorum tamen nunquam. dispositiones etiam Dei, & nunc prophetis contionantibus excerpunt, & nunc lectionibus resonantibus carpunt. Ita & hinc sumentes quasdam temporũ sortes æmulantur diuinitatem, dum furantur diuinationem. In oraculis autem quo ingenio ambiguitates temperent in euentus, sciunt Crœsi, sciunt Pyrrhi. cæterum testudinem decoqui cum carnibus pecudis Pythius eo modo renuntiauit, quo supra diximus, momento apud Lydiam fuerat habens de incolatu aëris, & de uicinia syderum, et de commertio nubium cœlestes sapere paraturas, ut & pluuias, quas iam sentiunt, repromit

tant, beneficii planè, & circa curas ualetudinum. lædunt enim primo, dehinc remedia præcipiunt ad miraculum noua, siue contraria postquam desinunt lædere, & curasse creduntur. Quid ergo de cæteris ingeniis, uel etiam uiribus fallaciæ spiritalis edisseram? Phantasmata Castorum, & aquam cribro gestatam, & nauem cingulo promotam, & barbam tactu irrufatam, & ut numina lapides crederentur, & Deus uerus non quæreretur.

De phantasmatibus magicæ, & Dæmoniis.
Caput XXIII.

Porrò si & magi phantasmata edunt, & iam defunctorū inclamant animas, si pueros in eloquium oraculi eliciunt, si multa miracula circulatoriis præstigiis ludunt, si & somnia immittunt, habentes semel inuitatorum angelorum, & dæmonum assistentem sibi potestatem, per quos, & capræ, & mensæ diuinare consueuerunt, quanto magis ea potestas de suo arbitrio, & pro suo negotio studeat totis uiribus operari, quod alienæ præstant negotiationi? aut si eadem & Angeli, & Dæmones operantur, quæ & dij uestri, ubi est ergo præcellentia diuinitatis, quam utiq; superiorem omni potestate credendū est? non ergo dignius præsumetur ipsos esse, qui se deos faciant, cum eadē edant, quæ faciant deos credi, quàm pares angelis, & dæmonibus, deos esse? locorum differentia distinguitur (opinor) ut à templis deos existimetis, quos alibi deos nō dicitis. ut aliter dementare uideatur, qui sacras turres peruolat, aliter qui tecta uiciniæ

transilit, & alia uis pronũtietur in eo, q genitalia, uel lacertos, alia, qui sibi gulã proſecat, cum par exitus furoris, & una ratio eſt inueſtigationis. Sed hactenus uerba, iam hinc demonſtratio rei ipſius. qua oſtendemus unam eſſe utriuſq; nominis qualitatem. edatur hic aliquis ſub tribunalibus ueſtris, quem dæmone angi conſtet, iuſſus à quolibet chriſtiano loqui ſpiritus ille tam ſe dæmonem confitebitur de uero, quàm alibi deum de falſo. Aeque producatur aliquis ex iis, qui de deo pati existimantur, qui aeris maleficum numen de nidore cõcapiunt, qui ructando curantur, qui anhelando profantur. Iſta ipſa uox cœleſtis pluuiarum pollicitatrix, iſte ipſe Aeſculapius medicinarum demonſtrator alia de morituris Socordio & Denatio, & Aſclepiodoto ſumminiſtratur, niſi ſe dæmones confeſſi fuerint, chriſtiano mentiri non audentes ibidem illius chriſtiani procacisſimi ſanguinem fundite. quid iſto opere manifeſtius? quid hac probatione fidelius? ſimplicitas ueritatis in medio eſt. uirtus illi ſua aſſiſtit. nihil ſuſpicari licebit magia, aut aliqua eiuſmodi fallacia fieri. dictis non ſtetis, ſi oculi ueſtri, & aures præmiſerint uobis. qd autem inniti poteſt aduerſus id, quod oſtenditur nuda ſynceritate? ſi altera parte uere dei ſunt, cur ſeſe dæmonia mentiuntur? an ut uobis obſequantur? Iam ergo ſubiecta chriſtianis diuinitas ueſtra. nec diuinitas deputanda eſt, quæ ſubdita eſt homini, & ſiquid ad decus facit æmulis ſuis, ſi alterà parte dæmones ſunt, uel angeli, cur ſe alibi pro dijs agere reſpondẽt? Nam ſicut illi, qui Dij habentur, dæmones ſe dicere noluiſſent, ſi uere Dij eſſent, ſcilicet ne de maieſtate ſe de-

ponerent. Ita & isti, quos directo dæmones nostis, non auderent alibi pro Dijs agere, si aliqui omnino dij essent, quorum nominibus utuntur. uererẽtur enim abuti maiestate superiore sine dubio, & timendorum. ideo nulla est diuinitas ista, quã tenetis, quia si esset, neq; à dæmonijs affectaretur in cõfessione, neq; à dijs negaretur. cum ergo utraq; pars concurrit in confessionem Deos esse negans, agnoscite unum genus esse, idest dæmonas. uerum utrobiq; iam Deos quærite. quos cum præsumpseratis, dæmonas esse cognoscitis. eadem uero opera nostra ab eisdem dijs uestris non tantum hoc detegentibus, quod neq; ipsi dij sint, neq; ulli alij, etiam illud in continenti agnoscitis, qui sit uere deus, & an ille, & an unicus, quem christiani profitemur. & an ita credendus, colẽdus'q;, ut fides, ut disciplina disposita est christianorum. Dicent ibidem, ecquis ille Christus cum sua fabula? si homo communis conditionis, si magus, si post mortem de sepulchro à discipulis surreptus, si nunc deniq; penes inferos, si non in cœlis potius, & inde uenturus cum totius mũdi motu, cum horrore orbis, cum planctu omnium, nõ christianorum, ut dei uirtus, & dei spiritus, et sermo, & sapientia, & ratio, & Dei filius, quod cum ridetis, rideant & illi uobiscum, negent Christum omnẽ ab æuo animam restituto corpore iudicaturum. Dicãt hoc pro tribunali, si forte Minoën, & Radamanthũ secundum consensum Platonis, & poetarum hoc esse sortitos, suæ saltem ignominiæ, & damnationis notam refutent. Renuntiant se immundos spiritus esse, quod uel ex pabulis eorum sanguine, & fumo, & pu

tidis rogis pecorum, & impuratissimis linguis ipsorũ uatum intelligi debuit. Renuant ob malitiam prædamnatos se in eundẽ iudicii diem cum omnibus cultoribus, & operationibus suis. Atqui omnis hæc nostra in illos dominatio, & potestas dominatione Christi ualet, & de comminatione eorum, quæ sibi à Deo per arbitrum Christum imminentia expectant, Christum timentes in Deo, & deum in Christo, subiiciuntur seruis Dei, & Christi. ita de contactu, deq; afflatu nostro contemplatione, & repræsentatione ignis illius correpti etiam de corporibus nostro imperio excedunt inuiti, & dolentes, & uobis præsentibus erubescentes. credite illis, cum de se loquuntur, qui mentientibus creditis, nemo ad suum dedecus mentitur, quin potius ad honorẽ. magis fides prona est aduersus semetipsos cõfitentes, quã pro semetipsis negantes. Hæc deniq; testimonia Deorum uestrorum Christianos facere consueuerunt. quia plurimum illis credendo, in Christo domino credimus. Ipsi literarum nostrarum fidem accendunt. Ipsi spei nostræ fiduciam ædificant. colitis illos, quos scitis esse de sanguine Christianorum, nollẽt itaq; uos, tam fructuosos, tam officiosos sibi admittere, uel ne à uobis quandoq; christianis fugentur, si illis sub christiano uolẽte uobis ueritatem probare, mentiri liceret. omnis ista confessio illorum, qua se deos negant esse, quáq; non alium deum respõdent præter unum, cui nos mancipamur, satis idonea est ad depellẽdum crimen læsæ maxime romanæ religionis. Si enim non sunt Dei pro certo, nec religio pro certo est. si religio non est, nec pro certo rei sumus læsæ reli-

gionis. At è contrario in uos exprobratio resultauit, qui mendacium colentes ueram religionem ueri dei non modo negligendo, quin insuper expugnando deum uerũ, committitis crimen ueræ irreligiositatis. Nam ut constaret illos deos esse, non'ne conceditis de æstimatione communi aliquem esse sublimiorem, & potentiorem, uelut principem mundi perfectæ peritiæ, et maiestatis? nam & sic pleriq; disponunt diuinitatem, ut imperiũ summæ dominationis esse penes unum, officia eius penes multos uelint. ut Plato Iouem magnum in cœlo comitatum exercitu describit deorum pariter, & dæmonum. Itaq; oportere & procurantes, & præfectos, & præsides pariter suscipi, & tamen quod facinus admittit, qui magis ad Cæsarem promerendum & operam, & spem suã transfert, nec appellationẽ Dei, ita ut imperatoris in aliquem principem confitetur, cum capitale esse iudicetur alium præter Cæsarem & dicere, & audire? colat alius deum, alius Iouem, alius ad cœlum supplices manus tendat, alius ad aram Fidei manus, alius, si hoc putatis, nubes numeret orans, alius lacunaria, alius suam animam deo suo uoueat, alius hirci. Videte enim, ne & hoc ad irreligiositatis eulogium cõcurrat, adimere libertatem religionis, & interdicere optionem diuinitatis, ut non liceat mihi colere quem uelim, sed cogar colere, quem nolim. Nemo se ab inuito coli uellet, ne homo quidem, atque ideo & Aegyptijs permissa est tam uanæ superstitionis potestas auibus, et bestijs consecrandis, & capite damnandi, qui aliquem huius modi deum occiderit. Vniciq; etiam prouinciæ, & ciuitati suus deus est, ut Syriæ Astartis, ut Arabiæ Diasa

res, ut Norico Tibilenus, ut Africæ Cœlestus, ut Mauritaniæ Reguli sui. romanas (ut opinor) prouincias edidi, nec tamen Romanos dominos earum, q̃a Romæ nõ magis coluntur, quàm qui per ipsam quoque Italiam municipali consecratione censentur, Crustuminiensium Deluentinus, Narniẽsium Viridianus, Aesculanorum Ancaria, Volsiniensium Nursia, Otriculanorum Valẽtia, Sutrinorum Nortia, Faliscorum in honore est pater Curis, unde accepit cognomen Iuno. Sed nos soli arcemur à religionis proprietate. Lædimus Romanos, nec romani habemur, quia non romanorum deũ colimus, bene quod omniũ deus est, cuius uelimus, aut nolimus omnes sumus. Sed apud uos quod uis colere ius est, præter deum uerum. quasi non hic magnus omniũ sit deus, cuius omnes sumus.

De religione Romanorum. Cap. XXIIII.

Satis mihi quidem uideor probasse de falsa, & uera diuinitate, cum demonstraui, quemadmodũ probatio consistat non modo disputatiõibus, nec argumentatiõibus, sed ipsorum etiam testimonijs, quos deos creditis, ut nihil iam ad hãc causam sit retractandum. Quoniã tamen romani nominus proprie mentio occurrit, nõ omittam congressionẽ, quam prouocat illa præsumptio dicẽtiũ, Romanos pro merito religiositatis diligentissime in tantum sublimitatis elatos, ut orbẽ occuparint, et à deo deos esse, ut præter cæteros floreant, qui illis officium præter cæteros faciant. s. ista merces Romanis à dijs

pro gratia expensa est. Sterculius, & Mutinus, & Larentia prouexit imperium. peregrinos enim deos nõ putem extraneæ gẽti magis fautum uoluisse quá suæ. & patrium solum, in quo nati, adulti, nobilitati, sepultiq; sunt, trãsfretanis dedisse. unde Cybele, si urbẽ Romam, ut memoriam Troiani generis adamauit, uernaculi sui scilicet aduersus Achiuorum arma protecti, si adulteros transire prospexit, quos sciebat Græciam Phrygiæ debellatricem subacturos? Itaq; maiestatis suæ in urbem collatæ grande documentum nostræ etiam ætati proposuit, cum M. Aurelio apud Syrmiũ reip. exempto die. XVI. Calen. Aprilis. Archigallus ille sanctissimus die. IX. Calen. earundem, quo sanguinem impurum lacertos quoq; castrãdo libabat, pro salute imperatoris Marci, iam interpreti solita æque imperia mandauit. O' nuntios tardos, o' somniculosa diplomata, quorũ uitio excessum imperatoris non ante Cybele cognouit, ne deam talem riderent christiani. sed non statim, & Iupiter Cretam suam Romanis fascibus concuti sineret, oblitus antrum illud idæum, & æra Corybantia, et iucundissimum illic nutricis suæ odorẽ. non ne omni Capitolio tumulum suũ præposuisset, ut ea potius orbi terræ præcelleret, quæ cineres Iouis texit? uellet Iuno punicam urbem posthabita Samo dilectam ab Aeneadarum utiq; genere deleri? quod si

– Hic illius arma,
Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse,
Siqua fata sinant, iam tum tenditq;, fouetq;,

Misera illa coniux Iouis, & soror aduersus fata non

ualuit, plane
Fato ſtat Iuppiter ipſe.
Nec tantum tamen honoris Romani dictuerunt fatis dedentibus ſibi Carthaginem aduerſus deſtinatum, uotumq; Iunonis, quãtum proſtitutiſſimæ lupæ Larentiæ.

De regno Deorum. Cap. XXV.

PLures Deos ueſtros regnaſſe certũ eſt. Igitur ſi conferendi Imperii tenent poteſtatẽ, cum ipſi regnarent, à quibus acceperant eam gratiam, quã coluerat Saturnus, & Iupiter aliquem opinor Sterculium, ſed Romani poſtea cum indigenis cultoribus ſuis. etiam ſiqui non regnarunt, tamen regnabatur ab aliis non dum cultoribus ſuis, ut qui non dum dii habebantur. Ergo aliorum eſt regnũ dare, quia regnabatur multo ante, quã iſti dii inciderentur. ſed quã uanum eſt faſtigium Romani nominis religioſitatis meritis deputare, cum poſt imperium, ſiue adhuc regnum religio profecerit. Age iam rebus religio profecerit. nam & ſi à Numa concepta eſt curioſitas ſuperſtitioſa, non dum tamen aut ſimulachris, aut templis res diuina apud Romanos conſtabat, frugi religio, & pauperes ritus, & nulla capitolia certantia cœlo, ſed temeraria de ceſpite altaria, & uaſa adhuc ſamia, & nidor ex illis, & Deus ipſe nuſquam. Non dum enim tunc ingenia græcorum, atq; thuſcorũ fingendis ſimulachris urbem inundauerant. Ergo nõ ante religioſi Romani quã magni. Ideóq; non ob hoc magni, quia religioſi. Atqui quomodo ob religionem

magni, quibus magnitudo de irreligiositate prouenit. ni fallor enim omne regnū, uel imperium bellis quæritur, & uictorijs propagatur. porrò bella, & uictoriæ captis, & euersis plurimum urbibus constant. Id negotium sine deorum iniuria non est. cædem, strages mœnium, & templorum, pares cædes ciuium, & sacerdotum, Nec dissimiles rapinæ sacrarum diuitiarum, & profanarum. tot igitur sacrilegia Romanorum, quot trophæa. tot de Dijs, quot de gentibus triumphi. tot manubiæ, quot manent adhuc simulachra captiuorum deorum, & ab hostibus ergo suis sustinent adorari, & illis imperium sine fine decernunt, quorum magis iniurias, quàm adulationes remunerasse debuerant. Sed qui nihil sentiunt, tam impune læduntur, quàm frustra coluntur. certe non potest fidei conuenire, ut religionis meritis excreuisse uideantur, q̄ ut sugessimus religionem, aut lædendo creuerunt, aut crescendo læserunt etiam illi, quorum regna conflata sunt in imperij Romani summam. cum ea amitterent, sine religionibus non fuerunt.

De regno Dei. Cap. XXVI

u Idete igitur ne ille regna dispenset, cuius est & orbis, qui regnatur, & homo ipse, q̄ regnat. ne ille uices dominationum ipsis tēporibus in seculo ordinauerit, q̄ ante omne tempus fuit, & seculum corpus temporū fecit. ne ille ciuitates extollat, aut deprimat, sub quo fuit aliquando sine ciuitatibus genus hominum. Quid erratis? prior est q̄bus-

ctam dijs suis syluestris Roma ante regnauit, q̃ tantum ambitum capitolij extrueretur. Regnauerunt et Babylonij ante pontifices, et Medi ante XV uiros, et Aegyptij ante Salios, & Assyrij ante Lupercos, & Amazones ante Virgines Vestales. Postremo si Romanae religiones regna praestant, nunq̃ retro iudaea regnasset despectrix communium istarum diuinitatum, cuius & Deum uictimis, & templum donis, & gentem foederibus aliquandiu Romani honorastis. nunq̃ dominaturi eius, si Deo nõ deliquisset, ultimo in Christum. Satis haec aduersus intentionem laesae diuinitatis, q̃ non uideamur laedere eam, quam ostendimus non esse.

De spiritu Daemoniaco. Cap. XXVII

i Gitur prouocati ad sacrificandũ obstruimus gradum pro fide conscientiae nostrae, qua certi sumus, ad quos ista perueniant officia. sub imaginum prostitutione, & humanorum nominum consecratione. Sed quidã dementiam existimant, quod cum possimus & sacrificare in praesenti, & illaesi abire manente apud animum proposito, obstinationem saluti praeferamus. Datis scilicet cõsiliũ, quo uobis abutamur. sed agnoscimus unde talia suggerantur. qui totum hoc agitent, & quomodo nunc astutia suadendi, nunc duritia saeuiendi ad constantiam nostram deijciendam operetur. Ille scilicet spiritus daemoniacae, et angelicae paraturae, q nostr ob diuortiũ aemulus, & ob dei gratiam inuidus, de mentibus uestris aduersus nos praeliatur, occulta inspiratione modulatis, & subornatis ad omnem, quam in primordio exorsi sumus, & iudicandi peruersitatem, & saeuiendi iniqtatem.

Nam licet subiecta sit nobis tota uis dæmonum, & eiusmodi spiritus, ut nequã, tamen serui metui nonnũquam contumaciam miscent, & lædere gestiunt, quos aliâs uerentur. odium enim etiam timor spirat. præterquam & desperata conditio eorum ex prædamnatione, solatium reputat fruendæ interim malignitatis de pœnæ mora. & tamen apprehensi subiguntur, & conditioni suæ succidunt, & quos de longinquo oppugnant, de proximo obsecrant. Itaq; cum uice rebellãtium ergastulorum, siue carcerum, uel metallorum, uel hoc genus pœnalis seruitutis erumpũt aduersum nos, in quorum potestate sunt, certi impares se esse, & hoc magis perditos, ingratis resistimus, & æquales repugnamus, perseuerantes in eo, quod oppugnant. & illos nunquam magis detriumphamus, quã cum pro fidei obstinatione damnamur.

Quod plus honoris imperatoribus suis exhibeant quã deis. Cap. XXVIII.

Voniam autem facile iniquum uideretur liberos homines inuitus urgeri ad sacrificandum. (Nam & aliâs diuinæ rei faciẽdæ libens animus inducitur,) certe ineptum existimaretur, siquis ab alio cogeretur ad honorem deorum, quos ultro sui causa placare deberet, ne præ manu esset iure libertatis dicere nolo mihi Iouem propitium. Tu qui es? me conueniat Ianus iratus ex qua uelit frõte. Quid tibi mecum est? formati estis ab ijsdem utiq; spiritibus, ut nos pro salute imperatoris sacrificare co

gatis. & imposita est tam uobis necessitas cogendi, quã nobis obligatio periclitandi. Ventum est igitur ad secundum titulum læsæ augustioris maiestatis. Siquidem maiore formidine, & callidiore timiditate Cæsarem obseruatis, quã ipsum de Olympo Iouem etiam merito si sciatis. Quis enim ex uiuentibus non cuilibet mortuo potior? Sed nec hoc uos ratione facitis, potius quã respectu præsentaneæ potestatis. Adeo & in isto irreligiosi Deos uestros erga deprehendimini, cum plus timoris humano dominio dicatis. in ciuitatibus deniq; apud uos per omnes deos, quã per unum genium Cæsaris peieratur.

An possint prodesse Idola. Cap. XXIX.

Constet igitur prius, si isti, quibus sacrificatur, salutem imperatoribus, uel cuilibet homini impertiri possunt, & ita nos crimini addicite. Si Angeli, aut Dæmones substantia pessimi spiritus, beneficium aliquod operantur, si perditi conseruant, si damnati liberant, si deniq;, quod conscientia nostra est, mortui uiuos tuentur, iam utiq; suas primo statuas, & imagines, & ædes tuerentur, quæ (ut opinor) Cæsarum milites excubijs salua præstãt. puto autem hæ ipsæ materiæ de metallis Cæsarum ueniunt, & tota templa de nutu Cæsaris constant. multi deniq; dij habuerunt Cæsarem iratum. Facit ad causam, si & propitius illis aliquid liberalitatis, aut priuilegi confert. Itaq; sunt in Cæsaris potestate, cuius & toti sunt. quomodo habebunt salutem Cæsaris in

potestate, ut eam præstare posse uideantur, quã facilius ipsi à Cæsare consequuntur?

Imperatores à Deo esse, quorum salutem Christiani à Deo uero supplices petant, qui eam dare solus potest. Caput XXX.

Deo ergo committimus in maiestatem Imperatorum, quia illos nos subiicimus rebus suis? quia non ludimus de officio salutis ipsorum? qui eam non putamus in manibus esse plumbatis? Sed uos religiosi, qui eam quæritis ubi non est, petitis, à quibus dari non potest, præterito eo, in cuius est potestate. Insuper eos debellatis, qui eam sciunt petere, qui etiam possint impetrare, dum sciunt petere. Nos enim pro salute Imperatorum Deum uocamus æternum, Deum uerum, & Deum uiuum, quem et ipsi Imperatores propitiũ sibi præter cæteros malũt. Sciunt quis illis dederit imperium. sciunt qui homines, qui & animas sentiunt, eum deum esse solum, in cuius solius potestate sunt, à quo sunt secundi, post quẽ primi ante omnes, & super omnes deos. qui diu cum super omnes homines, qui utiq; uiuunt, & mortuis antistant, recogitant quousq; uires imperii ualeant, et ita deum intelligunt, aduersus quem ualere non possunt, per eum ualere se cognoscunt. cœlum deniq; debellet Imperator, cœlum captiuum triumpho suo inuehat, cœlo mittat excubias, cœlo uectigalia imponat. Non potest, ideo magnus est, quia cœlo minor est. illius enim est ipse, cuius & cœlum est, & omnis creatu-

ra. inde eſt imperator, unde & homo ante quã imperator, inde poteſtas illi, unde & ſpiritus. illuc ſuſpicientes Chriſtiani manibus expanſis quia innocuis, capite nudo, quia non erubeſcimus, deniq; ſine monitore, quia de pectore oramus, precantes ſumus omnes ſemper pro omnibus, imperatoribus uitam illis prolixam, imperium ſecurum, domum tutam, exercitus fortes, ſenatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcunq; hominis, & Cæſaris uota ſunt. Hæc ab alio orare non poſſum, quàm à quo ſcio me conſecuturum, quoniam & ipſe eſt, qui ſolus præſtat, & ego ſum, cui impetrare debetur, famulus eius. qui eum ſolum obſeruo, qui ei offero opimam, & maiorem hoſtiam, quam ipſe mandauit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de ſpiritu ſancto profectam. Non grana thuris unius aſſis, non à radice arboris lachrymas, nec duas meri guttas, nec ſanguinem reprobi hominis mori optantis, & poſt omnia inquinamenta, etiam conſcientiam ſpurcam ut mirer, cum hoſtiæ probentur penes uos, à uitioſiſſimis ſacerdotibus cur præcordia potius uictimarum, quã ipſorum ſacrificantium examinantur? Sic itaq; nos ad Deum expanſos ungulæ fodiant, cruces ſuſpẽdant, ignes lambant, gladii guttura detruncent, beſtiæ inſiliant, paratus eſt ad omne ſupplicium ipſe habitus orantis Chriſtiani. Hoc agite boni præſides. extorquete animam Deo ſupplicantem pro imperatore, hic erit crimen, ubi ueritas, & Dei deuotio eſt.

De oratione pro inimicis. Cap. XXXI.

a Dulati nunc sumus Imperatori, & menti ti uota, quæ diximus ad euadendam scili cet uim. planè proficit ista fallacia. Admittitis enim nos probare quodcunq; defendimus. Qui ergo putas nihil nos de salute Cæsarum curare, inspice Dei uoces, literas nostras, quas neq; ipsi supprimimus, & pleriq; casus ad extraneos transferũt. Scitote ex illis præceptum esse nobis ad redundantiam benignitatis, etiam pro inimicis Deum orare, & persecutoribus nostris bona precari, qui magis inimici, & persecutores christianorum, quã de quorum maiestate conuenimur in crimen? sed etiam nominatim, atq; manifeste, orate inquit, pro regibus, & pro principibus, & potestatibus, ut omnia tranquilla sint. uobiscum enim concutitur Imperium concussis etiã cæteris membris eius, utiq; & nos licet extranei à turbis æstimemur, in aliquo loco casus inuenimur.

Quare etiam pro Imperii Ro. Salute Christiani orent. Caput XXXII.

e St & alia maior necessitas nobis orandi pro imperatoribus, etiam pro omni statu imperii, rebusq; Romanis, quod uim maximam uniuerso orbi iminentem, ipsamq; clausulam seculi acerbitates horrẽdas comminantem, Romani imperii commeatu scimus retardari. Itaq; nolumus experiri, & dum precamur differri, Romanæ diuturnitati fauemus. Sed & iuramus sicut non per Genios Cæsarum, ita per salutem eorum, quæ est augustior

omnibus

omnibus genijs. Nescitis genios dæmonas dici, & inde diminutiua uoce dæmonia. Nos iudicium Dei suspicimus in Imperatoribus, qui gentibus illos præfecit. id in eis scimus esse, quod Deus uoluit, et pro magno adiumento habemus. Cæterum dæmonas, idest genios adiurare consueuimus, ut illos de hominibus exigamus, non deierare, ut illis honorē diuinitatis conferamus.

Imperatorem hominem esse, non deum.

Caput XXXIII.

Sed quid ego amplius de religione, atq; pietate christiana in Imperatorem quã necesse est? Suspiciamus ut eum, quem Dominus noster elegerit, ut merito dixerim noster est magis Cæsar, ut à nostro Deo constitutus. Itaq; ut in eo, plus ego illi operor in salutem. Siquidem non solum ab eo postulo eam, qui potest præstare, aut quod talis postulo, qui merear impetrare, sed etiam, quod temperans maiestatem Cæsaris infra Deum, magis illum cõmendo Deo, cui soli subijcio. Subijcio autem cui non adæquo. Non enim Deum imperatorem dicam, uel q̃a mentiri nescio, uel quia illum deridere non audeo, uel quia nec ipse se Deum uolet dici. si homo sit, interest homini Deo cedere. Satis habeat appellari Imperator. Grande & hoc nomen est, quod à Deo traditur. negat illum imperatorem, qui Deum dicat. nisi homo sit, non est Imperator. Hominem se esse etiam triumphans in illo sublimissimo curru admonetur. Suggeritur enim ei à tergo. Respice post te. Hominem memento te. etiã utiq; hoc magis gaudet, tanta se glo-

ria coruscare, ut illi admonitio conditionis suæ sit necessaria. Minor erat, si tūc Deus diceretur. Maior est, qui reuocatur, ne se Deum existimet.

Nec Dominum nisi more communi, Imperatorem esse appellandum. Caput XXXIIII.

a Vgustus Imperij formator ne dominū quidem dici se uolebat, & hoc enim Dei est cognomen. Dicam planè imperatorem dominum, sed more communi. Sed quando non cogor, ut dominum Dei' uice dicam. Cæterum liber sum illi. Dominus enim meus unus est Deus omnipotens, æternus, idem qui & ipsius. qui pater patriæ est, quomodo Dominus est. Sed et gratius nomen est pietatis quā potestatis, etiam familiæ magis patres, quā Domini uocantur. tāto abest, ut Imperator Deus debeat dici, quod non potest credi non modo turpissima, sed & perniciosa adulatione. tanquam si habens Imperatorē, alterum appelles, non'ne maximam, & inexorabilem offensam contrahes eius, quem habuisti, etiam ipsi timendam, quem appellasti? esto religiosus in Deum, qui uis illum propitium imperatori. desine alium Deum credere, atque ita & hunc Deum dicere, cui deo opus est, si non de mendacio erubescit adulatio, eiusmodi hominem deum appellans, timeat saltem de infausto. Male dictum est ante ἀποθέωσιν deum Cæsarem nuncupare.

De solennibus Cæsarum. Cap. XXXV.

PRopterea igitur publici hostes christiani, quia imperatoribus neque uanos, neque mentientes, neq; temerarios honores dicãt, quia ueræ religionis homines etiam solennia eorum, conscietia potius quàm lasciuia celebrant. grande uidelicet officium focos, & choros in publicum educere, uicatim epulari, ciuitatem tabernæ habitu abolefacere, uino lutum cogere, cateruatim cursitare ad iniurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. sicaine exprimitur publicum gaudium p publicum dedecus? Hæccinæ solennes dies principum decent, quæ alios dies non decent? qui obseruant disciplinam de Cæsaris respectu, ij eam propter Cæsarem deserunt? & malorum morum licentia pietas erit, occasio luxuriæ religio deputabitur? O' nos merito dãnandos, cur enim uota, & gaudia Cæsarum casti, & sobrij, & probi expungimus? cur die læto non laureis postes obumbramus? nec lucernis diem infringimus? honesta res, & solennitate publica exigente inducere domui tuæ habitum alicuius noui lupanaris. uelim tamen in hac quoque religione secundæ maiestatis, de qua in secundum sacrilegium conuenimur christiani non celebrãdo uobiscum solennia Cæsarum, quo more celebrari, nec modestia, nec uerecundia, nec pudicitia permittunt, Sed occasio uoluptatis magis, quàm digna ratio persuasit fidem, & ueritatem nostram demonstrare, ne forte & istic, deteriores christiani deprehendãtur, qui nos nolunt Romanos haberi, sed hostes principum Romanorum. ipsos quirites, ipsam uerna-

culam septem collium plebem conuenio an alicui Cæsari suo parcat illa lingua Romana? Testis & Tyberis, & scholæ bestiarum. Iam si pectoribus ad tráslucendum quandam specularem materiam natura obduxisset, cuius non præcordia insculpta appareret? ac noui Cæsaris scenam congiario diuidendo præsidentis, etiam illa hora, qua acclamant de nostris annis,

Augeat tibi
Iuppiter annos.

Hæc Christianus tam enuntiare non nouit, quandiu de nouo Cæsare optare. Sed uulgus inquis, ut uulgus, tamen Romani, nec illi magis depostulatores christianorum quã uulgus. plane cæteri ordines pro authoritate religiosi ex fide, nihil hosti cum de ipso senatu, de equite, de castris de palatiis ipsis spirant? Vnde Cassii, & Nigri, & Albini, unde qui inter duas lauros obsident Cæsarem? unde qui fascibus eius exprimendis palæstricam exercent? unde qui armati palatium irrumpunt? Omnibus tot Sigerijs, atq; Parthenijs audaciores de Romanis (nisi fallor) idest de nõ Christianis. atq; adeo omnes illi sub ipsa usq; impietatis eruptione, & sacra faciebant pro salute imperatoris, & Genium eius deierabant, alij foris, alij ĩtus, & utiq; publicorum hostium nomen christianis dabant. Sed qui nunc scelestarum partiũ socii, aut plausores quotidie reuelantur? post uindemiam paricidarum racematio superstes. quã recentissimis, & ramosissimis laureis postes præstruebant? quã elatissimis, & clarissimis lucernis uestibula enubilabant? quàm cultissimis, & superbissimis toris forum sibi diuide-

bant? non ut gaudia publica cælebrarent, ſed ut uota propria iam ediſcerent, & in aliena ſolẽnitate exemplum, atq; imaginem ſpei ſuæ inaugurarent, nomen principis in corde mutantes. eadem officia dependunt. & qui Aſtrologos, & Aruſpices, & Augures, & Magos de Cæſarum capite conſultant. quas artes ut ab angelis deſertoribus proditas, & à Deo interdictas, ne ſuis quidem cauſis adhibent Chriſtiani, cui autem opus eſt perſcrutari ſuper Cæſaris ſalute, niſi à quo aliquid aduerſus illam cogitatur, uel optatur? aut poſt illam ſperatur, & ſuſtinetur? non enim ea mente de charis conſulitur, qua de dominis. aliter curioſa eſt, ſolicitudo ſanguinis, aliter ſeruitutis.

Quod Chriſtiani æque omnes amant. Caput XXXVI.

SI hæc ita ſunt, ut hoſtes deprehendantur, qui Romani uocabantur, cur nos, qui hoſtes exiſtimamur, Romani negamur? Non poſſumus & Romani non eſſe, & hoſtes eſſe, cum hoſtes reperiantur, qui Romani habeantur? adeo Pietas, et Religio, & fides imperatoribus dedita non in huiuſmodi officiis conſiſtit, quibus & hoſtilitas magis ad uelamentum ſui poteſt fingi, ſed in iis moribus, quibus diuinitas imperat, tam uere, quã circa omnes neceſſe habet exhiberi. neq; enim hæc opera bonæ mentis ſolis imperatoribus debentur à nobis. nullum bonum ſub exceptione perſonarum adminiſtramus, quia nobis præſtamus, qui non ab homine, aut laudis,

aut præmij ex pensum captamus. Sed à Deo exactore et remuneratore indifferentis benignitatis. Iidẽ sumus imperatoribus, qui & uicinis nostris. Male enim uelle, male facere, male dicere, male cogitare de quoquam ex æquo uetamur. quodcunq; nõ licet in imperatorem, id nec in quenquã. quod in neminem, eo forsitan magis, nec in ipsum, qui per deum tantus est.

Ne malum contra malum. Cap. XXXVII.

SI inimicos, ut supra diximus, iubemur dĩligere, quem habebimus odisse? Item si læsi uicem referre prohibemur, ne de facto pares simus, quem possimus lædere? Nam de isto ipsi recognoscite. quoties enim in christianos desæuitis partim animis proprijs, ptim legibus obsequentes? Quoties etiam præteritis uobis, suo iure nos inimicum uulgus inuadit lapidibus, & incendijs ipsi Bacchanalium furijs? nec mortuis parcunt christianis, qn illos de requie sepulturæ, de Asylo quodam mortis, iam alios, iam nec totos auellant, dissecent, distrahant. quid tamen de tam conspiratis, tamq; denotatis, de tam animatis ad mortem usq; pro iniuria repensatis? quando uel una nox pauculis faculis largitatem ultionis posset operari, si malum malo dispungi penes nos liceret. Sed absit, ut aut igni humano uindicetur diuina secta, aut doleat pati, in quo probatur. si enim hostes extraneos, non tantum uindices occultos agere uellemus, deesset nobis uis numerorum, & copiarum? Plures nimirum Mauri, et Marcomani, ipsiq; Parthi, uel quantæcunq;

unius tamen loci & suorum finium gentes, quàm totius orbis externi sumus? & uestra omnia impleuimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum, sola uobis relinquimus templa, cui bello non idonei, non prompti fuissemus? etiam impares copijs, qui tam libenter trucidamur? Si non apud istam disciplinam magis occidi liceret, quàm occidere? potuimus & inermes nec rebelles, sed tantummodo discordes solius diuortii inuidia, aduersus uos dimicasse. Si enim tanta uis hominum in aliquem orbis remoti sinum abrupissemus à uobis, suffudisset utiq; damnationem uestram, tot qualiumcunq; amissio ciuium, immo etiam & ipsa destitutione punisset. proculdubio expauissetis ad solitudinem nostram, ad silentium reorum, & stuporem quendam, quasi mortuæ urbis reliquas quæsissetis. quibus in ea imparetis. plures hostes, quàm ciues uobis remansissent. nunc enim pauciores hostes habetis præ multitudine christianorum penè omnium ciuium, penè omnes ciues christianos habendo. Sed hostes maluistis uocare generis humani. Quis autem uos ab illis occultis, & usquequaq; uastantibus mentes, & ualetudines uestras hostibus raperet? A' dæmoniorum incursibus dico, quæ de uobis sine præmio, sine mercede depellimus. Sufficisset hoc solum nostræ ultioni, quod uacua exinde possessio immundis spiritibus pateret. porrò nec tanti præsidij compensationem cogitantes non modo non molestum uobis genus, uerum etiam necessarium hostes iudicare maluistis, quia sumus planè non generis humani, sed potius tamen erroris.

De cœtu. Cap. XXXVIII.

P Roinde nec paulo leuius inter licitas factiones sectam istã deputari oportebat, a quá nihil tale committitur, quale de illicitis factionibus timeri solet. Nisi fallor enim prohibendarũ factionum causa de prouidentia constat, ac modestia publica, ne ciuitas in partes scinderetur, quæ res faci le comitia, consilia, curias, conciones, spectacula, etiam æmulis studiorum compulsationibus inquietaret, cum iam & in quæstu habere cœpissent uenalẽ, & mercenariam homines uiolentiæ suæ operam. At enim nobis omni gloriæ, & dignitatis ardore frigentibus nulla est necessitas cœtus, nec ulla magis res aliena, quá publica. Vnam omnes rempublicam cognoscimus mũdum. Aeq; spectaculis uestris intantum renũtiamus, inquantum origninibus eorum, quas scimus de superstitione conceptas, cum ipsis rebus, de quibus exiguntur, præterimus. Nihil est nobis dictu, uisu, auditu, cum insania Circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenæ, cum xysti uanitate. quo uos offendimus, si alias præsumimus uoluptates? Si oblectari nouisse nolumus, nostra iniuria est, si forte nostra nõ uestra. sed reprobamus quæ placent uobis, nec uos nostra delectant. Sed licuit Epicureis aliquam decernere uoluptatis ueritatem, idest animi æquitatem, & ampla negotia.

De disciplina Christianorum.
Caput XXXIX.

Dam iam nunc ipse negotia Christianæ
e. factionis, ut qui mala refutauerim, bona ostendam, corpus sumus de conscientia religionis, et disciplinæ ueritate, & spei fœdere. Coimus in cœtum, & aggregationem, ut ad Deum quasi manu facta precationibus ambiamus orantes. Hæc uis Deo grata est. oramus etiam pro imperatoribus, pro ministris eorũ, ac potestatibus, pro statu seculi, pro rerum quiete, pro mora finis. coimus ad literarum diuinarum commemorationem, siquid præsentium temporum qualitas aut præmonere cogit, aut recognoscere. Certe fidem sanctis uocibus pascimus, spem erigimus, fiduciam figimus, disciplinam præceptorum nihilo minus inculcationibus densamus. ibidem etiã exhortationes, castigationes, & censura diuina. Nam & iudicatur magno cum pondere, ut apud cæteros de dei conspectu, summumq; futuri iudicij præiudicium est. Siquis ita deliquerit, ut à communicatione orationis, & conuentus, et omnis sancti commertii relegetur, præsident probati quiq; seniores honorem istum non pretio, sed testimonio adepti, neq; enim pretio ulla res dei constat, etiam siquod artis genus est, non de oneraria summa quasi redemptæ religionis congregatur. Modicam unusquisq; stipem menstrua die, uel cum uelit, & si modo possit, apponit. Nã nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt, nam inde non epulis, nec potaculis, nec in gratiis uoratrinis dispensatur, sed egenis alendis, humãdisq; et pueris, ac pupillis re, ac parentibus destitutis, ætateq; domitis senibus. Item naufragis, & siqui in metallis, & siqui

in insulis, uel in custodijs duntaxat ex causa Dei sectæ, alumni confessionis suæ sunt. Sed eiusmodi uel maxime dilectionis operatio notam nobis meruit penes quosdam. Vide inquiunt, ut inuicem se diligant, ipsi enim inuicem oderunt, et pro alterutro mori sunt parati. Ipsi enim ad occidendum alterutrum paratiores erunt. Sed et quod fratres nos uocamus, non aliâs (opinor) insaniunt, quàm quod apud ipsos omne sanguinis nomen de affectatione simulatum est. fratres etiam uestri sumus iure naturæ matris unius, et si parum homines uos, quia mali fratres. At quanto dignius fratres & dicuntur, & habentur, qui unum patrem deum agnouerunt, qui unum spiritum biberunt sanctitatis, qui de uno utero ignorantiæ eiusdem ad unam lucem expirauerint ueritatis, sed eo fortasse minus legitimi existimamur, quia nulla de nostra fraternitate tragœdia exclamat, uel quia ex substantia familiari fratres sumus, quæ penes uos ferè dirimit fraternitatem. Itaq; qui animo, animáq; miscemur, nihil de rei cómunicatione dubitamus. omnia indiscreta sunt apud nos, præter uxores. In illo loco consortium soluimus, in quo solo cæteri homines consortium exercent. qui non amicorum solummodo matrimonia usurpant, sed et sua amicis patientissime subministrant. ex illa (credo) maiorum, & sapientissimorum disciplina, Græci Socratis, & Romani Catonis. qui uxores suas amicis communicauerunt, quas in matrimonium duxerant, liberorum causa, & alibi creandorum, nescio quidem an inuitas, quid enim de castitate curarent, quam mariti tam facile donauerant? O sapientiæ atticæ, o Ro

manæ grauitatis exemplum, Leno est Philosophus, & Censor, quid ergo mirum, si tanta caritas conuiolatur? Nam & cœnulas nostras præter quàm sceleris infames, ut prodigas sugillatis, de nobis scilicet Diogenis dictum est. Megarenses obsonant, quasi crastinæ die morituri. Sed stipulam quis in alieno oculo facilius perspicit, quàm in suo trabem. Tot tribubus, & curijs, & decurijs ructantibus acescit aer, alijs cœnaturis creditor erit necessarius herculanarum decimarũ, pollinctorum sumptus stabularij supputabunt, Apaturijs Dionysij mysterijs atticis coquorum delectus indĩcitur. ad fumum cœnæ Serapicæ sparteoli excitabuntur, de solo triclinio christianorum retractatur. cœna nostra de nomine rationem suam ostendit uocatur ἀγάπη id, quod dilectio penes græcos est, quanticunq; sumptibus constet, lucrum est pietatis nomine facere sumptum, siquidem inopes quosq; refrigerio isto iuuamus, non qua penes uos parasiti affectant ad gloriam famulãdæ libertatis sub authoramento uentris inter contumelias saginandi, sed qua penes Deum maior est contemplatio mediocrium. Si honesta causa est conuiuij, reliquum ordinem disciplinæ æstimate, quid sit de religionis officio, nihil utilitatis nisi modestiæ admittit, non prius discumbitur, quàm oratio ad deum prægustetur, editur quantum esurientes capiunt. Bibitur q̃tũ pudicis est utile, ita saturantur, ut qui meminerint etiã per noctem adorandum Deum sibi esse. Ita fabulantur, ut qui sciant dominum audire, post aquã manualem, & lumina, ut quisq; de scripturis sanctis, uel de proprio ĩgenio põt, prouocatur ĩ mediũ Deo canere, hinc

probatur quo biberit. Aeque oratio conuiuiũ dirimit,
inde disceditur nõ in cateruas censionum, neq; in clas
ses discursationum, nec in eruptiones lasciuiarum,
sed ad eandem curam modestiæ, & pudicitiæ, ut qui
non tam cœnam cœnauerint, quã disciplinam. Hæc
coitio Christianorũ merito sanè illicita, si illicitis par,
merito damnanda, si quis de ea queritur, eo titulo, quo
de factionibus querela est, in cuius perniciem aliquan
do conuenimus? Hoc sumus congregati, quod & di-
spersi. hoc uniuersi, quod & singuli, neminem læden
tes, neminem contristantes, cum probi, cum boni coeũt,
cum pij, cum casti congregantur, non est factio dicenda,
sed curia. At è contrario illis nomen factionum accom
modandum est, qui in odium bonorum, & proborũ
conspirant, qui aduersum sanguinem innocentium cõ
clamant, prætexentes sane ad odii defensionem illam
quoq; uanitatem, quod existiment omnis publicæ cla-
dis, omnis popularis incommodi Christianos esse cau
sam. si Tyberis ascendit in mœnia, si Nilus non ascen
dit in arua, si cœlum stetit, si terra mouit, si fames, si
lues, statim Christianus ad Leonem acclamatur, tan
tos ad unum. Oro uos ante Tiberiũ, idest ante Chri-
sti aduentum, quantæ clades orbem, & urbem cecide-
runt. Legimus Hierapolim, & Delon, & Rhodon, et
Con, insulas multis cum millibus hominum pessum a-
biisse. Memorat, & Plato maiorem Asiæ, & Africæ
terram Atlantico mari ereptam. Sed & mare Corin
thium terræmotus ebibit, & uis undarum Lucaniã
Italiæ abscissam in Siciliæ nomen relegauit. Hæc u-
tiq; non sine iniuria incolentium accidere potuerunt.

ubi uero tunc non dicam Deorũ ueſtrorum contemptores christiani? ſed ipſi dii ueſtri, cum totum orbem cataclyſmus aboleuit? uel, ut Plato putauit, campeſtre ſolummodo? poſteriores enim illos clade diluuii conteſtantur ipſæ urbes, in quibus nati, mortuiq; ſunt, etiã quas condiderunt, neq; enim aliàs in hodiernum manerent, niſi & ipſæ poſthumæ cladis illius. Non dum iudæum ab Aegypto, examem Paleſtina ſuſceperat, nec iã illic Chriſtianæ ſectæ origo conſederat, cum regiones, ac fines eius Sodoma, & Gomora igneus imber excuſſit. olet adhuc incendio terra, & ſiqua illic arborum poma oriantur oculis tenus, cæterum contacta cineraſcunt. Sed nec Thuſcia iam tunc, atq; Cãpania de Chriſtianis querebantur, cum Vulſinios de cœlo, Pompeios de ſuo monte profudit ignis, nemo adhuc Romæ Deum uerũ adorabat, cum Annibal apud Cannas per Romanos annulos cædes ſuas modio metiebatur. omnes dii ueſtri ab omnibus colebantur, cũ ipſum Capitolium Senones occupauerunt.

De aduerſis urbium. Caput XL.

ET bene, quod ſiquid aduerſi accidit urbibus, ædium clades, templorumq;, & mœnium fuerunt, ut iam hoc reuincam non à deis euenire, quia & ipſis euenit. Semper & humana gens male de Deo meruit, primo quidem ut inofficioſa eius, quem cum intelligeret ex parte, non requiſiuit, ſed & alios inſuper ſibi commentaret. dehinc q̃d non inquirendo innocentiæ magiſtrum, & nocentiæ iudicem, & exactorem, omnibus uitiis, & criminibus

incoluit. Cæterum si requisisset, sequebatur, ut cognosceret requisitum, & recognitum obseruaret. & obseruatum magis propitium experiretur, quã iratum. Eundem ergo nunc quoq; scire debet iratum, quem et retro semper prius quã Christiani nominarentur, quibus bonis utebatur ante editis quã Deos sibi fingeret, cur non ab eo etiam mala intelligat euenire, cuius bona esse non sensit? Illius rea est, cuius & ingrata. etiam tamen si pristinas clades comparemus, leuiora nunc accidunt, ex quo Christianos à Deo orbis accepit. Ex eo enim & innocentia seculi iniquitates temperauit, & deprecatores Dei esse cœperunt. Deniq; cum ab imbribus æstiua hyberna suspendunt, & annus in cura est, uos quidẽ quotidie pasti, statimq; prã sri balneis, & cauponis, et lupanaribus operati Aquilitia Ioui imolatis. Nudipedalia populo denuntiatis, cœlum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis, auersi ab ipso & Deo, & cœlo. Nos uero ieiunijs aridi, & omni continentia aspersi, ab omni uitæ fruge dilati, in sacco, & cinere uolutantes inuidia cœlum tundimus, deum tangimus, & cum misericordiã extorserimus, Iupiter honoratur.

Quod Deus spernitur, & statuæ adorantur. Caput XLI.

Vos igitur importuni rebus humanis, uos rei publicorum incommodorum, uos malorum illices. semper apud uos spernitur. statuæ adorantur. Etenim credibilius haberi debet eũ irasci, qui negligatur, quã qui coluntur. An'ne illi ini

quissimi, si propter Christianos etiam cultores suos lædunt, quos separare deberēt à meritis Christianorū? hoc inquitis, & in Deum uestrum repercutere est. siquidem & ipse patiatur propter profanos etiā cultores suos lædi. admittite prius dispositiones eius, & non retorquebitis. Qui enim semel æternum iudiciū destinauit, post seculi finem, non præcipitat discretionem, quæ est conditio iudicii ante seculi finem. Aequalis est interim super omne hominum genus, & indulgens, & increpans, communia uoluit esse commoda profanis, et incommoda suis, ut pari consortio omnes & lenitatem eius, & seueritatem experiremur. quia hæc ita didicimus apud ipsum. diligimus lenitatem, metuimus seueritatem, uos contra utranq; despicitis. etiā sequitur, ut omnes seculi plagæ nobis, forte in admonitionem, uobis in castigationem à Deo obueniant. At qui nos nullo modo lædimur, in primis, quia nihil nostra refert in hoc æuo nisi de eo quā celeriter excedere. Dehinc quia siquid aduersi infligitur, uestris meritis deputatur. Sed & si aliqua nos quoq; perstringunt, ut uobis cohærentes lætamur magis recognitione diuinarum prædicationum confirmantium scilicet fiduciam, & fidem spei nostræ. Si uero ab eis, quos colitis, omnia uobis mala eueniunt nostri causa, quid colere perseueratis tam ingratos, tam iniustos? qui magis uos in dolorem Christianorum iuuare, & asserere debuerant, quos separare deberent à meritis christianorum.

Contra eos, qui infructuosos dicebant Christianos. Caput LXII.

Ed alio quoq; iniuriarum titulo postula-
ſ mur, & infructuosi in negotiis dicimur.
quo pacto homines uobiscum degentes, eius
dem uictus, habitus, instructus, eiusdem ad uitam ne
cessitatis? neq; enim Brachmanæ, aut Indorum Gy
mnosophistæ sumus syluicolæ, et exules uitæ. Memi
nimus gratiam nos debere Domino Deo creatori. nul
lum fructum operum eius repudiamus, planè tempe
ramus, ne ultra modum, aut perperam utamur. Itaq;
non sine foro, non sine macello, non sine balneis, taber
nis, officinis, stabulis, nundinis uestris, cæterisq; com
mertiis cohabitamus in hoc seculo. Nauigamus et nos
uobiscum, & militamus, & rusticamur, & merca-
mur, proinde miscemus artes, opera nostra publica-
mus usui uestro. Quomodo infructuosi uideamur ne
gotijs uestris, cum quibus, & de quibus uiuimus non
scio. Sed si cerimonias tuas non frequento. Attamen il-
la die homo sum. Non lauor diluculo saturnalibus, ne
& noctem, & diem perdam. Attamen lauor honesta
hora, & salubri, quæ mihi & calorem, & sangui-
nem seruet. Rigere, & pallere post lauacrum mortuus
possum. non in publico Liberalibus discumbo, quod
bestiarijs suprema cœnantibus mos est. Attamen ubi
de copijs tuis cœno, non emo capiti coronam, quid tua
interest emptis nihilo minus floribus quomodo utar?
puto gratius esse liberis, & solutis, & undiq; uagis.
Sed et si in coronam coactis non coronam naribus ad
mouimus, uiderint qui per capillum odorantur, spe-
ctaculis non conuenimus, quæ tamen apud illos cœtus
uenditantur, si desyderauero libentius de propriis locis
sumere,

sumere, plane non emimus? Si Arabiæ queruntur, sciãt Sabæi pluris, & carioris suas merces Christianis sepeliendis profligari, quã dijs fumigandis. certe inquitis templorum uectigalia quotidie decoquunt. stipes quotus quisq; iam iactat. Non sufficimus & hominibus, & dijs uestris mendicantibus opem ferre. Nec putamus alijs quã petentibus impertiendum. Deniq; porrigat manum Iupiter, & accipiat. cum interim plus nostra misericordia insumit uicatim, quã uestra religio templatim. Sed cætera uectigalia gratias christianis agent ex fide dependentibus debitum, qua alieno fraudando abstinemus, ut si ineatur quantum uectigalibus pereat fraude, & mendacio uestrarum professionum, facile ratio haberi possit unius speciei querela compensata pro cõmodo cæterarum rationũ.

Qui de Christianis conquerantur. Cap. XLIII.

P Lanè confitebor, qui conqueruntur. nam siqui forte uere de sterilitate Christianorum conqueri possunt, primi erunt Lenones, perductores, aquarioli, tum sicarij, uenenarij, magi, item aruspices, arioli, mathematici, his infructuosos esse magnus fructus est. & tamen quodcunq; dispendium est rei nostræ, per hanc sectam cum aliquo præsidio compensari potest. Quantos habetis non dico, qui iam de uobis dæmonia excutiant, non dico iam qui pro uobis quoq; uero Deo preces sternant, quia forte non creditis, sed à quibus nihil timere possitis?

Quantum incommodi resp. patiatur ex morte innocentium Christianorum. Cap. XLV.

a Tenim illud detrimentum reipublicæ tā grande quā uerum nemo circunspicit. illā iniuriam ciuitatis nullus expendit, cum tot iusti impendimur, cum tot innocentes erogamur, uestros enim iam contestamur actus, qui quotidie iudicandis custodiis præsidetis. qui sententiis elogia dispungitis. tot à uobis nocentes uariis criminum elogiis recensentur, quis illic sicarius? quis manticularius? qs sacrilegus? aut corruptor? aut lauantiū prædo? quis ex illis etiam christianus ascribitur? aut cum christiani suo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis, quales tot nocentes de uestris semper æstuat carcer? de uestris semper metalla suspirant. de uestris semper bestiæ saginantur. de uestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. Nemo illic Christianus, nisi plane tantum christianus, aut si & aliud iam non christianus.

De innocentia christianorum. Cap. XLVI:

n Os ergo soli innocentes. Quid mirum, si necesse est? Enimuero necesse est. innocentiam à deo edocti, & perfecte eam nouimus, ut à perfecto magistro reuelatā, & fideliter custodimus, ut ab inconceptibili dispensatore mandatum. uobis autem humana æstimatio innocentiam tradidit, humana item damnatio imperauit. Inde

nec plene adeo timendæ estis disciplinæ ad innocentiæ
ueritatem. tanta est prudentia hominis ad demonstran
dum bonum, quanta authoritas ad exigendum, tam il-
la facilis, quàm ista contemni. Atque adeo quid plenius
us dicere non occides, an docere ne irasceris quidem?
Quid perfectius prohibere adulterium? an etiam ab
oculorum solitaria concupiscentia arcere? quid erudi
tius de maleficio? an de maliloquio interdicere? quid
instructius iniuriam non permittere? an nec uicem in-
iuriæ sinere? dum tamen sciatis ipsas quoque leges ue-
stras, quæ uidentur ad innocentiam pergere, de diuina
lege, ut antiquiore ferme mutuatas? Diximus iam de
Mosis ætate. Sed quanta authoritas legum humana-
rum, cum istas euadere homini contingat, et plerunq;
in admissis delitescere, & aliquando contemnere in
uoluntate, uel necessitate delinquendi recogitat etiam
pro breuitate supplicij cuiuslibet, non tamen ultra mor
tem remansuri. Sic & Epicurus omnem cruciatum, do
loremq; depretiat, modicum quidem contemptibilem
pronuntiando, magnum uero non diuturnum, enim
uero nos, qui sub Deo omnium speculatore dispungi
mur, quiq; æternam ab eo pœnam prouidemus, me-
rito soli innocentiæ occurrimus & pro scientiæ ple-
nitudine, & pro latebrarum difficultate, & pro ma
gnitudine cruciatus non diuturni, uerum sempiterni,
eum timentes, quem timere debebit et ipse, qui timen
tes iudicat, Deum non proconsulem timentes constitui-
mus (ut opinor) aduersus omnium criminum intentio
nem, quæ christianorum sanguinem flagitat. ostendi
mus totum statum nostrum, & quibus modis pro-

bare possimus ita esse, sicut ostendimus, ex fide scilicet, & antiquitate diuinarum literarum. Item ex confessione spiritalium potestatum, quis nos reuincere audebit? non arte uerborum, sed eadem forma, qua probationem constituimus de ueritate. Sed dum unicuiq; manifestatur ueritas nostra, interim icredulitas dum de bono sectæ huius obducitur, quod usu iam, & de commertio innotuit, non utiq; diuinum negotium existimat, sed magis philosophiæ genus. eadem inquit, & philosophi monent, & profitentur, innocentiā, iustitiam, patientiam, sobrietatem, pudicitiam. Cur ergo quibus comparamur de disciplina, proinde illis nō adæquamur adlicentiam, impunitatemq; disciplinæ? uel cur & illi, ut pares nostri, non urgentur ad officia, quæ nos obeuntes periclitamur? Quis enim philosophum sacrificare, aut deierare, aut lucernas meridie uanas proferre compellit? Quinimmo & Deos uestros palā destruunt, & superstitiones uestras cōmentarijs quoq; accusant laudantibus uobis. pleriq; etiam in principes latrant sustinentibus uobis, & facilius statuis, et salariis remunerantur, quā ad bestias pronuntiantur, sed merito philosophi, non enim christiani cognominantur. Nomen hoc philosophorum dæmonia non fugat, quidni? cum secundum Deos philosophi dæmonas deputent. Socratis uox est, si dæmonium permittat. Idem & cum aliquid de ueritate sapiat Deos negans. Aesculapio tamen gallinaceum prosecari iam in fine iubebat, credo ob honorem patris eius, quia Socratem Apollo sapientissimum omnium cecinit. O' Apollinem inconsyderatū. sapientiæ testimo

nium reddidit ei uiro, qui negabat Deos esse. inquan
tum odium flagrat ueritas, intantum qui eam ex fi
de præstat, offendit. qui autem adulterat, & affectat,
hoc maxime nomine gratiam pangit, apud insecta
tores ueritatis qua illusores, & corruptores. Mimicæ
Philosophi affectant ueritatem, & affectando corrū
punt, ut qui gloriam captant. christiani eam necessa
rio appetunt, & integre præstant, ut qui saluti suæ
curant, adeo neq; de scientia, neq; disciplina, ut puta
tis, æquamur. Quid enim Thales ille princeps physi
corum sciscitanti Crœso de diuinitate certum renun
tiauit? commeatus deliberandi sæpe frustratus. deum
quilibet opifex Christianus & inuenit, & ostendit.
& exinde totum, quod in Deo quæritur, re quoq; assi
gnat. licet Plato affirmet factitatorem uniuersitatis,
neq; inueniri facilem, et inuentum enarrari in omnes
difficilem. Cæterum si de pudicitia prouocemur, lego
partem sententiæ atticæ in Socratem corruptorem ado
lescentium pronuntiatam. Sexum nec fœmineum mu
tat christianus. noui & Phrynen meretricem Dioge
nis supra recubantis ardorem subantem. Audio &
quēdam Speusippum de Platonis schola in adulterio
perijsse. Christianus uxori suæ soli masculus nasci
tur. Democritus excæcādo semetipsum, quod mulieres
sine concupiscentia aspicere non posset, & doleret, si
non esset potitus, incontinentiam emendatione profite
tur. At christianus saluis oculis fœminam uidet, ani
mo aduersus libidinē cæcus est. Si de probitate defen
dam, ecce lutulentis pedibus Diogenes superbos Plato
nis toros alia sup̄bia deculcat. Christianus nec in pau

perem ſuperbit. Si de modeſtia certem, ecce Pythagoras
apud Thurios, Zenon apud Prienenſes tyrannidem af
fectant, Chriſtianus uere nec ciuitatem. Si de æquani-
mitate congrediar, Lycurgus ἀποκαρτέρησιν optauit,
quod leges eius Lacones emendaſſent, chriſtianus etiam
damnatus gratias agit. Si de fide comparem, Anaxago
ras depoſitum hoſtibus denegauit, chriſtianus etiã ex-
tra fidelis uocatur. Si de ſimplicitate conſiſtam, Ariſto-
teles familiarem ſuum Hermiam turpiter loco excede-
re fecit, chriſtianus nec inimicum ſuũ lædit. Idem Ari
ſtoteles tam turpiter Alexandro regendo potius adula-
tur, quàm Plato à Dionyſio uentris gratia uenditatur,
Ariſtippus in purpura ſub magna grauitatis ſuperfi-
cie nepotatur, & Hippias, dum ciuitati inſidias diſpo-
nit, occiditur. hoc pro ſuis omni atrocitate diſſipatis, ne-
mo unquam tentauit chriſtianus. ſed dicet aliquis eti-
am de noſtris excedere quoſdam à regula diſciplinæ.
deſinunt tum chriſtiãi haberi penes nos. philoſophi ue
ro illi cum talibus factis in nomine, & in honore ſapi-
entiæ perſeuerant, adeo quid ſimile philoſophis, et chri
ſtianis? gratiæ diſcipulus, & cœli famæ negotiator, et
uitæ uerborum, & factorum operator, & rerum ædi-
ficator, & deſtructor, Amicus, & inimicus erroris, ueri
tatis interpolator, & integrator, & expreſſor, & fu-
rator eius. & cuſtos antiquior omnibus ueritas (ni fal-
lor) & hoc mihi proficiat antiquitas præſtructa diuinæ
literaturæ, quo facile credam theſaurum eam fuiſſe po
ſteriori cuiq; ſapientiæ. & ſi non onus tamen uolumi-
nis temperarem, etiam excurrerem in hanc quoq; pro-
bationem. Quis poetarum, quis ſophiſtarum, qui non

omnino de prophetarum fonte potauerit? Inde igitur philosophi sitim ingenii sui rigauerunt, ut quæ de nostris habent, ea nos comparent illis. Inde (opinor) & à quibusdam quoque eiecta philosophia, à Thebanis dico, à Spartiatis, et Argiuis, dum à uestra conantur. & homines gloriæ (ut diximus) & eloquentiæ solius libidinosi, siquid in sanctis scripturis offenderunt, digestis, ex improstituto curiositatis ad propria uerterũt, neque satis credentes diuina esse quo minus interpolarent, neque satis intelligentes, ut adhuc tunc sub nubila etiam ipsis iudæis obumbrata, quorum propria uidebantur. Nam & siqua simplicitas erat ueritatis, eò magis scrupulositas humana fidem aspernata mutabat, per quod incertum miscuerunt etiam quod inuenerant certum. Inuentum enim solummodo deum, non ut inuenerant, disputauerunt, ut & de qualitate, & de natura eius, & de sede disceptent. Alij incorporalem asseuerant, alij corporalem, ut tam Platonici quàm Stoici, alij ex atomis, alij ex numeris. Sicut Epicurus, & Pythagoras, alij ex igne, qualiter Heraclito uisum est. & Platonici quidem curantem rerum, contra Epicurei otiosum, & inexercitum, &, ut ita dixerim, neminem humanis rebus positum uero extra mundũ. Stoici, qui figuli modo extrinsecus torqueat molẽ hãc intra mundũ. Platonici, q gubernatoris exẽplo intra illud maneat, qđ regat. sic & de ipso mundo natus, innatus'ue sit, decessurus mãsurus'ue sit uariant, sic et de aiæ statu, quã alij diuinã et æternã, alij dissolubilẽ contendunt, ut quis sensit, ita intulit, aut reformauit. Nec mirum si uetus instrumentum ingenia philosopho

rum interuerterunt, ex horum semine & nostram hanc nouitiolam paraturam uiri quidam suis opinionibus ad philosophicas sententias adulterauerunt, & de una uia obliquos multos tramites, & inexplicabiles sciderunt. Quod ideo suggesserim, ne cui nota uarietas sectæ huius in hoc quoq; nos philosophis adæquare uideatur, & ex ueritate defensionum uindicet ueritatem, expedite autem præscribimus adulteris nostris illam esse regulam ueritatis, quæ ueniat à Christo, transmissa per comites ipsius, quibus aliquãto posteriores diuersi isti commentatores probabũtur. omnia aduersus ueritatem de ipsa ueritate constructa sunt, operantibus æmulationem istam spiritibus erroris. ab iis adulteria huiusmodi salutaris disciplinæ suborta, ab his quædam etiam fabulæ immissæ, quæ dissimilitudine fidem infirmarent ueritatis, uel etiã, si possent, euincerent, ut quis ideo non putet christianis credendum, quia nec poetis, & philosophis, uel ideo magis poetis, & philosophis existimet credendũ, quia non christianis. Itaq; & ridemur Deum prædicantes iudicaturum. sic enim & poetæ, et philosophi tribunal apud inferos ponunt. si gehennam comminemur, quæ est ignis arcani subterraneus ad pœnam thesaurus, proinde decachinamur. Sic enim & Pyriphlegethon apud mortuos amnis est, & si paradisum nominemus locum diuinæ amœnitatis recipiendis sanctorum spiritibus destinatum, materia quadam igneæ illius Zonæ à notitia orbis communis segregatum, elysii campi fidem occuparunt. Vnde hæc oro uos philosophis, aut poetis tam consimilia non nisi de nostris sa

cramentis, ut de prioribus? Ergo fideliora sunt nostra magisq; credenda, quorum imagines quoq; fidem in ueniunt de suis sensibus. Iā ergo sacramenta nostra imagines posteriorum habebuntur, quod uerū for ma non sustinet, nunquam enim corpus umbra, aut ueritatem imago præcedit. Age iā siquis philosophus affirmet, ut ait Laberius de sententia Pythagoræ, ho minem fieri ex mulo, colubrum ex muliere, & in eā opinionem omnia argumenta eloquij uirtute detorse- rit, non ne & sensum mouebit, & fidem infiget etiā ab animalibus abstinendi? Propterea persuasum quis habeat, ne forte bubulā de aliquo proauo suo obsonet. At enim christianus, si de homine hominem, ipsumq; de Caio Caiū reducere repromittat, lapidibus magis, nec saltem cædibus à populo exigetur? si quæcunq; ra tio præest animarum humanarum reciprocandarum in corpora, cur non in eandem substantiam redeant, cum hoc sit restitui id esse, quod fuerat? Iā non ipsæ sunt, quæ fuerant, quia non potuerunt esse quod non erant, nisi desinant esse quod fuerant. Multis etiam lo cis exoptio opus erit, si uelimus ad hanc partem lasci uire, quis inquā bestiam reformari uidit? sed de no- stra magis defensione, qui proponimus multo utiq; di- gnius credi hominem ex homine rediturum, quēlibet pro quolibet, dum eadem qualitas animæ in eandem restauretur conditionem, & si non effigiem, certe qa ratio restitutionis destinatio iudicij est, necessario idem ipse, qui fuerat, exhibebitur, ut boni, seu contrarij me- riti iudicium, à Deo referat. Ideoq; repræsentabūtur, & corpora, quia neq; pati quicquam potest anima sola

sine materia stabili, idest carne, eo quod omnino de iudi
cio Dei pati debent. Animæ non sine carne meruerũt,
intra quam omnia egerunt, sed quomodo inquis, disso
luta materia exhiberi potest? Consydera temetipsum ô
homo, & fidem rei inuenies. Recogita quid fueris an-
te quàm esses, utiq; nihil, meminisses enim, si quid fuis
ses. Qui ergo nihil fueras, prius quàm esses, idem ni
hil fueris, cum esse desieris, cur non posses esse rursus de
nihilo eiusdem authoris uoluntate, qui te uoluit esse
ex nihilo? Quid noui tibi eueniet? qui non eras, factus
es. cum iterum non eris, fies. Redde rationem, si potes,
qua factus es, & tunc requires, qua fies. Et tamen fa
cilius utiq; fies, quod fuisti aliquando, quia æque non
difficile factus es, quod nunquam fuisti aliquando. Du
bitabitur, credo, de Dei uiribus, qui tantum corpus hoc
mundi de eo, quod non fuerat, non minus quàm de
morte uacationis, & inanitatis imposuit animatum spi
ritum omnium animarum animatione signatum, &
ipsum humanæ resurrectionis exemplum in testimo-
nium nobis. Lux quotidie interfecta resplendet, & te
nebræ pari uice decedendo succedunt, sydera defun-
cta uiuescunt, tempora ubi finiuntur, incipiunt. fru-
ctus consumantur, & redeunt, certe semina non nisi
corrupta, & dissoluta fœcundius surgunt, omnia per
eundo seruantur, omnia de interitu reformantur. Tu
homo tantum nomen, si intelligas te, uel de titulo Pythiæ
dicens dominum omnium morientium, resurgentium
ue ad hoc morieris, ut pereas. ubicunq; resolutus fue-
ris, quæcunq; te materia destruxerit, hauserit, abolene
rit, in nihilum prodegerit, reddet te. eius est nihilum

ipſum, cuius & totum. ergo inquitis, ſemper moriendū
erit, & ſemper reſurgendum. ſi ita rerum dominus
deſtinaſſet, ingratis experieris conditionis tuæ legem.
At nunc non aliter deſtinauit, quàm prædicauit, quæ
ratio uniuerſitatem ex diuerſitate compoſuit, ut omnia
æmulis ſubſtantiis ſub unitate conſtarent ex uacuo, et
ſolido, ex animali, & inanimali, ex comprehenſibili,
& incomprehenſibili, ex luce, & tenebris, & ipſa ui
ta, & morte eadem æuum quoq; iſta deſtinata diſtin
cta conditione conſeruit, ut prima hæc pars, ab exor-
dio rerum quā incolimus, temporali ætate ad finem
defluat. Sequens uero, quam expectamus, in infinitam
æternitatem propagetur. Cum ergo finis, & limes me-
dius, qui interhiat, affuerit, ut etiam mundi ipſius ſpe-
cies transferatur æque temporalis, quæ illi diſpoſitio-
ni æternitatis aulæi uice oppanſa eſt, tunc reſtituetur o-
mne humanum genus ad expungendum, quod in iſto
æuo boni, ſeu mali meruit, et exinde depēdendū immen
ſam æternitatis ppetuitatē. Ideoq; nec mors, iā nec rur
ſus, ac rurſus reſurrectio. Sed erimus ijdem, qui nūc,
nec alij poſt Dei qdem cultores apud Deū ſemper ſu
perinduti ſubſtantia propria æternitatis. Profani ue-
ro, & non integre ad Deū in pœna æque iugis ignis
habentes ex ipſa natura eius diuinam ſcilicet ſubmi-
niſtrationē incorruptibilitatis. Nouerunt & philoſo-
phi diuerſitatē arcani, et publici ignis. Ita lōge alius eſt
q uſui humano, alius, q iudicio Dei apparet. ſiue de cœ
lo fulmina ſtringens, ſiue de terra p uertices montiū eru
ctans. non. n. aſſumit, quod exurit, ſed dū erogat, repa
rat. adeo manent montes ſemper ardentes, et q de cœlo

tangitur saluus est, ut nullo iam igni decinere scat. et hoc erit testimonium ignis æterni. hoc exemplum iugis iudicii, pœnam nutrientes montes utuntur, & durant. Quid nocentes, & Dei hostes? hæc sunt, quæ in nobis solis præsumptiones uocantur, in philosophis, & poetis summæ scientiæ, & insignia ingenia. Illi prudentes, nos inepti. Illi honorādi, nos irridendi. immo eo amplius & puniendi. falsa nunc sint, quæ tuemur, & merito præsumptio, attamen necessaria, inepta, attamen utilia. Siquidem meliores fieri coguntur, qui eis credunt metu æterni supplicii, & spe æterni refrigerii. itaq; non expedit falsa dici, nec inepta haberi, quæ expedit uera præsumi. nullo titulo damnari licet quæ prosunt omnino. In uobis itaq; præsumptio est hæc ipsa, quæ damnat utilia. proinde nec inepta esse possunt, certe & si falsa, et inepta, nulli tamen noxia, nam & multis aliis similia, quibus nullas pœnas irrogatis, uanis, & fabulosis inaccusatis, & impunitis, ut innoxiis. Sed in eiusmodi, si utiq; irrisioni adiudicandum est, non gladiis, & ignibus, & crucibus, & bestiis, de qua iniquitate sæuitiæ non modo cæcum hoc uulgus exultat, & insultat, sed et quidam uestrū quibus fauor uulgi de iniquitate captatur, gloriātur, non quasi totum, quod in nos potestis, nostrum sit arbitrium. certe, si uelim, christianus sum, tunc ergo me damnabis, si damnari uelim. cum uero quod in me potes, nisi uelim, non potes, iam meæ uolūtatis est, quod potes non tuæ potestatis. proinde et uulgus uane de nostra uexatione gaudet. proinde enim nostrum est gaudium, quod sibi uindicant, qui malunt damnari, quā

á Deo excidere. contra illi, qui nos oderunt, dolere nō
gaudere debebant consecutis nobis quod eligimus. Er
go inquitis, cur querimini, quod uos insequamur, si
pati uultis, cum diligere debeatis, per quos patimini?
quod uultis planè uolumus pati, uerum eo more, quo
& bellum miles. nemo quippe libens patitur, cum &
trepidare, & periclitari sit necesse, tamen & prælia-
tur omnibus uiribus, & uincens in prælio gaudet, qui
de prælio querebatur, quia & gloriam consequitur,
& prædam. prælium est nobis, quod prouocamur ad
tribunalia, ut illic sub discrimine capitis pro uerita-
te certemus. Victoria est autem pro quo certaueris, ob
tinere. ea uictoria habet & gloriam placendi Deo,
& prædam uiuendi in æternum, sed obducimur certe,
cum obtinuimus, ergo uicimus, cum occidimur, deniq; e-
uadimus, cum obducimur. Licet nunc sarmenticios, &
semissios appelletis, quia ad stipitem dimidii assis re-
uincti sarmentorum ambitu exurimur. Hic est habi-
tus uictoriæ nostræ. Hæc palmata uestis. tali curru
triumphamus. merito itaq; uictis nō placemus. propte
rea enim desperati, & perditi existimamur. Sed hæc
desperatio, & perditio penè uos in causa gloriæ, et fa
mæ uexillum uirtutis extollunt. Mutius dextram suā
libens in ara reliquit. O' sublimitas animi. Empedo
cles totum se se Catanensium ætneis icendiis donauit.
O' uigor mentis. Aliqua Carthaginis conditrix rogo
se secundum matrimonium dedit. O' præconium ca
stitatis, Regulus ne unus pro multis hostibus uiueret,
toto corpore cruces patitur. O' uirum fortem, & in ca
ptiuitate uictorē. Anaxarchus cum in exitiū ptisanæ

pilo contūderetur, tunde, tunde aiebat Anaxarchi follem. Anaxarchum enim non tundis. O' philosophi magnanimitatem, qui tali de ſuo exitu etiam iocabatur. omitto, qui cū gladio, proprio, alio'ue genere mortis mitiore de laude pepigerunt. Ecce enim & tormentorum certamina coronantur a' uobis. Attica meretrix carnifice iam fatigato, poſtremo linguam ſuam comeſtam in faciem tyranni ſæuientis expuit, ut expueret & uocem, ne coniuratos confiteri poſſet, ſi etiā uicta uoluiſſet. Zeno Eleates conſultus a' Dionyſio, quid nā philoſophia præſtaret, cum reſpondiſſet contemptum mortis, impaſſibilibus flagellis tyranni obiectus ſententiam ſuam ad mortem uſq; ſignabat. certe Laconū flagella ſub oculis etiam hortantium propinquorum acerbata. tantum honor eſt tolerantiæ. deinde conferunt, quantum ſanguinis fuderint. O' gloriam licitā, quia humanam, cui nec præſumptio perdita, nec perſuaſio deſperata reputatur. in contemptu mortis, et atrocitatis omni modo animi tantum pro patria, pro imperio, pro amicitia pati permiſſum eſt, quantum pro Deo non licet. & tamen illis omnibus et ſtatuas diffunditis, & imagines inſcribitis, & titulos inciditis. æternitatem, quantum de monimentis poteſtis, ſcilicet præſtatis, & ipſis quodammodo mortuis reſurrectionem. hanc qui ueram a' Deo ſperat, ſi pro Deo patiatur; inſanus eſt. Sed hoc agite boni præſides meliores multo apud populum, ſi illis chriſtianos īmolaueritis. cruciate, torquete, damnate, atterite nos. Probatio eſt enim innocentiæ noſtræ iniquitas ueſtra. Ideo nos hæc pati Deus patitur. Nam et proxime ad lenonem da-

mnando christianam, potius quã ad leonem, confessi estis labem pudicitiæ apud nos atrociorem omni pœna, & omni morte reputari, nec quicquã tamen profuit. Exquisitior quæq; crudelitas uestra, illecebra est magis sectæ. Plures efficimur, quoties metimur à uobis. semen est sanguis christianorum. multi apud uos ad tolerantiam doloris, & mortis hortantur, ut Cicero in Thusculanis, ut Seneca in fortuitis, ut Diogenes, ut Pyrron, ut Calinicus. Nec tamen tantos inueniunt uerba discipulos, quãtos christiani factis docendo. Illa ipsa obstinatio, quã exprobratis, magistra ẽ. Quis enim non contemplatione eius concutitur ad requirendum quid intus in re sit? Quis nõ, ubi requisiuit, accedit? ubi accessit, pati exoptat? ut Dei gratiam redimat, ut omnem ueniam ab eo compensatione sanguinis sui expediat? omnia enim huic operi delicta donantur. Inde est, quod ibidem sententiis uestris gratias agimus, ut est æmulatio diuinæ rei, et humanæ. cum damnamur à uobis, à Deo absoluimur.

FINIS

* AA BB CC DD EE FF Omnes sunt quaterniones, præter * duernionem.

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI, ET ANDREAE SOCERI MENSE APRILI. M. D. XV.

5

